საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
ვ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტი

მაყვალა ნათმელაძე
ალექსანდრე დაუშვილი

საქართველოს უახლესი ისტორია

(1921-2000 წწ.)

თბილისი
2004

უაკ(UDC)947-922
ნ196

ნაშრომში წარმოჩენილია საქართველოს 1921-2000 წლების ისტორიული განვითარების პროცესი. აღნიშნულია საბჭოთა პერიოდის საქართველოს ისტორიის თავისებურებანი, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა უცნობი და ნაკლებადცნობილი ისტორიული ფაქტების მეცნიერულ შესწავლას, გაანალიზებულია სოციალური, პოლიტიკური, საეროვნებათაშორისო და კულტურული ცხოვრება. ნაჩვენებია ახალი, დემოკრატიული საქართველოს სახელმწიფოებრივი მშენებლობის სირთულეები.

ნაშრომი გათვალისწინებულია სპეციალისტებისათვის, საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული მკითხველებისათვის.

რედაქტორი: აკად. **ედიშერ ხოშტარია-ბროსე**

რეცენზენტები: პროფ. **ოთარ ჯანელიძე**

პროფ. **ავთანდილ სონღულაშვილი**

კრებული გამოსაცემად მომზადდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის გამომცემლობაში „მემატიანე".

მთ. რედაქტორი: თამაზ ჭყონია
რედაქტორი: ლია კოტრიკაძე
კორექტორი: ლუიზა ჯიქია
კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ანა რუაძე
მარიამ ბუტიკაშვილი

6 126
2004

წინასიტყვა

დასრულდა დრამატული, წინააღმდეგობებით, დაპირისპირებებით, რევოლუციებით, სოციალური ილუზიებით, პოლიტიკური კატაკლიზმებით აღსავსე XX საუკუნე – ეპოქა გმირული შრომის, მსოფლიო ომების, ბრძოლების, ოცნებების, დიდი იმედგაცრუების საუკუნე.

XX საუკუნეში ქართველმა ხალხმა ორჯერ დაიბრუნა დაკარგული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, ორჯერ შეუდგა სუვერენული სახელმწიფოს მშენებლობას, ორჯერ შეიცვალა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სისტემა...

1921 წელს – „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის" იდეით შეპყრობილმა რუსმა კომუნისტებმა ქართველ თანამოაზრეებთან ერთად ძალით დაამხეს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, თავს მოახვიეს ქართველ ხალხს სოციალიზმის რუსული მოდელი.

მაგრამ საქართველოში იყო ეროვნული დაუმორჩილებლობა, ხანგრძლივი ბრძოლა ნანატრი თავისუფლების მოსაპოვებლად, იყო პოლიტიკური რეპრესიებიც, ინტელიგენციის მნიშვნელოვანი ნაწილის ფიზიკური განადგურებაც, საკოლმეურნეო მშენებლობის ეპოქის დრამატული მოვლენები... მაგრამ იყო ახალი „ნათელი მომავლის" რწმენაც, თავდადებული შრომაც, არნახული ენთუზიაზმი, ქალაქებისა და სოფლების, ფაბრიკებისა და ქარხნების, ელექტროსადგურების, სამეცნიერო დაწესებულებების მშენებლობა, ქართული ხელოვნებისა და კულტურის აღმავლობა, შესამჩნევი სოციალური პროგრესი, მსოფლიო დემოკრატიულ ქვეყნებთან ერთად საქართველოს მრავალეროვანი მოსახლეობის გმირული ბრძოლა II მსოფლიო ომის ფრონტებზე, წარმოუდგენელი ადამიანური მსხვერპლი, იყო დიდი გამარჯვებით მონიჭებული საერთო სიხარულიც, იყო მიღწევებიც და ნაკლოვანებებიც, სოციალიზმის რუსული მოდელის კრიზისიც, პარტიული აპარატის გადაგვარება, ჰეროიკული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, საბჭოთა იმპერიის კრახი...

XX საუკუნე დასრულდა... მსოფლიოს თავისუფალი და დემოკრატიული სახელმწიფოების დახმარებით დაიწყო დამოუკიდებელი საქართველოს დემოკრატიული მშენებლობა, სამოქალაქო ომის, პოლიტიკური დაპირისპირების, ეკონომი-

კური კოლაფსის, ჯერ კიდევ არსებული დიდი გაჭირვების, მოსახლეობის გაღატაკების მიუხედავად მომავლის იმედები და ახალი ოცნებები არ გამქრალა. ამას სტიმულს 2003 წლის ნოემბრის „ვარდების რევოლუცია" აძლევს – ახალი ეტაპი დემოკრატიული საქართველოს ფორმირების გზაზე.

ეს ყველაფერი კი საქართველოს ისტორიაა, XX საუკუნის უახლესი ისტორიაა – ჩვენი სამშობლოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური განვითარების ლოგიკური ისტორიული პროცესია. ისტორია კი ერთიანია – მისი გაგებაა საჭირო და არა გასამართლება. ისტორია მუდამ პოლიტიკაზე მაღლა დგას – ის ერის კოლექტიური მეხსიერებაა და მისი არცერთი ფურცელი არ უნდა დაიკარგოს, არცერთი მოვლენა შეფასების გარეშე არ უნდა დარჩეს.

ჩვენი ისტორია – ბედნიერიც და დრამატულიც, მისი წინსვლა და ჩამორჩენაც – **ჩვენი ისტორიაა**, მხოლოდ ჩვენ შეგვიძლია ის გავხადოთ უკეთესი.

ნაშრომის მიზანია მაქსიმალური ობიექტურობით გავიაზროთ და წარმოვადგინოთ საქართველოს ისტორიის ურთულესი მონაკვეთი – 1921-2000 წლები, შეულამაზებლად წარმოვაჩინოთ ჩვენი ისტორიის ხილული თუ უხილავი პერიპეტიები, ეპოქალური მოვლენები, სოციალური და კულტურული მიღწევები.

ავტორთა სურვილია საქართველოს მკითხველ საზოგადოებას წარუდგინოს ობიექტური ნაშრომი საქართველოს ისტორიის 1921-2000 წლების პერიოდის შესახებ, უჩვენოს მათ მამა-პაპათა გმირული ბრძოლა, მათი წარმატებები, შეცდომები, საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალფეროვანი სურათი, რადგან მხოლოდ წარსულის ობიექტური და კრიტიკული გააზრება გვაძლევს ძლიერ იმედს ღირსეული მომავლის ასაშენებლად. იმედი კი დღევანდელ ჩვენს საზოგადოებას ჰაერივით ჭირდება...

ნაშრომი ავტორთა მრავალი წლის სამეცნიერო შრომის შედეგია, მასში წარმოჩენილია ბევრი საკითხი და პრობლემა, რომელიც ადრე საერთოდ არ ყოფილა შესწავლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში და ამიტომ სათანადოდ არ ასახულა წინა წლებში გამოქვეყნებულ განმაზოგადებელ ნაშრომებში.

წიგნი დახმარებას გაუწევს XX საუკუნის საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ ყველა მკითხველს.

ნაშრომი დასაბეჭდად რეკომენდებულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოსა (2003 წლის 14 აპრილი) და თბილისის ი. ჭავჭავაძის სახ. ენებისა და კულტურის უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის (ოქმი №7, 2003 წლის 7 მაისი) მიერ.

ნაშრომის პირველი თავის §1 – ერთობლივია. პირველი თავის §§2, 3, 5, 6, 7, 8, მეორე თავის §4, IV თავის, V თავის, VIII თავის §11 – ავტორია ისტ. მეცნ. დოქტორი, პროფ. მ. ნათმელაძე. პირველი თავის §4, მეორე თავის §§1, 2, 3, III თავის, VI თავის, VII თავის და VIII თავის ავტორია ისტ. მეცნ. დოქტორი ალ. დაუშვილი.

ყველა არგუმენტირებულ შენიშვნას ავტორები დიდი მადლიერებით მიიღებენ.

· რედაქტორისაგან

1921-2000 წლები საქართველოს ისტორიის ურთულესი და უმძიმესი პერიოდია. იგი იწყება 1918 წელს აღდგენილი სახელმწიფოებრიობის დაკარგვით ბოლშევიკური რუსეთის მიერ ანექსიის შედეგად, ხასიათდება ტოტალიტარული საბჭოთა რეჟიმის 70 წლიანი ბატონობით და სრულდება XX საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულით, რომელიც აღინიშნა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ქართული სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის კვლავ აღდგენით. ამ ათწლეულში საქართველო ბრუნდება სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ცხოვრების ბუნებრივ კალაპოტში, რაც გამოიხატება დემოკრატიის მშენებლობაში და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლაში. ეს კი ქმნიდა გარდამავალი ხანისათვის დამახასიათებელ სირთულეებსა და სიძნელეებს.

1921 წელს საქართველოში დამყარდა საბჭოთა სისტემა, რაც იყო გადახვევა კაცობრიობის განვითარების ბუნებრივი გზიდან. გატარდა კერძო საკუთრების ნაციონალიზაცია. შემოღებულ იქნა გეგმიანი ეკონომიკა, ამას თან ახლდა სისტემური ძალადობა, არნახული მასშტაბის რეპრესიები და იდეოლოგიური ზეწოლა ადამიანებზე. საქართველო, რუსეთთან და სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებთან ერთად, იქცა ასპარეზად უმძიმესი ექსპერიმენტისა, რომელიც სოციალიზმის თუ კომუნიზმის გამარჯვების იდეებით და ლოზუნგებით ხორციელდებოდა. თუმცა საბოლოო ანგარიშში ამ უტოპიურ მიზანსწრაფვას თავისი პოზიტიური მხარეებიც ჰქონდა – სამუშაოთი უზრუნველყოფა, საყოველთაო უფასო განათლება, ფართო საბინაო მშენებლობა (საცხოვრებელი ფართის განაწილებით), უფასო ჯანდაცვის ორგანიზება, საპენსიო უზრუნველყოფა და სხვა. საბჭოთა სისტემის განმტკიცების კვალად ხდებოდა იდეოლოგიურად მისაღებ ფარგლებში კულტურისა და მეცნიერების ხელისშეწყობა და ნახალისება და შედეგიც თვალსაჩინო იყო.

საზოგადოების მნიშვნელოვან ნაწილს თავდაპირველად სჯეროდა სოციალისტური და კომუნისტური იდეალებისა და გულწრფელად ემსახურებოდა რეჟიმს. ამან გამოხატულება ჰპოვა მეორე მსოფლიო ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვებაში ნაცისტურ გერმანიაზე.

ამ დროს, საბჭოთა წყობილებისათვის დამახასიათებელი გეგმიანი სამეურნეო პოლიტიკის პირობებში, „მშრომელთა" ცხოვრების დონის მინიმალურ საარსებო ზღვარზე გაყინვით, ქვეყნის ბუნებრივი რესურსების უსაზღვრო ექსპლოატაციით, საბჭოთა ქვეყანა მნიშვნელოვან სამრეწველო და სამხედრო პოტენციალს ჰქმნის (ატომური და კოსმოსური პროგრამების განხორციელებით). ყოველივე ეს დასავლეთთან, განსაკუთრებით კი აშშ-სთან ამ სფეროებში გამალებული შეჯიბრების პირობებში ფიტავდა ქვეყნის მატერიალურ რესურსებს. თანდათან იჩინა თავი კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების არარენტაბელურობამ და უპერსპექტივობამ. ამასთან, მოხდა პარტიული კომუნისტური ელიტის და პირადად იოსებ სტალინის დიქტატორული მმართველობიდან „ვოლუნტარისტულ" – ფაქტობრივად ახირებულ მბრძანებლურ მეთოდებზე გადასვლა. ამის შემდეგ კი „უძრაობის" („Застой"), ე. ი. არსებული რეჟიმის კონსერვაციის პერიოდი დგება. ეს საბჭოთა სისტემის კრიზისის მაჩვენებელი და ნგრევის მომასწავებელი იყო. აქედან გამოსავლის საპოვნელად „გარდაქმნის" („Перестройка") – ფაქტობრივად კი არსებულის შელამაზების გამოგონება გახდა საჭირო, მაგრამ, ამანაც ვერ უშველა საქმეს და საბჭოთა ტოტალიტარული რეჟიმი საბოლოოდ გაკოტრდა, რასაც ხელი შეუწყო „ცენტრში" და ზოგიერთ ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკაში, კერძოდ საქართველოში, დისიდენტურმა (ფაქტობრივად ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა) მოძრაობამ, რომელსაც „ცენტრი" ვეღარ ბორკავდა. საბჭოთა კავშირი დაიშალა, რამაც მიგვიყვანა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენამდე და ცხოვრების ახალ წესზე გადასვლამდე, გარდამავალი ხანის სიძნელეებით.

ეს სიძნელეები და გართულებანი იყო როგორც საგარეო, ასევე საშინაო ხასიათისა და ხშირად განაპირობებდნენ ერთმანეთს. საგარეო ფაქტორს, რომელმაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ჩვენი ქვეყნის ბედი, წარმოადგენდა რუსეთის ფედერაციის პოლიტიკური ძალების ცდა რადაც უნდა დაჯდომოდათ შეენარჩუნებინათ გავლენა პოსტსაბჭოთა სივრცეში, კერძოდ კი საქართველოში, რისთვისაც გამოყენებულ იქნა აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში (ყოფილ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში) ადრიდანვე გარედან ინსპირირებული სეპარატისტული განწყობილება. ამან კი იქ საომარ

მოქმედებამდე და ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევამდე მიგვიყვანა. ამაში გადამწყვეტი როლი რუსეთის ფაქტორმა – მისი სამხედრო ძალების სეპარატისტთა მხარეზე მოქმედებამ და პოლიტიკურმა მხარდაჭერამ ითამაშა. საბედისწერო აღმოჩნდა საქართველოს შიგნით არსებული პოლიტიკური დაპირისპირება, რაც შეიარაღებულ შეტაკებაში გადაიზარდა. საშინაო ფაქტორი იყო ურთულეს პირობებში აღდგენილი სახელმწიფოს ხელისუფლების, პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას და მისი გუნდის არაკომპეტენტურობა ქვეყნის მართვაში, პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ძალთა კონსოლიდაციის უუნარობა, რამაც თავდაპირველად თვით ეროვნულ მოძრაობაშივე („მრგვალი მაგიდა"...) მომხდარ განხეთქილებაში იჩინა თავი და შემდგომ საყოველთაო სამოქალაქო დაპირისპირება და ხელისუფლების დამხობა გამოიწვია, ძირითადად იმავე ნახევრად სახელმწიფო სამხედრო შენაერთების („გვარდია"...) მიერ, რომელთაც არსებული ხელისუფლება ემყარებოდა. ასეთი შენაერთების მოთავეებმა და ზ. გამსახურდიას მოწინააღმდეგე საზოგადოების, ძირითადად ინტელიგენციის ნაწილმა ხელისუფლების სათავეში ედუარდ შევარდნაძე მოიყვანეს, რომელიც შემდგომ, ახალი ხელისუფლების ლეგიტიმიზაციასთან ერთად, პრეზიდენტად იქნა არჩეული.

საზოგადოების დიდი ნაწილი იმედს მის საერთაშორისო ავტორიტეტსა და გავლენაზე ამყარებდა, მაგრამ არაკონსტიტუციური გზით, ძალით ხელისუფლების შეცვლამ საზოგადოების გათიშვა და დაპირისპირება გააღრმავა. მართალია ხელისუფლების მიერ კრიმინალური ძალების ფაქტიური ბატონობა და პარპაში (რაც ეკონომიკაზეც მძიმედ მოქმედებდა) ოფიციალური ძალოვანი სტრუქტურების შექმნით თანდათან აღიკვეთა, მაგრამ მათი ადგილი კლანურმა – ოლიგარქიულმა დაჯგუფებებმა დაიკავეს, რომელნიც დაეუფლნენ სასიცოცხლო მნიშვნელობის ეკონომიკურ სფეროებს (საწვავი, სიგარეტი...).

ამგვარად, გასული საუკუნის უკანასკნელ ათწლეულში ქვეყნის ცხოვრებაში გარკვეული ნარმატებანიც აღინიშნება და წარუმატებლობაც, რაც ბოლო დრომდე იჩენს თავს. უცხოელი მეცნიერი-პოლიტოლოგის (მხედველობაში გვყავს ამერიკაში მოღვაწე პროფესორი სტივენ ჯონსი) თვალით და-

ნახული ეს წარმატებებია: პრივატიზაციის განხორციელება (ე. ი. კერძო საკუთრების შემოღება), არჩეული პარლამენტი, დემოკრატიული კონსტიტუცია, თავისუფალი პრესა, გარკვეული ეკონომიკური ინტეგრაცია დასავლეთთან.

ამ ჩამონათვალს კიდევ შეიძლება დაემატოს ზოგი რამ, რაც სამოქალაქო ომით გამოწვეულ ქაოსიდან ქვეყნის გამოყვანის და სახელმწიფოებრივ-სამეურნეო ცხოვრების თანდათან მოწესრიგების მაჩვენებელია, მაგრამ უამისოდაც ცხადია, რომ ჩვენ ქვეყანაში დაიწყო სახელმწიფოს აღმშენებლობა – დემოკრატიული საზოგადოებით. ეს თავისთავად ცოტა არ არის, მაგრამ ჯერ კიდევ საქმე გვქონდა და გვაქვს მშენებლობის პროცესთან და ამ მშენებლობის გზაზე ბევრი დაბრკოლებაა, ბევრი სიძნელეა გადასალახავი. ამიტომაცაა, რომ იმავე უცხოელი მეცნიერის (სტივენ ჯონსი) აზრით, ჯერ შორსა ვართ მიზნისაგან: ფაქტობრივად „დღეს საქართველოს სახელმწიფო უფსკრულის პირას დგას" – „საქართველოში არ არსებობს დემოკრატიის ელემენტარული ბაზა – ხალხის ეკონომიკური უზრუნველყოფა". მართლაც ქვეყნის ეკონომიკის ფეხზე დაყენება ვერა და ვერ მოხერხდა, რადგან ამ დარგში, მიუხედავად უცხოელი და საკუთარი მრჩევლების სიმრავლისა, დაშვებულ იქნა არაერთი შეცდომა, ქვეყანა სხვადასხვა ხერხებით გაიძარცვა (დარღვევებით ჩატარებული პრივატიზაცია), მძლავრობდა ჩრდილოვანი ეკონომიკა, ადგილი ჰქონდა პერმანენტულ საბიუჯეტო კრიზისს საგარეო ვალების უზომოდ ზრდის პირობებში. არამიზნობრივად იქნა გამოყენებული ან დატაცებული აშშ-ს და სხვა ქვეყნების თუ საერთაშორისო ორგანიზაციების მნიშვნელოვანი მატერიალური დახმარება ჩვენი ქვეყნისათვის. ყოველივე ამის მიზეზი კი, როგორც საყოველთაოდ არის აღიარებული ყველა დონეზე – ჩვენთანაც და უცხოეთშიაც, არის კორუფცია და მისი თანმხლები კრიმინალური სიტუაცია. ამის საწინააღმდეგოდ გატარებული ღონისძიებანი კი არაეფექტიანი აღმოჩნდა.

გარდამავალი პერიოდის სიძნელეების დაძლევაში თავიდანვე უარყოფით როლს თამაშობდა საზოგადოების არც თუ მცირე ნაწილის მხრივ სახელმწიფოებრივი თუ ეროვნული ინტერესებისადმი არაადეკვატური, ინდიფერენტული დამოკიდებულება, შექმნილი რთული ვითარებისა და სიძნელეების პირადული მომხვეჭელური მიზნით გამოყენება. ხელისუფლე-

ბის მომთმენლობა, ლიბერალური დამოკიდებულება ამ მოვლენებისადმი („დემოკრატიულობის" ნიშნით) იწვევდა დაუსჯელობის სინდრომს.

რთული აღმოჩნდა ქვეყნის თანმიმდევრული საგარეო კურსის გატარება. გეზი დასავლეთის სტრუქტურებთან ინტეგრაციისაკენ და მსოფლიო მასშტაბის ეკონომიკურ პროექტებში ჩართვა (ენერგომატარებლების ტრანზიტი და სხვა) იწვევს მძაფრ რეაქციას ჩრდილოელი მეზობლის – რუსეთის მხრივ, რომლის დესტრუქციული ძალები (და არა მხოლოდ ისინი) მხარს უჭერენ აფხაზ და ოს სეპარატისტებს და ამით ხელს უშლიან საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას, მიუხედავად მსოფლიო თანამეგობრობის (გაერო, ეუთო, ევროსაბჭო...) ცდისა მოაგვაროს ეს საკითხი. ამავე დროს ცხოვრებისეული ლოგიკა მოითხოვს, რომ მიუხედავად რუსეთის გაუწონასწორებელი პოლიტიკისა და დამოკიდებულებისა საქართველოს მიმართ, მასთან უნდა დამყარდეს კეთილმეზობლური, პარტნიორული ურთიერთობა. ასე რომ, საგარეო ორიენტაციის საკითხი ფაქტობრივად ღიად რჩება და მისი გადაწყვეტა ბევრადაა დამოკიდებული თვით რუსეთის ურთიერობებზე დასავლეთთან, განსაკუთრებით აშშ-სთან, რომლის ინტერესებიც, კერძოდ, სამხრეთ კავკასიაში სულ უფრო და უფრო იზრდება.

ჩიხში აღმოჩენილ ქვეყანაში უკიდურესად მძიმე სოციალურ მდგომარეობაში მყოფი ხალხის მოთმინების ფიალა აავსო 2003 წ. 2 ნოემბრის საპარლამენტო არჩევნების საყოველთაო გაყალბებამ, რასაც უსისხლო მასობრივი საპროტესტო გამოსვლები ე. წ. „ვარდების რევოლუცია" და პრეზიდენტ ე. შევარდნაძის გადადგომა მოჰყვა.

ერთი სიტყვით, საქართველომ XXI საუკუნეში ფეხი შედგა უამრავი საშინაო და საგარეო გადაუჭრელი პრობლემებით, რომელთა მოგვარება დამოკიდებულია ახალი ხელისუფლების უნარზე გამოიყვანოს ქვეყანა მძიმე და რთული მდგომარეობიდან და ყველა პოლიტიკურ ძალთა გონიერებაზე, რათა იმოქმედონ ქვეყნისა და ხალხის საკეთილდღეოდ.

წინამდებარე წიგნის მიზანი არის თვალი გაადევნოს საქართველოში 1921 წლიდან XX საუკუნის მიწურულამდე მიმდინარე პროცესებს, რაც რთული ამოცანაა, რამდენადაც ერთ-ერთი პირველი ცდაა. ძირითად სიძნელეს ავტორთათვის

უთუოდ წყაროების მდგომარეობა ქმნიდა, რადგან საბჭოთა პერიოდის მასალები – აღწერები, სტატისტიკური ცნობები ხშირ შემთხვევაში გაზვიადებული და არასრულფასოვანი ქვეყნდებოდა. უკანასკნელი ათწლეულის მასალები კი წინააღმდეგობრივი და ტენდენციურიცაა. საქმეს რამდენადმე შველის საბჭოთა პერიოდის მასალების ამსახველი არქივების გახსნა და ამ პერიოდზე დაწერილი არაერთი საფუძვლიანი გამოკვლევის გამოქვეყნება, სადაც ძველი სტერეოტიპების დაძლევისა და მოვლენებისადმი ახლებური მიდგომის ცდაა. მაგრამ ეს მაინც ამ მიმართულებით გადადგმული პირველი ნაბიჯებია.

ვიმედოვნებთ, რომ წიგნი შეასრულებს თავის დანიშნულებას, როგორც დამხმარე სახელმძღვანელო უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებისათვის და გამოადგება საკითხავ წიგნად ფართო საზოგადოებასაც.

ე. ხოშტარია-ბროსე

კარი პირველი

საქართველო საბჭოურ ხანაში (1921-1990)

თავი I. საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება საქართველოში

§1. საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვა და პოლიტიკური ძალების დამოკიდებულება საქართველოს ოკუპაციისადმი

ქართველი ხალხის ხანგრძლივი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა 1918 წლის 26 მაისს დაგვირგვინდა საქართველოს დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენით. 117 წლის მანძილზე მეფის რუსეთის იმპერიის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სისტემაში მოქცეულ საქართველოს ეს დიდი მონაპოვარი განაპირობა რუსეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარმა დიდმა საზოგადოებრივმა ძვრებმა – თვითმპყრობელობის დამხობამ და ბოლშევიკური პარტიის მიერ განხორციელებულმა 1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალებამ, რომლის შედეგად ამიერკავკასია გამოეყო რუსეთს, შეიქმნა ჯერ ამიერკავკასიის ფედერაციული გაერთიანება, ხოლო, შემდეგ საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დამოუკიდებელი სახელმწიფოები. მაგრამ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას დიდი სიძნელეები შეუქმნა თავსმოხვეულმა კონფლიქტებმა, რუსეთ-თურქეთის ალიანსის ფაქტორმა, მძიმე საშინაო მდგომარეობამ, რაც მნიშვნელოვან წილად გამოიწვია მთავრობის არცთუ გააზრებულმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ, მეზობელი ქვეყნებისაგან ეკონომიკურმა იზოლაციამ. „დემოკრატიულ საქართველოში, – წერდა ზ. ავალიშვილი, – უაღრესად გაჭირდა პატარა არმიის შექმნაც კი. სწორედ ამ შინაური ვითარების კარგმა ცოდნამ უკარნახა მოსკოვის მთავრობას ბოლო მოეღო საქართველოსათვის, როგორც კი საამისოდ ხელსაყრელი საგარეო ვითარება შეიქმნა".

დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლების სათავეში მოსული სოციალ-დემოკრატიული (მენშევიკური) პარტია სოციალური და ეროვნული იდეალების საკითხებში

მკვეთრად გაემიჯნა ბოლშევიკებს, რომელთაც როგორც რუსეთის ბოლშევიკური პარტიის ნაწილს არ შეუწყვეტია ბრძოლა მმართველი მენშევიკური მთავრობის წინააღმდეგ, რაც გამოიხატა 1918-1920 წლების აჯანყებების ინსპირირებაში. ეს ბოლშევიკების მიერ რუსეთის დაკვეთით ხორციელდებოდა და საქართველოს დამოუკიდებლობის დამხობას ისახავდა მიზნად. კომუნისტური იდეების ფართო პროპაგანდა მუშებსა და გლეხებს შორის, მძიმე სოციალურ და მატერიალურ პირობებში მოსახლეობის ფართო ფენებს ილუზორულად განაწყობდა ბოლშევიკების მიერ ნაქადაგევი „უკეთესი მომავლის" იმედით, რაც საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას უკავშირდებოდა.

ამ მიზნით რკპ (ბ) კავკასიის სამხარეო კომიტეტი ჩრდილოეთ კავკასიიდან თბილისში დაბრუნდა და შეუდგა ბოლშევიკური პარტიული ორგანიზაციების „გააქტიურებას". შეიქმნა ახალგაზრდობის კომუნისტური ორგანიზაცია „სპარტაკი", რომელიც სააგიტაციო მუშაობას ეწეოდა ახალგაზრდობას შორის. რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტი ადგილობრივ პარტიულ ძალებზე დაყრდნობით ყველა საშუალებას მიმართავდა ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი სახელმწიფოების დასამხობად. ამ მიზანს მან მიაღწია კიდეც – 1920 წლის აპრილში აზერბაიჯანში, ხოლო იმავე წლის ნოემბერში სომხეთში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება.

საქართველო რჩებოდა საბჭოთა რესპუბლიკების გარემოცვაში და მას ერთგვარი დისონანსი შეჰქონდა ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. რკპ (ბ) კავკასიის ბიუროს მიაჩნდა, რომ საქართველოს გასაბჭოებამ დაიგვიანა, ამიტომ ამის „გამოსწორება" დღის წესრიგში დადგა.

ვ. ლენინი ერთგვარ სიფრთხილეს იჩენდა საქართველოში „სოციალისტური რევოლუციის ექსპორტის" საქმეში. თავს იკავებდა საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევისაგან, რადგან მიაჩნდა, რომ ამას მოჰყვებოდა მცირე ერებში ანტისაბჭოთა განწყობილების გაღვივება, ამიტომ ცდილობდა სათანადო საბაბის მომწიფების შემდეგ დაეწყო ინტერვენცია საქართველოში.

1921 წლის 2 იანვარს გ. ორჯონიკიძე და ს. კიროვი ბოლშევიკური კავკასიის ბიუროს სახელით მოსკოვში გაგზავნილ წერილში აყენებდნენ საქართველოს გასაბჭოების წინადადე-

ბას, რომელიც ძირითადად ემყარებოდა იმ გარემოებას, რომ საქართველო თითქოს წარმოადგენდა კონტრრევოლუციის ბაზას ამიერკავკასიაში, მონაწილეობდა ჩრდილოეთ კავკასიასა და აზერბაიჯანში მომხდარ ანტისაბჭოთა გამოსვლებში და ა. შ. წერილში საუბარი იყო აგრეთვე საქართველოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობის შესახებ. მაგრამ რკპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა აღნიშნული წერილის განხილვისას საქართველოში არსებული მდგომარეობა არ მიიჩნია ხელსაყრელად საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევისათვის.

იმავე წლის 20 იანვარს რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარმა გ. ჩიჩერინმა აცნობა ვ. ლენინს საქართველოს მდგომარეობის და იმის თაობაზე, თითქოს მენშევიკური მთავრობა სისტემატურად არღვევდა საბჭოთა რუსეთთან 1920 წლის 7 მაისს დადებულ ხელშეკრულებას, თითქოს „რევოლუციური კრიზისი" საქართველოში მომწიფდა.

1921 წლის 24 იანვარს რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის წინაშე ი. სტალინმა დააყენა საქართველოს საქმეებში სამხედრო ჩარევის საკითხი[1]. 26 იანვარს ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა განიხილა ვ. ლენინის მიერ დაწერილი დადგენილების პროექტი, რომელიც საგარეო საქმეთა კომისარს ავალებდა შეეკრიბა მასალები საქართველოს რესპუბლიკის მიერ ხელშეკრულების დარღვევების შესახებ, უნდა გარკვეულიყო რამდენად იყო მზად რუსეთის სამხედრო ძალები – კავკასიის ფრონტი საქართველოსთან ომისათვის. სამხედრო-რევოლუციურ საბჭოს და კავკასიის ფრონტს მიეცა დირექტივა მომზადებულიყვნენ საჭირო შემთხვევაში საქართველოსთან ომისათვის. ამრიგად, აღნიშნულ პლენუმზე საქართველოს ოკუპაციის საკითხი ფაქტობრივად ძირითადად გადაწყდა, მაგრამ საჭირო იყო საბაბი – აჯანყების პროვოცირება.

1921 წლის 6 თებერვალს გ. ორჯონიკიძის მიერ შექმნილი ვითარების შესახებ ვ. ლენინისადმი გაგზავნილი დეპეშის საფუძველზე რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ 8 თებერვალს განსაზღვრა საქართველოს ბოლშევიკების მოქმედების მიმართულება. ამავე დროს რუსეთის სამხედრო საბჭოს მოუწოდა საჭირო შემთხვევაში აღმოეჩინა „დახმარება" საქართველოს „აჯანყებული" მშრომელებისათვის. 11-12 თებერვალს დაიწყო სომხური მოსახლეობის ნაწილის გამოსვლა ლორეს რაიონში. ვ. ლენინის მითითებით აჯანყებულთა

„დასახმარებლად" საომარ ოპერაციაში ჩაება აზერბაიჯანის მხრიდან შემოსული XI წითელი არმია. საბჭოთა რუსეთის ჯარებმა საქართველოს შემოუტიეს სოჭიდან შავიზღვისპირეთის მიმართულებით და მამისონის უღელტეხილის მხრიდანაც.

წითელი არმიის ნაწილები ფრონტის ერთ ფრთაზე დაეუფლნენ სადახლოს და გეზი თბილისისაკენ აიღეს. 13 თებერვალს საბჭოთა რუსეთის ჯარმა ხელთ იგდო წითელი ხიდი. ფრონტის მეორე ფრთაზე რუსეთის ჯარმა დაიკავა კახეთი და თბილისს უახლოვდებოდა ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან. 14 თებერვალს საქართველოს მთავრობამ გადააყენა მთავარსარდალი გენერალი ი. ოდიშელიძე და შეცვალა იგი გენერალ გ. კვინიტაძით, რომელმაც მთელი ყურადღება გადაიტანა თბილისის დაცვაზე, ჯარი და გვარდია მის მიდამოებში განალაგა.

16 თებერვალს ბოლშევიკებმა შექმნეს საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი ფილიპე მახარაძის თავმჯდომარეობით, რომელმაც გამოაცხადა საბჭოთა ხელისუფლება. თბილისის დამცველმა იუნკრებმა და გვარდიამ დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს საოკუპაციო არმიას. გენერალ ვ. მაზნიაშვილის მეთაურობით 18-22 თებერვალს დიდი ზარალი მიაყენეს წითელ ჯარს. მაგრამ წითელარმიელებმა შეძლეს ავჭალა-მცხეთის მიმართულებით გაჭრა და მოექცნენ ზურგში თბილისის ჯარს. ბრძოლის გაგრძელებას მთავარსარდალმა არჩია დედაქალაქიდან ჯარის უვნებლად გაყვანა და თბილისის გარეთ უფრო ხელსაყრელ პოზიციებზე გამაგრება. აზრთა სხვადასხვაობის მიუხედავად, გ. კვინიტაძის ბრძანებით ქართულმა ჯარმა თბილისი დატოვა.

1921 წლის 25 თებერვალს XI წითელი არმიის ნაწილები თბილისში შემოვიდნენ. მათ თან შემოჰყვა ახლად ჩამოყალიბებული რევკომი. მთავრობა თბილისს გაეცალა და დასავლეთ საქართველოში – ქუთაისში გადავიდა. საქართველოს შეიარაღებულმა ძალებმა განაგრძეს უკან დახევა.

2 მარტს ვ. ლენინმა გ. ორჯონიკიძეს და საქართველოს რევკომს მისცა გარკვეულ დათმობაზე წასვლის, სოციალ-დემოკრატიულ მთავრობასთან კომპრომისის გამონახვის დირექტივა. მაგრამ საქართველოს მთავრობასთან მხოლოდ ერთ საკითხზე მოხდა პოზიციების შეჯერება: როდესაც თურ-

ქეთმა რუსეთ-საქართველოს ომის პირობებში ჯარი შემოიყვანა აჭარაში არცთუ საქართველოს მთავრობის თანხმობის გარეშე რუსეთის ჯართან ბრძოლაში საქართველოსათვის დახმარების მიღების იმედით. მაგრამ ეს არ გამართლდა. შეიქმნა ბათუმის ოლქის კვლავ თურქეთის შემადგენლობაში მოქცევის საფრთხე. ამიტომ ნ. ჟორდანიას მთავრობამ დაიწყო მოლაპარაკება რევკომთან. 18 მარტს ქუთაისში ხელმოწერილ იქნა შეთანხმება საბჭოთა ჯარების წინააღმდეგ საომარი მოქმედების შეწყვეტისა და ბათუმის ოლქში რევკომის განკარგულებაში მყოფი ჯარების შესვლის შესახებ, თურქთა შემოსევისაგან მისი დაცვის მიზნით[2]. რუსეთ-საქართველოს გაერთიანებულმა ჯარმა განდევნა თურქები აჭარიდან, თუმცა ბათუმის ოლქის სამხრეთი ნაწილი – კოლა-არტაანი, შავშეთი, იმერხევი და სხვ. კვლავ თურქეთის ხელში დარჩა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ დატოვა საქართველო და საფრანგეთში გაიხიზნა. მან თან გაიყოლა, მოსალოდნელი საშიშროებისაგან გადასარჩენად, ეროვნული განძეულობა, რომლის მოვლა-პატრონობა მიანდო ცნობილ მეცნიერ-ისტორიკოსს ექვთიმე თაყაიშვილს.

ამრიგად, საბჭოთა რუსეთმა მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია და ძალდატანებით დაამყარა საბჭოთა ხელისუფლება. მართალია, ფორმალურად არავის გაუუქმებია არც საქართველოს დამოუკიდებლობის მანიფესტი, არც საქართველო – როგორც ერთიანი, მთლიანი სახელმწიფო ერთეული, მაგრამ ბოლშევიკური რუსეთის ხელისუფლების, განსაკუთრებით კი პარტიული რეჟიმის დამკვიდრებამ, საქართველო კრემლის ლიდერების გადაწყვეტილებების ბრმად მორჩილი გახადა. ქვეყნის დამოუკიდებელი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა ჩაიკარგა მოსკოვიდან მიღებულ ცირკულარებსა და პარტიულ დადგენილებებში. მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის მომლოდინე ქართველმა ბოლშევიკებმა ქვეყანა რუსეთის დიქტატს დაუმორჩილეს. ამისათვის მათ მხოლოდ ერთადერთი არგუმენტი ჰქონდათ – მოახლოებული „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის" საფუძველზე საბჭოთა საქართველო ღირსეულ ადგილს დაიმკვიდრებდა ჯერ არნახული „მსოფლიო პროლეტარული რესპუბლიკის" შემადგენლობაში.

საქართველოში არსებული მრავალპარტიული დემოკრატიის ნაცვლად – პროლეტარიატის დიქტატურა, კომუნისტური პარტიის შეუზღუდავი ხელისუფლება დამყარდა, თუმცა ვ. ი. ლენინის მითითებების თანახმად მათ სცადეს არაკომუნისტურ პარტიებთან ურთიერთობის მოწესრიგებაც. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო სოციალ-დემოკრატებთან ურთიერთობას. სწორედ ამას ითვალისწინებდა საქართველოს რევკომის ერთ-ერთი პირველი „მოწოდება ყოფილი საქართველოს მთავრობის მიმართ". მისი მიზანი იყო რამდენადმე შეენელებინა საქართველოს არაკომუნისტურ პოლიტიკურ ძალებში ფაქტიური ეროვნული სუვერენიტეტის დაკარგვით გამოწვეული პროტესტი. „ვუცხადებთ ამნისტიას იმ პარტიებსა და ჯგუფებს, – ნათქვამი იყო „მოწოდებაში", – რომელნიც სცნობენ გადატრიალებას და საბჭოთა წყობილებას საქართველოში". ამ პარტიათა წარმომადგენლების რევოლუციონურ მთავრობაში შესვლის შესახებ საკითხი წარმოადგენს განსაკუთრებული საქმიანი მოლაპარაკების საგანს საომარი მოქმედების შეწყვეტის შემდეგ"[3] – მითითებული იყო მოწოდებაში.

ქვეყანაში ყველაზე მრავალრიცხოვანი და გავლენიანი პოლიტიკური ძალა იყო სოციალ-დემოკრატიული (მენშევიკური) პარტია. მის სახელთან იყო დაკავშირებული საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ჩამოყალიბება, უდიდესი ძალისხმევა ახალი ეროვნული სახელმწიფო სტრუქტურების შესაქმნელად, სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობის შესანარჩუნებალად, სოციალური და კულტურული დაწინაურებისათვის მიზანმიმართული შრომა. ამ პოლიტიკურ პარტიას ქვეყნის თითქმის ყველა მხარესა და რეგიონში თავისი პირველადი ორგანიზაცია ჰქონდა, მისი გავლენა ძლიერი იყო როგორც რიგით მასაში, ისე ინტელიგენციის მნიშვნელოვან ნაწილში. მასთან ურთიერთობის მოგვარება ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან და სწრაფად გადასაწყვეტ ამოცანას წარმოადგენდა ახალი კომუნისტური რეჟიმისათვის. სწორედ ამ მნიშვნელოვანი ამოცანის რეალიზაციის დაწყებას ითვალისწინებდა მიზნად საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1921 წლის 3 აპრილის ნებართვა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლეგალური მუშაობის გაგრძელების შესახებ. ამ გადაწყვეტილების შემდეგ, სულ მალე, 10 აპრილს

თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრში გაიმართა მენშევიკების გაფართოებული პარტიული თათბირი, რომელშიც გ. ლორთქიფანიძე და ი. რამიშვილი მონაწილეობდნენ. თათბირმა დაგმო საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ საბოტაჟი, მაგრამ ამასთან, მთავრობისაგან მოითხოვა დასავლეთ ევროპის სოციალ-დემოკრატიული და კომუნისტური პარტიების წარმომადგენლების ერთობლივი კომისიის მონაწილეობით საქართველოში თავისუფალი არჩევნების ჩატარება[4].

კომუნისტური ხელისუფლება თავისუფალი არჩევნების ჩატარების იდეას მხარს ვერ დაუჭერდა და ძალით მოპოვებული ძალაუფლების გაზიარებას არავის დაანებებდა. პირიქით, საკუთარი პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე კომუნისტებმა გააძლიერეს აგიტაცია სოციალ-დემოკრატიულ პარტიაში განხეთქილების, დაპირისპირების გასაღრმავებლად. ეს მათ, გარკვეულწილად, მოახერხეს კიდეც. 1921 წლის აპრილში გაფორმდა საქართველოს დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატიული პარტია („სხიველები"), რომლის ლიდერები იყვნენ კ. ნინიძე, გ. გიორგაძე, ნ. იმნაიშვილი და სხვები.

გასაბჭოების შემდეგ პირველ ხანებში კრიზისი შეიმჩნეოდა სხვა მემარცხენე პარტიებშიც. ქართველ სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიაც გაითიშა („მემარჯვენე" და „მემარცხენე" ესერებად). მემარცხენე ესერებმა 1921 წლის აპრილში მიიღეს გადაწყვეტილება საბჭოთა ხელისუფლებასთან თანამშრომლობის შესახებ.

ესერების პარტიის ძირითადი ნაწილი ოპოზიციურად იყო განწყობილი საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ, განსაკუთრებით აკრიტიკებდა კომუნისტების გადაჭარბებულ ინტერნაციონალიზმს, მათ დენაციონალიზაციის პროცესებში სდებდა ბრალს, სამართლიანად კიცხავდა ქართული ენის უფლებების შელახვის გამო.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას სოციალ-ფედერალისტთა პარტია ორ ნაწილად გათიშული შეხვდა. პარტიის ლიდერებმა, რომლებიც თბილისში დარჩნენ, კომუნისტურ რეჟიმთან მოლაპარაკება ამჯობინეს. მათ ახალ ხელისუფლებას მხარდაჭერა აღუთქვეს. 27 თებერვალს შედგა პარტიის დროებითი მთავარი კომიტეტის სხდომა, რომელმაც თავმჯდომარედ აირჩია შ. ნუცუბიძე, მდივნად – თ. ღლონტი. 28 მარტს პარტიის ორივე ნაწილის გაერთიანებულ კრებაზე მი-

ღებული რეზოლუციით პარტიამ მხარი დაუჭირა საბჭოთა ხელისუფლებას[5].

მძიმე და აუტანელ სიტუაციაში აღმოჩნდნენ საქართველოში მტკიცე ეროვნულ პოზიციაზე მდგომი პარტიები – განსაკუთრებით, ეროვნულ-დემოკრატები. მათ გარკვეული სიძნელეები სოციალ-დემოკრატების მმართველობის პერიოდშიც ჰქონდათ. რა თქმა უნდა, კომუნისტების დამსჯელი მახვილი პირველ რიგში მათ წინააღმდეგ იყო მიმართული. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიისათვის მიუღებელი იყო არალეგალური მუშაობა. ამიტომაც პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა თავის რეგიონურ ორგანიზაციებსა და პარტიის წევრებს შესთავაზა შეეწყვიტათ პოლიტიკური საქმიანობა და დაკმაყოფილიყვნენ არსებულ რეჟიმთან ქვეყნის ეკონომიკური და კულტურული აღორძინების საქმეში თანამშრომლობით.

ცენტრალური კომიტეტის ზემოაღნიშნული მოწოდების მიუხედავად, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთი ნაწილი არალეგალურ მუშაობაზე გადავიდა და საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ავანგარდული ძალა გახდა[6].

მათი ინიციატივით უკვე 1922 წლის გაზაფხულიდან საქართველოს მთიანეთში შეიქმნა შეიარაღებული რაზმები ქაიხოსრო (ქაქუცა) ჩოლოყაშვილის ხელმძღვანელობით. მათი მიზანი იყო საბჭოთა ხელისუფლების დამხობა და წართმეული ეროვნული სუვერენიტეტის აღდგენა.

§2. საბჭოთა სახელმწიფო მმართველობის სტრუქტურის ჩამოყალიბება

1921 წლის 25 თებერვალს საქართველომ დაკარგა დამოუკიდებლობა, რაშიც გადამწყვეტი როლი შეასრულა ლენინური „მსოფლიო რევოლუციის" თეორიაზე დამყარებულმა ბოლშევიკური რუსეთის იმპერიულმა პოლიტიკამ, რომლის განხორციელებას ხელი შეუწყო საქართველოს იმჟამინდელმა საგარეო და საშინაო ვითარებამ; კერძოდ, თავსმოხვეულმა

საგარეო კონფლიქტებმა, რუსეთ-თურქეთის ალიანსის ფაქტორმა, მძიმე საშინაო მდგომარეობამ.

„საქართველოც, სომხეთიც და აზერბაიჯანიც არსებობენ, – წერდა ზ. ავალიშვილი, – ყოვლისმომსწორებელმა ბორბალმა, რომელმაც მათ გადაუარა, ვერ აღგავა ისინი პირისაგან მიწისა. მათი ისტორია არ წყდება 1921 წელს, იგი გრძელდება ახალ ვითარებაში"[7].

საქართველო საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად გამოცხადდა. იგი ინარჩუნებდა „დამოუკიდებლობის" სტატუსს, რაც აღიარებული იყო საბჭოთა რუსეთთან 1921 წლის 21 მაისს დადებული ხელშეკრულებით, რომელიც დაადასტურა 1922 წლის მარტში მიღებულმა საქართველოს სსრ კონსტიტუციამ. ეს საქართველოს საერთაშორისო ასპარეზზე გასვლის შესაძლებლობას აძლევდა, ოღონდ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კონტროლით. საქართველოს მთავრობა მთლიანად რუსეთის მთავრობაზე იყო დამოკიდებული, ისევე როგორც საქართველოს კომპარტია წარმოადგენდა რუსეთის კომპარტიის შემადგენელ ნაწილს, მის ერთ-ერთ ორგანიზაციას.

რევკომის განკარგულება აცხადებდა, რომ დამხობილი დემოკრატიული საქართველოს მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლა უნდა გაგრძელებულიყო შეუნელებელი ენერგიით, მესაბოტაჟეები და წესრიგის დამრღვევები უნდა დასჯილიყვნენ რევოლუციის დროის კანონების მთელი სიმკაცრით.

საქართველოს რევკომი უმალვე შეუდგა პირველი დეკრეტების მიღებას, სახელმწიფო ორგანოების შექმნას. საბჭოური რეჟიმის პირველი თვეების ყველაზე მნიშვნელოვანი აქტი იყო საქართველოს რევკომის 1921 წლის 21 აპრილის დეკრეტი ხელისუფლების ორგანოების შესახებ[8], რომლის მიხედვით უარყოფილ იქნა დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლებისეული საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების გაყოფის პრინციპი. სახალხო კომისარიატებს (სამინისტროების ნაცვლად) არ ჰქონდათ საკანონმდებლო აქტების მიღების უფლება. ისინი მხოლოდ წარადგენდნენ საკანონმდებლო აქტებს რევკომში დასამტკიცებლად. რევკომების სისტემა, რომელიც საქართველოში წარმოადგენდა სახელმწიფოებრივი პოლიტიკური მმართველობის გარდამავალ ფორმას, ძალისმიერი მეთოდებით იკაფავდა გზას, მისი მოქმედე-

ბის ორგანიზაციული ფორმები და მეთოდები ატარებდა ბრძანებების ხასიათს, რომელთა შესრულება სავალდებულო იყო როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო ორგანიზაციებისათვის. ანტისაბჭოთა პარტიებმა რევკომების ხელისუფლება „საოკუპაციო რეჟიმად" გამოაცხადეს და მოითხოვეს პროლეტარიატის დიქტატურის საგანგებო დანიშვნითი ორგანოების – რევკომების ნაცვლად საბჭოების არჩევნების დაუყოვნებლივ ჩატარება, რაც საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის მკაცრი სინამდვილის ატმოსფეროში არ იქნა მიზანშენონილად მიჩნეული. არჩევნების მოწყობას მომზადება სჭირდებოდა. რაც მთავარია, კომუნისტების გამარჯვება საბჭოების არჩევნებში სრულიადაც არ იყო გარანტირებული, რადგან ანტისაბჭოთა პოლიტიკური პარტიების გავლენა მოსახლეობაში ძლიერი იყო.

რევკომები ხელისუფლების ორგანოების სტრუქტურის შექმნაში იყენებდნენ რუსეთის გამოცდილებას, თუმცა ვ. ი. ლენინი საქართველოს ისტორიული თავისებურებების გათვალისწინების აუცილებლობას დაჟინებით მოითხოვდა თავის წერილებში ქართველი ბოლშევიკებისადმი. იგი იძლეოდა მითითებას „დათმობათა განსაკუთრებული პოლიტიკის" განხორციელების შესახებ ქართველი ინტელიგენციისა და წვრილბურჟუაზიული ელემენტების მიმართ, პატივისცემას საქართველოს „სუვერენულ უფლებებისადმი". ასეთი მითითებანი გამოწვეული იყო იმით, რომ წითელი არმიის ხელმძღვანელობა თვითნებურად მოქმედებდა და ანგარიშს არ უწევდა საქართველოს რევკომს. ამასთან, უკვე 1921 წლის გაზაფხულზე ვ. ლენინი ითხოვდა მთელი ამიერკავკასიისათვის „საოლქო სამეურნეო ორგანოს" შექმნას, რაც ნიადაგს აცლიდა საქართველოს დამოუკიდებელ ეკონომიკურ განვითარებას.

საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადების უმალვე საქართველოს რევკომმა რუსეთის ანალოგიურად შექმნა „კონტრრევოლუციასა და საბოტაჟთან მებრძოლი საგანგებო კომისია („ჩეკა"), რომელსაც უნდა ებრძოლა ანტისაბჭოთა პარტიების – სოციალ-დემოკრატების (რომელიც ყველაზე მრავალრიცხოვანი და გავლენიანი იყო), ეროვნულ-დემოკრატების, სოციალისტ-ფედერალისტების, სოციალისტ-რევოლუციონერების და სხვათა წინააღმდეგ. ყოფილმა პრივილეგირებულმა

თავადაზნაურობამ, ინტელიგენციის დიდმა უმრავლესობამ ახალი ხელისუფლება არ აღიარა.

ხელისუფლების ხელმძღვანელ ორგანოს, ერთი მხრივ, წარმოადგენდა საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტი და რევკომი, ხოლო მეორე მხრივ, რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურო (შემდგომ კავკასიის სამხარეო კომიტეტი) და XI არმიის რევოლუციურ-სამხედრო საბჭო, რომლებიც ფაქტობრივად წარმოადგენდნენ ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოებს, რადგან საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურ კომიტეტთან და რევკომთან შეთანხმების გარეშე წყვეტდნენ უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ საკითხებს[9].

ხელისუფლების ორგანოებად იყვნენ აღიარებული სამაზრო რევკომები, რომლებიც ემორჩილებოდნენ საგუბერნიო რევკომებს. ასეთი იყო საქართველოში 3 – თბილისის, ქუთაისის და ბათუმის. აგრეთვე სოხუმის ოკრუგის რევკომი, მაგრამ საქართველოში საგუბერნიო რევკომები ვერ განმტკიცდნენ[10].

საქართველოს რევკომის 1921 წლის 21 აპრილის დეკრეტში ხელისუფლების ორგანოების შესახებ მითითებული იყო, რომ რევოლუციური კომიტეტი იწვევს სრულიად საქართველოს საბჭოთა ყრილობას, რომელსაც რევკომი წარუდგენს ანგარიშს თავისი მოღვაწეობის შესახებ. საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ყალიბდება სამაზრო, საქალაქო (მხოლოდ თბილისში), რაიონული და სათემო რევკომები. ძირითადი ადმინისტრაციული ერთეულები იყო თემები, რომელთა რევკომების (გარდა აფხაზეთისა და აჭარისა) საქმიანობას მაზრის ტერიტორიაზე განაგებდნენ სამაზრო რევკომები.

1921 წლის 26 თებერვლის დეკრეტით გამოცხადდა დემოკრატიული საქართველოს არმიისა და გვარდიის დემობილიზაცია. 2 მარტს ვ. ი. ლენინი გ. ორჯონიკიძეს წერდა: „საჭიროა დაუყოვნებლივ... შევქმნათ საქართველოს მტკიცე წითელი არმია". საქართველოს რაკი არმია აღარ ჰყავდა, იგი წითელ არმიას უნდა „დაეცვა". ქართული წითელი არმიის გაძლიერებაზე მიუთითებდა ი. სტალინი, რომელიც იმ დროს არ გამორიცხავდა საქართველოდან რუსეთის წითელი არმიის გაყვანის შესაძლებლობას.

ჩანს, საქართველოს „საკუთარი არმიის შექმნას" დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა საბჭოთა რუსეთის ჯარების მიერ საქართველოს ოკუპაციის წინააღმდეგ გაშლილი კამპანიის პირობებში, რასაც შეეძლო ხელი შეეშალა სამოქალაქო ომისა და უცხოეთის ინტერვენციით დასუსტებულ საბჭოთა რუსეთის უცხოეთის ქვეყნებთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობისათვის.

მენშევიკური არმიისა და სახალხო გვარდიის დაშლის შესახებ რევკომის დეკრეტის გამოცხადების შემდეგ – 11 მარტს გამოიცა ბრძანება წითელი არმიის ჩამოყალიბების შესახებ და ახლად შექმნილი სამხედრო-საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარიატი შეუდგა ქართული სამხედრო ნაწილების ჩამოყალიბებას. 1921 წლის მარტში ბათუმში შეიქმნა პირველი ქართული მსროლელი ბრიგადა, რომელიც 1922 წლის აგვისტოში გარდაიქმნა ქართულ დივიზიად. თბილისში დაარსდა კურსები ქართული წითელი არმიის უმცროს მეთაურთა მოსამზადებლად, რადგან მეთაურთა რიცხვი ერთობ მცირე იყო, ძველ მეთაურთა შემადგენლობას კი არ ენდობოდნენ და მათ რიგებს წმენდნენ „არასაიმედო" ოფიცრებისაგან. 1921 წლის 21 მაისს საბჭოთა საქართველოსა და რუსეთს შორის დადებული „მუშურ-გლეხური სამოკავშირეო ხელშეკრულებით"ორივე მხარემ იკისრა ვალდებულება დაედოთ შეთანხმება სამხედრო ორგანიზაციისა და სამხედრო სარდლობის გაერთიანების შესახებ, რაც სამომავლოდ ამზადებდა პირობებს ქართული წითელი არმიის საკავშირო-საჯარისო დანაყოფებში გაერთიანებისათვის. 1924 წლის თებერვალში თბილისში შეიქმნა სამხედრო-პოლიტიკური სკოლა, იმავე წლის მაისში – მეორე ქართული დივიზია, ხოლო ივნისში – „კურსანტთა გაერთიანებული ქართული სკოლა" უფროს სამხედრო მეთაურთა მოსამზადებლად.

საქართველოს რევკომმა, როგორც იმჟამინდელმა უმაღლესმა საკანონმდებლო, განმკარგულებელმა და კონტროლის ორგანომ, დემოკრატიული საქართველოს გაუქმებული სამინისტროების ნაცვლად შექმნა სახალხო კომისარიატები: საგარეო საქმეთა, სამხედრო-საზღვაო საქმეთა, იუსტიციის, შრომის, სოციალური უზრუნველყოფის, სახალხო განათლების, კავშირგაბმულობის, ფინანსთა, საგარეო ვაჭრობის, მიწათმოქმედების, სასურსათო, ჯანმრთელობის დაცვის. ამას-

თან მუშურ-გლეხური ინსპექცია („მუშგლეხინი"), რომელსაც დაევალა ფაქტობრივად საკონტროლო ფუნქციები ხელისუფლების ორგანოთა საქმიანობაზე; საგანგებო-საგამომძიებო კომისია, სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო; დამტკიცდა სახალხო კომისართა საბჭოს დროებითი შემადგენლობა ფ. მახარაძის თავმჯდომარეობით. საქართველოს რევკომმა გააუქმა მენშევიკური სენატი და სხვა სასამართლო ორგანოები – ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტი და დაიწყო ახალი სასამართლო სისტემის შექმნა. შემოღებულ იქნა სისხლის სამართლის კოდექსი, დაარსდა პროკურატურა შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატთან. საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება სასამართლო რეფორმის თაობაზე, რომელიც მიზნად ისახავდა სასამართლო ორგანოებში მომუშავე პერსონალის შეცვლას კომუნისტებით და „პროლეტარული ელემენტებით" და ა. შ.

რევკომების პოლიტიკური მმართველობა ერთი წლის თავზე საბჭოების არჩევნების გზით უნდა გადასულიყო ლეგიტიმურ საბჭოთა ხელისუფლებაზე. არჩევნები, რომელიც თავდაპირველად უნდა ჩატარებულიყო არა მთელ რესპუბლიკაში, არამედ თბილისსა და ბათუმში, როგორც სამრეწველო ცენტრებში, დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული, ამიტომაც იყო, რომ 1922 წლის 5 ივნისისათვის გათვალისწინებული არჩევნები თბილისში 3 დეკემბრისათვის გადაიდო. საქმე იმაში იყო, რომ მმართველ პარტიას არ შეიძლებოდა ჰქონოდა გარანტია, რომ ხალხი დაუჭერდა მხარს კომუნისტების არჩევას საბჭოების შემადგენლობაში. არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა ყველა „მშრომელს" – მუშა-მოსამსახურეთ, საგარნიზონო სამსახურის წითელარმიელებს, ხოლო „არამშრომელ ელემენტებს", რომლებიც სარგებლობდნენ დაქირავებული შრომით, ცხოვრობდნენ არაშრომითი შემოსავლით, სასამართლოს მიერ დასჯილთ, ყოფილ მთავრობის წევრებს, პოლიციის საგანგებო რაზმების მოხელეებს არჩევნებში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდათ. არჩევნები იმითაც იყო შეზღუდული, რომ ტარდებოდა ხელის აწევით მუშა-მოსამსახურეთა საერთო კრებებზე, თუ მათ ესწრებოდა ამომრჩეველთა $^2/_3$. ამომრჩეველი ფარული კენჭისყრით თავისი არჩევანის გაკეთების შესაძლებლობას მოკლებული იყო.

არჩევნების ჩატარებას ართულებდა ანტისაბჭოთა პარტიების პოზიცია, კერძოდ, სოციალ-დემოკრატებმა და მემარჯვენე სოციალისტ-ფედერალისტებმა არჩევნებს ბოიკოტი გამოუცხადეს. სოციალისტ-ფედერალისტთა მეორე ფრთამ – მემარცხენეებმა, რომლებიც 1921 წ. გაეთიშნენ მემარჯვენე ფრთას და მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტთა ცალკე პარტია შექმნეს, დაიკავა პროსაბჭოური პოზიცია, დაგმო ბოიკოტის ტაქტიკა.

თბილისის საბჭოს არჩევნები ჩატარდა 1921 წლის 3-8 დეკემბერს. არჩევნების ჩატარების წინ ქალაქის ფაბრიკა-ქარხნების მუშა-მოსამსახურეთა კრებებზე კომუნისტური პარტიის ლიდერები გამოდიოდნენ პოლიტიკური მოხსენებებით. ეს ამომრჩევლებზე ზემოქმედების ეფექტური საშუალება გამოდგა. თბილისის საბჭოში სულ აირჩიეს 351 დელეგატი, მათგან 325 კომუნისტი იყო, ხოლო 36 უპარტიო. ანტისაბჭოთა პარტიების ცდამ, ჩაეშალათ არჩევნები, ნაყოფი ვერ გამოიღო. თბილისის საბჭოს პირველ სესიაზე არჩეულ იქნა აღმასრულებელი კომიტეტი 46 დეპუტატის შემადგენლობით და სრულიად რუსეთის საბჭოების IX ყრილობის 15 დელეგატი. ეს უკვე ჩრდილს აყენებდა საბჭოს დამოუკიდებლობას.

რამდენადმე განსხვავებულ ვითარებაში ჩატარდა 1921 წლის 8-10 დეკემბერს არჩევნები ბათუმში, სადაც რევკომის გვერდით არსებობდა ძველი ხელისუფლების ორგანო – მეჯლისი, რომლის დაშლა მაშინვე საჭიროდ არ მიიჩნიეს პოლიტიკური მოსაზრებით. 1921 წლის 21 მაისს არჩეულ იქნა ახალი მეჯლისი, რომელიც გამოცხადდა ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ აჭარის ტერიტორიაზე. აჭარაში ფართოდ გაიშალა მოძრაობა ღარიბ გლეხთა („ფუხარა") კომიტეტების შექმნისათვის. 1921 წლის 7-11 ნოემბერს ბათუმში ჩატარებულმა გლეხთა ყრილობამ მეჯლისი დაშლილად გამოაცხადა, ხოლო იმავე ყრილობაზე არჩეულ გლეხთა ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს წითელი მეჯლისი ეწოდა. ბათუმის საბჭოში თითქმის მთლიანად კომუნისტები აირჩიეს.

1922 წლის თებერვლის პირველ ნახევარში საქართველოში არჩეულ იქნა საბჭოები, 25 თებერვალს საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის წლისთავზე კი გაიხსნა საქართველოს საბჭოების პირველი ყრილობა, რომელშიც მონაწილეობდა 380 დეპუტატი, მათგან 272 კომუნისტი. ყრილო-

ბამ განიხილა საქართველოს საგარეო და საშინაო მდგომარეობის საკითხები, სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს ანგარიში, საადგილმამულო პოლიტიკა, დასახა ფულის რეფორმის, სასურსათო გადასახადების დროულად აკრეფის, უკვე არსებული საარმიო ბირთვის საფუძველზე ქართული წითელი არმიის შექმნის ღონისძიებანი. სამსჯელოდ იდგა საკითხი იმის შესახებ, იქნებოდა ქართული წითელი არმია სრულიად დამოუკიდებელი თუ დაემორჩილებოდა კავკასიის ცალკე არმიას. კერძოდ, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ე. წ. ნაციონალ-უკლონისტური შემადგენლობის აზრით, საქართველოს უნდა ჰყოლოდა თავისი წითელი არმია, რომელიც ცალკე კავკასიის არმიას დაემორჩილებოდა მხოლოდ ოპერატიულ და საინსპექციო დარგში. საბჭოთა რუსეთთან 1921 წლის 8 დეკემბერს დადებული ხელშეკრულება ითვალისწინებდა ამ ორი რესპუბლიკის „სამხედრო უწყებათა გაერთიანებას". ფაქტობრივად იქმნებოდა არა საქართველოს წითელი არმია, არამედ რამდენიმე ქართული საჯარისო შენაერთი, დიდი სარუსეთო, შემდგომ სსრ კავშირის არმიისა. მათ, როგორც ეროვნულმა სამხედრო ნაწილებმა, მხოლოდ 1938 წლამდე იარსებეს.

საქართველოს საბჭოების პირველმა ყრილობამ დაამტკიცა საქართველოს სსრ პირველი კონსტიტუცია (მას საფუძვლად დაედო საბჭოთა რუსეთის 1918 წლის კონსტიტუციის ძირითადი პრინციპები), რომელმაც ქართული ენა გამოაცხადა სახელმწიფო ენად. აღსანიშნავია, რომ არცერთ სხვა საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუციაში ასეთი პუნქტი არ არსებობდა. ყრილობაზე არჩეულმა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის (ცაკის) სესიამ შექმნა რესპუბლიკის პირველი საბჭოთა მთავრობა – სახალხო კომისართა საბჭო, რომელიც მხოლოდ ფორმალურად განასახიერებდა საქართველოს სუვერენიტეტის ატრიბუტაციას.

§3. ეკონომიკის გარდაქმნა სოციალისტურ საწყისებზე

საბჭოთა ხელისუფლებამ მძიმე ეკონომიკური მემკვიდრეობა მიიღო.

1921 წლისათვის საქართველოს მრეწველობა ძირითადად წვრილი საწარმოებით იყო წარმოდგენილი. შედარებით განვითარებული სამთო-მოპოვებითი მრეწველობა გაპარტახებული იყო. ნედლეულის უქონლობისა და მექანიკური ძრავების სიძველისა და გაცვეთის გამო უმოქმედოდ იდგა საწარმოთა ნაწილი. დეგრადაციას განიცდიდა სოფლის მეურნეობა, მოშლილი იყო ტრანსპორტის მუშაობა, ფინანსები და ა. შ.

საბჭოთა სახელმწიფო აპარატის შექმნასთან ერთად აუცილებელი იყო ეკონომიკის გარდაქმნა. წარმოება-დაწესებულებათა მუშაობის გეგმიურ წარმართვისათვის საჭიროდ იქნა მიჩნეული ხელმძღვანელი სამეურნეო ორგანოს შექმნა. ასეთ ორგანოს წარმოადგენდა საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო. ამავე დროს შეიქმნა ადგილობრივი სახალხო მეურნეობის საბჭოები აფხაზეთსა და აჭარაში. სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიურ ოლქში სახალხო მეურნეობის საბჭო, როგორც ასეთი, არ შექმნილა.

ეკონომიკის გარდაქმნის ღონისძიებათა სისტემაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი დაიკავა მრეწველობის სოციალისტურმა ნაციონალიზაციამ, რომელიც ცალკე დარგების მიხედვით 1921 წლის მანძილზე სხვადასხვა დროს განხორციელდა. კერძოდ, 1921 წლის 1 ივნისის დეკრეტით ნაციონალიზაცია შეეხო თბილისის რვა თამბაქოს ფაბრიკას, ტყავის სამ ფაბრიკას თბილისში, ქუთაისის სამ და ბათუმის სამ: კონიაკ-ღვინის სარეკტიფიკაციო, მინერალური წყლებისა და ლუდის სახდელ საწარმოებს; 5 ივნისის დეკრეტი შეეხო პოლიგრაფიის საწარმოებს, ხოლო 13 ივნისს გამოქვეყნდა რევკომის დეკრეტი მოპოვებითი და დამუშავებითი მრეწველობის ყველა საწარმოს ნაციონალიზაციის შესახებ[11], მაგრამ საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის, ე. წ. ნაციონალ-უკლონისტური შემადგენლობის ინიციატივით ნაციონალიზაცია არ შეხებია ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობას. ძველ მფლობელებს დაუტოვეს ომამდე ამოღებული მარაგიც და გამამდიდრებელი ფაბრიკები. ნაციონალიზებულ იქნა საქართველოს

ტერიტორიაზე არსებული ელექტროსადგურები და გატარდა ნავთსაცავი რეზერვუარების ნაციონალიზაცია.

სამრეწველო სანარმოთა ნაციონალიზაციის პროცესში დაშვებულ იქნა წვრილ და არარენტაბელურ სანარმოთა კერძო პირებისა და კოოპერატივებისათვის იჯარით გადაცემის პრაქტიკა. 1921 წლის ივნისიდან ერთი წლის განმავლობაში იჯარით იქნა გაცემული 26 სანარმო, მათ შორის სამი ლითონდამამუშავებელი, ტყავის თერთმეტი, ოთხი ქიმიური, სამი ხისდამამუშავებელი, ერთი საფეიქრო, ორი კვების, ერთი სამშენებლო მასალების და სამთო წარმოება. ნებადართული იყო წვრილ სანარმოთა გახსნაც[12].

მრეწველობის ნაციონალიზაციის პროცესი საქართველოში გახანგრძლივდა, რაც განაპირობა არსებულ სანარმოთა აღრიცხვის მოუწესრიგებლობამ, ნაწილობრივ დაქსაქსული მუშახელის რეზერვების დადგენის სიძნელეებმა, ადგილობრივ თავისებურებათა გაუთვალისწინებლობის გამო კონკრეტულ ღონისძიებათა შემუშავების სირთულეებმა.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის აღდგენის სამუშაოთა დაწყება დაემთხვა საბჭოთა რუსეთის გადასვლას ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე. ამიტომაც ერთგვარი დათმობა კერძო კაპიტალის ფუნქციონირებისადმი გამომდინარეობდა ახალი ეკონომიკური პოლიტიკიდან, რომელიც მიიღო რკპ (ბ) X ყრილობამ (1921 წლის მარტი). ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის განხორციელების პირველ ხანებში არსებობდა გაურკვევლობა ამ პოლიტიკის კურსის სწორად გაგებაში. ადგილზე ზოგიერთი ხელმძღვანელი სამეურნეო მუშაკი ვერ გაერკვა იმაში, თუ რომელი ან როგორი წარმოება უნდა დარჩენილიყო კერძო პირთა ხელში. ამიტომ აღრიცხვაზე აყვანილ იქნა სხვადასხვაგვარი წარმოებანი სათანადო გარჩევის გარეშე.

ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გადასვლას საქართველოში მოჰყვა წინააღმდეგობა თვით საქართველოს კომუნისტურ პარტიაში, კერძოდ, ნაციონალ-უკლონისტები და აგრეთვე მემარჯვენე ძალები მოითხოვდნენ უფრო მეტ დათმობას კერძომეურნეობრივი კაპიტალისთვის, ზოგიერთი ნაციონალიზებული სანარმოს დენაციონალიზაციას, უცხოური ფინანსური კაპიტალის ფართოდ გამოყენებას და საერთოდ ორიენტაციის აღებას დასავლეთის კაპიტალზე.

საქართველოს იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ ვერ გაითვალისწინა ქვეყნის ეკონომიკის, პირველ რიგში სოფლის მეურნეობის თავისებურებანი და სერიოზული მოსამზადებელი მუშაობის ჩაუტარებლად შემოიღო სასურსათო ნატურალური გადასახადი, რამაც საქართველოს ბევრ მაზრაში გლეხთა უკმაყოფილება გამოიწვია, რადგან გლეხობა სასურსათო გადასახადის ძირითადი სახის – პურის დიდ დეფიციტს განიცდიდა. იგი არა თუ გადასახადისათვის არ ჰქონდა, არამედ ოჯახის გამოსაკვებადაც კი.

„ნეპის" გატარებისას დაშვებულ იქნა სხვა რიგი შეცდომებიც, კერძოდ, სასურსათო გადასახადის დაწესების დროს არ აღურიცხავთ დასაბეგრი ობიექტები, მუშა-მოსამსახურეთა შრომის ანაზღაურება ხდებოდა ნაწილობრივ ნატურით, რაც გამოწვეული იყო ქვეყნად არსებული სასურსათო კრიზისით და ფულის მერყევი კურსით.

მწვავე დავის შემდეგ საკითხი, დარჩენილიყო თუ არა ნატურალური გადასახადი, დადებითად გადაწყდა. მაგრამ ნატურალური გადასახადის ნაკლებ ეფექტიანობის გამო რკპ (ბ) XII ყრილობამ (1923) საქონელბრუნვის გამოცოცხლების აუცილებლობის მიზნით მიიღო გადაწყვეტილება ნატურალური გადასახადის ფულადი გადასახადით შეცვლის თაობაზე. ამან ხელი შეუწყო გლეხის დაკავშირებას სასაქონლო-ფულად მეურნეობასთან, ქალაქთან. ამასთან ერთად შეიცვალა სასურსათო გადასახადიც. 11 სახის პროდუქტზე დადებული გადასახადის ნაცვლად დადგენილ იქნა ერთიანი სასურსათო გადასახადი, რომელიც ნაწილობრივ შემცირდა. უფრო მოგვიანებით 1924 წლიდან შეწყდა სასოფლო-სამეურნეო გადასახადის ნატურით აკრეფა. იგი ფულად ფორმაზე გადავიდა.

ახალი, ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ღონისძიებას წარმოადგენდა სამრეწველო საწარმოთა გადაყვანა სამეურნეო ანგარიშიანობაზე, რომლის გატარების პროცესში ადგილი ჰქონდა უამრავ სიძნელეს, მათ შორის სამრეწველო საწარმოები არ იყვნენ უზრუნველყოფილნი ნედლეულის მარაგით, რაც ძირითადად გამოწვეული იყო აგრარული რეფორმის გატარების გაჭიანურებით და სოფლის მეურნეობის აღდგენის ნელი ტემპით.

ეკონომიკის გარდაქმნის გზაზე საქართველოს, ისევე როგორც მეზობელ რესპუბლიკებს, ესაჭიროებოდათ ეკონო-

მიკური დახმარება საბჭოთა რუსეთისაგან, რომელმაც მართლაც გაიღო 700 ათასი მან. ოქროთი თბილისის ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის (ზაჰესი) მშენებლობისათვის. ხოლო ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს დაეხმარა 8 მლნ მან. ოქროთი. მაგრამ ამასთან ვ. ი. ლენინის დირექტივით საჭირო იყო ადგილობრივი სახსრების გამონახვა და ამიერკავკასიის მასშტაბით „საოლქო სამეურნეო ორგანოს" შექმნა მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის ასაღორძინებლად. ამ მიზნით უკვე 1921 წ. მოხდა საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის რკინიგზების და საგარეო ვაჭრობის გაერთიანება, რასაც დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ნაციონალ-უკლონისტები.

მრეწველობის გეგმიან საწყისებზე გადაყვანისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს რევკომის 1921 წლის 5 აგვისტოს დადგენილებას უმაღლესი ეკონომიკური საბჭოს შექმნის შესახებ. ეკონომიკურ საბჭოს ევალებოდა მრეწველობის ნაციონალიზაციის დასრულება, შემდგომ ნაციონალიზებული საწარმოების ამუშავება, ნედლეულით და მუშახელით მათი უზრუნველყოფა; ერთიანი სამეურნეო გეგმების შედგენა სახალხო კომისარიატების მიხედვით შედგენილი სამეურნეო გეგმების საფუძველზე.

სახალხო მეურნეობის აღდგენის დაწყებისთანავე საბჭოთა მთავრობა ახორციელებდა საწარმოთა გამსხვილერთეულებას. საწარმოთა კონცენტრაციას არ მოჰყოლია არც წარმოების და არც მუშათა რიცხვის შემცირება. პირიქით, იგი მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ეფექტს იძლეოდა.

1921 წლის 18 აპრილიდან შემოღებულ იქნა 8-საათიანი სამუშაო დღე. დაწესდა 7 საათი ღამით მუშაობისათვის, განისაზღვრა დაქირავებულ შრომაში ჩაბმულ ქალთა და მოზარდთათვის სამუშაო დღე 4-6 საათი. 20 აპრილს კი მიღებულ იქნა დეკრეტი შრომის დაცვის ინსპექციის დაწესების შესახებ.

საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებშივე გადაიდგა ნაბიჯები უმოქმედო სამრეწველო საწარმოთა აღსადგენად. კერძოდ, ამუშავდა თბილისის სპილენძსაგლინავი ქარხანა. 1923 წლის მაისში აღდგა 48 წლის უმოქმედო ჩათახის (ფოლადაურის) თუჯსადნობი წარმოება. 1924 წ. კი ამუშავდა ქუთაისის მაუდის ფაბრიკა მოსკოვის ერთ-ერთი მაუდის ფაბრიკის მოწყობილობათა ბაზაზე, რომელნიც საქართველოს გადაეცა

საჩუქრად 1923 წ. 1922-1923 წლებში გადაიდგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი არსებული შემკეთებელი სახელოსნოების ბაზაზე მანქანათმშენებლობის სამრეწველო დარგის ორგანიზაციისათვის. ამის მაგალითი იყო თბილისის 26 კომისრის სახელობის მანქანათმშენებელი ქარხნის შექმნა. საწარმოთა ნაწილი გამიზნული იყო იჯარით გადასაცემად, ხოლო ნაწილი კონსერვაციისა ან დახურვისათვის.

ბევრ სამრეწველო და სხვა საწარმოთა აღდგენასთან ერთად 1921-1925 წლებში დაიწყო 20-მდე სამრეწველო ობიექტის მშენებლობა, მათ შორის აჭარისწყლის და აბაშის ჰიდროელექტროსადგურებისა. ამ მშენებლობათაგან 9 მწყობრში ჩადგა 1926 წლამდე. ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო 1922 წლის სექტემბერში საძირკვლის ჩაყრა ზაჰესის მშენებლობისათვის, რომელშიც შაბათობის სახით მონაწილეობა მიიღო თბილისის ათასობით მუშამ. 1921-1922 წლებში თბილისში გაიხსნა ელექტრომექანიკური ქარხანა, ამუშავდა აბრეშუმსაქსოვი და სამკერვალო ფაბრიკები, პოლიგრაფტრესტის სტამბები, საკარტონაჟო ფაბრიკა და სხვა. განხორციელდა საწარმოო პროცესების ნაწილობრივი მექანიზაცია თამბაქოს და ფეხსაცმლის საწარმოებში. ხისდამმუშავებელმა, საფეიქრო და კვების მრეწველობის საწარმოებმა მიაღწიეს პროდუქციის ზრდას.

20-იანი წლების პირველ ნახევარში საქართველოში დაიწყო არსებულ საწარმოთა რეკონსტრუქციის პირველ ღონისძიებათა გატარება. მზადდებოდა პირობები მრეწველობის ახალი დარგების ორგანიზაციისათვის. მაგრამ ყოველივე ეს არასაკმარისი იყო არსებული მუშახელის დასასაქმებლად, უმუშევრობის მოსასპობად.

მუშათა რიცხვი სამრეწველო საწარმოებში იცვლებოდა. დაქსაქსული მუშახელის თავმოყრა-კონცენტრაცია არც თუ ადვილი იყო. ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გადასვლის სიძნელეები კიდევ უფრო გაღრმავდა. გეგმიანი მომარაგების წესით პროდუქციის უფასო გაცემის გამო, ისედაც მცირე მარაგი გამოილია. აუცილებელი სამრეწველო საქონლის უკმარისობის, ქალაქსა და სოფელს შორის არაექვივალენტური საქონელგაცვლის გამო, იზრდებოდა უკმაყოფილება გლეხობასა და მუშათა შორის.

დიდი სიძნელეების პირობებში (სათბობისა და ნედლეულის უქონლობა-სიმცირის, კვალიფიციური მუშათა რიცხვის ნაკლებობის და სხვა) მრეწველობას შემორჩა მუშათა კლასის ნაწილი, რომელთა ენთუზიაზმმა, შრომამ ახალი ხელისუფლების პირობებში განაპირობა მრეწველობის აღდგენა-განვითარების მნიშვნელოვან სამუშაოთა განხორციელება. სამრეწველო მუშათა შორის დიდი იყო იმ პირთა რიცხვი, რომელთაც ჰქონდათ კავშირი სოფელთან, გლეხურ მეურნეობასთან. ხელისუფლება არ ეწინააღმდეგებოდა ამ პროცესს, რადგან თვლიდა, რომ სოფელთან დაკავშირებული მუშები პოლიტიკურ გავლენას ახდენდნენ გლეხობაზე, განასახიერებდნენ ცოცხალ კავშირს ქალაქსა და სოფელს შორის. 1921 წ. შრომისა და თავდაცვის საბჭომ მიიღო დადგენილება იმ მუშა-მოსამსახურეთათვის დამატებითი შვებულებების (ანაზღაურების გარეშე) მიცემის შესახებ, რომელთაც სოფლად ჰქონდათ თავიანთი მეურნეობა. მაგრამ 1923 წ. თავი იჩინა ე. წ. მაკრატლის პრობლემამ – ძლიერმა დაშორიშორებამ სამრეწველო საქონლისა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე ფასებს შორის, რამაც მოახდინა დიდი გავლენა როგორც კვალიფიციური ისე არაკვალიფიციური მუშახელის, გლეხობის გადაადგილება-მოძრაობაზე ქალაქსა და სოფელს შორის.

სოფლის თავისუფალი მუშახელის ნაკადის მოზღვავება ქალაქებში განაპირობებდა უმუშევრობის ზრდას, რადგან იმ დროს მრეწველობას არ შეეძლო თავისუფალი მუშახელის არათუ სრულად, არამედ მნიშვნელოვანი ნაწილის დასაქმებაც კი.

უმუშევრობის მასშტაბის ზრდამ და მოკლე დროში მისი დაძლევის შეუძლებლობამ მწვავედ დააყენა შრომის ბაზრის რეგულირების, უმუშევრობასთან ბრძოლის ღონისძიებათა შემუშავების საკითხი. ამ მხრივ მიმართულ ღონისძიებათა ყველაზე მიზანშეწონილ ფორმად იქნა მიჩნეული საზოგადოებრივ სამუშაოთა და შრომის არტელების ორგანიზაცია, უმუშევართა საწარმოო მომზადება. 1924-1925 წწ. შრომითი კოლექტივების რიცხვი 42-ს შეადგენდა, რომელშიც 1925 უმუშევარი იყო ჩართული. უმუშევართა სხვადასხვა პროფესიებში მოსამზადებლად 1925 წლის მაისისთვის თბილისში ითვლებოდა 13, ბათუმში ამდენივე, ქუთაისში 10 შრომითი კოლექტივი.

სოფლად თავისუფალი მუშახელის ჭარბად არსებობის პარალელურად გარდაქმნის გზაზე შემდგარი მრეწველობა განიცდიდა კვალიფიციურ მუშათა კადრების სიმცირეს. საქართველოს პროფესიული კავშირების V ყრილობამ (1926 წლის მარტი) ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ სახალხო მეურნეობის აღორძინებისდაკვალად კვალიფიციურ მუშათა ნაკლებობა უფრო და უფრო საგრძნობი იყო, რომ შემდგომ ეს ნაკლებობა უფრო მწვავე გახდებოდა, რადგან ერთი მხრივ, მრეწველობის აღდგენა სისწრაფით მიმდინარეობდა და მეორე მხრივ, კვალიფიციურ მუშათა მარაგი, რომელსაც რევოლუციის პირველ წლებში ქარხნებს ჩამოშორებული და სოფლად გახიზნული მუშები შეადგენდნენ, უკვე ამოინურა[13]. ამრიგად, აღინიშნა, რომ საქართველოს სამრეწველო მუშათა კადრების თავმოყრა-კონსოლიდაციის პროცესი ძირითადად დასრულდა.

საქართველოს კპ (ბ) II ყრილობის (1923 წლის 14-18 მარტი) გადაწყვეტილებებში მთავარი ყურადღება ეთმობოდა მსუბუქი მრეწველობის განვითარებას. მაგრამ მორიგი III ყრილობა (1924 წლის 6-11 მაისი) სამეურნეო ამოცანების გადაჭრის გზებთან დაკავშირებით მიუთითებდა მძიმე მრეწველობის განვითარების აუცილებლობაზე სახალხო მეურნეობის გეგმიანი რეგულირების საფუძველზე. ყრილობა თვლიდა, რომ მართალია, საქართველო წარმოადგენდა უპირატესად სასოფლო-სამეურნეო ქვეყანას, მას ჰქონდა ყველა პირობა მსხვილი მრეწველობის, უმთავრესად სამთამადნო მრეწველობის განვითარებისათვის. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა იაფი ელექტროენერგიის გამოყენებას[14].

20-იანი წლების პირველ ნახევარში ადგილი ჰქონდა საქართველოში მსხვილ სახელმწიფო საწარმოთა წარმოქმნის პროცესს და მასთან დაკავშირებით მუშათა კონცენტრაციის დონის ამაღლებას.

ტოტალიტარული რეჟიმის დამკვიდრების პროცესი გულისხმობდა მასობრივ-პოლიტიკური მუშაობის გავლენით სამრეწველო საწარმოებში უკეთესი სოციალ-ეკონომიკური და მორალურ-ფსიქოლოგიური ვითარების შექმნას. იზრდებოდა მუშა-მოსამსახურეთა ენთუზიაზმი იმ პირობებში, როდესაც ძირითადი იყო მატერიალური სტიმულები, საარსებო მინიმუმის მოპოვების აუცილებლობა. მაგრამ აქვე უნდა დავ-

ძინოთ, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს არსებობის პირველ წლებში მუშათა მდგომარეობის კარდინალური შეცვლა მასობრივად სხვადასხვა ფაქტორების ზემოქმედებისა გამო შეუძლებელი იყო. ადგილი ჰქონდა მუშათა მიერ სამუშაოს დატოვების, გაცდენების, გაფიცვების შემთხვევებს.

საბჭოთა ხელისუფლება ქვეყნის სამრეწველო დაწინაურებისათვის მიმართავდა უცხოური ტექნიკის გამოყენებას, ბუნებრივ სიმდიდრეთა დამუშავებაში უცხოური კაპიტალის მონაწილეობისადმი ხელშეწყობის პოლიტიკას, რომელიც გამოიხატებოდა უცხოური ფირმებისათვის ცალკეული წარმოების საკონცესიოდ გადაცემაში.

საკონცესიო მუშაობა საბჭოთა კავშირში გაიშალა 1922 წლიდან, როდესაც საკონცესიო საქმეების საგამგეო ორგანოთა სტრუქტურამ ცენტრალიზებული ორგანიზაციის სახე მიიღო. 1923 წლის 21 აგვისტოს სსრ კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოსთან შეიქმნა მთავარი საკონცესიო კომიტეტი, ხოლო მოკავშირე რესპუბლიკების სახკომსაბჭოებთან საკონცესიო კომისიები, რომლებიც მოქმედებდნენ მხოლოდ და მხოლოდ მთავარი საკონცესიო კომიტეტის დირექტივებით და განკარგულებებით. 1922 წლის 19 სექტემბერს დაარსდა ამიერკავკასიის საკონცესიო კომიტეტი, რომელიც არჩევდა სხვადასხვა სახელმწიფოებიდან შესულ საკონცესიო წინადადებებს და წარუდგენდა თავის წინადადებას მთავარ საკონცესიო კომიტეტს. ამგვარად, საქართველოს საკონცესიო კომისიას დაემატა კიდევ ერთი ბიუროკრატიული აპარატი, რომელიც ფაქტობრივად უფრო დიდი უფლებების მქონე იყო, ვიდრე რესპუბლიკური საკონცესიო კომისია. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამ სფეროში თითქმის არარად იყო ქცეული საქართველოს სუვერენული სახელმწიფოებრივი უფლებები, რომლებიც ძირითადად ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.

1921-1924 წლებში საქართველოს საკონცესიო კომისიაში შევიდა საბერძნეთის, საფრანგეთის, იტალიის და სხვა ქვეყნების ფირმების არაერთი წინადადება, მაგრამ საბჭოთა მთავრობა სიფრთხილეს იჩენდა კონცესიების გაცემისას. ამას მოწმობს ის გარემოება, რომ მრავალრიცხოვან საკონცესიო წინადადებათაგან მხოლოდ ჭიათურის მანგანუმის საბადოს საკონცესიოდ გადაცემის წინადადება იქნა მიღებული. იგი ეკუთვნოდა უცხოეთის რამდენიმე ფირმას, რომელთა შო-

რის კონკურენციაში გამარჯვებული გამოვიდა ამერიკული სავაჭრო-სამრეწველო ფირმა „ჰარიმანი და კომპ.“, რომელმაც ნამოაყენა საბჭოთა მხარისათვის ყველაზე მომგებიანი წინადადებანი[15]. იგი დაედო საფუძვლად ამერიკელ მრეწველთან, ბანკირთან, შემდგომ დიპლომატ და პოლიტიკურ მოღვაწესთან უილიამ ავერელ ჰარიმანთან დადებულ 20-წლიან საკონცესიო ხელშეკრულებას. 1925 წლის 12 ივნისს გაფორმებულ ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს სსრ კავშირის სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარემ ფ. ძერჟინსკიმ და ამერიკის სავაჭრო-სამრეწველო სახლის ვიცეპრეზიდენტმა ჯონ სპიდ ელიოტმა[16]. ხელშეკრულებით, რომელიც შედგებოდა 74 მუხლისაგან, თანდართული რუკით, ამერიკელ კონცენსიონერს გადაეცა უფლება მანგანუმის და პეროქსიდის მოპოვებაზე, გარეცხვა-გამდიდრებასა და ექსპორტზე. ამასთან კონცესიონერი ემორჩილებოდა შრომის, სოციალური დაზღვევის, შრომის დაცვის საბჭოურ კანონმდებლობებს.

საბჭოთა ხელისუფლების ძალდატანებით დამყარების შემდეგ საქართველოს სამეურნეო განვითარება საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური განვითარების ზოგად კანონზომიერებას ექვემდებარებოდა. ოღონდ ანგარიში უნდა გასწეოდა საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობის თავისებურებას. ერთ-ერთ მთავარ თავისებურებას წარმოადგენდა სამრეწველო ჩამორჩენილობა, პროლეტარიატის სიმცირე, სოფლად თავისუფალი მუშახელის სიჭარბე და ა. შ.

ძირეული ცვლილებანი მოხდა სოფლის მეურნეობაში. საბჭოურ აგრარულ რეფორმას საქართველოში სათავე დაუდო რევკომის 1921 წლის 6 აპრილის დეკრეტმა მიწის „მშრომელი ხალხის საკუთრებად გამოცხადების შესახებ”. დეკრეტით იკრძალებოდა მიწის გასხვისების ყოველგვარი ფორმა. მიწა ამოღებულ იქნა ყიდვა-გაყიდვის სფეროდან. განხორციელდა მემამულეთა, ეკლესია-მონასტრების, მსხვილ მესაკუთრეთა მიწების კონფისკაცია და მათი ჩარიცხვა მიწის სახელმწიფო ფონდში. მიწა გადადიოდა ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოთა განკარგულებაში. ადგილობრივი „მიწის კომიტეტები” აწარმოებდნენ მიწების განაწილებას გლეხებს შორის. ეს ხორციელდებოდა დაკვრითი წესით, რომლის წინააღმდეგ გამოვიდნენ ქართველი ნაციონალ-უკლონისტები, რომლებიც რეფორმის დარგში „ზომიერი პოლიტიკის” მომხრენი

იყვნენ. ისინი წინ აღუდგნენ გლეხების მიერ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე მემამულე-თავადაზნაურთა მინების ურთიერთშორის განაწილების პრაქტიკას. მინათმოქმედების სახალხო კომისარიატი, სადაც მუშაობდა ნაციონალ-უკლონისტთა ნაწილი, აუქმებდა ადგილობრივი რევკომების გადაწყვეტილებებს მემამულეთათვის მიწების ჩამორთმევისა და გლეხობაზე გადაცემის შესახებ.

1922 წლის ოქტომბრიდან, როდესაც ხელმძღვანელობას ჩამოშორდა და გადადგა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის უკლონისტური შემადგენლობა, დაიწყო აგრარული რეფორმის დაჩქარებით განხორციელება, 1923 წლის გაზაფხულისათვის მისი დასრულების ვარაუდით. გლეხები მასობრივად ერეკებოდნენ მემამულე-თავადაზნაურებს საკუთარი მამულებიდან. სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარი, ცოცხალი გამწევი ძალა ნაწილდებოდა გლეხებს შორის. მარტო შორაპნის მაზრაში ერთი თვის განმავლობაში მემამულე-თავადაზნაურობას ჩამოერთვა 10 000 ქცევა მიწა, 50 სახლი, 30 წისქვილი და სხვა. გორის მაზრაში – 747 დესეტინა მინა, 83 სახლი და 21 წისქვილი[17]. საქართველოში 1923 წლის გაზაფხულისათვის გლეხობას გადაეცა მემამულე-თავადაზნაურებისაგან ჩამორთმეული ასი ათას დესეტინაზე მეტი მიწა.

აგრარული რეფორმის განხორციელებისას დაშვებული იქნა უხეში შეცდომები, რაც განპირობებული იყო მიწის ნორმების დადგენისა და გლეხობაზე განაწილების შემუშავებული არასწორი წესით. 1922 წლის 26 მაისის დებულების მიხედვით გათვალისწინებული ნორმის ფარგლებში უმიწაწყლო გლეხობის მიწით დაკმაყოფილება შეუძლებელი აღმოჩნდა მიწის საერთო ფონდის სიმცირის გამო. ამ გარემოებას უფრო ამწვავებდა გლეხურ მეურნეობათა სწრაფი ზრდა. 1921-1925 წლებში გლეხურ მეურნეობათა რიცხვი გაიზარდა 413 948-მდე ანუ 87 588 ერთეულით[18]. ეს აიხსნებოდა გლეხურ მეურნეობათა დაქუცმაცებით, მსხვილ მეურნეობათა დაყოფით მიწის დამატებითი ფონდის მიღების მიზნით. მაგრამ 1924 წლის მაისში მიღებული მიწის კოდექსით ხელისუფლებამ ნაწილობრივ შეზღუდა გლეხურ მეურნეობათა შემდგომი დაქუცმაცების პროცესი. ამას დაემატა საარსებო მინიმუმის მიხედვით მიწის ნორმის დადგენა.

სახელმწიფო მიწის ფონდის სიმცირის გამო საქართველოში ღარიბმა გლეხობამ ბევრ შემთხვევაში ვერ მიიღო ნორმით გათვალისწინებული მიწა. 1924 წლის ოქტომბერში მჭიდროდ დასახლებული რაიონებიდან ნაკლებად დასახლებულ ადგილებში გადასახლებულ იქნა 1016 კომლი. ამ გზით იქმნებოდა საახალშენო ფონდი. მოახალშენეთ ეძლეოდათ ფულადი დახმარებაც. გადასახლებულ კომლთათვის გამოსაყოფი მიწის ფონდი არ იყო საკმარისი.

აგრარული რეფორმა ნელი ტემპით ხორციელდებოდა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში, კერძოდ კი აჭარაში. ზოგ რაიონში რეფორმა 1925 წელსაც კი არ იყო დამთავრებული. რეფორმის შედეგად საქართველოს გლეხობამ მიიღო 150 ათასამდე დესეტინა მიწა ყოველგვარი გამოსყიდვის გარეშე.

ამ პერიოდში სოფლის მეურნეობისადმი სუსტმა აგრონომიულმა დახმარებამ განაპირობა მოსავლიანობის დაბალი ტემპები. მაგრამ სამელიორაციო სამუშაოების გაშლამ (1921-1925 წლებში გაყვანილ იქნა 6 სარწყავი არხი) რამდენადმე შეუწყო ხელი ცალკეული სასოფლო-სამეურნეო კულტურების სათესი ფართობის ზრდას. 1925 წლის ბოლოსათვის საქართველოს მეურნეობის მთელი რიგი დარგები გაუთანასწორდნენ ომამდელ, 1913 წლის დონეს. უფრო ჩქარი ტემპით მიმდინარეობდა ტექნიკური კულტურების აღდგენა-განვითარება, ვიდრე მარცვლეული კულტურებისა. ეს მოვლენა აიხსნებოდა მრეწველობის განვითარების მოთხოვნილებითაც, რომელიც საჭიროებდა ნედლეულს. ამასთან მარცვლეული კულტურები შედარებით ნაკლებ რენტაბელური იყო, ვიდრე ტექნიკური კულტურებისა და მეცხოველეობის დარგი. გადიდდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურათა ნათესი ფართობი.

შეინიშნებოდა სოფლის მეურნეობის სასაქონლო ნაწილის ზრდა და ამავე დროს პროდუქციის იმ ნაწილის შემცირება, რომელიც განკუთვნილი იყო საგარეო ბაზრისათვის.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის აღდგენა-განვითარებაში 20-იანი წლების პირველ ნახევარში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს საბჭოთა მეურნეობებმა, რომლებიც სახალხო მამულებად იწოდებოდნენ. 1924 წლის ივლისიდან ჩამოყალიბდა სახალხო მამულების ტრესტი, რომელიც განაგებდა ყველა სახალხო მამულს.

1925 წლის ბოლოსათვის სოციალისტური სექტორი გახდა წამყვანი მრეწველობაში. გადიდდა სამრეწველო პროდუქციის ხვედრითი წილი სოფლის მეურნეობის პროდუქციასთან მიმართებაში. მრეწველობის ხვედრითი წილი 1925/26 წ. ეროვნულ შემოსავალში გაიზარდა 26,2%-მდე.

განხორციელდა ღონისძიებანი ტრანსპორტის დარგში, პირველ რიგში, სარკინიგზო მეურნეობის აღდგენა და ნაწილობრივი განახლება, ლოკომოტივ-სავაგონო პარკის შევსება რუსეთიდან გამოგზავნილი მოძრავი შემადგენლობით, ახალი ხიდების აგება და ა. შ. მოქმედ ორთქლმავალთა საშუალო რიცხვი 1925/26 წ. 183 ერთეულით გადიდდა, შეადგინა 861. 1922/23 წ. გაყვანილ იქნა ნატანებ-ოზურგეთის რკინიგზის ხაზი. მაგრამ ამიერკავკასიის რკინიგზის საქართველოს უბნის ტვირთბრუნვამ 1925/26 წ. ვერ მიაღწია 1913 წლის დონეს, თუმცა მნიშვნელოვნად დაუახლოვდა მას.

§4. ეროვნული საკითხი საქართველოში

20-იანი წლების დასაწყისში საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ეროვნული ურთიერთობა გამწვავდა. ამის მიზეზი, როგორც ჩანს, იყო როგორც საზღვარგარეთის სპეცსამსახურების (რუსეთი, თურქეთი) მიზანმიმართული საქმიანობა, ისე ტერიტორიული პრეტენზიები, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ გაუჩნდათ სამხრეთ კავკასიაში ახლად ჩამოყალიბებულ სახელმწიფოებს (ქართულ-სომხური დაპირისპირება და ომი ლორეს გამო, ქართულ-აზერბაიჯანული ტერიტორიული პრობლემები და ა. შ.). რუსეთის კომუნისტური აგენტურა აფხაზეთში, შიდა ქართლში ყოველნაირად ცდილობდა გამოეყენებინა დემოკრატიული საქართველოს წინააღმდეგ ადგილობრივი (ოსი, აფხაზი) მოსახლეობის სოციალური პროტესტი და გაემწვავებინათ პოლიტიკური ვითარება, რასაც ზოგჯერ წარმატებით ახერხებდა კიდეც (ოსებით დასახლებულ რეგიონებში ადგილობრივი არაქართველი მოსახლეობის პროკომუნისტური გამოსვლები დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლების წინააღმდეგ). სამხრეთ-დასავლეთ სა-

ქართველოში თურქეთის ემისრების მოღვაწეობისა და მუსულმანური რელიგიის ზეგავლენის გამო თვალსაჩინო იყო პროთურქული განწყობილებებიც.

საქართველოში კომუნისტურმა ხელისუფლებამ ეროვნული საკითხის მოწესრიგება კომუნისტური დოგმატიკის საფუძველზე გასაბჭოებისთანავე დაიწყო. კომუნისტური პარტიის პროგრამული დებულებები ეროვნული საკითხის მოწესრიგებას მჭიდროდ უკავშირებდა ეროვნული თვითგამორკვევის უფლების აღიარებას, რაც ერის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ფორმირებას ნიშნავდა. თუმცა მთელი რიგი პრინციპული მოსაზრებები: პროლეტარიატის ინტერესები, პოლიტიკური მიზანშეწონილობა, პოლიტიკური ვითარება და ა. შ. ამ უფლებას ფიქტიურს ხდიდა. ამასთან, უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ გარემოებასაც, რომ კომუნისტური პარტიის პროგრამა ფედერალური მოწყობის საკითხს განიხილავდა როგორც დროებით მოვლენას, გარდამავალ საფეხურს „სრული ერთიანობის გზაზე", რაც პროლეტარიატის დიქტატურის მსოფლიო მასშტაბით გამარჯვების შემდეგ იქნებოდა მიღწეული[19]. 20-იანი წლების დასაწყისში მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის იდეა, პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის ყოვლისმომცველი მისწრაფებები უკიდურესად აკნინებდნენ ეროვნული ინტერესებს და მთლიანად უმორჩილებდნენ პროლეტარიატის მსოფლიო ბატონობის ილუზორულ იდეებს.

ამ პროგრამული დებულებიდან გამომდინარე, ქართველ კომუნისტებს ისეთივე პოლიტიკა უნდა განეხორციელებინათ, რაც ხორციელდებოდა რუსეთის ფედერაციაში. რუსული შაბლონი მათ დიდი გულმოდგინებით გადმოიტანეს საქართველოს სინამდვილეში.

ამ პოლიტიკის მთავარი თავისებურება იყო დემოკრატიული საქართველოს ხელმძღვანელთა ეროვნული პოლიტიკის, საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის პრაქტიკის მკაცრი კრიტიკა. ს. ორჯონიკიძე ამტკიცებდა: „მენშევიკების პერიოდში საქართველო განუწყვეტელ ეთნიკურ ომებში იყო"[20].

კომუნისტების ეროვნული პოლიტიკის მეორე აპრიორული თეზისი იყო ის, რომ საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიაში ეროვნული პრობლემები მოგვარდა კომუნისტების მიერ ხელისუფლების ხელში აღებისთანავე. უკვე 1922-1923 წლებში კომუნისტი ლიდერები აცხადებდნენ, რომ საქართველოში

ეროვნული საკითხი გადაწყდა, რომ ამიერკავკასიის ერებს შორის დაპირისპირების ობიექტური საფუძველი აღარ არსებობს. ფილიპე მახარაძე 1923 წელს ხაზგასმით აღნიშნავდა: „ჩვენ გადავწყვიტეთ ნაციონალური ურთიერთობა, ჩვენ მივაღწიეთ ყველა ეროვნების მშრომელთა მეგობრობას და ყველა ამ ურთიერთობაში ჩვენ მივაღწიეთ უდიდეს წარმატებას"[21].

ეროვნული ჰარმონია, ეროვნული მშვიდობა, რა თქმა უნდა, სამხრეთ კავკასიაში არ დამყარებულა, ბევრი პრობლემა მოუგვარებელი იყო, აშკარა დაპირისპირებები შეიცვალა ფარულით.

პირველ რიგში დაიკარგა რუსეთ – თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების საფუძველზე თურქეთისათვის გადაცემული ართვინი, ფოცხოვი, არტაანი, ოლთისი – 12 115 კვ. კმ 164 000 ათასი მოსახლით[22].

ამას დაემატა ლორეს ნეიტრალური ზონის სომხეთისათვის გადაცემა. ეს პრობლემა ქართველ კომუნისტებში გარკვეულ აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა. 1921 წლის 16 ივლისს საქ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ განიხილა ნეიტრალური ზონის საკითხი. პოლიტბიურომ მხარი დაუჭირა რკპ (ბ) ცკ კავბიუროს უკვე მიღებულ გადაწყვეტილებას ამ ზონის სომხეთისათვის გადაცემის შესახებ, განსხვავებული აზრი ჰქონდა ბ. მდივანს, რომელიც ამ კუთხეში მოსახლეობის პლებისციტის ჩატარებას ემხრობოდა[23]. საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიეტეტის 1921 წლის 3 აგვისტოს პლენუმის გადაწყვეტილებით ეს ძირძველი ქართული მხარე, რომელიც ისტორიის ბედის უკულმართობით ქართველებისაგან დაიცალა, ინტერნაციონალისტურ ილუზიებს შეეწირა.

ასევე აზერბაიჯანის სასარგებლოდ გადაწყდა ზაქათალის ოლქის ტერიტორიული კუთვნილების საკითხიც. საქართველოს რევკომის 1921 წლის დეკლარაციით ეს მხარეც (ტერიტორია – 3993,89 კვ. კმ, მოსახლეობა – 92 608 კაცი) დაიკარგა საქართველოსთვის[24].

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება ვარაუდობდა, რომ ასეთი დათმობები შექმნიდნენ მყარ გარანტიებს სამხრეთ კავკასიაში სამოქალაქო მშვიდობისა და კომუნისტური აღმშენებლობისათვის.

ეროვნული საკითხის კომუნისტური გადაწყვეტის თავისებურებას ავტონომიური ერთეულების შექმნაც წარმოადგენდა.

საქართველოში ავტონომიური ერთეულების შექმნის საკითხი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფოს მესვეურთა წინაშეც იდგა და, გარკვეულად, გადაწყდა კიდეც იმით, რომ ისინი არ იყვნენ წინააღმდეგნი ერთიანი საქართველოს შემადგენლობაში ავტონომია მინიჭებოდა აფხაზეთს და „სამუსულმანო საქართველოს". ეს აისახა კიდეც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციაში.

ავტონომიების შექმნა ეროვნული საკითხის მოსაგვარებლად – ეს რუსეთის კომუნისტური რევოლუციის გამოცდილებაც იყო, ამიტომ, გასაგებია, რომ ქართველმა კომუნისტებმა საქართველოს ტერიტორიაზე შექმნეს: აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი.

აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე, რაშიც აქტიური მონაწილეობა რსფსრ-ს სამხედრო შენაერთებმაც მიიღეს, დადგა საკითხი მისი სახელმწიფოებრივი მოწყობის შესახებ. აფხაზეთის რევკომის ხელმძღვანელობას (ნ. ლაკობა, ე. ეშბა და სხვ.) მიაჩნდა, რომ დემოკრატიული საქართველოს „აგრესიული" პოლიტიკის შედეგების შესასუსტებლად, ქართულ-აფხაზური ურთიერთობების დასარეგულირებლად სასურველი იქნებოდა აფხაზეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადება. იმავე ხანებში იყო აზრი დამოუკიდებელი აფხაზეთის რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შესვლის შესახებაც.

აფხაზეთის რევკომმა 1921 წლის 31 მარტს რადიოგრამა გაგზავნა მოსკოვში, ამიერკავკასიის რესპუბლიკების დედაქალაქებში, რომ „მშრომელთა ნებით იშვა ახალი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა – აფხაზეთი. აფახაზეთის მუშათა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოების პირველი ყრილობა საბოლოოდ გადაწყვეტს ხალხთა ბედს"[25].

1921 წლის 28 მაისს აფხაზეთის მშრომელთა პირველმა ყრილობამ განიხილა საკითხი საბჭოთა აღმშენებლობის შესახებ და დაადასტურა აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური

რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა. ეროვნულ საკითხზე მიღებულ რეზოლუციაში ნათქვამი იყო, რომ ყრილობა მიესალმება უმჭიდროეს კავშირსა და ძმურ ურთიერთობას ყველა საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკასთან, ხოლო „პირველ რიგში, კულტურით, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდგომარეობით და ყოფაცხოვრებით ყველაზე ახლო მდგომ საბჭოთა საქართველოს მუშებთან და გლეხებთან".

მართალია, აფხაზეთის კომუნისტი ლიდერები (ნ. ლაკობა, ე. ეშბა) მუდამ ხაზს უსვამდნენ, რომ აფხაზეთის ეს დამოუკიდებლობა იყო ფორმალური, „ფირნიში", რომლის მთავარი მიზანი იყო მენშევიკური საქართველოს პერიოდში ქართულ-აფხაზური შელახული ტრადიციული მეგობრული ურთიერთობების აღდგენა-განვითარება, მაგრამ ფაქტი ერთია – აფხაზეთს მთელ იმჟამინდელ საბჭოთა სივრცეში მცირერიცხოვანი ეთნოსებიდან ერთადერთს მიენიჭა განსაკუთრებული უფლება დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნის, რაც არ მიანიჭეს რსფსრს შემადგენლობაში მყოფ ისეთ მრავალრიცხოვან ხალხებსაც კი, როგორიც იყვნენ: ბაშკირები, ვოლგის თათრები, ყირიმელი თათრები, იაკუტები, მთელი შუა აზია გაერთიანებული იყო თურქესტანის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, იქ კი ცხოვრობდნენ უზბეკები, ტაჯიკები, ყირგიზები – უმდიდრესი კულტურისა და ცივილიზაციის ერები.

დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ფაქტობრივად ღიად იქნა დატოვებული და გადაუწყვეტელი საქართველოსთან ურთიერთობის პრობლემა. რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურომ 1921 წლის 5 ივლისს მიიღო დადგენილება, რომელიც ურჩევდა, რომ აფხაზეთი ავტონომიური რესპუბლიკის ფორმით შესულიყო საქართველოს შემადგენლობაში.

1921 წლის 23 ივლისს სოხუმში გაიმართა რკპ (ბ) აფხაზეთის ორგბიუროს, აფხაზეთის რევკომისა და სხვა პასუხისმგებელი პირების თათბირი, სადაც ნ. ლაკობამ განაცხადა, რომ აუცილებლად მიაჩნია საქართველოსა და აფხაზეთის ფედერაციულ საფუძველზე გაერთიანება. თათბირზე აღინიშნა, რომ საქართველოს რევკომმა აფხაზ ხალხს „მაქსიმალური ავტონომიის უფლება მისცა"[26].

1921 წლის 1 ნოემბერს რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურომ იმსჯელა საქართველო-აფხაზეთის ურთიერ-

თდამოკიდებულებაზე და მიიღო გადაწყვეტილება საქართველოსა და აფხაზეთს შორის სამოკავშირო ხელშეკრულების დადების შესახებ.

16 დეკემბერს საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას და აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას შორის დაიდო სამხედრო, პოლიტიკური და ფინანსურ-ეკონომიკური ხელშეკრულება (კავშირი), რის საფუძველზეც გაერთიანდა ამ ორი რესპუბლიკის ბევრი სახალხო კომისარიატი და უწყება: სამხედრო, საფინანსო, სახალხო მეურნეობის, ფოსტა-ტელეგრაფის, იუსტიციის, საზღვაო ტრანსპორტის, საგანგებო კომისია, მუშათა და გლეხთა ინსპექცია.

აფხაზეთი ზემოთ აღნიშნული ხელშეკრულების მიხედვით, ფაქტობრივად, ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსს ფლობდა და არაფრით განსხვავდებოდა სხვა ავტონომიური გაერთიანებებისაგან, მით უფრო, რომ მისი საოლქო პარტიული ორგანიზაცია – როგორც რეგიონალური ორგანიზაცია, მთლიანად ექვემდებარებოდა საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურ კომიტეტს.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე აჭარის ავტონომიის საკითხი კვლავ დღის წესრიგში დადგა. ამას მოითხოვდა რუსეთ – თურქეთის 1921 წლის 16 მარტს მოსკოვში დადებული ხელშეკრულებაც[27]. აჭარისათვის ავტონომიის მიცემა იმჟამად გამართლებული იყო მხოლოდ და მხოლოდ ამ კუთხის თურქეთის ბატონობის ქვეშ ხანგძლივად ყოფნით, რამაც მოსახლეობის დიდი ნაწილის რელიგიური და საყოფაცხოვრებო თავისებურებები გამოიწვია.

აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა შეიქმნა საქართველოს სსრ რევკომის 1921 წლის 16 ივლისის დეკრეტით, რომელმაც ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ გამოაცხადა აჭარის მეჯლისი. დეკრეტში აღნიშნული იყო, რომ მეჯლისი ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ რჩებოდა აჭარის ასსრ საბჭოების პირველი ყრილობის მოწვევამდე.

შიდა ქართლში სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნა იყო კომუნისტების ხარკი ოსების იმ ანტისამთავრობო გამოსვლებისათვის, რასაც ისინი ეწეოდნენ დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლების წინააღმდეგ, თორემ ასეთი ავ-

ტონომიური წარმონაქმნის ფორმირებისათვის არც ისტორიული, არც სამართლებლივი და არც დემოგრაფიული საფუძვლები არ არსებობდა. ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნას ქართული საზოგადოებრიობა მეტად უარყოფითად შეხვდა. ოსებს ისტორიული სამშობლო საქართველოს გარეთ ჰქონდათ. მართალია, შიდა ქართლის მაღალმთიან რეგიონში ისინი კომპაქტურად ცხოვრობდნენ, მაგრამ შიდა ქართლში ძირძველი ქართული მოსახლეობაც კომპაქტურად ცხოვრობდა.

1921 წლის 6-8 სექტემბერს გამართულმა სამხრეთ ოსეთის რევოლუციური კომიტეტისა და პარტიული კომიტეტის გაერთიანებულმა სხდომამ განიხილა „სამხრეთ ოსეთის თვითგამორკვევისა და პოლიტიკური მოწყობის საკითხი" და დაადგინა შექმნილიყო „სამხრეთ-ოსეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა ცენტრით ცხინვალში".

აღნიშნული მოთხოვნა იმდენად კურიოზული იყო (იმჟამად ოსების ისტორიულ სამშობლოში – ჩრდილოეთ კავკასიაში ოსების არავითარი ავტონომია არ არსებობდა), რომ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურომაც კი შეუძლებლად ჩათვალა მისი დაკმაყოფილება.

1921 წლის 31 ოქტომბერს კავბიურომ მოისმინა შიდა ქართლში ოსების ტერიტორიული მოწყობის საკითხი და მიიღო გადაწყვეტილება, რომ შექმნილიყო სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი. მისი დედაქალაქის შესახებ ·კავბიუროს გადაწყვეტილება არ მიუღია. ეს საკითხი განიხილა საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა და დაადგინა, რომ ძველი ქართული ქალაქი ცხინვალი შესულიყო სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შემადგენლობაში, როგორც მისი ადმინისტრაციული ცენტრი. მაშინ ცხინვალის მოსახლეობაში ოსების წილი მხოლოდ 13,5 პროცენტი იყო.

1922 წლის 20 აპრილს, წინააღმდეგობის მიუხედავად, მაინც შეიქმნა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, რომელშიც ოსურ სოფლებთან ერთად გაერთიანდა 40 ქართული სოფელი და 1 ქალაქი (ცხინვალი), რომელშიც 20 ათასი ქართველი იყო და მხოლოდ 1100 ოსი[28].

საქართველოში ეროვნულ-ტერიტორიული გამიჯვნის პროცესი დაემთხვა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების გაერთიანების პროცესს. მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის ლენინური მოძღვრება გულისხმობდა მსოფლიო

პროლეტარული რესპუბლიკის შექმნას, რომელიც საერთაშორისო იმპერიალიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად გააერთიანებდა ყველა კომუნისტურ სახელმწიფოს. მტკიცე ინტერნაციონალური ერთიანობა, ეროვნულ ინტერესებზე უფრო პროლეტარიატის კლასობრივი ინტერესების წინ წამოწევა – კომუნისტური დოგმატიკის კვინტესენცია იყო.

როცა სამხრეთ კავკასიაში 1921 წელს საბოლოოდ დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, ვ. ი. ლენინის ინიციატივით დადგა მათი სამეურნეო და პოლიტიკური გაერთიანების საკითხი. თავის პირველივე საპროგრამო წერილებში ვ. ი. ლენინი ამიერკავკასიელი კომუნისტებისაგან მოითხოვდა „ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ეკონომიკურ დაკავშირებას, რისი პროექტიც მუშავდება"[29].

ცარიზმის დროს ამიერკავკასია ერთიანი ეკონომიკური რეგიონი იყო, ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმაც მცირე ხნით სცადეს ამიერკავკასიის ეკონომიკური და პოლიტიკური ერთობის შენარჩუნება, როცა დააფუძნეს ამიერკავკასიის სეიმი, მაგრამ ნაციონალისტური დაპირისპირებების და თურქეთის აგრესიის გამო ეს გაერთიანება მალე დაიშალა.

ამიერკავკასიის კომუნისტებმა გადაწყვიტეს მენშევიკების მიერ განუხორციელებელი იდეის რეალიზაცია – ამიერკავკასიის ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებში ადრე დაპირისპირებული ერებისა და ეროვნებების გაერთიანება. ამ საქმეში გარკვეული როლი შეასრულა 1921 წლის ივლისში ი. ბ. სტალინის ვიზიტმა საქართველოში. თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრში იგი გამოვიდა თბილისის პარტიული ორგანიზაციის წინაშე სიტყვით: „კომუნიზმის მორიგ ამოცანებზე საქართველოსა და ამიერკავკასიაში". მან თავის გამოსვლაში უდიდესი მნიშვნელობა მიანიჭა ამიერკავკასიის სახელმწიფოების ეკონომიკური ერთიანობის მიღწევის საკითხსაც, რაც, მისი აზრით, უნდა მტკიცე გარანტი გამხდარიყო ამიერკავკასიაში ეროვნული დაპირისპირებისა და ეროვნული კონფლიქტების საბოლოოდ აღმოსაფხვრელად[30].

1921 წლის დამლევს ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ზოგიერთი ხელმძღვანელი სამეურნეო ორგანოს გაერთიანების შემდეგ, გადაჭრით დაისვა საკითხი ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციის შექმნის შესახებ.

სამეურნეო გაერთიანების ფორსირებული ტემპი ზოგიერთმა ქართველმა კომუნისტმა ნაჩქარევად ჩათვალა და დაუპირისპირდა რკპ (ბ) კავბიუროს ხელმძღვანელობას, პირადად სერგო ორჯონიკიძეს.

1921 წლის 3 ნოემბერს რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურომ მიიღო გადაწყვეტილება, სადაც აღნიშნული იყო, რომ „გადაუდებლად და აუცილებლად მიაჩნია „რესპუბლიკებს შორის ფედერაციული კავშირის შეკვრა. უწინარეს ყოვლისა, სამხედრო, სამეურნეო-საფინანსო მუშაობისა და საგარეო პოლიტიკის დარგში"[31]. ასევე გადაწყდა „სამოკავშირეო საბჭოს" შექმნაც. ამის წინააღმდეგ გამოვიდა ბ. მდივანი, რომელმაც საპროტესტო წერილი გააგზავნა მოსკოვში.

ოპოზიციონერი ქართველი კომუნისტების მცდელობას წარმატება არ მოჰყოლია. ისინი „ნაციონალ-უკლონისტებად" მოინათლნენ, რომლებიც საქმეს ისე სახავდნენ, თითქოს ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის იდეა ი. ბ. სტალინისა და ს. ორჯონიკიძის ძალდატანებით ხორციელდებოდა ვ. ი. ლენინის სურვილის წინააღმდეგ.

მაგრამ სწორედ ვ. ი. ლენინი იყო მსოფლიო პროლეტარული რესპუბლიკის იდეის ავტორი და ამ ეტაპზე თავის მიზანს რუსეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე ახორციელებდა. 1921 წლის 28 ნოემბერს ვ. ი. ლენინმა შეიმუშავა ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა ფედერაციული გაერთიანების შესახებ წინადადებათა პროექტი, რაც ერთხმად მიიღო კიდეც რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ[32].

გაერთიანება საბჭოების საშუალებით უნდა განხორციელებულიყო, ამიტომ დაიწყო პროპაგანდისტული მუშაობა საბჭოების არჩევნების ჩასატარებლად. პარალელურად მიმდინარეობდა ამიერკავკასიის კომუნისტური ორგანიზაციების ყრილობების მუშაობა. საქართველოს კპ I ყრილობამ, ამიერკავკასიის კომუნისტური ორგანიზაციების I ყრილობამ, საქართველოს საბჭოების I ყრილობამ, პროფკავშირულმა და კომკავშირულმა გაერთიანებებმა მხარი დაუჭირეს ამიერკავკასისის ფედერაციული გაერთიანების შექმნის იდეას.

1922 წლის 12 მარტს ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება. მის საფუძველზე შეიქმნა სამოკავშირო ხელისუფლების ორგანოე-

ბიც. ქართველი „ნაციონალ-უკლონისტები" მაინც განაგრძობდნენ ბრძოლას ამიერკავკასიის ფედერაციის წინააღმდეგ.

1922 წლის ზაფხულში დაიწყო მოძრაობა საბჭოთა რესპუბლიკების პოლიტიკური გაერთიანებისათვის. 10 აგვისტოს რკპ (ბ) პოლიტბიურომ დაავალა ორგბიუროს მოემზადებინა საკითხი ცენტრალური კომიტეტის პლენუმისათვის რსფსრ-ს და დამოუკიდებელ რესპუბლიკების ურთიერთობის შესახებ. შეიქმნა სპეციალური კომისია. წინასწარი პროექტი ი. ბ. სტალინმა შეიმუშავა. პროექტი მთლიანად ითვალისწინებდა კომუნისტური რეჟიმის გამოცდილებას ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მშენებლობის დარგში[33].

საქართველოს წარმომადგენელი ბ. მდივანი ზოგიერთ დებულებას არ დაეთანხმა, მან საბოლოოდ პროექტის მონონებისაგან თავიც კი შეიკავა, მაგრამ კომისიის უმრავლესობის ნებით საბოლოო პროექტი მაინც ჩამოყალიბდა. ეს იყო „ავტონომიზაციის" პროექტი, რომლის მიხედვით „დამოუკიდებელი" (ფორმალურად, თორემ პარტიული ურთიერთობის პრინციპით მთლიანად მოსკოვზე დამოკიდებული) საბჭოთა რესპუბლიკები რუსეთის ფედერაციულ საბჭოთა რესპუბლიკაში ავტონომიის უფლებით შედიოდნენ. ამის შესაძლებლობას იძლეობა რუსეთის კონსტიტუციაც[34].

1922 წლის 15 სექტემბერს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა განიხილა კომისიის პროექტი და მიიღო დადგენილება: „... გაერთიანება დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისა ავტონომიზაციის ფორმით ნაადრევად ჩაითვალოს. სამეურნეო ღონისძიებებისა და ზოგადი პოლიტიკის გაერთიანება საჭიროდ მიგვაჩნია, ოღონდ დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის შენარჩუნებით"[35]. ასეთმა გადაწყვეტილებამ კიდევ უფრო დაძაბა ურთიერთობა საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობასა და კავბიუროს ლიდერს ს. ორჯონიკიძეს შორის.

კომისიის პროექტი მზად იყო 1922 წლის 24 სექტემბერს. ის გაეგზავნა ვ. ი. ლენინს, რომელიც ინფორმირებული იყო ქართველი კომუნისტების ერთი ნაწილის კრიტიკული დამოკიდებულების შესახებ (27 ოქტომბერს ვ. ი. ლენინი შეხვდა ბ. მდივანს და ესაუბრა მას). ლენინმა ი. ბ. სტალინის „ავტონომიზაციის" პროექტს დაუპირისპირა დამოუკიდებელი სახელმწიფოების „საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების

კავშირში" მათი გაერთიანება. ი. ბ. სტალინი ამ მოსაზრებას ადვილად დაეთანხმა და დაიწყო ამ იდეის პროპაგანდა. რკპ (ბ) 1922 წლის ოქტომბრის პლენუმმა, რომელსაც ვ. ი. ლენინი არ ესწრებოდა, მიიღო გადაწყვეტილება საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შექმნის შესახებ[36]. ქართველი „ნაციონალ-უკლონისტები" განაგრძობდნენ ბრძოლას, უგზავნიდნენ ოფიციალურ წერილებს ვ. ი. ლენინს ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციული გაერთიანების წინააღმდეგ, მოითხოვდნენ საქართველოს უშუალოდ შესვლას საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში, რამაც ვ. ი. ლენინის გულისწყრომაც კი გამოიწვია, რაც 1922 წლის 21 ოქტომბრის თბილისში გამოგზავნილ მის დეპეშაში გამოიხატა.

თბილისში ლენინის დეპეშის მიღების მეორე დღეს – 22 ოქტომბერს საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობა გადადგა. ეს უპრეცენდენტო შემთხვევა იყო კომუნისტური პარტიის ისტორიაში. ჩამოყალიბდა ცენტრალური კომიტეტის ახალი შემადგენლობა (მ. კახიანი, ბ. ლომინაძე და მათი მომხრეები). მდგომარეობა საქართველოს კომპარტიაში კიდევ უფრო დაიძაბა. ოპოზიციონერებმა დაიწყეს აშკარა ბრძოლა საქართველოს კომპარტიის ახალი ხელმძღვანელობის წინააღმდეგ.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ახალი შემადგენლობა, რომელიც იზიარებდა ი. ბ. სტალინის შეხედულებებსა და მოსაზრებებს მრავალეროვანი საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნის შესახებ, აგრძელებდა პროპაგანდას მოსახლეობაში. 1922 წლის ნოემბერში შედგა ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკების ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარეების თათბირი, რომელმაც მიიღო გადაწყვეტილება ამიერკავკასიის საბჭოების I ყრილობის მოწვევის შესახებ.

ამ რთულ ვითვარებაში თბილისში ჩამოვიდა რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კომისია (ფ. ძერჟინსკი, დ. მანუილსკი და სხვ.), რომელმაც შეისწავლა საქართველოს კომპარტიაში შექმნილი ვითარება. ფ. ძერჟინსკის კომისიამ მხარი აშკარად საქართველოს კომპარტიის ახალ ხელმძღვანელობას დაუჭირა.

1922 წლის 10 დეკემბერს ბაქოში შეიკრიბა ამიერკავკასიის საბჭოების I ყრილობა, რომელმაც მოიწონა ამიერკავკა-

სისის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების შემდგომი სახელმწიფოებრივი დაახლოების იდეა და შექმნა ამიერკავკასიის ფედერაციული სახელმწიფო. ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტში აირჩიეს ა. გეგეჭკორი, ი. ვაცეკი, გ. დევდარიანი, შ. ელიავა, ს. კიროვი, გ. ორჯონიკიძე და სხვები – სულ 150 ნევრი და 50 კანდიდატი. ყრილობაზე აირჩიეს, აგრეთვე, საბჭოების პირველ საკავშირო ყრილობაზე გასაგზავნი დელეგატები. მან, ასევე, მიიღო „ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის" კონსტიტუცია.

ეს იყო ძალადობის აქტი, მთლიანად ნასულდგმულები იყო კომუნისტური ინტერნაციონალიზმის პრინციპებით და ართმევდა საქართველოს ამ ფედერაციული გაერთიანებიდან თავისუფალი გამოსვლის უფლებას. თუ გავითვალისწინებთ, რომ საქართველოს მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს ხმის უფლება ჩამორთმეული ჰქონდა, ამგვარი არჩევნების შედეგებით მიღებული გადაწყვეტილება საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით უკანონო იყო.

1922 წლის 29 დეკემბერს მოსკოვში რესპუბლიკებში საბჭოების ყრილობების მიერ არჩეულმა უფლებამოსილმა დელეგატთა კონფერენციამ მ. კალინინის თავმჯდომარეობით განიხილა და მოიწონა სსრ-კავშირის შექმნის შესახებ „დეკლარაცია" და „ხელშეკრულების" პროექტი. მეორე დღეს, 30 დეკემბერს გაიხსნა საბჭოების I საკავშირო ყრილობა. სსრ კავშირის შექმნის შესახებ ყრილობაზე სიტყვით გამოვიდა ი. ბ. სტალინი. ყრილობაზე დამტკიცდა „დეკლარაცია" და „ხელშეკრულების" პროექტი, რამაც დააფუძნა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი – ახალი სახელმწიფოებრივი გაერთიანება[37].

მრავალეროვანი საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნის მიუხედავად, დაპირისპირება საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაში არ შეწყვეტილა. ამის საფუძველი გახდა ავადმყოფი ლენინის მიერ დაწერილი წერილი „ეროვნებათა ანუ „ავტონომიზაციის" საკითხის გამო", რაც მნიშვნელოვანწილად საქართველოს კომპარტიაში შექმნილ ვითარებას ეხმაურებოდა. ამ წერილში ვ. ი. ლენინი მკაცრად აკრიტიკებდა ი. ბ. სტალინს, ფ. ე. ძერჟინსკის და ს. კ. ორჯონიკიძეს, მოით-

ხოვდა ეროვნული საკითხის მოგვარების დროს კიდევ უფრო მეტ სიფრთხილეს და დამთმობლობას[38].

თბილისში გაიგეს, რომ ლენინის მითითებით, რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის სამდივნოს გვერდის ავლით შეიქმნა ნ. ფოტიევას კომისია, რომელიც აგროვებდა მასალას „ქართული საქმისათვის" – ლენინი, უკმაყოფილო ძერჟინსკის კომისიის მუშაობის შედეგებით, დამოუკიდებლად აგროვებდა ინფორმაციას. როცა ყველა საჭირო მასალა შეგროვდა, ლენინმა 1923 წლის 5 მარტს წერილი გაუგზავნა ლ. ტროცკის და სთხოვა ეთავა ქართველი ოპოზიციონერების დაცვა მომავალ პლენუმზე. მეორე წერილს ის აგზავნის თბილისში ფ. მახარაძის, ბ. მდივნისა და სხვა ოპოზიციონერების სახელზე, რომელშიც მხარდაჭერას და სადავო საკითხებში გარკვევას პირდება[39]. ამასთან, მის მიერ დაწერილ „პოლიტიკურ ანდერძში" გაჩნდა მინაწერი ი. ბ. სტალინის პარტიის გენერალური მდივნის პოსტიდან გადაყენების რეკომენდაციით.

ძლიერმა ინსულტმა, რაც ლენინს აღნიშნული წერილების დაწერის შემდეგ მოუვიდა, შეუძლებელი გახადა მისი აქტიური მონაწილეობა საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაში მიმდინარე პროცესების გარკვევის საქმეში. დაპირისპირება კი საქართველოს კომპარტიაში 1924 წლამდე – აგვისტოს აჯანყებამდე და შემდეგ პერიოდშიც გრძელდებოდა. ზოგიერთმა ოპოზიციონერმა მოინანია და სტალინელების პოლიტიკურ დაჯგუფებას შეუერთდა, ნაწილი კი სტალინის მოწინააღმდეგე ძალებს მიემხრო და აქტიური მონაწილეობა მიიღო პარტიულ ბრძოლებში.

§5. 1924 წლის აჯანყება საქართველოში. ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია

საბჭოთა ხელისუფლების ძალდატანებით დამყარების პირველსავე წლებში საქართველოში დაიწყო ბრძოლა ბოლშევიკური რეჟიმის ნინააღმდეგ. იგი არ გამოიხატებოდა მარტოოდენ საპროტესტო აქციებსა და მანიფესტაციებში. უკვე 1921 წლის შემოდგომაზე მოხდა აჯანყება სვანეთში, რომე-

ლიც რამდენიმე თვე გაგრძელდა. მაგრამ 1922 წლის გაზაფხულზე, მიუხედავად სვანთა შეიარაღებული წინააღმდეგობისა, დახმარების გარეშე დარჩენილი აჯანყება ჩაქრობილ იქნა.

სვანეთის აჯანყება ცნობილი გახდა ევროპაში. მან მიიქცია გენუის კონფერენციის (1922წ. აპრილ-მაისი) ყურადღება.

გენუის კონფერენციას საქართველოდან გაეგზავნა კათოლიკოს-პატრიარქის ამბროსის (ხელაია) მემორანდუმი, რომელშიც აღწერილი იყო საქართველოში შექმნილი რთული მდგომარეობა რუსეთის მიერ მისი ოკუპაციის შემდეგ. საქართველოს ხელისუფლებამ მემორანდუმის თაობაზე და ანტისაბჭოთა ქმედების ბრალდებით კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი ხელაია ორჯერ მისცა სამართალში.

საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლას განაგრძობდა 1921წ. საფრანგეთს თავშეფარებული ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია, რომელიც შეადგინეს დემოკრატიული საქართველოს ყოფილმა მთავრობის წევრებმა, პოლიტიკური პარტიების ლიდერებმა და ინტელიგენციის ნაწილმა. პოლიტიკური ემიგრაციის მიზანი იყო ბრძოლის გაგრძელება საქართველოს დაკარგული დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ევროპის ქვეყნების მესვეურთა მხარდაჭერის საფუძველზე.

საქართველოს პოლიტიკური ემიგრაციის ცდები, მიეღო მონაწილეობა გენუის კონფერენციაში, მიეწვიათ საქართველოს ყოფილი მთავრობის წარმომადგენელი ლოზანის კონფერენციაზე 1922 წლის ნოემბერ-დეკემბერსა და 1923 წლის გაზაფხულზე უშედეგო აღმოჩნდა.

საქართველოს საკითხი დაისვა ლონდონის კონფერენციაზე 1924 წლის ივლის-აგვისტოში, სადაც წაკითხულ იქნა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის მემორანდუმი, მასში მოთხრობილი იყო ბოლშევიკური რეჟიმის ქმედებათა შესახებ საქართველოში და თხოვნა ლონდონის კონფერენციის მონაწილე სახელმწიფოებისადმი აეძულებინათ რუსეთი გაეყვანა ჯარები საქართველოდან და აღდგენილიყო საქართველოს დამოუკიდებლობა.

საქართველოს ემიგრანტული მთავრობა მიმართავდა ერთა ლიგას მემორანდუმით, რომელშიც საქართველოში არსებული მდგომარეობის საფუძველზე ითხოვდა, რომ ამ ორ-

განიზაციას აემაღლებინა ხმა წითელი არმიის მიერ საქართველოს ოკუპაციის წინააღმდეგ; მაგრამ ეს მემორანდუმი უპასუხოდ დარჩა. უფრო ვრცელი მემორანდუმი წარადგინა საქართველოს ემიგრანტულმა მთავრობამ ერთა ლიგის მომდევნო 1922 წლის სექტემბრის ასამბლეაზე. ერთა ლიგის რეზოლუციებს, რომელთა შინაარსი ძირითადად მორალურ თანადგომაში მდგომარეობდა, შედეგი არ მოჰყოლია და ვერც მოჰყვებოდა, რადგან საბჭოთა ქვეყანა უკვე წელში იმართებოდა და მას ევროპის სახელმწიფოები ანგარიშს უწევდნენ, უფრო მეტიც, მასთან კავშირსაც ამყარებდნენ.

ქართულმა პოლიტიკურმა ემიგრაციამ საფრანგეთში ჩასვლისთანავე წამოჭრა საქართველოში აჯანყების მოწყობის იდეა. ამისათვის საჭირო იყო თანხა, იარაღი, მეზობლებთან საქმის გამორკვევა, კერძოდ, ოსმალეთთან...

ნ. ჟორდანია სიფრთხილით ეკიდებოდა ბრძოლას ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ. იგი კატეგორიული წინააღმდეგი იყო აჯანყების, მაგრამ თუ საქართველოში ხალხი, ორგანიზაციები დაადგენს ავჯანყდეთ, – ამბობდა ნ. ჟორდანია, – ჩვენ იძულებული ვიქნებით დავეხმაროთ რაც შეგვეძლება და დაასკვნიდა: „უნდა ვემზადოთ, მაგრამ საერთო გამოსვლა საერთაშორისო მდგომარეობას უნდა დავუკავშიროთ"[40].

ფრიად საინტერესო იყო ემიგრანტი მეცნიერ-ისტორიკოსის ექვთიმე თაყაიშვილის პოზიცია. იგი რეალისტურად აფასებდა არსებულ სიტუაციას და ამბობდა: „აქ სულ სულისკვეთებაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ამით რომ ვერ მოერევიან მტერს? ...ჩვენში საერთაშორისო მდგომარეობა არ იციან, ჭურში არიან. არც იარაღი აქვთ, არც სურსათი, არც წამალი და მაინც უნდა ავჯანყდეთ! შეიძლება ხალხი ჩავარდეს სასონარკვეთილებაში. მაგრამ ჩვენ მაინც არ უნდა ვურჩიოთ აჯანყება ახლანდელ პირობებში"[41].

1922 წლის სექტემბრის დამდეგს აჯანყება მოხდა კახეთსა და ხევსურეთში, თბილისიდან დამსჯელი ჯარი კახეთში შევიდა და სოფლების აოხრება დაიწყო. ამასობაში დაიწყო ამ გამოსვლის აქტიურ მონაწილეთა რეპრესიები. ქაქუცა ჩოლოყაშვილი იძულებული იყო ხევსურეთში გადასულიყო.

რეპრესიები მწვავე ხასიათს იღებდა. საქართველოს რევკომმა ჯერ კიდევ 1921 წლის 25 თებერვლის დეკრეტით ამნისტიის შესახებ სცადა ანტისაბჭოთა პარტიების „შემორიგე-

ბა", მაგრამ სულ მალე მათ წინააღმდეგ ბრძოლის გზას დაადგა. 1922 წლის მაისში შეიარაღებული გამოსვლის მომზადების მიზნით შეიქმნა ანტისაბჭოთა პარტიების ბლოკი – „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი" (დამკომი), იგივე პარიტეტული ანუ ინტერპარტიული კომიტეტი. მისი პირველი თავმჯდომარე იყო გოგიტა ფაღავა, შემდეგ ნიკოლოზ ქარცივაძე – 1923 წლის მარტამდე, დაპატიმრებამდე, შემდეგ კი კონსტანტინე ანდრონიკაშვილი.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის პარიზში დაფუძნებისთანავე მოხდა ქართული პარტიების შეთანხმება, რაც გამოიხატა „საზღვარგარეთის ბიუროს" დაარსებაში.

1923 წლის დამდეგიდან საქართველოში დაიწყო ანტისაბჭოთა პარტიების ე. წ. თვითლიკვიდაციის კამპანია[42]. ეს აქცია, ცხადია, თავისთავად არ მომხდარა. ის მმართველი კომუნისტური პარტიის რეპრესიების გაძლიერების შედეგი იყო.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ანტისაბჭოთა შეიარაღებული გამოსვლა იგეგმებოდა 1923 წლის 26 მაისს – საქართველოს დამოუკიდებლობის დღეს (რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების პირველ ორ წელს არც თუ ფართოდ, მაგრამ მაინც აღინიშნებოდა, 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების შემდეგ იგი აიკრძალა და მხოლოდ 80-იანი წლების ბოლოს გახდა შესაძლებელი მისი აღდგენა). მაგრამ იგი არ შედგა იმის გამო, რომ 1923 წლის მარტში დააპატიმრეს „სამხედრო ცენტრის" შემადგენლობა მთლიანად და იმავე წლის 19 მაისს დახვრიტეს ქართული მხედრობის, სამხედრო ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენლები – გენერლები: ალ. ანდრონიკაშვილი, ვ. წულუკიძე, კ. აფხაზი; პოლკოვნიკები: რ. მუსხელიშვილი, გ. ხიმშიაშვილი, ალ. მაჭავარიანი, ე. გულისაშვილი, დ. ჩრდილელი; ოფიცრები: ფ. ყარალაშვილი, ს. ბაგრატიონ-მუხრანელი; სახელმწიფო მოხელეები: ნ. ზანდუკელი, ი. კერესელიძე, ს. ჭიაბრიშვილი, ივ. ქუთათელაძე და ლ. კლიმიაშვილი[23].

„დამკომისთვის" ნათელი იყო, რომ გარედან პოლიტიკური ემიგრაციის მხრივ დახმარების გარეშე აჯანყების წარმატება შეუძლებელი იქნებოდა. აჯანყების თარიღად დანიშნული იყო 1924 წლის თებერვალი, მაგრამ იგი გადაიდო სახსრების უქონლობისა და აჯანყებისათვის სამზადისის ზოგიერთი აქტიური მონაწილის დაპატიმრების გამო.

პარიტეტული კომიტეტი სისტემატურად აწვდიდა ინ-ფორმაციებს საზღვარგარეთულ ცენტრს, ამახვილებდა ყუ-რადღებას საქართველოში არსებულ სადაზვერვო ქსელზე.

1924 წლის 23 თებერვალს საქართველოს ემიგრანტული მთავრობის სხდომაზე მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, რო-მელშიც ნათქვამი იყო, რომ „თუ მდგომარეობა მართლა საკ-მარისად მომზადებულია და არა მხოლოდ შეთქმულთათვის, არამედ ნამდვილი სახალხო გამოსვლისათვის კავკასიის მასშ-ტაბით (საქართველო, აზერბაიჯანი), გამოსვლა უნდა მოხ-დეს. საერთაშორისო მდგომარეობა ყველა შემთხვევაში ხელს არ უშლის გამოსვლას... მაგრამ ჩვენში წინასწარ რაიმე გა-დაწყვეტილებისას სისწორით უნდა იცოდნენ ის, რომ ახლა არავითარი დახმარების მიწოდება აქედან არ შეგვიძლია". სა-ქართველოს ყოფილი მთავრობის წევრები შედარებით სიფრ-თხილეს იჩენდნენ აჯანყების მოწყობის საკითხში. თუ ინტერ-პარტიულ კომიტეტში ერთსულოვნება იყო, პარტიებს შორის უთანხმოება იყო ხოლმე.

1924 წლის ივლისის შუა რიცხვებში „დამკომის" გაფარ-თოებულ კრებაზე, რომელსაც ესწრებოდნენ ყველა პარტიის კომიტეტების წევრები და მთავარსარდალი სპ. ჭავჭავაძე, ყველა სამხედრო კომისიამ ჩააბარა ანგარიში „დამკომს" – აღირიცხა რაზმელების ძალები, რის შემდეგაც მთავარსარ-დალმა ძალები და ტექნიკური მუშაობა საკმარისად მიიჩნია აჯანყების დაწყებისათვის. გადაწყდა აჯანყების დაწყების დრო – 17 აგვისტო[44].

აჯანყების გეგმის მიხედვით პირველად თბილისი უნდა გამოსულიყო. ამიტომ ქ. ჩოლოყაშვილის რაზმი თბილისიდან 20 კმ-ზე სოფ. ნახშირგორასთან დაბანაკდა. იქ მოიყარეს თა-ვი მ. ლაშქარაშვილის და გ. ნაცვლიშვილის რაზმებმა, დუშე-თისა და დიღმის რაზმებმა, კაპიტან ვაჩნაძის ბორჩალოს და მანგლისის რაზმებმა. ამ დროისათვის ვაზიანში დაბანაკებუ-ლი იყო რუსული არტილერია. საჭირო იყო ამ ძალის ხელში ჩაგდება, რაც პოლკოვნიკ ი. ცაგურიას რაზმს უნდა მოეხდი-ნა, რათა რუსებისათვის ჩამორთმეული ზარბაზნებით მისდ-გომოდნენ თბილისს ნავთლუღის მხრიდან. ი. ცაგურიას გან-კარგულებაში გადავიდნენ თელავის, სიღნაღისა და გურჯაა-ნის რაზმები. აჯანყების დაწყება უნდა ეცნობებინათ ჩრდი-ლოეთ კავკასიელებისათვის. ს. ზალდასტანიშვილის მოწმო-

ბით, აჯანყების გეგმის შეცვლა და მისი დაწყება არახელსაყრელ პირობებში, ნიშნავდა ფაქტობრივად აჯანყების ჩაშლას, რადგან დატყვევებულ ვ. ჯუღელს მოტყუებით ათქმევინეს აჯანყების დაწყების თარიღი. ვ. ჯუღელს არაფერი დარჩენოდა თუ არა წერილი გამოეგზავნა „დამკომისათვის". დამკომის ნევრებმა კარგად იცოდნენ, რომ წერილის ავტორი „ჩეკა" იყო. ამიტომ პასუხში აღნიშნეს, „გამოსვლის საკითხი ახლო მომავალში არ დგას და არავითარ აჯანყებას არ ვაპირებთო". მაგრამ „ჩეკა" ამით არ დაკმაყოფილდა. დაიწყო თბილისის გამაგრება, გზების შეკვრა, ქუჩებში საღამოს პატრულირების შემოღება, საეჭვო სამხედრო პირების დაპატიმრება. ბათუმში დააპატიმრეს გენერალი ფურცელაძე, გურიაში გენერალი კ. ყურაშვილი. ამან დიდი გავლენა მოახდინა მთავარსარდლის განწყობილებაზე. მას გამარჯვების იმედი აღარ ჰქონდა. იგი „დამკომს" ატყობინებდა, რომ „ამ პირობებში გამოსვლა შეუძლებელი ხდებოდა". მაგრამ „დამკომის" თავმჯდომარის მოადგილე იასონ ჯავახიშვილი გადაჭრით მოითხოვდა აჯანყებას, რომელიც, მისი თქმით, უკვე დაწყებული იყო და ამ პირობებში უკან დახევა და მისი შეჩერება უფრო მეტ მსხვერპლს გამოიწვევდა. მან მთავარსარდლის გადაყენება და მის ნაცვლად ქ. ჩოლოყაშვილის დანიშვნა მოითხოვა, მაგრამ „დამკომმა" ეს წინადადება არ მიიღო. აჯანყების დაწყების დღედ დათქვეს 29 აგვისტო, მაგრამ „უწინდელი ექვსასი კაცის ნაცვლად ქ. ჩოლოყაშვილს მხოლოდ 60 კაცი მიუვიდა.

თბილისი ორი მხრიდან უნდა ყოფილიყო აღებული. ერთი მხრივ, მანგლისის შეიარაღებული ხალხით, ხოლო მეორე მხრივ, ვაზიანიდან წამოსული ძალით. მაგრამ ვაზიანში არაფერი გაკეთდა. აჯანყების ბედი გადაწყვიტა თბილისზე შეტევის შეუძლებლობამ ხელისუფლების მიერ მისი გამაგრებადაცვის გამო.

ამას გარდა, საბედისწერო შეცდომა იქნა დაშვებული, ერთი დღე-ღამით ადრე 28 აგვისტოს გამოსვლით ჭიათურაში, რამაც მთავრობას შესაძლებლობა მისცა უფრო ადრე გასწორებოდა აჯანყებულებს, ვიდრე აჯანყება დაიწყებოდა. ერთი დღით ადრე დააპატიმრეს კახეთში ყველა ანტისაბჭოთა ორგანიზაციის ხელმძღვანელი. გამოსვლები მოხდა შორაპნის, სენაკის, ზუგდიდის, ქუთაისის მაზრებში. მაგრამ აჯანყება დამარცხდა.

1924 წლის 6 სექტემბერს თბილისში გამომავალმა გაზეთებმა „კომუნისტმა", „რაბოჩაია პრავდამ" და „ზარია ვოსტოკამ" გამოაქვეყნეს დამოუკიდებლობის კომიტეტის განცხადება, რომელიც „ჩეკას" ზეწოლით იქნა მიღებული. განცხადებაში ნათქვამი იყო, რომ „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი დღიდან თავისი დაარსებისა მიზნად ისახავდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას და დარწმუნებული იყო ამის განსახორციელებლად ის შესძლებდა შეიარაღებული აჯანყების მომზადებას და მოწყობას საქართველოში. ამისათვის დამოუკიდებლობის კომიტეტი იმ პარტიების დახმარებით, რომლებიც მას მიემხრნენ, რამდენიმე წლის განმავლობაში აწარმოებდა სათანადო მუშაობასა და აიარაღებდა რაზმებს. მეორე მხრივ, საზღვარგარეთული ბიუროს მეოხებით ცდილობდა შეექმნა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში... სათანადო პირობები დახმარების მისაღებად, მაგრამ მოლოდინი არ გამართლდა, რის გამოც ჩვენ დავმარცხდით. მასობრივი ორგანიზებული გამოსვლა, რასაც ჩვენ ველოდით არ შედგა. ხალხის ფართო მასებმა მხარი არ დაგვიჭირეს... ჩვენი გამოსვლები სინამდვილეში ჩვენდა უნებურად ავანტიურად გადაიქცა. ხელისუფლების მხრივ ამას მოჰყვა რეპრესიები. პასუხისმგებლობა ამის გამო ჩვენ გვეკისრება... ამის გამო დამოუკიდებლობის კომიტეტი მიმართავს მასში შემავალ ყველა პარტიას, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გაფანტულ შეიარაღებულ რაზმებს ნინადადებით... დაშალონ სავსებით ყველა შეიარაღებული ძალები, იარაღი ჩააბარონ მთავრობის ორგანოებს და მთავრობის მორჩილებით შეეცადონ შეამცირონ ის უდიდესი უბედურება, რომელიც ქართველერს ჩვენმა გამოსვლამ მოუტანა. დღეიდან დამოუკიდებლობის კომიტეტს, როგორც ცენტრში, ისე ადგილობრივად, დაშლილად ვაცხადებთ".

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დამარცხების გამო ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია პასუხისმგებლობას არ გაურბოდა. თვლიდა, რომ მას უნდა სცოდნოდა, რომ „კავკასიის მასშტაბით არ მოხდებოდა გამოსვლა, არც უცხოეთიდან იქნებოდა დახმარება. ამიტომ ემიგრაციას უნდა ეთხოვა დამკომისათვის შეჩერებულიყო". ნ. ჟორდანია თავის პოზიციას არ იცვლიდა, იგი აჯანყების წინააღმდეგი იყო.

და მაინც აჯანყების შედეგს პოლიტიკური ემიგრაცია სხვადასხვაგვარად აფასებდა, მაგალითად, ირ. წერეთელი არ ეთანხმებოდა ნ. ჟორდანიას იმაში, რომ დამარცხების მიუხედავად, აჯანყებამ თითქოს საქართველოს საერთაშორისო გამარჯვება მოუტანა და აღნიშნავდა, რომ „როდესაც საქართველოში ეს ზღვა სისხლი იღვრებოდა, ჩვენ ვცილობდით, რომ რომელიმე სახელმწიფოს დიპლომატიური გამოქომაგება გვეპოვა", მაგრამ „ყოველი ასეთი მეცადინეობა უნაყოფო დარჩა, არცერთმა სახელმწიფომ შესაძლოდ არ დაინახა, საბჭოთა მთავრობისათვის აგვისტოს ამბების გამო მიემართა"[45]. ამას სამწუხაროდ, თავისი „საფუძველი" ჰქონდა – ევროპის სახელმწიფოები საქართველოს საქმეებს რუსეთის შინაგან საქმედ მიიჩნევდნენ.

აჯანყების დამთავრებას მოჰყვა სასტიკი რეპრესიები. დახვრეტილთა შორის იყვნენ ყოფილი მთავრობის მინისტრი ნ. ხომერიკი, თბილისის ყოფილი თავი ბ. ჩხიკვიშვილი, ქართული ეროვნული გვარდიის ყოფილი სარდალი ვ. ჯუღელი, გენერლები: ყარალაშვილი, ფურცელაძე, გარდაფხაძე, ვაჩნაძე, „დამკომის" თავმჯდომარე კ. ანდრონიკაშვილი, მისი მოადგილე იას. ჯავახიშვილი. აჯანყების პირველსავე დღეს თბილისის სატუსაღოებიდან გამოიყვანეს და დახვრიტეს აჯანყებამდე რამდენიმე თვით ადრე დაპატიმრებული 24 პოლიტიკური პატიმარი. ამის გარდა, თბილისში აჯანყების დროს დახვრიტეს 36, სიღნაღის მაზრაში – 21, თელავის მაზრაში – 16, შორაპნის მაზრაში – 31. სამეგრელოში დახვრიტეს 451 კაცი, გორის მაზრის სოფ. რუისში ამოწყვიტეს ფანიაშვილების მთელი ოჯახი – 24 სული, ჭიათურაში ვაგონებში ჩაყარეს აჯანყების მონაწილენი და არამონაწილენი ვითომდა თბილისში გასაგზავნად და სადგურ ყვირილასთან ტყვიამფრქვევებით ჩაცხრილეს ვაგონებში გამომწყვდეული 95 კაცი[46].

რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ოქტომბრის პლენუმზე გ. ორჯონიკიძემ დაასახელა 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მსხვერპლთა რიცხვი – 980 კაცი. არ გვგონია დაფიქსირებული რაოდენობა შემცირებული იყოს, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ანტისაბჭოთა გამოსვლების მონაწილეთა სასტიკი დასჯა შეესაბამებოდა ბოლშევიკების საერთო შინა პოლიტიკურ კურსს.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის დამოკიდებულება 1924 წლის აჯანყებისადმი არაერთმნიშვნელოვანი იყო. ემიგრანტთა ნაწილი მხარს უჭერდა და ყოველნაირად აქეზებდა საქართველოში არსებულ მებრძოლ ძალებს ებრძოლათ ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ, საქართველოს დაკარგული დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის. მაგრამ ემიგრანტთა მხარდაჭერა მორალურ და პროპაგანდისტულ ჩარჩოებს ვერ სცილდებოდა. ამასთან, ქართულ პოლიტიკურ ემიგრაციას არ ჰქონდა ბოლომდე გაცნობიერებული აჯანყების განხორციელების როგორც საგარეო, ისე საშინაო პირობები. რეალისტურად ვერ აფასებდა იგი იმ რეჟიმის შესაძლებლობებს, რომლის წინააღმდეგაც უნდა ებრძოლათ.

1924 წლის 28 აგვისტოს აჯანყების დამარცხების გამო, ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია გარკვეულ პასუხისმგებლობას გრძნობდა.

ნ. ჟორდანიას, როგორც ყოფილი მთავრობის მეთაურს, პრინციპული პოზიცია ეკავა, როდესაც ამბობდა: „აჯანყების პასუხისმგებლობას უარყოფენ იმიტომ, რომ იგი დამარცხდა, მე კი თუმცა აჯანყების წინააღმდეგი ვიყავი, მაგრამ მაინც რაკი ის მოხდა, მის პასუხიმგებლობას ვიზიარებო"[47]. „აჯანყებამ მართალია, ერთხელ კიდევ ნათელჰყო, რომ ჩვენი ხალხი დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას განაგრძობს, – აღნიშნავდა ირ. წერეთელი, – მაგრამ ქვეყნის (ე. ი. მსოფლიოს) განწყობილება ჩვენდამი საუბედუროდ მას არ შეუცვლია და ჩვენი საკითხის საერთაშორისო მდგომარეობა დღეს ისეთივეა, როგორც აჯანყებამდის იყო", რომ „რუსეთთან შეიარაღებულ კონფლიქტში ევროპის დახმარების მოლოდინი უნიადაგო იყო", რომ „ჩვენი განმარტოებული ძალებით ვერ ვძლევთ რუსეთის დესპოტიას, მისგან თავს ვერ ვიხსნით, თუ ის თვით რუსეთის შინაგანმა ძალებმა არ შეარყია", რაც თანამედროვე ისტორიულმა რეალიებმა სავსებით დაადასტურა.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ აღნიშნული აჯანყება მცირერიცხოვანი ბანდის მიერ მოწყობილ შეთქმულებად, ავანტიურად შეაფასა.

1924 წლის აჯანყების დამარცხებამ დიდი გავლენა მოახდინა ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის თვალსაწიერზე. მას ფარ-ხმალი არ დაუყრია, ცდილობდა აღედგინა კავშირი კავკასიის პოლიტიკურ წარმომადგენლებთან. 1924 წლის ნო-

ემბერში სტამბოლში დაარსდა „კავკასიის განმათავისუფლებელი კომიტეტი" კავკასიის ერების კონფედერაციის ორგანიზაციის საფუძველზე. მაგრამ მალე, 1926 წელს აღნიშნული კომიტეტი დაიშალა და სრულიად უშედეგო აღმოჩნდა ცდები კავკასიის ხალხების გაერთიანებისა, რათა ერთიანი ფრონტით ებრძოლათ ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ.

უდავოა, რომ ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია ასრულებდა დიდ როლს საქართველოში ანტისაბჭოთა ძალებისადმი მხარდაჭერის საქმეში და უბიძგებდა საქართველოში მებრძოლ ძალებს აჯანყებისაკენ. მაგრამ ამასთან, ადგილი ჰქონდა აჯანყებისათვის აუცილებელი საერთაშორისო ფაქტორის მნიშვნელობის გადაფასებას და საქართველოს შინაგანი ვითარების – საბჭოთა კავშირის ძალის ფაქტორის შეუფასებლობას.

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მარცხის მიუხედავად ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ნაწილს არ შეუწყვეტია მეცადინეობა საქართველოს საკითხის დასმისათვის ევროპის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ასპარეზზე.

საბჭოური პროპაგანდა 1924 წლის აგვისტოს „კონტრრევოლუციური ავანტურის ჩაფუშვის" შემდეგ ირწმუნებოდა, რომ ამ დროიდან თითქოს ჩქარი ტემპით წავიდა წინ ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის დაშლის პროცესი საზღვარგარეთ. მართალია, ქართულ ემიგრაციაში ადგილი ჰქონდა უთანხმოებას, მაგრამ საქართველოს თავისუფლება ყოველი ემიგრანტის დიდი სურვილი და მიზანი იყო. ამას მოწმობს ის გარემოებაც, რომ 1924 წლის სექტემბრით არ დამთავრებულა პოლიტიკური ემიგრაციის ცდები ბრძოლის გაგრძელებისა. სამშობლოდან რამდენიმე წლის წინ იძულებით გახიზნულებს შეურთდა ემიგრაციის ახალი ნაკადი.

მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ ის გარემოება, რომ პარიზში დაარსდა – ქართველი პატრიოტული ახალგაზრდობის ორგანიზაცია „თეთრი გიორგი", რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გენერალი ლეო კერესელიძე.

„თეთრი გიორგის" დამფუძნებელმა კრებამ, რომელიც შედგა 1925 წლის 15 ივნისს, გამოაცხადა ორგანიზაციის მიზანი, რომელიც მდგომარეობდა სუვერენული მთლიანი საქართველოს აღდგენის მიღწევაში ქართველი ხალხის ყველა ძალის შემჭიდროების გზით.

„თეთრი გიორგის" დაარსება მოასნავებდა ახალ ეტაპს ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ცხოვრებაში, რომლის ინიციატორი იყო – ქართველ ემიგრანტთა ახალი თაობა. ეს იყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთი, აქტიური ეტაპის დასასრული, რომელშიც დიდი წვლილი შეიტანა საქართველოში არსებულ მებრძოლ ძალებთან ერთად ქართულმა პოლიტიკურმა ემიგრაციამ, როგორც თავისი დიპლომატიური მოღვაწეობით, ასევე მორალური თანადგომის მხრივ და მარცხის ტკივილის გაზიარება-გათავისების სახით.

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების მონაწილეთა სასტიკმა რეპრესიებმა განაპირობეს მათი გადარჩენილი ნაწილის მიერ საქართველოს დატოვება და ემიგრაციაში გახიზვნა.

ამრიგად, 1921 წლის ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია შეივსო ახალი ნაკადით. ასე აღმოჩნდნენ ემიგრაციაში ცნობილი ეროვნულ-დემოკრატები შალვა ამირეჯიბი და დავით ვაჩნაძე, პარტიზანული დაჯგუფების მეთაური ქაქუცა ჩოლოყაშვილი და მისი მოადგილე ალ. სულხანიშვილი, სოლომონ ზალდასტანიშვილი და „შეფიცულთა რაზმის" სხვა წევრები და ა. შ.

როგორც საქართველოდან გასულთ, ისე რეპრესირებულთ სწამდათ, რომ მართალი საქმისათვის, სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის იბრძოდნენ.

§6. მრეწველობის ინდუსტრიალიზაცია

20-იანი წლების პირველ ნახევარში საქართველოს მრეწველობის აღორძინება მოხდა უმთავრესად ძველი ტექნიკის ბაზაზე, რაც დარგის შემდგომი განვითარების დამაბრკოლებელ ფაქტორს წარმოადგენდა. იგი ამასთან აფერხებდა სოფლის მეურნეობის გარდაქმნის დაწყებულ პროცესსაც. ქვეყანა იდგა მრეწველობის თვისებრივი განვითარების, კერძოდ, ახალი ტექნიკის ბაზაზე მძიმე ინდუსტრიის განვითარების აუცილებლობის წინაშე. ამიტომ საკ. კპ (ბ) XIV ყრილობამ (1925 წლის 18-31 დეკემბერი) აიღო კურსი ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისაკენ. ინდუსტრიალიზაცია უკავშირდებოდა საგარეო

ფაქტორსაც, რამდენადაც იგი საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური დამოუკიდებლობის პირობად განიხილებოდა. საქართველოსთვის ინდუსტრიალიზაციას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, მით უფრო, რომ მას საამისო პოტენციური შესაძლებლობანი ჰქონდა – ჰიდროენერგეტიკული რესურსები, სათბობი, წიაღისეული, ხე-ტყის მდიდარი მასივები, ტექნიკური სასოფლო-სამეურნეო კულტურები ქმნიდნენ პირობებს საქართველოში მსუბუქი მრეწველობის განვითარებისათვის. მაგრამ მას თავისებურებანიც ახასიათებდა, რაც მდგომარეობდა იმაში, რომ მსხვილი მრეწველობის მშენებლობა იწყებოდა ერთობ დაბალი ტექნიკური და ენერგეტიკული დონიდან, მცირე იყო კვალიფიციური მუშებისა და სპეციალისტების რაოდენობა, არასაკმარისად იყო გამოკვლეული ბუნებრივი სიმდიდრეები და ა. შ. საქართველოს კპ (ბ) IV ყრილობამ (1925 წლის 30 ნოემბერი – 5 დეკემბერი) დასახა მსხვილი მრეწველობის ახალი კერების შექმნის და ამისათვის ტრანსპორტის რეკონსტრუქცია-განვითარების ამოცანები, ხოლო საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1926 წლის დეკემბრის პლენუმმა შეიმუშავა მრეწველობის განვითარებისა და იმავდროულად სოფლის მეურნეობის პროპორციული განვითარების ღონისძიებანი.

ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება საქართველოში იწყებოდა რთულ ვითარებაში. ქართველ-უკლონისტთა ნაწილი მიემხრო სხვადასხვა ოპოზიციურ ჯგუფებს, რომლებიც 1926 წ. გამოვიდნენ ინდუსტრიალიზაციის კურსის წინააღმდეგ. ქართველ ოპოზიციონერებს თავიანთი რესპუბლიკური ცენტრი ჰქონდათ, რომელიც საკავშირო გაერთიანებულ ოპოზიციასთან კავშირში აშკარა ბრძოლასთან ერთად ქმნიდა არალეგალურ ორგანიზაციებს სხვადასხვა ქალაქებსა და მაზრებში, აწყობდა გამოსვლებს პარტიულ კრებებზე და უპარტიო მასების შეკრებებზე კომუნისტური პარტიის გადაწყვეტილებათა კრიტიკით. სააქრთველოს ინდუსტრიალიზაციის ზოგიერთი მოწინააღმდეგე მიუთითებდა იმაზე, რომ „მსოფლიო ბაზრისა და ჩვენი წარმოების წესის დღევანდელ პირობებში საქართველოს ბუნებრივ სიმდიდრეს ვერ ექნება მიმზიდველი ძალა უცხოეთის კაპიტალისათვის, ვერ მიეცემა ამ სიმდიდრეს ისეთი საექსპორტო მნიშვნელობა, რაც თავის

მხრივ შეიძლება საფუძვლად დაედოს ჩვენში მსხვილი მრეწველობის განვითარებას"[48].

ამ პერიოდში ადგილი ჰქონდა აზრთა სხვადასხვაობას მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკების განვითარების ხასიათის თაობაზე. საკითხი ეხებოდა იმას, თუ როგორი მიმართულებით უნდა წარმართულიყო რესპუბლიკის სამეურნეო განვითარება – ერთგვარად დამოუკიდებლად თუ მთელი კავშირის სამეურნეო განვითარების ინტერესების საფუძველზე და მის შესატყვისად. საბჭოთა რესპუბლიკების, მათ შორის საქართველოს ინდუსტრიალიზაცია ემყარებოდა არა მხოლოდ საკუთარ, არამედ ეკონომიკური ცხოვრების მოწყობის საერთო საკავშირო სახელმწიფოს ინტერესებს.

ინდუსტრიალიზაციის სწრაფი ტემპები საქართველოსათვის ზოგიერთ'ხელმძღვანელ სამეურნეო მუშაკს დროებით მოვლენად მიაჩნდა. მეტალურგიის, ქვანახშირისა და ნავთობის მრეწველობის განვითარების ხაზის დასახვას უაზრობად თვლიდა, მძიმე ინდუსტრიაზე იმედის დამყარება ზოგიერთი სამეურნეო ხელმძღვანელის მტკიცებით „ნაგვიყვანდა განვითარების არაბუნებრივი გზით და ბოლოსდაბოლოს მეტად მძიმე ეკონომიკურ შედეგს მოგვცემდა". ზოგიერთი მხარს უჭერდა მხოლოდ მსუბუქი მრეწველობის, აბრეშუმის, თამბაქოს, კონიაკ-სპირტის, სატყეო დარგების განვითარებას. მაგრამ მძიმე ინდუსტრიის განვითარების აღებული საკავშირო კურსის განხორციელების აუცილებლობა შეუვალი იყო. იგი საქართველოს სამომავლო ეკონომიკური განვითარების პერპექტივებს არ ეწინააღმდეგებოდა. ინდუსტრიალიზაციის განხორციელებას დიდი მოცულობის კაპიტალდაბანდებანი ესაჭიროებოდა, რაც სახელმწიფო მრეწველობაში მომჭირნეობის უმკაცრესი რეჟიმის და შრომის ნაყოფიერების ზრდის, მოსახლეობის სახსრების, ინდუსტრიალიზაციის სესხებისა და ანაბრების მობილიზაციის გზით უნდა განხორციელებულიყო. მაგრამ მომჭირნეობის რეჟიმის გატარებისას ადგილი ჰქონდა დამახინჯებას, რადგან ზოგიერთმა სამეურნეო ხელმძღვანელმა აღნიშნული რეჟიმი გაიგო როგორც მხოლოდ შტატების შემცირება და მუშა-მოსამსახურეთა უფლებების შეკვეცა, რაც გამოიხატა ხელფასის შემცირებაში, გამომუშავების ნორმების დაუსაბუთებელ გადიდებაში, თანრიგების მასობრივ გადასინჯვაში მისი შემცირების მიზნით და ა. შ.

შინადაგროვების გადიდებისათვის დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა მრეწველობის მართვის რეორგანიზაციას, რომელიც 1926 წ. გატარდა. ამის შედეგად გაფართოვდა საწარმოთა დირექტორების უფლებები ერთმმართველობის სახით, შემცირდა არამწარმოებლური ხარჯები, გაფართოვდა მასალებისა და სახსრების დაზოგვა. ამ საკითხების გადაჭრაში მნიშვნელოვან სამუშაოს ასრულებდნენ საწარმოებში რაციონალიზატორები და გამომგონებლები. ქართველმა ახალგაზრდა მანქანათმშენებლებმა 1926 წლიდან დაიწყეს აბრეშუმის რთული ძაფსახვევი მანქანების მასობრივად გამოშვება, რის შედეგადაც შეწყდა ამ მანქანების შემოზიდვა იტალიიდან და დაიზოგა ათეულ ათასი მანეთი ოქროთი. მძიმე ინდუსტრიის განვითარებას ხელს უწყობდა მსუბუქი მრეწველობა, რომლის პროდუქციის ნაწილი, მაგალითად, აბრეშუმის პარკის ადგილზე გადამუშავებისა და საფეიქრო წარმოების მოწყობის შედეგად მიღებული, ძვირადღირებული ნახევარფაბრიკატი იგზავნებოდა მსოფლიო ბაზარზე, რაც ზრდიდა სავალუტო ფონდს, ჭიათურის მანგანუმის ამერიკული კონცესიის გზით მიღებულ სავალუტო შემოსავალთან ერთად. უნდა აღინიშნოს, რომ კონცესია „ჰარიმანი და კომპ" საკონცესიო ვალდებულებებს სრულად არ ასრულებდა. ამერიკული კონცესიის ეკონომიკური შედეგი გამოიხატა მანგანუმის მოპოვებისა და რეალიზაციის შეკვეცაში, მსოფლიო ბაზარზე ჭიათურის მანგანუმის ერთ-ერთი წამყვანი პოზიციის დაკნინებაში, სავალუტო შემოსავლების შეგნებულ შემცირებაში უკანონო ოპერაციების გზით და ა. შ. მანგანუმის წარმოების ამერიკული კონცესია გაუქმდა 1928 წლის აგვისტოში კონცესიონერის მოთხოვნით, რომელიც შეზღუდული იყო საბჭოური კანონმდებლობით. კონცესიის გაუქმების შემდეგ, რაც საბჭოთა მხარისათვის იძულებითი ნაბიჯი იყო, მანგანუმის წარმოება აღორძინების გზას დაადგა. უკვე 1929 წლის 1 თებერვლისათვის 35 მაღაროდან აღდგენილ იქნა 17 მაღარო და გამამდიდრებელი ფაბრიკები. გადიდდა მადნის მოპოვება და ექსპორტი, რაშიც გადამწყვეტი როლი შეასრულა მაღაროელ მუშათა შრომამ, შრომითმა მეტოქეობამ, სოციალისტურმა შეჯიბრებამ, რომელიც ფართოდ გაიშალა იმ დროს ქვეყანაში.

ექსპორტის საგანს შეადგენდა ასევე დიატომიტი, ბარიტი, ფლორიდინი (გუმბრინი), ლითოგრაფიული ქვა, მარმარი-

ლო, აგრეთვე აბრეშუმი, თამბაქო, ღვინო, ხე-ტყე, კაკალი და სხვ. მაგრამ ექსპორტით მიღებული სავალუტო შემოსავლები შედიოდა არა საქართველოს, არამედ საკავშირო ბიუჯეტში, საიდანაც იღებდა საქართველოს რესპუბლიკა თანხებს საკავშირო განაწილების წესის მიხედვით. მაგალითად, ზაჰესის მშენებლობაზე დახარჯული 15,7 მლნ მანეთიდან 11 მლნ მან. დახარჯულ იქნა საკავშირო ბიუჯეტიდან. რიონჰესის მშენებლობისათვის გათვალისწინებული 13 მლნ მანეთიდან საკავშირო ბიუჯეტმა გამოყო 9,7 მლნ მან.[49] ინდუსტრიული მშენებლობისათვის საქართველომ მიიღო 28 მლნ მან. საკავშირო ბიუჯეტიდან, მაგრამ ეს საკმარისი არ იყო. ინდუსტრიალიზაციის დაწყებით პერიოდში საქართველოს ბიუჯეტი დეფიციტური იყო, რაც იფარებოდა ამიერკავკასიის ფედერაციის, განსაკუთრებით კი საკავშირო ბიუჯეტიდან.

შინადაგროვების ზრდაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს 1926-1929 წლებში გამოშვებულმა ინდუსტრიალიზაციის სესხებმა. ამან, თავის მხრივ, განაპირობა ახალ სამრეწველო საწარმოთა ამუშავება. კერძოდ, 1926 წლის მეორე ნახევარში ამუშავდა ახალი და რეკონსტრუირებული აბრეშუმის ძაფსახვევი და ძაფსაგრეხი ფაბრიკები ოზურგეთში, ხონსა და თელავში. გაფართოვდა თბილისის და სამტრედიის ამ პროფილის ფაბრიკები. მეაბრეშუმეობამ მიიღო მკვეთრად გამოხატული სამრეწველო ხასიათი. იმავე წლის დამლევს ამუშავდა ქუთაისის რეზინის და შულავერის ბამბის საპენტი ფაბრიკები.

ინდუსტრიალიზაციის წლებში დასრულდა ზაჰესის მშენებლობა, მისი პირველი რიგი საზეიმოდ გაიხსნა 1927 წლის 27 ივნისს, ხოლო მეორე დღეს – 28 ივნისს ქუთაისის მახლობლად სოფ. ჭომას მიდამოებში მდ. რიონზე საძირკველი ჩაეყარა უფრო მძლავრი – რიონის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობას. 1928 წ. ამუშავდა აბაშის ჰიდროელექტროსადგური. ადგილობრივი გლეხობის ძალებით აშენდა სოფ. ველისციხის და ხონის, შოვის, ონის, აბასთუმნის, ახალციხის, ანყურის ჰიდროელექტროსადგურები. მათ მიერ გამომუშავებული ელექტროენერგია გამოიყენებოდა არა მარტო განათების, არამედ სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში (წისქვილი, ხეტყის ხერხვა და ა. შ.).

1926-1927 წლებში დამთავრდა თბილისის ლითონკონსტრუქციებისა და ლითოგრაფიული ქვის დამამზადებელი ქარხნების, მარელისის გრეხილ-ავეჯის ფაბრიკის, ბათუმის ხისდამმუშავებელი ქარხნის მშენებლობა. საფუძველი ჩაეყარა თბილისის მაუდ-კამვოლის ფაბრიკის, სადგურ კასპის მახლობლად ცემენტის ქარხნის მშენებლობას, ამუშავდა ფხვიერი ქვანახშირის საბრიკეტო ფაბრიკა, საკავშირო მნიშვნელობის ბორჯომის საკასრე ქარხანა, 1928 წ. – გორის საკონსერვო ქარხანა (რომლის პროდუქცია საექსპორტო იყო), სოფ. ქისათიბში დიატომიტის საფქვავი, მცხეთის ხე-ტყის ქარხნები; 1929 წ. – ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა, ქუთაისის აბრეშუმის ძაფსახვევი ფაბრიკა, ნოსირის (სენაკის მაზრა) აგურ-კრამიტის და მოწამეთის კირის ქარხნები. გაფართოვდა ნავთობის საძიებო სამუშაოები კახეთსა და გურიაში. იტალია-ბელგიის საკონცესიო კომპანიამ 1927-1928 წლებში შირაქში გაჭრა 540 მ სიღრმის ჭაბურღილი, მაგრამ ამით ამოიწურა მისი „მოღვაწეობა". 1930 წ. ამუშავდა თბილისის მაუდ-კამვოლის ფაბრიკა, ბაქო-ბათუმის ნავთსადენი.

მანქანებზე დიდი მოთხოვნილების გამო თურქესტანმა დაუკვეთა საქართველოს აბრეშუმის 800 ძაფ-სახვევი მანქანა, 1927-1928 სამეურნეო წელს თბილისის 26 კომისრის სახ. ქარხანამ მოკავშირე რესპუბლიკებს გაუგზავნა 600 ასეთი მანქანა, მათგან მარტო თურქესტანს – 432. აღსანიშნავია, რომ ასეთი მანქანები მზადდებოდა მხოლოდ თბილისში, რამაც შეასრულა გადამწყვეტი როლი იმაში, რომ შეწყდა საფეიქრო მრეწველობისათვის საჭირო მანქანების იმპორტი.

ინდუსტრიალიზაციის წლებში ჩაის მეურნეობის გაფართოების პირობებში საქართველოში არსებულ 6 ფაბრიკას არ შეეძლო დიდი რაოდენობის ჩაის ფოთლის გადამუშავება, ამიტომ მანქანათმშენებლობა შეუდგა ჩაის ფაბრიკებისათვის როლერების გამოშვებას. ამ დარგში საბჭოთა კავშირმა დაიკავა მონოპოლიური მდგომარეობა.

განსაკუთრებით სწრაფად იზრდებოდა კვების მრეწველობა აფხაზეთში, გუდაუთასა და გალში ამუშავდა სპირტის სახდელი ქარხნები. 1921-1928 წლებში საქართველოში აშენდა 42 ახალი სამრეწველო საწარმო[50].

საქართველოს სამრეწველო განვითარებაში გარკვეული ადგილი ეკავა შინამრეწველობას (ხელოსნურ წარმოებას),

რომელსაც არსებობის ხანგრძლივი ისტორია და მყარი ტრადიცია გააჩნდა. ხელისუფლება მოსახლეობის მოხმარების საგნებით დაკმაყოფილების მიზნით, დაბეგვრის შემსუბუქებით, ნედლეულის შეღავათიან ფასებში მიწოდებით, დუქნების ქირის დაკლებით და სხვა ღონისძიებებით ხელს უწყობდა შინამრეწველობის განვითარებას.

ინდუსტრიალიზაციის წლებში მიმდინარეობდა, ერთი მხრივ, შინამრეწველობის სარეწების ნაწილის გაფართოების, ხოლო მეორე მხრივ, სახელმწიფო მრეწველობასთან მისი შერწყმის პროცესი.

ამ პერიოდში გაუმჯობესდა ტრანსპორტის, პირველ რიგში რკინიგზის მუშაობა. 1926-1929 წლებში საქართველომ მიიღო რუსეთიდან ახალი მძლავრი ორთქლმავლები, ვაგონები და სალიანდაგო მასალები. 1927 წლის 1 მაისიდან ამუშავდა სენაკ-ზუგდიდის რკინიგზის' უბანი, ხოლო 1928 წ. დაიწყო საბჭოთა კავშირში პირველი სამაგისტრალო რკინიგზის ურთულესი უბნის – სურამის უღელტეხილის 63 კმ რკინიგზის ხაზის ელექტრიფიცირება. ჩატარდა მუშაობა ფოთის და სოხუმის ნავსადგურების რეკონსტრუქციისათვის. ვითარდებოდა ავტოტრანსპორტიც: საავტომობილო გზების სიგრძე გაიზარდა 1928 წლისათვის 6,4 ათას კმ-მდე, სატელეფონო გაყვანილობის სიგრძემ 7 ათას კმ გადააჭარბა. დაიწყო რადიოფიკაცია.

მრეწველობის განვითარების შედეგად საგრძნობლად შეიცვალა მისი თანაფარდობა სოფლის მეურნეობასთან, რომლის პროდუქციის ხვედრითი წილი შემცირდა, ხოლო მრეწველობისა გაიზარდა 31,7%-მდე, და რაც მთავარია, ეს ზრდა მიმდინარეობდა მსხვილი მრეწველობის ხარჯზე. შეიცვალა მრეწველობის სოციალურ ფორმათა ურთიერთშეფარდება განსაზოგადებული სექტორის სასარგებლოდ, კერძო სექტორის ხვედრითი წილი შემცირდა 6%-მდე.

მძიმე ინდუსტრიის უპირატესი განვითარების მიზანი მოითხოვდა კონკრეტული ამოცანების შემუშავებას შედარებით ხანგრძლივი პერიოდისათვის შედგენილი სახელმწიფო გეგმის სახით. პირველი ხუთწლიანი გეგმის შედგენა 1928 წ. მიმდინარეობდა მძაფრი ბრძოლის პირობებში. ზოგიერთი ანტისაბჭოურად განწყობილი სამეურნეო ხელმძღვანელი აყენებდა საქართველოს სახალხო მეურნეობის განვითარების

„საკუთარ თეორიას", რომლის შინაარსი მდგომარეობდა იმაში, რომ „საჭიროდ მიგვაჩნია უახლოესი ხუთი წლის მანძილზე განსაკუთრებული ყურადღება მივაპყროთ სასოფლო მეურნეობას" ან „ჩვენ უნდა ავიღოთ მრეწველობის განვითარების სხვა გეზი... მსუბუქი ინდუსტრიის განვითარებისაკენ". მაგრამ წინააღმდეგობის მიუხედავად დაიწყო პირველი ხუთწლიანი გეგმის განხორციელება მრეწველობის ახალი დარგების მშენებლობისა და ამის შესაბამისად დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილებების მიმართულებით. მაგრამ „გეგმიანი" ეკონომიკა მთლად ვერ ამართლებდა თავის თავს, რადგან იგი მკაცრ ჩარჩოებში აქცევდა მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის ბუნებრივ განვითარებას, აიძულებდა მრეწველობაში დასაქმებულთ მთელი ძალების დაძაბვით ეშრომათ დაშვებული სახელმწიფო გეგმების შესასრულებლად. მათი უნარისა და შესაძლებლობების შემოქმედებითი გამოყენება ერთობ შეზღუდული იყო და უპირატესად მორალურ და არამატერიალურ სტიმულირებაზე იყო დამყარებული.

§7. სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია

20-იანი წლების მეორე ნახევარში იცვლებოდა სოფლის მეურნეობის სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურა და გლეხობის სოციალური დიფერენციაცია. დაქირავებული შრომის გამოყენების პრაქტიკა სოფლად ჯერ კიდევ ნებადართული იყო. გლეხური მეურნეობა განიცდიდა ორგანულ ცვლილებებსაც, რაც გამოიხატებოდა გლეხური კომლების გაყოფაში ან რამდენიმე გლეხური კომლის ერთ მეურნეობაში შეერთება-გამსხვილებაში. ამ გზას უმთავრესად შეძლებული მეურნეობანი მიმართავდნენ, რათა თავი დაეღწიათ საბჭოთა პროგრესული გადასახადებისა და სხვა შემზღუდველი ღონისძიებებისათვის.

1923 წლიდან საქართველოს სოფელში თავი იჩინა მუშახელის დაქირავების შემცირების ტენდენციამ, რაც დაკავშირებული იყო აგრარული რეფორმის „დაკვრითი წესით" გატარებასთან. ადგილი ჰქონდა მიწის ნაციონალიზაციის კანონის

დარღვევებს. ზოგი „კულაკური" მეურნეობა სარგებლობდა მუდმივი, ზოგი კი დროებითი დაქირავებული მუშახელით. მიწის ნაციონალიზაციის მიუხედავად ხშირი იყო მიწის ყიდვა-გაყიდვის შემთხვევები. სისტემატური დაქირავების ნიშნის გარდა, „კულაკურ" მეურნეობას განსაზღვრავდნენ სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის ქონების და მისი გაქირავების, სამრეწველო მიზნით ბაღის ან ვენახის იჯარით გაცემის, ასევე სხვა არაშრომითი შემოსავლის მიხედვით. რაკი გლეხობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა დამატებით მიიღო მიწა, იგი ძველებურად თავისი შრომის გაქირავებას აღარ მიმართავდა, ხოლო შეძლებულმა გლეხობამ და მემამულეთა ნაწილმა, რომელიც მუშახელის ძირითადი დამქირავებელი იყო სოფლად, აგრარული რეფორმის შემდეგ დაკარგა მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი და მუშახელის დაქირავება აღარ სჭირდებოდა. ამრიგად, შემცირდა გამქირავებელთა და დაქირავებულთა რაოდენობა. მაგრამ მიუხედავად დარღვევა-ნაკლოვანებებისა, აგრარული რეფორმის შედეგად უმიწო და მცირემიწიანი გლეხობა რამდენადმე დაკმაყოფილდა მიწით. შეერყა საფუძველი შეძლებულ მეურნეობებს. 1923 წლიდან დაიწყო ე. წ. ჯგუფური მიწათმოწყობა, რაც ამზადებდა წანამძღვრებს კოლექტივიზაციისათვის.

უკვე სახალხო მეურნეობის აღდგენის ეტაპზე გაჩნდა გლეხურ მეურნეობათა კოოპერირების სხვადასხვა ფორმები – კოლმეურნეობა-არტელი, კომუნა, მიწის საზიაროდ დამმუშავებელი ამხანაგობა. იმ დროს არტელებში გაერთიანებისადმი მიდრეკილებას უფრო საშუალო გლეხობა იჩენდა, რაც აიხსნებოდა იმით, რომ არტელებს სახელმწიფოს „მზრუნველობით" გააჩნდათ სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა.

საკოლმეურნეო მოძრაობა საქართველოში გაფართოვდა 1928 წლის შემოდგომიდან, რასაც საფუძვლად ედო საკ. კპ (ბ) XV ყრილობის მიერ მიღებული დირექტივები კოლექტივიზაციის განხორციელების შესახებ. ამ დროისათვის კოლმეურნეობათა რიცხვი გაიზარდა 239-მდე, მათ შორის მნიშვნელოვანწილად არტელების რაიოდენობა. იცვლებოდა გლეხობის სოციალური შემადგენლობა. საგრძნობლად გადიდდა საშუალო გლეხობის ხვედრითი წილი, ხოლო შეძლებული გლეხობისა შემცირდა. საკოლმეურნეო მოძრაობაში, რომელიც მიმდინარეობდა სოფლად მძაფრი ბრძოლის ვითარებაში, უფ-

რო ფართოდ მონაწილეობდნენ უმინო, უქონელი ფენა გლეხობისა, მოჯამაგირეები, მწყემსები, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ კოლმეურნეობაში შესვლა იხსნიდა მათ დაქირავების მძიმე ტვირთისაგან. 1928 წლის დამლევს კახეთის მოჯამაგირეებმა დააარსეს მევენახეობის კოლმეურნეობა. მოჯამაგირეთა თაოსნობით კოლმეურნეობები შეიქმნა სხვა ადგილებშიც. მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავდა იმას, რომ საკოლმეურნეო მოძრაობა საქართველოში უმტკივნეულოდ მიმდინარეობდა. ადგილი ჰქონდა დიდ სიძნელეებს, შეცდომებს, კერძოდ, კოლმეურნეობათა შექმნის ხელოვნურად დაჩქარებას, ე. წ. წვრილ კოლმეურნეობათა დაარსებას და ა. შ. მაგალითად, სიღნაღის მაზრის სოფ. ბოდბეში დააარსეს სამი არტელი, რომელთაგან ერთი აერთიანებდა 5-ს, მეორე – 8-ს, მესამე კი ათ გლეხს. ასეთი კოლმეურნეობები შეიქმნა აჭარაშიც. მაგრამ ნაჩქარევად დაარსებულ კოლმეურნეობათა დიდი ნაწილი მალე წყვეტდა არსებობას მცირე შემოსავლიანობის გამო. გლეხების ნაწილი კოლმეურნეობიდან გადიოდა და ა. შ.

ქართული სოფლის სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურა თავისებური იყო. ეს იყო უღარიბესი და ღარიბი გლეხობა, რომელიც სოფლის მოსახლეობის დაახლოებით ერთ მესამედს შეადგენდა, წვრილი საქონელმწარმოებლები ანუ საშუალო გლეხობა, რომელიც წარმოადგენდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ძირითად საყრდენს და შეძლებული გლეხობა, რომლის ხვედრითი წილი საქართველოს სოფლის მოსახლეობაში შედარებით მცირე იყო.

საკოლმეურნეო მშენებლობა გაძლიერდა 1929 წლის მეორე ნახევრიდან. საქართველოს კპ (ბ) XV ყრილობამ (1929 წლის ივლისი) სპეციალურად იმსჯელა რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის მდგომარეობის შესახებ და მიუთითა მისი წამყვანი დარგების დიდ ჩამორჩენილობაზე და ამიტომ დასახა სოფლისადმი სახელმწიფოს დახმარების გაძლიერების ღონისძიებანი – სოფლის მეურნეობის დაკრედიტების სტრუქტურის შეცვლა, მოკლევადიანი კრედიტის თანხების შემცირება და გრძელვადიანი კრედიტის ხვედრითი წილის გადიდება, საგრძნობლად იზრდებოდა კაპიტალდაბანდება საბჭოთა მეურნეობებში.

1929 წლიდან საკოლმეურნეო მოძრაობის გაფართოებასთან დაკავშირებით გადაჭრით დაისვა სოფლის მეურნეო-

ბის ტექნიკური გადაიარაღების საკითხი. სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციამ გაადიდა სოფლად სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღების შეტანა. ლითონდამმუშავებელი საწარმოები ამზადებდნენ რკინის გუთნებს, სოფელმა მიიღო დიდი რაოდენობით რკინის ფოცხები, კულტივატორები და სხვადასხვა დანიშნულების ინვენტარი. 1929 წ. საქართველოში მოეწყო პირველი სამი მანქანა-ტრაქტორთა სადგური (აბაშის, აგარისა და ბორჩალოს მაზრაში). მაგრამ ისინი სრულად ვერ აკმაყოფილებდნენ საჭირო მოთხოვნებს. მეურნეობათა დიდი ნაწილი გლეხურ ინვენტარს ემყარებოდა.

სოფლის მეურნეობას კოლექტივიზაციის პროცესში მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდნენ ე. წ. მუშა-შეფები, ქალაქების სამრეწველო საწარმოები[51]. 1929 წლის თესვის კამპანიის დროს თბილისის საშეფო საზოგადოებამ 93 სოფელში გლეხობის დასახმარებლად გაგზავნა 200 კაცისაგან შემდგარი 28 ბრიგადა, რომლებმაც შეაკეთეს 5 ათასზე მეტი ერთეული მანქანა-იარაღი, შექმნეს მიწის საზიარო დამუშავების 9 ამხანაგობა და 17 არტელი ადგილობრივი გლეხობის უშუალო მონაწილეობით, ხოლო რესპუბლიკური საშეფო საზოგადოების ინიციატივით მარტო 1929 წ. ჩამოყალიბდა 149 არტელი და 4 კომუნა. საშეფო საზოგადოებამ თავისი სახსრებით შეიძინა ტრაქტორები და დიდი რაოდენობით „მცირე ტექნიკა" სოფლისათვის.

1929 წლის ბოლოს მთლიანად საბჭოთა კავშირში სოფლად მუდმივ სამუშაოდ გაიგზავნა 25 ათასი გამოცდილი და სოფლის მეურნეობის მცოდნე მუშა, პარტიული მუშაკი. ამ ღონისძიებას გამოეხმაურა საქართველოც. აქ შეირჩა 400-მდე მუშა და სპეციალისტი, რომელთაც უნდა ემუშავათ საქართველოს კოლმეურნეობებში, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებში და საბჭოთა მეურნეობებში.

ამ პერიოდში დაჩქარდა სასოფლო-სამეურნეო კადრების მომზადება. ამ საქმეს ემსახურებოდა 13 სპეციალური სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკუმი და გლეხი ახალგაზრდობის 14 სკოლა. სპეციალურ კურსებზე მზადდებოდნენ ტრაქტორისტები, მექანიზატორები, ზეინკლები, ელექტრიკოსები და სხვ. დაარსებული იყო აგრონომიული და ვეტერინატული სასწავლო პუნქტები, რომლებიც ამზადებდნენ საშუალო კვალიფიკაციის კადრებს.

სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია სოფლად დაკავშირებული იყო ძალადობასთან, იძულებითი მეთოდების გამოყენებასთან. კოლექტივიზაციის გაფართოების პროცესში გამოაშკარავდა მთელი რიგი სიძნელეები და ნაკლოვანებები. ამათგან საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1929 წლის ნოემბრის პლენუმმა ყველაზე მნიშვნელოვნად მიიჩნია კოლმეურნეობათა ტექნიკით აღჭურვის დაბალი დონე, წარმოების არადამაკმაყოფილებელი ორგანიზაცია, დაბალი შრომის ნაყოფიერება, საკოლმეურნეო კადრების ნაკლებობა და ა. შ.

1929 წლის დამლევიდან კომუნისტური პარტია გადავიდა შეძლებული გლეხობის ანუ „კულაკობის" შეზღუდვიდან მათი, როგორც კლასის (სოციალური ფენის) ლიკვიდაციის პოლიტიკაზე. გაუქმდა კანონები იჯარისა და შრომის დაქირავების შესახებ, მოიხსნა განკულაკების აკრძალვა, დამახინჯებული სახით ხორციელდებოდა კულაკობის როგორც სოციალური ფენის ლიკვიდაციის ყოვლად გაუმართლებელი პოლიტიკა. ერთმანეთში ურევდნენ კულაკსა და საშუალო გლეხს, რის გამოც განკულაკების მსხვერპლი ხდებოდა ზოგჯერ საშუალო გლეხიც. კულაკები აწყობდნენ აშკარა გამოსვლებს, მიმართავდნენ საკოლმეურნეო მოძრაობის აქტივისტების მკვლელობას, კოლმეურნეთა ნათესავების განადგურებას, ურჩევდნენ გლეხებს დაეხოცათ მუშა-საქონელი, რათა იგი არ გამხდარიყო კოლმეურნეობათა საკუთრება და ა. შ.

საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკების სამეურნეო თავისებურებების, მასობრივი კოლექტივიზაციის მომზადების სხვადასხვა დონის გათვალისწინებით დაწესდა მთლიანი კოლექტივიზაციის განხორციელების ვადები, რომელიც ამ პროცესის განსხვავებულ ტემპებთან იყო დაკავშირებული. კოლექტივიზაციის ტემპების მიხედვით სამ ჯგუფად დაყოფილი გრაფიკის მიხედვით საქართველო (ამიერკავკასია) მოჰყვა მესამე ჯგუფში, სადაც კოლექტივიზაციის განხორციელების დამთავრება ყველაზე გვიან – 1933 წელს იყო ნავარაუდევი. ამიერკავკასიაში მთლიანი კოლექტივიზაციის დასაწყისი განეკუთვნება 1931 წ. მაგრამ საქართველოს იმჟამინდელმა ხელმძღვანელობამ დაარღვია საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1930 წლის 5 იანვრის დადგენილებით გათვალისწინებული ვადა და საკუთარი ინიციატივით საკავშირო მთავრობის წინაშე „თავის გამოსაჩენად" გადაწყვიტა კოლექტივიზა-

ციის დამთავრება ვადაზე ადრე – 1932 წლისათვის. ამ მიზნით იგი დაადგა კოლექტივიზაციის ხელოვნურად დაჩქარების გზას. ამასთან ერთად საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1930 წლის იანვრის პლენუმმა აგრეთვე შეცდომით მიიღო გადაწყვეტილება განკულაკების თაობაზე, რომელიც დასაშვებად იყო აღიარებული მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონებისათვის. საქართველოში კი აღნიშნული გადაწყვეტილება გავრცელებულ იქნა არა მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონებზეც. ამ არასწორი ორიენტაციის შედეგად ადგილობრივმა პარტიულმა ორგანოებმა მიმართეს საკოლმეურნეო მოძრაობაში შიშველი ადმინისტრირების, „შეჯიბრებების", მარცვლეულის მოწინავე საკავშირო რაიონების კოლექტივიზაციის ტემპების და მეთოდების მექანიკურად გადმოტანას საქართველოში, მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონებად გამოცხადებას დეკრეტებით ისეთი რაიონებისას, სადაც კოლექტივიზაციის დონე უფრო დაბალი იყო, არ აღემატებოდა 10-11 პროცენტს. კოლმეურნეობების შექმნისას მიმართავდნენ გლეხობის დაშინებას, ე. წ. „შავ სიებში" შეტანას, საარჩევნო უფლების ჩამორთმევას, დაპატიმრების და გადასახლების მუქარას.

საქართველოს პარტიულმა ხელმძღვანელობამ 1930 წლის 7 მარტს დასახა ღონისძიებანი კულაკობის წინააღმდეგ ბრძოლის გაძლიერების მიზნით, რაც ითვალისწინებდა კულაკების დაპატიმრებას, რესპუბლიკის ტერიტორიიდან მათ გასახლებას უიჯაროდ ან კულაკური ოჯახის წევრების გასახლებას მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონის ფარგლებიდან მიწის მდარე ხარისხიან ნაკვეთებზე, მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონებში განკულაკების დამთავრებას თესვის კამპანიის დაწყებამდე, ე. ი. 1930 წლის 15 მარტამდე.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის პროცესი სოციალურ-ეკონომიკურ თავისებურებათა გამო საბჭოთა კავშირის მარცვლეულის მთავარი რაიონების კოლექტივიზაციისაგან განსხვავდებოდა. თუ იმ რაიონებშიც კი მთლიან კოლექტივიზაციაზე გადასვლა არ ემთხვეოდა კულაკობის ლიკვიდაციის პოლიტიკაზე გადასვლას და საჭირო გახდა ორწლიანი მოსამზადებელი მუშაობა, მით უფრო არ ემთხვეოდა ერთმანეთს ეს ორი მოვლენა საქართველოში. ამასთან, საკავშირო მარცვლეულის რაიონებში კულაკური მეურნეობა-

ნი სწრაფად, ძალდატანებითი ექსპროპრიაციის გზით იქნენ ლიკვიდირებული, საქართველოში კი თანდათანობით, ეკონომიკურ შეზღუდვათა გამოყენების გზით.

სოფლად გამწვავებული ბრძოლის ვითარებაში 1930 წლის 2 მარტს გამოქვეყნდა ი. სტალინის ნაშრომი „თავბრუდახვევა წარმატებებისაგან", რომელშიც დაგმობილ იქნა შეცდომები და დამახინჯებანი, დეკრეტირების მავნე პრაქტიკა სამეურნეო მშენებლობაში, რაშიც ბრალი მიუძღოდათ, პირველ რიგში, ადგილობრივ პარტიულ ორგანიზაციებს და ცალკეულ ხელმძღვანელ მუშაკებს. იმავე წლის 3 აპრილს გამოქვეყნდა ი. სტალინის ანალოგიური ხასიათის მეორე სტატია „პასუხი ამხანაგ კოლმეურნეებს".

საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1930 წლის 13 აპრილის დადგენილება, რომელიც სახელმძღვანელოდ იღებდა ი. სტალინის სტატიებს, აღიარებდა იმავე წლის იანვრის პლენუმის მიერ დაშვებულ უხეშ შეცდომებს. ადგენდა, რომ 1930 წ. მთელი რიგი ოლქები და მაზრები, კერძოდ, თბილისის ოლქის გარე კახეთის, მცხეთა-მუხრანის, თბილისის გარეუბნების. სამტრედიის, ხონის, ქუთაისის, ბაღდათის, ვანის და ზესტაფონის რაიონები გამოცხადებულიყო მთლიანი კოლექტივიზაციის რაიონებად, და რაც მთავარია გულისხმობდა კოლექტივიზაციის დასრულებას თუ არა 1931 წლის დამლევისათვის, 1932 წლის გაზაფხულისათვის მაინც[52], მაგრამ ეს ვადაც, რაც შემდგომ გამოჩნდა, არარეალური იყო.

ადგილობრივი ხელმძღვანელი ორგანოების მიერ დაშვებული მთავარი შეცდომები დაკავშირებული იყო საშუალო გლეხობისადმი მცდარ მიდგომასთან, საკოლმეურნეო მშენებლობაში ნებაყოფლობის პრინციპის დარღვევასთან, ადგილობრივ თავისებურებათა გაუთვალისწინებლობასთან და ა. შ. ამ დარღვევებს მოჰყვა გლეხობის უკმაყოფილება, საპროტესტო მღელვარება, ზოგჯერ შეიარაღებული წინააღმდეგობაც კოლმეურნეობათა ჩამოყალიბების პროცესში.

სოფლის სამეურნეო-სასაქონლო პროდუქციის ძირითად მასას იძლეოდნენ წვრილი საქონელმწარმოებლები, რომელთა უმრავლესობას საშუალო გლეხობა წარმოადგენდა. ღარიბი გლეხობის ხვედრითი წილი სასაქონლო პროდუქციის დამზადებაში 1927 წ. მცირე იყო. წვრილ მწარმოებელთა შეზღუდვა და მათი იძულებით შეყვანა კოლმეურნეობებში, ცხა-

დია, ზარალის მომტანი იყო სოფლის მეურნეობისა და საერთოდ, საქართველოს ეკონომიკისათვის.

1930 წლის მაისიდან რამდენადმე შეიცვალა კოლექტივიზაციის განხორციელების მეთოდები, რის შედეგადაც შესუსტდა და ზოგგან შეწყდა გლეხობის მასობრივი განთესვა კოლმეურნეობებიდან. მაგალითად, კახეთში კოლმეურნეობებიდან გავიდა გლეხობის თითქმის ნახევარი, გორის რაიონში – მეოთხედი, ქუთაისის რაიონში – მეხუთედი, სულ საქართველოში საშუალოდ კოლმეურნეობიდან გავიდა მესამედი. მაგრამ კოლმეურნეობიდან გასულნი კვლავ უბრუნდებოდნენ მას. 1930 წლის განმავლობაში კულაკობა როგორც სოციალური ფენა ძირითადად ლიკვიდირებულ იქნა საქართველოში[53]. ამაში არ იგულისხმება მათი ფიზიკური განადგურება.

საქართველოს კოლმეურნეობებში განსაკუთრებით გაიზარდა განსაზოგადებული მუშა-საქონლის რაიდენობა. ეს გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ თუ 1930 წლამდე კოლმეურნეთა უმრავლესობას შეადგენდა უსაქონლო უღარიბესი და ღარიბი გლეხობა, საშუალო გლეხობის შემობრუნებამ კოლმეურნეობებისაკენ განაპირობა მუშა-საქონლის რაოდენობის გაზრდა[54], ხოლო საშუალო გლეხობის კოლმეურნეობებში გაერთიანების ზრდას ხელი შეუწყო სოფლის მომარაგებამ სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღებით. შეიქმნა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურები, რომლებიც მომსახურებას უწევდნენ კოლმეურნეობებს მათთან დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე.

ამრიგად, საკოლმეურნეო მშენებლობა საქართველოში სხვა რესპუბლიკებთან შედარებით ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, სწორედ რესპუბლიკის სამეურნეო, პოლიტიკური და გეოგრაფიული პირობების და აგრეთვე კოლექტივიზაციის პროცესის ხელმძღვანელობაში დაშვებული შეცდომების გამო დაგვიანდა დასახული კურსის განხორციელება და იგი 30-იანი წლების ამოცანად დარჩა. აგრარული რეფორმა, რომელიც 20-იანი წლების შუახანებისათვის გატარდა მემამულეთა მიწების კონფისკაციის სახით, 30-იან წლებამდე გრძელდებოდა.

კოლექტივიზაციის არსი მდგომარეობდა სოფლად მიწისა და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განსაზოგადებაში, რაც საფუძველშივე ეწინააღმდეგებოდა საუკუნეების მან-

ძილზე არსებული კერძო საკუთრებისა და ინდივიდუალური გლეხური მეურნეობის ხასიათს და არ გამომდინარეობდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარების ისტორიული კანონზომიერებიდან. საკოლმეურნეო წყობილება იძულებით და ძალდატანებით ამკვიდრებდა სოფლად ე. წ. გათანაბრებას, რაც გლეხობის უნარისა და შესაძლებლობების რეალიზაციას ამუხრუჭებდა. კოლექტივიზაცია სრულიად მიუღებელი იყო საქართველოს მაღალმთიანი რაიონებისათვის რელიეფის, მცირემიწიანობის თუ სხვა პირობების გამო. ეს გარემოებანი სოფლის მეურნეობის აღმავლობას ხელს ვერ უწყობდა.

კოლექტივიზაცია იყო გადახვევა სოფლის მეურნეობის განვითარების, გლეხობის ცხოვრების ბუნებრივი გზიდან.

§8. დემოგრაფიული სიტუაცია. სოციალური ურთიერთობა

ისტორიული ძვრები სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში მკაფიო ასახვას პოულობს მოსახლეობის სტრუქტურის ცვლილებაში, რომელიც თავის მხრივ უკუმოქმედების ძალას იძენს საზოგადოებრივი პროგრესის მიმართ, გავლენას ახდენს საწარმოო ძალების განვითარების პროცესზე, რადგან ეკონომიკისა და კულტურის განვითარებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს შრომისუნარიანი მოსახლეობის ზრდის მასშტაბებს და მის პროფესიულ შემადგენლობას.

დემოგრაფიულ სიტუაციაში მოსახლეობის ბუნებრივ ზრდასთან ერთად მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მოსახლეობის გადაადგილება, შიდა მიგრაციული პროცესები. საქართველოს ხელსაყრელი ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობა ოდითგანვე ხელს უწყობდა მის ტერიტორიაზე მოსული ელემენტის დასახლებას. იგი გავლენას ახდენდა როგორც ქალაქების, ასევე სოფლის მოსახლეობის როოდენობრივ და თვისებრივ დინამიკაზე.

1921 წელს საქართველოს მოსახლეობის აბსოლუტური რაოდენობა უდრიდა 2410,3 ათასს, მათ შორის ქალაქების მოსახლეობა შეადგენდა 475 ათასს, ანუ მთელი მოსახლეობის

20%-ს, ხოლო სოფლის მოსახლეობის რაოდენობა განისაზღვრებოდა 1935,3 ათასით[55]. 1926 წელს მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის მონაცემებით საქართველოს მოსახლეობის აბსოლუტური რაოდენობა შეადგენდა 2666,5 ათასს, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობა განისაზღვრებოდა 594,5 ათასით, სოფლის მოსახლეობის რიცხვი უდრიდა 2072 ათასს[56]. 1921-1926 წლებში ქალაქის მოსახლეობა იზრდებოდა. ზრდის ტემპი განსაკუთრებით დაჩქარდა ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში. ეს გარემოება განაპირობა საქალაქო ცხოვრების დაწინაურებამ საერთოდ, განსაკუთრებით სამრეწველო მშენებლობის გაფართოებამ.

ქალაქების მოსახლეობის უპირატესი ზრდის ტენდენცია გრძელდებოდა 20-იანი წლების მეორე ნახევარში. კერძოდ, 1926-1930 წლებში საქართველოს მოსახლეობის ზრდის პროცენტული მაჩვენებელი უდრიდა 18-ს, ქალაქის მოსახლეობა ამავე პერიოდში გაიზარდა 19%-ით, ხოლო სოფლის მოსახლეობის მატების საშუალო მაჩვენებელი განისაზღვრებოდა 16%-ით. ამრიგად, ქალაქების მოსახლეობის ზრდის პროცენტი უფრო მაღალი იყო, ვიდრე საქართველოს მოსახლეობისა მთლიანად და კიდევ უფრო მაღალი, ვიდრე სოფლის მოსახლეობისა.

1926 წელს აფხაზეთის მოსახლეობა გადიდდა 201016-მდე, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობის რიცხვი გაიზარდა 32244-მდე, ხოლო სოფლის მოსახლეობა – 168772-მდე. 1926 წელს აფხაზეთის ქალაქის მოსახლეობა შეადგენდა მთელი მოსახლეობის 16%-ს ანუ 1921 წელთან შედარებით გაიზარდა 2,2 პუნქტით, სოფლის მოსახლეობის ხვედრითი წილი კი შემცირდა 84%-მდე.

მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერის მონაცემებით აჭარის ასსრ მოსახლეობა გაიზარდა 131957 კაცამდე, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობის რაოდენობა უდრიდა 50378, ხოლო სოფლის მოსახლეობა – 81579 სულს. ამრიგად, 1923-1926 წლებში აჭარის ქალაქის მოსახლეობის ხვედრითი წილი შემცირებულა. ეს გარემოება, უნდა აიხსნას ამ პერიოდში აჭარაში სოფლის მეურნეობის აღორძინებით. აჭარას საქართველოს სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებული მინათსარგებლობის წესი ახასიათებდა. ამიტომ საბჭოურმა მინის რეფორმამ დიდი ძვრები მოახდინა მინათსარგებლობაში. სოფ-

ლად მუშახელის დასაქმების სფერო მნიშვნელოვნად გაფართოვდა.

სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის მოსახლეობა 1926 წლის მონაცემებით გაიზარდა 87375-მდე, მათ შორის ქალაქის მოსახლეობა 5818-მდე, ხოლო სოფლის მოსახლეობა შეადგენდა – 81557-ს. ქალაქის მოსახლეობის ხვედრითი წილი მცირედ, მაგრამ მაინც გაიზარდა.

საქართველო უმთავრესად აგრარულ რესპუბლიკას წარმოადგენდა, რომელიც ვარგისი მიწის ფართობის სიმცირეს განიცდიდა. ხსენებული ფაქტორი უკვე XIX საუკუნიდან განაპირობებდა ფართო მიგრაციულ პროცესებს, რომელნიც არც XX საუკუნის 20-იან წლებში შენელებულა. შინა თუ გარე მიგრაცია უდიდეს გავლენას ახდენდა დემოგრაფიულ სიტუაციაზე.

მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერა იძლევა დაწვრილებით მონაცემებს საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობის, სოციალური და ეროვნული შემადგენლობის, დასაქმების, განათლების შესახებ და ა. შ. აღსანიშნავია, რომ ეს აღწერა იყო საყოველთაო. მისი შედეგები სრულად გამოქვეყნდა და, ჩვენი აზრით, აღწერის შედეგები თავისუფალია კორექტირებისაგან, რომელსაც საბჭოური სტატისტიკა მიმართავდა სინამდვილესთან არაადექვატური მისადაგების პრინციპით. მოსახლეობის აღწერის ჩატარების შემდეგ მისი შედეგების პუბლიკაციასთან დაკავშირებით საჭირო გამხდარა მსჯელობა ქართველი ეროვნების განსაზღვრის თაობაზე, რადგან აღწერა ჩატარდა ტომობრივი დაყოფის პრინციპით, სახელდობრ – ქართველები, აჭარლები, მეგრელები, ლაზები (ჭანები), სვანები. ისე, რომ ჯამი ქართველური ტომებისა არ გაუკეთებიათ. ფაქტობრივად ეს იყო გამეორება ყოფილ რუსეთის იმპერიაში 1897 წ. ჩატარებული აღწერის პრინციპისა, თუმცა ამ აღწერაში ცალკე ტომების მითითების შემდეგ გამოყვანილი იყო ჯამი სახელწოდებით „ქართველური ტომები", 1926 წლის აღწერის შედეგების დამმუშავებელმა კომიტეტმა კი დაუშვა ნონსენსი, როდესაც ქართველი ხალხი მიიჩნია სხვადასხვა ტომების ეთნოგრაფიულ კრებულად და არა ერთ ერად. აღწერის შედეგების ამგვარი პუბლიკაცია საქართველოს იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ მიიჩნია შეუწყნარებელ შეცდომად და საბჭოთა კავშირის ცენტრალურ სტატისტიკურ

სამმართველოს მიმართა კატეგორიული ხასიათის დასაბუთებული წერილით, რომელშიც მას აღწერის შედეგების გამოქვეყნების საკუთარი სქემა შესთავაზა და დაასაბუთა, რომ ქართველები, მათ შორის მეგრელები, სვანები, აჭარლები არა მარტო რასიული შინაარსით, არამედ ეროვნული თვითშეგნებით ერთ – ქართველი ერის განუყოფელ ნაწილს შეადგენენ. რაც შეეხებოდა აჭარელის იდენტიფიკაციას გვარტომობის თვალსაზრისით, ცხადია, დიდი შეცდომა იყო, რადგან იგი მხოლოდ საცხოვრისის გეოგრაფიული მდებარეობის აღმნიშვნელია და არა ეთნიკური ჯგუფისა[57].

უნდა აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერის შედეგები გამოქვეყნდა ზემოხსენებული წერილით შემუშავებული სქემით, რითაც აცილებულ იქნა თავიდან გაუგებრობა, რაც ხელისუფლების მხრივ ამ მოვლენის რეაგირების გარეშე დატოვებას შეეძლო გამოეწვია. ჩვენს მიერ დამონმებულმა წერილმა ის საქმე გააკეთა, რომ საბოლოოდ იქნა უკუგდებული და შემდგომში აღწერებისას აღკვეთილი ქართველთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებად დანაწილების მცდარი და დაუშვებელი პრაქტიკა და დადგინდა ერთმნიშვნელოვანი დამოკიდებულება ქართველი ეროვნების ოფიციალური განსაზღვრისადმი, რამაც ფრიად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა 20-იანი წლების მეორე ნახევარში პარტიკულარული და სეპარატისტული ტენდენციების დაძლევისა და ქართველი ერის კონსოლიდაციის საქმეში.

ქვეყნის მოსახლეობის მრავალეროვნულობა, რაც ასე დამახასიათებელია საქართველოსათვის, პირველ ყოვლისა, ქალაქების მოსახლეობის ეროვნულ სტრუქტურაში გამოიხატება ყველაზე მკაფიოდ და რელიეფურად, რადგან ქალაქების მოსახლეობა წარმოადგენს მთლიანად საქართველოს მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის მთავარ ცვლილებათა ტენდენციების მატარებელს.

ეროვნული შემადგენლობის დიდი სიჭრელით ხასიათდებოდა თბილისის მოსახლეობა. 1922 წლის საქალაქო აღწერა ასახელებს თერთმეტი ეროვნების მეტ-ნაკლებად კომპაქტური მოსახლეობის წარმომადგენლებს, რომელთა შორის წამყვანი ადგილი ეკავათ ქართველებს (43,6%) და აგრეთვე სომხებს (36,5%). რუსი ეროვნების ხვედრითი წილი შეადგენდა 16,5%-ს, ებრაელების წილად მოდიოდა 3,7%, სპარსელებისა –

1,7%, თურქების – 1,4%, პოლონელები, გერმანელები, ბერძნები შეადგენდნენ თითო-თითო პროცენტს და ა. შ. ასე რომ თბილისის მოსახლეობაში წარმოდგენილი იყო თითქმის ყველა ეროვნების მცხოვრები, რომელიც საქართველოს სხვა ქალაქებსა და ქალაქის ტიპის დასახლებებშიც ცხოვრობდა.

ქართველების მაღალი ხვედრითი წილით ხასიათდებოდა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, რომელშიც ქართველები შეადგენდნენ 88,9%-ს. დასავლეთ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობა ქართველთა ხვედრითი წილის მიხედვით შემდეგი რიგით შეიძლება წარმოვიდგინოთ: ხონი, ლანჩხუთი, ზუგდიდი, ოზურგეთი, ზესტაფონი, სამტრედია, ცაგერი, სენაკი, ტყიბული, ჭიათურა, ფოთი, ქუთაისი.

უთუოდ საინტერესოა საქართველოს ქალაქების მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის განხილვა დედაენის მიხედვით. იმასთან ერთად, რომ დედაენა ეროვნული კუთვნებულების პირდაპირი მაჩვენებელია, იგი ქვეყნის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების სხვა ასპექტებზეც, მათ შორის განსახლებებზე, ეროვნული კონსოლიდაციის ხარისხზე შეიძლება მიგვანიშნებდეს. 1922 წ. საქართველოს ქალაქებში მცხოვრებთა შორის ქართულს თვლიდა დედაენად სხვა ეროვნების მოსახლეობის ნაწილი, კერძოდ, სომეხი ეროვნების 30,6%, ოსების 31,7%, ებრაელთა 68,4%, ბერძნების 14,1%. ქართულ ენას თვლიდნენ სალაპარაკო ენად მცირე რაოდენობით თურქები, აფხაზები და სხვა ეროვნებანი. სომხურ ენას თვლიდა სალაპარაკო ენად ქართველთა და ბერძენთა ძალზე უმნიშვნელო ნაწილი, რუსულ ენას კი სხვა ეროვნების მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ნაწილი.

აფხაზების რიცხვი სოხუმის მოსახლეობაში 1922 წ. შეადგენდა 426-ს, მათგან აფხაზურს თვლიდა სალაპარაკო ენად 228, ხოლო დანარჩენი ქართულს და რუსულს.

ცხინვალის მოსახლეობაში ეროვნული ჯგუფების თანაფარდობა სხვაგვარი იყო, კერძოდ, რაოდენობის მიხედვით პირველი ადგილი ეკავა ებრაულ მოსახლეობას, რომლის თითქმის აბსოლუტური უმრავლესობა დედაენად ქართულს თვლიდა, ოსების რიცხვი 613-ს შეადგენდა, მათგან ოსურს თვლიდა დედაენად 83,2%.

აშკარაა ტენდენცია იმისა, რომ 1922-1926 წლებში თუ სომხურს დედაენად არ თვლიდა მთელი სომხური მოსახლეობა, არამედ გაცილებით ნაკლები, რუსი ეროვნების მაგალითზე პირუკუ მოვლენასთან გვაქვს საქმე. რუსულ ენას მოსახლეობის გაცილებით მეტი ნაწილი თვლიდა დედაენად, ვიდრე თვით რუსი ეროვნების მოსახლეობის რაოდენობა იყო.

1926 წ. საქართველოში, პირველ ყოფლისა, ქალაქებში და საქალაქო დასახლებებში მცირე როდენობით, მაგრამ მაინც სახლობდნენ ლიტველი, ჩეხი, სლოვაკი, ინგლისელი, შვედი, იტალიელი, გერმანელი და სხვა ეროვნების წარმომადგენლები, რომელთაც მიღებული ჰქონდათ საბჭოთა კავშირის მოქალაქეობა, აგრეთვე უცხოეთის სხვადასხვა სახელმწიფოს მოქალაქენიც – ავსტრიელი, პოლონელი, ფრანგი, შვეიცარიელი, ამერიკელი, ნორვეგიელი, ჰოლანდიელი, რუმინელი, ჩინელი და სხვ. სულ 1926 წ. საქართველოში აღრიცხული იყო 22287 უცხოელი, მათ შორის თბილისში – 2589 სული.

სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციამ საქართველოში დიდი გავლენა მოახდინა მოსახლეობის მოძრაობა-გადაადგილებაზე, ქალაქის მოსახლეობის სოციალურ და ეროვნულ სტრუქტურაზე.

თბილისის მოსახლეობაში ქართველთა რიცხვი 1930 წ. შეადგენდა 132904 სულს, ანუ მთელი მოსახლეობის 42,9%. 1926 წელთან შედარებით იგი გაიზარდა 4,4 პუნქტით, ხოლო სომეხი მოსახლეობის რაოდენობა და ხვედრითი წილი 1926 წელთან შედარებით შემცირებული ჩანს. რუსი ეროვნების მოსახლეობის რაოდენობა 1930 წ. თბილისში უდრიდა 43304 სულს. 1926 წელთან შედარებით ამ ეროვნული ჯგუფის ხვედრითი წილი შემცირდა. თბილისის მოსახლეობაში შედარებით მრავალრიცხოვან ჯგუფს შეადგენდა თურქულ-სპარსული მოსახლეობა, მათი რიცხვი 1930 წ. უმნიშვნელოდ გაიზარდა, მაგრამ ხვედრითი წილი კი შემცირდა.

ქუთაისი უფრო ქართული ქალაქი იყო, 1922 წლისათვის ქართველთა ხვედრითი წილი ქალაქის მოსახლეობაში 83,5%-ს უდრიდა. 1926 წ. იგი მცირეოდენ შემცირდა, სხვა ეროვნების მოსახლეობის შეფარდებითი ზრდის შედეგად. 1926-1930 წლებში კვლავ ჩანს ქართული ელემენტის აბსოლუტური და შეფარდებითი ზრდა (84,1%-მდე). 1930 წ. ქუთაისში ცხოვრობდა 44844 სული. სომეხი ეროვნების წილი კვლავ შემცირ-

და. იგივე ტენდენცია შეიმჩნევა რუსი ეროვნების მოსახლეობის აბსოლუტურ და შეფარდებით დინამიკაში. ამ პერიოდში შეინიშნებოდა თურქულ-სპარსული მოსახლეობის მცირეოდენი ზრდა.

მოსახლეობის რაოდენობრივი დინამიკის, მისი ეროვნული შემადგენლობის ცვლილებების ახსნისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოსახლეობის ზრდის წყაროებს. საქართველო ხასიათდებოდა ამ პროცესების ინტენსივობით, ურბანიზაციის მაღალი დონით, რაც განპირობებული იყო მცირემიწიანობით ერთი მხრივ, და საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობით მეორე მხრივ, რაც იზიდავდა მოსულ ელემენტს. ეს მოვლენა კარგად ჩანს თბილისის მაგალითზე. 1921 წ. თბილისში მოსულა 127502 კაცი, გასულა 106969. ჩანს, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი „მოძრაობდა" და მოსულთა მხოლოდ ნაწილი დარჩენილა თბილისში, მათ შორის მექანიკური ზრდის გზით თბილისს შეემატა ქართველი – 4880, სომეხი – 10898, რუსი – 3779, დანარჩენი ეროვნების – 1845 სული. მოსულთა ასაკობრივ ჯგუფებს შორის უმრავლესობას შეადგენდა ახალგაზრდული ასაკის (20-29 წწ) მოსახლეობა, მათ შორის მარტოხელა მოსახლეობის ხვედრითი წილი სჭარბობდა დაოჯახებულთ. მოსახლეობის ეს ჯგუფები წარმოადგენდნენ სამუშაოს მაძიებელ მუშახელს. ამიტომაც იგი „მოძრაობდა" უფრო ინტენსიურად, თუმცა მათი დასაქმება იმდროინდელ ქალაქის ეკონომიკას არ შეეძლო, რაც განაპირობებდა უმუშევართა არმიის ზრდას. მაგრამ უმუშევრობა მხოლოდ მოსული ელემენტების ხარჯზე როდი იზრდებოდა, არამედ მოსახლეობის ბუნებრივი მატების შედეგადაც, მაგრამ მას არც თუ მთავარი ადგილი ეკავა უმუშევრობის ზრდის გამაპირობებელ სხვა ფაქტორებს შორის.

მიგრაციის საწყისი ადგილის მიხედვით პირველი ადგილი ეკავა საქართველოს რაიონებს, მეორე ადგილი – სომხეთიდან მოსულთ. მნიშვნელოვანი რაოდენობის მოსახლეობა მოდიოდა აზერბაიჯანიდან და სსრ კავშირის სხვა დანარჩენი რესპუბლიკებიდან, მცირე რაოდენობით მოდიოდა მოსახლეობა საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან.

მოსახლეობის ნაწილი მოძრაობდა არა მარტო საქართველოში, არამედ მის გარეთაც. მასში იგულისხმებოდა ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობის ჯგუფები და გარედან მო-

სული მოსახლეობაც, რომელიც „საშოვრის" ძებნაში ხშირად იცვლიდა ადგილს. 1926 წლის განმავლობაში თბილისიდან გასულა 76098, მათგან საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში – 43426 კაცი. ნაწილი მოსახლეობისა გასულა სომხეთში, აზერბაიჯანში, საბჭოთა კავშირის სხვა რესპუბლიკებში, აგრეთვე აზიისა და ევროპის სახელმწიფოებში. ამრიგად, 1926 წლის განმავლობაში თბილისს შემატებია 19044, მათგან საქართველოს რაიონებიდან 13852 კაცი, დანარჩენი კი სომხეთიდან, აზერბაიჯანიდან, სსრ კავშირის სხვა რაიონებიდან და აზიის სახელმწიფოებიდან.

20-იანი წლები საქართველოს მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურის ძირეული ცვლილებების, „ერთგვაროვანი" სოციალური სტრუქტურის ჩამოყალიბების ხანა იყო. ახალი სოციალური სტრუქტურის ფორმირება კი მეტად რთულ პროცესს წარმოადგენდა. შეიცვალა არა მარტო მთლიანად საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა, არამედ შეიცვალა თვით სოციალური ფენების შემადგენლობაც. სოციალურ ფენებს შიგნით ჩამოყალიბდნენ სოციალურ-პროფესიული ჯგუფები, რომელნიც განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან საზოგადოებრივი შრომის ფუნქციებისა და შესრულებულ სამუშაოთა ხარისხის და ხასიათის მიხედვით.

მოსახლეობის 1926 წლის საკავშირო აღწერა იძლევა მონაცემებს საქართველოს მოსახლეობის განაწილების შესახებ მოსაქმეობის მთავარი ჯგუფების (შრომის დარგების) მიხედვით. მუშათა რიცხვი რესპუბლიკის თვითმოქმედ მოსახლეობაში შეადგენდა 62397, მათგან მუშათა რაოდენობა სოფლის მეურნეობაში – 17289 კაცს, საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობაში -11542-ს, მშენებელ მუშათა რიცხვი შეადგენდა 1835, რკინიგზის ტრანსპორტის მუშათა – 12365, სხვა სახის ტრანსპორტზე დასაქმებული მუშები შეადგენდნენ 3243-ს. მოსამსახურეთა რაოდენობა შეადგენდა 71789-ს.

მუშა-მოსამსახურეთა გარდა აღრიცხულნი იყვნენ ე. წ. „პატრონები" (მესაკუთრენი) სოფლის მეურნეობაში, შინა და ხელოსნურ მრეწველობაში მშენებლობაზე, ტრანსპორტზე, ვაჭრობაში და ა. შ.

შემდგომ წლებში ინდუსტრიული მშენებლობის გაფართოების, მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილებისა და სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციისდაკვალად

იცვლებოდა შრომითი რესურსების გამოყენების მასშტაბი, სპეციალიზაცია და სტრუქტურა. მრეწველობაში მოსახლეობის დასაქმების მიხედვით ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით ხასიათდებოდა ჭიათურა, თბილისი, ბათუმი და ა. შ.

საქართველოს ქალაქების სამრეწველო საწარმოებში დასაქმებული იყო ავტონომიური რაიონების გარდა 81990, ხოლო ავტონომიური ერთეულების ჩათვლით 98438 კაცი. სამრეწველო საწარმოებში ხსენებული პერიოდისათვის უნდა ვიგულისხმოთ შინამრეწველურ-ხელოსნურ სარეწებში დასაქმებულნიც.

ქალაქების მოსახლეობის ტრანსპორტზე დასაქმების მაჩვენებლების მიხედვით ქალაქების რიგი შეიძლება შემდეგნაირად დალაგდეს: ხაშური, რომელიც წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სარკინიგზო კვანძს, ამიტომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი ჩაბმული იყო სარკინიგზო მეურნეობაში. ასეთსავე მნიშვნელოვან სარკინიგზო კვანძს წარმოადგენდა სამტრედია, რომლის მოსახლეობის ერთ მესამედამდე დასაქმებული იყო ტრანსპორტზე. დაახლოებით ამდენივე იყო ფოთის მოსახლეობა, რომელიც დასაქმებული იყო საქალაქო და, უპირატესად კი, საზღვაო ტრანსპორტზე. მომდევნო ადგილი ეკავა თბილისს, რომლის მოსახლეობის 16% დასაქმებული იყო ტრანსპორტზე. შემდეგ მოდიოდნენ: ზესტაფონი, ბორჯომი, ქუთაისი, გორი, სენაკი, თელავი და ა. შ.

სულ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობიდან ავტონომიური რაიონების ქალაქებს გარდა, ყველა სახის (საქალაქო, საზღვაო, სარკინიგზო) ტრანსპორტზე დასაქმებული იყო 50568 კაცი. ამრიგად, 20-იან წლებში მნიშვნელოვნად შეიცვალა საქართველოს დემოგრაფიული სიტუაცია, კერძოდ, მოსახლეობამ განიცადა მნიშვნელოვანი რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებანი, რომელიც გამოიხატა მის სოციალურ და ეროვნულ სტრუქტურაში.

***

ინდუსტრიალიზაციის პერიოდი საქართველოში ხასიათდებოდა რიგი თავისებურებებით, რომელიც გამოიხატებოდა მუშათა რაოდენობრივი ზრდის ტემპებსა და მის სოციალურ შემადგენლობაში მომხდარ ცვლილებებში. ეს პროცესი უშუა-

ლოდ უკავშირდებოდა მუშათა რიგების შევსების წყაროებს, რომელთაგან ძირითადს წარმოადგენდა აგრარული ჭარბი მოსახლეობა, სოფლის უღარიბესი და ღარიბი გლეხობის ნაწილი, რომელიც მცირემიწიანობისა და წვრილი ერთპიროვნული მეურნეობის პირობებში ვერ პოულობდა ადგილზე გამოყენებას, ამიტომ სტიქიურად ილტვოდა ქალაქისაკენ სამუშაოდ. მაგრამ „საშოვარზე" გასულთა ნაწილის დასაქმებას ვერც ქალაქი ახერხებდა, რის გამოც იზრდებოდა უმუშევრობა ქალაქებში. ინდუსტრიალიზაციის წლებში უმუშევრობა კიდევ უფრო გაძლიერდა, რასაც ხელს უწყობდა მრეწველობის განვითარება, განსაკუთრებით სამშენებლო სამუშაოთა სეზონური ხასიათი, რამდენადაც სამუშაოს მაძიებელთა შორის მრავლად იყვნენ სეზონური და დროებითი სამუშაოს შემსრულებლები. ისინი ქალაქში ჩადიოდნენ „სასოფლო მუშაობის დამთავრების შემდეგ და გაზაფხულის დადგომისას უკანვე ბრუნდებოდნენ. მუშახელის ნაწილი მუდმივად „მოძრაობდა" ქალაქსა და სოფელს შორის. ამას ნაწილობრივ განაპირობებდა გლეხთა დიფერენციაციის პროცესები, სოფლად მუშახელის დაქირავების მდგომარეობა, რომელიც ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო. სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციასთან დაკავშირებით აუცილებელი გახდა ერთპიროვნულ გლეხურ მეურნეობათა სტრუქტურის და ხასიათის, სოფლის დიფერენციაციის მდგომარეობის გამორკვევა იმის გასათვალისწინებლად თუ როგორი პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და მატერიალურ-ტექნიკური პირობები არსებობდა კოლექტიური მეურნეობების ორგანიზაციისათვის. „ნეპის" პირობებში მიმდინარეობდა სოფლად ძლიერი დიფერენციაციის პროცესი.

გლეხობის დიფერენციაციის პროცესმა დიდი სიმკვეთრით იჩინა თავი სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის ეტაპზე, როდესაც გაიშალა მძაფრი ბრძოლა სოფლად გლეხობის ღარიბ და შეძლებულ ფენებსა და კულაკობას შორის. დიფერენციაცია განსაზღვრავდა იმ ფაქტს, რომ სოფლის მოსახლეობის საგრძნობი რაოდენობა იდევნებოდა სოფლიდან, როგორც „ზედმეტი" მუშახელი გარე სამუშაოს საძიებლად, ხოლო სოფლად დაქირავებული შრომის შეკვეცა ხელს უწყობდა დიფერენციაციის პროცესის შესუსტებას.

ქართული სოფლის სინამდვილეში გლეხობის ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან ფენას შეადგენდა ღარიბი გლეხობა, რომელსაც თავისი მცირე მეურნეობის შემოსავალი არ ჰყოფნიდა და იძულებული ხდებოდა დამატებითი შემოსავალი ეძებნა ქალაქში. გლეხობის ამ ნანილისათვის სამრეწველო წარმოებიდან შემოსავალი იყო მხოლოდ მისი ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების ხელშემწყობი საშუალება, ვინაიდან მათ სოფელთან არ ჰქონდათ კავშირი გაწყვეტილი და მათ ძირითად შემოსავლის წყაროდ ითვლებოდა სოფლის მეურნეობა.

თავისუფალი მუშახელის დენამ სოფლიდან 1929-1930 წლებში ფართო ხასიათი მიიღო, რადგან მთლიან კოლექტივიზაციაზე გადასვლის საორგანიზაციო პერიოდში „კულაკურ" მეურნეობებზე გადამწყვეტმა იერიშმა სოფლად დაქირავებულ მუშახელსაც ქალაქისკენ უბიძგა. 1930 წლიდან გლეხობის „სირბილი" სოფლიდან ქალაქისაკენ თანდათან შემცირდა. საკოლმეურნეო მშენებლობამ ხელი შეუწყო სოფლის თავისუფალი მუშახელის ჩაბმას სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში.

საქართველოს სინამდვილეში ინდუსტრიალიზაციის გარეშე ალბათ შეუძლებელი იყო აგრარული „ჭარბი" მოსახლეობის საკითხის გადაწყვეტა, რადგან სოციალური ურთიერთობანი ქალაქად და სოფლად, მუშათა და თავისუფალი მუშახელისა სოფლად, თვით სოფლის შიგნით სოციალური ჯგუფებისა, მჭიდროდ იყო ერთმანეთთან დაკავშირებული. მუშათა შემადგენლობის დაკომპლექტება სხვადასხვა სოციალური ფენებიდან ცალკეულ საწარმოებში თავისებურად მიმდინარეობდა. ინდუსტრიალიზაციამ გადაჭრით დააყენა მუშათა ეროვნული კადრების შექმნის ამოცანა, რამდენადაც საქართველოს მრეწველობას არ შეეძლო დაყრდნობოდა მთლიანად საბჭოთა კავშირის სხვა რაიონებიდან მუშახელის გადმოსროლის შესაძლებლობას. ნაწილობრივ ამანაც განაპირობა მრეწველობისა და ტრანსპორტის მუშათა ადგილობრივი კადრების მომზადებისათვის მთელ რიგ ღონისძიებათა განხორციელება, რომლის შედეგად გადიდდა ქართველ მუშათა რაოდენობა. ეროვნული კადრების მაღალი ხვედრითი წილით ხასიათდებოდა მოპოვებითი მრეწველობა, მშენებლობა და ტრანსპორტი. იმ საწარმოებში, სადაც ჭარბობდა სეზონური და დროებითი მუშახელი, განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული მუშათა დენადობა.

ინდუსტრიალიზაციამ შეიტანა ცვლილებები მრეწველობის სტრუქტურისა და მის შესაბამისად მუშათა განაწილებაში მრეწველობის დარგების და სოციალური ფორმების მიხედვით. განსაკუთრებით იზრდებოდა განსაზოგადებულ სექტორში დასაქმებულთა რიცხვი. იცვლებოდა მათი ასაკობრივი, სქესობრივი, კვალიფიკაციური შემადგენლობა და ა. შ.

20-იანი წლების ბოლოს გაფართოვდა უმუშევრობის შეკვეცის ღონისძიებანი, რომელნიც გამოიხატა საწარმოო შრომითი კოლექტივების რიცხვის ზრდაში. 1926-1928 წლებში მათი რაოდენობა გაიზარდა. 1929 წ. 71 საწარმოო კოლექტივში ჩაბმული იყო 3354, ხოლო 1930 წ. 3842 კაცი. უმუშევართა გადამზადების ღონისძიებებმა ხელი შეუწყეს მუშახელის მიწოდებასა და შრომაზე მოთხოვნილებას შორის გარღვევის შემცირებას შედარებით უფრო დეფიციტურ პროფესიებში.

უმუშევრობის წინააღმდეგ ბრძოლის ღონისძიებებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სოფლად სამელიორაციო და საირიგაციო სამუშაოების გაშლას, სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციას, შრომატევადი ტექნიკური კულტურების დანერგვის გაფართოებას. აგრეთვე საგადასახლებო პოლიტიკას – მცირემიწიანი და მწირი რაიონებიდან მოსახლეობის ნაწილის გადასახლებას ვარგისიან ფართობებზე. საგადასახლებო ფართობები იქმნებოდა მელიორაციისა და ირიგაციის შედეგად, 1929-1930 წლებში საქართველოში გაყვანილ იქნა ალაზნის და ტირიფონის სარწყავი სისტემები, რომლებმაც სათეს ფართობს 54,7 ათასი ჰა შემატა. აღნიშნულ წლებში თავისუფალ ფართობებზე დასახლებულ იქნა 7,2 ათასზე მეტი სოფლის მოსახლეობა. აგრარულ მოსახლეობას იზიდავდა შინამრეწველობის სარეწებიც, რომელთა განვითარებას ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში სახელმწიფო აქტიურად უჭერდა მხარს საყოფაცხოვრებო საქონელზე მოსახლეობის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების ინტერესებისათვის.

თავი II. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება 20-იანი წლების დასასრულს

§1. შიდაპარტიული დაპირისპირებები კომუნისტურ პარტიაში

ვ. ი. ლენინის ხანგძლივმა ავადმყოფობამ და გარდაცვალებამ (1924 წლის 21 ივანვარი) საკითხი მისი პოლიტიკური მემკვიდრის შესახებ კიდევ უფრო აქტუალური გახადა. „ტრიუმვირატის" (ი. სტალინი, გ. ზინოვიევი და ლ. კამენევი) და ლ. ტროცკის ფარული დაპირისპირება აშკარა და უფრო მწვავე გახდა. მოსკოვი ცვლილებებისთვის ემზადებოდა. ასეთ ვითარებაში 1924 წლის 28 იანვარს საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ გახიხილა მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის პირველი მდივნის საიდუმლო წერილი. საკითხი ეხებოდა ლენინის შესაძლო პოლიტიკურ მემკვიდრეს – ვის უნდა ეხელმძღვანელა პარტიისა და ქვეყნისათვის „ტრიუმვირატს" თუ ლ. ტროცკის.

ბიუროს ამ საკითხზე ერთი აზრი არ ჰქონდა. ფ. მახარაძე ამტკიცებდა, რომ ვ. ი. ლენინი უნდა შეეცვალათ მის უახლეს მოსწავლეებს და არა ლ. ტროცკის, პარტიაში უნდა შექმნილიყო ხელმძღვანელი კოლექტივი, რომელშიც შევიდოდა ლ. ტროცკიც.

სანინააღმდეგო აზრი გამოთქვა უმრავლესობამ. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ ვ. ი. ლენინი უნდა შეეცვალა ლ. ტროცკის. საქ. კპ (ბ) ცკ ბიურომ დაადგინა, რომ ინონებდა მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის ბიუროს გადაწყვეტილებას ლ. ტროცკის კანდიდატურის შესახებ, რომ მომავალში მთელი მუშაობა უნდა წარმოებულიყო ლ. ტროცკის ავტორიტეტის ასამაღლებლად, რასაც უნდა მიცემოდა კამპანიური ხასიათი. ამის შემდეგ უნდა წამოეყენებინათ მისი კანდიდატურა. აუცილებლად ჩაითვალა ლ. ტროცკის გამოსვლა თეორიული წერილით და ა. შ.[1]

ლ. ტროცკი, მართლაც, ემზადებოდა ხელისუფლების ხელში ასაღებად და ამიტომაც ქართველი მომხრეების რჩევაც გაითვალისწინა – 1924 წლის ოქტომბერში გამოაქვეყნა ბროშურა „ოქტომბრის გაკვეთილები", რომელშიც სცადა თეორიულად შეეფასებინა ოქტომბრის რევოლუციის გამოცდი-

ლება. მან, სრულიად გასაგები მიზეზებით, ჩრდილი მიაყენა თავის მთავარ პოლიტიკურ ოპონენტს – ი. ბ. სტალინს[2].

ლ. ტროცკის ამ გამოსვლამ დასაბამი მისცა ხანგძლივ პარტიულ ბრძოლას, რომელშიც ჩათრეული აღმოჩნდნენ ადგილობრივი პარტიული ორგანიზაციებიც.

პარტიული ბრძოლის პირველ ეტაპზე (1925 წლამდე) ლ. ტროცკის წინააღმდეგ ენერგიულად იბრძოდნენ „ტრიუმვირატის" წევრები და მათი მომხრეები (ნ. ბუხარინი, ტომსკი, ვ. მოლოტოვი, ვ. კუიბიშევი, მ. კალინინი და სხვები). ლ. ტროცკის თანაუგრძნობდნენ ვ. ი. ლენინის ქვრივი ნ. კრუპსკაია, ებრაული წარმოშობის პარტიული და სახელმწიფო ლიდერები.

დისკუსიის დროს მწვავე პოლემიკაში გამოიკვეთა ძირითადი პოლიტიკური საკითხები, რომელთა გარშემოც ხდებოდა პოლიტიკური ძალების კონცენტრაცია: ეს იყო ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების იდეა, დამოკიდებულება „ნეპთან", დამოკიდებულება გლეხობასთან, კულაკებთან, დამოკიდებულება მსოფლიოში მიმდინარე რევოლუციურ პროცესებთან (გერმანია, ჩინეთი), „პერმანენტული" (უწყვეტი) პროლეტარული რევოლუციის იდეა და ა. შ.

1925 წელს უკვე აშკარა გახდა, რომ იმედი მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის პერმანენტულ პროცესში გადაზრდისა ნაჩქარევი იყო – დაიწყო დასავლეთ ევროპასა და ამერიკაში საზოგადოებრივი პროცესების სტაბილიზაცია.

ამასთან, ლენინის ინიციატივით განხორციელებულმა „ნეპის" რეალიზაციამ საბჭოთა კავშირში გამოაცოცხლა კერძო სექტორი, განსაკუთრებით აგრარული სფერო, აშკარა იყო საშუალო გლეხობის რაოდენობის ზრდა, კულაკების ეკონომიკური პოზიციების განმტკიცება. ქალაქებში თვალსაჩინო იყო „ნეპმანების" – ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის დროს გამდიდრებული ფენის წარმომადგენელების ხვედრითი წილის ზრდაც, მათი ბატონკაცური ცხოვრების წესი აღიზიანებდა რადიკალური განწყობილებების მქონე მუშათა კლასის წარმომადგენლებს.

ქვეყანაში შექმნილ მდგომარეობაზე საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურ კომიტეტს ობიექტურ ინფორმაციას აწვდიდა საქართველოს საგანგებო კომისიის აგენტურა, რომელიც მიუთითებდა: „... მუშათა განწყობილებაზე განსაკუთრებით

მძიმედ მოქმედებს მკვეთრად თვალში საცემი შედეგები ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის და ბურჟუაზიის ზღაპრული სიმდიდრე. როგორც აღინიშნა, მუშების ნაწილი ხანგძლივად არ იღებს ხელფასს და ულუფას, მაშინ როცა ადგილობრივი ბურჟუაზია კაფე-რესტორნებში ფანტავს უზარმაზარ თანხებს"[3].

1925 წლისათვის საბჭოთა სახელმწიფოს პოლიტიკური სტაბილიზაციის კვალდაკვალ დადგა საკითხი მისი მომავალი განვითარების პერსპექტივების შესახებ. ასეთ პირობებში ბოლშევიკი ლიდერების ჯგუფმა (გ. ზინოვიევი, ლ, კამენევი და სხვ.) შექმნა „ახალი ოპოზიცია", რომელიც „ნეპის" წინააღმდეგი იყო, მიუთითებდა სოფლის მეურნეობაში კულაკების ხვედრითი წილის ზრდას, საბჭოთა სისტემის გადაგვარების („თერმიდორი") შესაძლებლობას, სოციალისტური სისტემის წარუმატებლობას, თუ დასავლეთის გამარჯვებულმა პროლეტარულმა რევოლუციამ მხარი არ დაუჭირა და არ განამტკიცა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების პროლეტარიატის ძალისხმევა ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობების მშენებლობის საქმეში.

ი. ბ. სტალინმა „ახალი ოპოზიციის" პოლიტიკურ მცდელობას თავისი -„ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების" იდეა დაუპირისპირა. მან დაწერა ნაშრომი – „ლენინიზმის საკითხები", რომელშიც თეორიულად გაიაზრა ვ. ი. ლენინის უზარმაზარი თეორიული მემკვიდრეობა და ის საკუთარი კონცეფციის იდეურ საყრდენად გამოიყენა. მის გარშემო დაირაზმნენ რუსი და ქართველი ეროვნების ის პარტიული ლიდერები, რომლებიც აშკარად დაუპირისპირდნენ „ახალ ოპოზიციას".

საქართველოს კომუნისტური პარტია, რომელიც საკ. კპ (ბ)-ს ერთ-ერთი ავტორიტეტული და გავლენიანი რაზმი იყო, აქტიურ მონაწილეობას იღებდა პარტიულ ბრძოლებში. ამისათვის სათანადო ობიექტური პირობები უკვე შემზადებული იყო.

როცა მოხდა ლ. ტროცკისა და „ახალი ოპოზიციის" ლიდერების პოზიციების დაახლოება ცენტრალური კომიტეტის უმრავლესობის წინააღმდეგ, ბ. მდივანმა, კ. ცინცაძემ, ლ. დუმბაძემ, მ. ოკუჯავამ და სხვებმა აშკარად დაიკავეს ანტისტალინური პოზიცია. ისინი მხარს უჭერდნენ ანტისტალინური ოპოზიციის პლატფორმებს. ამაში გარკვეული როლი შეასრუ-

ლა იმანაც, რომ ბლოკის მეთაურმა ლ. ტროცკიმ თავის პლატ-ფორმაში წამოაყენა მოთხოვნა ამიერკავკასიის ფედერაციის არსებობის მიზანშეწონილობის საკითხის გადასინჯვის შესა-ხებ.

ქართველი ოპოზიციონერების საქმიანობის გამოცოცხ-ლება მოხდა 1926 წლის სექტემბრიდან, როცა კ. ცინცაძე 11 თვიანი მკურნალობის შემდეგ საფრანგეთიდან თბილისში დაბრუნდა. იგი ს. ორჯონიკიძის დაუძინებელი მტერი იყო და ყოველნაირად ცდილობდა მის დისკრედიტაციას ცენტრალუ-რი კომიტეტის თვალში. ქართველი კომუნისტი-ოპოზიციონე-რების იდეური ხელმძღვანელი კი მ. ოკუჯავა იყო. იგი უსიტყ-ვოდ იზიარებდა ტროცკის ყველა შეხედულებას უთანხმოების ყველა ძირითად საკითხზე. ისინი უარყოფდნენ ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების სტალინურ შეხედულებას – მას მარქ-სიზმის რევიზიად თვლიდნენ[4].

განსაკუთრებული კრიტიკის საგანი იყო პარტიის ცენტ-რალური კომიტეტის აგრარული პოლიტიკა. საბჭოთა ხელი-სუფლების შედარებითი დამთმობლობა სოფლად სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარების მიზნით, რამაც გარკ-ვეულად გამოაცოცხლა ქართული სოფელიც, მათ კლასობ-რივი დაპირისპირების უგულებელყოფად, კულაკებისათვის ხელშენყობად ჩათვალეს.

ქართველი ოპოზიციონერები მხარს უჭერდნენ თავიანთ მოსკოველ ლიდერებს საბჭოთა ინდუსტრიალიზაციის ტემპე-ბის შეფასებაშიც – არასაკმარისად მიიჩნევდნენ განხორციე-ლებულ ღონისძიებებს იმისათვის, რომ ქვეყანას დაეძლია კერძო სექტორის განვითარების შედეგები და განემტკიცები-ნა სოციალისტური მრეწველობის ეკონომიკური საფუძვლები.

ქართული კომუნისტური ოპოზიცია ანტისტალინურ ძა-ლებს განსაკუთრებით მაშინ შეუერთდა, როცა მოხერხდა ტროცკის – ერთი მხრივ და მეორე მხრივ – ზინოვიევისა და კამენევის პოლიტიკური პლატფორმების დაახლოება. ჩამოყა-ლიბდა გარკვეული ადგილობრივი ცენტრიც, რომლის შემად-გენლობაში შედიოდნენ კ. ცინცაძე, ლ. დუმბაძე, მ. ოკუჯავა, ნ. კიკნაძე. ისინი თანდათან ორგანიზაციულადაც ჩამოყალიბ-დნენ, ჰყავდათ თანამოაზრენი რეგიონებში, ავრცელებდნენ ფრაქციულ ლიტერატურას, გამოდიოდნენ კრებებზე, ეწეოდ-ნენ სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის გენერალური ხაზის

დისკრედიტაციას მემარცხენე პოზიციებიდან, ცდილობდნენ ორგანიზაციებში თავისი მომხრეების რაოდენობის გაზრდას.

მაგრამ სტალინურ ფრაქციას, რომელსაც კომუნისტური პარტიის აპარატის ძირითადი ნაწილი უჭერდა მხარს როგორც ცენტრში, ისე ადგილებზე, შესნევდა ძალა აელაგმა ოპოზიციონერთა ფრაქციული საქმიანობა. მათ მხარეზე იყო კომუნისტური სახელმწიფოს დამსჯელი ორგანიზაციები – სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველოს უზარმაზარი აპარატი, დასმენისა და სახელის გატეხვის დახვეწილი სისტემა, რკპ (ბ) X ყრილობის მკაცრი დადგენილება პარტიაში ყოველგვარი ფრაქციული მუშაობის დაუშვებლობისა და ფრაქციონერთა პარტიიდან დაუყოვნებლივ გარიცხვის აუცილებლობის შესახებ.

1926 წლის ივლისში რკპ (ბ) ცკ და ცსკ გაერთიანებულ პლენუმზე ტროცკისტულ-ზინოვიევურ ოპოზიციას სერიოზული დარტყმა მიაყენეს[5]. პლენუმზე და შემდეგაც ტროცკისტულ-ზინოვიევური ოპოზიციის იდეური განადგურების საქმეში თვალსაჩინო როლი შეასრულეს ქართველმა პარტიულმა ლიდერებმაც ს. ორჯონიკიძემ, ვ. და გ. სტურუებმა, მ. კახიანმა, მ. ორახელაშვილმა, ლ. ღოღობერიძემ, ფ. მახარაძემ, ს. მამულიამ და სხვებმა. საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციაში დაიწყეს სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის დადგენილებების განხილვა და ცენტრალური კომიტეტის მხარდამჭერი რეზოლუციების მიღება.

ქართველი კომუნისტი-ოპოზიციონერების ფრაქციული საქმიანობის შესახებ იმსჯელა საქ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტისა და ცენტრალური საკონტროლო კომისიის 1926 წლის 16 ოქტომბრის გაერთიანებულმა პლენუმმა, რომელმაც აღნიშნა, რომ ოპოზიციას საქართველოში ჰყავდა თავისი ცენტრალური კომიტეტი, პროპაგანდისტები, სამაზრო რწმუნებლები, ინსტრუქტორები[6]. ისინი იკრიბებოდნენ კერძო ბინებზე, ჰქონდათ პროპაგანდის ტექნიკური საშუალებებიც. პლენუმმა დაგმო ოპოზიციის ფრაქციული საქმიანობა და მიიღო მოწოდება საქართველოს ყველა ორგანიზაციისადმი: „ჩვენ გვწადია მუშაობა – მშენებლობა, ჩვენ გვწადია მუშა-გლეხს შორის მჭიდრო პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირის შენარჩუნება-განმტკიცება. ჩვენ გვწადია შინაპარტიული ერთობა – სიმტკიცის გაღრმავება, იდეური ზრდა ლენინიზმის

დროშის ქვეშ, პარტყრილობის მიერ არჩეული ცენტრალური კომიტეტის ხელმძღვანელობით. და ამიტომ ჩვენ პარტიასთან ერთად გავიძახით: ძირს გაკოტრებული ოპოზიცია"[7]. პარტიიდან გაირიცხა ოპოზიციონერთა ერთი ჯგუფი, ბევრს საყვედური გამოუცხადეს.

პარტიულ ორგანიზაციებში დამარცხების გამო ოპოზიციონერებმა, როგორც მოსკოვში, ისე თბილისში „მშვიდობის" დამყარებაზე დაიწყეს საუბარი. მაგრამ ქართველი ოპოზიციონერები არ აღიარებდნენ თავიანთ შეცდომებს, თავს არიდებდნენ პარტიულ პრესაში მონანიების წერილების გამოქვეყნებას. სწორედ აქეთ მოუწოდებდა მათ ადგილობრივი პარტიული ორგანიზაციების სპეციალური დადგენილებებიც. მაგრამ ქართველი ოპოზიციონერები კვლავ დუმდნენ. ამიტომ 1926 წლის ნოემბერში ქართველი ტროცკისტები: კ. ცინცაძე, ლ. დუმბაძე და სხვები პარტიიდან გაირიცხნენ, მ. ოკუჯავას კი სასტიკი საყვედური გამოუცხადეს უკანასკნელი გაფრთხილებით.

დაზავება პარტიის ცენტრალურ კომიტეტსა და ოპოზიციას შორის დროებითი აღმოჩნდა. 1927 წელს გამწვავდა საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო მდგომარეობა, გომინდანური კონტრრევოლუციური გადატრიალების გამო დროებით დამარცხდა ჩინეთის რევოლუციაც. ეს პარტიის ცენტრალური კომიტეტის დისკრედიტაციის მიზნით გამოიყენეს ოპოზიციონერებმა და დაიწყეს ახალი შეტევა პარტიის ხელმძღვანელების, პირველ რიგში სტალინ – ბუხარინის პოლიტიკური ხაზის წინააღმდეგ.

1927 წლის მაისში ტროცკიმ, ზინოვიევმა, ევდოკიმოვმა და სმილგამ პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს წარუდგინეს 83 ოპოზიციონერის მიერ ხელმონერილი პლატფორმა. მას ქართველი ოპოზიციოენერი ს. ქავთარაძეც აწერდა ხელს[8]. ოპოზიციონერებმა გააძლიერეს მუშაობა, ახერხებდნენ საკუთარი ბეჭდვითი პროდუქციის გავრცელებას როგორც პარტიულ, ისე უპარტიო მასაში. აქტიურობდნენ ტროცკის ქართველი მომხრეებიც.

ტროცკისტულ-ზინოვიევური ოპოზიციის ადგილობრივი მომხრეების წინააღმდეგ ბრძოლას საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი და ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტი ხელმძღვანელობდნენ. ისინი იყენებდნენ კომუნის-

ტური პარტიის წესდებით მინიჭებულ უფლებებს და ავიწროებდნენ ოპოზიციონერთა საქმიანობას. მათი მოღვაწეობა ინათლებოდა წვრილბურჟუაზიულ, სოციალ-დემოკრატიულ გადახრად პარტიაში, რომლის წინააღმდეგ საჭირო იყო შეურიგებელი ბრძოლა. მკაცრი ადმინისტრირების პირობებში ოპოზიცია პოზიციებს სულ უფრო და უფრო თმობდა პირველად პარტიულ ორგანიზაციებში. პარტიის წევრების უმრავლესობა აშკარად ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკურ ხაზს უჭერდა მხარს.

სტალინური ფრაქციამ მოახერხა 1928 წლის დასასრულისათვის მემარცხენე ტროცკისტულ-ზინოვიევური მიმდინარეობის იდეურად განადგურება. 1929 წლის იანვარში ლ. ტროცკი გააძევეს საბჭოთა კავშირიდან, ოპოზიციური ბლოკის აქტივისტები გარიცხეს პარტიიდან, გაათავისუფლეს საპასუხისმგებლო თანამდებობებიდან, გადაასახლეს პროვინციებში.

მემარცხენე რადიკალური ფრთის იდეური განადგურების შემდეგ რკპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა სერიოზულად მოჰკიდა ხელი პარტიაში მემარჯვენე გადახრის წინააღმდეგ ბრძოლას.

რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1929 წლის თებერვლის პლენუმზე ი. ბ. სტალინი უკვე აშკარად გამოვიდა ბუხარინის მემარჯვენე დაჯგუფების წინააღმდეგ[9]. როგორც უკვე აღინიშნა, მემარცხენე ოპოზიცია სტალინურ ფრაქციას საყვედურობდა „ნეპის" გაჭიანურებას, სოფლად ერთპიროვნული გლეხური მეურნეობებისადმი ზედმეტ ყურადღებას, ოპოზიციონერები პარტიას აფრთხილებდნენ კულაკური საშიშროების შესახებაც, რაც ემუქრებოდა პროლეტარულ სახელმწიფოს კაპიტალისტური გადაგვარებით. ნ. ბუხარინის მიერ ნასროლი ლოზუნგი „გამდიდრდით!" მემარცხენე კომუნისტური ოპოზიციის მიერ აღქმული იყო როგორც ნაბიჯი უკან – სოფლის მეურნეობის კაპიტალისტური განვითარებისაკენ, ოქტომბრის რევოლუციის იდეალების უარყოფად.

„ნეპის" ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგებმა, გარკვეულად, გამოაცოცხლეს სამოქალაქო ომის დროს პოლიტიკურ ქაოსსა და ეკონომიკურ კოლაფსში ჩავარდნილი ძველი რუსეთის ეკონომიკა. მთელი 20-იანი წლების განმავლობაში სოფლის მეურნეობა ვითარდებოდა ლენინური „ნეპის" პოლიტი-

კის საფუძველზე, ბუხარინის ეკონომიკური სქემებით, რასაც აქტიურად მხარს უჭერდნენ სტალინი, რიკოვი, ტომსკი და ცენტრალური კომიტეტის უმრავლესობა. ისინი მაქსიმალურად ცდილობდნენ შეეჩერებინათ მემარცხენეების აქტიური შეტევა „ნეპის" პოლიტიკაზე, ამტკიცებდნენ, რომ პროლეტარიატის დიქტატურის პირობებში, როცა პროლეტარულ სახელმწიფოს ხელში უპყრია მართვის სადავეები, წვრილგლეხური მეურნეობიდან საფრთხე სერიოზულ საშიშროებას არ წარმოადგენდა, ისინი სოფლის მეურნეობაში ევოლუციური განვითარების პრინციპებს იცავდნენ.

მაგრამ 1928 წლის აგრარულმა კრიზისმა, როცა სახელმწიფოს ხელში არ აღმოჩნდა სათანადო სასაქონლო პური, შექმნა დაძაბულობა ქალაქების პურით მომარაგებაში. მდიდარ გლეხებს უზარმაზარი პურის მარაგი ჰქონდათ და სახელმწიფოს არ აძლევდნენ შეღავათიან ფასებში, ელოდნენ პურის ბაზარზე ფასების აწევას. მთავრობა იძულებული გახდა ქალაქებში პურზე საბარათო სისტემა შემოეღო.

სასურსათო მდგომარეობა გამწვავდა საქართველოშიც. 1929 წელს შიმშილობა იყო, განსაკუთრებით აფხაზეთში, სამეგრელოში[10]. საბჭოთა მთავრობა იძულებული გახდა მდგომარეობის გასამუხტად ფოთში შემოეზიდა პურის დიდი პარტიები.

20-იანი წლების დასასრული მთელ მსოფლიოში უმწვავესი ეკონომიკური კრიზისით აღინიშნა, რამაც სერიოზულად გაამწვავა წამყვან კაპიტალისტურ ქვეყნებში სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება. დასავლეთ ევროპაში გაძლიერდა რევანშისტული და ფაშისტური იდეოლოგია. ასეთ საერთაშორისო ვითარებაში სტალინურმა ფრაქციამ გადაწყვიტა სოფლის მეურნეობაში ევოლუციური პროცესები შეეცვალა აქტიური კომუნისტური ზეწოლის პოლიტიკით, რომლის მიზანი იქნებოდა სოფლად კულაკობის, როგორც კლასის ლიკვიდაცია, ისეთი აგრარული პოლიტიკის დამკვიდრება, რაც სახელმწიფოს ხელში აგრარული პროდუქციის უზარმაზარ მასას მოუყრიდა თავს, რომლის ერთადერთი განმკარგველი ტოტალიტარული სახელმწიფო იქნებოდა. ასეთი სისტემის დამკვიდრების მთავარ ფორმად სასოფლო-სამეურნეო არტელი ჩაითვალა. მას კოლექტიური მეურნეობა ეწოდა. აგრარული პროდუქციის უზარმაზარი მასა საბჭოთა სახელმწიფოს საგა-

რეო ბაზარზე მანიპულირების საშუალებას მისცემდა, შეეძლო ერთპიროვნულად გაეტანა პური, მის სანაცვლოდ შემოეტანა მანქანები და მოწყობილობები, ჩქარი ტემპით განეხორციელებინა ინდუსტრიალიზაცია, ხორცი შეესხა პირველი ხუთწლიანი გეგმისათვის (1928-1929 წწ. – 1932-1933 წწ.).

სწორედ სახალხო მეურნეობის განვითარების ტემპების, სოფელში სტალინური რეკონსტრუქციის პოლიტიკის გარშემო პოლემიკაში ჩამოყალიბდა პარტიაში მემარჯვენე გადახრა.

საქართველოში მემარჯვენე გადახრა გამოიხატა იმაში, რომ პარტიული ნუშაკების ერთ ჯგუფს კომუნისტურად არ ჰქონდა წარმოდგენილი სოფელში გლეხობის დიფერენციაციის ჭეშმარიტი ხასიათი. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ საქართველოში კულაკი არ იყო, მის წინააღმდეგ ბრძოლა მათ ზედმეტად მიაჩნდათ[11]. ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ დასავლეთ საქართველოში არა თუ კულაკი, არამედ საშუალო გლეხიც კი არ არსებობდა. იქ ყველა ღარიბიაო, – აღნიშნავდნენ მემარჯვენეები. ისინი წინააღმდეგნი იყვნენ სოფლად სასოფლო-სამეურნეო არტელების (კოლმეურნეობების) დანერგვისა. საქართველოს კპ VI ყრილობაზე (1929 წ.) არაერთი მაგალითი მოიყვანეს იმის დამადასტურებლად, თუ ზოგიერთი კომუნისტი ხელმძღვანელი როგორ ცდილობდა შეწყვეტილიყო მდიდარი გლეხების წინააღმდეგ ბრძოლა იმის შიშით, რომ ამის საფუძველზე არ გაწყვეტილიყო საშუალო გლეხთან კავშირი და არ მომხდარიყო პროლეტარული დიქტატურის სოციალური ბაზის დავიწროება სოფლად. მემარჯვენეები საქართველოს სოფელში სამეურნეო კრედიტს მხოლოდ კულაკებს აძლევდნენ, ამხანაგობების სათავეში კულაკები იდგნენ, მდიდარი გლეხები საუკეთესო მიწებს ითვისებდნენ, მოჯამაგირეთა ექსპლოატაცია კვლავ გრძელდებოდა, ღარიბი გლეხობა შევიწროებას განიცდიდა, ზოგიერთ სასოფლო საბჭოში მდიდარი გლეხები ჭარბობდნენ და ა. შ.

„არის თუ არა საქართველოში მემარჯვენე გადახრა? – აცხადებდა საქართველოს კომპარტიის VI ყრილობაზე ლ. ღოღობერიძე, – რამდენიც გნებავთ. ჩვენ არა გვყავს მემარჯვენე გადახრის თეორიტიკოსები... მაგრამ მემარჯვენე გადახრის პრაქტიკოსი იმდენია, რამდენიც გნებავთ. მათ ყოველ ნაბიჯზე ვხვდებით".

საქართველოს პარტიული ორგანიზაციები ცენტრალური ინსტანციების მითითებების თანახმად ავლენდნენ და პარტიიდან აძევებდნენ პირებს, ვინც შემჩნეული იყო მდიდარი გლეხობისადმი თანაგრძნობაში. 1930 წლისათვის როგორც მემარჯვენე, ისე მემარცხენე გადახრა კომუნისტურ პარტიაში იდეოლოგიურად განადგურდა. დაინყო „სოციალიზმის შეტევა მთელ ფრონტზე".

§2. დეცენტრალიზაციის პროცესები

ვ. ი. ლენინის გარდაცვალების შემდეგ საბჭოთა კავშირში სწრაფად განვითარდა ეროვნულ-ტერიტორიული გამიჯვნის პროცესი, შეიქმნა ახალი მოკავშირე რესპუბლიკები, ავტონომიური ოლქები. თურქესტანის ავტონომია გამოეყო რუსეთის ფედერაციას და ჩამოყალიბდა უზბეკეთის, თურქმენეთის, ტაჯიკეთის, ყირგიზეთის, ყაზახეთის სს რესპუბლიკები. იმ წლებში ნაციონალურ-ტერიტორიულ გამიჯვნას კომუნისტი ლიდერები ადვილად ახორციელებდნენ, რადგან პარტიული იერარქიული პრინციპები კომუნისტურ შეკვეცილ ავტონომიასაც ფიქციად აქცევდა, მაგრამ ითვლებოდა, რომ ეს გამიჯვნა ლენინური ეროვნული პოლიტიკის რეალიზაციის თვალსაჩინო, წარმატებული შედეგი იყო.

საქართველოში, გარკვეული პოლიტიკური ძალები ცდილობდნენ ეროვნულ-ტერიტორიული გამიჯვნის პროცესი გაელრმავებინათ, ცდილობდნენ ახალი ავტონომიური ერთეულების შექმნას, უკვე არსებული ავტონომიური ერთეულების სტატუსის შეცვლას, იყო ცენტრთან – თბილისთან ცალკეული რეგიონების ურთიერთობების გაუარესების ფაქტებიც. ამ მდგომარეობას, გარკვეულწილად, იმანაც შეუწყო ახელი, რომ 20-იანი წლების შუა ხანებში კომუნისტურ პარტიაში მიმდინარეობდა ბრძოლა ძალაუფლებისათვის და ერთმანეთს მკვეთრად დაუპირისპირდნენ მემარცხენე, მამარჯვენე და ცენტრისტული დაჯგუფებები. საქართველოში არსებული დეცენტრალიზაციის მსურველი ძალები ცდილობდნენ ესარ-

გებლათ მდგომარეობით და თავიანთი ჩანაფიქრები განეხორციელებინათ.

1925 წლის 12 სექტემბერს გაზეთმა „კომუნისტმა" დაბეჭდა ლ. ბერიას წერილი „მეგრელ ავტონომისტების შესახებ". ქართველი „ჩეკისტების" ლიდერი ბრალს სდებდა მეგრელთა ერთ ჯგუფს (მ. დადიანს, ვ. ბუკიას, კ. კილასონიას, გ. ახალაიას) ავტონომიზაციის იდეით გატაცებაში, ამ იდეის პროპაგანდასა და საკავშირო ორგანოებში მათ მიერ გაგზავნილ წერილებში გამოხატული არასახელმწიფოებრივი შეხედულებებისათვის.

ზუგდიდის პარტიული ორგანიზაცია მისი ლიდერის ი. ჟვანიას სახელით ოფიციალურად გაემიჯნა ამ ჯგუფის საქმიანობას და პრესაში განაცხადა, რომ მისი აზრით სამეგრელოს ავტონომიას მოითხოვენ „ერთი მუჭა ფანტაზიორები და რომელიც არაა დამყარებული მშრომელი ხალხის სურვილებზე..."[12]

ქართულ პრესაში კომუნისტი ლიდერების ატეხილმა ამ ფუჭმა ალიაქოთმა აღაშფოთა ქართველი ინტელიგენცია, რომელმაც დაინახა საქართველოს ერთიანობის წინააღმდეგ შორსგამიზნული იმპერიული ხრიკების საფრთხე. კ. გამსახურდიას ინიციატივით ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენლები, განსაკუთრებით სამეგრელოდან გამოსულები, შეიკრიბნენ საპროტესტო შეკრებაზე რუსთაველის თეატრში. დ. თოფურიძემ გამოაქვეყნა სტატია „სამეგრელო და აშორდისტები", რომელშიც პოლიტიკანების აღნიშნული მცდელობა „ნიკოლოზის იმპერიალისტურ პოლიტიკას" შეადარა[13]. ამ ეტაპზე საკითხზე საჯაროდ მსჯელობა შეწყდა.

თვითონ სამეგრელოში მოსახლეობის ძირითად ნაწილს ეს პრობლემა საერთოდ არ აღელვებდა. მათთვის მთავარი იყო სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესება, რაც ჯერ კიდევ შორს იყო იდეალურისაგან. საყურადღებოა და მრავლისმეტყველი ზუგდიდის მაზრის დარჩლის უბნის მე-7 პარტკონფერენციის 1925 წლის 1 ნოემბრის გადაწყვეტილება. ადგილობრივი კომუნისტების ლიდერმა მიხა მამფორიამ უკვე ამ ეტაპზე ამხილა სამაზრო კომიტეტის ხელმძღვანელობა სეპარატისტულ ტენდენციებში, რაც მისი აზრით ეწინააღმდეგებოდა ადგილობრივი მოსახლეობისა და საქართველოს ინტერესებს. დადგენილებაში მითითებულია, რომ მაზ-

რის ხელმძღვანელობას „გახსნია ნარკომობის მადა, მაზრის თავმჯდომარეობა და მაგისთანები თურმე ეცოტავათ... დაიწყეს აგიტაცია სამეგრელოს ავტონომიის მოთხოვნით", რაც მამფორიას დაჯგუფების აზრით – „კარიერისტული მადით იქნა გამოწვეული"[14].

ქართველ პატრიოტთა ამ ჯგუფს სერიოზულად დაუპირისპირდა ი. ჟვანია და მიაღწია მათ პარტიიდან გარიცხვას, დარჩლის ორგანიზაციის დაშლას და მიღებული დადგენილების გაუქმებას.

ი. ჟვანიამ ძალიან მალე ახალი ძალით დაიწყო ბრძოლა. მან განიმტკიცა პოზიციები მაზრაში და დაიწყო თბილისსა და მოსკოვში სამეგრელოს ეთნოგრაფიული თავისებურებებით სპეკულაცია. იგი 1928 წლიდან აშკარად ტერიტორიული ავტონომიის უფლებებისათვის იბრძოდა. ბიძგი ამას მისცა 1928 წლის ზაფხულში საქართველოში მოსკოვიდან სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის სპეციალური კომისიის ჩამოსვლამ, რომელსაც პშენიცინი ხელმძღვანელობდა. კომისიამ შემოიარა საქართველოს კუთხეები.

კომისიის მუშაობის შედეგები მოისმინა საქ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის IV პლენუმმა, სადაც მოკრძალებულად გაიჟღერა ფრაზამ „სამეგრელოში მეგრულ ენაზე ბროშურების გამოცემის შესახებ"[15].

უკვე პლენუმზე გამოიკვეთა პარტიული ხელმძღვანელობის ორი მიმდინარეობა სამეგრელოში მეგრულ ენაზე წიგნებისა და ბროშურების გამოცემის შესახებ: 1. „იმის წინააღმდეგ, რომ მეგრელ გლეხს მივცეთ რაიმე მეგრულ ენაზე, ამის საწინააღმდეგო არავის არაფერი არ უნდა ჰქონდეს" და 2. „თუ თქუენ დღეს გამოსცემთ ბროშურას მეგრულ ენაზე, ხვალ გაიხსნება ცხრაწლედი, ხოლო ზეგ – შექმნიან ავტონომიურ რესპუბლიკას"[16].

ამ ორ დაჯგუფებას შორის იყო მუდმივი მწვავე პოლემიკა. ამ პოლემიკამ ი. ჟვანიას მისცა ახალი ენერგია გაეგრძელებინა ბრძოლა თავისი ანტისახელმწიფოებრივი განზრახულობისათვის. მისი ბრძოლის პროვოცირება გამოიწვია დარაიონების პოლიტიკაზე გადასვლამაც, როცა დადგა სენაკის შესაძლო ცენტრად გარდაქმნის საკითხი. 1929 წლის 31 მარტს სამაზრო კომიტეტის მე-2 პლენუმზე ი. ჟვანიამ ჩამოაყალიბა თავისი მოთხოვნები, რომ „მეგრელ გლეხს ჩვენ ანგარიში უნ-

და გავუწიოთ", რომ „სვანეთ-სამეგრელოს ცენტრი" უნდა ყოფილიყო ზუგდიდში და ა. შ.

ი. ჟვანიას პროგრამა მინიმუმი იმჟამად იყო: „1. სოფლის და თემის საბჭოებში საქმის წარმოება მეგრულ ენაზე; 2. მოენყოს გამოცემა სასოფლო-სამეურნეო ლიტერატურის მეგრულ ენაზე; 3. იქნეს გამოცემული გაზეთი მეგრულ ენაზე; 4. მოხდეს ლიკვიდაცია წერა-კითხვის უცოდინრობისა მოზარდ მოსახლეობაში მეგრულ ენაზე"[17].

აშკარაა, რომ ი. ჟვანია რუს კლერიკალებზე შორს მიდიოდა. იმის ნაცვლად რომ მაზრაში საერთო ქართული ინტერესებიდან გამომდინარე ქართული სკოლების ქსელის გასაძლიერებლად, წერა-კითხვის უცოდინრობის სალიკვიდაციო ქართული ცენტრების შესაქმნელად ეზრუნა, ის ცდილობდა ხანშიშესული მოსახლეობის ერთი ნაწილის ენობრივი ინტერესების დაცვის საბაბით დეცენტრალიზაციის ტენდენციის გაძლიერებას.

არაერთგვარი დამოკიდებულება ჰქონდა ამ საკითხის მიმართ საქართველოსა და ამიერკავკასიის ფედერაციის ხელმძღვანელობას. ბესო ლომინაძე – ამიერკავკასიელი ბოლშევიკების აღიარებული ლიდერი – აშკარად უარყოფით დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა ამ იდეის მიმართ. „თავადაუზნაურული ქმედებაა ეს და საჭიროა ამ ჭუჭყიანი საქმის მოთავება", – აცხადებდა ის.

საქართველოს კომუნისტების ლიდერი ლ. ღოღობერიძე კი მერყეობას იჩენდა, ენის საკითხს ლიტერატურულ საკითხად თვლიდა, რაც მის პოლიტიკურ მოუმზადებლობაზე მიუთითებს. რადგან ენის საკითხი ამ შემთხვევაში ლიტერატურული კი არა, არამედ ეროვნული საკითხი იყო და ყოველი დათმობა, მერყეობა მხოლოდ დეცენტრალიზაციის პროცესებს აძლიერებდა.

უფრო სწორი პოზიცია ჰქონდა მ. კახიანს. ის საჯაროდ აცხადებდა: „თუ ვინმეს სურს შექმნას „დიდი სამეგრელო", რომელსაც თავის დროზე აშენებდნენ შერვაშიძეები, წერეთლები ან კიდევ ეშმაკები, მაშინ ეს არის უვარგისი ეროვნული ქმედება... და ასეთი განწყობილებების წინააღმდეგ ჩვენ ვიბრძოლებთ"[18].

ი. ჟვანია თავისი მიზნის რეალიზაციას ცდილობდა მოსკოვშიც. მან მ. კალინინს სთხოვა დახმარება და მასაც დაპი-

რება მიუცია. „ჩვენ სამეგრელოს მივანიჭებთ ოლქს", – უთ-ქვამს „საკავშირო მამასახლისს". ი. ბ. სტალინთან სოჭში შეხ-ვედრის დროსაც უთხოვია ი. ჟვანიას მისთვის მეგრულ ენაზე ლიტერატურის გამოცემისა და სკოლის მოწყობის შესახებ თანხმობა.

1929 წლის 26 ოქტომბერს საქართველოს კპ (ბ) ცენტრა-ლურმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება მეგრულ ენაზე გაზეთისა და ბროშურების გამოსაცემად საჭირო თანხის გა-მოყოფის შესახებ. ზუგდიდში დაიწყეს მზადება ადგილობრი-ვი გაზეთის „საბჭოთა სამეგრელოს" გამოსაცემად.

ი. ჟვანიას პოლიტიკის მომხრეებმა ადგილზე დაიწყეს საქმის წარმოების გადაყვანა ქართულიდან მეგრულ ენაზე. პარალელურად გალში დაიწყო მზადება „ყაზაყიში გაზეთის" გამოსაცემად.

მაგრამ ი. ჟვანიას დაჯგუფებას ადგილზე დაუპირის-პირდა სამაზრო კომიტეტის კულტურისა და პროპაგანდის განყოფილების გამგე, ბიუროს წევრი ბოკუჩავა და მაზრის პროფკავშირული ორგანიზაციის ხელმძღვანელი პირტახია. ისინი ი. ჟვანიას ბრალს დებდნენ „მაფალუელების" (სეპარა-ტისტების) წახალისებაში.

დაპირისპირებამ ზუგდიდში მწვავე ხასიათი მიიღო, ქა-ართველი პატრიოტები ცდილობდნენ ი. ჟვანიას სეპარატის-ტული მიდრეკილებები მოეთოკათ და თბილისის დახმარებით მმართველობისაგან ჩამოეცილებინათ.

ი. ჟვანიამ ისარგებლა იმით, რომ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1931 წლის 31 ოქტომბრის დადგენილების საფუძ-ველზე საქართველოში მთლიანად შეიცვალა პარტიული ხელ-მძღვანელობა და 19 ნოემბერს ცენტრალური კომიტეტის მდივანს ლ. ბერიას გაუგზავნა მიმართვა, სადაც ორი მოთ-ხოვნაა – სამეგრელოს იმ რაიონებიდან, სადაც არ ესმით ქარ-თული ენა – შეიქმნას სამეგრელოს ოლქი და დაწყებით სკო-ლებში ისწავლებოდეს მეგრული ენა. მიმართვაში ის ჩამოთვ-ლის ამ რაიონებსაც: ზუგდიდი, წალენჯიხა, ჩხოროწყუ, ხობი, სენაკი, ნაწილობრივ მარტვილი, აბაშა და ფოთი[19].

ი. ჟვანიას საქმიანობა სულ უფრო და უფრო შემაშფო-თებელ ხასიათს იღებდა. საქართველოს კომპარტიის ცენტრა-ლური კომიტეტის სახელზე სამეგრელოს სოფლებიდან მოდი-

ოდა წერილები, რომლებიც გმობდნენ ი. ჟვანიას საქმიანობას, თუმცა იყო მხარდამჭერთა წერილებიც.

საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ხელმძღვანელობამ ი. ჟვანიას საქმიანობა უკვე აღარ მოიწონა და 1933 წლის 14 თებერვალს გადააყენა იგი დაკავებული თანამდებობიდან.

საქართველოს მთავრობის მოღვაწეობა ეთნოგრაფიულად განსხვავებულ კუთხეებში 30-იან წლებში ძირითადად წარიმართა ქართული საბჭოთა სკოლის პოზიციების გასამტკიცებლად. მეგრული გაზეთების გამოცემა შეწყდა, სკოლებში ისწავლებოდა მხოლოდ ქართული ენა და ლიტერატურა, მასობრივად გავრცელდა ქართული წიგნი, ერთიანი ქართული კულტურული ფასეულობები.

20-იანი წლების შუა ხანებში სამეგრელოში მიმდინარე პროცესებმა შეაგულიანეს სომეხი სეპარატისტები მესხეთ-ჯავახეთში. აქაური კომუნისტი ლიდერები თბილისის წინაშე შეფარვით აყენებდნენ ავტონომიური უფლებების მინიჭების საკითხს. ავტონომიური ოლქის სტატუსის გადახედვას მოითხოვდნენ სამხრეთ ოსეთის პარტიული ხელმძღვანელებიც. ისინი საქართველოს კომპარტიის ლიდერებს ბრალს სდებდნენ იმაში, რომ მათ არ შეასრულეს წინასწარი დაპირება და რესპუბლიკის ნაცვლად მათ „შეაპარეს" ავტონომიური ოლქი.

სერიოზულად დაიძაბა ვითარება აჭარაშიც. საბჭოთა ხელისუფლებამ, პოლიტიკური მოსაზრებით, თურქეთთან შესაძლო ანტიიმპერიალისტური კავშირის იმედით, ზედმეტი დათმობები გააკეთა აჭარაში. მთელი 20-იანი წლების განმავლობაში ეს ქართული რეგიონი და ქართველი მოსახლეობა განცალკევებულად განიხილებოდა, ეთნოგრაფიული თავისებურებები – პოლიტიკური პრინციპის რანგში იყო აყვანილი. რამდენადაც მემედ აბაშიძე და მისი პოლიტიკური დაჯგუფება მენშევიკურ ხელისუფლებასთან იყო კავშირში, ბოლშევიკებმა ორიენტაცია აჭარაში თახსიმ ხიმშიაშვილზე და მის პოლიტიკურ დაჯგუფებაზე აიღეს. ამან გარკვეულად გამოაცოცხალა პროისლამისტური განწყობილებები.

კომუნისტური ხელისუფლების განწყობილებას თავის სასარგებლოდ იყენებდა თახსიმ ხიმშიაშვილი, რომელიც 1923 წლიდან აჭარის ავტონომიის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე გახდა. მან საბჭოთა ხელისუფლების გულის

მოსაგებად დააპატიმრა მემედ აბაშიძე და მისი ოჯახი. აჭარის ტერიტორიიდან 15 ყველაზე აქტიური ბეგი გაასახლეს. მათ შორის ბევრი იყო ქართული ორიენტაციის, სამაგიეროდ მან დაიახლოვა თურქოფილები. თ. ხიმშიაშვილის პროისლამისტური განწყობილებები დისონანს ქმნიდნენ თბილისსა და ბათუმს შორის.

მდგომარეობა განსაკუთრებით გამწვავდა 1925 წელს, როცა თ. ხიმშიაშვილმა 12 ოქტომბერს ქედაში მოიწვია აჭარისტანის საბჭოების ცაკის მესამე სესია, რომელიც ანტიქართული გამოსვლებით გამოირჩეოდა. სხდომამ საქართველოსა და აჭარისტანს შორის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ სპეციალური დადგენილებაც კი მიიღო, სადაც ნათქვამი იყო: „მესამე სესია მწუხარებით აღნიშნავს საქართველოს მთავრობის მიერ აჭარისტანის მიმართ თავიდანვე წარმოებულ ნაციონალურ-შოვინისტური და კოლონიური პოლიტიკის წარმოების გაგრძელებას. საქართველოს მთავრობა თავის ნაციონალურ კოლონიალურ პოლიტიკას არ იშლის..."[20]

ქედის რეზოლუცია უარყოფითად შეაფასეს თბილისში. ბათუმში სასწრაფოდ ჩავიდნენ ფ. მახარაძე და მ. ოკუჯავა. მათი თანდასწრებით მოხერხდა საოლქო კომიტეტისა და სახკომსაბჭოს გაერთიანებული სხდომის მოწვევა, რომელმაც ქედის სესია ანტისაბჭოთა კონტრრევოლუციურ გამოსვლად შეაფასა. მოხერხდა ამ ავანტურის შედეგების განეიტრალება, მაგრამ უკმაყოფილების ფესვები აჭარაში ღრმად იყო ჩაბუდებული.

დედა-სამშობლოსაგან ამ კუთხის 300 წლიანმა გაუცხოებამ გარკვეული შედეგები მოიტანა: შეიცვალა სარწმუნოება, წეს-ჩვეულებები, ადათები, სამართლის სისტემა დაეფუძნა შარიათს. რუსეთი, რომელმაც თურქეთს წაართვა ეს მეტად მნიშვნელოვანი გეო-სტრატეგიული ობიექტი, ენერგიულად ცდილობდა ამ მხარეში პრორუსული განწყობილებები დაენერგა. თურქეთი ამ ტერიტორიებს უსამართლოდ, რუსების მიერ ძალით წართმეულ მხარედ თვლიდა და ცდილობდა იქ თავისი გავლენა არ დაეკარგა. ამ საქმეში მისი ერთგული მოკავშირე იყო მაჰმდიანური რელიგია და რწმენა-წარმოდგენები.

მიუხედავად ამისა, ქართველმა მამულიშვილებმა უდიდეს წარმატებას მიაღწიეს აჭარაში ეროვნული ცნობიერების

გაძლიერებისა და განვითარების საქმეში, თუმცა სიძნელეებიც ბევრი იყო.

20-იანი წლების შუა ხანებში საბჭოთა ხელისუფლებას საბოლოოდ გაუქრა ლენინური ილუზია, რომ ქემალისტური თურქეთი ანტიიმპერიალისტური ფრონტის აქტიური წევრი იქნებოდა, ამიტომაც თურქეთის ანგარიშგაწევის პოლიტიკა შეიცვალა. თურქეთთან საზღვრები ჩაიკეტა, შეწყდა მიმოსვლა, დეფიციტური საქონლის კონტრაბანდა – აჭარელი გლეხის ცხოვრების ერთ-ერთი წყარო. ამასთან, საბჭოთა საზოგადოების სოციალურ-კულტურული წესის დასანერგად საყოფაცხოვრებო ნიველირების პროცესები ხელოვნურად გააძლიერეს. ათეისტური პროპაგანდის ინტენსიფიკაცია არ გულისხმობდა მარტო ადრე გაბატონებული მართლმადიდებელი ეკლესიის ორგანიზაციულ განადგურებას, ქრისტიანული წეს-ჩვეულებების აკრძალვას. ათეისტური პროპაგანდა გულისხმობდა ყველა კონფესიის წინააღმდეგ ტოტალურ პროპაგანადისტულ შეტევას, ახალ საბჭოთა წესებზე გადასვლას, საბჭოთა დღესასწაულების, რწმენის საბჭოთა სიმბოლოების, საბჭოთა ბელადებისა და „წმინდანების" კულტის დანერგვას. ამიტომაც ასე სასტიკი იყო მებრძოლი ათეიზმი.

აჭარაში ასეთი პოლიტიკა გასაგებ წინააღმდეგობას აწყდებოდა, განსაკუთრებით მთის რეგიონებში. გლეხობა ვერ ურიგდებოდა ტრადიციული წეს-ჩვეულებების აკრძალვას, ქალის სოციალურ-პოლიტიკური გააქტიურების მიზნით გადადგმულ ნაბიჯებს. მოსახლეობის ეს გასაგები გულისწყრომა გამოიყენეს საქართველოს მტრებმა. ანტისამთავრობო მოძრაობა აჭარაში 1927 წელს დაიწყო[21]. იქმნებოდა საიდუმლო ორგანიზაციები, თურქეთის ემისრები აქტიურად უწევდნენ კონსულტაციებს ათეისტური პროპაგანდით უკმაყოფილო გლეხებს, პირდებოდნენ თურქეთიდან სამხედრო დახმარებას, მოხერხდა თურქეთიდან იარაღის დიდი პარტიის შემოტანა და სოფლებში გადამალვა.

გამოიკვეთნენ მოძრაობის ლიდერებიც: ალისულთან ბოლქვაძე, ისკანდერ აბულაძე, ხუსემიენ ბერიძე, ისრაფილ ცეცხლაძე და სხვ. ისინი მხოლოდ დროს ელოდნენ.

1929 წლის მარტის დასაწყისში რეგიონი აჭარის უმაღლესი საბჭოს არჩევნებისათვის ემზადებოდა. ბათუმელი ლიდერები სოფლებში მოგზაურობდნენ. ხულოს რაიონის სოფ.

ჭვანში ჩავიდა აჭარის სახკომსაბჭოს თავმჯდომარე მ. გოგიბერიძე. 7 მარტს შედგა სასოფლო კრება. სტუმრების უტაქტოდ ნახმარმა ფრაზამ კრებაზე დამსწრე აჭარელი გლეხების აღშფოთება გამოიწვია, მათ დააპატიმრეს ბათუმელი სტუმრები და აჯანყდნენ[22].

9 მარტს აღსდგნენ ღომიჯელები, რაშიც დიდი როლი შეასრულა ჭვანა-ნაღვარევიდან იქ გადასროლილმა მეამბოხეთა რაზმმა. აჯანყებულებმა იერიშით აიღეს თემსაბჭოს შენობა, მოკლეს თავმჯდომარე, საბჭოს მდივანი, დააპატიმრეს ადგილობრივი კომუნისტები[23].

ამბოხებულებმა დაიწყეს საბჭოთა სასაზღვრო საგუშაგოებზე თავდასხმები. ფაქტობრივად აჯანყებულები საბჭოთა რეგულარულ ძალებს დაუპირისპირდნენ. აჯანყებულებმა აიღეს ერთ-ერთი, 25-ე საგუშაგო და კონტროლი დაამყარეს გოდერძის უღელტეხილზე.

ამბოხების ესკალაციასთან ერთად, შეიმჩნეოდა პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელობის ნერვიული დაძაბულობა. ბათუმში ჩავიდა ლ. ბერია. შექმნილი ვითარება სასწრაფოდ აცნობეს ი. ბ. სტალინს. მან დაშიფრული დეპეშა გამოუგზავნა საქართველოსა და ამიერკავკასისის ხელმძღვანელობას, რომელშიც ნათქვამი იყო: „აშკარაა თქვენ დაუშვით შეცდომა“ და მოითხოვა კონფლიქტის უსისხლოდ დასრულება[24].

როგორც ჩანს, ამბოხებულებმა გაიგეს ი. ბ. სტალინის დეპეშის შინაარსი და უფრო აგრესიულნი გახდნენ. ალისულთან ბოლქვაძემ თავის ხელში აიღო ინიციატივა. მათ შექმნეს ამბოხების შტაბი, გაიხსენეს ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულება, მოითხოვდნენ შვიდი სახელმწიფოს წარმომადგენელთა შეხვედრას, რუსეთის შუამავლობას – სსრკ სახკომსაბჭოს თავმჯდომარესთან, რიკოვთან შეხვედრას და ა. შ.

ამბოხებულებმა მთავრობას წაუყენეს მოთხოვნები: უნდა აღდგენილიყო შარიათის სასამართლო, კვლავ გახსნილიყო მედრესები, გოგონებს არ უნდა ევლოთ საბჭოთა სკოლაში, შეწყვეტილიყო რელიგიური დევნა, ჩადრის ახდის კამპანია და სხვ.

1929 წლის 25 მარტს გადაწყდა ამბოხების ლიკვიდაცია. საბჭოთა ჯარები ქედსა და ხულოში შევიდნენ[25]. ოპერაციას ლ. ბერია ხელმძღვანელობდა. ამბოხებულები შედრკნენ. ამ-

ბოხების ლიდერები მიხვდნენ, რომ წინააღმდეგობის გაწევას აზრი არა ჰქონდა და მომხრეებს აჯანყების შეწყვეტა შესთავაზეს. ზოგიერთი ამბოხებული მთავრობას ჩაბარდა, მათგან ზოგი დახვრიტეს და ზოგიც ციმბირში გადაასახლეს.

აჯანყების ლიკვიდაციის შემდეგ თბილისიდან ბათუმში ჩავიდა წარმომადგენლობითი დელეგაცია ფ. მახარაძის ხელმძღვანელობით. მოსახლეობასთან შეხვედრის დროს ისინი მიხვდნენ, რომ ადგილობრივი თავისებურებების იგნორირება სერიოზული პოლიტიკური კონფლიქტის საფუძველი შეიძლება გამხდარიყო, ამიტომაც ანტირელიგიური კამპანია ცოტა შენელდა. მაგრამ ის მთელი ძალით გაიშალა 30-იან წლებში. საქართველოს სასაზღვრო რეგიონებში წინა საუკუნეებში გარეშე მტრის მიერ ძალით მოხვეული წეს-ჩვეულებებისა და საყოფაცხოვრებო თავისებურებების შეზღუდვა, ერთიანი სოციალურ-კულტურული გარემოს შექმნა, უდავოდ, პასუხობდა ქართველი ერის ინტერესებს. სამწუხაროდ, ვერ მოხერხდა ამ პროცესის უსისხლოდ ჩატარება. პროლეტარიატის დიქტატურის სახელმწიფო მანქანა ძალის საშუალებით ახორციელებდა იმას, რაც ვერ გაკეთდა ბუნებრივი გზით ადრე საუკუნეებში.

30-იან წლებში წარმოებულმა ენერგიულმა სახელმწიფო პოლიტიკამ ყოველგვარი დეცენტრალიზაციის კვალი აღმოფხვრა და 30-იანი წლების დასასრულს ქართველების ყოველგვარი კონფესიური განსხვავება (მართლმადიდებელი, მაჰმადიანი, კათოლიკე) ფიქცია გახდა, ქართულმა საბჭოთა სკოლამ მტკიცედ შეადუღაბა ყველა ქართველი.

§3. ეროვნული საკითხი 20-იანი წლების დასასრულს

საქართველოს ისტორიული თავისებურება მისი მოსახლეობის მრავალეროვანი შემადგენლობაა. ეს თავისებურება რუსეთის ცარიზმის კოლონიალური პოლიტიკის წყალობით კიდევ უფრო თვალში საცემი გახდა: მეფის რუსეთი შორს გამიზნული პოლიტიკური გეგმებით საქართველოს სასაზღვრო რეგიონებში ასახლებდა მისთვის სანდო ეროვნულ ჯგუფებს:

სომხებს, ბერძნებს, დუხაბორებს, გერმანელებს. მაჰმადიანი ქვეყნების აგრესიამ წინა საუკუნეებში საქართველოს დაუტოვა, როგორც ქართველი მაჰმადიანები (მესხეთ-ჯავახეთსა და აჭარაში), ისე მაჰმადიანური სამყაროს წარმომადგენლები (ბორჩალოელები, თურქები და ა. შ.). მათ გარდა საქართველოში ცხოვრობდნენ აფხაზები, ოსები, რუსები, ქურთები და სხვები.

1926 წლის აღწერით საქართველოში 1778,2 ათასი (მოსახლეობის 67,2%) ქართველი, 307 ათასი (11,6%) სომეხი, 137,9 ათასი (5,2%) თურქი (აზერბაიჯანელი), 113,3 ათასი ოსი (4,3%), 56,8 ათასი (2,1) აფხაზი, 96,1 ათასი (3,6%) რუსი, 54,1 ათასი (2,5) ბერძენი და სხვა დანარჩენი ეროვნებათა წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. სულ საქართველოს მოსახლეობა კი შეადგენდა 2 667 ათას კაცს.

განსაკუთრებით შერეული იყო მოსახლეობა მესხეთ-ჯავახეთსა და შიდა ქართლში. 1926 წელს ახალციხის მაზრაში ცხოვრობდა სომეხი – 15,5 ათასი, თურქი – 44,5 ათასი, ქურთი იეზიდი – 3 ათასი, თარაქამი – 4,6 ათასი, რუსი – 2,8, დანარჩენი ქართველი. ახალქალაქის მაზრაში ცხოვრობდა სომეხი – 57,8 ათასი, თურქი – 6,9 ათასი, რუსი – 5,1 ათასი, ქურთი იეზიდი – 0,9 ათასი, დანარჩენი ქართველი. ბორჩალოს მაზრაში ცხოვრობდა: სომეხი – 15 ათასი, თურქი - 51 ათასი, რუსი – 1,1 ათასი, გერმანელი – 4 ათასი, დანარჩენი იყო ქართველი[26].

პირველი მსოფლიო ომის შედეგებმა გაამწვავეს დემოგრაფიული მდგომარეობა ამიერკავკასიაში. თურქეთის აგრესიას გამოქცეული სომეხი და ბერძენი მოსახლეობა მოაწყდა საქართველოს. ხელისუფლება იძულებული გახდა დახმარებოდა ლტოლვილებს. მარტო თბილისში 8-10 ათასი ლტოლვილი იყო თავშეფარებული, ბევრი ლტოლვილი იყო ბათუმსა და სოხუმში. მათთვის იქმნებოდა სპეციალური შტაბები, რომლებიც ფულად დახმარებას უწევდნენ ლტოლვილებს.

არაქართველი მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი სასაზღვრო რეგიონებში ცხოვრობდა: სომხები – სამცხე-ჯავახეთში, ბორჩალოელები, გერმანელები და დუხაბორები – ქვემო ქართლში, ოსები – შიდა ქართლში. მათმა უმეტესობამ ქართული ენა არ იცოდა. მეტად დაბალი იყო წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვიც.

1926 წლის აღწერით საქართველოში წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვი მოსახლეობის 36,7 პროცენტს უდრიდა. ეს ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი იყო ამიერკავკასიაში. არაქართველ მოსახლეობაში ეს მაჩვენებელი უფრო დაბალი იყო, განსაკუთრებით მაჰმადიანებში. მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები მაჰმადიანების უმრავლესობა წარმომავლობით ქართველი იყო, ისინი მკაცრად იცავდნენ თავის მაჰმადიანურ რწმენა-წარმოდგენებს, ეროვნული ცნობიერებაც უმრავლესობას ქართული აღარ ჰქონდა.

კომუნისტების დოგმატიკური თეორიული პრინციპები გულისხმობდნენ, რომ პროლეტარიატის მიერ ხელისუფლების ხელში ჩაგდებისთანავე ეროვნული საკითხი თავის სიმწვავეს დაკარგავდა და საბოლოოდ მოწესრიგდებოდა. საქართველოში ავტონომიური ერთეულების შექმნა ჩაითვალა ეროვნული საკითხის საუკეთესო გადაწყვეტად, მაგრამ ადმინისტრაციულმა ღონისძიებებმა ვერ მოახერხეს დაეძლიათ ის პრობლემები, რაც ეთნიკური განსხვავებებით იყო ნაკარნახევი და ეს ძალიან ხშირად იჩენდა ხოლმე თავს. კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა კი მუდამ ცდილობდა შეენიღბა ის წინააღმდეგობები, რაც წარმოიქმნებოდა ცალკეული ეროვნული ჯგუფების წარმომადგენელთა შორის, გამოეყენებინა პარტიული ზემოქმედების, ადმინისტრირების ზომები და გარეგნულად მაინც შეექმნა ჰარმონიულობის შთაბეჭდილება. საჯაროდ, ყრილობებსა და პლენუმებზე მუდამ საქართველოს მრავალეროვანი მოსახლეობის მტკიცე კავშირზე იყო საუბარი, რომ მენშევიკების დროს გამწვავებული საეროვნებათაშორისო ურთიერთობა შეიცვალა მტკიცე ინტერნაციონალური მეგობრობით.

მაგრამ ყოველდღიური ვითარება ავლენდა დაძაბულობის სხვადასხვა კერებს – ეკონომიკურს, საყოფაცხოვრებოს. განსაკუთრებით ჭირდა მაჰმადიანურ რეგიონებში საბჭოთა პოლიტიკური და სამართლებრივი სტრუქტურების დამკვიდრება. აქ მეტად ძლიერი იყო რელიგიური ცნობიერება, მოლებისა და ხოჯების ზეგავლენა. 20-იან წლებში საქართველოში არსებული 412 მეჩეთიდან მესხეთ-ჯავახეთში 117 მეჩეთი იყო. გავრცელებული იყო შარიათის წესები, მედრესები და ა. შ.

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება ვარაუდობდა, რომ ყრილობებსა და ცენტრალური კომიტეტის პლენუ-

მებზე ადგილობრივი, არაქართველი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობისა და კულტურული განვითარების საკითხების ხშირი განხილვები და დადგენილებების მიღება წინ წასწევდა საეროვნებათაშორისო ურთიერთობას, აღმოფხვრიდა დაძაბულობის ყველა შესაძლო შემთხვევას. მაგრამ ეს ასე არ ხდებოდა, რადგან ოპერატიულად ვერ ხერხდებოდა მიღებული დადგენილებების რეალიზაცია.

დაპირისპირებას საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება სულ სხვადასხვა სფეროში აწყდებოდა. აფხაზეთის ადგილობრივი ხელისუფლება გასაბჭოების პირველივე დღეებიდან ცდილობდა, სადაც კი ეს შესაძლებელი იქნებოდა, თბილისისაგან დამოუკიდებელი ყოფილიყო, იგნორირება გაეწია თბილისის მოთხოვნების, სურვილებისა და რეკომენდაციებისათვის.

1926 წლის აღწერით აფხაზეთში სულ 186 004 კაცი ცხოვრობდა, მათგან აფხაზი იყო 56 849, ქართველი – 73 475[27]. აფხაზეთში კომპაქტურად ცხოვრობდნენ სომხები და ბერძნები. ბევრი მათგანი პირველი მსოფლიო ომის ლტოლვილი იყო და საბჭოთა კავშირის მოქალაქეობაც კი არ ჰქონდათ მიღებული ისე ცხოვრობდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე. პონტოელი ბერძენი ლტოლვილების მიღებაზე უარი განაცხადა საბერძნეთის მთავრობამ.

1924 წლის აგვისტოს ამბოხების დროს ყველა ავტონომიური ერთეული საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლების გვერდით დადგა, ეხმარებოდნენ ეროვნული მოძრაობის ჩახშობაში – ოსების შეიარაღებული რაზმები წმენდნენ გორის რაიონის ამბოხებულ სოფლებს, აფხაზები აქტიურად მონაწილეობდნენ ზუგდიდის გამოსვლის ლიკვიდაციაში, სამცხე-ჯავახეთშიც ნაციონალური სიმშვიდე იყო. საქართველოს კომუნისტურმა ხელისუფლებამ ეს ვითარება მისი ნაციონალური პოლიტიკის წარმატებად შეაფასა[28]. თუმცა აშკარაა, რომ არაქართული რეგიონების ლიდერებს აშინებდათ ქართული ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის პერსპექტივა და ისევ ინტერნაციონალისტი კომუნისტები ამჯობინეს.

საქართველოს კომუნისტურ პარტიაში მთელი 20-იანი წლების განმავლობაში ეროვნულ საკითხთან დაკავშირებით ორი დაპირისპირებული მიმდინარეობა არსებობდა: „კომპრომისული" და „სამართლიანი". ეროვნულ უმცირესობებთან,

განსაკუთრებით აფხაზებთან დამოკიდებულებაში „კომპრომისული" მიმართულება (გ. სტურუა, ა. გეგეჭკორი და სხვ.) ითხოვდა დათმობებს, გარკვეულ პრივილეგიებს მათთვის, რომ მომხდარიყო მორიგება, ჰარმონიული ურთიერთობა კომპრომისების საშუალებით. მაგრამ, როგორც წესი, ეს დათმობები მუდამ ცალმხრივი იყო და ხშირ შემთხვევთაში არ პასუხობდა ქართველი ერის ნაციონალურ ინტერესებს. „სამართლიანი" მიმართულების წარმომადგენლები (ა. ურუშაძე, თ. ჟღენტი, ვ. ბახტაძე და სხვები) კი მოითხოვდნენ სამართლიან დამოკიდებულებას საქართველოში მცხოვრები ყველა ერისა და ეროვნების წარმომადგენლებისადმი, წინააღმდეგი იყვნენ უპრინციპო კომპრომისებისა, რაც ხშირ შემთხვევაში აგულიანებდა ადგილობრივ სეპარატიზმს, აძლიერებდა დეცენტრალიზაციის ტენდენციებს. საქართველოს პარტიულ ყრილობებზე და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმებზე იყო მუდმივი კამათი ამ ორ დაჯგუფებას შორის. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა (მ. კახიანი, ს. მამულია, ლ. ღოღობერიძე და სხვ.) ყოველთვის ვერ ახერხებდნენ სამართლიანი გადაწყვეტილების მიღებას და იხრებოდნენ კომპრომისული მიმართულებისაკენ[29].

აფხაზეთის იმჟამინდელ ხელმძღვანელებს (ნ. ლაკობა, ე. ეშბა) სერიოზულად აღელვებდათ აფხაზეთის მოსახლეობის დემოგრაფიული შემადგენლობა, სადაც ქართველების ხვედრითი წილი უპირატესი იყო, განსაკუთრებით სამურზაყანოში, ქალაქებსა და დაბებში. ისინი ცდილობდნენ ამ თანაფარდობის შეცვლას, რისთვისაც საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის წინაშე 20-იანი წლების მეორე ნახევარში არაერთხელ დააყენეს საკითხი მაკედონელი აფხაზების სამშობლოში გადმოსახლების შესახებ. ეს საკითხი რამდენჯერმე უშედეგოდ განიხილა საქართველოს პარტიულმა ხელმძღვანელობამ და აფხაზეთის ლიდერების ეს სურვილი სურვილად დარჩა.

სამაგიეროდ, საკავშირო ცაკის გადაწყვეტილებით და საქართველოს მთავრობის ძალისხმევით 1929 წელს საქართველოს – აფხაზეთის სსრ დაუბრუნეს რსფსრ-ს „პილენკოვოს მხარე" (268,15 კვ. მ, 3500 მოსახლეობით)[30].

ზედმეტი დათმობები, პრივილეგიები აფხაზეთის ქართველი მოსახლეობის ერთ ნაწილში არაჯანსაღ ტენდენციას

აჩენდა. ისინი ეროვნებას იცვლიდნენ, ეწერებოდნენ აფხაზებად. ამის შესახებ იყო არაერთი ინფორმაცია, მაგრამ თბილისი ამ ფაქტებს იმჟამად დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა.

რთული იყო მდგომარეობა სამხრეთ საქართველოში. არა მარტო მრავალეროვანი, არამედ მრავალკონფესიური მხარე სერიოზულ სიძნელეებს წარმოშობდა. რელიგიური მშვიდობის დამყარება, პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის კომუნისტური პრინციპების დამკვიდრება ხანგძლივი, მიზანმიმართული პოლიტიკის შედეგი შეიძლება ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში კომუნისტურმა რეჟიმმა გამოიყენა მებრძოლი ათეიზმის მეთოდები, უღმერთოთა კავშირის ადგილობრივი ორგანიზაციები, ანტირელიგიური აგიტაცია და პროპაგანდა.

გარდა ეროვნულ უმცირესობათა ნაციონალური თავისებურებების გათვალისწინებისა, გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა სახელმწიფო ენის შეთვისებას: იმისათვის, რომ არამკვიდრი ეროვნების წარმომადგენელმა თავი უცხოდ არ იგრძნოს, აქტიურად ჩაებას თავის მეორე სამშობლოს სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროცესებში, მან უნდა იცოდეს სახელმწიფო ენა. საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუცია სახელმწიფო ენად ქართულ ენას აღიარებდა, თუმცა არ ზღუდავდა არაქართული ენების გამოყენებას ადგილებზე, ხელს უწყობდა ნაციონალური სკოლების მშენებლობას.

საქართველოს ხელისუფლების ამ მიმართულებით განხორციელებული პირველი მოკრძალებული ნაბიჯი იყო საქ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1925 წლის 28 მარტის დადგენილების რეალიზაცია, რომლის მიხედვით ახალციხის მაზრაში სახელმწიფო ენად გამოცხადდა ქართული ენა[31]. ეთნოკონფლიქტების თავიდან ასაცილებლად ამ ეტაპზე მიზანშეწონილად ჩაითვალა შიდა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული გამიჯვნა ეროვნული ნიშნის მიხედვით. დადგენილების მიხედვით მაზრის პარტიული ხელმძღვანელი აუცილებლად ქართული ენის მცოდნე უნდა ყოფილიყო. მას უნდა ჰყოლოდა ორი თანაშემწე – სომეხი და თურქი. რაიკომისა და აღმასკომის დადგენილებები აუცილებლად სამ ენაზე უნდა გამოქვეყნებულიყო. განისაზღვრა პარტიული და საბჭოთა სამაზრო ნომენკლატურის ეროვნული შემადგენლობაც, რაც რეგიონში მცხოვრები ყველა ეთნიკური ჯგუფის ინტერესებს ასახავდა.

დადგენილებას, მისი პრაქტიკული რეალიზაციის შემთხვევაში, დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა ერთიან საქართველოსთან ამ კუთხის არაქართველი თუ მაჰმადიანი ქართველი მოსახლეობის ურთიერთკავშირების თვალსაზრისით. დადგენილებას აუცილებლად უნდა მოჰყოლოდა ადგილებზე ქართული სკოლების ქსელის განვითარება, ადგილობრივი კადრების მომზადება ქართულ ენაზე, ქართული ლიტერატურისა და კულტურის პროპაგანდა და ა. შ.

ძალიან მალე აშკარა გახდა, რომ ცენტრალური ხელისუფლების მწირი შესაძლებლობები, მუდმივი შიში – თბილისის მცდელობა შოვინისტურ პოლიტიკად არ აღქმულიყო მოსკოვის მიერ, ადგილობრივი მოსახლეობის ფარული თუ აშკარა საბოტაჟი შესაძლებლობას არ იძლეოდა ბოლომდე წარმატებით განხორციელებულიყო მიღებული დადგენილება. ამიტომაც თბილისმა უკან დახევა ამჯობინა – 1927 წელს ახალციხის მაზრაში სახელმწიფო ენად თურქული ენა გამოცხადდა, გადაისინჯა ადგილობრივი კადრების ეროვნული შემადგენლობაც ადგილობრივი სპეციფიკის გათვალისწინებით.

საქართველოს ხელისუფლება დიდ ყურადღებას აქცევდა შიდა ქართლში მიმდინარე პროცესებს. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნის შემდეგ, ამ ხელოვნური სახელმწიფო წარმონაქმნის ფუნქციონირების საკითხი მწვავედ დადგა. ადგილობრივი პარტიული ელიტა ჩაბმული იყო პოლიტიკურ დაპირისპირებაში ერთმანეთთან, იყო ლოთობის, ყოფითი გახრწნის შემთხვევები. ამის გამო სააქართველოს კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება, რომელშიც აღნიშნული იყო: „მიზანშეწონილად ჩაითვალოს საოლქო კომიტეტის მდივნად წამოყენებული იქნას ენერგიული მუშაკი ცენტრიდან, სასურველია ქართველი". ასეთმა გადაწყვეტილებამ დააცხრო ვნებათაღელვა ოსი ეროვნების პარტიულ მოღვაწეთა შორის.

1926 წელს საქართველოში სულ 113 289 ოსი ცხოვრობდა, მათგან მხოლოდ 63 ათასი კაცი ბინადრობდა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში. ბევრი ოსი ცხოვრობდა ქართლისა და კახეთის სხვადასხვა სოფელში, რესპუბლიკის დედაქალაქ თბილისში, გორში და სხვა ქალაქებში.

თბილისი უდიდეს ყურადღებას უთმობდა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითა-

რებას. ეს მხარე, განსაკუთრებით ოსი მოსახლეობა, ძირითადად მესაქონლეობას მისდევდა, გლეხობის დიდი ნაწილი მცირემიწიანი იყო, წერა-კითვის უცოდინარი, ბოგანო.

კომუნისტური რეჟიმის პირველ წლებში გარკვეული ნაბიჯები გადაიდგა აქ მრეწველობის ადგილობრივი დარგების, განსაკუთრებით სამშენებლო და ხე-ტყის დამზადების საწარმოების მშენებლობისათვის. დიდ ლიახვზე 1926 წელს აშენდა ელექტროსადგური. მცირემიწიანი ოსი გლეხობა საბჭოთა მთავრობამ ტირიფონის ბარაქიან ველზე გადმოასახლა და შეუქმნა ცხოვრების ხელსაყრელი პირობები.

დიდი და სერიოზული მუშაობა განხორციელდა საქართველოში მცხოვრები ებრაელების, განსაკუთრებით ქართველი ებრაელების სოციალურ-პოლიტიკური, ეკონომიკური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. შეიქმნა სპეციალური ორგანიზაცია, რომელიც მიზნად ისახავდა ვაჭრობას მიჩვეული ებრაელი მოსახლეობის მიწაზე დამაგრებას, აგრარულ ურთიერთობებში მათ ჩაბმას, ღარიბ-ღატაკი ებრაელებისაგან იქმნებოდა საბჭოთა მეურნეობები, რისთვისაც სახელმწიფო მათ აძლევდა მიწებს, სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარს.

საქართველოს ხელისუფლება ვარაუდობდა, რომ ცალკეული ნაკლოვანებების მიუხედავად მისი ეროვნული პოლიტიკა მთლიანად შეესაბამებოდა საქართველოში მოსახლე ეთნიკური ჯგუფების ინტერესებს. ამიტომაც იგი მუდამ ამაყობდა მიღწევებით საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის დარგში როგორც თბილისში პარტიულ ღონისძიებებზე, ისე მოსკოვშიც.

1928 წლის ზაფხულში თბილისში ჩამოვიდა სკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პარტიული კომისია პშენიცინის ხელმძღვანელობით. მისი მიზანი იყო საქართველოს კომპარტიის მოღვაწეობის სხვადასხვა ასპექტის შესწავლა. კომისიამ შეისწავლა ეთნიკურად განსხვავებულ რეგიონებში არსებული ვითარებაც, თუმცა ეროვნული საკითხის პრობლემების შესწავლა კომისიის მიზანს არ წარმოადგენდა და კომისიის ხელმძღვანელს მასზე არც გაუმახვილებია ყურადღება თავის ანგარიშში, რომელიც მან გააკეთა საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიეტეტის IV პლენუმზე 1928 წლის 25 სექტემბერს. მხოლოდ ერთი ფრაზით აღნიშნა – „მრეწველობის განვითა-

რება ძირითადად საქართველოს რაიონებში და სუსტად – ავტონომიურ რესპუბლიკებში"[32].

მაგრამ ცოტა მოგვიანებით, კომისიის რიგითმა წევრმა სეიდ კადიროვმა რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის სახელზე წარადგინა მოხსენებითი ბარათი, სადაც მკაცრად იყო გაკრიტიკებული და შეფასებული საქართველოს კომპარტიის ეროვნული პოლიტიკა. როგორც ჩანს, მისთვის საქართველოს ეთნიკურად და ეთნოგრაფიულად განსხვავებულ კუთხეებში ადგილობრივ დაინტერესებულ პირებს გარკვეული ინფორმაცია მიუციათ, რაც დისკრედიტაციას უკეთებდა საქართველოს კპ (ბ) ხელმძღვანელობას მოსკოვის თვალში და მის ეროვნულ პოლიტიკას შოვინისტურად წარმოადგენდა.

ს. კადიროვს დეტალურად აქვს შესწავლილი ვითარება აფხაზეთში, სამხრეთ ოსეთში, აჭარასა და სამეგრელოში[33].

ს. კადიროვი არ მალავს, რომ აფხაზების ერთი ნაწილის მიზანი იყო შესულიყვნენ რსფსრს შემადგენლობაში.

ს. კადიროვი ეხება აჭარის პრობლემებს და ხულოს გამოსვლებთან დაკავშირებით აღნიშნავს შემდეგს: „საქმე ჩადრში კი არ იყო, არამედ იმაში, რომ აჭარლებს დაუხურეს მედრესები, ამასთან უკმაყოფილონი იყვნენ არა იმდენად იმით, რომ საღვთო რჯულის შესწავლა შეწყდა, არამედ იმით, რომ ხმარებიდან ამოიღეს არაბული ანბანი"[34].

სამხრეთ ოსეთში სტუმრობის დროს მისთვის გაუმხელიათ, რომ სურთ ჩრდილოეთ ოსეთთან შეერთება, ხოლო სამხრეთ საქართველოში მცხოვრებ თურქულენოვან მოსახლეობას უთქვამს, რომ ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში თვალით არ უნახავთ მაზრის ხელმძღვანელობა[35].

ს. კადიროვი საკმაოდ დიდ ადგილს უთმობდა სამეგრელოს ავტონომიის პრობლემას და ცდილობდა მისი კანონიერების დასაბუთებას.

ს. კადიროვი საქართველოს პარტიულ ხელმძღვანელობას აბრალებდა რკპ (ბ) XII ყრილობის რეზოლუციის იგნორირებას, რომელიც მოითხოვდა მცირე ერებისა და ეთნიკური ჯგუფებისათვის სოციალურ-კულტურული განვითარებისათვის უპირატესი პირობების შექმნას, მათ ტერიტორიაზე მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, კულტურული აღმშენებლობის ეფექტურად განვითარებას.

ს. კადიროვის წერილმა უდიდესი რეზონანსი მოიპოვა. პარტიულ ფორუმებზე დაიწყეს „ქართული შოვინიზმის" კრიტიკა, ეროვნული საკითხით დაინტერესებამ არნახული მასშტაბები შეიძინა.

ს. კადიროვის წერილში მოყვანილი ფაქტები აშკარად მიუთითებენ, რომ კომუნისტური იდეოლოგიის ძირითადი პრინციპი – თითქოს საბჭოთა კომუნისტური ხელისუფლების დამკვიდრებისთანავე გაქრებოდა საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის გართულების ყველა შესაძლო მიზეზი, აღმოჩნდა უტოპია. საეროვნებათაშორისო ურთიერთობას ვერ აწესრიგებდა უამრავი პარტიული დადგენილება და ცირკულარი.

მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ ს. კადიროვის წერილში ყველა ეროვნებაზე იყო საუბარი, ქართველების გარდა. საქართველო, რომელსაც კომუნისტურმა დიქტატურამ ძალდატანებით წაართვა დამოუკიდებლობა და რომელიც თავის ტერიტორიაზე თავის სუვერენულ უფლებებს სრულყოფილად ვერ ახორციელებდა, რომლის მკვიდრი ქართველი მოსახლეობა არაფრით გამორჩეულ მდგომარეობაში არ იყო და ისევე განიცდიდა პროლეტარიატის დიქტატურის მარწუხებს, როგორც საქართველოში მცხოვრები სხვა ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენლები, არავის ახსოვდა. არ ხორციელდებოდა მისი, თვით კომუნისტური კონსტიტუციის ფუძემდებლური მოთხოვნებიც კი – ვერ მოხერხდა ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსის საყოველთაო დამკვიდრება.

გადაჭარბებულმა ინტერნაციონალიზმმა, წარამარა მოსკოვისკენ ყურებამ და მისი დირექტივებისადმი მონურმა მორჩილებამ, მნიშვნელოვნად შეაფერხა საქართველოში ქართული ეროვნული საქმის კეთების ის გაუბედავი მცდელობაც კი, რაც 20-იანი წლების შუა ხანებში შეიმჩნეოდა.

პოლიტიკურმა კრიზისმა აშკარად აჩვენა, რომ უტოპია იყო საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის გადაჭარბებული ყურადღება საქართველოში მცხოვრები ნაციონალურ უმცირესობათა წარმომადგენლების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კონკრეტულ საკითხებისადმი, მცირე ეთნიკური ჯგუფების სოციალური და კულტურული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, არსებული მწირი მატერიალური შესაძლებლობებით, უამრავი გადაუჭრელი პრობლემით (კადრები, სკოლები, კულტურული ცენტრები, საგანმანათლებლო

დანესებულებები და ა. შ.). ეს ანეიტრალებდა ყოველგვარ ძალისხმევას საქართველოში მცხოვრები ყველა ეთნიკური ჯგუფის სოციალური და კულტურული დაწინაურებისათვის.

ს. კადიროვის ინციდენტის მთავარი შედეგი იყო ეროვნებათაშორისო ურთიერთოებებით დაინტერესება. ჩატარდა სოციოლოგიური გამოკვლევები, შეიქმნა სტატისტიკა, რომლებშიც აისახა ეროვნული წარმომადგენლობა სახალხო მეურნეობის, მეცნიერების, კულტურის სხვადასხვა დარგში.

საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მითითებით რეგიონებში რეალური ვითარების შესასწავლად გაიგზავნენ პარტიული კომისიები, რომლებსაც ძირითადად ეროვნებათაშორისო ურთიერთობის არსებული ვითარება უნდა შეესწავლათ.

შემოწმებამ ცხადყო, რომ თუ საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლების ხელშეწყობით 1925 წელს საქართველოში არაქართული სკოლებიდან იყო: სომხური – 120, თურქული – 79, რუსული – 59, ოსური – 27, ბერძნული – 34, ებრაული – 3, ასირიული – 2, გერმანული – 12, ქურთული – 1. უკვე 1928 წლისათვის ეს მაჩვენებლები საგრძნობლად გაიზარდა: სომხური იყო 186, თურქული – 90, რუსული – 91, ოსური – 116, ბერძნული – 106, აფხაზური – 58, ებრაული – 5, გერმანული – 1 და ა. შ.[36]

ამ ფორმით საქართველოს ხელისუფლება ცდილობდა დაეკმაყოფილებინა საქართველოში მცხოვრები ყველა ეთნიკური ჯგუფის კულტურული მოთხოვნები, მაგრამ ვლინდებოდა მეორე მხარეც ასეთი მონდომებისა – პედაგოგიური კადრების ნაკლებობა, სკოლები სრულად ვერ კომპლექტდებოდნენ, არ იყო სახელმძღვანელოები, და საერთოდ, მსგავსი სასკოლო პოლიტიკა არარეალური და მავნე იყო ნებისმიერი პოლიეთნიკური საზოგადოებისათვის და მისი შედეგები საქართველოში შედარებით გვიან გამოვლინდა.

განსაკუთრებით საინტერესო ინფორმაცია ჩამოიტანეს კომისიის წევრებმა მესხეთ-ჯავახეთიდან. 1929 წელს ახალციხის რაიონში 99 ათასი კაცი ცხოვრობდა. 66,7 პროცენტი თურქი იყო (ასეა დოკუმენტში), ქართველი – 12,8 პროცენტი, სომეხი – 16 პროცენტი. კომისიის ანგარიშში ხაზგასმულია, რომ ახალციხელი თურქების დიდი ნაწილი წარსულში ქართველები იყვნენ, გვარიც კი ქართული ჰქონდათ. მაგრამ რეა-

ლური ვითარების გაცნობის შემდეგ კომისია იმასაც აღნიშნავდა, რომ „თუ დღევანდელი თურქები ისტორიულად ქართველები იყვნენ, დღეს 300 წლის შემდეგ ყველაფერი ქართული დაკარგული აქვთ: ენა, რელიგია, ყოფა, ტრადიციები და ა. შ. ეს ყველაფერი მათ უკვე თურქული აქვთ. დღევანდელი თურქები არა მარტო აღარ არიან ქართველები და ქართველებს არ წარმოადგენენ, არამედ არც უნდათ იყვნენ ქართველები"[37].

კომისიამ შეამჩნია გამწვავებული ნაციონალური ურთიერთობა, აგრესიაც კი ადგილობრივ სხვადასხვა კონფესიურ ჯგუფებს შორის: თურქებსა და ქართველ-სომხებს შორის, აღინიშნა კადრების დაწინაურებასა და შერჩევისას ქართველებისა და სომხების უპირატესობა მაჰმადიანების საზიანოდ. დაპირისპირება ეროვნულ-კონფესიურ ნიადაგზე შეიმჩნეოდა არა მარტო სასოფლო რეგიონებში, არამედ სამრეწველო საწარმოებშიც კი.

კომისიამ შეისწავლა საქართველოში მცხოვრები ბერძნების, გერმანელების, ქურთი-იეზიდების და სხვა ეთნიკური ჯგუფების სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების საკითხებიც.

მიღებული შედეგებით შეშფოთებული საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობა „ქართულ ნაციონალიზმზე" ალაპარაკდა. საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მდივანი მ. კახიანი საქართველოს კპ (ბ) VI ყრილობაზე (1929) აღნიშნავდა: „ქართული დიდმპყრობელობა ჩვენთან, რა თქმა უნდა, არის – ქართულ ინტელიგენციაში, ჩვენი აპარატის თანამშრომლებში. ცენტრალურ აპარატში სხედან ისეთი ადამიანები, რომლებიც უფრო მეტ ყურადღებას უთმობენ ქართველებს და ივიწყებენ იმ 30-40% არაქართველ მოსახლეობას, რომლებიც ჩვენ გვყავს. ამის წინააღმდეგ უნდა ვიბრძოლოთ გახურებული შანთით"[38].

„ქართული შოვინიზმის" მიმართ კიდევ უფრო აგრესიული იყო ლ. ღოღობერიძე საქ. კპ (ბ) VII ყრილობაზე (1930).

საქართველოს დამფრთხალი პარტიული ხელმძღვანელობა 20-იანი წლების დასასრულს ხაზგასმით ცდილობდა ეჩვენებინა თავისი ტოლერანტობა, ლოიალობა. ეს პოლიტიკა ზოგჯერ აშკარად გადაჭარბებულ ფორმებს იღებდა. ტრადიციული გახდა ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენლების პერიოდული შეხვედრები, დისპუტები საეროვნებათაშო-

რისო ურთიერთობის საკითხებზე. ამ შეკრებებს გავლენიანი პარტიული ლიდერებიც ესწრებოდნენ.

ამრიგად, აშკარაა, რომ 20-იანი წლების დასასრულს საქართველოში ეროვნებათაშორისო ურთიერთობა დაიძაბა, დაგროვდა გადასანყვეტი ბევრი საკითხი, პოლიეთნიკურ რეგიონებში თვალსაჩინოა უკმაყოფილება. საქართველოს კომუნისტურმა ხელისუფლებამ (ლ. ღოღობერიძე, მ. კახიანი) ადგილობრივი ნაციონალისტების აქტივობას ვერაფერი დაუპირისპირა, ვერც თეორიულად და ვერც პრაქტიკულად. ის აშკარად წავიდა დათმობებზე, რამაც საქართველოში, გარკვეულწილად, დეცენტრალიზაციის პროცესები გააძლიერა. აშკარა იყო, რომ საქართველოს ხელისუფლება ვერ უმკლავდებოდა ნაციონალისტურ სტიქიას. 20-იანი წლების ეროვნული პოლიტიკა, რომელსაც გულმოდგინედ ატარებდა საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება და რომელიც გამოიხატებობოდა ლოიალობასა და დათმობებში, აშკარად ჩიხში შევიდა. საჭირო იყო ამ პოლიტიკის რადიკალური შეცვლა.

§4. საქართველოს ტერიტორიული ცვლილებანი 20-იან წლებში

საბჭოთა რუსეთის მიერ 1921 წლის თებერვალ-მარტში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიის ოკუპაციის შემდეგ, როდესაც შეიქმნა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, დაისვა მისი ტერიტორიის განსაზღვრის საკითხი. მაგრამ საქართველოს ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ იგი „ინტერნაციონალიზმის" საფუძველზე გადაწყვიტა და საქართველოს ტერიტორიის ნაწილი მეზობელ რესპუბლიკებს გადასცა.

რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის დროს თურქეთმა ახალი ულტიმატუმების წამოყენებით დაიკავა არდაგან-ართვინი. ამ დროს არსებობდა საშიშროება იმისაც, რომ თურქეთს ბათუმის ოლქიც მიეტაცებინა, მაგრამ აქ საქმეში ჩაერია რუსეთი, რადგან ეს არ შედიოდა მის სტრატეგიულ ინტერესებში, რასაც იმხანად საქართველოს სისხლხორცეული

ინტერესებიც ემთხვეოდა. შექმნილი ვითარება რამდენადმე განმუხტა 1921 წლის 16 მარტის რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულებამ. ამ ხელშეკრულების ძალით თურქეთი „უთმობდა" საქართველოს ბათუმის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიას იმ პირობით თუ ამ მხარის (სამუსლიმანო საქართველოს) ადგილობრივი მოსახლეობა ავტონომიის უფლებით ისარგებლებდა. ამ ხელშეკრულებით ქართული ტერიტორიები არდაგან-ოლთისი-ართვინი თითქმის ბათუმამდე თურქეთის ტერიტორიულ საზღვრებში მოექცა. აღნიშნული ხელშეკრულება დაადასტურა 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებამ სომხეთის, აზერბაიჯანისა და საქართველოს საზღვრების დადგენის საკითხზე. საინტერესოა, რომ თურქეთმა სასაზღვრო ხელშეკრულება ცალ-ცალკე გააფორმა თითოეულ საბჭოთა რესპუბლიკასთან. საქართველოს მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს საქართველოს სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარმა შ. ელიავამ და საქართველოს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა ალ. სვანიძემ.

ყარსის ხელშეკრულების ძალით ოსმალეთი თანხმდებოდა დაეთმო „საქართველოს სუვერენიტეტი ბათუმის პორტზე და ქალაქზე და ტერიტორიაზე, რომელიც ძევს ჩრდილოეთით საზღვრისა..."

მაგრამ თურქეთს გადაეცა ყოფ. ბათუმის ოლქის სამხრეთი ნაწილი (მაჭახელა, ბორჩხა და მაკრიალი) 936,15 კვ. კმ-მდე; ართვინის ოლქი – 3384,82 და არდაგანის ოლქის 5644,74 კვ. კმ ტერიტორია[39].

ტერიტორიული გამიჯვნის საკითხები იმ დროს, როდესაც ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი სახელმწიფოები შეიქმნა, ფრიად გამწვავებული იყო, რადგან თავი იჩინა აზერბაიჯანისა და სომხეთის მიერ საკუთარი სახელმწიფოების ტერიტორიის გაფართოების მცდელობამ მეზობელი ტერიტორიების ხარჯზე. ასე ხელჰყო აზერბაიჯანმა ზაქათალა-საინგილოს მხარე.

საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების პირდაპირი მოვალეობა უნდა ყოფილიყო, თუ იგი ეროვნული ინტერესებით იხელმძღვანელებდა, საქართველოსაგან თუნდაც უკვე ჩამოცილებული ისტორიული ტერიტორიების საზღვრების მოწესრიგება და შემომტკიცება, მათ შორის თითქმის დაკარგული საინგილოს მხარისა. მაგრამ, სამწუხაროდ, პირიქით მოხდა.

საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი, რომელიც 1921 წ. უმაღლესი ხელისუფლების ფუნქციებს ასრულებდა, არა თუ შეეცადა დაებრუნებინა საქართველოსათვის იმხანად სადავოდ გამხდარი ზაქათალის ტერიტორია, არამედ მან საქართველოსა და აზერბაიჯანის დელეგატთა კონფერენციაზე ფაქტობრივად დააკანონა მანამდე დაუკანონებელი საინგილოს მიერთება აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მიერ.

ზაქათალის აზერბაიჯანისათვის გადაცემის ხელშეკრულებას, რომლის შინაარსი ასეთი იყო: „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა უარს ამბობს ყველა თავის პრეტენზიაზე ზაქათალის ოლქზე სახელმწიფოებრივი საზღვრების ფარგლებში, რაზედაც საქართველოს რევკომი გამოსცემს შესაბამის დეკლარაციას". 1921 წლის 5 ივლისს ხელი მოაწერეს აზერბაიჯანის სსრ და საქართველოს რევკომის თავმჯდომარეებმა ფილიპე მახარაძემ და ნარიმან ნარიმანოვმა, ხოლო იმავე წლის 15 ნოემბერს შეთანხმებას საქართველოს და აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკების სახელმწიფო საზღვრის შესახებ საქართველოს სსრ რევკომის თავმჯდომარემ – ბუდუ მდივანმა და აზერბაიჯანის სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარემ მუხტარ გაჯი-ზადემ[40]. ამით იურიდიულად დადასტურდა ზაქათალის ოლქის მიკუთვნება აზერბაიჯანის რესპუბლიკისათვის. მაგრამ ტერიტორიული დავა საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის კვლავაც გრძელდებოდა.

მოწესრიგდა დავა ბორჩალოსა და ყაზახის მაზრებს შორის და მეორე სადავო მონაკვეთიც დავით გარეჯიდან მდ. მტკვრამდე წითელი ხიდის მიდამოებში გადაეცა საქართველოს.

ამრიგად, აზერბაიჯანის სს რესპუბლიკას ზაქათალის ოკრუგის (რომლის ტერიტორია 3993,89 კვ. კმ-ს, ხოლო მისი მოსახლეობა კი 92668 სულს შეადგენდა) გარდა, გადაეცა თბილისის მაზრის გარეჯის ველი და ქვემო ყარაიაზის სექტორი – 658,89 კვ. კმ და სიღნაღის მაზრის ელდარის ველი – 546,69 კვ. კმ, რომელსაც ადრე წინამინდორი ერქვა. იგი სამხრეთით მდ. იორისა და ალაზნის შესართავთან თავდებოდა[41].

შემდგომ წლებში საინგილოს ბედში რადიკალური ცვლილებები არ მომხდარა, თუმცა არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ქართული ენის შენარჩუნების ფაქტი. ქართველ ინგილო

მოღვაწეთა შეუნელებელ ბრძოლას უნდა ვუმადლოდეთ, რომ დღეს ერთობ შეზღუდულად, მაგრამ მაინც არის შენარჩუნებული ქართული ენა საინგილოს ზოგიერთ ისტორიულ რაიონში. თანამედროვე პირობებში, საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის ვითარება ქმნის კეთილსასურველ პირობებს საქართველოს გარეთ მცხოვრები ქართველების დახმარებისათვის.

რკპ (ბ) კავბიუროს 1921 წლის მაისის პლენუმმა შექმნა სპეციალური კომისია ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა ტერიტორიული საკითხების მოგვარების მიზნით ს. კიროვის თავმჯდომარეობით. სხდომები მიმდინარეობდა თბილისში 1921 წლის 25-27 ივლისს. კომისიის სხდომაზე განსაკუთრებული სიმწვავით დააყენა სომხეთის ტერიტორიის საკითხი მისმა წარმომადგენელმა ბეკზადიანმა. მან აღნიშნა, რომ მოსკოვის ხელშეკრულების დადების შემდეგ (იგულისხმება რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულება) სომხეთმა დაკარგა თავისი ტერიტორიის თითქმის ნახევარი ეკონომიკურ რესურსებიანად.

ამ გარემოებათა გამო მას საჭიროდ მიაჩნდა, რომ მეზობელ აზერბაიჯანსა და საქართველოს რესპუბლიკებისათვის ჩამოეჭრათ ტერიტორია სომხეთის სასარგებლოდ. საქართველოსაგან სომხეთის ხელისუფალნი ითხოვდნენ ახალქალაქის მაზრის გადაცემას. ეს „მოტივირებული" იყო იმით, რომ იქ მოსახლეობის 72% სომეხი იყო.

სომხეთის წარმომადგენლები, რა თქმა უნდა, საკუთარი ქვეყნის ინტერესებით ხელმძღვანელობდნენ, თუმცა კარგად იცოდნენ, რომ ახალქალაქის მაზრის ტერიტორია ისტორიულად საქართველოს ნაწილი იყო და ისიც თუ როდის ან რით იყო გამოწვეული ამ მაზრაში სომეხთა კომპაქტური დასახლების გაჩენა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის იმდროინდელმა ხელისუფლებამ, მიუხედავად ინტერნაციონალიზმისადმი ერთგულებისა, სომხეთთან „გამიჯვნის" შეთავაზებული ვარიანტი მიუღებლად მიიჩნია, არ დაუშვა ამ ტერიტორიის ჩამოჭრა. ქართულ დელეგაციას მხარი დაუჭირა რუსეთის წარმომადგენელმა და ამიტომ, ახალქალაქის მაზრა და ხრამის რაიონის მდგომარეობა უცვლელად იქნა დატოვებული.

სომხეთის აღნიშნული პრეტენზიების კონტექსტში იხილებოდა რკპ (ბ) კავბიუროს 1921 წლის მაისის პლენუმზე ლორეს ნეიტრალური ზონის საკითხიც. ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის საზღვრების დამდგენმა კომისიამ საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა მიანდო რკპ (ბ) კავბიუროს, რომელმაც 1921 წლის 7 ივლისს ი. სტალინის მონაწილეობით განიხილა საქართველოს და სომხეთის საზღვრების საკითხი. კავბიურომ დაადგინა, რომ ლორეს ყოფილი ნეიტრალური ზონა შეერთებოდა სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკას.

ამრიგად, სომხეთს გადაეცა ბორჩალოს მაზრის სამხრეთი ნაწილი – ლორეს ნეიტრალური ზონის ტერიტორია 236,41 კვ. კმ და ლოქ-ლილვარის ქედის ჩრდილოეთი ფერდობი, სადაც მოსახლეობა არ იყო. 1921 წლის 6 ნოემბერს საქართველოს რევკომის თავმჯდომარის ბუდუ მდივნისა და ალ. მიასნიკოვის მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტის მიხედვით დადგინდა საქართველო-სომხეთის სახელმწიფო საზღვარი, რომელიც დღესაც მოქმედებს.

საქართველოს ტერიტორიულ ცვლილებებს 1921 წლის შემდგომ პერიოდშიც ჰქონდა ადგილი, კერძოდ, სსრ კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის 1925 წლის დადგენილებით რუსეთის ფედერაციას გადაეცა პილენკოვო (აფხაზეთი), რომლის ტერიტორია შეადგენდა 268,15 კვ. კმ, ხოლო მოსახლეობა 3500 კაცს და დუშეთის მაზრის მელხესტი და ცეკარო 166,78 კვ. კმ 1600 მცხოვრებით.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საქართველომ დაიბრუნა ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის ცაკის 1923 წლის დადგენილებით აზერბაიჯანისგან ე. წ. წინამინდორი – ყოფ. ზაქათალის მაზრის ალაზნისპირა ველი – 188,44 კვ. კმ ტერიტორია, ხოლო 1927 წლის დადგენილებით ყაზახის მაზრის ჩათმის ველი – 132,66 კვ. კმ სივრცე. 1929 წლის 18 თებერვლის გადაწყვეტილებით საქართველოს გადაეცა გარეჯის სანახების მხოლოდ ნაწილი, ისტორიული ტერიტორიის ნაწილი – ბერთუბანი და სხვ. დღემდე აზერბაიჯანის შემადგენლობაში რჩება.

1929 წ. რუსეთის ფედერაციამ საქართველოს გადმოსცა პილენკოვო, დღევანდელი დაბა განთიადის და ერმოლოვკა – დღევანდელი დაბა ლესელიძის ტერიტორია, რომლებზედაც, როგორც აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაზე საერთოდ,

დღესდღეობით სამწუხაროდ, არ ვრცელდება საქართველოს იურისდიქცია.

20-იანი წლების ბოლოს შეტანილ იქნა ცვლილებანი საქართველოს ადმინისტრაციულ ტერიტორიულ დაყოფაში.

საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1926 წლის დეკემბრის მდგომარეობით წარმოდგენილი იყო 17 მაზრის, აგრეთვე ფოთის რაიონის, აფხაზეთის სსრ, აჭარის ასსრ და სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის, 26 ქალაქისა და 16 ქალაქის ტიპის დასახლების ტერიტორიით. 1929 წლის 11 ივლისს სრულიად საქართველოს ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა და საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ მიიღეს დადგენილება საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულების მოწყობის წესის შესახებ.

გადაწყდა ოთხი – თბილისის, ქუთაისის, გორისა და კახეთის ოლქების ჩამოყალიბება, 52 რაიონის დაარსება საქართველოში, აჭარის ასსრ-ის გამოკლებით, ხოლო აჭარაში 4 რაიონის შექმნა. იქმნებოდა 128 ახალი სასოფლო საბჭო საქართველოში, მათ შორის 8 – აჭარაში. აფხაზეთს, როგორც იმ დროისათვის სამოკავშირეო რესპუბლიკას, აღნიშნული დარაიონება არ შეხებია, მაგრამ 1931 წლიდან ავტონომიურ რესპუბლიკად გარდაქმნის შემდეგ იგი ჩაერთო ახალ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში.

შემდგომ წლებშიც დროდადრო ხდებოდა ცვლილებანი საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში, რაც დაკავშირებული იყო დაბების ქალაქებად გარდაქმნასთან და სხვა ფაქტორებთან.

თავი III. საქართველო 30-იან წლებში

§1. პოლიტიკური ვითარება საქართველოში 30-იანი წლების დასაწყისში

XX საუკუნის 20-იანი წლების დასასრული და 30-იანი წლების დასაწყისი მსოფლიოში არნახული ეკონომიკური კრიზისით აღინიშნა. დასავლეთ ევროპის წამყვანი დემოკრატიული ქვეყნები, განსაკუთრებით კი ამერიკის შეერთებული შტატები ჯერ ეკონომიკური კრიზისის მდგომარეობაში, ხოლო შემდეგ ხანგძლივ ეკონომიკურ დეპრესიაში აღმოჩნდნენ. სტაბილური საფინანსო სისტემების რღვევამ, წარმოების პარალიზებამ, ინფლაციამ, საწარმოების დახურვამ, უმუშევრობამ გამოიწვიეს სოციალური პრობლემების განსაკუთრებული გამძაფრება. ასეთ ვითარებაში ევროპაში სულ უფრო აშკარა ხდებოდა პოლიტიკური შეხედულებების რადიკალიზაცია. გერმანიაში ყოველწლიურად ძლიერდებოდა რევანშისტული განწყობილება, რომელიც ვერსალის საზავო ხელშეკრულების გადასინჯვას, გერმანელი ერის შელახული ღირსების აღდგენას, ეროვნული ერთიანობის განმტკიცებას ისახავდა მიზნად. რევანშისტული განწყობილებებით, მოსახლეობის ფართო ფენების უმძიმესი ეკონომიკური მდგომარეობით სარგებლობდნენ გერმანელი ნაციონალ-სოციალისტები, რომლებიც სწრაფ ეკონომიკურ აღორძინებას, ვერსალ-ვაშინგტონის სისტემის დანგრევას, ახალი სასიცოცხლო სივრცეების მოპოვებას და მსოფლიოში ახალი წესრიგის დამყარებას პირდებოდნენ საკუთარ მოსახლეობას.

ტერიტორიების გადანაწილებას, საკუთარი ჰეგემონიის განმტკიცებას და ამერიკის შეერთებული შტატებისა და ინგლისის ინტერესებს სერიოზულ შესუსტებას შორეულ აღმოსავლეთში და მომავალში მთლიანად გამოდევნას ისახავდა მიზნად მილიტარისტული იაპონია, რომელმაც 1932 წელს დაინყო აგრესია ჩინეთის წინააღმდეგ.

იტალიელი ფაშისტები ძველი რომის იმპერიის აღდგენის ფანტასტიკურ გეგმებზე ოცნებობდნენ და ხმელთაშუაზღვისპირეთის პატარა ქვეყნების წინააღმდეგ აგრესიისათვის ემზადებოდნენ.

ასეთ რთულ საერთაშორისო ვითარებაში 1930 წელს საბჭოთა კავშირში დასრულდა პარტიული დაპირისპირება კომუნისტური პარტიის ცალკეულ ფრაქციებს შორის, რომელშიც გამარჯვება ი. ბ. სტალინის დაჯგუფებამ მოიპოვა. საბჭოთა სახელმწიფოსაც თავისი იმპერიული გეგმები ჰქონდა მსოფლიოში: კომუნისტური იდეოლოგიის მშვიდობიანი თუ სამხედრო ჩარევის დახმარებით გავრცელება კრემლის ლიდერების დაუფარავ სურვილს წარმოადგენდა. სწორედ ამისათვის არსებობდა III კომუნისტური ინტერნაციონალი, რომელიც პროკომუნისტურ საქმიანობას ეწეოდა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში და, გარკვეულწილად, ეს საქმიანობა წარმატებული იყო.

ახალი პოლიტიკური სიტუაცია (სტალინის ერთპიროვნული ძალაუფლება) მოითხოვდა ადგილებზეც ახალ კადრებს, ენერგიულ პიროვნებებს, რომლებიც შეძლებდნენ სტალინის მიზანდასახულების ოპტიმალურ რეალიზაციას. ამიერკავკასიისა და საქართველოს პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელობის როტაცია დაიწყო უკვე 1930 წლიდან. პირველად გაათავისუფლეს ბესო ლომინაძე. მას დაბრალდა მემარცხენეობა, რომელიც „ბლოკში შევიდა მემარჯვენეებთან". ამას მოჰყვა 1931 წლის 31 ოქტომბრის საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის დადგენილება „ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის, საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის კომპარტიების მუშაობის შესახებ"[1]. დადგენილება მიუთითებდა, რომ ამიერკავკასიაში ადგილი ჰქონდა სერიოზულ პოლიტიკურ შეცდომებს გლეხობის საკითხში და ვერ იქნა უზრუნველყოფილი გლეხობის (ღარიბი, საშუალო) სწორი პოლიტიკური ხელმძღვანელობა.

დადგენილება სერიოზულად აკრიტიკებდა საქართველოს პარტიულ ხელმძღვანელობას, აღნიშნავდა „ატამანშჩინის" ფაქტებს, „პარტიულ და საბჭოთა ხელმძღვანელობაში ადგილი აქვს ბრძოლას გავლენისათვის, მოხდა კადრების დაწინაურება პირადი ერთგულებით, აწინაურებენ სუსტ მუშაკებს, ბოლშევიკური დისციპლინის დამრღვევებს"[2]...

დადგენილება კონკრეტულ ამოცანებს სახავდა საქართველოს ეკონომიკის აღმავლობისათვის. სწორედ ეს დადგენილება მოითხოვდა ადგილობრივი პარტიული და საბჭოთა მუშაკებისაგან საქართველოში ჩაისა და ციტრუსების, ტექნიკუ-

რი კულტურების უპირატეს განვითარებას, საკურორტო ინფრასტრუქტურის შექმნას და ა. შ.

დადგენილების გამოქვეყნებიდან ძალიან მალე ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პირველ მდივნად აირჩიეს მამია ორახელაშვილი. 1931 წლის 14 ნოემბერს გაიმართა საქ. კპ (ბ) ცკ პლენუმი. პლენუმზე საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად აირჩიეს ლავრენტი ბერია.

ცვლილებები მოხდა საქართველოს სახკომსაბჭოს შემადგენლობაში. საგეგმო კომიტეტის და სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის მოადგილედ დაამტკიცეს მ. ტოროშელიძე, მუშგლეხინის სახალხო კომისარი გახდა ვ. მზარეულაშვილი, ფინანსთა კომისარი – გ. ვაშაძე და ა. შ. საქართველოს პროფსაბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს გ. სტურუა.

ამ ცვლილებებს მოჰყვა საქართველოში ადგილობრივი პარტიული და საბჭოთა ორგანოების ხელმძღვანელობის შეცვლა.

საქართველოს კომპარტიის VIII ყრილობაზე (1932 წელი) ლ. ბერიამ დაუფარავად შენიშნა თავის პოლიტიკურ მოწინააღმდეგებს, რომ ვერ მოითმენს მათ მცდელობას შექმნან „ნაპრალები პარტიაში", ... „დაჯგუფებები და ატამანები".

1932 წლის 17 ოქტომბერს ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პლენუმმა პირველი მდივანი მ. ორახელაშვილი გადააყენა თანამდებობიდან და მის ნაცვლად აირჩია ლავრენტი ბერია.

§2. სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქცია

სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციის აუცილებლობა საბჭოთა სახელმწიფოს წინაშე დააყენა ქვეყანასა და მსოფლიოში მიმდინარე ობიექტურმა პროცესებმა: ი. ბ. სტალინი უკვე 1931 წლის თებერვალში მრეწველობის მუშაკთა სრულიად საკავშირო კონფერენციაზე საჯაროდ აცხადებდა: „ჩვენ 50-100 წლით ჩამოვრჩით მოწინავე ქვეყნებს. ჩვენ ეს მანძილი ათი წლის განმავლობაში უნდა გავირბინოთ, ან შე-

ვასრულებთ ამას, ან გაგვსრესენ"[3]. ინდუსტრიალიზაციის ტემპების დაჩქარებას მოითხოვდა კომუნისტური პარტიის შიგნით არსებული მემარცხენე ოპოზიციაც, რომელიც ამ მიზნით კულაკობის წინააღმდეგ მიმართულ ექსპროპრიაციული ზომების კიდევ უფრო გამკაცრების აუცილებლობას ვარაუდობდა. ამის საფუძველზე უნდა მომხდარიყო პირველადი სოციალისტური დაგროვება და აქედან მიღებული მატერიალური რესურსებით მძიმე მრეწველობის უპირატესი განვითარება.

ამიტომაც პირველ ხუთწლიან გეგმაში (1928-1932 წწ.) 30-იანი წლების დასაწყისიდან, როგორც უკვე აღინიშნა, კიდევ უფრო გააძლიერეს მრეწველობის „ა" ჯგუფის – წარმოების საშუალებათა წარმოების დარგების განვითარება.

პირველი ხუთწლედის წლებში აშენდა ახალი თბოსადგურები, სამშენებლო მასალათა საწარმოები, მსუბუქი მრეწველობის რიგი ობიექტი და ა. შ. მიმდინარეობდა კასპის ცემენტის ქარხნის, თბილისის ახალი მექანიკური, ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხნების, ზაჰესი -II მშენებლობა. 1933 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა რიონჰესი, მიმდინარეობდა ტყვარჩელის ქვანახშირის მაღაროს, ქუთაისის ბარიტის საბადოს ბაზაზე ლითოფონის ქარხნის და სხვა მნიშვნელოვანი საწარმოების მშენებლობა. ყველაფერმა ამან უზრუნველყო საქართველოში, ისევე როგორც მთლიანად საბჭოთა კავშირში, უმუშევართა შემცირება. 1930 წელს უმუშევრობა, როგორც სოციალური მოვლენა, საქართველოში ოფიციალურად უკვე აღარ იყო რეგისტრირებული.

საქართველოს ახალი პოლიტიკური ხელმძღვანელობის მოსვლა დაემთხვა ახალი ხუთწლიანი გეგმის (1933-1938 წწ.) შემუშავებას და რეალიზაციას. ეს პერიოდი კიდევ უფრო დაძაბული იყო. უფრო აქტუალური გახდა თავდაცვითი მრეწველობის დარგების განვითარება. ხუთწლედის ძირითად და გადამწყვეტ სამეურნეო ამოცანად დაისახა სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქცია, ახალი ტექნიკური ბაზის შექმნა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგისათვის. ამ ხუთწლედში უნდა დასრულებულიყო კაპიტალისტური ელემენტების საბოლოო ლიკვიდაცია მეურნეობის ყველა სფეროში. სოფლად საბოლოოდ უნდა დამთავრებულიყო სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის პროცესი, მიღებული შედეგებით გათვალისწინებული იყო საბჭოთა მოქალაქეების კულტურული და საყო-

ფაცხოვრებო მოთხოვნილებების უფრო სრული დაკმაყოფილება.

ახალი ხუთწლიანი გეგმა ითვალისწინებდა საქართველოს ელექტრო-ენერგეტიკის შემდგომ განვითარებას, რაც საფუძველი უნდა გამხდარიყო მრეწველობის სხვა დარგებისათვის, დაგეგმილი იყო ხრამჰესის, რიონჰესის მეორე რიგის აგება, თბოსადგურების აშენება ტყვარჩელსა და შირაქში. 1937 წლისათვის ნავარაუდევი იყო ჰიდრო და თბოსადგურებში 650-750 ათასი კილოვატის საერთო სიძლავრის მიღწევა.

ვარაუდობდნენ ფერომანგანუმის წარმოების 150 ათას ტონამდე გადიდებას. უდიდესი ამოცანები დადგა მანგანუმის მრეწველობის წინაშე – მას უნდა მთლიანად უზრუნველეყო საბჭოთა კავშირის მოთხოვნილება მანგანუმის მადანზე და შეექმნა ძლიერი რეზერვი ექსპორტისათვის. მანგანუმის წარმოება უნდა გადიდებულიყო 1,5 მილიონ ტონამდე წლიურად.

საქართველოსათვის მეტად მნიშვნელოვანი – კვების მრეწველობის განვითარებისათვის განისაზღვრა ხილ-ბოსტნეულის საერთო მოსავლის 10 პროცენტის გადამუშავება, საქართველოს კვების მრეწველობას წლიურად 200 მილიონი პირობითი ქილა კონსერვი უნდა ეწარმოებინა. დიდი ასიგნებანი გამოიყო მინერალური წყლების საწარმოების რეკონსტრუქციისათვის, დარგის ახალი სიმძლავრეების ასაშენებლად.

საბჭოთა საქართველოს, ისე როგორც მთელი სსრ კავშირის, სახალხო მეურნეობის სოციალისტური და ტექნიკური რეკონსტრუქცია ერთიანი პროცესი იყო. მსხვილი სოციალისტური წარმოების გაფართოება, რასაც მსოფლიოში მიმდინარე პროცესები აუცილებლად მოითხოვდნენ, ტექნიკურ რეკონსტრუქციას, წარმოების რაციონალიზაციას და მოდერნიზაციას საჭიროებდა. ქვეყანას შეეძლო დაეძლია ტექნიკურ-ეკონომიკური ჩამორჩენა არა მარტო წარმოებისა და შრომის უმაღლესი ორგანიზაციით, არამედ ამ ორგანიზაციის საფუძველზე განვითარებული ტექნიკით. მშრომელთა შორის ინტენსიურად ინერგებოდა კომუნისტური მოძღვრების ძირითადი პრინციპი, რომ კაპიტალისტური ექსპლოატაციისაგან თავისუფალი მუშის შრომა მაღალეფექტური და კონკურენტუნარიანია, წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრების მოსპობა მუშის პირად ინიციატივას აძლიერებს, ხელს უწყობს ენთუზიაზმის განვითარებას, მუშის მიერ შრომის საბოლოო შე-

დეგით დაინტერესებას. 20-იანი წლების დასასრულს საქართ. ველოს ფაბრიკა-ქარხნებში უდიდესი ყურადღება დაეთმო მუ. შათა ინიციატივის, თვითმმართველობის კომუნისტური ფორ. მების განვითარებას. ამ მიზნით ტარდებოდა საწარმოო თათ. ბირები, სადელეგატო კრებები, რომელთა საშუალებითაც მუ. შები „მონაწილეობდნენ" წარმოების მართვის საწარმოო სტრუქტურებში. კოლექტიური ხელშეკრულებების გაფორმე. ბის პრაქტიკა, რასაც უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, უზ. რუნველყოფდა შრომის საბოლოო შედეგზე გარკვეულ პასუ. ხისმგებლობას როგორც დირექციის მხრიდან, ისე საწარმოო კოლექტივის თითოეული წევრისაგან. ეკონომიკური პრობ. ლემების გადაწყვეტას ითვალისწინებდნენ, აგრეთვე, საწარ. მოებში არსებული პარტიული, კომკავშირული და პროფკავ. შირული ორგანიზაციებიც, რომლებიც საკუთარ ბერკეტებს იყენებდნენ საწარმოში შრომისნაყოფიერების გადიდების, საწარმოო პროცესების რაციონალიზაციის, პროდუქციის ხარისხის ამაღლების მიმართულებით.

უკვე მეორე ხუთწლედის პირველ წელს საქართველოს სახალხო მეურნეობის განვითარებისათვის გამოიყო 330 მილიონი მანეთი, აქედან მრეწველობისათვის – 115. 7 მილიონი მანეთი, სოფლის მეურნეობისათვის – 58 მილიონი მანეთი.

კომუნისტურმა პარტიამ შეიმუშავა სახალხო მეურნეობის გარდაქმნის ახალი პრინციპები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ წარმოების საშუალებათა ტოტალური გასახელმწიფოებრიობის პირობებში შრომის შედეგებით მშრომელების დაინტერესებას.

საბჭოთა ეკონომიკური წინსვლის ბერკეტად სოციალისტური შეჯიბრება გამოცხადდა. ვ. ი. ლენინის მიერ 1917 წლის ბოლოს დაწერილი წერილი - „როგორ მოვაწყოთ შეჯიბრება" 1929 წელს გამოქვეყნდა. მას გამოეხმაურნენ კომკავშირული ორგანიზაციები. ჩაითვალა, რომ სოციალისტური შეჯიბრება საბჭოთა საზოგადოების კეთილშობილ არსს გამოხატავდა და მთლიანად ცვლიდა კაპიტალისტურ კონკურენციას მისი მგლური კანონით, კონკურენტის განადგურების მცდელობით. სოციალისტური შეჯიბრება გულისხმობდა ურთიერთდახმარებას, გამოცდილების გაზიარებას, ერთობლივ წინსვლას ეკონომიკური სიძნელეების დასაძლევად. კომუნისტური პრესის, ადგილობრივი პარტიული და საზოგადოებრივი

ორგანიზაციების მასობრივი პროპაგანდის წყალობით სოციალისტური შეჯიბრება საქართველოს ყველა სამრეწველო შრომით კოლექტივში დაინერგა და გარკვეული ეკონომიკური ეფექტიც მოიტანა.

პარალელურად საქართველოს საწარმოებში დაიწყეს სამურნეო ანგარიშის პრინციპების დანერგვა, მოწესრიგდა ინდივიდუალური შრომის აღრიცხვა, ხელფასი დაუქვემდებარეს შრომის საბოლოო შედეგს.

30-იანი წლების შუა ხანებში საქართველო ინდუსტრიული მშენებლობების ნამდვილი სარბიელი იყო: თბილისში შენდებოდა ამიერკავკასიაში უდიდესი ფეხსაცმლის ფაბრიკა, საკავშირო მნიშვნელობის ავტოშემკეთებელი და ჩარხსაშენებელი საწარმოები, ქარხანა „ცენტროლიტი" და სხვა სამრეწველო ობიექტები. ახალი საწარმოები შენდებოდა ქუთაისში, ბათუმში, ცხინვალსა და სოხუმში. ისინი, ხშირ შემთხვევაში, უახლესი ტექნიკით იყვნენ აღჭურვილი, რაც კვალიფიცირებული კადრებით საწარმოების უზრუნველყოფას გულისხმობდა. უდიდესი ყურადღება მიექცა პროფესიულ-ტექნიკური განათლების ქსელის შექმნას. წამყვან საწარმოებთან არსდებოდა ტექნიკური სასწავლებლები, რომლებშიც ახალგაზრდები ტექნიკურ ცოდნას ეუფლებოდნენ. ბევრ ქარხანასა და ფაბრიკაში იყო წერა-კითხვის უცოდინრობის სალიკვიდაციო წრეები. პრაქტიკაში იყო კვალიფიკაციის ასამაღლებლად მოკავშირე რესპუბლიკების მონინავე საწარმოებში საქართველოს მუშებისა და ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის სტაჟირება. 30-იანი წლების შუა ხანებში საგრძნობლად გაიზარდა საქართველოს ტექნიკური ინტელიგენციის რაოდენობაც – საქართველოს სახელმწიფო პოლიტექნიკური ინსტიტუტი საქართველოს მრეწველობის სხვადასხვა დარგისათვის ამზადებდა მაღალკვალიფიციურ სპეციალისტებს.

1935 წლის 30 აგვისტოს დომბასელმა მეშახტემ ა. სტახანოვმა შრომის ახალი რეკორდი დაამყარა – დღიურ საწარმოო ნორმას 14-ჯერ გადააჭარბა. ეს თაოსნობა ახალი მასობრივი შრომითი ინიციატივის სტიმული გახდა. სტახანოვური მოძრაობა საბჭოთა კავშირის ლიდერების მიერ საბჭოთა ეკონომიკის სწრაფი წინსვლის ბერკეტად გამოცხადდა. ნოვატორთა ამ მოძრაობის წარმოშობა, გარკვეულწილად, განაპი-

რობა მაღალი ტექნიკის არსებობამ და საწარმოო პერსონალის მაღალმა კვალიფიკაციამ.

საქართველოში პირველი სტახანოველები ჭიათურისა და ტყიბულის საწარმოებში გაჩნდნენ. მაღაროელები: ვ. სამხარაძე, ტრ. ფოფხაძე, ა. კაპანაძე, ტყიბულელი მეშახტე გრ. გიორგაძე, ტყვარჩელელი ნ. ხუნტუა, ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის სტახანოველი მ. ფაღავა და სხვები. ისინი დღიურ ნორმებს დიდი გადაჭარბებით ასრულებდნენ.

სახელგანთქმული ა. სტახანოვი 1939 წლის აგვისტოში ჩამოვიდა საქართველოში, იყო ტყიბულში, შეხვდა კოლეგებს, გაუზიარა მათ თავისი გამოცდილება, გაეცნო ქართველი კოლეგების მიღწევებს[4].

სტახანოვური მოძრაობის ტოტალური გავრცელებით მოხერხდა მრეწველობის წამყვან დარგებში შრომისნაყოფიერების გადიდება. საქართველოს მრეწველობაში ერთ წელიწადში შრომისნაყოფიერება 29,1 პროცენტით, ხოლო მძიმე მრეწველობის საწარმოებში – 25,5 პროცენტით გაიზარდა[5].

სტახანოვური მოძრაობას თან ერთვოდა მუშათა შემოქმედებითი ინიციატივის განვითარებაც – რაციონალიზატორთა და გამომგონებელთა ადგილობრივი ორგანიზაციები იხილავდნენ მუშათა და ინჟინერ-ტექნიკოსთა მრავალ საინტერესო წინადადებას, გამორჩეულად მომგებიან წინადადებას საწარმოში ნერგავდნენ.

ეკონომიკის მართვის საბჭოთა ბიუროკრატიულ-ადმინისტრაციული სისტემა იმჟამად აღმავლობას განიცდიდა და ჯერ კიდევ ახერხებდა მართვის არაეკონომიკური, სუბიექტური მეთოდებით შედარებით მაღალი შედეგების მიღწევას. მეორე ხუთწლედში საქართველოს მთელი მრეწველობის მთლიანი პროდუქცია 2,1-ჯერ გაიზარდა[6]. ამ პერიოდში საქართველოში შეიქმნა ფეროშენადნობთა წარმოება, ექსპლოატაციაში შევიდა ტყვარჩელის ქვანახშირის მრეწველობა, სვანეთში საწარმოო მნიშვნელობა მიეცა ოქროს მოპოვებას, დაიწყეს ნავთობის ამოღება მირზაანში და ა. შ.

ეკონომიკური წარმატებები მრეწველობაში სოფლის არნახული ექსპლოატაციის ხარჯზე მოხდა. ამას კომუნისტი ლიდერები არც მალავდნენ: თავისუფალი ფინანსური შესაძლებლობების არარსებობის პირობებში სოფლის, განსაკუთრებით კი მისი შეძლებული ნაწილის (მდიდარი და საშუალო გლეხო-

ბის გარკვეული ფენა) ტოტალური გაძარცვის საფუძველზე მოხერხდა ის, რომ მრეწველობის განვითარების ტემპებით, ეკონომიკური მიღწევებით საბჭოთა კავშირი უკვე 1935 წელს მსოფლიოში მოწინავე პოზიციებზე გავიდა – ამერიკის შეერთებული შტატების შემდეგ ის იყო მეორე სახელმწიფო პროდუქციის წარმოების საერთო მაჩვენებლებით.

სამრეწველო წარმატებებმა შესაძლებლობა მისცა ქვეყანას უფრო მეტი რაოდენობით ეწარმოებინა სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა, რის ბაზაზეც მოხდა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების მატერიალური ბაზის განმტკიცება. 30-იანი წლების დასაწყისში დაშვებული მემარცხენე გადახრები და მძიმე შეცდომები საქართველოს სოფლის მეურნეობაში შედარებით გამოსწორდა. საბოლოოდ განისაზღვრა სამეურნეო და ორგანიზაციული პრინციპებიც, რომლის საფუძველზეც უნდა განვითარებულიყო კოლექტიური მეურნეობა – დაწესდა კოლმეურნეობებში საზოგადოებრივი შრომის აღრიცხვის ახალი ფორმა – შრომადღე, კოლმეურნეობებში ყველა სამუშაო მოეწყო სანარდო სისტემის საფუძველზე. მაგრამ მატერიალური სტიმულირება მაინც არ იყო გადამწყვეტი ფაქტორი. პარტიული კონტროლის გასაძლიერებლად მტს-ებთან და საბჭოთა მეურნეობებთან შეიქმნა პოლიტგანყოფილებები, რომლებიც აკონტროლებდნენ გლეხობის პოლიტიკურ გუნება-განწყობილებას, უზრუნველყოფდნენ კომუნისტური პარტიის მიზანდასახულობების უდავო შესრულებას.

1935 წელს დამკვრელ კოლმეურნეთა მეორე საკავშირო ყრილობაზე მოსკოვში, რომელსაც საქართველოს დელეგაციაც ესწრებოდა, მიიღეს სასოფლო-სამეურნეო არტელის სანიმუშო წესდება. მან იურიდიული საფუძველი შეუქმნა კოლმეურნეობების შემდგომ განვითარებას, განამტკიცა შრომის დისციპლინა, მოაწესრიგა კოლმეურნეთა ანაზღაურების წესი, განისაზღვრა საწარმოო ურთიერთობები, დაინერგა სანარდო სისტემა და ა. შ.

საქართველოში საკოლმეურნეო მოძრაობა გარკვეული თავისებურებებით გამოირჩეოდა. 1932 წლისათვის კოლმეურნეობაში გაერთიანებული იყო გლეხური მეურნეობის მხოლოდ 36,1 პროცენტი, მათ სარგებლობაში იყო სათესი ფართობის მხოლოდ 29,6 პროცენტი[7].

რკპ (ბ) 1931 წლის 31 ოქტომბრის დადგენილების შემდეგ, საქართველოს სოფლის მეურნეობამ აიღო ორიენტაცია ტექნიკურ და სუბტროპიკულ კულტურებზე: საქართველო იყო ციტრუსების, ჩაის, ღვინის თითქმის მონოპოლიური მიმწოდებელი საბჭოთა ბაზარზე, იგი აწარმოებდა თამბაქოს, ტუნგოს, აბრუშუმის პარკის და სხვა ტექნიკური კულტურების საბჭოთა დამზადების მნიშვნელოვან ნაწილს, რაც საქართველოს სოფლის მეურნეობას გამორჩეულ მდგომარეობაში აყენებდა – ეს მონოპოლური მდგომარეობა საბჭოთა ბაზრის დაკარგვის შემთხვევაში უმძიმეს ვითარებაში ჩააგდებდა ტექნიკური კულტურების მწარმოებელ რეგიონებს (განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს – ჩაისა და ციტრუსების მწარმოებელ ძირითად ცენტრს). ეს ასეც მოხდა XX საუკუნის დასასრულს.

საბჭოთა ხელისუფლება ყოველმხრივ ცდილობდა დაემკვიდრებინა სოფლად საკოლმეურნეო სისტემა, ამისათვის იყენებდნენ ეკონომიკური შეღავათების პრაქტიკას, მატერიალურ სუბსიდიებს, დაბალპროცენტიან სესხებს და ა. შ.

საკოლმეურნეო მოძრაობის ინტენსიფიკაციამ, რაც სოფლის მქონებელი ფენის („კულაკების") ჯერ შეზღუდვას და მერე მის კლასობრივ განადგურებას ითვალისწინებდა, საქართველოს სოფელშიც ძლიერ გაამწვავა კლასობრივი დაპირისპირება. კომუნისტურ ძალმომრეობას დაუპირისპირდა „კულაკების" საბოტაჟი, ზოგჯერ აშკარა შეტაკებებიც კი კოლმეურნეებთან. კულაკების ექსპროპრიაციით სოფლის ღარიბი მოსახლეობაც იყო დაინტერესებული, ისინი აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ „განკულაკების" პროცესებში.

იმისათვის, რომ როგორმე შეესუსტებინა სოფლად დაძაბული სოციალური ვითარება საბჭოთა ხელისუფლებამ ლოიალურად განწყობილი გლეხობისათვის გარკვეული შეღავათი დააწესა: საკარმიდამო მიწაზე მოყვანილი ჭარბი პროდუქტი მათ შეეძლოთ საკოლმეურნეო ბაზარზე გაეტანათ. უკვე 1932 წლიდან დიდ ქალაქებში მოეწყო საკოლმეურნეო ბაზრები. თბილისში, ქუთაისში, ბათუმსა და სოხუმში გამოიყო ადგილები საკოლმეურნეო ბაზრობებისათვის. ბაზრობები იმართებოდა დიდ საწარმოებთანაც.

საკოლმეურნეო ბაზრიდან შემოსავალი გარკვეული და მნიშვნელოვანი დანამატი იყო კოლმეურნის ბიუჯეტზე, რო-

მელიც იძულებული იყო კოლმეურნეობაში თავისი იაფფასიანი შრომა საკარმიდამო მიწიდან მიღებული შემოსავლით შეევსო.

სიძნელეების მიუხედავად საკოლმეურნეო სისტემა მაინც განმტკიცდა საქართველოში. გაჩნდნენ „მილიონერი" კოლმეურნეობები, რომლებსაც დიდი შემოსავლები ჰქონდათ. პირველ რიგში ესენი იყვნენ დასავლეთ საქართველოს მეციტრუსეობის და მეჩაიეობის კოლმეურნეობები.

დასავლეთ საქართველოს სოფლის ეკონომიკური აღორძინებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ჭაობიანი ადგილების ამოშრობას, რაც სწორედ 30-იან წლებში დაიწყო და წარმატებით განხორციელდა. 1935 წლისათვის ამოშრობილი იყო: ფოთის რაიონში – 309 ჰექტარი, ხობის რაიონში – 5538 ჰექტარი, სენაკის რაიონში – 6621 ჰექტარი, აბაშის რაიონში – 1052 ჰექტარი, ლანჩხუთის რაიონში – 566, მახარაძის რაიონში – 520 ჰექტარი. ამოშრობილ მასივებში შენდებოდა ციტრუსების ბაღები, ჩაის პლანტაციები.

ხეხილის ბაღები და ახალი ვენახები შენდებოდა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობას, რაც 1924 წელს დაიწყო. 1930 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა 5400 ჰექტარი ახალი სარწყავი მასივი, უკვე 1933 წელს ირწყვებოდა 23 654 ჰექტარი ახლად ათვისებული მიწა. თესავდნენ ბამბას, რგავდნენ ხეხილს, აშენებდნენ ვენახის ზვრებს. გორის, ქარელის რაიონებში შეიქმნა მეხილეობის ახალი საბჭოთა მეურნეობები, გაიხსნა ახალი სანერგე სადგურები, დიდი მუშაობა ჩატარდა სოფლების გარშემო ქარსაცავი ზოლების შესაქმნელად.

სოფლის რადიკალურ ეკონომიკურ გარდაქმნას გარკვეული სოციალური ცვლილებაც მოჰყვა – სოფლებში გაიხსნა სკოლები, ამბულატორიები, სასოფლო რაიონების ადმინისტრაციულ ცენტრებში ფუნქციონირებდნენ სტაციონალური საავადმყოფოები. თუმცა ნაკლიც ბევრი იყო – მთის, არაქართული მოსახლეობით დასახლებულ რეგიონებში ჭირდა კვალიფიციური კადრებით ადგილობრივი სკოლების, ჯანმრთელობის დაცვის კერების სპეციალისტებით დაკომპლექტება, ცუდად მარაგდებოდნენ სოფლები პირველადი მოთხოვნილების საქონლით.

საბჭოთა საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი შრომითი თაოსნობები და პატრიოტული მოწოდებები სოფლადაც ვრცელდებოდა. ძალიან მალე სტახანოვური მუშაობის ფორმები საქართველოს სოფელშიც გავრცელდა. კოლმეურნეები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ საჰექტარო მოსავლიანობის ამაღლების საქმეში.

საკოლმეურნეო მოძრაობამ გაამართლა საბჭოთა ლიდერების მიზნები – სახელმწიფოს ხელში თავი მოიყარა იაფმა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციამ. მისი თავისუფალი, უკონტროლო განკარგვის უფლება მხოლოდ სახელმწიფოს ჰქონდა. მაგრამ ძალიან მალე ისიც საგრძნობი გახდა, რომ საკოლმეურნეო მოძრაობის საბჭოთა პროინციპები ნაკლოვანი და ნაკლებად ეფექტიანი, საბოლოო ჯამში უპერსპექტივო იყო. მაგრამ იმ პერიოდში ეს ნაკლი იფარებოდა სიმკაცრით, სახელმწიფო დიქტატით და ადამიანების ენთუზიაზმით.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის წარმატებები აისახა 1939 წელს მოსკოვში გახსნილ სასოფლო-სამეურნეო მიღწევათა გამოფენაზე. სტალინური არქიტექტურის ეს კომპლექსი აერთიანებდა ყველა საბჭოთა რესპუბლიკის პავილიონებს. საქართველოს თავის პავილიონში თავისი ქვეყნის ხვავი და ბარაქა ჰქონდა წარმოდგენილი. ბევრი ქართველი კოლმეურნე თვალსაჩინო მიღწევებისათვის დაჯილდოვდა გამოფენის დიპლომით.

ეკონომიკის მოდერნიზაციის, სტრუქტურული რეორგანიზაციის შედეგად ომის წინა წლებში გარკვეული წინსვლა შეიმჩნეოდა საქართველოს სახალხო მეურნეობაში. ეს აისახა მის ბიუჯეტზე, შემოსავალზე. 1937 წელს საქართველოს ბიუჯეტის შემოსავალი უდრიდა 805 396 ათას მანეთს, გასავალი – 789 091 ათას მანეთს. 1938 წელს საქართველოს ბიუჯეტი გაიზარდა და შეადგინა 1 065 მილიონი მანეთი, ხოლო 1939 წელს ის უკვე უდრიდა 1 147 806 ათას მანეთს[8].

სიძნელეების, ტრაგიკული მოვლენების მიუხედავად ომის წინა წლებში საქართველოს მოსახლეობამ მუხლჩაუხრელი შრომით მტკიცე საფუძველი შეუქმნა ქვეყნის როგორც სამრეწველო, ისე სასოფლო-სამეურნეო განვითარებას.

§3. საეროვნებათაშორისო ურთიერთობა 30-იან წლებში

30-იანი წლების დასაწყისში საეროვნებათაშორისო ურთიერთობას ჯერ კიდევ ეტყობოდა ის კრიზისული ნიშნები, რაც დამახასიათებელი იყო 20-იანი წლების დასასრულისათვის, როცა დაიწყო საუბარი „ქართული შოვინიზმის" შესახებ. მაგრამ ი. ბ. სტალინის ერთპიროვნული ძალაუფლების დამკვიდრებამ ამ საქმეშიც გარკვეული კორექტივები შეიტანა. ყველაზე თვალნათლივ ეს აფხაზეთთან დაკავშირებით გამოვლინდა – 1931 წელს გამოსწორდა ის გაუგებრობა, რაც მდგომარეობდა აფხაზეთის ე. წ. „სახელშეკრულებო სტატუსის" მინიჭებაში, როდესაც ის ფაქტობრივად ავტონომიას წარმოადგენდა. 1931 წლის 4 თებერვალს აფხაზეთის საბჭოების VI ყრილობაზე აფხაზეთის სტატუსი შეიცვალა – ის გახდა აფხაზეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა საქართველოს შემადგენლობაში[9].

ამრიგად, აღდგა ისტორიული სამართლიანობა და საქართველოს ამ რეგიონზეც გავრცელდა ეროვნულ-ტერიტორიული მოწყობის ის საყოველთაოდ დამკვიდრებული პრინციპი, რაც დამახასიათებელი იყო რუსეთის ფედერაციის ეროვნებების ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული სტრუქტურისათვის.

ამ გადაწყვეტილებით აშკარად თუ ფარულად უკმაყოფილო იყო აფხაზეთის ეთნოკრატია, მან წააქეზა აფხაზი მოსახლეობის ერთი ჯგუფი, რომელმაც 1931 წლის 23 თებერვალს გუდაუთაში მღელვარება გამოიწვია. სოფელ აჩანდარაში გლეხებმა დაიწყეს ანტისაბჭოთა გამოსვლები.

საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტი გუდაუთის მოვლენების მიზეზად თვლიდა 1. ძველი ტრადიციების წინააღმდეგ ბრძოლას: 2. პარტიული და კომკავშირული ორგანიზაციების სისუსტეს და მოუქნელ მუშაობას: 3. კულაკური შემოტევის გაძლიერებას: 4. პარტიის გენერალური ხაზის დამახინჯებას ადგილობრივი პარტიული და საბჭოთა მუშაკების მხრიდან; 5. მემარჯვენე ოპორტუნისტულ გადახრებს აფხაზეთის პარტიულ ხელმძღვანელობაში და ა. შ.[10] მიზეზთა შორის არსად ჩანს აფხაზეთის პოლიტიკური სტატუსი და მისი შეცვლით გამოწვეული უკმაყოფილება, არც კოლექტივი-

ზაციის განხორციელების ძალდატანებით ფორმებზეა საუბარი.

ამბოხების შემდეგ საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება უკვე აქტიურად ცდილობდა აფხაზური ენისა და სკოლის მიმართ ზრუნვას. მიღებულ სპეციალურ დადგენილებაში ხაზგასმით იყო მითითებული აფხაზურ სკოლებში პირველ საფეხურზე აუცილებლად რუსულის ნაცვლად აფხაზური ენის სწავლების დანერგვა. გათვალისწინებული იყო აფხაზი ეროვნების წარმომადგენლებისაგან მუშათა კადრების მომზადება აფხაზეთის მზარდი სამრეწველო პოტენციალისათვის. ამ ეტაპზე დაძაბულობის ლიკვიდაცია უსისხლოდ მოხერხდა.

30-იანი წლების დასაწყისში გარკვეული დაძაბულება შეიმჩნეოდა საქართველოს სამხრეთ რეგიონში – მესხეთ-ჯავახეთშიც. სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის პროცესის ფორსირებამ, კულაკობის როგორც კლასის ლიკვიდაციაზე გადასვლამ, წრეგადასულმა რეპრესიებმა ამ კუთხეში ააღორძინეს თურქეთში გადასახლების ტენდენციები. ამაში გარკვეული როლი ანტირელიგიური პროპაგანდის გაძლიერებასაც ენიჭებოდა. თურქეთში გადასახლების ტენდენცია შეიმჩნეოდა 1932 წელსაც. აქ დაფიქსირდა სერიოზული ეკონომიკური უკმაყოფილება[11].

30-იან წლებში სამშობლოში გადასახლების სურვილი გაუჩნდათ აფხაზეთში მცხოვრებ ბერძნებს – ეს ტენდენციაც მზარდი იყო. აქაც მიზეზი საკოლმეურნეო მოძრაობის უხეში ფორმები, ანტირელიგიური კამპანია და პიროვნების მიმართ ჩადენილი უხეში ძალმომრეობის სხვა ფორმები იყო.

საქართველოს ახალმა პარტიულმა ხელმძღვანელმა შეცვალა დამოკიდებულება საქართველოში მცხოვრები ნაციონალური უმცირესობების მიმართ. განსხვავებით 20-იან წლებში წარმოებული საეროვნებათაშორისო პოლიტიკისა, როცა ცდილობდნენ საქართველოში მცხოვრები უამრავი ეთნიკური ჯგუფებისათვის შეექმნათ „სასათბურო" პირობები, ხშირ შემთხვევაში მკვიდრი მოსახლეობის ეროვნული ინტერესების ხარჯზე, ახალმა ხელმძღვანელობამ მიზნად დაისახა საქართველოს დაჩქარებული ეკონომიკური განვითარების ბაზაზე საქართველოში მცხოვრები ყველა ეროვნების წარმომადგენლებისათვის, მათ შორის, პირველ რიგში, ქართველებისათვის

– სოციალური ყოფის მოწესრიგება: ხელფასის გადიდება, ჯანმრთელობის დაცვის სისტემის მოგვარება, განათლების სისტემის განვითარება და განმტკიცება, მზარდი კულტურული მოთხოვნილების ჯეროვანი დაკმაყოფილება. მაგრამ ყოველად შეუძლებელი იყო მცირერიცხოვანი, გაფანტულად მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფებებისათვის შექმნილიყო მაქსიმალურად მისაღები პირობები მშობლიურ ენაზე განათლებისა და კულტურული მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად სახელმწიფოს ხარჯზე.

მსოფლიოში ნაციონალ-სოციალისტური იდეების კულტივირებისა და ფაშიზმის საფრთხის გამო საბჭოთა კავშირში ნელა, მაგრამ საგრძნობლად იცვლებოდა დამოკიდებულება ეროვნული ფასეულობებისადმი. პოკროვსკის საისტორიო სკოლის მკაცრი კრიტიკის პირობებში ხდებოდა 20-იან წლებში შევიწროებული ლიტერატურისა და ხელოვნების მუშაკების რეაბილიტაცია, ეროვნული ფასეულოებების წინ წამოწევა, ეროვნული კულტურის მოღვაწეების ჯეროვანი დაფასება.

საქართველოს შესამჩნევმა სოციალურ-ეკონომიკურმა დაწინაურებამ 30-იანი წლების შუა ხანებში კეთილნაყოფიერი ზეგავლენა მოახდინა საქართველოს შემადგენლობაში მყოფი აფხაზი და ოსი ეროვნების მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ განვითარებაზე.

30-იანი წლების შუა ხანებში თვალსაჩინო შედეგებს მიაღწია აფხაზეთის ეკონომიკამ. მარტო მრეწველობამ 1937 წელს აწარმოა 42 მილიონი მანეთის, 1938 წელს – 47,5 მილიონი, ხოლო 1939 წლისათვის 50 მილიონი მანეთის სამრეწველო პროდუქცია. ვითარდებოდა აგრარული სექტორიც: აფხაზეთში 14 საბჭოთა და 266 კოლექტიური მეურნეობა იყო, ჩაი გაშენებული იყო 8100 ჰექტარზე, ციტრუსები – 4423 ჰექტარზე, ვენახი – 7360 ჰექტარზე. აფხაზეთში დარგული იყო 1150000 ევკალიპტი. თამბაქო გაშენებული იყო 11 430 ჰექტარზე. მარტო მეთამბაქოეობა აფხაზეთის გლეხობას ყოველწლიურად 150 მილიონ მანეთს აძლევდა.

რადიკალურად შეიცვალა მოსახლეობის კულტურული დონეც – ყოველწლიურად იხსნებოდა ახალი სკოლები, საბავშვო ბაგა-ბაღები. სოხუმში გაიხსნა პედაგოგიური ინსტიტუტი, სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, ტექნიკუმები. აღიზარდა აფხაზი ეროვნების ინტელიგენცია. შეიქმნა პირობები

აფხაზური ენის, დამწერლობის, ლიტერატურის შექმნისა და განვითარებისათვის. აღსანიშნავია აფხაზეთის დიდი შვილის დიმიტრი გულიას მოღვაწეობა აფხაზური ენისა და ლიტერატურის განვითარების საქმეში. ის უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართველი და აფხაზი ხალხების ისტორიული ძმობის ტრადიციიის განვითარებას. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რეპრესიებმა გარკვეულად შეაფერხა აფხაზეთის საერთო კულტურული წინსვლა.

1937 წელს აფხაზეთის ინტელიგენციის „ინიციატივით" და პარტიული ხელმძღვანელობის მხარდაჭერით განხორციელდა აფხაზური ანბანის ლათინურიდან ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის პროცესი. ეს გადაწყვეტილება მიიღო აფხაზეთის პარტიის საოლქო კომიტეტის XV კონფერენციამ[12].

ომის წინა წლებში აფხაზეთში დიდი მუშაობა წარმოებდა დაჭაობებული მიწების ამოშრობისა და ასათვისებლად. ახალ მიწებზე ახალი კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები იქმნებოდა. გადაწყდა ამ ტერიტორიაზე ახალშენების მოწყობა. მოახალშენეებისათვის უკვე 1939 წლისათვის აშენდა 597 საცხოვრებელი სახლი[13].

ადგილობრივი მოსახლეობა, როგორც ოფიციალური პრესა ამტკიცებდა, „თბილად და მეგობრულად" ხვდებოდა მოახალშენებს. მთავრობა გარკვეულ ფინანსურ დახმარებასაც უწევდა მათ – 300 მანეთს სულზე. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იმერეთიდან გადმოსახლებულთა ერთმა ნაწილმა ვერ გაუძლო ახალ ბუნებრივ პირობებს და უკან დაბრუნდა.

30-იან წლებში აღმავლობა განიცადა აჭარის მრეწველობამ. 1933 წელს საბჭოთა კავშირში პირველად ბათუმში ამუშავდა ბუნებრივი საღებავების ქარხანა, ექსპლოატაციაში შევიდა დიდი სამკერვალო ფაბრიკა, ტუნგოს ზეთსახდელი ქარხანა, ჩაისა და ხილის გადამამუშავებელი საწარმოები, ციტრუსების კომბინატი, საფერმეტაციო ქარხანა. ბათუმში იყო საკავშირო-რესპუბლიკური დაქვემდებარების 20-მდე საწარმო. თუ 1921 წელს აჭარის ასსრ მოქმედებდა 11 მსხვილი და საშუალო საწარმო, 1939 წელს მათი რაოდენობა შეადგენდა 328. სამრეწველო პროდუქცია გაიზარადა 135-ჯერ. მარტო მსხვილი მრეწველობის პროდუქციის წარმოება 1928 - 1940 წლებში გადიდდა 43,7-ჯერ და მეტად.

სახე იცვალა შიდა ქართლის რეგიონმაც – სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურმა ოლქმა. კუთხემ, სადაც რევოლუციამდე არცერთი სამრეწველო საწარმო არ იყო, ხოლო ოსი მოსახლეობა – წერა-კითხვის ცოდნას იყო მოკლებული, შეძლო მნიშვნელოვანი წარმატებების მიღწევა. აშენდა ცხინვალის ხე-ტყის კომბინატი, ჭურისხევის ხე-ტყის გადამამუშავებელი ქარხანა და გრეხილი ავეჯის ფაბრიკა, დიდ ლიახვზე აშენდა ელექტროსადგური. 30-იანი წლების დასაწყისში ავტონომიურ ოლქში უკვე 800 წვრილი საწარმო არსებობდა. 30-იან წლებში აქ აშენდა კირისა და აგურის ქარხნები, მიმდინარეობდა სამთამადნო-საძიებო სამუშაოები, მოწესრიგდა გზები, ადგილობრივი ტრანსპორტი.

გარკვეული ძვრები მოხდა სოფლის მეურნეობაშიც: თვალსაჩინოდ გაიზარდა ნათესი ფართობები: 19 ათასი ჰექტარიდან 38 172 ჰექტარამდე. მნიშვნელოვნად გადიდდა ოლქის ძირითადი სასოფლო-სამსეურნეო დარგის – მესაქონლეობის ხვედრითი წილი სოფლის მეურნეობის საერთო სტრუქტურაში.

გაუმჯობესდა ოლქის კულტურული მომსახურებაც: თუ 1919 წელს 8 სკოლა იყო და ისიც ძირითადად ქართულ სოფლებში, 1937 წელს ოლქში იყო 327 სკოლა[14]. ცხინვალში გაიხსნა პედაგოგიური ინსტიტუტი, ტექნიკუმები, საშუალო სკოლები. შეიქმნა ოსური თეატრი, გამოდიოდა ოსური გაზეთები. ბევრ სოფელში იყო მოძრავი კინოდანადგარი. მოქმედებდნენ ფოლკლორული ანსამბლები, მხატვრული თვითმოქმედების წრეები. თუმცა მასობრივი რეპრესიები აქაც პარტიულ, სახელმწიფო და შემოქმედებით ინტელიგენციას შეეხო და სერიოზული დარტყმაც მიაყენა.

პრობლემების მიუხედავად საქართველოს მრავალეროვანი მოსახლეობა ქართველებთან ერთად მუხლჩაუხრელად იღვწოდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარებისათვის.

სწრაფად ცვლად მსოფლიოსთან ერთად მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ცვლილებები და გარკვეული სოციალური ტრანსფორმაცია განიცადა საბჭოთა საზოგადოებამაც. ეს ცვლილებები მის ძირითად კანონში – კონსტიტუციაშიც უნდა ასახულიყო. 1935 წლის 7 თებერვალს შეიქმნა საკონსტიტუციო კომისია, რომელსაც უნდა გაეთვალისწინებინა საბჭოთა კავ-

შირში შექმნილი ახალი პოლიტიკური და სოციალური რეალიები და მის საფუძველზე შეემუშავებინა კონსტიტუციის პროექტი. 1936 წლის 5 დეკემბერს საბჭოების სრულიად საკავშირო VIII ყრილობამ მიიღო სსრკ ახალი კონსტიტუცია. მასში აისახა მთელი რიგი ფორმალური სიახლე, რასაც არ ცნობდა პირველი საბჭოთა კონსტიტუცია – ეს იყო ლენინური საბჭოების სისტემისა და დემოკრატიის ზოგი პრინციპის შეხამების ცდა (ფარული კენჭისყრა, პირდაპირი არჩევნები, ორპალატიანი უზენაესი საბჭო, არჩევნებში ყოველგვარი კლასობრივი შეზღუდვის გაუქმება, მოკავშირე რესპუბლიკის კავშირიდან თავისუფალი გასვლის უფლება და ა. შ.).

სსრ კავშირის ახალი კონსტიტუციის საფუძველზე ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში დაიწყო ადგილობრივი კონსტიტუციების შემუშავება. საქართველოს ახალი კონსტიტუციის მიღებამდე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა და წითელ არმიელთა დეპუტატების საბჭოების საგანგებო VIII ყრილობის დადგენილებას „ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის ლიკვიდაციის შესახებ". მოსკოვის ლიდერებთან შეთანხმებული ეს გადაწყვეტილება მიზნად ისახავდა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების უშუალო შესვლას, ზედმეტი ადმინისტრაციული რგოლის გაუქმებას.

ამიერკავკასიის ფედერაციის გაუქმებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ეს ხელოვნური წარმონაქმნი საგრძნობლად ზღუდავდა ნაციონალური რესპუბლიკების სუვერენულ უფლებებს და მუდამ კრიტიკის ობიექტი და დაპირისპირების ასპარეზი იყო.

საქართველოს ახალი კონსტიტუცია მიიღეს 1937 წლის 13 თებერვალს სრულიად საქართველოს საბჭოების საგანგებო VIII ყრილობაზე. იგი ბრმად იმეორებდა სსრ კავშირის ახალი კონსტიტუციის ყველა ძირითად თეორიულ თუ პრაქტიკულ დებულებას: „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა არის მუშათა და გლეხთა სოციალისტური სახელმწიფო: მთელი ძალაუფლება საქართველოს სსრ-ში ეკუთვნის ქალაქისა და სოფლის მშრომელებს მშრომელთა დეპუტატების საბჭოების სახით", – ეწერა კონსტიტუციაში.

ამ კონსტიტუციაშიც ხაზგასმული იყო, რომ საქართველო „ნებაყოფლობით გაერთიანდა" სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებთან ერთად საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში, რისთვისაც ცენტრალურ ხელისუფლებას გადასცა თავისი უფლებების ნაწილი. განსაზღვრული იყო საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის საფუძვლების – საბჭოების უფლება და მოვალეობები, მოცემული იყო სახელმწიფო უმაღლესი ხელისუფლების ორგანოების შემადგენლობისა და მუშაობის წესი, განისაზღვრა ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ავტონომიური ოლქის უფლებრივი სტატუსი, მათი განვითარების ძირითადი სამართლებრივი პრინციპები.

საქართველოს ახალმა კონსტიტუციამ კვლავ დაადასტურა 1921 და 1927 წლების კონსტიტუციების ძირითადი პრინციპი – ქართული ენა კვლავ სახელმწიფო ენად გამოცხადდა.

კონსტიტუციაში დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი მოქალაქის უფლებებისა და მოვალეობების ფიქსაციას. აქაც პირველ ადგილზე იყო ის – რაც თვალსაჩინო და განმსაზღვრელი იყო საბჭოთა ქვეყნისათვის: „შრომის უფლება – გარანტირებული სამუშაოს მიღების უფლება მათი შრომის ანაზღაურებით მისი რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად". საბჭოთა მოქალაქეს ჰქონდა დასვენების, მოხუცებულობაში მატერიალური უზრუნველყოფის, განათლების უფლება. ქალი გათანასწორებული იყო მამაკაცთან, აღიარებული იყო კანონის წინაშე ყველას თანასწორობა ეროვნული, რასობრივი განსხვავების მიუხედავად.

ყველა ეს უფლება მეტ-ნაკლებად რეალიზებული იყო საბჭოთა კავშირში. შემდეგ მოდიოდა საყოველთაო დემოკრატიული თავისუფლებები – სინდისის, სიტყვის, ბეჭდვის, კრებებისა და მიტინგების, დემონსტრაციების, რომლებიც არაფრით იყვნენ გარანტირებულნი და კონსტიტუციის ეს მუხლები არც არასოდეს შესრულებულა. იყო როგორც ფორმალური სამკაული საბჭოთა კონსტიტუციის ტექსტისა.

დაინერგა პირდაპირი და ფარული საარჩევნო სისტემა.

მაგრამ კომუნისტური პარტიის მონოპოლიური მმართველობის პირობებში არჩევნები მუდამ ირეალური იყო. კომუნისტებისა და უპარტიოთა ბლოკის სტალინური პრინციპი არ გულისხმობდა ხელისუფლების (საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო) სისტემების გაყოფას. აღმასრულებე-

ლი ხელისუფლება წარმოდგენილი იყო საკანონმდებლო სისტემაში, კონტროლის მექანიზმი კი მთლიანად პარტიის მიერ იყო უზურპირებული. მართალია, არჩევნების დროს დეპუტატობის კანდიდატები მოწინავე მუშები და გლეხები, თვალსაჩინო და ღირსეული მეცნიერები, შემოქმედებითი ინტელიგენციის წარმომადგენლები იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკურ ამინდს სესიებზე მუდამ პარტიული ნომენკლატურა ქმნიდა, ის აყალიბებდა კანონპროექტებს და წარუდგენდა დასამტკიცებლად.

ახალი საარჩევნო დებულების თანახმად საქართველოს უზენაესი საბჭოს არჩევნები ჩატარდა 1938 წლის 12 ივნისს. იმ დღეს თბილისში საზეიმოდ გაიხსნა ფუნიკულიორის უმშვენიერესი და დიდებული ნაგებობა. დასრულდა მოტიტვლებული მამა დავითის მთის განაშენიანება. ფუნიკულიორზე შექმნილი იყო მშრომელების დასვენებისა და გართობის არაჩვეულებრივი პირობები.

არჩევნები მოსახლეობის არნახული „აქტივობის" პირობებში ჩატარდა. ხალხი საარჩევნო უბნებში ცეკვა-სიმღერით, ხალხური ინსტრუმენტების თანხლებით, საზეიმო ტანსაცმელში გამოწყობილი გაემართა. მასში მონაწილეობა მიიღო ამომრჩეველთა 99,2 პროცენტმა. საქართველოს უზენაეს საბჭოში 237 დეპუტატი იყო არჩეული. მათ შორის: კომუნისტი – 75,5 პროცენტი, უპარტიო – 24,5. მუშები იყო – 33%, გლეხები – 23%. ქალი იყო – 24,9%. ეროვნული შემადგენლობა ასეთი იყო: ქართველი 191, რუსი – 7, სომეხი – 13, აზერბაიჯანელი – 7, ოსი – 7, აფხაზი – 5, იტალიელი – 1, ებრაელი – 3, ბერძენი – 2[15].

არჩევნების შედეგების გამოქვეყნების დღეს – 14 ივნისს თბილისში, ფედერაციის მოედანზე (ამჟამად: თავისუფლების მოედანი) შედგა 250 000 კაციანი გრანდიოზული მიტინგი, სადაც ბევრი ილაპარაკეს საბჭოთა დემოკრატიის მიღწევებზე, საქართველოს მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, კულტურის არნახულ განვითარებაზე. გაზეთი „კომუნისტი" აღნიშნავდა: „ეს იყო აპოთეოზი ხალხის სიხარულისა, უვერტურა მომხიბლავი სიმფონიისა, საქართველოს ხალხის ისტორიაში ჯერ კიდევ უნახავი საყოველთაო სახალხო ზეიმი".

პირველი მოწვევის პირველ სესიაზე უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს ფ. მახარაძე. ჩამოყალიბდა საქართ-

ველოს საბჭოთა მთავრობა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ვ. ბაქრაძე.

ჩატარადა აფხაზეთისა და აჭარის ასსრ უზენაესი საბჭოების სესიები, შეიქმნა ადგილობრივი ხელისუფლება.

ძალიან მალე საქართველოს კომპარტიის პირველი მდივანი ლავრენტი ბერია გადაიყვანეს მოსკოვში – შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრად. მან თავისი ადგილი დაუთმო საქართველოს მწერალთა კავშირის პირველ მდივანს კანდიდ ჩარკვიანს.

§4. მასობრივი რეპრესიები საქართველოში 30-იანი წლების მეორე ნახევარში

კომუნისტური იდეოლოგია და პრაქტიკა რეპრესიებს არ გამორიცხავდა. კლასობრივი ბრძოლის თეორია თავიდანვე გულისხმობდა დამარცხებული, მაგრამ არა ბოლომდე განადგურებული კლასობრივი მტრის, პოლიტიკური ოპონენტების წინააღმდეგ მიმართულ დამთრგუნავ მოქმედებას.

30-იანი წლების შუა ხანებში მსოფლიოსა და საბჭოთა კავშირში მომწიფდა ისეთი ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების ერთობლიობა, რამაც გამოიწვია ტერორის ახალი ტალღის აგორება, მასობრივი ფსიქოზი, რაც სისხლიან ანგარიშსწორებაში გადაიზარდა.

30-იან წლების შუა ხანებისათვის, საზოგადოების მართვის დიქტატორული მეთოდების გამო მოხდა გარკვეული ეკონომიკური სტაბილიზაცია, რაც სახალხო მეურნეობის დინამიურ განვითარებაშიც აისახა. მაგრამ ამ სტაბილიზაციამ აშკარად აჩვენა სოციალიზმის საბჭოთა სისტემის თეორიულ პრინციპებსა და რეალურ ცხოვრებას შორის არსებული, ხშირ შემთხვევაში გადაულახავი წინააღმდეგობები. განსაკუთრებით ეკონომიკაში (შრომისნაყოფიერების დაბალი მაჩვენებლები, საწარმოებიდან მუშათა პერმანენტული დენადობა, საწარმოო პროცესის არაეფექტიანობა, პროდუქციის თვითღირებულების სიდიდე და ა. შ.). რახან უსაზღვრო იყო კომუნისტური იდეალების რწმენა, რეალური ცხოვრების მიერ წარმო-

შობილი ობიექტური ნაკლოვანებები ჩაითვალა არა მოძღვრების (თეორიის) შეცდომად, არამედ პრაქტიკული ცხოვრების (განვითარების, ზრდის) ნაკლოვანებად, რისი გამოსწორება სცადეს ძალის გამოყენებით.

ძალიან მალე წარმოიშვა წინააღმდეგობა სოციალიზმის კანონებსა და პიროვნების სუბიექტურ ბუნებას შორის. რა თქმა უნდა, იყვნენ იდეის ფანატიკურად ერთგული ადამიანები, მაგრამ მოსახლეობის ძირითად მასას არა მარტო საზოგადოებრივი, არამედ ბევრ შემთხვევაში პირადი ინტერესებიც ამოძრავებდა. წარმოიშვა წინააღმდეგობა ადამიანის ინდივიდუალურ ბუნებასა და საზოგადოებაში გაბატონებულ კოლექტივისტურ იდეოლოგიურ პრინციპებს შორის. დაიწყო საუბარი „პიროვნების გადაგვარებაზე". ამ წინააღმდეგობის დაძლევაც ძალით სცადეს.

ტრაგიკული მოვლენების მთავარი კატალიზატორი იყო II მსოფლიო ომის მოახლოება. 30-იანი წლების შუა ხანებში გერმანიაში საბოლოოდ განმტკიცდა ნაცისტური იდეოლოგია და პოლიტიკა. დასავლეთის ბევრი პოლიტიკური მოღვაწე ცდილობდა ფაშიზმისა და კომუნიზმის შეტაკებით საკუთარი ქვეყნებისათვის აეცილებინა შესაძლო სამხედრო კონფლიქტი. მათი წაყრუება, ჩუმი ხელშეწყობა ჩინებულად გამოიყენა გერმანიამ საკუთარი პრეტენზიების დასამკვიდრებლად, ახალი ტერიტორიული გადანაწილების პოლიტიკის სარეალიზაციოდ.

საბჭოთა ხელისუფლება მიუღებელი იყო როგორც დემოკრატიული ქვეყნებისათვის, ისე ფაშისტური სახელმწიფოებისათვისაც. საბჭოთა კავშირი კი, თავისი ტერიტორიული სიდიდის მიუხედავად, შედარებით სუსტი იყო ეკონომიკურად. კომუნისტური პარტიის ამოცანა იყო უმოკლეს დროში მიეღწიათ არა მარტო დიდი ეკონომიკური ნახტომისათვის, არამედ საზოგადოების მორალურ-პოლიტიკური ერთიანობისათვისაც, რაც გულისხმობდა ყოველგვარი ოპოზიციური ძალის ლიკვიდაციას, მომავალ ომში შესაძლო „მეხუთე კოლონის" პრაქტიკულ განადგურებას. საბჭოთა საზოგადოების ყველა არსებული ნაკლი ტერორის საშუალებით უნდა დაძლეულიყო.

რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში ადვილად ჩამოყალიბდა და მასობრივად გავრცელდა ცნება „ხალხის მტერი". ეს

იყო მეტად ტევადი შინაარსის მქონე ტერმინი: ის გულისხმობდა პარტიულ ოპოზიციონერს, თანამდებობის ბოროტად გამომყენებელ პარტიულ თუ საბჭოთა ლიდერს, უპასუხისმგებლო სამეურნეო მუშაკს, კორუმპირებულ მოხელეს, ეროვნული იდეების მატარებელ ინტელიგენტს. ოფიციოზი ამ ტერმინში შემდეგ შინაარსს დებდა: „თავიანთ მიზნად ისახავდნენ პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს ნგრევას, ქვეყნის თავდაცვითი ძლიერების გამოთხრას, უცხოეთის სამხედრო ინტერვენციის გაადვილებას, წითელი არმიის დამარცხების მომზადებას. სსრ კავშირის დანაწილებას... მუშებისა და კოლმეურნეების მონაპოვართა მოსპობას, სსრ კავშირში კაპიტალისტური მონობის აღდგენას"[16].

1934 წლის 1 დეკემბერს ლენინგრადში, სმოლნში ტერორისტმა მოკლა ს. მ. კიროვი – ი. ბ. სტალინის უერთგულესი მხარდამჭერი და პირადი მეგობარი. ეს მკვლელობა საბჭოთა ხელისუფლებამ კარგად გამოიყენა თავისი პოლიტიკური მონინაღმდეგეების გასანადგურებლად. უკვე 1936 წელს მოსკოვში დაიწყო საჯარო პროცესები ტროცკისტულ-ზინოვიევური ოპოზიციის წარმომადგენლების წინააღმდეგ.

იდეურად ყოველმხრივ შემზადებული საქართველოს კომუნისტური ორგანიზაცია აქტიურად ჩაება ამ საქმეში. ლ. ბერია, თავისი „ჩეკისტური" გამოცდილებით, შესაშური ენერგიით ახორციელებდა „ხალხის მტრების" აღმოჩენისა და პოლიტიკური განადგურების ნაცად პრაქტიკას.

მოსკოვის პროცესების დაწყებისთანავე საქართველოს სამრეწველო საწარმოებსა და შრომით ორგანიზაციებში იმართებოდა მიტინგები, სადაც სასტიკად გმობდნენ ტროცკისტულ-ზინოვიევური ოპოზიციის ლიდერების ანტისაბჭოთა მოქმედებებს.

ლ. ბერიას ინიციატივით საქართველოს კომუნისტური პარტიის ის ლიდერები და აქტივისტები, ვინც სხვადასხვა დროს მონაწილეობას იღებდნენ სტალინის საწინააღმდეგო ფრაქციებში („ნაციონალ-უკლონისტები" და სხვ.), იყვნენ ტროცკისტები, ემხრობოდნენ ბუხარინს, პარტიულ კრებებსა და დისპუტებზე პარტიის გენერალური ხაზის გარკვეული კრიტიკით გამოდიოდნენ – „შავ სიებში" ჩაირიცხნენ.

1937 წლის ივლისში შედგა ბ. მდივნის, მ. ტოროშელიძის, მ. ოკუჯავას და სხვათა „ჯაშუშურ-დივერსიული-გამცემლური ორგანიზაციის" ღია პროცესი.

ამას მოჰყვა 1937 წლის სექტემბერში აჭარის „კონტრრევოლუციურ-სააჯანყო ცენტრის" პროცესი. ბრალდებულებს: ზ. ლორთქიფანიძეს, გ. რამიშვილს, შ. მათიკაშვილს და სხვებს აბრალებდნენ, რომ მათ სურდათ „აჭარის დედა-სამშობლოსგან ჩამოცილება, აჭარაში კაპიტალისტური წყობის აღდგენა". ამ პროცესის შედეგად სხვებთან ერთად დაისაჯა ქართველი მამულიშვილი ჯემალ ქიქავა, რომელმაც მთელი შეგნებული ცხოვრება სამუსულმანო საქართველოს დედა-სამშობლოსთან ორგანულად დაკავშირების საშვილიშვილო საქმეს მოახმარა.

მემარჯვენე „კონტრრევოლუციური ტერორისტულ-დივერსანტული მავნებლების პროცესი" კი მიზნად ისახავდა სიღნაღის რაიონის პარტიული და სამეურნეო ხელმძღვანელების პასუხისმგებლობაში მიცემას.

საბრალდებო დასკვნები და სტენოგრაფიული ანგარიშები, რომლებსაც ყველა კომუნისტური გაზეთი ბეჭდავდა, მიზნად ისახავდა საზოგადოებრივ აზრზე ტოტალურ ზემოქმედებას, ისტერიული ფსიქოზის განვითარებას. ამ ფსიქოზს ისიც აძლიერებდა, რომ სწორედ ამ პერიოდში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ხდებოდა სერიოზული ავარიები, აფეთქებები, ხანძარი. 1935 წელს მეტად დიდი და გაუგებარი ავარიების სერია მოხდა ზაჰესში, 1936-1937 წლებში ავარია მოხდა ჭიათურასა და ტყვარჩელში. სერიოზული ავარია მოხდა ტყიბულის ი. ბ. სტალინის სახ. შახტში, სადაც დაიღუპა სამი მუშა[1].

პასუხისმგებლობის შიშმა, რაც ავადმყოფურად განვითარდა, ბევრი აიძულა ავარიები, წარუმატებლობა, ნაკლი – „ხალხის მტრების" ხრიკებთან დაეკავშირებინა, იყო ერთმანეთის დასმენის, მცდარი ინფორმაციის გავრცელების მასობრივი შემთხვევები.

საქართველოში რეპრესირებულნი რამდენიმე კატეგორიად შეიძლება დაიყოს: „უშუალოდ დამნაშავენი", ე. ი. „ხალხის მტრები", „მათი კუდები", „მათი ახლობლები" და „ზედმეტად გულმოდგინენი". ეს უკანასკნელი კატეგორია იყო ის ხალხი, უფრო ხშირად ადგილობრივი პარტიული ორგანიზა-

ციის ხელმძღვანელი, რომლებმაც მთელი 1937 წლის რეპრესიების მექანიზმი მოამზადეს და განახორციელეს, მხოლოდ 1937 წლის ნოემბერ-დეკემბერში მიეწერათ მათ „საბჭოთა კანონიერების უხეში დარღვევები" და კოლექტივში ახლა სხვებმა სწორედ მათ წინააღმდეგ მიმართეს რეპრესიის მახვილი.

მასობრივი რეპრესიების პერიოდში უკიდურესად დაიძაბა ადამიანური ურთიერთობები, მათ შორის ნათესაური ურთიერთობებიც. იყო ფაქტები, როცა მამამ უარყო ტროცკისტი შვილი, ცოლმა რეპრესირებული მეუღლე, ძმამ – ძმა.

თუმცა ისიც უნდა ისიც აღინიშნოს, რომ რთული პოლიტიკური ვითარების მიუხედავად იყო კაცთმოყვარეობის ფაქტებიც: რეპრესირებული ოჯახებისადმი ფარული დახმარება, განადგურებული ოჯახების უპატრონოდ დარჩენილი ბავშვებისადმი ნათესაური მზრუნველობა და ა. შ.

საკუთარი თავის დაზღვევა, მოსალოდნელი პოლიტიკური საშიშროების თავიდან აცილება ადამიანებს უღირსი ქმედებისაკენ უბიძგებდა. პარტიული აქტივისტები ცდილობდნენ „ხალხის მტრების" გამოვლენას, პარტიულ კრებებზე „ამძიმებდნენ" ბრალდებებს, იხსენებდნენ ახალ მაკომპრომიტირებელ ფაქტებს, მხარს უჭერდნენ საბრალდებო დასკვნას და სხვ.[18]

პოლიტიკური პროცესის დროს ბრალდებულს ოფიციალურად არავინ იცავდა. უფრო ხშირად ის თვითონ იცავდა თავის თავს, თუ წინასწარ არ იყო შინსახკომის თანამშრომლების მიერ დაპატიმრებული. მაგრამ არის ცალკეული ფაქტები თანამშრომელთა მხრიდან ბრალდებულის მხარდაჭერის, ბრალდების უარყოფის, გვერდში ამოდგომისა. ეს კი იმ პერიოდში ძალიან სახიფათო იყო და ამიტომაც იშვიათად ხდებოდა[19].

სადამსჯელო ორგანოების თანამშრომლები, აღჭურვილნი უმაღლესი ძალაუფლებით, დაპატიმრებულ პარტიულ, საბჭოთა ხელმძღვანელებზე, ინტელიგენციის წარმომადგენლებზე საშინელ ფიზიკურ ზემოქმედებას ახდენდნენ და ასე იღებდნენ „აღიარებებს". მაგალითად, ცნობილი ქართველი ინჟინერი ბ. ჭიჭინაძე „აღიარებდა", რომ მან ზაჰესის მშენებლობა „გაართულა და გააძნელა საამშენებლო სამუშაოების დიდი რაოდენობის არცთუ მაინცდამაინც აუცილებელი, დროებითი, დამხმარე კონსტრუქციების აშენებით". მშენებე-

ლი ინჟინერი ბ. მიქელაძე კი „აღიარებდა", რომ „მავნებლობის მიზნით საგენერატორო შენობა და მილგაყვანილობა მოთავსებული იყო თბილისი-ბათუმის რკინიგზის ხაზის – ხიდის მახლობლად, რაც წარმოშობდა საფრთხეს ხიდზე ნებისმიერი კატასტროფის შემთხვევაში და იქმნებოდა შესაძლებლობა დიდი ხნით მწყობრიდან გამოყვანილ იქნეს ზაჰესი".

საქართველოში რეპრესიები განსაკუთრებით გაძლიერდა 1937 წლის ოქტომბერში, როცა საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა მოისმინა ლ. ბერიას მოხსენება რესპუბლიკაში მავნებლობის წინააღმდეგ ბრძოლის შედეგების შესახებ. პლენუმზე საქართველოს ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ოლქის, ქალაქებისა და რაიონების ხელმძღვანელებმა უპატაკეს პარტიას მასობრივი რეპრესიების კონკრეტული შედეგები. პლენუმის შემდეგ ი. ბ. სტალინისათვის გაგზავნილ საიდუმლო წერილში ლ. ბერია აზუსტებს 1937 წლის ოქტომბრამდე დაპატიმრებულთა რაოდენობას. ამ პერიოდისათვის დაპატიმრებული იყო 12000 კაცზე მეტი. დაპატიმრებულებიდან 5236 უკვე მსჯავრდადებული იყო „სამეულის" მიერ. უმაღლესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიამ გაასამართლა – 910 კაცი, საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა კომისარიატთან არსებულმა განსაკუთრებულმა საბჭომ – 591, საქართველოს უმაღლესი სასამართლოს სპეციალურმა კოლეგიამ – 468, სამხედრო ტრიბუნალმა – 99, სახალხო სასამართლოებმა – 70. საქართველოს ციხეებში იმყოფებოდა 5 ათასი კაცი, მარტო თბილისში 2000. საქართველოს კომპარტიის რიგებიდან გაირიცხა 2500 კაცი. საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 74 წევრიდან 41 „ხალხის მტერი" აღმოჩნდა[20].

რეპრესიები ბიუროკრატიულ-ადმინისტრაციულ სისტემასაც შეეხო, რამაც კადრების სერიოზული ნაკლებობა გამოინვია. 1937 წელს ნომენკლატურულ თანამდებობაზე დააწინაურეს 4000 კაცი, მათ შორის რაიკომების და ქალაქკომების მდივნები, სახალხო კომისრები, კომისრის მოადგილეები, მსხვილი რეპუბლიკური ორგანიზაციების ხელმძღვანელები, აღმასკომების თავმჯდომარეები და ა. შ.[21]

1937 წლის რეპრესიების დროს დაისაჯნენ კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა საქართველოს პოლიტიკური ხელმძღვანელები: მ. ორახელაშვილი, ს. მამულია, ლ. ქართველიშ-

ვილი, გ. ყურულაშვილი, ლ. ღოღობერიძე, ბ. მდივანი, მ. ტოროშელიძე, მ. ოკუჯავა და სხვები. მათ შორის იყვნენ როგორც სტალინის პოლიტიკური ოპონენტები, ისე წარსულში მისი ერთგული მომხრეებიც.

მასობრივი რეპრესიების დროს მნიშვნელოვნად დაზარალდა საქართველოს ინტელიგენცია, განსაკუთრებით შემოქმედებითი. რეპრესირებულთა შორის იყვნენ: დიდი ქართველი მწერლები მიხეილ ჯავახიშვილი და ტიციან ტაბიძე, თვითმკვლელობით დაასრულა სიცოცხლე პაოლო იაშვილმა. მ. ორახელაშვილთან ახლო ნათესაური ურთიერთობა არ აპატიეს დიდ ქართველ დირიჟორს ევგენი მიქელაძეს. რეპრესიების ტალღამ გადაუარა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, პოლიტექნიკურ ინსტიტუტს, რუსთაველის სახელმწიფო თეატრის კოლექტივებს, დახვრიტეს სახელგანთქმული რეჟისორი სანდრო ახმეტელი, ცნობილი მეცნიერი ვ. კოტეტიშვილი და მრავალი სხვა.

პოლიტიკური წმენდა და რეპრესიები შეეხო წითელი არმიის ქართულ ნაწილებს: დააპატიმრეს დივიზიის მეთაურები თუხარელი და ქუთათელაძე, პოლკოვნიკი გედევანიშვილი და სხვები.

რეპრესიები განიცადეს ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ოლქის ხელმძღვანელებმა, შემოქმედებითი ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა: ვ. ლაკობამ, კ. ინალიფამ, დ. ჯერგენიამ, ს. ფილიამ, ი. ჯოჯიევმა, ვ. ხუბაევმა, გრ. სანაკოევმა და ბევრმა სხვამ.

მასობრივმა რეპრესიებმა საბჭოთა კავშირში შემაშფოთებელი მასშტაბი მიიღო. შრომით კოლექტივებსა და შემოქმედებით ორგანიზაციებში უამრავი საქმე იყო კიდევ განსახილველი. ასეთ ვითარებაში 1938 წლის იანვარს მოსკოვში შეიკრიბა საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმი, რომელმაც მიიღო დადგენილება „საკ. კპ (ბ)-დან გარიცხულთა აპელაციისადმი ფორმალურ-ბიუროკრატიული დამოკიდებულებისა და ამ ნაკლოვანებათა აღმოფხვრის ღონისძიებების შესახებ". ამ დადგენილებამ ძირითადად შეაჩერა რეპრესიების ტალღა, თუმცა რეპრესიების ცალკეული შემთხვევები შემდეგ წლებშიც გვხვდება. საქ. კპ (ბ) თებერვლის პლენუმმა მოიწონა საკ კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის იანვრის პლენუმის გადაწყვეტილება და საქართველოს პარტიულ ორგანიზა-

ციებს დაავალა შეეწყვიტათ „ზედმეტი გულმოდგინება" მასობრივი რეპრესიების ორგანიზაციის საქმეში. პლენუმზე აღინიშნა, რომ 1937 წელს საქართველოს კომპარტიის რიგებიდან გაირიცხა 4379 კაცი, მათგან 2642 დააპატიმრეს[22].

1938 წლის რეაბილიტაციას არ შეეძლო და არც ჰქონდა მიზნად მთლიანად უკანონოდ გამოეცხადებინა 1937 წლის რეპრესიები. კვლავ დადასტურდა, რომ „საბჭოთა სამართლის მსახვრალი ხელი" ღირსეულად შეეხო „ხალხის მტრებს", „ფაშიზმის აგენტებს", „მავნებლებს", მაგრამ საქმე ისე წარმოადგინეს, რომ სწორედ მათ გამოიწვიეს მასობრივი რეპრესიების პერიოდში ბევრი პატიოსანი, უდანაშაულო ადამიანის განადგურება.

რეპრესიების პირობებში ათასობით ქართველი გადაასახლეს რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ: ციმბირის, შორეული აღმოსავლეთის სპეციალურ ბანაკებში (მაგადანში, კალიმაზე და სხვა ბანაკებში). მასობრივი რეპრესიების ერთ-ერთი ფარული მიზანი ხომ ისიც იყო, რომ ნედლეულით მდიდარ შორეული აღმოსავლეთის მიუვალ ტერიტორიებზე ასი ათასობით იაფი მუშა-ხელი შეეყვანათ და იქ საბჭოთა ეკონომიკის ძლიერი დასაყრდენი შეექმნათ.

მასობრივმა რეპრესიებმა მთლიანად გაანადგურა ანტისტალინური ოპოზიციის ყველა ძირითადი მიმართულება, ყველა შესაძლო პოლიტიკური ოპონენტი, განამტკიცა ი. ბ. სტალინის დიქტატურა.

§5. საქართველოს მეცნიერება და კულტურა 20-30-იან წლებში

მოსალოდნელი ომის საფრთხის ზრდის ვითარებამ, ნაცისტური მსოფლმხედველობის გავრცელებამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახადა პატრიოტული სულისკვეთების და ამდენად ეროვნული კულტურის, ეროვნული ფასეულობების აღორძინება. ეს არ ნიშნავდა უარის თქმას პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის ყოვლისმომცველ იდეოლოგიურ პრინციპზე. მაგრამ 20-იანი წლების ულტრა-კომუნისტური

შეხედულებები, ეროვნული ფასეულობის ნიველირებისა და ნიჰილიზმის ტენდენცია, ლიტერატურასა და ხელოვნებაში „რაპის" შეუზღუდავი ბატონობის მოთოკვა და საბჭოთა კულტურულ ფასეულობებში სათანადო ზომით ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობის ჩართვა – სტალინის „ახალი კურსის" ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი გახდა.

20-იან წლებში დაწყებული დიდი მუშაობა მოსახლეობის კომუნისტური განათლებისათვის გრძელდებოდა. განათლების მრავალსაფეხურიანი პროცესი მთლიანად საბჭოთა სახელმწიფოს ხელში იყო თავმოყრილი და მის ინტერესებს ემსახურებოდა. საქართველოში გასაბჭოების პირველ ხანებში წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობა მოსახლეობის 36,7 პროცენტს უდრიდა (აზერბაიჯანში ეს იყო 8,4%, სომხეთში – 25,2%). ქალაქში ეს მაჩვენებელი იყო 72,2%, სოფლად 34,4%. რთული ვითარება იყო მთის რეგიონებში, არაქართველი მოსახლეობით დასახლებულ საზღვრისპირა ოლქებში, სამხრეთ საქართველოში, შიდა ქართლში, სადაც წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობის მაჩვენებელი კიდევ უფრო დაბალი იყო. 20-იანი წლების დასასრულს საქართველოს მაჰმადიანურ რეგიონებში (მესხეთ-ჯავახეთი, აჭარა) კვლავ ძლიერი იყო მუსულმანური სასულიერო პირების ზეგავლენა. მარტო მესხეთ-ჯავახეთში 117 მეჩეთი იყო, მთლიანად საქართველოში 400. აჭარაში 20-იანი წლების დასასრულს 147 მედრესე იყო. 1934 წელს კი აჭარაში უკვე 105 სასულიერო მოღვაწე და 22 მედრესე იყო დარჩენილი.

წერა-კითხვის გავრცელებისათვის ადგილებზე იქმნებოდა სპეციალური სკოლები, ქოხ-სამკითხველოები. საქართველოს ფაბრიკებსა და ქარხნებში წერა-კითხვის უცოდინრობის სალიკვიდაციო ჯგუფები (ქართულ, რუსულ, სომხურ ენებზე) არსებობდნენ II მსოფლიო ომის დაწყებამდეც კი.

წერა-კითხვის უცოდინრობის სალიკვიდაციოდ მთელს რესპუბლიკაში შეიქმნა სკოლების ქსელი. თუ 1920 წელს საქართველოში 1293 ქართული, 88 სომხური, 30 თურქული, 48 რუსული, 42 ბერძნული, 10 გერმანული და სხვა ეროვნული სკოლები იყო (თავიანთი სკოლა საერთოდ არ ჰქონდათ აფხაზებს, ოსებს), 1925 წლისათვის მათი რაოდენობა საგრძნობლად გაიზარდა: იყო 1428 ქართული, 120 სომხური, 79 თურქული, 59 რუსული და სხვა ნაციონალური სკოლა. 1927-1928

სასწავლო წლისათვის უკვე შეიქმნა აფხაზური და ოსური დაწყებითი სკოლების ქსელიც. 1940 წლისათვის საქართველოში სამი საფეხურის (ოთხწლედი, შვიდწლედი და ცხრაწლედი) 4511სკოლა იყო, რომელშიც სწავლობდა 767 ათასი ბავშვი.

სასკოლო ქსელის განვითარებისათვის, ახალი საბჭოთა სკოლის პოზიციების განსამტკიცებლად უდიდესი ყურადღება მიექცა პედაგოგთა ახალი კადრების მომზადების საქმეს. მასწავლებელთა კადრების დაჩქარებული მომზადებისათვის 30-იან წლებში გაიხსნა სამასწავლებლო და პედაგოგიური ინსტიტუტები: ქუთაისში (1930), ცხინვალში (1932), სოხუმში (1932), თბილისში (1935), ბათუმში (1935), გორში (1935), თელავში (1939), ზუგდიდში (1939).

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში განხორციელდა ბავშვთა სკოლამდელი განათლებაც, რაც მანამდე საერთოდ არ იყო. უკვე 1927 წელს საქართველოში 93 საბავშვო ბაღი იყო, ხოლო 1940 წელს – 664.

საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და სახკომსაბჭოს 1930 წლის 9 აგვისტოს დადგენილება ითვალისწინებდა საყოველთაო-სავალდებულო სწავლების განხორციელებას. სწრაფი ტემპით შენდებოდა ახალი სკოლები როგორც ქალაქებში, ისე სასოფლო რეგიონებში. მეთოდური ცენტრები ამზადებდნენ ახალ სასკოლო პროგრამებს, რომელთა შინაარსი მთლიანად შეესაბამებოდა პროლეტარიატის დიქტატურის სახელმწიფოს ინტერესებს, მის მიზნებსა და ამოცანებს. საბჭოთა სკოლა გახდა საბჭოთა იდეოლოგიის გავრცელების მთავარი ინსტრუმენტი. მეორე მსოფლიო ომის წინ საქართველომ უკვე მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვა სახალხო განათლების სფეროში. 1939 წელს ის გავიდა პირველ ადგილზე საბჭოთა კავშირში ერთ სულ მოსახლეზე განათლების დონის მაჩვენებლით – ყოველ 1000 კაცზე საქართველოში ითვლებოდა 113,4 საშუალო განათლებით და 11,2 უმაღლესი განათლებით.

საშუალო სკოლასთან ერთად ყურადღება მიექცა უმაღლესი სასწავლებლების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განმტკიცებას. ქვეყნის დაჩქარებული ინდუსტრიული განვითარება ტექნიკური კადრების მომზადებასაც ითვალისწინებდა. ამ მიზნით 1928 წელს შეიქმნა საქართველოს პოლიტექნიკური

ინსტიტუტი (სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტექნიკური ფაკულტეტის ბაზაზე). მისი პირველი რექტორი იყო პროფ. ნ. მუსხელიშვილი.

სოფლის მეურნეობის სოციალისტური გარდაქმნის ამოცანების უკეთ სარეალიზაციოდ, აგრონომიული კადრების მოსამზადებლად 1930 წელს შეიქმნა სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტი. ამას მოჰყვა რიგი დარგობრივი ინსტიტუტის ჩამოყალიბება: შეიქმნა ზოოვეტერინარული, ჩაის მრეწველობის, სუბტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტები და ა. შ. საქართველოსათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ 1930 წელს გაიხსნა თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტი. ამავე წლებში ნაყოფიერ მუშაობას განაგრძობდა თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორია, საოპერო სტუდია, სამხატვრო აკადემია.

30-იანი წლების შუა ხანებში საქართველოს უმაღლესმა სასწავლებლებმა მოამზადეს მაღალკვალიფიციული პედაგოგიური, ტექნიკური და სამეცნიერო პროფილის კადრები, რომლებმაც უზრუნველყვეს 30-იან წლებში საქართველოს ინტელექტუალური განვითარების მაღალი დონე, მნიშვნელოვანი სამეცნიერო შედეგები, საინტერესო ტექნიკური მიღწევები, ხელოვნებისა და კულტურის აღორძინება წინა წლებთან შედარებით.

ტოტალიტარული რეჟიმის მიუხედავად თვალსაჩინოდ ვითარდებოდა მეცნიერების სხვადასხვა დარგი: ჩამოყალიბდა ქართული მათემატიკური სკოლა (ნ. მუსხელიშვილი, ა. რაზმაძე, ვ. კუპრაძე და სხვ.). პროფ. ნ. მუსხელიშვილის მიღწევებმა დრეკადობის თეორიაში იმჟამად მსოფლიო აღიარება მოიპოვეს.

1932 წელს დაარსდა აბასთუმნის ასტროფიზიკური ობსერვატორია, რომელსაც 60 წელზე მეტს ხანს სათავეში ედგა მისი დამაარსებელი აკად. ევ. ხარაძე.

1933 წელს შეიქმნა გეოფიზიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, 1935 წელს – ფიზიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი.

განვითარდა ქიმიური მეცნიერება. პეტრე მელიქიშვილის მიერ დაწყებული ეს საქმე მისმა მოწაფეებმა გააგრძელეს. შეიქმნა ქიმიის სამეცნიეროო-კვლევითი ინსტიტუტი.

სერიოზულ წარმატებებს მიაღწია ქართულმა გეოლოგიურმა სკოლამ (ა. ჯანელიძე, ვ. თვალჭრელიძე და სხვ.).

საქართველოში ტექნიკური კულტურების წარმოების ზრდამ მოითხოვა ბოტანიკის მეცნიერების მანამდე არნახული განვითარება. ამ საქმეში თვალსაჩინო წვლილი შეიტანეს პროფესორებმა: ნ. კეცხოველმა, ქ. ბახტაძემ, ზ. ყანჩაველმა და სხვ.

ქართული ფიზიოლოგიური სკოლის მამამთავარის, აკად. ი. ბერიტაშვილის სახელი ცნობილი იყო როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე საზღვარგარეთ. დიდ განვითარებას მიაღწიეს სამედიცინო დისციპლინებმა, მნიშვნელოვანი იყო ქართული მედიცინის კორიფეების (გ. მუხაძე, ნ. კახიანი, ი. ჯანელიძე, კ. ერისთავი, ე. ფიფია, მ. ჩაჩავა, ა. ზურაბაშვილი და სხვ.) თეორიული და პრაქტიკული მიღწევები ქირურგიის, გულ-სისხლძარღვთა, ფსიქოპათოლოგიის, ფსიქიატრიის და მედიცინის სხვა დარგებში.

კომუნისტური რეჟიმის განსაკუთრებული მეთვალყურეობის ქვეშ იყო ჰუმანიტარული, განსაკუთრებით საისტორიო და ფილოსოფიური მეცნიერებანი. მარქსიზმ-ლენინიზმის იდეოლოგიური დოგმატიკა, მოვლენებისა და ისტორიული ფაქტების შეფასების კლასობრივი მიდგომის წესი მეცნიერების ამ დარგის მუშაკებს განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა.

უფრო მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა ქართული საისტორიო მეცნიერება, რომელსაც დაევალა საქართველოს ისტორიის მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიური პრინციპების მიხედვით გამართვა. 30-იანი წლების შუა ხანებში გაძლიერდა პოლიტიკური ზეწოლა დიდ ქართველ მეცნიერზე, თბილისის უნივერსიტეტის დამაარსებელზე ივ. ჯავახიშვილზე. იგი იძულებული გახადეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი დაეტოვებინა. მის მიერ შექმნილი ქართველ ისტორიკოსთა სკოლა (ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია და სხვ.) 30-იან წლებში უდიდეს მუშაობას ეწეოდა ახალი საისტორიო წყაროების აღმოჩენისა და პუბლიკაციისათვის, საყურადღებო მონოგრაფიული გამოკვლევების შესაქმნელად. 30-იანი წლების შუა ხანებში გაიშალა დიდი არქეოლოგიური სამუშაოები თრიალეთში (ბ. კუფტინი), მცხეთაში (ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ა. კალანდაძე, ა. აფაქიძე, გ. ლომთათიძე) და საქართვე-

ლოს სხვა კუთხეებში. არქეოლოგიური კვლევის განვითარებას საქართველოში, განსაკუთრებით ძველი ქვის ხანის ძეგლების მეცნიერულ შესწავლას, დიდი ამაგი დასდო გ. ნიორაძემ.

ძველი ქართული ლიტერატურისა და ენის მეცნიერული შესწავლა ახალ სიმაღლეზე ავიდა, როცა 1936 წელს შეიქმნა ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი (ენიმკი). მისი დირექტორი ცნობილი ქართველი მეცნიერი სიმონ ჯანაშია იყო. დამუშავდა ქართული და მონათესავე ენების სტრუქტურისა და ლექსიკის, ზოგადი ენათმეცნიერების, დიალექტოლოგიის ძირითადი საკითხები. გამოიცა ძველი ქართული ლიტერატურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები, შეიქმნა გრამატიკის სახელმძღვანელოები, სხვადასხვა დანიშნულების (თარგმნითი, ტერმინოლოგიური, დიალექტოლოგიური და ა. შ.) ლექსიკონები, დადგინდა ქართული ენის ნორმები. უდიდესი აღიარება მოიპოვეს პროფ. ა. შანიძის, ა. ჩიბოქავას, გ. ახვლედიანის, ვ. თოფურიას, ს. ყაუხჩიშვილის, ვ. ბერიძის და სხვების სამეცნიერო გამოკვლევებმა და ნაყოფიერმა პედაგოგიურმა საქმიანობამ.

პროფესორებმა: კ. კეკელიძემ, შ. ნუცუბიძემ, ს, დანელიამ და სხვებმა გააშუქეს სხვადასხვა პერიოდის ქართული ლიტერატურის, კულტურისა და აზროვნების განვითარების ბევრი კარდინალური საკითხი.

დიდი ყურადღება დაეთმო ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების შესწავლას, სისტემატურად ქვეყნდებოდა ხალხური ლექსები, სიმღერები და არაკები.

ქართული სამეცნიერო პოტენციალი ყოველწლიურად იზრდებოდა. სამეცნიერო კადრების უკეთ ორგანიზაციისათვის უკვე 1932 წელს შეიქმნა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ამიერკავკასიის ფილიალის საქართველოს განყოფილება, რაც 1935 წელს საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალად გადაკეთდა. 1941 წელს შეიკრიბა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დამფუძნებელი კრება, რომელმაც 16 თვალსაჩინო მეცნიერი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრად აირჩია. აკადემიის პირველი პრეზიდენტი იყო მსოფლიოში ცნობილი მათემატიკოსი ნიკოლოზ მუსხელიშვილი. ქართველი მეცნიერები სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი ან წევრ-კორეს-

პონდენტი იყვნენ: ნ. მუსხელიშვილი, ს. ჯანაშია, გ. ახვლედიანი, ი. ბერიტაშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, გ. ხაჭაპურიძე.

1933 წლის 2 ოქტომბერს საქ. კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება „საქართველოს საბჭოთა მწერლობის შემდგომი განვითარების შესახებ". ქართველ მწერლებს გარკვევით მიეთითათ კომუნისტური რეჟიმის ძირითადი დავალების შესახებ – მათ უნდა შეექმნათ „მაღალხარისხოვანი მხატვრული პროდუქცია, რომელშიც ასახული იქნება გიგანტური ძვრები ჩვენი ქვეყნის უკლასო სოციალისტური საზოგადოების აშენებისათვის წარმოებული გმირული ბრძოლა".

მედროვე კრიტიკოსები ქართველ მწერლებს გასაქანს არ აძლევდნენ: შ. დადიანს უკიჟინებდნენ ფეოდალური ეპოქის იდეალიზაციას, კ. გამსახურდიას – ევროპული ბურჟუაზიული კლასიკური იდეალიზმის გალვანიზაციის ცდებს, გრ. რობაქიძეს – მოდერნიზმსა და აღმოსავლური ეგზოტიკის რომანტიკულ აღრევას, ი. გრიშაშვილს – ძველი თბილისის ბოჰემის გადაჭარბებულ იდეალიზაციას და ა. შ. გრ. რობაქიძემ ვერ გაუძლო შემოქმედებითი თავისუფლების შეზღუდვას და 1934 წელს საზღვარგარეთ ყოფნისას დარჩა იქ და სამშობლოში აღარ დაბრუნდა. მისი ნაწარმოებები ამოიღეს ბიბლიოთეკებიდან, მისი ხსენება აიკრძალა.

ეპოქის ლიტერატურული იდეალი იყო ე. ნინოშვილის სპირიდონ მცირიშვილი – რევოლუციურ-რომანტიკული ფიგურა. ყოველმხრივ ახალისებდნენ პროლეტარული რიგებიდან გამოსულ პოეტებსა და მწერლებს – ს. ეულს, ი. ვაკელს, გ. ქუჩიშვილს და სხვ.

1934 წელს საბჭოთა მწერლების პირველ საკავშირო ყრილობას ქართველ მწერალთა დელეგაციაც ესწრებოდა. ყრილობამ განსაზღვრა საბჭოთა მწერლობის ამოცანები და მათ კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიური მიზნების რეალიზაცია დაავალა. ფორმით ეროვნული და შინაარსით ინტერნაციონალისტური კულტურის სტალინური დოგმა გახდა ყველა საბჭოთა ხელოვნის ძირითადი ამოსავალი. უკვე დრომოჭმული „რაპის" ნაცვლად შეიქმნა საბჭოთა მწერალთა კავშირი.

მიუხედავად ზეწოლისა, 20-30-იან წლებში მაინც უდიდეს აღმავლობას განიცდიდა ქართული პოეზია და პროზა. ამ პერიოდში განვითარდა და დაიხვეწა ქართული რომანის

ფორმა, მისი შინაარსი. შემოქმედებით მუშაობას აგრძელებდნენ დ. კლდიაშვილი, ვ. ბარნოვი, საყოველთაო აღიარება მოიპოვეს კ. გამსახურდიამ, ნ. ლორთქიფანიძემ, მ. ჯავახიშვილმა, გრ. რობაქიძემ, დ. შენგელაიამ, შ. დადიანმა და მრავალმა სხვამ. ამ წლებში შეიქმნა კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა", „მთვარის მოტაცება", მ. ჯავახიშვილის „ჯაყოს ხიზნები", „არსენა მარაბდელი", „ქალის ტვირთი", პ. კაკაბაძის „ყვარყვარე თუთაბერი", ს. კლდიაშვილის „პროვინციის მთვარე", ა. ბელიაშვილის „ახალგაზრდები" და სხვა მრავალი. თუმცა ზოგი მათგანი 1937 წლის მასობრივი რეპრესიის მსხვერპლი გახდა.

ეპოქის სულიკვეთებას ასახავდნენ კ. ლორთქიფანიძის „კოლხეთის ცისკარი", ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა" და მსგავსი ჟანრის სხვა ავტორების ნაწარმოებები, სადაც შექებული იყო სოციალისტური სინამდვილე, საბჭოთა ადამიანის გარდამქნელი როლი ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობების მშენებლობის პროცესში.

1934 წელს საქ. კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა კრემლთან შეთანხმებით მიიღო დადგენილება შოთა რუსთაველის გენიალური „ვეფხისტყაოსნის" შექმნის 750 წლისთავის იუბილეს აღნიშვნის შესახებ. საკმაოდ ხანგძლივი სამზადისი დაგვირგვინდა ბრწყინვალე დღესასწაულით, როგორც თბილისში, ისე მოსკოვში. გამოვიდა პოემის საუბილეო ძვირფასი გამოცემები ქართულ და საბჭოთა კავშირის ხალხების ენებზე, შესრულდა რუსული თარგმანი (მათ შორის ბ. პასტერნაკის, შ. ნუცუბიძის), საქართველოს კინოსტუდიამ გადაიღო პოემის მოტივებზე ფილმი „ქაჯეთი", ქართველმა მხატვრებმა (ლ. გუდიაშვილმა, თ. აბაკელიამ, ირ. თოიძემ, ს. ქობულაძემ და სხვ.) შექმნეს პოემის ორიგინალური და საინტერესო ილუსტრაციები. სახელმწიფო მუზეუმში მოეწყო გამოფენა, რომელიც ასახავდა შ. რუსთაველის ეპოქას. მოგვიანებით თბილისის ცენტრში აღიმართა შ. რუსთაველის დიდებული ძეგლი (მოქანდაკე კ. მერაბიშვილი).

იუბილის დამაგვირგვინებელი აკორდი იყო საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის პლენუმი თბილისში, რომელიც 1937 წლის დეკემბერში ჩატარდა. თბილისში ჩამოვიდნენ დემიან ბედნი, სერაფიმოვიჩი, იანკა კუპალა და საბჭოთა ხალხების ლიტერატურის სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლები. 29

დეკემბერს თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრში შედგა საიუბილეო სხდომა.

30-იან წლებში შეიცვალა ნიჰილისტური დამოკიდებულება ილია ჭავჭავაძისადმი, რაშიც ი. ბ. სტალინის როლი აშკარაა. სისტემატურად ქვეყნდებოდა მისი ნაწარმოებები, იქმნებოდა მონოგრაფიები მისი შემოქმედების სხვადასხვა ასპექტის გასაშუქებლად. 1937 წლის მაისში ჩატარდა ილია ჭავჭავაძის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სხდომა. მოგვიანებით მოაწყვეს ილიას მკვლელთა საჩვენებელი პროცესიც კი, მაგრამ ყველაფერი გაკეთდა იმისათვის, რომ მხოლოდ შემსრულებლები დასჯილიყვნენ, ხოლო ჭეშმარიტი ინიციატორები კვლავ უცნობი დარჩნენ. ყველაფერი მეფის „ოხრანკას" დააბრალეს.

30-იანი წლების შუა ხანებში შეიქმნა ჩინებული პირობები ქართული თეატრალური ხელოვნების განვითარებისათვის. 20-იანი წლების მიღწევები თეატრალური ხელოვნების დარგში კიდევ უფრო განმტკიცდა. კ. მარჯანიშვილის ლეგენდარულმა დადგმებმა: „ცხვრის წყარო", „ურიელ აკოსტა", „ჰამლეტი" საყოველთაო მოწონება დაიმსახურეს. პოპულარული და საყვარელი მსახიობები იყვნენ: თ. ჭავჭავაძე, ვ. ანჯაფარიძე, ა. ხორავა, უ. ჩხეიძე, ა. ვასაძე, შ. ღამბაშიძე, ს. თაყაიშვილი, გ. შავგულიძე და სხვები. ისინი ქმნიდნენ რომანტიკულ-ჰეროიკულ სახეებს, რაც გარკვეულად პასუხობდა ისტორიული ეპოქის მოთხოვნებს.

თეატრალური ხელოვნება ახალ სიმაღლეზე აიყვანა სანდრო ახმეტელმა. სიახლის გრძნობა, ჰეროიზმი, რომანტიკულ-ფილოსოფიური თეატრის ახმეტელისებური კანონები განსაზღვრავდნენ სახელგანთქმული რუსთაველის თეატრის იმჟამინდელ რეპერტუარს. ლავრენიოვის „რღვევა", შანშიაშვილის „ანზორი", განსაკუთრებით კი რობაქიძის „ლამარა" ჩინებულად ასახავდნენ ეპოქის მოთხოვნებს და კულტურულ-ესთეტიკურ ღირებულებებს. თუმცა თვითონ სანდრო ახმეტელი შეეწირა მასობრივ რეპრესიებს.

თვალსაჩინო წარმატებებს აღწევდა კ. მარჯანიშვილის სახ. თეატრი. საერთოდ, 30-იანი წლები საქართველოში თეატრალური ხელოვნების აღმავლობის წლებია. სხვადასხვა ქალაქში (ბათუმი, სოხუმი, ქუთაისი, ჭიათურა, გორი) შეიქმნა პროფესიონალური თეატრალური კოლექტივები (1940 წელ-

საქართველოში 48 თეატრი იყო). ქართული თეატრის მაღალი დონე ცხადყო თბილისის რუსთაველის თეატრის გასტროლებმა მოსკოვში (1936 წ.). თეატრის ნარმოდგენებს საბჭოთა კავშირის პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელებიც დაესწრნენ. მოსკოვის პრესა წერდა აღფრთოვანებულ რეცენზიებს, ლაპარაკობდნენ სტალინურ ეპოქაში ეროვნული ხელოვნების განვითარებისათვის საუკეთესო პირობებზე. ამ გასტროლებისათვის თეატრი ლენინის ორდენით დაჯილდოვდა.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ფაქტობრივად შეიქმნა და არნახულ განვითარებას მიაღწია ქართულმა კინოხელოვნებამ. უკვე 1923 წელს რეჟისორმა ი. პერესტიანმა გადაიღო ფილმი „წითელი ეშმაკუნები", რომელიც საბჭოთა კინოს შედევრად მოინათლა მთელი კომუნისტური ეპოქის პერიოდში. რამდენადაც კინომრეწველობა მთლიანად სახელმწიფოს საკუთრება იყო, მისი პროდუქცია საბჭოთა იდეოლოგიის ინტერესებს ემსახურებოდა. ქართული კინოს განვითარებაში უდიდესი როლი შეასრულეს: კ. მარჯანიშვილმა, ნ. ვაჭნაძემ, მ. ჭიაურელმა, ნ. შენგელიამ, დ. რონდელმა, ლ. ესაკიამ, ს. დოლიძემ ს. ბაღაშვილმა, ც. წუწუნავამ და სხვებმა. უდიდესი მნიშვნელობა შეიძინა კინომ – როგორც კომუნისტური პროპაგანდის საუკეთესო საშუალებამ. საქართველოში 1940 წელს უკვე უმრავი კინოთეატრი და 351 კინოდანადგარი იყო.

პარტიული კონტროლის პირობებშიც ქართული კინო ჩინებულად ართმევდა თავს ურთულეს ამოცანებს და ახერხებდა იდეოლოგიური რეგლამენტაციის პირობებშიც კი შეექმნა მაღალმხატვრული, ეროვნული სულისკვეთებით გაჟღენთილი, მაყურებლისთვის გასაგები და მისაღები კინონამუშევრები. საკავშირო აღიარება მოიპოვეს ლეგენდარულმა ფილმებმა ნ. შენგელიას „ელისომ", მ. ჭიაურელის „არსენამ", ს. დოლიძის „დარიკომ". მათ ახასიათებდათ ხალხიდან გამოსული გმირის იდეალიზაცია, ჰეროიკულ-რევოლუციური სიუჟეტი, ეპოქის კოლორიტის ჩინებული გადმოცემა. ეს ფილმები საბჭოთა მრავალეროვანი მაყურებლის საყვარელი ფილმები გახდნენ ს. ეიზენშტეინის „ჯავშნოსან პოტიომკინთან" და ძმები ვასილიევების „ჩაპაევთან" ერთად.

ინტენსიურად ვითარდებოდა ქართული მუსიკალური ხელოვნება. ამას ხელი შეუწყო იმან, რომ სამუსიკო განათლება გახდა მასობრივი. არამარტო დიდ ქალაქებში, არამედ რაი-

ონულ ცენტრებში გაიხსნა სამუსიკო სასწავლებლები. გაიზარდა მუსიკოსთა რაოდენობა მუშებისა და გლეხების წრიდან. შემოქმედებით მოღვაწეობას განაგრძობდნენ ზ. ფალიაშვილი, დ. არაყიშვილი, ი. კარგარეთელი, მ. ბალანჩივაძე, შ. აზმაიფარაშვილი და სხვები. აღიარება და დიდი პოპულარობა მოიპოვეს სახელგანთქმულმა მომღერლებმა: ვ. სარაჯიშვილმა, ნ. ხარაძემ, ფ. მუხთაროვამ, დ. ანდღულაძემ, ს. ინაშვილმა, პ. ამირანაშვილმა, ნ. ცომაიამ, მ. ნაკაშიძემ, ნ. ქუმსიაშვილმა და სხვებმა. მაღალი სადირიჟორო ოსტატობით გამორჩეოდნენ ივ. ფალიაშვილი, ახალგაზრდა ე. მიქელაძე, ო. დიმიტრიადი და სხვ.

სწორედ 30-იან წლებში დიდი პოპულარობა მოიპოვა თავდაპირველად ლენინგრადში მოღვაწე ქართველმა ბალეტრონმა ვახტანგ ჭაბუკიანმა, რომელმაც საბჭოთა ბალეტში შესრულების რომანტიკულ მიმართულებას დაუდო საფუძველი.

ვითარდებოდა სიმფონიური მუსიკაც. 30-იან წლებში საფუძველი ჩაეყარა ქართულ ინსტრუმენტალურ მუსიკას, 1936 წელს ა. ბალანჩივაძემ დაწერა №1 საფორტეპიანო კონცერტი. განვითარდა კამერულ-ინსტრუმენტული მუსიკა (შ. თაქთაქიშვილი, ნ. ნარიმანიძე, ა. მაჭავარიანი, რ. გაბიჩვაძე და სხვ).

საბჭოთა სინამდვილეში განვითარდა სახვითი ხელოვნება. ი. ნიკოლაძე, მ. თოიძე, ლ. გუდიაშვილი, ე. ახვლედიანი, გ. გაბაშვილი, დ. კაკაბაძე, ირ. თოიძე, უ. ჯაფარიძე, ქ. მაღალაშვილი, თ. აბაკელია და სხვები აყალიბებენ XX საუკუნის ქართული სახვითი ხელოვნების საფუძვლებს. რა თქმა უნდა, მათ თავიდან ვერ აიცილეს კომუნისტური იდეოლოგიური შტამპები და მოთხოვნები, გარკვეულად ხარკიც მოუხადეს ეპოქას.

თვალსაჩინო იყო ქართული არქიტექტურის მიღწევები. თუ 20-იან წლებში ძირითადად არაქართველი არქიტექტორების ნამუშევრების რეალიზაცია ხდებოდა, 30-იან წლებში ჩამოყალიბდა ქართველი არქიტექტორების ჩინებული სკოლა. რესპუბლიკის ეკონომიკური პოტენციალის ზრდამ სტიმული მისცა მაღალმხატვრული ღირებულების მქონე საზოგადოებრივი ნაგებობების შექმნას. თვალსაჩინო იყო საქალაქო მშენებლობის განვითარება რესპუბლიკის დიდ ქალაქებსა და და-

სახლებულ პუნქტებში. ბევრი საცხოვრებელი ნაგებობა აშენდა თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში, სოხუმსა და ცხინვალში.

აშენდა მთავრობის სახლის ახალი კომპლექსის პირველი რიგი (არქიტ. ვ. კოკორინი), მარქსიზმს-ლენინიზმის თბილისის ფილიალის მონუმენტური ნაგებობა (არქიტ. ა. შჩუსევი), თბილისის „დინამოს" სტადიონი (არქიტ. ა. ქურდიანი), წიგნის სასახლე (არქიტ. ნ. ბარათაშვილი და გ. მიქაელიანი), თბილისის ფუნიკულიორი (არქ. ზ. და ნ. ქურდიანები). შეიცვალა ქუთაისის, ბათუმის, სოხუმის, ცხინვალის არქიტექტურული იერსახე. აქ აშენდა არა ერთი პირველხარისხოვანი საზოგადოებრივი ნაგებობა.

30-იან წლებში საკურორტო პოლიტიკის, ჯანმრთელობის დაცვის პროგრამების რეალიზაციამ მოითხოვა გამაჯანსაღებელი კერების შესაქმნელად დიდი საამშენებლო საქმიანობა. საკავშირო მნიშვნელობის კურორტებზე: ბორჯომში, წყალტუბოში, შავი ზღვის სანაპიროზე – გაგრაში, ახალ ათონში, აჭარაში – ბათუმსა და ციხისძირში და სხვა ადგილებში გრანდიოზული მშენებლობები მიმდინარეობდა.

ვითარდებოდა ფიზკულტურა და სპორტი. მსოფლიო ომის მოახლოებამ მოსახლეობის ფიზკულტურული მომზადება აუცილებელი გახადა. ამისათვის სპეციალური საკავშირო საზოგადოებრივი ორგანიზაციაც არსებობდა (დოსააფი), რომელსაც ყველა პირველად ორგანიზაციაში თავისი უჯრედები ჰქონდა.

30-იან წლებში ფართო განვითარება პოვეს ფიზკულტურის სექციებმა, განსაკუთრებით ქართულ ეროვნულ ტრადიციებთან დაკავშირებულმა სახეობებმა: ჭიდაობამ, ცხენოსნობამ, ჭადრაკმა, ალპინიზმმა (ამ საქმეში თვალსაჩინოა პირველი ქართველი ალპინისტის გ. ნიკოლაძის ღვაწლი) და ა. შ. 1941 წელს რესპუბლიკაში ითვლებოდა 21465 ფიზკულტურული კოლექტივი, რომელშიც გაერთიანებული იყო 87 ათასი კაცი. საკავშირო არენაზე, რესპუბლიკაში ცნობილი იყვნენ მოჭიდავე ა. მეკოკიშვილი, მძლეოსანი ნ. დუმბაძე, მოკრივე ლ. ღუდუშაური, ფეხბურთელი ბ. პაიჭაძე და მრავალი სხვ.

ენყობოდა საკავშირო შეჯიბრებები, ამხანაგური შეხვედრები, ერთობლივი სპორტული ღონისძიებები. ომის წინ თბილისში ჩამოვიდნენ ბასკი ფეხბურთელები, რომლებმაც

მეგობრული მატჩი ითამაშეს თბილისის „დინამოს" ფეხბურთელებთან.

30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, საბჭოთა საზოგადოების ეკონომიკური გაძლიერებისა და მორალურ-პოლიტიკური ერთობის მიღწევის კვალდაკვალ უდიდესი მნიშვნელობა შეიძინა კომუნისტურ პარტიასთან საბჭოთა ხალხების მჭიდრო ერთიანობის იდეის პროპაგანდამ. ამას ჩინებულად ემსახურებოდა მხატვრული ოლიმპიადების მოწყობის გავრცელებული პრაქტიკა, რაც ტრადიციული გახდა და თავისებურად ხელს უწყობდა მოსახლეობის საერთო კულტურული დონის ამაღლებას. ყველა რაიონსა და ქალაქში არსებობდნენ კულტურის სახლები და სასახლეები (1940 წელს მათი რაოდენობა იყო – 1414, ბიბლიოთეკების – 1598), უდიდესი სახსრები იხარჯებოდა მხატვრული თვითმოქმედების წრეების შენახვაზე. თბილისში იმართებოდა როგორც საქართველოს, ისე ამიერკავკასიის ხალხების მხატვრული თვითმოქმედების ოლიმპიადები.

ი. ბ. სტალინის განდიდებას ემსახურებოდა პროფესიონალი მწერლებისა და პოეტების შემოქმედებაც. მათგან განსაკუთრებით გამორჩეულია კ. გამსახურდიას დაუმთავრებელი ტრილოგია „ბელადი" და გ. ლეონიძის უზარმაზარი პოემა „სტალინი – ბავშობა და ყრმობა". ქართველმა შემოქმედებითმა ინტელიგენციამ თავისი გარკვეული წვლილი შეიტანა პიროვნების კულტის იდეოლოგიური ფორმირების საქმეში. 1939 წელს, ი. ბ. სტალინის დაბადების 60 წლისთავის საიუბილეოდ გამოქვეყნდა „ქართული ლექსები და სიმღერები სტალინზე", რომელშიც შევიდა პ. იაშვილის, გ. ლეონიძის, ა. მაშაშვილის, გ. ტაბიძის, ვ. გაფრინდაშვილის, ა. აბაშელის და სხვა პოეტებისა და სახალხო მთქმელების სტალინისადმი მიძღვნილი პანეგირიკები.

ქართული სამუსიკო კულტურის მაღალ მიღწევებს ცხადყოფდნენ საკავშირო გასტროლები, კულტურული დეკადები, რაც იმ წლებში პერიოდულად იმართებოდა.

1937 წელს მოსკოვში მოეწყო ქართული ხელოვნების დეკადა. გაზეთმა „იზვესტიამ" ქართულ კულტურას აღფრთოვანებული წერილი მიუძღვნა. მოსკოველმა მაყურებელმა ნახა საქართველოს ხელოვნების ოსტატთა მიღწევები ხელოვნების სხვადასხვა დარგში. ოპერას „აბესალომ და ეთერის"

დიდ თეატრში დაესწრნენ ი. ბ. სტალინი, ვ. მ. მოლოტოვი და სხვა საბჭოთა ლიდერები.

ასე წინააღმდეგობრივად, მაგრამ მეტად ნაყოფიერად და საინტერესოდ მიმდინარეობდა საქართველოს კულტურული ცხოვრება ომის წინა წლებში და მან მნიშვნელოვანი კვალიც დატოვა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის განვითარებაში.

თავი IV. საქართველო მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში (1939-1945 წწ.)

§1. მეორე მსოფლიო ომის დაწყება. გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე და საქართველო

30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან გაიშალა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის სახელმწიფოთა აგრესიული გეგმების შემუშავება და ხორცშესხმა, თუმცა უფრო ადრე, სამხედრო დაპყრობების გზას დაადგა იაპონია, რომელიც შეიჭრა ჩრდილოეთ ჩინეთში. იგი ისწრაფოდა განედევნა აზიიდან, პირველ ყოვლისა, ჩინეთიდან ინგლისელი, ფრანგი და ამერიკელი კოლონიზატორები და მათი ადგილი დაეკავებინა. ასე გაჩნდა ომის კერა შორეულ აღმოსავლეთში.

1933 წ. გერმანიის ხელისუფლების სათავეში ნაციონალ-სოციალისტების პარტიის (ფაშისტები) მოსვლამ გერმანია დააყენა პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებისათვის რევანშისა და ახალი ომის გაჩაღების გზაზე. ჰიტლერი ადგენდა ევროპის დაპყრობისა და მსოფლიო ბატონობის გეგმებს. მთავარი ადგილი ევროპის დაპყრობის ჰიტლერულ გეგმებში ეკავა საბჭოთა კავშირს. გერმანიის საგარეო პოლიტიკა მთლიანად შეესაბამებოდა გერმანული მონოპოლიების მისწრაფებას ახალი, აგრესიული ომის გასაჩაღებლად. ასე შეიქმნა ომის მეორე კერის საფუძველი ევროპის ცენტრში. 1936 წ. გერმანიამ და იტალიამ ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, შეიქმნა ღერძი „ბერლინი-რომი". იმავე წლის ნოემბერში გერმანიამ და იაპონიამ გააფორმეს „ანტიკომინტერნული პაქტი" – შეთანხმება

ორი ქვეყნის თანამშრომლობისა კომუნისტური ინტერნაციონალის წინააღმდეგ. 1937 წ. ამ პაქტს იტალიაც შეუერთდა. თანდათან შეიქმნა ინგლისისა და საფრანგეთის მეორე დაჯგუფება. აშშ ამ დროს ნეიტრალიტეტს იცავდა.

აგრესიული გეგმების განხორციელება დაიწყო იტალიამ, რომელიც 1935 წ. თავს დაესხა ეთიოპიას. 1936 წ. კი გერმანიამ და იტალიამ მოახდინეს ინტერვენცია ესპანეთში. იაპონია ორჯერ შეეცადა მოესინჯა საბჭოთა კავშირის საზღვრების სიმტკიცე. ამ ბრძოლის მონაწილე საჯარისო ნაწილებში იყვნენ საქართველოს წარგზავნილებიც.

არ გასულა ერთი წელი და იაპონიის ჯარმა კვლავ სცადა ამჯერად მონღოლეთ-ჩინეთის საზღვრის გადალახვა. 1939 წლის 11 მაისს მდ. ხალხინ-გოლთან იგი შევიდა მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკის ტერიტორიაზე 15 კმ სიღრმეში. იაპონელთა შეტევის გაგრძელება ემუქრებოდა ძირითად კომუნიკაციას, დიდი ციმბირის სარკინიგზო მაგისტრალს, რომელიც აერთებდა ცენტრს, ურალსა და ციმბირს წყნარი ოკეანის სანაპიროსთან. საბჭოთა კავშირმა მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკასთან ურთიერთდახმარების ხელშეკრულების თანახმად მის დასახმარებლად მდ. ხალხინ-გოლთან გადაისროლა დიდი საჯარისო შენაერთები, 1939 წლის 15 სექტემბერს იაპონია დამარცხდა, ხელი მოეწერა ზავს სამხედრო კონფლიქტის ლიკვიდაციის თაობაზე. იაპონიის ამ მარცხს სამხედრო და პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან იაპონიამ ამ გაკვეთილის შემდეგ ვეღარ გაბედა საბჭოთა კავშირზე თავდასხმა 1941 წლის 22 ივნისს, გერმანიის თავდასხმის თანადროულად.

სამხედრო ოპერაციაში მდ. ხალხინ-გოლთან მონაწილეობდნენ საქართველოს წარგზავნილები. ამ ბრძოლების მონაწილეთა შორის საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება პირველს საქართველოდან მიენიჭა ვ. კოპცოვს.

1939 წლის გაზაფხულ-ზაფხულში, როდესაც საბჭოთა კავშირი იდგა ომის უშუალო საფრთხის წინაშე, საბჭოთა კავშირის მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება გერმანიასთან ურთიერთთავდაუსხმელობის პაქტის დადების თაობაზე, მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი ხელმოწერილ იქნა 1939 წლის 23 აგვისტოს. პაქტი ერთი მხრივ, უკარგავდა შესაძლებლობას იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს შეექმნათ ერთიანი ანტი-

საბჭოთა ფრონტი, ხოლო მეორე მხრივ, საბჭოთა კავშირს აძლევდა დროის მოგების შესაძლებლობას, რაც ასე აუცილებელი იყო საბჭოთა კავშირის თავდაცვისუნარიანობის გასაძლიერებლად. მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტს ახლდა საიდუმლო მუხლები, რომლებიც შეიცავდნენ შეთანხმებას ჰიტლერსა და სტალინს შორის აღმოსავლეთ ევროპის და საბჭოთა კავშირის მოსაზღვრე ტერიტორიების „გავლენის სფეროებად" განაწილების საკითხზე. ამან გაუხსნა გზა გერმანიის აგრესიას აღმოსავლეთისაკენ და დააჩქარა მეორე მსოფლიო ომის დაწყება. ომის დაწყებამდე საბჭოთა კავშირმა 1939 წლის სექტემბრიდან 1940 წლის აგვისტომდე გადასწია თავისი საზღვრები დასავლეთით 200-250 კმ-ით და თავის საზღვრებში მოაქცია დასავლეთ უკრაინის და დასავლეთ ბელორუსიის, ბესარაბიის, ჩრდილოეთ ბუკოვინის, ლიტვის, ლატვიის და ესტონეთის ტერიტორიები. ი. სტალინი მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის მნიშვნელობას ხედავდა მკაცრ ნეიტრალიტეტში გერმანიის წინაშე ვალდებულების ნაცვლად[1].

საბჭოთა კავშირი იბრძოდა ევროპაში კოლექტიური უშიშროების სისტემის შესაქმნელად, მაგრამ ინგლისმა და საფრანგეთმა არ დაუჭირეს მხარი ამ ღონისძიებას.

1939 წლის 1 სექტემბერს გერმანია თავს დაესხა პოლონეთს. უმალვე ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს გერმანიას. ამრიგად, გაჩაღდა მეორე მსოფლიო ომი, რომელშიც ფაქტობრივად სახელმწიფოთა ორივე დაჯგუფება ჩაება. იგი უპრეცენდენტო იყო კაცობრიობის მიერ გადახდილი ომების ისტორიაში. ომმა მოიცვა ევროპის, აზიის, აფრიკის და ამერიკის კონტინენტებისა და ოკეანიის 1700 მლნ მოსახლეობა. საომარი ოპერაციები მიმდინარეობდა 40 სახელმწიფოს ტერიტორიაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირმა მნიშვნელოვნად გაიუმჯობესა სტრატეგიული მდგომარეობა 1939 წელთან შედარებით (ამ აქციის გამო ერთა ლიგამ საბჭოთა კავშირი გარიცხა თავისი შემადგენლობიდან), ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარზე მდგომარეობა გამწვავებული იყო.

ფინეთი კარელიის ყელის საზღვარზე, ლენინგრადიდან 32 კილომეტრზე, ინგლისის, საფრანგეთის, შვედეთის და აშშ-ის სახსრების დახმარებით ქმნიდა გამაგრებულ ე. წ. მანერჰაიმის ხაზს, რომელიც შედგებოდა სამმაგი სიმაგრეებისაგან 90

კმ-ის სიღრმეში. 1939 წლის 30 ნოემბერს საბჭოთა ჯარები გადავიდნენ შეტევაზე და მთავარი დარტყმა მიმართეს კარელიის ყელზე. 1940 წლის 11 თებერვალს ჩრდილო-დასავლეთის ფრონტის ჯარებმა შეუტიეს „მანერჰაიმის ხაზს" და გაჭირვებით, დიდი დანაკლისის ფასად გაარღვიეს იგი. ფინეთმა ითხოვა ზავი. 1940 წლის 12 მარტს დადებული ხელშეკრულებით საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო საზღვარმა გადაიწია კარელიის ყელზე ლადოგის ტბის ჩრდილო-დასავლეთით 150 კმ-ით ლენინგრადიდან. საბჭოთა კავშირს გადაეცა ნაწილი კუნძულების ტერიტორიისა და ნახევარკუნძული ხანკო 30 წლის იჯარით[2].

საბჭოთა კავშირ-ფინეთის სამხედრო კონფლიქტში მრავლად მონაწილეობდნენ საქართველოს რიგითი ჯარისკაცები და ოფიცრები. ამ ომში 7 მათგანს საავიაციო ბრიგადის მეთაურს პოლკოვნიკ ვლ. ნანეიშვილს[3], პირველს ქართველ მფრინავთაგან, არტილერისტ ა. სულაბერიძეს, მზვერავ ი. ხმალაძეს, კ. ოსტაევს, ს. სლიუსარევს, კ. სიმონიანს და ი. ხაპროვს 1940 წ. მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

1940 წლის მაისში გერმანელები შეიჭრნენ ბელგიაში, ჰოლანდიასა და ლუქსემბურგში, დაამუშავეს საფრანგეთის დაპყრობის გეგმა. საფრანგეთის პეტენის მთავრობამ ვერმახტის გაძლიერებული არმიის წინააღმდეგობას „ჩაყოლა" ამჯობინა და 1940 წლის 22 ივნისს კომპიენში ხელი მოაწერა კაპიტულაციის აქტს.

საბჭოთა კავშირი ფინეთთან კონფლიქტის შემდეგ აცნობიერებდა წითელი არმიის სისუსტეს, რომელზეც დიდი გავლენა მოახდინა 1937-1938 წლების ფართო მასშტაბის რეპრესიებმა შეიარაღებულ ძალებში. რეპრესიები შეეხო იმ დროს საბჭოთა არმიის 5 მარშლიდან 3 მარშალს – მ. ტუხაჩევსკის, ვ. ბლიუხერს და ა. ეგოროვს. სამხედრო ოლქების ჯარების სარდლების, საარმიო კორპუსების, დივიზიების, ბრიგადების, პოლკების მეთაურთა თითქმის ნახევარს, ოფიცერთა ერთ მეხუთედ ნაწილს. არმიის გადაიარაღებისა და ახალ ორგანიზაციაზე გადასვლის პერიოდში საბჭოთა შეიარაღებული ძალები დარჩნენ ომში გამოწრთობილ მეთაურთა და პოლიტმუშაკთა გარეშე.

ი. სტალინი მიმართავდა დიპლომატიურ შემრიგებლურ სვლებს გერმანიის მიმართ, რათა თუ ომს თავიდან ვერ აიცდენდა, ცოტა ხნით მაინც გადაევადებინა იგი. იმავდროულად

მიმდინარეობდა წითელი არმიის აღდგენის პროცესი. მაგრამ წითელი არმიის პირისპირ საბჭოთა კავშირის საზღვრების მთელ სიგრძეზე გერმანიის არმიის 190 დივიზიის განლაგების, აღმოსავლეთში გერმანიის არმიის შტაბის გადატანის ფაქტები ი. სტალინმა ადეკვატურად ვერ აღიქვა, რამაც უარყოფითი გავლენა მოახდინა საბჭოთა არმიის საბრძოლო მზადყოფნისა და წინააღმდეგობის ხარისხზე ომის დაწყებისას.

1939 წლის ურთიერთთავდაუსხმელობის პაქტის მიუხედავად, ფაშისტური გერმანიის ჯარები 1941 წლის 22 ივნისს დილის 4 საათზე ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხნენ საბჭოთა კავშირს.

ომის დაწყების უმალვე – 1941 წლის 30 ივნისს შეიქმნა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტი ი. სტალინის თავმჯდომარეობით ქვეყნის მთელი პოლიტიკური, სამხედრო და სამეურნეო ხელმძღვანელობისათვის.

გერმანიამ, რომელსაც დიდი უპირატესობა ჰქონდა, განსაკუთრებით ბრძოლის ტექნიკურ საშუალებათა მხრივ, მისი შეიარაღებული ძალების საჭიროებას ხმარდებოდა ოკუპირებული ევროპის სახელმწიფოების მთელი ეკონომიკური პოტენციალი, და რომელმაც, ამასთან, გამოიყენა მოულოდნელობის ფაქტორი, აგრეთვე საბჭოთა კავშირის დასავლეთის სამხედრო ოლქების არასაკმარისი მზადყოფნა, ომის პირველ საათებში ერთობ დიდი ზარალი მიაყენა საზღვრისპირა რაიონებს.

გერმანია შეუდგა 1940 წ. შედგენილი ელვისებური ომის „ბარბაროსას გეგმის"`პრაქტიკულად განხორციელებას, რომელიც ითვალისწინებდა საბჭოთა კავშირთან ომის ძლევამოსილად დამთავრებას 1941 წლის ზამთრის დადგომამდე.

ომის მდგომარეობაში აღმოჩნდა ყველა რესპუბლიკა, მათ შორის საქართველოც. გერმანიის მიერ თავსმოხვეული ომი საბჭოთა კავშირის ხალხებმა გაითავისეს როგორც „დიდი სამამულო ომი", რადგან ყოველი მათგანი იდგა განადგურების დიდი საფრთხის წინაშე. ომში მონაწილეობა აღიქმებოდა როგორც ყოველი რესპუბლიკის ბრძოლა თავისი სამშობლოსათვის და ერთიანი საკავშირო სახელმწიფოს გადარჩენისათვის ფაშიზმისაგან, რადგან ვერმახტის დაპყრობითი გეგმები

ერთნაირად მოიცავდა საბჭოთა კავშირში შემავალ ყველა რესპუბლიკას და მას ფაშისტურ ულელს უქადდა.

საბჭოთა კავშირის ჩაბმამ მეორე მსოფლიო ომში მისცა მას ანტიფაშისტური ხასიათი. საბჭოთა კავშირი გახდა გადამწყვეტი ძალა დემოკრატიული ძალებისათვის ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. საბჭოთა ქვეყანამ იკისრა ფაქტობრივად მსოფლიოს ხალხების, საკაცობრიო ცივილიზაციის ფაშიზმისაგან გადარჩენის მსოფლიო ისტორიული მისია.

ომის გამოცხადების მეორე დღიდან დაიწყო სამობილიზაციო ღონისძიებათა განხორციელება საქართველოში.

უკვე 1941 წლის 27 ივნისისათვის ჯარის ნაწილებში საქართველოდან გაიგზავნა 6183 უფროსი და საშუალო მეთაური, 7086 უმცროსი მეთაური, 68385 რიგითი ჯარისკაცი. შეიარაღებულ ძალებს გადაეცა 4319 ავტომანქანა, 334 ტრაქტორი, 18226 ცხენი და სხვ. თადარიგიდან გაიწვიეს 1206 ქალი, უმეტესად ექიმები, ფერშლები და მედიცინის დები[4].

არმიაში გაწვევასთან ერთად მრავალი არანაწვევანდელი ითხოვდა გაგზავნას ფრონტზე მოხალისედ. ომის პირველ ათ დღეში საქართველოს მარტო ოცდაათ სამხედრო კომისარიატში შევიდა 6422 მოხალისის განცხადება. უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის დაწყების დროისათვის საქართველოდან წითელ არმიაში სამხედრო სამსახურს გადიოდა 126039 მეთაური და რიგითი ჯარისკაცი[5], რომელთა დიდი ნაწილი იმყოფებოდა დასავლეთის საზღვრებისპირა სამხედრო ოლქებში და ამიტომაც მათ საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხების წარმომადგენლებთან ერთად ერთ-ერთ პირველებს მოუხდათ ფაშისტ დამპყრობთა პირველი დარტყმების მოგერიება. ამასთან, ომის პირველსავე დღეებში საქართველოდან წითელ არმიაში და სამხედრო-საზღვაო ფლოტში, კერძოდ, დასავლეთის, ბრიანსკის, სამხრეთ-დასავლეთის, სამხრეთისა და ყირიმის ფრონტებზე გაიგზავნა 74925 კაცი, მათ შორის 3027 ოფიცერი. მარტო სამხედრო საჰაერო ძალებმა საქართველოდან მიიღეს 17 ათასამდე თადარიგში მყოფი მებრძოლი; საჰაერო-თავდაცვის ნაწილებმა 7400 კაცი. სულ 1941 წლის 23 ივნისიდან 1942 წლის 15 აპრილამდე საქართველოდან სხვადასხვა ფრონტებსა და სამხედრო ოლქებში გაიგზავნა 354332 კაცი, სამობილიზაციო ღონისძიებათა გეგმის გარეშე ასობით კომკავშირელი, რესპუბლიკის უმალ-

ლესი სასწავლებლების სტუდენტი გაიგზავნა სამხედრო სასწავლებლებსა და საჰაერო-სადესანტო ნაწილებში. მტრის პარაშუტისტებთან და დივერსანტებთან საბრძოლველად, აგრეთვე დიდმნიშვნელოვანი ობიექტების დასაცავად არაწვევამდელთაგან შეიქმნა ე. წ. გამანადგურებელი ბატალიონები თითოეული 200-250 კაცის შემადგენლობით.

საქართველოს ტერიტორიაზე ომის პირველი დღეებიდანვე დაიწყო საევაკუაციო ჰოსპიტლების მოწყობა სასკოლო შენობების, სასტუმროების, რიგი საზოგადოებრივი შენობების, სანატორიუმების, დასასვენებელი სახლებისა და პანსიონატების ბაზაზე. 1941 წლის ნოემბრისათვის საქართველოში იყო 62 საევაკუაციო ჰოსპიტალი 24760 საწოლით, მათგან თბილისში 29, ქუთაისში 5, წყალტუბოში 2, ბორჯომში 3, თელავში 2, ასევე ბათუმში, ქობულეთში, აბასთუმანში, ცემში, ლიკანში და სხვა.

თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის განკარგულების საფუძველზე საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა რამდენიმე მსროლელი და სამთო-მსროლელი დივიზია, ორი სათადარიგო შენაერთი, 12 ალპინისტური რაზმი, 6 მშენებელ მუშაკთა კოლონა და მთელი რიგი სხვა სამხედრო ნაწილები. 1942 წლის ნოემბერ-დეკემბერში საქართველოში საჰაერო თავდაცვის სამსახურისათვის მობილიზებულ იქნა 19-დან 30 წლამდე ასაკის 4500 ქალი, ზურგის ნაწილებში მამაკაცების შესაცვლელად 602 ქალი, ხოლო 2700 ქალი გაიგზავნა ავტომძღოლების კურსებზე.

რესპუბლიკის მოსახლეობა აქტიურად მონაწილეობდა თავდაცვით ნაგებობათა მშენებლობაში, რომელიც 1941 წლის სექტემბერში დაიწყო. სხვადასხვა რაიონსა და ქალაქში შენდებოდა სიმაგრეები, სანგრები, გზები და ა. შ. 1941 წლის ოქტომბერ-დეკემბერში თავდაცვით ნაგებობათა მშენებლობებზე ყოველდღიურად მუშაობდა 43 ათასი კაცი და 4300 საზიდარი, მათ შორის გაგრის რაიონში საველე ნაგებობათა აგებაზე რამდენიმე თვის განმავლობაში დღედაღამ მუშაობდა 3900 კაცი და 120-მდე ურემი. ფოთის ნავსადგურის ყურის გაწმენდა-გაღრმავებაზე ყოველდღე მუშაობდა 4200 კაცი და 200 საზიდარი, ჯავა-ონის გზის მშენებლობაზე 1941 წლის ნოემბერ-დეკემბერში ყოველდღიურად დასაქმებული იყო 700 კაცი; საქართველოს სამხედრო გზის შეკეთებაზე 1941-1942 წლების

ზამთრის პერიოდში მარტო დუშეთის და ყაზბეგის რაიონებიდან ყოველდღე მუშაობდა საშუალოდ 500 კაცი. გამაგრებულ იქნა დარიალის და ჯვრის უღელტეხილის მისადგომები. აიგო ასზე მეტი საცეცხლე წერტი, ზარბაზნებისა და ტყვიამფრქვევების დასადგმელად გამოიყენეს 1500-ზე მეტი ქვის შენობა, შეიქმნა 300-ზე მეტი ტანკსაწინააღმდეგო ზღუდე, დაახლოებით 25 სიგრძივი კილომეტრის თხრილი და მრავალი სხვადასხვაგვარი ნაღმლობურა[6].

თავდაცვითი ზღუდე აიგო რესპუბლიკის ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარზე. იგი გათვალისწინებული იყო რსფსრ-ს ადლერის მხრიდან რიონის ხეობაში უმოკლესი გასასვლელი გზებისა და საკვანძო ცენტრების – ქუთაისის და სამტრედიის, აგრეთვე შავი ზღვის ნავსადგურების დასაცავად. შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გასაძლიერებლად დამატებით მოეწყო თავდაცვითი პოზიციები ფოთი-ქობულეთის ზღუდეზე. აგებულ იქნა აგრეთვე ენგურისა და ოჩამჩირის პოზიციები. კავკასიონის მთავარი ქედის უღელტეხილებზე (ჯვრისა და მამისონის უღელტეხილების გარდა) აიგო 150 კმ-ის საერთო სიგრძის და 20 კმ-მდე სიღრმის 11 საცეცხლე უბანი, ხოლო მამისონის უღელტეხილის დასაცავად თავდაცვითი ზოლი, საერთო საჯარისო შენაერთებისათვის.

საზღვრისპირა ბრძოლებში და მომდევნო თავდაცვით ოპერაციებში ბალტიისპირეთში, ბელორუსიის, უკრაინისა და მოლდავეთის ტერიტორიებზე, ბრესტის ციხე-სიმაგრის, სმოლენსკის და კიევისათვის გააფთრებულ ბრძოლებში ქვეყნის მრავალი სხვადასხვა ეროვნების მეომართა მხარდახარ გმირულად იბრძოდა ათასობით ქართველი მებრძოლი, საჯარისო შენაერთებისა და ნაწილების მეთაურები, მათ შორის გენერალ-მაიორი ბ. აბრამიძე, ოფიცრები: ვ. აფაქიძე, შ. გოგოლიშვილი, გ. კუხალეიშვილი, დივიზიის კომისარი ნ. კალაძე, შენაერთის პოლიტგანყოფილების უფროსი ვ. ციკოლია, ცხენოსანთა პოლკების მეთაურები ა. ინაური და ვ. გაგუა, ჯარისკაცები და სერჟანტები. უკრაინის თავდაცვისათვის ბრძოლებში გმირულად დაიღუპა მამაცი აფხაზი ოფიცერი ვ. ხარაზია, რომელსაც მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება[7].

დასავლეთის საზღვრების მძაფრ საჰაერო ბრძოლებში მონაწილეობდნენ ქართველი მფრინავები – საავიაციო ნაწილებისა და ქვეგანაყოფების მეთაურები ჭ. ბენდელიანი, გ. ჯა-

ბადარი, ა. წურწუმია და სხვა. რომლებიც უზრუნველყოფდნენ სახმელეთო ჯარებისა და სამხედრო-საზღვაო ძალების მოქმედებას და იცავდნენ სამხედრო ობიექტებს.

„ბარბაროსას გეგმის" თანახმად გერმანიის ჯარების მოქმედების მთავარ სტრატეგიულ მიმართულებად მიჩნეული იყო ლენინგრადის, მოსკოვის, ცენტრალური სამრეწველო რაიონების და დომბასის აუზის დაუფლება. ლენინგრადის აღებისას გერმანია მიზნად ისახავდა ბალტიისპირეთში მყოფი საბჭოთა ჯარების და ბალტიის ფლოტის განადგურებას. ლენინგრადის დაცემა გამოიწვევდა სსრ კავშირის ჩრდილოეთის რაიონების იზოლირებას ცენტრალური რაიონებისაგან. შეტევა ლენინგრადზე გერმანელებმა 1941 წლის 10 ივლისიდან დაიწყეს. თავდაცვითი ბრძოლები სექტემბერში გრძელდებოდა. ლენინგრადი ბლოკირებულ იქნა, მხოლოდ ე. წ. სიცოცხლის გზით ლადოგის ტბით შეჰქონდათ ქალაქში საბრძოლო მასალები, მედიკამენტები და ერთობ შეზღუდული რაოდენობით სურსათ-სანოვაგე. ბლოკადა, რომელიც 900 დღე გრძელდებოდა, მოიხსნა 1944 წლის 27 იანვარს.

ასობით საქართველოს წარგზავნილმა ჯარისკაცმა და ოფიცერმა ისახელა თავი ლენინგრადისათვის ბრძოლაში. მათ შორის იყვნენ საჰაერო არმიის პოლიტგანყოფილების უფროსი, პოლკოვნიკი დ. შანშაშვილი, არტილერიის გენერალ-მაიორი გ. ჯინჭარაძე, ავიაციის გენერალ-მაიორი ლ. გოლიაძე, არმიის სამხედრო საბჭოს წევრი, გენერალ-მაიორი ვ. მჟავანაძე, ვიცე ადმირალი გ. აბაშვილი, კონტრ-ადმირალები გ. ლეჟავა და ს. რამიშვილი, ჯარისკაცები, მეზღვაურები, სერჟანტები და ზემდეგები. განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი 141-ე მსროლელი პოლკის სნაიპერმა ი. ქავთარაძემ. მან იმ დროს ომში გავრცელებული შეძახილით „წინ, სამშობლოსათვის, სტალინისათვის!" საკუთარი სხეულით დაფარა ხანგრძლივი საცეცხლე წერტის ამბრაზურა და ჩააჩუმა მოწინააღმდეგის ტყვიამფრქვევი, რომელიც ხელს უშლიდა საბჭოთა შემტევ ძალებს იერიშის განვითარებაში[8].

ლენინგრადის ფრონტზე იბრძოდნენ მამა-შვილი ა. და თ. წილოსანი, თბილისელი მექანიკოსი და მისი ვაჟი, სტუდენტი, ასევე მსროლელი ბატალიონის კომისარი მ. ნამგალაძე და მისი ვაჟი თვითმფრინავის მეთაური ნ. ნამგალაძე. ლენინგრადის ბლოკადის შემდეგ მამა ბრძოლაში დაიღუპა. ამ ფრონტ-

ზე მამაცურად იბრძოდნენ ქართველი მფრინავები: შ. ბედუკაძე, ა. გურგენიძე, დ. ჯაბიძე, გ. დორეული, მ. მაჩაბელი, ზ. ხიტალიშვილი, ნ. შიოშვილი და სხვა. თავიანთი ბომბდამშენის დაცვის დროს დ. ჯაბიძემ და მისმა მებრძოლებმა ჩამოაგდეს გერმანელთა 3 თვითმფრინავი „მესერშმიდტი – 109", მაგრამ მეთაურის თვითმფრინავი მოწინააღმდეგემ ააფეთქა. მძიმედ დაჭრილმა დ. ჯაბიძემ შესძლო დამსხვრეული თვითმფრინავიდან დაშვება მიწაზე. ლენინგრადისათვის ბრძოლაში მრავალი ქართველი მეომარი დაეცა, მათ შორის საბჭოთა კავშირის გმირები: მსროლელი ნაწილის მეთაური, მაიორი ს. კეთილაძე, ნაღმსატყორცნელთა პოლკის მეთაური პოდპოლკოვნიკი ვ. ლესელიძე და რიგითი მებრძოლები ი. აბუაშვილი, ი. ბურდული, კ. დალაქიშვილი, ი. კორინთელი, კ. შაბურიშვილი და სხვა.

მეორე მსოფლიო ომის უმნიშვნელოვანეს სამხედრო ოპერაციებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია მოსკოვის მისადგომებთან გამართულ თავდაცვით და კონტრშეტევის ოპერაციას, რომელიც 1941 წლის ოქტომბრიდან 1942 წლის 7 იანვრამდე გრძელდებოდა.

გერმანელ ფაშისტთა არმიის შეტევა მოსკოვზე ხორციელდებოდა ოპერაცია „ტაიფუნის" კოდური სახელწოდებით.

1941 წლის ივლისის საჰაერო რეიდებში 220-მდე გერმანული თვითმფრინავი დაიღუპა. ამ ბრძოლებში თავი ისახელა საზენიტო-საარტილერიო პოლკმა, რომელსაც პოლკოვნიკი (შემდგომ გენერალ-მაიორი) მ. კიკნაძე მეთაურობდა. 13 ოქტომბრიდან სისხლისმღვრელი ბრძოლები გაიმართა მოსკოვისაკენ მიმავალი ყველა მიმართულებით.

16 ოქტომბერს მოსკოვიდან ქ. კუიბიშევში (სამარა) ევაკუირებულ იქნა გენერალური შტაბი, სამთავრობო ორგანიზაციები.

მოსკოვს გერმანელები სხვადასხვა მხრიდან უტევდნენ. გენერალ გუდერიანის სატანკო ნაწილებს, რომლებიც მიისწრაფოდნენ ტულის ხელში ჩასაგდებად, რამდენჯერმე წინ აღუდგნენ 50-ე არმიის არტილერისტები გენერალ კ. ლესელიძის მეთაურობით, რომელსაც მთავრობამ დააკისრა პასუხისმგებლობა ტულის ტანკსაწინააღმდეგო დაცვისათვის. მან დიდი როლი შეასრულა 50-ე არმიის 290-ე მსროლელი დივიზიის ალ-

ყიდან გამოყვანასა და ტულასთან მოსკოვისკენ მიმავალი გზის ჩაკეტვაში.

მოსკოვის მისადგომებთან იბრძოდნენ და საერთო საჯარისო ნაწილებს და ქვედანაყოფებს უნარიანად მეთაურობდნენ: მ. ყაზიშვილი, გ. კანაჩაძე, ე. კობერიძე, გ. მიქელაძე, ი. მითაიშვილი, პ. ჩხობაძე, რ. ალფაიძე, ბ. შიოშვილი, ნ. დალაქიშვილი, 75-ე საზღვაო ბრიგადა, რომელიც დაკომპლექტებული იყო შავი და კასპიის ზღვების სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მეზღვაურებით, I რანგის კაპიტნის კ. სუხიაშვილის მეთაურობით, პოლკოვნიკ გ. ჩიტაიშვილის მფრინავები. განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი მოსკოვის როგორც თავდაცვით, ისე კონტრშეტევის ოპერაციებში პოლკოვნიკ (შემდეგ გენერალ-პოლკოვნიკ) პორფილე ჩანჩიბაძის 107-ე მოტომსროლელმა დივიზიამ, რომელმაც დიდი ზიანი მიაყენა მოიერიშე მტერს, შემოვლითი მანევრით გავიდა მტრის მსხვილი დაჯგუფების ფლანგზე და დიდი გაჭირვებით შესძლო ალყიდან 3500 მებრძოლის გამოყვანა და საბრძოლო ტექნიკის გამოტანა. ამ საბრძოლო დავალების წარმატებით შესრულებისათვის დივიზია გარდაიქმნა მე-2 მოტორიზებულ გვარდიულ დივიზიად[9]. თვითმფრინავების ჯგუფმა ზ. ხიტალიშვილის მეთაურობით მოსპო მონინააღმდეგის ტანკებისა და ავტომანქანების კოლონა. მოგვიანებით ზ. ხიტალიშვილს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა. ბრძოლებში მოსკოვთან თავი ისახელა 133-ე მსროლელმა დივიზიამ პოლკოვნიკ მ. ყაზიშვილის მეთაურობით სმოლენსკის ოპერაციის დროს, რომელსაც შემდგომ გერმანელი ოკუპანტებისაგან სმოლენსკის განთავისუფლების საბრძოლო დავალების წარმატებით შესრულებისათვის მიენიჭა „სმოლენსკის" საპატიო სახელი.

მოსკოვის საჰაერო დაცვაში მონაწილეობდნენ საავიაციო დივიზია პოლკოვნიკ ე. ტატანაშვილის, საზენიტო შენაერთი პოლკოვნიკ ა. ნაკაშიძის, საზენიტო-საავიაციო დივიზიონი ი. ჯორჯაძის მეთაურობით. მამაცური ბრძოლისათვის მოსკოვის მისადგომებთან საავიაციო ქვეგანაყოფების მეთაურებს ბ. ზუმბულიძეს, გ. ინასარიძეს, გ. კილასონიას, შ. ქირიას და კ. მებაღიშვილს მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. მოსკოვთან ბრძოლებში მონაწილეობდა თბილისში შექმნილი ჯავშანმატარებელი კაპიტან ალ. ჯახუას მეთაურობით. საბრძოლო შემართებით გამოიჩინეს თავი ქართველმა

მეომარმა ქალებმაც, მათ შორის თ. კოსტანაშვილმა, რომელიც მე-3 კომუნისტური დივიზიის რიგებში იბრძოდა.

მოსკოვის მიწაზე დაიღუპნენ პოლკების მეთაურები: პოლკოვნიკები შ. ყიფიანი და გ. ელიოსიძე, მაიორი ს. შერაზადაშვილი, ძმები ს. და ფ. კაკულიები, რომლებიც იბრძოდნენ სახელგანთქმულ 316-ე მსროლელ ი. პანფილოვის დივიზიაში და ბევრი სხვა.

1941 წლის დეკემბერში ძლიერი კონტრშეტევის შედეგად საბჭოთა ჯარებმა გადამწყვეტი გამარჯვება მოიპოვეს გერმანელთა ჯარებზე, რაც ნიშნავდა შემობრუნებას საომარ მდგომარეობაში საბჭოთა კავშირის სასარგებლოდ. მოსკოვთან ჰიტლერელთა პირველმა მარცხმა ჩაშალა ელვისებური ომის გეგმა და უდიდესი გავლენა მოახდინა მეორე მსოფლიო ომის მთელს მსვლელობაზე.

§2. სახალხო მეურნეობის გარდაქმნა საომარ ყაიდაზე. საქართველოში ევაკუირებული წარმოება-დაწესებულებანი და მოსახლეობა

ომმა მოითხოვა მრეწველობის სტრუქტურის ძირეული შეცვლა, კადრების მომზადება-გადამზადება, ადგილობრივი ნედლეულის და მასალების გამოძებნა და სხვა რთული საკითხების გადაწყვეტა. ომის პირველსავე წელს გაიზარდა საქართველოში სასარგებლო წიაღისეულის მოპოვება და საჭირო ნედლეულის მიწოდება სამხედრო მრეწველობისათვის. მათ შორის უკვე 1941 წლის ბოლოსათვის რაჭის და ცანის სამთო-მეტალურგიულმა კომბინატებმა ორმაგად გაადიდეს თეთრი დარიშხანის მიწოდება თავდაცვითი მრეწველობისათვის. გაიზარდა მოლიბდენის, ვოლფრამის, სურმის მოპოვება. თავდაცვითი მრეწველობისათვის უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ ნედლეულს წარმოადგენდა მოლიბდენი, რომელიც მოიპოვებოდა ს. კარობში (ონის რაიონი), სადაც შეიქმნა კომბინატი, რომელიც აწარმოებდა მოლიბდენის კონცენტრატს. გაფართოვდა გუმბრინის ამოღება.

ომის პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა ასევე ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მინერალს – ანდეზიტს, რამდენადაც იგი გამოიყენებოდა ქიმიურ და საბრძოლო მასალების წარმოებაში. მაგრამ ყაზბეგისა და ბორჯომის რაიონებში არსებული საბადოები იმის გამო, რომ დამზადებული ანდეზიტის გამოტანა გაძნელებული იყო, კონსერვირებული იქნენ 1944 წლის ბოლომდე. ახალციხის აქატის საწარმომ 1941 წლის განმავლობაში საავიაციო, საარტილერიო, სატანკო და ხელსაწყოთმშენებელ და სხვა სამხედრო ქარხნებს მიაწოდა 40 ტონა აქატი.

რთული მდგომარეობა შეიქმნა ომის დაწყების შემდეგ ჭიათურის მანგანუმის წარმოებაში, ამოღებული მადნის ექსპორტის შეწყვეტის გამო. ამიტომ 1941 წლის ნოემბერში ნაწილი მაღაროებისა კონსერვირებული იქნა[10]. 1942 წ. მანგანუმის 8 მაღაროდან მუშაობდა მხოლოდ სამი, შემცირდა მუშახელი, რომლის ნაწილი გადაყვანილ იქნა ქვანახშირის მრეწველობაში. 1943 წლიდან განახლდა მადნის ამოღება.

1942 წლიდან, როდესაც ამიერკავკასია ფაქტობრივად მოწყვეტილი აღმოჩნდა ქვეყნის დანარჩენი ნაწილისაგან, ქვანახშირის მოპოვებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა ამიერკავკასიისა და ჩრდილოეთ კავკასიის ფრონტების ჯარების, შავი ზღვის ფლოტისა და ამიერკავკასიის რკინიგზისათვის სათბობის მიწოდების საქმეში, მაგრამ თუ ომის პირველ ხანებში ქვანახშირის მოპოვება შემცირდა მასალების შემოტანის შეწყვეტისა და სხვა სიძნელეების გამო, 1943 წლიდან მდგომარეობა გამოსწორდა[11]. მეშახტეთა თავდადებული შრომის წყალობით გადიდდა ქვანახშირის მოპოვება არა მარტო ტყიბულში, არამედ ტყვარჩელშიც, სადაც უშუალოდ მეშახტეთა ძალისხმევით აშენდა საკოქსე ღუმელი და დაიწყო სამრეწველო კოქსის გამოშვება. ტყიბულისა და ტყვარჩელის ქვანახშირის ტრესტები გაერთიანდა ერთ კომბინატში. ახალციხის მურა ნახშირის საბადოს კი მხოლოდ ადგილობრივი მნიშვნელობა ჰქონდა.

1942 წლის აპრილში აკარმარასა და კვეზანის ბაზაზე ტყვარჩელი გამოცხადდა ქალაქად.

ცვლილებები მოხდა საქართველოს ნავთობის მოპოვებაში. 1942-1943 წლებში მისი მოპოვება გადიდდა და ახალი ნავთობის საძიებო სამუშაოებიც მიმდინარეობდა. ბათუმისა

და აგრეთვე მირზაანის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნები შეიარაღებულ ძალებს აწვდიდნენ თხევად საწვავს.

ომის პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ზესტაფონის ფეროშენადნობის ქარხნის პროდუქციას, მაგრამ 1942 წლის ზაფხულისათვის ამ ქარხანაში რთული მდგომარეობა შეიქმნა. მთელი რიგი ძირითადი მასალების მიუღებლობამ აიძულა საწარმო გამოეძებნა დეფიციტური მასალების შემცვლელი ადგილობრივი მასალები. ქარხანაში აითვისეს საჯავშნე ფოლადისათვის მეტად საჭირო ელექტროლიზური მანგანუმის წარმოების ახალი გაუმჯობესებული მეთოდი. ომის წლებში გაფართოვდა ფეროსილიციუმის, სილიკო მანგანუმის, ფერომოლიბდენის და სხვა შენადნობების წარმოება მაღალხარისხოვანი ფოლადის საწარმოებლად. 1943 წლიდან გაიზარდა ამ პროდუქციის გამოშვება.

სამხედრო პროდუქციის წარმოების აუცილებლობამ საჭირო გახადა საქართველოს სამრეწველო საწარმოთა დაჯგუფება და კოოპერირება მათი პროფილის და საწარმოო შესაძლებლობისდაკვალად, კერძოდ, პისტოლეტ-ტყვიამფრქვევების „პპშ" წარმოება დაევალა თბილისის ჩარხსაშენებელ და მანქანათმშენებელ ქარხნებს, სატელეგრაფო აპარატურის ქარხანას, ორთქლმავალ-ვაგონშემკეთებელ ქარხანას, საელმავლო და საორთქლმავლო დეპოებს, ელექტროტექნიკურ ქარხანას და სხვა საწარმოებს. 1942 წლის დამლევისათვის ჩარხსაშენებელმა ქარხანამ სამხედრო უწყებას გადასცა დიდი რაოდენობით ნაღმსატყორცნ „კატიუშა"-ს დანადგარის ძირითადი ნაწილები და რეაქტიული ჭურვების დეტალები.

თბილისის ავტოშემკეთებელმა ქარხანამ კაპიტალურად შეაკეთა ასობით ტანკი და ტანკის მოტორი, ავტომანქანების და ტრაქტორების დეფიციტური სათადარიგო ნაწილები და დეტალები.

თბილისის მექანიკური ქარხანა სამხედრო-საზღვაო ფლოტს აწვდიდა ცეცხლმტყორცნებს; თბილისის ფოლადთუჯსამსხმელო ქარხანა „ცენტროლიტი" ომის წლებში ამზადებდა ტანკებისა და ტრაქტორების სათადარიგო ნაწილებს, ასევე საბრძოლო მასალებს. მანქანათმშენებელ და შემკეთებელ ქარხნებში მზადდებოდა ტანკების სათადარიგო ნაწილები, საარტილერიო ჭურვები, ნაღმები, რეაქტიული ნაღმტყორცნის „კატიუშას" დეტალები და ტანკსაწინააღმდეგო

ყუმბარები. თბილისის სპილენძ-საგლინავმა ქარხანამ სამხედრო მრეწველობას მიაწოდა 700 ტონაზე მეტი წითელი სპილენძი.

კარობის მოლიბდენის კომბინატმა 1944 წ. 1942 წელთან შედარებით გამოიმუშავა თითქმის 2-ჯერ მეტი მოლიბდენის კონცენტრატი. კასპის ცემენტის და ქუთაისის ლითოფონის ქარხნები და სხვა ქიმიური საწარმოები, შემკეთებელი სახელოსნოები ამზადებდნენ ნაღმის ამფეთქებლებს, ასაფეთქებელ მასალებს.

თბილისის მშენებარე საავიაციო ქარხანამ, რომელმაც თავის ბაზაზე მიიღო ტაგანროგიდან ევაკუირებული დიმიტროვის სახელობის საავიაციო ქარხანა თავისი მუშა-მოსამსახურეებით, უკვე 1941 წლის ნოემბერში გამოუშვა რამდენიმე ავიაგამანადგურებელი. 1942 წლის დამდეგიდან კი გადავიდა „იაკ-1"-ის „ლაგგ"-ის მარკის თვითმფრინავების გამოშვებაზე. სსრ კავშირის თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის დადგენილებით თბილისის საავიაციო ქარხანას დაევალა 1944 წლის მარტიდან დაეწყო ახალი თვითმფრინავის „იაკ-3"-ის გამოშვება ადრე გამოშვებული „ლაგგ-3"-ის ნაცვლად, რამაც გამოიწვია თვითმფრინავთა რიცხვის რამდენადმე შემცირება.

ფოთის, ბათუმისა და სოხუმის გემთშემკეთებელი საწარმოები ხომალდებისა და გემების შეკეთებასთან ერთად აწარმოებდნენ დიდძალ საბრძოლო მასალასაც.

საქართველოს მრეწველობა დიდი რაოდენობით აწარმოებდა ქიმიურ და საინჟინრო აღჭურვილობის საგნებს, აგრეთვე კავშირგაბმულობის საშუალებებს (სატელეფონო კოჭებს, მაღალი ძაბვის იზოლირებულ მავთულებს, რადიოგადამცემებს და ა. შ.).

საქართველოს ადგილობრივი მრეწველობის სისტემაში მოეწყო თბილისის ინსტრუმენტული ქარხანა, რომელსაც დაეკისრა პისტოლეტ-ტყვიამფრქვევების მწარმოებელი ქარხნის ფუნქციები.

საქართველოს მრეწველობის გარდაქმნა საომარ ყაიდაზე დამთავრდა 1942 წლის მეორე ნახევრისათვის. მაგრამ ფრონტის მოახლოებამ 1942 წლის ზაფხულში დამატებითი სიძნელეები შეუქმნა როგორც მძიმე ინდუსტრიის პროფილის სამრეწველო საწარმოებს, ასევე საფეიქრო, მსუბუქი, კვების მრეწველობის საწარმოებსაც.

ამ დარგების საწარმოების თავისებურებას მუშაობის საომარ ყაიდაზე გარდაქმნის მხრივ წარმოადგენდა ისიც, რომ მათში დასაქმებული იყო ძირითადად ქალთა კონტინგენტი, რომელსაც არ ეხებოდა სამხედრო მობილიზაცია და ამიტომ მუშახელი შენარჩუნებული იყო, თუმცა სიძნელეები (ნედლეულის და მასალების, ენერგიის წყაროების უკმარისობა) ამ სფეროშიც საკმაო იყო.

თბილისის მაუდ-კამვოლის, აბრეშუმ-საქსოვი და ქუთაისის აბრეშუმის კომბინატმა ომის პირველ თვეებში აითვისეს არმიისათვის საპარაშუტე ქსოვილის, საფარაჯე, ბამბის და შალის ქსოვილების გამოშვება. 1942 წ. ამ საწარმოებმა დაამზადეს 80 ათასი მეტრი სპეციალური ქსოვილი რესპუბლიკის ტერიტორიაზე შექმნილი ალპინისტური რაზმების მეომართა ტანსაცმლისათვის. სამკერვალო ფაბრიკებმა 1942 წლის განმავლობაში სამხედრო უწყებას გადასცა 418 ათასზე მეტი ფარაჯა, 398 შარვალი და დაბამბული შარვალი, მილიონი წყვილი საარმიო ფეხსაცმელი, 3 მლნ მან. ღირებულების ცხენის ამუნიცია, თეთრეული, ხელთათმანები, ჩანთები და სხვ.

რესპუბლიკის ადგილობრივი მრეწველობის საწარმოებიც და სარეწაო კოოპერაციის არტელები და სახელოსნოები აწარმოებდნენ ჯარისკაცთათვის საჭირო პროდუქციას – ყურებიან ქუდებს, ფეხსაცმელს, ქამრებს, ტრიკოტაჟის წვივსახვევებს, აგრეთვე კარდალებს, ვედროებს, სალაშქრო და სასაპალნე სამზარეულოებს და სხვ.

დიდ სიძნელეებს განიცდიდა კვების მრეწველობა, განსაკუთრებით კავკასიისათვის ბრძოლების პერიოდში, როდესაც თითქმის მთლიანად შეწყდა ფქვილის და შაქრის შემოტანა და საქართველოს მოუხდა შინარესურსებით დაკმაყოფილება. ამან გამოიწვია პურის მიწოდების ნორმის შემცირება. 1943 წლიდან კი, როდესაც ფრონტი საქართველოს საზღვრებს შორის დასცილდა, სამხედრო ორგანიზაციებისა და ჯარისათვის კვების პროდუქტების მიწოდების ხვედრითი წილი შემცირდა. საქართველოს ხორცისა და რძის მრეწველობა პროდუქციის უდიდეს ნაწილს უგზავნიდა არმიასა და ფლოტს. საკონსერვო მრეწველობაც ვერ მარაგდებოდა მასალებით. ამიტომ გამოიძებნა მასალები და მონყობილობანი, მოენყო მინის ტარის და კასრების წარმოება ქუთაისში.

ომის წლებში არ შეწყვეტილა ზოგიერთი ჩაის ფაბრიკის მოდერნიზაცია და მშენებლობა. ჩაის ფაბრიკების რიცხვი გაიზარდა 40-მდე.

ქობულეთის ტუნგოს, ბათუმისა და ზუგდიდის კოფეინის, გაგრის, თელავის, ყვარლის, მარნეულის ეთერზეთოვანმა და ქიმიურ-ფარმაცევტულმა ქარხნებმა სამხედრო უწყებას დიდი რაოდენობით გადასცეს ქაფურის ზეთი, ტუნგოს ზეთი და სხვა მედიკამენტები და პრეპარატები.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში საქართველოში არ შეწყვეტილა კაპიტალური მშენებლობა. 1944 წლის იანვარში თბილისის რაიონში მწყობრში ჩადგა ახალი ნავთობგადამმუშავებელი ქარხანა. იმავე წელს ქუთაისში დაიწყო სამთო-საშახტო მოწყობილობათა ქარხნის „სამთოელის", ბორჯომის რაიონის ს. ჩითახევის 18 ათასი კვტ სიმძლავრის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობა მდ. მტკვარზე, ქვანახშირის ახალი შახტების მშენებლობა და არსებული შახტების რეკონსტრუქცია.

1945 წლის დამდეგს განახლდა ხრამის და სოხუმის ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობა.

1941 წ. თბილისის მახლობლად შუა საუკუნეებში უცხოელ დამპყრობთა შემოსევების შედეგად იავარქმნილი რუსთავის უკაცრიელ ფართობზე დაიწყო ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობა.

ომის წლებში საექსპლოატაციოდ გადაეცა 200-ზე მეტი მსხვილი, საშუალო და წვრილი სანარმო და დამოუკიდებელი საამქრო. გრძელდებოდა სატრანსპორტო მშენებლობაც.

1942 წ. სამოქალაქო მომსახურებისათვის გაიხსნა ამიერკავკასიის რკინიგზის შავი ზღვის მაგისტრალი, მთლიანად კი იგი საექსპლოატაციოდ გადაეცა 1945 წ. იმავე წელს დამთავრდა ბორჯომი-ვალეს (ახალციხის) სარკინიგზო ხაზის მშენებლობა. გაყვანის პროცესში იყო კაჭრეთ-მირზაანის რკინიგზის შტო. გაჰყავდათ მაიაკოვსკი (ბაღდათი) – საირმე – დიდმაღალას, ჩოხატაური – ბახმაროს გზატკეცილები; წარმოებდა საქართველოს სამხედრო გზის, შავი ზღვისპირეთის გზატკეცილის, თბილისი-რუსთავი-წითელი ხიდის გზატკეცილებისა და სხვათა რეკონსტრუქცია და კაპიტალური შეკეთება.

ასეთი ფართომასშტაბიანი კაპიტალური მშენებლობის განხორციელება საქართველოში, ისევე როგორც სხვა ნაციონალურ რესპუბლიკებში ომის უმძიმეს პირობებში შესაძლებელი იყო მხოლოდ ცენტრალიზებული დაფინანსების, უმკაცრესი საფინანსო დისციპლინისა და კონტროლის პირობებში.

ობიექტური პირობებით გამოწვეული სიძნელეებისა და ნაკლოვანებების მიუხედავად, საქართველოს მრეწველობამ, მასში დასაქმებულ მუშა-მოსამსახურეთა თავდადებული შრომის წყალობით მთლიანად გაართვა თავი საომარ ყაიდაზე გარდაქმნის ამოცანებს. მაგრამ სამრეწველო პროდუქციის წარმოების საერთო მოცულობა ომის ბოლოს – 1945 წ. შემცირდა დაახლოებით ერთი მეხუთედით 1940 წელთან შედარებით, ძირითადად ფართო მოხმარების საგნების წარმოების შეკვეცის გამო.

დაძაბული მუშაობა მოუხდათ რესპუბლიკის ტრანსპორტის საწარმოებს ომის პირველსავე წელს და განსაკუთრებით კავკასიის დაცვის პერიოდში. 1942 წ. ფრონტის საქართველოს საზღვრებთან მოახლოების პირობებში ამიერკავკასიის რკინიგზა წარმოადგენდა სამხრეთის მიმართულების ერთადერთ მსხვილ მაგისტრალს, რომელიც ახორციელებდა დიდძალი ეკაკუირებული მოსახლეობის გადაადგილებას, სხვადასხვა ტვირთის მიღება-გაგზავნას, მოქმედი არმიისათვის რეზერვების, იარაღის, საბრძოლო მასალის, სურსათის, ტანსაცმლის და სხვა მატერიალური საშუალებების მიწოდებას, ზურგში დაჭრილი და ავადმყოფი მებრძოლების გადაყვანას და მწყობრიდან გამოსული საბრძოლო ტექნიკის გადატანას და ა. შ.

1943 წლის მეორე ნახევრიდან ქართველი რკინიგზელები ნაწილობრივ განთავისუფლდნენ ჯარის ოპერატიული გადაყვანა-გადმოყვანისგან, მაგრამ მათი სამუშაოს მოცულობა არა თუ შემცირდა, არამედ გაიზარდა, რაც გამოწვეული იყო იმით, რომ გადიდდა სტრატეგიული ნედლეულის, ნახევარფაბრიკატების, სანვავის, სურსათის სარესპუბლიკათაშორისო გადაზიდვები, აგრეთვე ლენდ-ლიზით მიღებული ტვირთის გადატანა.

საქართველოს რკინიგზელები გამოდიოდნენ შრომითი თაოსნობების ინიციატორებად. ამის დასტურია ის, რომ 1943 წლის 5 ნოემბრის ბრძანებულებით ამიერკავკასიის რკინიგ-

ზის ქართველ მემანქანეებს ნ. გელაძეს, მ. წიკლაურს, შ. კოხრეიძეს და ამიერკავკასიის რკინიგზის უფროს გ. კიკნაძეს პირველებს საქართველოში მიენიჭათ სოციალისტური შრომის გმირის წოდება.

კავკასიისათვის ბრძოლის პერიოდში შავი ზღვის ფლოტს თავისი ბაზები აღარ გააჩნდა. გერმანელების ოკუპაციას გადაურჩა საქართველოს ნავსადგურები ფოთი, ბათუმი და სოხუმი, რომლებიც ემსახურებოდნენ შავი ზღვის ფლოტის და აზოვის ფლოტილიის გემებს. ამ ნავსადგურებიდან გადიოდნენ საჯარისო შენაერთები და ტვირთი ალყაში მოქცეული ოდესისა და სევასტოპოლის, ქერჩის გარნიზონებისათვის. მარტო კავკასიის დაცვის პერიოდში საქართველოს ნავსადგურებიდან ზღვით იქნა გადაყვანილი 213 ათასზე მეტი კაცი და გადატანილ იქნა 260 ათასამდე ტონა სამხედრო ტვირთი.

მიუხედავად სააავტომობილო პარკის მნიშვნელოვანი შემცირებისა (5 ათასი ავტომანქანა პირველსავე დღეებში გადაეცათ ჯარებს), სააავტომობილო ტრანსპორტი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სამხედრო უწყების დასახმარებლად. მათ გადაჰყავდათ გამანადგურებელი ბატალიონები საბრძოლო დავალებათა შესასრულებლად, გადაჰქონდათ ტვირთები, მომსახურებას უწევდნენ მოსახლეობას.

საქართველოს სამოქალაქო ავიაცია ომის წლებში ასრულებდა როგორც სახალხო-სამეურნეო ამოცანებს, ასევე დახმარებას უწევდა მოქმედ არმიასაც კავკასიისათვის ბრძოლის პერიოდში. მას გადაჰყავდა საჯარისო შენაერთების პირადი შემადგენლობა, აგრეთვე საჭურველი და საბრძოლო მასალები კავკასიის უღელტეხილებსა და ფრონტის ძნელად მისადგომ უბნებზე.

რამდენადმე შეიცვალა ომის პირობებში კავშირგაბმულობის საწარმოთა მუშაობის ხასიათი. საომარ ყაიდაზე გარდაქმნას ხელი შეუწყო ფრონტსა და ზურგს შორის სატელეფონო და სატელეგრაფო კავშირის რეგულირებამ, ამიერავკასიის ფრონტის ცალკეული სამხედრო ნაწილების ეფექტურ მომსახურებას.

ომის წლებში შეიქმნა ათობით საველე საფოსტო სადგური, აშენდა კავშირგაბმულობის დამატებითი ხაზები, სატრანსლაციო კვანძები და სხვ.

რთული ამოცანები დაუსახა ომმა სოფლის მეურნეობას. ომში იქნა მობილიზებული სოფლის ყველაზე შრომისუნარიანი მოსახლეობა, ფრონტს გადაეცა დიდი რაოდენობით ავტომანქანები, ტრაქტორები, ცოცხალი გამწევი ძალა. სამხედრო ყაიდაზე გადაყვანის მთელი სიმძიმე დააწვათ მოხუცებს, ქალებს და მოზარდებს, რომლებმაც ომის პირველი წლიდანვე ნარმატებით გაართვეს თავი მოსავლის აღებასა და სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებს. ამაში სოფელს დიდ დახმარებას უწევდა ქალაქის მოსახლეობა, სტუდენტები და მოსწავლეებიც კი. 1942 წ. სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებში მონაწილეობდა 100 ათასი მოსწავლე და სტუდენტი, აგრეთვე 7 ათასი მასწავლებელი, რომლებმაც1942 წ. გამოიმუშავეს 6 მლნ შრომადღე.

საომარ ყაიდაზე მუშაობა გულისხმობდა ადრეარსებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მაქსიმალურ გადიდებას. რესპუბლიკის კოლმეურნეობებმა და საბჭოთა მეურნეობებმა ომის წლებში სახელმწიფოს ჩააბარეს 115 მლნ-მდე ფუთი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები და ნედლეული. ქვეყნის თავდაცვის ფონდში საქართველოს გლეხობამ შეიტანა 58,8 ათასი ფუთი, ხოლო ფაშისტთა ოკუპაციისაგან დაზარალებულთა ფონდში13,2 ათასი ფუთი მარცვლეული.

მარცვლეული და პარკოსანი კულტურების გაფართოებასთან ერთად 1942 წ. გადიდდა ტუნგოს ნარგავების, შაქრის ჭარხლის და მზესუმზირას ფართობები, იმის შედეგად, რომ ათვისებულ იქნა ყამირი და ნასვენი მიწები. 1941 წლის დამლევისათვის ნათესი ფართობი გაიზარდა 30 ათასი ჰექტარით, 1942 წ. კი აითვისეს 53 ათას ჰექტარზე მეტი სათესი ფართობი. სოფლის მეურნეობისადმი ხელმძღვანელობის მბრძანებლური სისტემა, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერდა ომის დროს, უარყოფით გავლენას ახდენდა სასოფლო-სამეურნეო ნარმოებაზე, ერთი მხრივ, ცენტრალიზაცია დაეხმარა კოლმეურნეობებს ომიანობის პირობებს შეჰგუებოდნენ, მოეხდინათ სოფლის მატერიალური და შრომითი რესურსების სრული მობილიზაცია, ხოლო მეორე მხრივ, კოლმეურნეობები მოკლებულნი იყვნენ დამოუკიდებლობას, გლეხობას აკლდა მატერიალური სტიმულები, მაგრამ კოლმეურნეობებმა და საბჭოთა მეურნეობებმა ძალების უდიდესი დაძაბვით შესძლეს ქვეყნის მომარაგება სურსათის აუცილებელი მინიმუმით.

ომის წლებში რამდენადმე გაიზარდა საბჭოთა მეურნეობების რიცხვი. 1945 წ. რესპუბლიკაში ითვლებოდა 78 საბჭოთა მეურნეობა, მაგრამ მნიშვნელოვნად შემცირდა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების ტექნიკური აღჭურვილობა და მათ მიერ შესრულებულ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა მოცულობა. ცვლილებები მოხდა მეცხოველეობაშიც. 1941-1942 წლებში შემცირდა პირუტყვის რაოდენობა განსაზოგადოებულ სექტორში, კავკასიის დაცვის პერიოდში საქართველოს კოლმეურნეობებმა და საბჭოთა მეურნეობებმა მიიღეს დიდძალი ევაკუირებული პირუტყვი, რომელიც ნამატთან ერთად დაუბრუნდა განთავისუფლებულ რაიონებს. 1946 წლის იანვრისათვის საქართველოში იყო თითქმის 1,5 მილიონამდე მსხვილი რქოსანი პირუტყვი, 2 მილიონზე მეტი ცხვარი და თხა, 473,5 ათასი ღორი და 84 ათასი ცხენი[12].

რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის საომარ ყაიდაზე გარდაქმნამ მოკლე ვადაში შეუწყო ხელი სოფლის მეურნეობის შედარებით სტაბილიზაციას ომის წლებში.

ომიანობის პირობებმა მკვეთრად გააუარესა მუშა-მოსამსახურეთა, მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობა, რადგან იგი ვეღარ მარაგდებოდა სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო საქონლით, რის გამოც 1941 წლის ივლისიდან შემოღებულ იქნა მოსახლეობის ნორმირებული მომარაგება სურსათით და პირველადი საჭიროების საგნებით.

ომის წლებში მუშა-მოსამსახურეთ გამოეყოთ მიწის ნაკვეთები ინდივიდუალური და კოლექტიური მებოსტნეობის განვითარებისათვის. ომის დასაწყისში შემცირდა რესპუბლიკაში სტაციონალურ სამედიცინო დაწესებულებათა რაოდენობა მიუხედავად ექიმებისა (1945 წლისათვის მათი რიცხვი შეადგენდა 5,1 ათასს) და საშუალო სამედიცინო პერსონალის რიცხვის (9,7 ათასი) ზრდისა. მაგრამ გადიდდა სადღეღამისო ბავშვთა ბაგების, ქალთა და ბავშვთა კონსულტაციების, ბავშვთა პოლიკლინიკებისა და საავადმყოფოების რაოდენობა. 1943-1945 წლებში ფრონტელთა და ომის ინვალიდთა 144 ათასზე მეტი ბავშვი გაიგზავნა ბავშვთა სანატორიუმებში, დასასვენებელ სახლებში, ბანაკებსა და გამაჯანსაღებელ მოედნებზე.

ფულის კურსის გაუფასურების გათვალისწინებით გაიზარდა მრეწველობაში დასაქმებულ მუშა-მოსამსახურეთა

ხელფასის ფონდი. 1943 წლიდან ენყობოდა სამხედრო მოსამსახურეთა ოჯახებისათვის „დახმარების კვირეულები".

მიუხედავად მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობისა, ზურგში მომუშავე მუშა-მოსამსახურენი თავდადებით შრომობდნენ ფრონტის დასახმარებლად, რამაც მნიშვნელოვნად განაპირობა ფაშიზმზე საბჭოთა კავშირის ძლევამოსილი გამარჯვება.

გერმანია – საბჭოთა კავშირის ომის დაწყების შემდეგ, ფაშისტური გერმანიის ჯარებთან საბჭოთა არმიის პირველი წარუმატებელი შეტაკების გამო უკანდახევის პირობებში, საჭიროდ იქნა მიჩნეული ფრონტისპირა ზონიდან მოსახლეობისა და წარმოება-დაწესებულებების ევაკუაცია ზურგის რესპუბლიკებში, მათ შორის საქართველოში. 1941 წლის ივლისიდან უკრაინიდან, ცენტრალური რუსეთის რაიონებიდან და ჩრდილოეთ კავკასიიდან საქართველომ მიიღო დიდი რაოდენობის მოსახლეობა, რომელთა ნაწილი ადგილზე დაბინავდა, ხოლო ნაწილი ბაქოს გავლით შუა აზიის რესპუბლიკებში გაიგზავნა.

ევაკუაციის რთული საქმის გაძღოლისათვის 1941 წლის 25 სექტემბერს შეიქმნა სსრ კავშირის საევაკუაციო კომიტეტი, რომელმაც 1941 წლის ივლისიდან განახორციელა 150 საფეიქრო საწარმოს, კვების მრეწველობის 200 საწარმოს და მთელი რიგი მსხვილი ინდუსტრიული ქარხნების ევაკუაცია.

1941 წლის 4 დეკემბრიდან საქართველომ მიიღო 15 ათასი ევაკუირებული მახაჩყალიდან. ისინი განაწილდნენ რესპუბლიკის რაიონებში. მარტო კალინინის ოლქიდან თბილისმა მიიღო 7484 კაცი. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო საევაკუაციო გეგმით არ იყო გათვალისწინებული საავიაციო მრეწველობის საწარმოთა ევაკუაცია საქართველოში, იგი მაინც განხორციელდა თბილისისა და ქუთაისის მშენებარე საავიაციო ქარხნების სახით ბაზის არსებობის გამო.

საქართველოში ევაკუირებულ საწარმოთა შორის ყველაზე მსხვილ საწარმოს წარმოადგენდა ტაგანროგის საავიაციო ქარხანა, მასზე ადრე თბილისმა მიიღო სიმფეროპოლის ავიამშენებელი ქარხანა. აქვე იქნა გადმოტანილი ომის დაწყებასთან დაკავშირებით დაკონსერვებული ქუთაისის საავიაციო ქარხნის მონყობილობაც, 1941 წ. აქ საექსპლოატაციოდ გადაეცა 15 საწარმოო კორპუსი, გაყვანილ იქნა რკინიგზის

ხაზი, გზატკეცილი, აშენდა საქარხნო აეროდრომი. ქარხანასთან განთავსდა ტაგანროგის ევაკუირებული საავიაციო ტექნიკუმიც, რომელიც საქართველოს პოლიტექნიკურ ინსტიტუტთან ერთად ამზადებდა კვალიფიციურ კადრებს საავიაციო ქარხნისათვის.

თბილისის საავიაციო ქარხანამ უკვე 1941 წლის შემოდგომაზე დაიწყო ავიაგამანადგურებლების გამოშვება, რომლებმაც დიდი როლი შეასრულეს ბრძოლებში კავკასიის დაცვისათვის. ქარხანა უშვებდა აგრეთვე დამატებით შპაგინის ავტომატების ლულებსაც.

1941 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ქ. ფოთში იქნა ევაკუირებული სევასტოპოლის საარტილერიო-სარემონტო ქარხანა, იმავე წლის დეკემბერში კი – სევასტოპოლის გემთმშენებელი ქარხანა ფოთში, სადაც შეიქმნა მისი ფილიალი. 1942 წლის აგვისტოში ბათუმში განლაგდა ტუაფსის გემთმშენებელი ქარხანა.

1942 წელს თბილისის ორთქლმავალ-ვაგონშემკეთებელმა ქარხანამ მიიღო ნოვოროსიისკისა და ორჯონიკიძის ვაგონშემკეთებელი, როსტოვის ორთქლმავალ-ვაგონშემკეთებელი და ტიხორეცკის მანქანათმშენებელი „კრასნი მოლოტის" ქარხნები[13]. იმავე წელს თბილისმა ელექტროდეპოს ბაზაზე მიიღო როსტოვის ელექტროტექნიკური ქარხანა. აღნიშნული საწარმოები უშვებდნენ სხვადასხვა ყალიბის ნაღმებს და საარტილერიო ყუმბარებს. ამასთანავე ეწეოდნენ დაზიანებული ორთქლმავლებისა და ვაგონების შეკეთებას.

1943 წლის მარტში ორჯონიკიძის ვაგონშემკეთებელი ქარხანა რეევაკუირებულ იქნა, მაგრამ მისი მოწყობილობის ნაწილი თბილისში დარჩა. ასევე ევაკუირებული ფეოდოსიის არაყ-ლიქიორის ქარხნის მოწყობილობა გადაეცა „სამტრესტს".

1942 წლის ივლისში თბილისის მაუდის ფაბრიკამ მიიღო მოსკოვის ოლქის მაუდის ფაბრიკა „ოქტომბერი", საქართველოში ევაკუირებული იყო, აგრეთვე, ავეჯის ფაბრიკები როსტოვიდან და ჩისტიაკოვიდან, რომელთა მოწყობილობა გადაეცა თბილისის საავიაციო ქარხანას, ხოლო ოდესის კონვერტების ფაბრიკის მოწყობილობა – სახელმწიფო გამომცემლობას.

ომის წლებში საქართველოში ევაკუირებულმა საწარმოებმა, განსაკუთრებით კი საავიაციო და გემთმშენებელმა ქარხნებმა ხელი შეუწყვეს საქართველოში თავდაცვითი მრეწველობის შექმნას, რომელიც მას ომამდე არ ჰქონდა. სამრეწველო საწარმოთა რეევაკუაცია, რომელიც ძირითადად მიმდინარეობდა 1944 წელს და 1945 წლის პირველ ნახევარში, ომის შემდეგაც გრძელდებოდა.

ამას გარდა, 1941 წლის დეკემბერში საქართველოში იქნა ევაკუირებული კრასნოდარის მხარიდან და სხვა ტერიტორიიდან 19 საბავშვო სახლი 800 აღსაზრდელით, რომელთა ნაწილი თბილისის ახლოს კოჯორში იქნა განთავსებული. არსებულმა საბავშვო სახლებმა კი მიიღეს 584 უპატრონოდ დარჩენილი ბავშვი. რესპუბლიკის მოსახლეობის გულმოწყალეობის გამოხატულებას მოწმობს ის ფაქტი, რომ მათ იშვილეს 320 და პატრონაჟზე აიყვანეს 2340 ბავშვი[14].

ამრიგად, საქართველოში ევაკუირებული მოსახლეობის რაოდენობა ევაკუირებულ საწარმოთა მუშა-მოსამსახურეთა გარდა, 35 ათასს კაცს აჭარბებდა. ამ მოსახლეობამ დროებით, მექანიკურად შეავსო საქართველოს მოსახლეობა. მაგრამ ფაშისტური ჯარების მიერ ოკუპირებული რაიონების განთავისუფლების შემდეგ ევაკუირებულნი დაუბრუნდნენ თავიანთ ძველ საცხოვრისს, მხოლოდ მათი მცირე რაოდენობა დარჩა და დამკვიდრდა საქართველოში.

სამრეწველო საწარმოების გარდა საქართველოში ევაკუირებულ იქნა სასწავლო და კულტურის დაწესებულებანი. კერძოდ, როსტოვის რკინიგზის ტრანსპორტის ინსტიტუტი 600 სტუდენტისა და 150 პროფესორ-მასწავლებლის შემადგენლობით. 1942 წლის მაისში ლენინგრადიდან თბილისმა მიიღო კალინინის სახ. პოლიტექნიკური ინსტიტუტი სტუდენტებითა და პროფესორ-მასწავლებლებით; მ. ბონჩ-ბრუევიჩის სახელობის ინჟინერთა კავშირგაბმულობის ელექტროტექნიკური ინსტიტუტი; აგრეთვე ფიზკულტურის ინსტიტუტი; ოთხი სახელოსნო სასწავლებელი და როსტოვიდან ერთი ასეთი სასწავლებელი.

1941 წლის ნოემბერ-დეკემბერში თბილისში იქნა ევაკუირებული კიევისა და ხარკოვის საოპერო თეატრები, რომლებიც შეიკედლა ზ. ფალიაშვილის სახ. თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრმა, ხოლო იალტის კინოსტუდია თბილისის

კინოსტუდიამ. ომის წლებში განაგრძეს თავიანთი მოღვაწეობა მოსკოვიდან და სხვა ქალაქებიდან თბილისში ევაკუირებულმა თეატრის, კინოს, მუსიკალური კულტურისა და სახვითი ხელოვნების გამოჩენილმა წარმომადგენლებმა, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული კულტურის განვითარებისათვის კულტურულ მონაპოვართა გამდიდრების თვალსაზრისით.

§3. ქართული ეროვნული დივიზიების შექმნა. საქართველოს წარგზავნილნი მეორე მსოფლიო ომის ფრონტებზე და პარტიზანულ მოძრაობაში

1921 წლის მარტიდან ჩამოყალიბებული ქართული წითელი არმიის ნაწილები, რომლებიც ტერიტორიულიდან კადრის ეროვნულ დივიზიებად გარდაიქმნენ, 1938 წ. დაშალეს და ჩვეულებრივ საერთო-საკავშირო საჯარისო შენაერთებად აქციეს, რაც სრულიადაც არ იყო აუცილებლობით გამოწვეული. ეს იმით დასტურდება, რომ 1942 წლის თებერვლიდან ომის ერთ-ერთ უმძიმეს ეტაპზე კვლავ დაისვა ეროვნული საჯარისო შენაერთების შექმნის საკითხი.

224-ე ქართული მსროლელი დივიზია 1942 წლის 8-11 მაისს ყირიმში იგერიებდა ფაშისტთა ჯარების მძლავრ სატანკო იერიშებს. მაგრამ შენაერთის მებრძოლთა უმრავლესობა გმირულად დაიღუპა ქერჩის მიწაზე. მრავალი მათგანი შთანთქა შავი და აზოვის ზღვების ტალღებმა. ამაში ბრალი მიუძღოდა უმაღლესი მთავარსარდლობის წარმომადგენლის მეხლისის მიერ გატარებულ არასწორ სამხედრო ტაქტიკას, რისთვისაც იგი დაისაჯა კიდეც.

სევასტოპოლის დაცვის დროს გამოჩენილი მამაცობისათვის ზემდეგ ნ. ადამიას, უმცროს პოლიტხელს მ. გახოკიძეს, საზღვაო ქვეითი ბატალიონის მეთაურს არ. გეგეშიძეს და საავიაციო ესკადრილიის მეთაურს, მაიორ ალ. წურწუმიას მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება[15]. დაღუპულ ალ. წურწუმიას სახელი მიენიჭა საავიაციო ესკადრილიას. დივიზია სხვა შენაერთების მებრძოლებთან ერთად გამაგრდა

აჯი-მუშკაის ქვის სამტეხლოების გვირაბებში და იქ განაგრძობდა წინააღმდეგობას 1942 წლის 25 მაისამდე, შემდეგ კი გადარჩენილმა მეომრებმა მთებს მიაშურეს და პარტიზანულ ბრძოლაში ჩაებნენ.

1942 წლის თებერვალში დაიწყო და აპრილამდე გაგრძელდა ქ. გორში 392-ე ქართული მსროლელი დივიზიის ფორმირება[16], ხოლო იმავე წლის 28 თებერვლიდან 1 აგვისტომდე დაღესტნის ავტონომიური რესპუბლიკის ქ. მახაჩყალასა და ბ. ბუინასკში ყალიბდებოდა 414-ე ქართული ეროვნული მსროლელი დივიზია[17]; 1942 წლის 30 ივნისს დაიწყო 351-ე ქართული მსროლელი დივიზიის შექმნა ვლადიკავკაზის რაიონში, შემდეგ კი დასრულდა საქართველოში (ოზურგეთი, ქუთაისი). დივიზია იცავდა მამისონის უღელტეხილს.

1942 წლის 1 აგვისტოს ქ. ალაგირში დაიწყო 276-ე დივიზიის ჩამოყალიბება, მაგრამ 15 აგვისტოდან დივიზიის ხელახალი ჩამოყალიბების პუნქტი საქართველოში, ქ. გორში გადმოიტანეს.

1942 წლის 29 აგვისტოს გამოიცა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის ბრძანება 242-ე ქართული სამთო მსროლელი დივიზიის შექმნის შესახებ, უკვე 1 სექტემბერს ზუგდიდში დასრულდა მისი ჩამოყალიბება და 4 სექტემბრიდან დივიზია ბრძოლაში ჩაება.

1942 წლის ოქტომბერში ამიერკავკასიის ფრონტის შემადგენლობაში ქართულ ეროვნულ შენაერთად ჩამოყალიბდა 349-ე მსროლელი დივიზია, ხოლო 1943 წლის ივლის-აგვისტოში ქ. ქუთაისში შეიქმნა 296-ე ქართული ეროვნული დივიზია. 349-ე და 296-ე ქართული მსროლელი დივიზიები, ისევე როგორც 406-ე ქართული მსროლელი დივიზია ომის მთელი პერიოდის განმავლობაში იცავდნენ თურქეთ-საბჭოთა კავშირის (საქართველოს) სახელმწიფო საზღვარს და ურთიერთმოქმედებდნენ ადგილობრივ განამადგურებელ ბატალიონებთან.

***

ბრძოლა კავკასიის დაცვისათვის, რომელიც მიმდინარეობდა მდ. დონსა და კავკასიონის ქედის მისადგომებს შორის, უღელტეხილებზე დაიწყო 1942 წლის იანვრიდან და

გრძელდებოდა 1943 წლის 9 ოქტომბრამდე. სტრატეგიული თვალსაზრისით ბრძოლა კავკასიისათვის ომის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ოპერაციას წარმოადგენდა.

კავკასიის დაპყრობის ჰიტლერული გეგმა „ედელვაისი" ითვალისწინებდა გერმანული ჯარების შეტევის განვითარებას ერთი მხრივ, ნოვოროსიისკისა და ტუაფსეს რაიონებიდან შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ ბათუმის მიმართულებით, გასვლას საბჭოთა კავშირ-თურქეთის საზღვრამდე. აქ თურქეთს, რომელიც გამოდიოდა გერმანიის მხარეზე, სრულ მზადყოფნაში ჰყავდა 26 დივიზია. მეორე მხრივ, გერმანიის ჯარებს განზრახული ჰქონდათ შეტევის განვითარება გროზნოს და ბაქოს ნავთობის რაიონების მიმართულებით. „ედელვაისი" ითვალისწინებდა საქართველოს სამხედრო გზით თავდასხმას თბილისზე. გერმანიის ჯარების მიერ კავკასიის დაპყრობა ვერმახტის შორსმიმავალ მიზნებს უკავშირდებოდა. ჰიტლერს სურდა ჩრდილოეთ აფრიკიდან გენ. ე. რომელის ძლევამოსილი სატანკო არმია და კავკასიონზე გადასვლის შემდეგ ფელდმარშალ ლისტის ფრონტის არმიები შეჭრილიყვნენ წინა აზიის ტერიტორიაზე, წაერთმია იგი დასავლეთის სახელმწიფოებისათვის და მისი ნავთობის რაიონების სიმდიდრე ხელში ჩაეგდო". ამრიგად, კავკასიონზე გადასვლა წარმოადგენდა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რგოლს ჰიტლერის მიერ ჩაფიქრებული დიდი სამხედრო ოპერაციების გრძელ ჯაჭვში. არსებობდა ამ გეგმის გაგრძელებაც.

1942 წლის აგვისტოს შუა რიცხვებში, ნოვოროსიისკის აღების შემდეგ ბრძოლაში ჩაერთო ეგერთა და ალპური ნაწილებისაგან შემდგარი გერმანიის ერთ-ერთი საუკეთესო, 49-ე სამთო მსროლელი კორპუსის ნაწილები გენერალ რუდოლფ კონრადის მეთაურობით. კორპუსი ცდილობდა ორ სამთო ქვეით დივიზიასთან ერთად წინ წაწევას სოხუმის მიმართულებით, რათა ტუაფსეს მხრიდან შემტევ გერმანელთა მე-17 არმიისათვის მთიანი სანაპირო ვიწროებიდან გზა გაეხსნა ამიერკავკასიისაკენ. კორნადი უმოკლეს გზად სოხუმისაკენ თვლიდა სანჭაროსა და ქლუხორის უღელტეხილებს. 17 აგვისტოს ეს უკანასკნელი უკვე გერმანელთა ხელში იყო, ხოლო 25 აგვისტოს მოწინააღმდეგე სანჭაროს უღელტეხილის ალისტარხის გადასასვლელსაც დაეუფლა. 5 სექტემბერს საბჭოთა გარნიზონი ძლეულ იქნა მარუხის უღელტეხილზეც. სანჭაროს

უღელტეხილით გერმანელთა ჯარები წინ გაიჭრნენ და სოხუმს 30 კმ-ზე მიუახლოვდნენ. მტერმა დაბომბა სოხუმი, ბათუმი და სხვა დასახლებული პუნქტები. საქართველოს ტერიტორია ფრონტისპირა ზონად იქცა. მოწინააღმდეგის წინსვლა შეჩერებულ იქნა 46-ე საბჭოთა არმიის მიერ გენერალ კ. ლესელიძის მეთაურობით.

კავკასიის დაცვაში განსაკუთრებით ფართო მონაწილეობა მიიღეს 392-ე, 414-ე, 394-ე, 276-ე მსროლელმა დივიზიებმა, 242-ე სამთო-მსროლელმა დივიზიამ. ჩრდილოეთ კავკასიის ფრონტის სარდლის 1942 წლის 8 სექტემბრის ბრძანებულებაში აღნიშნული იყო, რომ წარმატებით განხორციელებულ შეტევით ბრძოლაში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა 392-ე მსროლელი დივიზია, რომელმაც დიდი ზიანი მიაყენა გერმანელთა 23-ე სატანკო დივიზიას. მაგრამ 1942 წლის 6 ნოემბერს 392-ე დივიზიამ დაიწყო უკან დახევა ბაქსანის ხეობიდან დონზუღ-ორუნბაშის უღელტეხილის მიმართულებით. დივიზიას თან მიჰყავდა 400 დაჭრილი და ავადმყოფი მებრძოლი. უმძიმეს პირობებში დივიზიამ გაიარა დიდი გზა, თან წამოიღო 28 ტონა მოლიბდენი და გადმორეკა დაახლოებით 28 ათასი სული საქონელი. საბრძოლო დავალების სანიმუშოდ შესრულებისათვის დაჯილდოვდა შენაერთის 247 მებრძოლი და დივიზიის მეთაური გ. ყუფარაძე, ხოლო დივიზიის სამ მებრძოლს – გმირულად დაღუპულ პოლიტხელს ვ. კანკავას, ვ. ლურსმანაშვილს და საარტილერიო დივიზიის მეთაურს, უფროს ლეიტენანტ ა. პირმისაშვილს 1942 წლის დეკემბერში მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

414-ე ქართული მსროლელი დივიზია 1942 წლის 1 აგვისტოს მოქმედი არმიის შემადგენლობაში დაიძრა ბუინაკსკიდან გროზნოს გარე თავდაცვითი სარტყლის მიმართულებით და განლაგდა თერგის მარჯვენა ნაპირზე. დიდი ზარალის მიუხედავად დივიზიამ მძაფრი წინააღმდეგობა გაუწია გერმანელთა სვლას გროზნოს ნავთობის სარეწებისაკენ; შემდეგ დივიზიამ ბრძოლით განვლო 30 კილომეტრიანი გზა უმძიმეს პირობებში და მონაწილეობა მიიღო მოზდოკის განთავისუფლებაში.

კავკასიის უღელტეხილების დასაცავად გაჩაღებულ სისხლისმღვრელ ბრძოლებში პირველი საბრძოლო ნათლობა მიიღო 242-ე ქართულმა სამთო მსროლელთა დივიზიამ. დივი-

ზიის ნაწილები შეეიდნენ ზემო სვანეთში და დაიკავეს თავდაცვის პოზიცია კავკასიონის ქედის დასავლეთ ნაწილში დაახლოებით 129 კმ-ის სიგრძეზე. თავდაცვის ზონაში შედიოდა დონღუზ-ორუნბაშის, მესტიის, ბეჩოსა და ტვიბერის გადასასვლელები.

სამთო-მსროლელ დივიზიას დიდ დახმარებას უწევდა სვანეთში ჩამოყალიბებული „განსაკუთრებული რაზმი" 280 კაცის შემადგენლობით, რომელიც ხუთი თვის მანძილზე მოქმედებდა მ. ჯაფარიძის მეთაურობით. რაზმი ასრულებდა სადაზვერვო დავალებებს, მეგზურობას უწევდა დივიზიის ნაწილებს. მობილიზებულ იქნა „ცოცხალი ტრანსპორტი" – ჯორები და სახედრები, რომელთაც აჰქონდათ მთაში საჭურველი და სურსათ-სანოვაგე ჯარის ნაწილებისათვის. დივიზიას ასევე ეხმარებოდნენ კლდეზე ცოცვის ოსტატები და ალპინისტები.

კავკასიისათვის ბრძოლების პერიოდში საქართველო ევაკუაციის საფრთხის წინაშეც კი მდგარა, რასაც მოწმობს ამიერკავკასიის ფრონტის ჯარების სარდლის მოადგილის 1942 წლის 15 ივლისის წერილი საქართველოს მთავრობისადმი საევაკუაციო გეგმის შედგენისა და სახელმწიფო მნიშვნელობის დიდი საწარმოებისა და ობიექტების განადგურების თაობაზე. რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარეს ვალერიან ბაქრაძეს ამ წერილზე ასეთი პასუხი გაუცია: „საქართველოს სსრ სახკომსაბჭოს არ შეუძლია მოცემულ მომენტში შეადგინოს ევაკუაციისა და სახელმწიფო მნიშვნელობის საწარმოებისა და ობიექტების განადგურების რაიმე გეგმა. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამის აუცილებლობა ჯერ არ არსებობს, და ამის გარდა ვთვლით, რომ ჩვენ ე ვ ა კ უ ა ც ი ა ს არასოდეს არ ვაპირებთ (ხაზი ჩემია – მ. ნ.). საჭიროა ბრძოლა სისხლიან მტერთან უკანასკნელ შესაძლებლობამდე. ყოველ შემთხვევაში ევაკუაციისა და დანგრევების საკითხზე ალბათ მივიღებთ მითითებას საბჭოთა კავშირის შესაბამისი დირექტიული ორგანოებისაგან.

ამჟამად ყველა ჩვენი საწარმო მუშაობს დაძაბულად ფრონტისთვის და საევაკუაციო გეგმის შედგენის საკითხის დასმას შეუძლია მათი მუშაობის დეზორგანიზაცია.

ჩვენ გვაქვს ყველა საშუალება არ მივცეთ შესაძლებლობა მტერს გადმოლახოს კავკასიონის მთავარი ქედი და შემო-

იჭრას ამიერკავკასიის რესპუბლიკების საზღვრებში. ჩვენ ვალდებული ვართ ეს გავაკეთოთ.

საქართველოს სსრ სახკომსაბჭო სწორედ ამ მიმართულებით წარმართავს თავის მუშაობას ახლა და მომავალშიც".

რესპუბლიკის ერთ-ერთი ხელმძღვანელის პასუხი არის ნიმუში პატრიოტული, სახელმწიფოებრივი დამოკიდებულებისა ამიერკავკასიის მისადგომებთან ფაშისტური ჯარების საომარი მოქმედებებით შექმნილი საფრთხის პირობებში, ისიც კარგად ჩანს, რომ მკაცრი ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური რეჟიმის მარწუხებში მოქცეულმა საქართველოს მთავრობამ შესძლო დაეკავებინა პრინციპული პოზიცია და ანგარიში არ გაეწია უგნური და საბედისწერო მითითებისათვის, დაეცვა მოსახლეობა პანიკისა და სავარაუდო საშიშროებისაგან, რაც მთავარია, ამ გადაწყვეტილებამ მიზანს მიაღწია იმიტომაც, რომ იგი რეალურ საფუძველს ემყარებოდა.

თბილისი ასრულებდა მთავარი ცენტრის როლს ამიერკავკასიის ხალხების მობილიზაციის საქმეში კავკასიისათვის ბრძოლის პერიოდში. 1942 წლის 23 აგვისტოს თბილისში ჩატარდა ამიერკავკასიის ხალხების წარმომადგენელთა ანტიფაშისტური მიტინგი, ხოლო იმავე წლის 27 სექტემბერს – ამიერკავკასიის ახალგაზრდობის ანტიფაშისტური მიტინგი, რომელთა მონაწილეებმა თავიანთი ხალხების სახელით ფიცი დასდეს ყოველდღიურად გაეძლიერებინათ დახმარება ფრონტისადმი, თავდადებით ეშრომათ და ებრძოლათ მტერზე გამარჯვებისათვის.

კავკასიის დაცვაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის წევრმა ლ. ბერიამ, რომელიც გამოიგზავნა ამიერკავკასიის ფრონტზე. როგორც კ. ჩარკვიანი აღნიშნავდა, მან „გააერთიანა ამიერკავკასიის ჯარებისა და ადგილობრივი ორგანიზაციების ღონისძიებანი კავკასიის დასაცავად და რკინისებური ხელით დაამყარა ჯეროვანი წესრიგი როგორც ფრონტზე, ისე ზურგში". მან გაანთავისუფლა თანამდებობიდან 46-ე არმიის სარდალი ე. სერგაცკოვი, რომელიც გენერალ კონსტანტინე ლესელიძით შესცვალა. „ბერიას მიერ მიღებულ ღონისძიებათა შედეგად გერმანელები შეჩერებულ იქნენ მდ. თერგზე და კავკასიის უღელტეხილებზე".

კავკასიისათვის ბრძოლა დაკავშირებული იყო სტალინგრადის ფრონტის მდგომარეობასთან. სტალინგრადის ფრონტზე საბჭოთა ჯარების კონტრშეტევის პირობებში უმაღლესი მთავარსარდლობის ბანაკი საჭიროდ თვლიდა, რათა ჩრდილოეთ კავკასიის ფრონტის არმიებს გაეძლიერებინათ გერმანელთა წინააღმდეგ ბრძოლა ქ. ორჯონიკიძის მისადგომებთან იმ მიზნით, რომ გერმანელთა სარდლობას არ შესძლებოდა იქ მებრძოლი ჯარების გადასროლა სტალინგრადისაკენ. კავკასიას იცავდნენ ქართულ ეროვნულ დივიზიებთან ერთად აზერბაიჯანის და სომხეთის ეროვნული შენაერთები და ნაწილები, ამიერკავკასიაში ჩამოყალიბებული 46-ე არმია, აგრეთვე 44-ე არმიის მთელი რიგი შენაერთები.

1943 წლის იანვრისათვის საბჭოთა ჯარები განაგრძობდნენ სტალინგრადთან ალყაში მოქცეული გერმანელთა ჯარების 330 ათასი დაჯგუფების განადგურებას, ამავე დროს ახორციელებდნენ შეტევას დონის როსტოვის მიმართულებით. უმაღლესმა მთავარსარდლობამ ამიერკავკასიის ფრონტს დაუსახა ამოცანა გადაეკეტა გერმანელებისათვის როსტოვისაკენ უკანდასახევი გზა. გერმანელი სარდლის რ. კონრადის მოგონებებიდან კარგად ჩანს საბჭოთა შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლობის სტრატეგია კავკასიისათვის ბრძოლაში, რომელიც მოცემული იყო ი. სტალინის დეპეშაში ამიერკავკასიის ფრონტის სარდლის გ. ტიულენევისადმი. დეპეშის დედააზრი მდგომარეობდა იმაში, რომ იქ მოქმედ არმიებს უნდა დაეყოვნებინათ გერმანელთა განდევნა ჩრდილო კავკასიიდან იმ მიზნით, რომ იქ მებრძოლი გერმანიის ჯარები მოექციათ ისეთსავე ტომარაში, როგორშიც მოექცა ფელდმარშალ პაულიუსის დაჯგუფება, მით უმეტეს, რომ გერმანელთა კავკასიის დაჯგუფება გაცილებით მრავალრიცხოვანი იყო; გერმანიის საჯარისო ნაწილებმა უეცრად მიიღეს უკანდახევის ბრძანება, რაც ნიშნავდა იმას, რომ გერმანიის ჯარების სარდლობა ითვალისწინებდა გარშემორტყმის საფრთხეს. ამიტომ ისინი სასწრაფოდ გაეცალნენ კავკასიას.

იმ საჯარისო შენაერთებს შორის, რომელთა თავგანწირული ბრძოლის მეოხებით თავიდან იქნა აცილებული ქ. ორჯონიკიძეში (ვლადიკავკაზი) გერმანელ ფაშისტთა შეჭრა და გასვლა საქართველოს სამხედრო გზაზე, იყო 276-ე ქართული მსროლელი დივიზია, რომელიც ბრძოლაში ჩაება ქ. ორჯონი-

კიძის მისადგომებთან გიზელის რაიონში. ქალაქისაკენ მიმავალ გზატკეცილთან მდებარე პატარა უსახელო სიმაღლის (რომელიც კეტავდა ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებას) დამცველთაგან მხოლოდ ორი მამაცი მებრძოლი გადარჩა ცოცხალი. მათ მძიმედ დაჭრილი სერჟანტი ნ. გოგიჩაიშვილი მეთაურობდა, რომელიც შემდგომ ბრძოლაში უკრაინის მიწაზე დაიღუპა. მან დაიმსახურა საბჭოთა კავშირის გმირის საპატიო წოდება. დივიზიამ განავითარა შეტევა ელხოტოვის, მაისკოეს, პიატიგორსკისა და კისლოვოდსკის მიმართულებით. იგი ბრძოლებით ათავისუფლებდა ჩრდ. კავკასიის ქალაქებსა და სოფლებს. დივიზიამ განსაკუთრებით ისახელა თავი ქალაქ ნავსადგურ თემრიუკისათვის ბრძოლებში 1943 წლის სექტემბერში, რისთვისაც მას თემრიუკის საპატიო სახელი მიეკუთვნა, 242-ე სამთო სამთო-მსროლელ დივიზიას ტამანის ნახევარკუნძულის განთავისუფლებისათვის ტამანის საპატიო სახელი მიენიჭა.

414-ე ქართული მსროლელი დივიზია ერთ-ერთი პირველი შევიდა ანაპაში და გაწმინდა იგი გერმანელი ოკუპანტებისაგან, რისთვისაც მას ანაპის საპატიო სახელი მიენიჭა. დივიზია ჩრდილოეთ კავკასიის ჯარების შემადგენლობაში იბრძოდა ყირიმის ნახევარკუნძულზე. 1944 წლის 11 აპრილს მან სხვა სახეობის შენაერთების თანამოქმედებით გაანადგურა მონაწინააღმდეგის ქერჩის დაჯგუფება, ჩაება სევასტოპოლის იერიშში. საპუნგორასათვის ბრძოლაში თავი ისახელეს ამ დევიზიის 1367 და 1381 პოლკებმა, რომელთაც სევასტოპოლის საპატიო წოდება მიენიჭათ. დაჯილდოვდნენ პოლკების მეთაურები, დივიზიის მეთაური ვ. ძაბახიძე, პოლიტგანყოფილების უფროსი ვ. ჯანჯღავა.

ამრიგად, ქართულ ეროვნულ დივიზიებს წარმოადგენდნენ 406-ე, 224-ე, 388-ე, 386-ე, 351-ე, 392-ე, 394-ე, 414-ე, 276-ე, 242 სამთო, 296-ე და 297-ე მსროლელი დივიზიები, რომლებმაც გადაიტანეს კავკასიისათვის ბრძოლების მთელი სიმძიმე.

ყირიმის ნახევარკუნძულზე, სევასტოპოლის იერიშში მონაწილეობა მიიღეს მე-13 გვარდიული მსროლელი კორპუსის მეომრებმა გენერალ-ლეიტენანტ პ. ჩანჩიბაძის მეთაურობით.

არაერთმა ქართველმა მფრინავმა მიიღო მონაწილეობა ყირიმის განთავისუფლებაში, მათ შორის იყო უმცროსი ლეიტენანტი ი. ჯინჭარაძე, რომელმაც ისახელა თავი პერეკოპის, დონბასის, ხარკოვის, ბელგოროდის განთავისუფლებისათვის ბრძოლებში. მას სიკვდილის შემდეგ მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

ქერჩის სადესანტო ოპერაციასა და ყირიმის ზღვისპირა ქალაქების განთავისუფლებისათვის ბრძოლების აქტიური მონაწილე იყო მესამე რანგის კაპიტანი იაროსლავ იოსელიანი, რომელიც მეთაურობდა მესტიისა და ლენტეხის რაიონების მოსახლეობის სახსრებით აგებულ წყალქვეშა ნავს „საბჭოთა სვანეთი". 1942 წლის მაისში ამ ნავმა შავ ზღვაში ჩაძირა მტრის 16 ხომალდი. იმავე წლის მაისში ი. იოსელიანს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა.

ომის პირველი დღეებიდანვე ფაშისტთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაებნენ ოთხი ძმა ლესელიძეები. ჩრდილოეთში იბრძოდა საბჭოთა კავშირის გმირი, პოდპოლკოვნიკი, არტილერისტი ვიქტორ ლესელიძე, რომელიც 1944 წლის ივნისში მტერთან ხელჩართულ ბრძოლაში მამაცურად დაიღუპა. ფრონტზე მოხალისედ წავიდა ვალერიან ლესელიძე, რომელმაც 1941 წლის დამდეგს მონაწილეობა მიიღო ქერჩი-ფეოდოსიის სადესანტო ოპერაციაში, სადაც დაიჭრა. განკურნების შემდეგ კვლავ იბრძოდა ყირიმში, სადაც დაიღუპა 1942 წლის დამდეგს.

1943 წლის მარტის დამლევს გენერალ-ლეიტენანტი კონსტანტინე ლესელიძე გახდა მე-18-ე სადესანტო არმიის სარდალი. მე-18 არმია ახორციელებდა ნოვოროსიისკ-ტამანის შეტევით ოპერაციას ფლოტთან ერთად. კავკასიისათვის ბრძოლების დროს რთული საბრძოლო ოპერაციების განხორციელებისათვის, უნარიანი მეთაურობისა და მამაცობისათვის გენერალ-ლეიტენანტი კ. ლესელიძე დაჯილდოვდა სუვოროვისა და კუტუზოვის I ხარისხის ორდენებით, ხოლო 1943 წლის 9 ოქტომბერს მას მიენიჭა გენერალ-პოლკოვნიკის სამხედრო წოდება. იგი 1944 წლის 21 თებერვალს გარდაიცვალა. მე-18 არმიის პოლიტგანყოფილების უფროსის, შემდგომ სკკპ ცკ გენერალური მდივნის ლ. ბრეჟნევის ინიციატივით კ. ლესელიძეს 1971 წლის 13 მაისს (სიკვდილის შემდეგ) მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. ოთხი ძმა ლესელიძეთა-

გან შინ დაბრუნდა მხოლოდ უფროსი ძმა პოდპოლკოვნიკი დ. ლესელიძე.

ქართველი მეომრები მონაწილეობდნენ სტალინგრადის ბრძოლებში. გვარდიულ დივიზიას, შემდეგ გვარდიულ კორპუსს სარდლობდა გენერალ-მაიორი (შემდგომ გენერალ პოლკოვნიკი) პორფილე ჩანჩიბაძე. საჰაერო არმიის სარდლის მოადგილე იყო გენერალ-მაიორი ვლადიმერ ნანეიშვილი. ბრძოლებში თავი გამოიჩინეს სხვადასხვა სახეობის ჯარების შენაერთებისა და ნაწილების მეთაურებმა: გ. გოცირიძემ, გ. ჯახუამ, ი. ჯორჯაძემ, ნ. კალაძემ, მ. დიასამიძემ, ნ. თავართქილაძემ, გ. კუხალაშვილმა, შ. ჭანკოტაძემ, ლ. ერისთავმა და სხვებმა. განსაკუთრებით გამორჩეულ ნაწილებს და შენაერთებს, კერძოდ, გ. ჯახუას და ნ. თავართქილაძის მსროლელ დივიზიებს მიენიჭათ გვარდიულის წოდება. გმირულად იბრძოდა მსროლელი პოლკი პოლკოვნიკ მ. დიასამიძის მეთაურობით, რისთვისაც მას საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა.

ქვეყნის მრავალი ხალხის შვილები იცავდნენ სტალინგრადში სახელგანთქმულ „პავლოვის სახლს", მათ შორის ქართველები მოსიაშვილი, ნ. სტეფანიშვილი და აფხაზი ცუგბა.

სტალინგრადის ბრძოლების მონაწილე იყო შემდგომში ცნობილი ისტორიკოსი, პროფ. დ. გვრიტიშვილი.

სტალინგრადის ბრძოლებში სიმამაცისა და გამბედაობის მაგალითებს უჩვენებდნენ ქართველი მფრინავები: ნ. აბრამიშვილი, ჭ. ბენდელიანი, ბ. ზუმბულიძე, დ. თავაძე, გ. თვაური, ზ. ხიტალიშვილი და სხვ. მათ არც ქართველი მფრინავი, გვარდიელი ქალები თ. მელაშვილი, გ. ტურაბელიძე და ი. ოსაძე ჩამოუვარდებოდნენ. ქართველმა მფრინავებმა დაიმსახურეს მთავრობის ჯილდოები, ხოლო ზოგიერთი მათგანი შემდგომში საბჭოთა კავშირის გმირი გახდა.

საბჭოთა კავშირის შეიარაღებულ ძალების რიგებში 1942 წლის 15 აპრილისათვის იყო საქართველოს 500-ათასამდე წარგზავნილი. მარტო ამიერკავკასიის ფრონტის ჯარების შემადგენლობაში კავკასიის დაცვის დროს 200 ათასზე მეტი ქართველი იბრძოდა ქართული ეროვნული დივიზიების შემადგენლობაში და სხვა საჯარისო ნაწილებში.

მეორე მსოფლიო ომის ერთ-ერთ უდიდეს სატანკო ბრძოლაში ორიოლ-კურსკის რკალზე სხვადასხვა საჯარისო

შენაერთს უნარიანად მეთაურობდნენ ქართველი გენერლები და ოფიცრები: კ. ჯახუა, მ. ყაზიშვილი, ნ. კალაძე, ი. ლაითაძე, მ. მიქელაძე და სხვები. კურსკის რკალზე თავდაცვით ბრძოლებში განსაკუთრებული შეუპოვრობა და სიმტკიცე გამოიჩინა საბჭოთა კავშირის გმირის, შემდგომ გენერალ-ლეიტენანტ ვ. ჯანჯღავას მე-15 მსროლელმა დივიზიამ.

კურსკის რკალზე ჩადენილი გმირობისათვის გვარდიის მაიორ ჭ. ბენდელიანს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. გამანადგურებელი თვითმფრინავების ჯგუფი მისი მეთაურობით მუსრს ავლებდა ფაშისტებს პოლონეთის ტერიტორიაზეც. მაგრამ ქ. კოველის დასავლეთით ცხარე ბრძოლაში იგი დაიღუპა. ამ ბრძოლებში მონაწილეობდა მე-7 გვარდიული საჰაერო-სადესანტო დივიზია გენერალ-მაიორ მ. მიქელაძის მეთაურობით.

ბელორუსიის განთავისუფლებისათვის მძიმე ბრძოლებში თავი გამოიჩინა უმცროსმა სერჟანტმა შ. გამცემლიძემ, რომელიც გადამწყვეტ მომენტში ხელყუმბარების შეკვრით ქვეშ შეუვარდა მეწინავე ტანკს და საკუთარი სიცოცხლის ფასად ჩაშალა მტრის შემოტევა. საინჟინრო-ტექნიკური სამსახურის გენერალ-ლეიტენანტ შ. ჟიჟილაშვილმა ბრიანსკის ფრონტზე თავისი სამშენებლო ბატალიონით ცეცხლქვეშ აღადგინა უმოკლეს დროში რკინიგზის ლიანდაგი და ხიდები, რისთვისაც მას 1943 წლის 15 ნოემბერს მიენიჭა სოციალისტური შრომის გმირის წოდება.

ბევრი ქართველი მებრძოლი და მეთაური მონაწილეობდა ლატვიის, ლიტვის და ესტონეთის განთავისუფლებაში.

ქვეყნის სხვა რაიონებთან შედარებით ყველაზე მეტი ქართველი იბრძოდა უკრაინასა და მოლდავეთში. მარტო უკრაინის 1 ფრონტის ჯარებში, რომლებიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ კიევის განთავისუფლებაში, 1944 წლის 1 იანვრისათვის 1110 ქართველი მებრძოლი და მეთაური იყო. ამ ბრძოლების მონაწილეთა შორის საქართველოდან 42-ს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

კიევის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში დიდი როლი შეასრულა საინჟინრო ბატალიონმა კაპიტან ირაკლი ციციშვილის მეთაურობით. ბატალიონს დაევალა აეგო ხიდი მდ. დნეპრზე. მტრის გააფრთებული იერიშებისა და გამალებული დაბომბვის პირობებში ირ. ციციშვილის ხელმძღვანელობით

ოთხი დღე-ღამის განმავლობაში ააგო 550 მ სიგრძის ხიდი, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საბჭოთა ჯარების შეტევითი ოპერაციების განვითარებისათვის. ამავე ბატალიონმა ოთხ დღე-ღამეში ააგო 720 მ სიგრძის მეორე ხიდი მდ. დნეპრზე. სარდლობის დავალებათა წარმატებით შესრულებისათვის ირ. ციციშვილს, შემდგომში არქიტექტურის პროფესორს, 1943 წლის 29 ოქტომბერს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

დიდი გმირობა ჩაიდინა მესანგრეთა ექვსკაციანმა ჯგუფმა გ. ბერუაშვილის მეთაურობით. მან ერთი დღე-ღამის განმავლობაში სახელდახელოდ შეკრული ბორნით დნეპრის მარჯვენა ნაპირზე გადაიყვანა 1500 მებრძოლი თავისი იარაღ-საჭურველით და გადაიტანა 35 ნაღმსატყორცნი, 20 ქვემეხი, 3 საზენიტო ტყვიამფრქვევი და 900 ყუთი საბრძოლო მასალა, რის შედეგად საჯარისო ნაწილმა შესძლო პლაცდარმის ხელში ჩაგდება და შენარჩუნება. კიევის განთავისუფლებისათვის ბრძოლებში გ. ბერუაშვილის დაღუპვის დღეს ცნობილი გახდა, რომ მას საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა.

უკრაინისა და მოლდავეთის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში გმირობისა და მამაცობის გამოჩენისათვის საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭათ: სერჟანტ ს. ასლამაზაშვილს, ლეიტენანტ გ. ბახტაძეს და მაიორ გ. ბილანიშვილს, ლეიტენანტ ი. გვენცაძეს, რიგით მებრძოლს ვ. გვანცელაძეს, მზვერავს, „მოენის" ხელში ჩაგდების ოსტატს გ. მაისურაძეს, კაპიტან გ. რაზმაძეს, გვარდიის უმცროს ლეიტენანტს კ. ტყაბლაძეს, მაიორ გ. შენგელიას და სხვებს.

ათასობით ქართველი მებრძოლი და მეთაური მონაწილეობდა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ფაშიზმისაგან განთავისუფლებაში. ერთ-ერთი პირველნი შევიდნენ პოლონეთისა და ჩეხოსლოვაკიის ტერიტორიაზე პირველი გვარდიული და მე-18 არმიები, რომლებშიც 1944 წლის იანვრისათვის 2055 ქართველი მებრძოლი, მათგან 253 ოფიცერი და გენერალი ითვლებოდა.

აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების განთავისუფლებისათვის ბრძოლებში მონაწილეობდნენ 242-ე სამთო მსროლელი, 276-ე და 351-ე ქართული ეროვნული დივიზიები, რომელთა პირადი შემადგენლობა მნიშვნელოვანწილად შეცვლილი იყო ახალ შევსებათა გამო. პოლონეთის მიწაზე განსაკუთრე-

ბით ისახელა თავი ქ. პოზნანის განთავისუფლებისას 117-ე წითელდროშოვანმა მსროლელმა დივიზიამ გენერალ-მაიორ ე. კობერიძის მეთაურობით, რისთვისაც მას „პოზნანის" საპატიო სახელი მიენიჭა, ხოლო ე. კობერიძემ ორგზის დაიმსახურა პოლონეთის მთავრობის ჯილდო.

ვარშავისათვის ბრძოლებში გმირობით გამოიჩინა თავი გვარდიულმა საარტილერიო პოლკმა არტილერიის გენერალ-მაიორი ირ. ჯორჯაძის მეთაურობით. ამ საჯარისო ნაწილმა თავი ისახელა აგრეთვე ბერლინის ოპერაციაში.

ჩეხოსლოვაკიის, რუმინეთისა და უნგრეთის განთავისუფლებაში მონაწილეობდა ორგზის წითელდროშოვანი ცხენოსანთა მე-9 გვარდიული დივიზია პოლკოვნიკ გ. გაგუას მეთაურობით. 1945 წლის აპრილში ბრატისლავის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში ვ. გაგუა დაიღუპა. დაკრძალულია ქ. ბრატისლავას დიდების გორაზე.

ავსტრიის ტერიტორიაზე ვენის განთავისუფლებისათვის ბრძოლით დაასრულა თავისი საბრძოლო გზა 69-ე გვარდიულმა მსროლელმა დივიზიამ გენერალ-მაიორ კ. ჯახუას მეთაურობით, რომელიც იბრძოდა რუმინეთსა და უნგრეთში, ბალატონის ტბასთან და ბუდაპეშტის განთავისუფლებისათვის.

მრავალი ათასი ქართველი მეომარი მონაწილეობდა ბერლინის ისტორიულ შეტევით ოპერაციაში, რომელიც განახორციელეს ბელორუსიის პირველმა და მეორე, უკრაინის პირველი ფრონტის ჯარებმა. ამ ოპერაციის მონაწილენი იყვნენ 91-ე მსროლელი კორპუსის მეთაურის მოადგილე, გენერალ-მაიორი ი. რაზმაძე, მსროლელი დივიზიების მეთაურები, საბჭოთა კავშირის გმირები ვ. ჯანჯღავა და ე. კობერიძე, აგრეთვე 234-ე მოიერიშე საავიაციო დივიზიის მეთაური ავიაციის გენერალ-მაიორი ე. ტატანაშვილი, 47-ე არმიის სპეციალური დანიშნულების ჯარების უფროსი, პოლკოვნიკი უ. თავაძე, 75-ე გვარდიული მსროლელი დივიზიის არტილერიის მეთაური პოლკოვნიკი ა. დალაქიშვილი, გვარდიული თვითმავალი საარტილერიო პოლკის მეთაური გვარდიის მაიორი ა. ბარკალაია და სხვ.

ბერლინში ჰიტლერელთა დიდი დაჯგუფების განადგურებასა და გერმანიის დედაქალაქის აღებაში მონაწილე გმირობით გამორჩეულ მეომართა შორის, რომელთაც ომის და-

მამთავრებელ ეტაპზე მიენიჭათ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება, იყო 150-ე მსროლელი დივიზიის 756-ე პოლკის მზვერავი მ. ქანთარია, რომელმაც 1945 წლის 1 მაისს თავის თანა-პოლკელ მზვერავ მ. ეგოროვთან ერთად ალმართა გამარჯვების დროშა რაიხსტაგზე.

1945 წლის 9 მაისს ფაშისტური გერმანიის უსიტყვო კაპიტულაციით დამთავრდა საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომი, მაგრამ მეორე მსოფლიო ომი გრძელდებოდა. იაპონიამ 1941 წლის 13 აპრილს დადო ხელშეკრულება საბჭოთა კავშირთან ნეიტრალიტეტის შესახებ. მაგრამ იგი მას ფაქტობრივად არ ასრულებდა. ამიტომ საბჭოთა კავშირის მთავრობამ მოკავშირეთა წინაშე ნაკისრი ვალდებულებების გამო მოახდინა მისი დენონსირება. მიუხედავად გერმანიის დამარცხებისა, იაპონიამ კატეგორიულად უარყო აშშ, ინგლისისა და ჩინეთის წინადადება უსიტყვო კაპიტულაციის შესახებ და ომის გაგრძელება გადაწყვიტა. საბჭოთა შეიარაღებული ძალები, რომლებიც ასრულებდნენ სამოკავშირეო ვალდებულებას, 1945 წლის 2 აგვისტოს გერმანიაზე გამარჯვებიდან სამი თვის შემდეგ ჩაებნენ იაპონიის წინააღმდეგ ომში.

იაპონიის წინააღმდეგ მოქმედ საბჭოთა ჯარებში მრავლად იყვნენ ჯარისკაცები და ოფიცრები საქართველოდან. მათგან ქართველთა რიცხვი დაახლოებით 7–8 ათასს შეადგენდა. ბრძოლებში გამოჩენილი მამაცობისათვის ორდენებით და მედლებით დაჯილდოვებულ იქნა 361 ქართველი მებრძოლი, მათ შორის 154 ოფიცერი და საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების 106 ჯარისკაცი და მეთაური.

ამ ბრძოლების მონაწილეთა შორის იყვნენ საბჭოთა კავშირის გმირი, პოლკოვნიკი მ. დიასამიძე, გენერალ-მაიორები ვ. ზარელუა, პ. შიოშვილი და ლ. გოლიაძე, კონტრ-ადმირალი ს. კაპანაძე, პოლკოვნიკები ა. ბაჯელიძე, 1 რანგის კაპიტანი გ. სტურუა; ცალკე სამთო მსროლელი პოლკი, პოლკოვნიკ გ. კუჭავას მეთაურობით, გვარდიული თვითმავალი საარტილერიო პოლკის მეთაური, საბჭოთა კავშირის გმირი ა. ბუკია; მეორე მსოფლიო ომში მოხალისედ წასული თ. ლობჟანიძე, გვარდიის სარჟანტი ე. ესებუა, მფრინავები, მე-10 საავიაციო არმიის მთავარი შტურმანი, მედიცინისა და ვეტერინალური სამსახურის მუშაკები, მედიცინის სამსახურის გვარდიის მაიორი, საველე საევაკუაციო ჰოსპიტლის ქირურგი თინა დონ-

ჟაშვილი (მწერალი), პოლიტხელი გრ. ბრეგაძე, ს. წერეთელი, ი. ასათიანი (შემდეგ მეცნიერების დოქტორები) და სხვ.

საბჭოთა ჯარებმა 23 დღის განმავლობაში გაანადგურეს იაპონიის სახმელეთო ჯარების კვანტუნის არმიის მთავარი ძალები და გაანთავისუფლეს ჩინეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი პროვინციები, ჩრდილოეთ კორეა, სამხრეთ სახალინი და კურილიის კუნძულები. 1945 წლის 2 სექტემბერს იაპონიამ დამარცხებულად სცნო თავი და ხელი მოაწერა კაპიტულაციის აქტს. ამით ლიკვიდირებულ იქნა მეორე მსოფლიო ომის უკანასკნელი კერა.

გერმანიის ფაშიზმზე საბჭოთა კავშირის გამარჯვებაში დიდი წვლილი შეიტანა პარტიზანულმა მოძრაობამ, რომელიც გაიშალა ფაშისტური ჯარების მიერ ოკუპირებულ საბჭოთა ტერიტორიაზე. პარტიზანულ შენაერთებში მეომრეებთან ერთად მოწინააღმდეგის ზურგში იბრძოდნენ მუშები, მოსამსახურენი, კოლმეურნეები. სახალხო შურისმგებელთა შორის ათეულ ათასობით ქალი და მოზარდი იყო. პარტიზანები სპობდნენ მტრის ცოცხალ ძალას და ტექნიკას.

ჰიტლერელი გენერალი ფონ ბუტლარი წერდა, რომ პარტიზანებთან ბრძოლა გერმანელებისათვის უაღრესად ძნელი იყო, რადგან ისინი კარგად იცნობდნენ ადგილმდებარეობას, მათ მხარს უჭერდა მოსახლეობის დიდი ნაწილი. ამის გამო გერმანელები იძულებულნი იყვნენ გამოეყოთ დიდძალი ჯარი ე. წ. პასიური ომის საწარმოებლად. გერმანელებმა ამ ღონისძიებითაც ვერ შესძლეს რამდენადმე საგრძნობლად შეეზღუდათ პარტიზანთა მოქმედება.

რუს, უკრაინელ, ბელორუს და საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხებთან ერთად ჰიტლერელ დამპყრობთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ ქართველი პარტიზანებიც. უკრაინაში სახელგანთქმული ს. კოვპაკის პარტიზანული დივიზიის პირველ პოლკს მეთაურობდა დ. ბაქრაძე, რომელსაც გამოჩენილი საბრძოლო მამაცობისა და უკრაინის პარტიზანულ მოძრაობაში განსაკუთრებული დამსახურებისათვის მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

პარტიზანულ შენაერთში, საბჭოთა კავშირის გმირის ა. ოდუხას მეთაურობით, ითვლებოდა 74 პარტიზანი საქართველოდან[18].

უკრაინის მიწაზე საბჭოთა კავშირის გმირის, პოლკოვნიკ პროკოპიუკის პარტიზანულ ბრიგადაში თავი გამოიჩინა ქართველ პარტიზანთა 25 კაციანმა ჯგუფმა ტ. აგლაძის მეთაურობით.

უკრაინისათვის ბრძოლაში დაიღუპა პარტიზანული რაზმის მეთაური გ. ტალახაძე. მრავალეროვნულ პარტიზანულ შენაერთებში ყირიმში ასობით ქართველი პარტიზანი იბრძოდა. 1943 წლის 16 დეკემბერს ბახჩისარაი-სიმფეროპოლის რაიონში პარტიზანულმა რაზმებმა ჩაკეტეს გზატკეცილი, რკინიგზის ხაზი და შეწყვიტეს ყოველგვარი მოძრაობა 12 საათით. იმავდროულად ორგანიზებულ იქნა სამხედრო ტვირთებიანი მატარებლის კატასტროფა, ხდებოდა თავდასხმები რკინიგზის სადგურებზე, ხიდების აფეთქება და ა. შ. ამ ოპერაციებში ყველაზე აქტიური მონაწილეობა მიიღო პარტიზანულმა რაზმმა მაიორ პ. გვალიას მეთაურობით. იგი გმირულად დაიღუპა ამ ბრძოლაში. პ. გვალიას სახელი მიენიჭა მეორე პარტიზანულ რაზმს.

ფართოდ არის ცნობილი ყირიმის პარტიზან-იატაკქვეშეთელის ზოია რუხაძის სახელი, რომელიც გერმანელმა ფაშისტებმა მხეცურად აწამეს 1944 წლის მარტში.

გმირული სიკვდილით დაეცნენ გერმანელ ფაშისტთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ყირიმის ტერიტორიაზე პარტიზანული რაზმის კომისარი ა. თვარაძე, პოლიტხელი ა. ხუნჭუა და ს. ფოფხაძე, სამხედრო ექიმი შ. ჯანელიძე.

ჭეშმარიტ მოძრაობად გადაიქცა პარტიზანული ბრძოლა ბელორუსიაში.

ბელორუსიაში მებრძოლ პარტიზანთა სიაში, რომელიც დაცულია საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის მინსკის მუზეუმში, შეტანილია ქართველი გამომგონებელ-კონსტრუქტორის თენგიზ შავგულიძის სახელი. იგი მონაწილეობდა არა ერთ ბრძოლაში და დივერსიულ ოპერაციაში გერმანელი ოკუპანტების წინააღმდეგ, ამასთან თ. შავგულიძემ შექმნა სპეციალური მოწყობილობანი ორთქლმავლების ლიანდაგიდან გადასაგდებად. ამ მოწყობილობას იყენებდნენ მინსკის შენაერთების პარტიზანული რაზმები მოწინააღმდეგის კომუნიკაციებზე დივერსიული აქტების ჩასატარებისას. შავგულიძემ ამასგარდა შექმნა ორიგინალური კონსტრუქციის ხელყუმბარების

სამი ტიპი და მოაწყო მათი წარმოება პარტიზანულ სახელოსნოებში[19].

პარტიზანულ ბრიგადას, რომელსაც მეთაურობდა ი. შუბითიძე, 1943 წ. შეუერთდა თ. კოსტიუშკოს სახელობის რაზმი, რომელიც შედგებოდა ანტიფაშისტი პოლონელი პატრიოტებისაგან. ეს რაზმი, როგორც ერთ-ერთი საუკეთესო ქვეგანაყოფი, შემდგომ საბჭოთა კავშირში შექმნილი პოლონეთის არმიის ბირთვი გახდა. ბელორუსიის მიწაზე პარტიზანულ ბრიგადას ვ. თალაკვაძის მეთაურობით არაერთხელ მოუხდენია თავდასხმა მოწინააღმდეგის გარნიზონზე, რკინიგზის მწყობრიდან გამოყვანისა და ხიდების აფეთქებაში. ბრესტის ოლქის რაიონებში გაბედულად ებრძოდა მტერს პარტიზანული რაზმი „სამშობლოსათვის", რომელსაც მეთაურობდნენ რუსი პ. ბოროდკინი და ქართველი, რაზმის შტაბის უფროსი გ. ბოდოკია. 1943 წლის ოქტომბერში რაზმის ერთმა ჯგუფმა ლიანდაგიდან გადააგდო ცოცხალი ძალით და საბრძოლო ტექნიკით დატვირთული გერმანელთა ეშელონი. ამ გაბედული დივერსიის შედეგად რკინიგზის ხაზზე მინსკი-ვარშავა 18 საათით შეწყდა მოძრაობა.

ფაშისტური გარნიზონის განადგურებაში ბრესტის რაიონში სახელი გაითქვა პარტიზანთა ჯგუფმა ბრესტის პარტიზანული ბრიგადიდან, რომელსაც მეთაურობდა მამაცი პარტიზანი შ. ბაბუნაშვილი.

პარტიზანული ომი მტრის ზურგში, რომელიც გაჩაღდა ქვეყნის დროებით ოკუპირებულ ტერიტორიაზე, დიდმნიშვნელოვანი სამხედრო-პოლიტიკური ფაქტორი იყო და დიდად დაეხმარა საბჭოთა არმიას ფაშიზმზე ისტორიულ გამარჯვებაში.

გერმანიის მიერ ევროპის ქვეყნების ოკუპაციასთან ერთად დაიწყო ანტიფაშისტური წინააღმდეგობის მოძრაობა, რომელსაც პირველ ეტაპზე არაორგანიზებული ხასიათი ჰქონდა. ანტიფაშისტურ მოძრაობაში ევროპის ტერიტორიაზე ადგილობრივ ეროვნულ ძალებთან მხარდამხარ ჩაება 40 ათასამდე ადამიანი საბჭოთა კავშირიდან. ესენი იყვნენ სამხედრო ტყვეთა ბანაკებიდან გამოქცეული მებრძოლები, ან გერმანიაში სამუშაოდ იძულებით გაყვანილნი.

1943 წ. ვარშავის აღმოსავლეთით მოქმედ პარტიზანულ რაზმში პოლონელ პარტიზანებთან ერთად იბრძოდნენ ქართველები ვ. გეჯაძე და გ. გადაშვილი.

საკონცენტრაციო ბანაკიდან 1942 წლის მარტში გამოქცეულმა 41 ქართველმა სამხედრო ტყვემ ოფიცერ ვ. მანჯავიძის („ვასია გრუზინ") ხელმძღვანელობით შექმნა ერთ-ერთი პირველი პარტიზანული რაზმი პოლონეთში, რომელიც შედიოდა კოტოვსკის სახელობის ბრიგადის შემადგენლობაში და მოქმედებდა დუბლინსკის სავოევოდოში, ატარებდა დივერსიულ ოპერაციებს. 1944 წლის თებერვალში, როდესაც ს. კოვპაკის პარტიზანული დივიზია პ. ვერშიგორას მეთაურობით გერმანელებს ბოროვეცის რაიონში ებრძოდა, ვ. მანჯავიძის რაზმი ამ სახელგანთქმული დივიზიის შემადგენლობაში შევიდა. 1945 წ. პოლონეთის განთავისუფლებაში გამოჩენილი გმირობისა და მამაცობისათვის ვ. მანჯავიძე დაჯილდოვდა პოლონეთის უმაღლესი ჯილდოთი – ოქროს ჯვრით („პირტუტი მილიტარის"). ამ რეიდში ს. კოვპაკის დივიზიის ერთ-ერთ პოლკს მეთაურობდა დ. ბაქრაძე.

ანტიფაშისტურ მუშაობაში იყო ჩაბმული დაჭრილი სამხედრო ტყვე ექიმი მ. აბესაძე. იგი გერმანელებმა პოლონეთში გაგზავნეს და ქ. კონსკის გერმანულ ჰოსპიტალში გაამწესეს. მ. აბესაძე სხვა ქართველ ექიმებთან ერთად გაქცევაში ეხმარებოდა დაჭრილ და ავადმყოფ ტყვეებს. იგი 1943 წ. 23 ნოემბერს გაიქცა კონსკიდან პოლონელ პარტიზანებთან და იბრძოდა ნ. პროკოპიუკის პარტიზანულ ბრიგადაში. პარტიზანულ რაზმებში, რომლებიც მოქმედებდნენ ლიუბლინსკის რაიონში, იბრძოდნენ ქართველი პარტიზანები შ. კობიაშვილი, ნ. იაშვილი და სხვ. ქ. ოსტროვეცის რაიონში საბჭოთა და პოლონელ პარტიზანთა რაზმებში იბრძოდა ასობით ქართველი, მათ შორის ვ. გუჩუა, რომელმაც ტყვეთა ბანაკში შექმნა არალეგალური ქართული პარტიზანული ჯგუფი, მოაწყო ტყვეობიდან მებრძოლთა გაქცევა.

ჩეხოსლოვაკიაში მოქმედმა ქართველ პარტიზანთა ჯგუფმა გამოიჩინა თავი ლუჩივნის გერმანულ გარნიზონზე თავდასხმაში.

ომის ძნელმა გზამ მიიყვანა ქართველი სამხედრო ტყვეები იუგოსლავიაში, სადაც ანტიფაშისტური მოძრაობა დაიწყო 1941 წელს. ამ დროიდან ქართველი ემიგრანტი ი. ოდიშე-

ლიძე იყო ერთ-ერთი ანტიფაშისტური ჯგუფის შემქმნელი ბელგრადში, რომელიც შემდეგ გაერთიანდა „პატრიოტთა კავშირში". ანტიფაშისტური მოძრაობა გაფართოვდა 1942 წ., როდესაც იუგოსლავიაში გადაისროლეს სამხედრო ტყვეების, მათ შორის ქართველთა ჯგუფი, რომლებიც ტყვეობიდან გაქცევის შემდეგ შეუერთდნენ პარტიზანებს. ხორვატიის ქ. ბოხაჩში 1942 წლის სექტემბერში ტყვეთა ბანაკიდან გაიქცა 80 ქართველი, რომლებიც გაიგზავნენ იუგოსლავიის გამათავისუფლებელი არმიის განკარგულებაში. ბანაკში დარჩენილი პარტიზანები ა. ჭილაშვილი, შ. ეფრემიძე, ო. ომანიძე და ა. ივანიძე ფაშისტებმა დახვრიტეს.

1944 წლის განმავლობაში საბჭოთა თვითმფრინავებმა არასრული მონაცემებით შეასრულეს 2 ათასამდე გაფრენა იუგოსლავიის სახალხო გამათავისუფლებელი ნაწილებისათვის სხვადასხვა სამხედრო მასალების მიწოდების, დაჭრილი იუგოსლაველი მეომრების ევაკუაციის მიზნით. 57 მფრინავი დაჯილდოებულ იქნა ორდენებით, ხოლო ა. შორნიკოვს და ალ. მანაგაძეს მიენიჭათ იუგოსლავიის სახალხო გმირის წოდება.

ქართველი პარტიზანები იყვნენ აგრეთვე მაკედონიის მე-2 ბრიგადის რუსული ბატალიონის შემადგენლობაში. 1942 წლის 5 სექტემბერს გერმანელთა ტყვეობაში ჩავარდნილი მ. კონცელიძე გაიქცა ტყვეთა ბანაკიდან და მივიდა ალბანეთის პარტიზანებთან 1943 წლის აგვისტოში. იგი მონაწილეობდა ალბანეთის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი არმიის მე-4 ბრიგადის ოპერაციებში[20].

ფართო გაქანება მიიღო წინააღმდეგობის მოძრაობამ საფრანგეთში, სადაც ქართველ პარტიზანთა პირველი ჯგუფები შეიქმნა 1943 წელს. ფრანგ ანტიფაშისტ მებრძოლთა შორის განსაკუთრებული სახელი მოიხვეჭეს პარტიზანულმა ჯგუფებმა, რომლებსაც ხელმძღვანელობდნენ: ო. კობიაშვილი, ს. ვეშაპიძე, კ. იმნაიშვილი, ა. ნოზაძე, ა. ცხომარია, მ. გაგუა, ბ. სამხარაძე, ა. შიხაშვილი. 1943 წლის შემოდგომიდან საფრანგეთის ანტიფაშისტური მოძრაობის შენაერთებთან ერთად ისინი მონაწილეობდნენ სისხლისმღვრელ ბრძოლებში ფაშისტ დამპყრობთა წინააღმდეგ აჟენის, ბრივის, ტიულის, ბორდოს, ტულუზის და სამხრეთ საფრანგეთის სხვა ქალაქებისა და დასახლებული პუნქტების განთავისუფლებაში. 1943

წლის 7 ნოემბერს ქართველმა პარტიზანებმა მწყობრიდან გამოიყვანეს სტრატეგიული თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანი რკინიგზის ხაზი ბორდოსა და აჟენს შორის, ააფეთქეს ბენზინის ქარხანა ტულუზაში.

1944 წლის 22 აპრილს გერმანელთა ბანაკიდან საფრანგეთის ქ. პერიგეში 75 სამხედრო ტყვის გაქცევა მოამზადეს გაბედულმა ქართველმა იატაკქვეშელებმა. მათგან ჩამოყალიბდა პარტიზანული რაზმი. განსაკუთრებით შეუპოვრად იბრძოდნენ რაზმის წევრები სამხრეთ-დასავლეთ საფრანგეთის დიდმნიშვნელოვანი ნავსადგურისა და ციხე-სიმაგრის ლა-როშელის აღების ოპერაციაში.

1944 წლის 4 აგვისტოს ქართველ სამხედრო ტყვეთა ჯგუფი გაიქცა ქ. კარმოს მახლობლად არსებული ბანაკიდან, შეუერთდა ფრანგ პატრიოტებს და მათთან ერთად მიაშურა ჟუკევილის ტყეს. იქ შეიქმნა ი. დინგაშვილის მეთაურობით პარტიზანთა რაზმი, რომელიც ფრანგი პარტიზანების შენაერთში შევიდა.

6 აგვისტოს გერმანელებმა ალყა შემოარტყეს ჟუკევილის ტყეში მყოფ ქართველ პარტიზანთა რაზმს, მაგრამ პარტიზანებმა გაარღვიეს ალყა, თან წაიღეს მთელი საჭურველი, საბრძოლო მასალა და ახალ ადგილზე გადაინაცვლეს. ამ ბრძოლაში განსაკუთრებული გმირობა გამოიჩინა რაზმის მეთაურმა ი. დინგაშვილმა, აგრეთვე ამ რაზმის მეტყვიამფრქვეებმა ნ. ტაბაღუამ, ს. ხატიაშვილმა, ა. ხუჭუამ. ისინი განუწყვეტლივ ჯვარედინ ცეცხლს უშენდნენ იერიშზე გამოსულ ფაშისტებს. დამსჯელებმა ხელთ იგდეს მძიმედ დაჭრილი მეტყვიამფრქვევეები, ჩაყარეს სარდაფში, მიასხეს ბენზინი და ცოცხლად დაწვეს. მამაცი მეომრების ეს ოთხეული სიკვდილის შემდეგ დააჯილდოვეს საფრანგეთის რესპუბლიკის „სამხედრო ჯვრით" და „ვერცხლის ვარსკვლავით"[21].

1944 წლის 15 აგვისტოს ქართველები ფრანგ და ესპანელ წარგზავნილებთან ერთად თავს დაესხნენ ქ. კარმოს გერმანელთა გარნიზონს. ბრძოლა რამდენიმე დღეს გრძელდებოდა. კრიტიკულ მომენტში ჯგუფი, რომელსაც ვ. სეხნიაშვილი მეთაურობდა, ზურგიდან თავს დაესხა გერმანელთა ყაზარმებს და აიძულა ჰიტლერელები იარაღი დაეყარათ. აღნიშნული ჯგუფი შემდგომ პირველ ქართულ ბატალიონს წარმოადგენდა. ქართველი პარტიზანები მონაწილეობას იღებდნ-

944 წლის აგვისტოს პარიზელთა ანტიფაშისტურ აჯახყებაში.

ქართველ პარტიზანთა გმირული ბრძოლა საფრანგეთის ნინაზე არ არის დავიწყებული, იგი ძეგლებითაა უკვდავყოფილი. ერთ-ერთი ასეთი ძეგლი საზეიმოდ გაიხსნა 1966 წლის 8 მაისს ქ. პერიგეში დაღუპული ქართველი მებრძოლების: ი. ბარამიძის, ი. ალიხანაშვილის, ვ. ჯიქიას, ნ. მარგებაძის, ე. ებრალიძის, ი. ჩხენკელის, ა. პეტრიაშვილის და ა. მირიანაშვილის საფლავზე.

1944 წლის შემოდგომაზე ტარნის, ზემო გარონის და სხვა დეპარტამენტებში მოქმედი შერეული ფრანგულ-ქართული პარტიზანული რაზმებისაგან შეიქმნა სამხრეთ საფრანგეთის პირველი პოლკი, რომელსაც ო. იშხნელი მეთაურობდა. პოლკში 2700-ზე მეტი პარტიზანი შედიოდა. 200-ზე მეტი ქართველი პარტიზანი გაერთიანდა ქალაქ ნიმში განლაგებულ სხვა საბჭოთა პოლკში.

ტარნის და მეზობელი რაიონების განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში მამაცობის გამოჩენისათვის ნ. ლომთაძე დაჯილდოვდა საფრანგეთის სამხედრო ჯვრით და ბრინჯაოს ვარსკვლავით.

ქ. ბრივთან ბრძოლაში ტრაგიკულად დაიღუპა დ. ვერულაშვილი, რომელიც ფაშისტებმა აწამეს. მისი ნეშტი თანაპოლკელებმა დაკრძალეს ქ. ტიურლის ახლოს ს. სან-სალვადორში, სადაც საძმო საფლავზე განისვენებენ გერმანელთა ხელერ დახვრეტილი შ. მებაღიშვილი, მ. კულუმბეგაშვილი, ი. მელიქიშვილი და სხვ.

საფრანგეთის განთავისუფლების შემდეგ ქართველი პარტიზანები ერთხანს იქვე დარჩნენ, ხოლო 1945 წლის იანვარ-სექტემბერში რეპატრირებულ იქნენ სამშობლოში.

იტალიელ პარტიზანებთან ერთად გერმანელ ოკუპანტთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ სხვადასხვა ქვეყნების მოქალაქენი, მათ შორის ქართველები, რომლებიც დიდ და მცირე ჯგუფებად ძირითადად იტალიის ცენტრალურ და ჩრდილოეთ პროვინციებში მოქმედებდნენ. ქართველი სამხედრო ტყვეები პირველად აღმოჩნდნენ ჩრდილოეთ იტალიაში 1943 წლის შემოდგომაზე, როდესაც ისინი გადაისროლეს გერმანიის არმიის ზურგში სამუშაოებისათვის. მათი რიცხვი გაიზარდა 1944 წლის დამდეგიდან, გერმანია-საბჭოთა კავშირის ფრონტზე

გერმანელთა დამარცხებების შედეგად, როცა ჰიტლერელებმა მოახდინეს ტყვეთა რამდენიმე ბანაკის ევაკუაცია. ქართველი ტყვეებისადმი პირველ ხანებში იტალიელ პარტიზანთა უნდობლობის მიუხედავად, მათ მოახერხეს დაახლოება იტალიელ ანტიფაშისტებთან. როგორც მაურო გალენი წერს: „ქართველთა უმრავლესობა ბრძოლების ზონაში სრული შეიარაღებით მოსვლის უმალვე გაერთიანდნენ პარტიზანებთან. 1944 წლის 19 ივლისს და 5 აგვისტოს მე-6 გვარდიელთა ბრიგადას „ნელო ოლივიერას" შეუერთდა 85 ქართველი; ბატალიონ „პეპინოს" 8 სექტემბერს – 37 ქართველი. იმავე ბრიგადის ბატალიონ „რედის" 9 სექტემბერს შეუერთდა კიდევ 85 ქართველი. ასე რომ, 207 ქართველი მებრძოლი შეუერთდა იტალიელ პარტიზანებს"[22].

იტალიის წინააღმდეგობის მოძრაობის გამოჩენილი მეთაურების პიერო სეკიას და ჩინო მოსკატელის წიგნში „მონტეროზა მილანში ჩავიდა", მოყვანილია იტალიის პარტიზანთა რაზმებთან შეერთებულ ქართველ მეომართა გმირობის მრავალი მაგალითი.

ქართველ პარტიზანთა ბატალიონი (მეთაური კ. ლეჟავა, კომისარი შ. კვასხვაძე) მონაწილეობას იღებდა გრაველონის ბრძოლაში, რომელშიც ქართველთა ბატალიონს და ბატალიონ „სერვადეის" მოკლულთა და დაჭრილთა სახით ყველაზე დიდი ზარალი მოუვიდათ.

იტალიის სხვადასხვა პუნქტში მოქმედებდა ხუთი ქართული პარტიზანული რაზმი, რომლებშიც ასობით პარტიზანი იყო გაერთიანებული. მათ მეთაურობდნენ: ნ. კუბლაშვილი, ვ. ურუშაძე, ი. სიგუა, ვ. ლეკვეიშვილი, ა. ფარცხალაძე, ვ. გაბისონია, ნ. ესართია, ნ. ჩხაიძე და სხვ.

1944 წლის 3 ივლისს 90 ქართველმა მებრძოლმა, რომელთაც ხელთ იგდეს რამდენიმე ნაღმსატყროცნი და ავტომატი კაპიტან კ. ლეჟავას მეთაურობით, გადავიდა იტალიელ პარტიზანთა მხარეზე. შემდეგ როცა პარტიზანული რაზმები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ, ამ რაზმის ბევრი ქართველი დაიღუპა, ზოგიერთმა მოახერხა შვეიცარიის საზღვარზე გადასვლა, ხოლო ნაწილი ქართველებისა განაგრძობდა ბრძოლას მთებში ომის დამთავრებამდე. 1944 წლის 18 აგვისტოს ქართული ბატალიონის მეომრები იტალიელ პარტიზანებთან ერთად მონაწილეობდნენ ქ. ტურინის გარეუბანში

დიდ საავიაციო ქარხანაზე თავდასხმაში. ეს იყო ერთ-ერთი ქარხანა, სადაც გერმანელთა კონტროლით იგებოდა ავიაგამანადგურებლები და ბომბდამშენები. ამ წარმატებულ ოპერაციას მოჰყვა სამხედრო აეროდრომის აფეთქება. ცენტრალური ხმელთაშუაზღვის მოკავშირეთა ძალების უმაღლესმა მთავარსარდალმა ს. ალექსანდერმა მათ მადლობა გამოუცხადა შემტევ ოპერაციებში, საბოტაჟსა და მტერთან ბრძოლებში აქტიური მონაწილეობისათვის.

გარიბალდის 42-ე ბრიგადის შემადგენლობაში იყო 50 პარტიზანი, მათგან 25 ქართველი ვ. გაბისონიას მეთაურობით. ვ. გაბისონიას არაერთხელ უსახელებია თავი. სიგელში, რომლითაც იგი დაჯილდოვდა, ნათქვამი იყო: „გარიბალდის ვარსკვლავი" მამაცობისათვის გადაეცა ვალოდია გაბისონიას საბჭოთა რაზმის მეთაურს მამაცობისათვის ჩვენი და თავისი სამშობლოს თავისუფლებისათვის".

ქართველი პარტიზანები აქტიურად მონაწილეობდნენ ეგრეთწოდებულ „სალიანდაგო ომში". 1945 წლის იანვარში მათ იტალიელ პარტიზანებთან ერთად ააფეთქეს დიდი ხიდი ბოლონია-მილანის სამხედრო გზაზე.

1944 წლის 3 დეკემბერს გერმანელებმა ალყაში მოაქციეს გარიბალდელთა „სერვადეის" ბრიგადის რაზმი „ლაგო მაჯორეს" ტბის რაიონში. გარიბალდელები თავგანწირულად უმკვლავდებოდნენ ფაშისტებს, მაგრამ თვითონაც დიდი ზარალი მოუვიდათ. პარტიზანების მცირე ნაწილმა – 16 იტალიელმა და 7 ქართველმა მოახერხა გამაგრებულიყო მახლობლად მდგარ ქოხში, რომელსაც მალე მტერმა ცეცხლი დაუშინა. მძიმედ დაჭრილთა შორის იყო ბატალიონის მეთაური – ედო დელგრატა. ვაზნები ელეოდათ. გერმანელებმა წინადადება მისცეს გაეცათ მეთაური, რის საფასურადაც დანარჩენებს სიცოცხლის შენარჩუნება აღუთქვეს. მაშინ დაჭრილმა ქართველმა პარტიზანმა, საბჭოთა არმიის ყოფილმა სერჟანტმა ფორე მოსულიშვილმა, რომელიც უმაგალითო მამაცობით გამოირჩეოდა, დაასწრო მეთაურს, გააღო ქოხის კარი, წელში გასწორდა და ომახიანად შეჰყვირა: „მეთაური მე ვარ! გაუმარჯოს საბჭოთა კავშირს! გაუმარჯოს თავისუფალ იტალიას"! და შუბლში იკრა ტყვია[22]. საკუთარი სიცოცხლის ფასად მან იხსნა მებრძოლი იტალიელი მეგობრები.

1970 წლის 28 თებერვალს იტალიის პრეზიდენტის დეკრეტით ფორე მოსულიშვილს მიენიჭა „იტალიის სახალხო გმირის" წოდება. გმირის ოქროს მედალი „მხედრული მამაცობისათვის" ფორე მოსულიშვილის ძმებს მოსკოვში გადასცა იტალიის ელჩმა საბჭოთა კავშირში 1971 წლის მარტში. ფორე მოსულიშვილი 1972 წ. დაჯილდოვდა სამამულო ომის I ხარისხის ორდენით, ხოლო 1990 წლის მაისში მიენიჭა სიკვდილის შემდეგ საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. იგი დაკრძალული იყო ვიტორიო-ვენეცოს სასაფლაოზე, შემდეგ გადაასვენეს როვენაში, ჩიხოვულა მარინოში.

უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს საარქივო დოკუმენტის პუბლიკაცია 1944 წლის 11 აგვისტოს გარიბალდელთა მე-2 დივიზიონის 75 დაღუპულ ქართველ პარტიზანთა სიისა, რომელსაც ხელს აწერს მისი მეთაური რონალდო[23].

იტალიის პარტიზანული მოძრაობის ისტორიაში ფართოდ არის ცნობილი თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის კურსდამთავრებულის გიორგი ვარაზაშვილის სახელი, რომელსაც იტალიელები „კაპიტან მონტის" ეძახდნენ. იგი 1971 წლის იანვარში (სიკვდილის შემდეგ) დაჯილდოვდა ბრინჯაოს მედლით „მხედრული მამაცობისათვის" – იტალიის რესპუბლიკის სახელმწიფო ჯილდოთი. მის საფლავზე გაკეთებულია წარწერა: „გამვლელო შეჩერდი! აქ განისვენებს პატრიოტი, რომელმაც დაღვარა სისხლი შენი განთავისუფლებისათვის. მან გაჩუქა შენ თავისუფალი იტალია. „კაპიტანი მონტი" – ვარაზაშვილი".

მეორე მსოფლიო ომის ფრიად მნიშვნელოვანი მოვლენაა ქართული ბატალიონის აჯანყება გერმანელ ფაშისტთა წინააღმდეგ კუნძულ ტექსელზე[24]. ეს ბატალიონი (გ. გაბლიანი მას 822-ე ბატალიონად თვლის) ქართველ ემიგრანტთა, კერძოდ, შალვა მაღლაკელიძის ძალისხმევით ჩამოყალიბდა 1943 წლის გაზაფხულზე პოლონეთის ქ. კრუშნოში. მის შემადგენლობაში იყო 800 ქართველი. ბატალიონი დაუკავშირდა პოლონელ ანტიფაშისტებს, ეწეოდა იატაკქვეშა მუშაობას. ამის გამო გერმანელებმა ბატალიონი გადაიყვანეს საფრანგეთის ქ. ლეონში (ესპანეთის საზღვარს ახლო), მაგრამ იქაც არ დატოვეს და გადაისროლეს ჰოლანდიის კუნძულ ტექსელზე, ქ. ზანდფოორტში. აქ ქართულმა ბატალიონმა კავშირი დაამყარა ჰოლანდიელ ანტიფაშისტებთან. ბატალიონის უფროსად

კონსპირაციულად დაინიშნა მფრინავი კაპიტანი შ. ლოლაძე, მის მოადგილედ ნ. გონგლაძე, კომისრად ს. გუჯაბიძე, მათ გააჩაღეს არალეგალური მუშაობა. უშვებდნენ ხელნაწერ გაზეთ „ელვას".

1945 წლის მარტის დამლევს ჰიტლერელებმა დააპირეს ქართული ბატალიონის მებრძოლთა უმეტესობა ისევ კონტინენტზე ჰოლანდიაში გადაეყვანათ და გაეგზავნათ ფრონტზე ინგლის-ამერიკის ჯარების წინააღმდეგ. ბატალიონის არალეგარულმა ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა დაეწყო აჯანყება 6 აპრილს. დათქმულ დროს აჯანყებული ქართველი მებრძოლები თავს დაესხნენ გერმანულ გარნიზონს და ცივი იარაღით თითქმის მთლიანად ამოჟლიტეს. ხელთ იგდეს კუნძულის სიმაგრეები, ბატალიონის შტაბის შენობაზე აღმართეს საბჭოთა კავშირის და ჰოლანდიის ალმები. 9 აპრილამდე კუნძულზე მხოლოდ კანტი-კუნტად ხდებოდა შეტაკებები ცალკეულ გერმანელ ჯარისკაცებთან და ოფიცრებთან. მაგრამ შემდეგ მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა. კონტინენტიდან აჯანყებულებს გაუხსნეს ძლიერი საარტილერიო ცეცხლი და სცადეს საზღვაო დესანტის გადასხმა.

9 აპრილს ღამით მოტორიანი ნავით ლონდონში გაიგზავნა აჯანყებულთა დელეგაცია – ა. მაჩაიძე, ს. ქარქაშაძე, გ. რეხვიაშვილი, დ. გავაშელი, რათა ინგლისის მთავრობისათვის გაეცნოთ კუნძულზე შექმნილი მდგომარეობა და დახმარება მიეღოთ, როგორც საბჭოთა კავშირის მოკავშირისაგან. მაგრამ თხოვნა ამაო აღმოჩნდა, ინგლისის მთავრობამ არავითარი ყურადღება არ მიაქცია ქართველ მეომართა წარმომადგენლების თხოვნას და ისინი ლტოლვილთა სატრანზიტო ბანაკში გაგზავნა. ამ დროს აჯანყებულთა რაოდენობა თანდათან მცირდებოდა. მამაცურად დაეცნენ ბატალიონის მეთაური და კომისარი. მეთაური შეცვალა მოადგილემ. გადარჩენილებმა თავი ტყეს შეაფარეს, მაგრამ მათგან ბევრი დაიღუპა. ბრძოლები 21 მაისამდე გრძელდებოდა. სამშობლოში დაბრუნების წინ გადარჩენილმა ქართველებმა ადგილობრივი მოსახლეობის აქტიური დახმარებით მოძებნეს ბრძოლაში დაღუპულნი და ძმათა სასაფლაოზე დაკრძალეს. დროებითი ძეგლიც დაუდგეს. 1953 წლის 2 მაისს დაღუპულთა საფლავზე დიდებული ძეგლი აღიმართა. ჰოლანდიური გაზეთი 1945 ნლის 16 აპრილს წერდა, რომ ეს ერთობლივი ბრძოლა ჰოლან-

დიის ისტორიაში დარჩება ომის ერთ-ერთ ყველაზე გმირულ ეპიზოდად[25].

რამდენადაც გერმანელთა ტყვედ ყოფნას საბჭოთა სარდლობა სამშობლოს ღალატის კვალიფიკაციას აძლევდა, ტექსელის ქართველთათვის გერმანელთა წინააღმდეგ აჯანყება მოღალატის იარლიყისგან თავის დაღწევის მცდელობად მოჩანს. მაგრამ ეს მცდელობა ამაო იყო, რადგან ცოცხლად გადარჩენილნი სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ უნდობლობას და დევნას განიცდიდნენ, მათ დიდი ხნის მანძილზე არ მიიჩნევდნენ მეორე მსოფლიო ომის ვეტერანებად.

აღსანიშნავია, რომ წითელი არმიის ქართველი მებრძოლი გიორგი კაკუშაძე 1944 წლის 10 იანვარს ვაშინგტონში გაცემული მოწმობის ფოტოასლის მიხედვით ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტმა დააჯილდოვა ჯვრით განსაკუთრებული დამსახურებისათვის, განსაკუთრებული გმიროობისათვის", რომელიც მან გამოიჩინა „შეიარაღებულ მოწინააღმდეგესთან საბრძოლო მოქმედებებში".

ჩვენი ისტორიის ბედუკულმართობის გამო ქართველებს ქუდბედად ჰქონდათ დაკვებებული ექნიათ ხმალი სხვის მიწაზე და სხვისთვის. მაგრამ იმ დროს ყოველი მებრძოლი თვლიდა, რომ სამშობლოს, მის სახელს ემსახურებოდა. ქართული მხედრული სული ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოავლინა აგრეთვე საფრანგეთის არმიის ოფიცერმა დიმიტრი ამილახვარმა. იგი საფრანგეთის უცხოური ლეგიონის შემადგენლობაში მონაწილეობდა ერიტრიის და სხვა სამხედრო კამპანიებში. კენიგის ბრიგადის დ. ამილახვრის სამხედრო ნაწილმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწია გერმანიის გენ. ე. რომელის არმიას ჩრდილო აღმოსავლეთ აფრიკაში 1942 წლის მაის-ივნისში, 16 დღიან ბირ-ხაკეიმის ბრძოლაში, რისთვისაც იგი დაჯილდოვდა „განთავისუფლების ჯვრით". დ. ამილახვარი დაიღუპა ლიბიაში ელ-ალამეინისათვის ბრძოლაში 1942 წლის 24 ოქტომბერს. მან განსასვენებელი ჰპოვა ფრანგი ჯარისკაცების გვერდით ლიბიის უდაბნოში. მაგრამ ფრანგმა ხალხმა არ დაივიწყა დ. ამილახვარი, მისი ნეშტი გადასვენებულ იქნა პარიზში და პარიზის სენ-სირის სამხედრო სკოლის (ამილახვარმა რომ დააამთავრა) 1950 წლის 143-ე გამოშვებას მისი სახელი მიაკუთვნა. სენ-სირის სკოლის შენობას კი ამშვენებს წარ-

წერა: „დ. ამილახვარი იყო ღირსეული შვილი თავისი სამშობლოს საქართველოსი და ერთგული საფრანგეთისა"[26].

საქართველოს შვილები მეორე მსოფლიო ომში ჭეშმარიტად მხედრული შემართებით ებრძოდნენ ფაშიზმს იმის შეგნებით, რომ ფაშიზმს მოჰქონდა ნგრევა, დაუნდობლობა და სიძულვილი ადამიანებისათვის, იგი დიდ საფრთხეს უქმნიდა საკაცობრიო ცივილიზაციას.

ცნობილია, რომ განსაკუთრებით მძიმე პირობები იყო შექმნილი საბჭოთა სამხედრო ტყვეებისათვის ფაშისტურ საკონცენტრაციო ბანაკებში და „სიკვდილის ფაბრიკებში" (ოსვენციმი, მაიდენაკი, ბუხენვალდი, მაუთხაუზენი, ზაქსენჰაუზენი, დახაუ და სხვ.), რის გამოც მათი უმრავლესობა ტრაგიკულად დაიღუპა.

1942 წლის 8 ნოემბერს დახაუში და 1944 წლის დეკემბერში მაუთხაუზენში დახვრიტეს ქართველ სამხედრო ტყვეთა დიდი ჯგუფი. საკონცენტრაციო ბანაკებში დაღუპულთა სიაში 1944 წლის 4 ივლისიდან – 1945 წლის 7 მარტამდე არის 24 პატიმარი ქართველის გვარი[27].

1942 წლის გაზაფხულიდან ჰამელბურგის საკონცენტრაციო ბანაკში იმყოფებოდა მე-14 საბჭოთა ჯავშანსატანკო დივიზიის მე-14 საარტილერიო ბატარეის მეთაური, უფროსი ლეიტენანტი იაკობ ჯუღაშვილი, რომელიც ტყვედ ჩაიგდეს გერმანელებმა ვიტებსკიდან უკანდახევისას ლიუზნოს რაიონში. 1941 წლის 16 ივლისს იგი მათ შეცვლილი სახელით წარუდგა. მაგრამ რამდენიმე რუსმა ტყვემ იგი გასცა, აცნობა ფაშისტებს, რომ იგი ი. სტალინის შვილი იყო. პირველად მიმართეს დაშინებას და მუქარას, შემდეგ სთავაზობდნენ დაპირებებს: ვლასოვის მაგიერ „რუსული განმათავისუფლებელი არმიის" უმაღლეს მთავარსარდლობას ან ამიერკავკასიის გენერალ-გუბერნატორობას. გერმანელებმა საბჭოთა მთავარსარდლობას შესთავაზეს ი. ჯუღაშვილის გაცვლა გერმანელ გენერლებში, ფელდმარშალ პაულისშიც კი. უმაღლესი მთავარსარდლის ი. სტალინის პასუხი იყო: „ჯარისკაცს მარშალზე არ ვცვლი". ფაშისტები ცდილობდნენ გამოეყენებინათ ი. ჯუღაშვილი საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, მაგრამ იგი ბოლომდე დარჩა სამხედრო ფიცის, სამშობლოს ერთგული. ბოლოს ეს „ძლიერ საშიში" და „მაღალღირებული" პატიმარი გადაიყვანეს ზაკსენჰაუზენის საკონცენტრაციო ბანაკში, სა-

დაც გაქცევის საბაბით 1943 წლის 14 აპრილს ი. ჯუღაშვილი მოკლეს და დაწვეს კრემატორიუმში. 1990 წ. იაკობ ჯუღაშვილი (სიკვდილის შემდეგ) დაჯილდოვდა სამამულო ომის I ხარისხის ორდენით.

1944 წლის დასაწყისში ბუხენვალდის საკონცენტრაციო ბანაკში მიიყვანეს „განსაკუთრებულად ძლიერი დაცვით" 30 ქართველი სამხედრო ტყვე, რომლებიც გაგზავნეს პირდაპირ კრემატორიუმში.

უნდა აღინიშნოს, რომ საკონცენტრაციო ბანაკებში, კერძოდ, ბუხენვალდში, ძლიერ შეზღუდულად უმკაცრეს პირობებში წარმოებდა ანტიფაშისტური იატაკქვეშა მუშაობა თანამემამულეთა, კერძოდ ებრაელთა სიკვდილისგან გადასარჩენად. იქ გამოდიოდა ტყვეების გაზეთი „პრავდა" ორ ეგზემპლარად, რომელიც მოუწოდებდა ტყვეებს აჯანყებისაკენ ბუხენვალდთან საბჭოთა არმიის მოახლოებისას.

1942 წლის სექტემბერში ვარშავაში დააპატიმრეს ცნობილი მეცნიერი თეოლოგი, არქიმანდრიტი გრიგოლ ფერაძე ებრაელებისადმი მზრუნველობისა და დახმარებისათვის და აგრეთვე პოლონეთის იატაკქვეშელებთან აქტიური თანამშრომლობისათვის. იგი გაგზავნეს ოსვენციმის საკონცენტრაციო ბანაკში, უმკაცრეს ციხე ბირკენაუშში, სადაც დაიღუპა კიდეც იმავე წლის დეკემბერში[27].

§4. ქართველები გერმანიის არმიაში

მეორე მსოფლიო ომის წინ ევროპაში შექმნილმა მდგომარეობამ განაპირობა ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ორად გაყოფა. ემიგრანტთა ერთმა ნაწილმა არ დაუჭირა მხარი ფაშისტური გერმანიის აგრესიას. საქართველოს მენშევიკური მთავრობის 1940 წლის 6 იანვრის დეკლარაცია ფაშიზმის აღზევების პირობებში ქართველ ხალხს დიდი სიფხიზლისაკენ მოუწოდებდა. ნ. ჟორდანია თავის ერთ-ერთ წერილში გმობდა ფაშიზმის კაცთმოძულე ბუნებას და აფრთხილებდა ქართველ ხალხს არ აჰყოლოდა ფაშისტურ პროპაგანდას, რათა ფაშისტები საქართველოში არ გაეჭაჭანებინათ[29].

ქართველი ემიგრანტი ს. გოგიბერიძე თვლიდა, რომ „ყოველივე ის რაც ევროპაში ხდებოდა... მოასნავებდა მეორე მსოფლიო ომის მზადებას და აუცილებლობას. ნათელი იყო აგრეთვე, რომ საბჭოთა კავშირი ადრე თუ გვიან უეჭველად ჩაერეოდა ამ ომში. ისიც ნათელი იყო, რომ ამ შემთხვევაში საბჭოთა კავშირის ყველა მტერი თუ მოყვარე შეეცდებოდა ჩვენი ერი თავისი მიზნებისათვის გამოეყენებინა და ამრიგად, მისთვის პროვოკაციები მოეწყო". საქართველოს ყოფილ მთავრობას და მის გარშემო „ეროვნულ ცენტრში" გაერთიანებული ყოფილი პარტიების ემიგრაციაში მყოფ წარმომადგენლებს აუცილებლად საჭიროდ მიაჩნდათ ეცნობებინათ ქართველი ერისათვის მომავალი საფრთხის საშიშროება და აგრეთვე მათი პოზიცია ამ მომავალ „აუცილებელ მსოფლიო კონფლიქტში". ომის საფრთხე ქართულ ემიგრაციას ძლიერ აწუხებდა, ოღონდ მისგან გამოსავლის გზებისადმი იგი სხვადასხვაგვარ მიდგომას იჩენდა, რადგან თვით ემიგრაცია სხვადასხვა შეხედულების მქონე დაჯგუფებებისაგან შედგებოდა.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ხელმძღვანელ ნაწილს გაცნობიერებული ჰქონდა ფაშიზმის არსი და იგი დამღუპველ ძალად მიაჩნდა საქართველოსათვის. ს. გოგიბერიძის თქმით, „ქართველმა ხალხმა დიდი სისხლი და ცრემლი დაღვარა როგორც პირველ, ასევე მეორე მსოფლიო ომებში. მაგრამ მას კიდევ უფრო დიდი უბედურება დაატყდებოდა თავს გერმანელები და მისი მოკავშირეები თუ საქართველოში შემოვარდებოდნენ. გარდა ჩვენს მიწაზე გამართული მძვინვარე ომისა, ეს გზას გაუხსნიდა საქართველოში, ამიერკავკასიაში არანაკლებ საშინელ ძმათა შორის ბრძოლას. ჩვენ არ შეგვეძლო რაიმე გავლენა მოგვეხდინა ომის მსვლელობაზე. მსოფლიოს ბედი ბრძოლის ველზე წყდებოდა... ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნდა ვყოფილიყავით ჩვენს მშობელ ერთან ერთად გასაჭირის დროს, ვინაიდან ჩვენ დიდი ხნის წინ წაგვართვეს უფლება ლეგალურად გვებრძოლა მხოლოდ ჩვენი სამშობლოს ინტერესებისათვის და არა სხვათა „განდიდებისათვის".

ეს იყო ქართული ემიგრაციის ნაწილის ფიქრისა და განსჯის საგანი. ემიგრაციის მეორე ნაწილს საქართველოს ინტერესებისათვის ბრძოლის პერსპექტივა და შედეგი რამდენადმე სხვაგვარად ჰქონდა წარმოდგენილი. ემიგრანტთა ეს ნაწილი გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომის დაწყებას სიხარულით

შეეგება, რადგან საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას იგი 1918 წლის ისტორიული გამოცდილების საფუძველზე გერმანიას, ომში გერმანიის გამარჯვებას უკავშირებდა. ამიტომ გერმანიის მხარდაჭერის მოსაპოვებლად ემიგრანტთა ნაწილი საჭიროდ მიიჩნევდა გერმანელებთან თანამშრომლობას. ამ მიზნით 1942 წლიდან გერმანიაში შეიქმნა პოლიტიკური ორგანიზაციები[30]. კერძოდ, გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროსთან გრაფ შულენბურგის ინიციატივით შეიქმნა „ქართული პოლიტიკური კომიტეტი" მ. წერეთლის, ზ. ავალიშვილის, სპ. კედიას და გ. მაღალაშვილის შემადგენლობით. კომიტეტი ცდილობდა ყველა ქართველის საერთო იდეით გაერთიანებას და ქართველთა ინტერესების დაცვას გერმანიის ხელისუფლების წინაშე. გერმანიის აღმოსავლეთის სამინისტროსთან დაარსდა „ქართული ეროვნული კომიტეტი" ფონ მენდეს თაოსნობით და მიხაკო წერეთლის თავმჯდომარეობით. მაგრამ აღნიშნული კომიტეტი უმალვე დაიშალა. ბერლინში დაიწყო ჟურნალ „ქართველი ერის" გამოცემა, რომელიც მიზნად ისახავდა საქართველოს პრობლემების გაშუქებას, ტყვეებთან მუშაობას, მათ მომზადებას საბჭოთა არმიაში თანამემამულე მეომართა წინააღმდეგ ბრძოლისათვის. 1943 წლის ნოემბერში ბერლინში შეიქმნა სამხედრო ხასიათის „საკავშირო შტაბი" მ. კედიას ხელმძღვანელობით. შტაბს ჰქონდა პოლიტიკური განყოფილება „ქართული ცენტრი" გ. მაღალაშვილის თავმჯდომარეობით. ცენტრი ხანმოკლე არსებობის განმავლობაში ეწეოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეის აგიტაციას და ეხმარებოდა ტყვეებს.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის წარმომადგენლები სპ. კედია, ზ. ავალიშვილი, რ. გაბაშვილი, შ. ამირეჯიბი, გენერალი გ. კვინიტაძე, მ. კედია თანამშრომლობდნენ ორგანიზაცია „კავკასიასთან". ისინი ბერლინის ხშირი სტუმრები იყვნენ, მაგრამ შემდგომ, როდესაც აშკარად გამომჟღავნდა „კავკასიის" პროთურქული ხასიათი, სპ. კედია და სხვა ეროვნულ-დემოკრატები და სხვა პატრიოტული ჯგუფები განზე გადგნენ და ბრძოლაც კი დაუწყეს მას.

საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის დაწყების შემდეგ მ. კედია მოუწოდებდა ქართველ ემიგრანტებს მოხალისედ ჩაწერილიყვნენ ჰიტლერის არმიაში. 1942 წლის ბოლოდან მას ავალებდნენ კავკასიელი ემიგრანტების ეროვნული კომიტე-

ტების გამაერთიანებელი ცენტრის ხელმძღვანელობას. აღნიშნული ორგანიზაცია ადგენდა ეროვნულ ლეგიონებს სამხედრო ტყვეებისაგან. გ. გაბლიანი თვლიდა, რომ ეს იყო არა მარტო ეროვნული, ქართული საქმე, არამედ უფრო მეტიც, ანტიკომუნისტური ბრძოლის შემადგენელი ნაწილი.

ყოფილი სამხედრო ტყვეები, ზოგი ნებაყოფლობით, ზოგი კი იძულებით გერმანელთა მიერ მობილიზებულნი ქართველ ემიგრანტთა შუამდგომლობით შედიოდნენ გერმანელთა მიერ ჩამოყალიბებულ სამხედრო შენაერთებში, რომელთაც უნდა ებრძოლათ გერმანია-საბჭოთა კავშირის ფრონტზე.

ქართველი ემიგრაციის ნაწილი თანამშრომლობდა გერმანელ-ფაშისტებთან და ამის გამო ისინი სამშობლოს მოღალატეებად იყვნენ მონათლულნი. მაგრამ ქართული ემიგრაცია ამით საქართველოს მომავალზე ფიქრობდა. მათ იმედი ჰქონდათ გერმანიის გამარჯვებისა განსაკუთრებით კავკასიის ფრონტზე. ისინი ამ იმედს გერმანიის არმიის უმაღლესი მთავარსარდლობის მიერ 1942 წლის თებერვალში შექმნილი კავკასიური ლეგიონების მოქმედებასაც უკავშირებდნენ, ხოლო გერმანიის არმიის საქართველოს ტერიტორიაზე მოსვლას საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ხელსაყრელ პირობად მიიჩნევდნენ, კერძოდ, თუ გერმანელები კავკასიის ფრონტზე გამარჯვების შემდეგ შემოიჭრებოდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე, მაშინ ქართველებს უმალვე უნდა გამოეცხადებინათ საქართველოს დამოუკიდებლობა და შეედგინათ ეროვნული მთავრობა. ამჯერად გერმანელები აღმოჩნდებოდნენ ფაქტის წინაშე და თითქოს მის გაუქმებას არ შეეცდებოდნენ, ხოლო გერმანიის არმიაში არსებული ქართული შენაერთები შეიძლებოდა გამხდარიყო ეროვნული არმიის ბირთვი[31].

შ. მაღლაკელიძის გადმოცემით, ქართველი ემიგრანტების ნაწილს საქართველოში შემოსვლის შემდეგნაირი გეგმა ჰქონდა: „მამისონის უღელტეხილიდან, – წერდა იგი, – უნდა გამოვსულიყავით საქართველოში. პირველ რიგში მოვუხმობდით კათოლიკოს კალისტრატეს და აკადემიის პრეზიდენტს ნ. მუსხელიშვილს, ჩვენ სამნი ე. ი. სამღვდელოება, მეცნიერთა წარმომადგენელი და სამხედრო გამოვიდოდით რადიოთი და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღდგენას გამოვაცხადებდით...“ მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართ-

ველ ემიგრანტთა ნაწილი არ იზიარებდა გერმანელთა მიერ კავკასიის დაუფლებისა და მისი ახლებურად მოწყობის ჰიტლერულ, როზენბერგისეულ გეგმას, რომლის არსი მდგომარეობდა საქართველოს მოქცევაში გერმანიის კონტროლის ქვეშ.

კავკასიური ლეგიონებისაგან გ. გაბლიანის მონმობით, შეიქმნა 12 ქართული, 10 სომხური და 8 აზერბაიჯანული ბატალიონი. თითოეულ ბატალიონში 1000-მდე კაცი შედიოდა[32]. გარდა ამისა, გერმანელებმა შექმნეს თურქული, „ტურკბატალიონები" ქართველების, აზერბაიჯანელების, სომხების, ჩერქეზების, ჩეჩნების, ინგუშების, ოსებისა და სხვათაგან. ამ საჯარისო ნაწილების შექმნას სტრატეგიული ჩანაფიქრი ედო საფუძვლად, კერძოდ, თურქეთის მიზიდვა ამ ომში, რათა ეჩვენებინათ მისთვის, რომ მათ – გერმანელებმა უკვე შექმნეს თურქული ჯარი. ამის პარალელურად გერმანელებმა შექმნეს თათართა ჯარი – ყაზანელი თათრებისა და შუა აზიის ხალხებისაგან, „ნამდვილი „ოქროს ურდო", – წერს შ. მაღლაკელიძე, რომელსაც არ მოსწონებია ქრისტიანებისა და მაჰმადიანების ერთ საჯარისო შენაერთში გაერთიანება და გერმანელებისთვის ურჩევია ეროვნული ლეგიონების შექმნა.

ამრიგად, კავკასიური ლეგიონების შექმნას გერმანელთა სტრატეგიული მიზნები ედო საფუძვლად, ხოლო ქართველი ემიგრანტებისათვის გერმანიის არმიის ქართული ლეგიონების შექმნის მიზანი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო. ზოგიერთი ქართველი ემიგრანტის მოგონება იმის დასტურად გამოდგება, რომ ემიგრანტთა ნაწილს არ ჰქონდა გაცნობიერებული გერმანელთა „დახმარებით„ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის რეალური შესაძლებლობა. ისინი თავიანთი გეგმის რეალიზაციის გზების დასახვისას არ ითვალისწინებდნენ ფაშიზმის იდეოლოგიის არსს, მის აპოლოგეტთა სტრატეგიულ მიზნებსა და მისწრაფებებს, რომელიც ნაწილობრივ გადმოცემული იყო ჰიტლერის წიგნში „მაინ კამფ".

კავკასიური ლეგიონებისა და სავალე ბატალიონების ჯარისკაცთა რიცხვი 48 700-ს შეადგენდა, მათგან ქართველთა რაოდენობა 14 000 შეადგენდა, აზერბაიჯანელებისა – 13 600, სომხებისა – 11 000-ს, ჩრდილოეთ კავკასიელებისა 10 100-ს, სამშენებლო და მომარაგების ნაწილებში ითვლებოდა 21 895 კაცი, მათ შორის ქართველი – 6 800, სომეხი – 7 000,

აზერბაიჯანელი – 4751, ჩრდილოეთ კავკასიელი 3 000. გარდა ამისა, კავკასიის წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელთა სხვა ნაწილებშიც, მათი რიცხვი 32 000 კაცს შეადგენდა ანუ კავკასიელების საერთო რიცხვი 102 295 კაცს უტოლდებოდა[33].

1943 წლის ბოლოსათვის არსებობდა ქართველი ყოფილი ტყვეებისა და ემიგრანტებისაგან შემდგარი 7 ბატალიონი. პირველი ბატალიონი იყო შ. მაღლაკელიძის სახელობის, მეორე ბატალიონი გ. სააკაძის სახელობის, მესამე ბატალიონი – დავით აღმაშენებლის, მეოთხე – თამარ მეფის, მეხუთე – მეფე ერეკლეს, მეექვსე – შ. რუსთაველის და მეშვიდე ბატალიონი ი. ჭავჭავაძის სახელობის.

ზემოხსენებულ ოპერატიულ-დივერსიულ სამხედრო ნაწილებს „თამარ I"-ს, „თამარ II"-ს და სამთო-სადაზვერვო ბატალიონს „ბერგმანს" (ძირითადად ემიგრანტებისაგან შედგებოდა) მონაწილეობა უნდა მიეღოთ კავკასიის ფრონტზე, სადაც გერმანელებმა თითქმის ყველა ეროვნული სამხედრო შენაერთი გამოიყვანეს – 804-ე, 805-ე, 806-ე აზერბაიჯანული ნაწილები, რომლებიც ქ. ორჯონიკიძის მახლობლად იდგნენ. 809 და 810-ე სომხური ნაწილები, რომლებიც ჩრდილოეთ კავკასიის ხეობებში განალაგეს და 795-ე ქართული ბატალიონი ბაქსანთან და ურუხთან, 796-ე ბატალიონი კი ყუბანში იდგა; ჩრდილოეთ კავკასიური 842-ე, 843-ე, 835-ე და 836-ე ნაწილები იდგნენ პოზიციებზე ნალჩიკთან, ჩეკეტთან და ა. შ.

კავკასიური ლეგიონების ერთ-ერთი მესვეური გენ. ჰაიგენდორფი ქართული ლეგიონების სხვა ლეგიონებთან შედარებით დახასიათებისას მიუთითებდა მათ პოლიტიკურ გახლეჩილობაზე, ლეგიონერთა უფროს თაობას ახსოვდა 1918 წ. ისინი პროგერმანულად იყვნენ განწყობილი, ხოლო ახალგაზრდა ქართველები, უმეტესად ტყვეთაგან მობილიზებულნი დიდ იმედებს სტალინზე ამყარებდნენო. ჩანს, ამ ლეგიონერთა შორის არ იყო ერთსულოვნება ებრძოლათ გერმანიის არმიაში. ამის დასტურია ის გარემოება, რომ 1942 წლის შემოდგომაზე პოლონეთის ქ. კრუშინოში შექმნილი პირველი ბატალიონი ანუ „გეოგიენ ლეგიონის" მეთაური შ. მაღლაკელიძე – კავკასიაში ბრძოლის მონაწილე – იგონებს, რომ მდ. ბაქსანის ნაპირზე იდგა 392-ე ქართული დივიზია გენ. გ. ყურაშვილის მეთაურობით (1942 წლის ოქტომბერში 392-ე დივიზიას მეთაურობდა გენ. ყუფარაძე – მ. ნ.). 1942 წლის ოქტომბერში

საბჭოთა არმიის მხარეზე გადასულა 32 ქართველი ლეგიონერი. ამ ფაქტს აკონკრეტებს გ. გაბლიანი, მისი მოწმობით 3 ოქტომბერს წითელი არმიის მხარეზე გადასულა პირველად სამი ქართველი ლეგიონერი, უნტერ ოფიცრები ნულაია და მურვანიძე, ლეიტენანტი ი. ჯაფარიძე. მათ საბჭოთა სარდლობისათვის წარუდგენიათ ლეგიონის ჯარისკაცებისა და მეთაურების მიმართვა იმის თაობაზე, რომ ლეგიონის 750 კაციან შემადგენლობას არ სურს იომოს თავისი ძმების წინააღმდეგ, კავკასიას ძირითადად ხომ ეროვნული, პირველ ყოვლისა, ქართული დივიზიები იცავდნენ. ლეგიონი პირობითი ნიშნის მიცემისთანავე მზად ყოფილა წითელი არმიის მხარეზე გადასასვლელად შეიარაღებითა და აღალით. მაგრამ ჩანაფიქრი ვერ განხორციელდა, რადგან ლეგიონერთა გადაწყვეტილება გასცეს, თუმცა ცალ-ცალკე და ჯგუფურად ისინი მაინც გადადიოდნენ საბჭოთა არმიის მხარეზე. გ. გაბლიანი ამ ფაქტს უკავშირებდა ტაბიძისა და წიკლაურის მიერ სამხედრო ტყვეებისა და ემიგრანტთა შემადგენლობით შექმნილ ოპერატიულ-სამხედრო ორგანიზაცია „ბერგმანში" არალეგალური კომუნისტური ორგანიზაციის შექმნას. გ. გაბლიანი აღნიშნავს 33 ლეგიონერის გადასვლას საბჭოთა არმიის მხარეზე.

ამ ფაქტს ადასტურებს ასევე რუსულენოვანი გამოქვეყნებული დოკუმენტი[34], რომელშიც ნათქვამია, რომ გერმანელები სასტიკად გაუსწორდნენ ქართველ ჯარისკაცებს, როგორც კი გაიგეს მოწინააღმდეგის მხარეზე მათი გადასვლის ამბავი. გერმანელებმა 795-ე ქართულ ბატალიონს ალყა შემოარტყეს და განაიარაღეს, ხოლო გადასვლის ინიციატორი მურვანიძე დახვრიტეს. ამას ადასტურებს შ. მაღლაკელიძეც, რომელიც იმასაც აღნიშნავს, რომ როდესაც მურვანიძე გაასამართლეს და ბუნკერიდან ამოიყვანეს, მაღლაკელიძე სთხოვდა მას თავი მოეკლა, მაგრამ მურვანიძემ ეს არ გააკეთა. გერმანელებმა იგი დახვრიტეს. რაც შეეხება დანარჩენთა დასჯას, თავდაპირველად გერმანელებს გადაუწყვეტიათ დაეხვრიტათ საბჭოთა არმიის მხარეზე გადასვლის მსურველი ბატალიონის ყოველი მეორე ჯარისკაცი, მაგრამ გადაწყვეტილება შეუცვლიათ და ყოველი მეათე ჯარისკაცის დახვრეტა დაუდგენიათ, ბოლოს გერმანელთა სარდლობის ბრძანებით ამ განზრახვაზე ხელი აუღიათ. მრავალი ქართველი ლეგიონერი დაიღუპა კავკასიის ფრონტზე, ბაქსანის, ურუხის და სხვა

უბნებზე. გადარჩენილი ლეგიონერები შეიყვანეს ვერმახტის ერთგულ „ბერგმანის"შემადგენლობაში, ან მათ ჯგუფებს სხვა ფრონტებზე გასაგზავნად აკოწიწებდნენ. ქართული ლეგიონი დაანაწილეს. 822-ე ქართული ბატალიონის დისლოკაციის ადგილი გახდა ჰოლანდია. აქედან იგი კუნძულ ტექსელზე გადაიყვანეს, სადაც იგი აუჯანყდა გერმანელებს 1945 წ. 6 აპრილს. 796-ე ბატალიონი გადაიყვანეს იტალიაში, 799-ე კი დანიაში ზღვისპირა ხაზის დასაცავად. 795-ე ბატალიონი, რომელიც 4 ასეულისაგან შედგებოდა, საფრანგეთში ჩარჩა, გერმანელთა განდევნის შემდეგ კი დაიფანტა.

საბჭოთა არმიის მხარეზე გერმანიის არმიის ქართველ ლეგიონერთა გადასვლის ფაქტს, დროსა და ადგილს (1942 წლის 26 ნოემბერს, სემაშხოს მთის მარჯვენა ფლანგზე) აღნიშნავს გერმანელი სარდალი რ. კონრადი[35]. მაგრამ ეს სხვა შემთხვევაა.

კავკასიის ფრონტზე შეიქმნა ერთგვარად პარადოქსული სიტუაცია. მდ. ბაქსანის ერთ მხარეს იდგნენ ქართული ეროვნული დივიზიები საბჭოთა არმიის შემადგენლობაში, საქართველოს დასაცავად ფაშისტური ოკუპაციისაგან, ხოლო – მეორე მხარეს – ქართველი ლეგიონერები კავკასიის დამცველთა წინააღმდეგ გერმანული არმიის შემადგენლობაში, მათი წარმოდგენით საქართველოს ეროვნული ინტერესების დასაცავად. ამ შერკინების ბედის გადაწყვეტაში წითელ არმიაში მებრძოლი საქართველოს შვილებისათვის მთავარი იყო არ დაეშვათ გერმანელთა შემოჭრა საქართველოს ტერიტორიაზე. გერმანელებისადმი დამოკიდებულების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდა საერთო-სახალხო სიძულვილი ფაშიზმისადმი მის მიერ მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ გამოყენებულ ბარბაროსულ ბოროტმოქმედებათა გამო.

ყოფილ ლეგიონერთა ნაწილი და ისინი, ვინც გერმანიის სადამსჯელო ორგანოებში თანამშრომლობდნენ, ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში დარჩნენ და სამშობლოში დაბრუნება ვერ გაბედეს საბჭოური რეჟიმის პირობებში.

ვ. რცხილაძე სავსებით მართებულად აღნიშნავს, რომ „გერმანიის მხარეზე მებრძოლი უმეტესი ქართველი მეომრისათვის არ შეიძლება ფაშიზმის დანაშაულებათა გადაბრალება, პირიქით... ისინი ყოველთვის პატივისცემას იმსახურებდნენ... მაგრამ მათი იდეალიზება მაინც არ შეიძლება. საქმე

ისაა, რომ გერმანიის მხარეზე მებრძოლი ქართველი მეომრები ობიექტურად მაინც დანაშაულებრივი, შეიძლება ითქვას, სატანური სახელმწიფოს სამსახურში იყვნენ ჩაყენებულნი"[36].

§5. ანტისაბჭოთა ჯგუფები

30-იანი წლების მეორე ნახევრის მასობრივმა რეპრესიებმა განსაკუთრებით დიდი გავლენა მოახდინა ახალგაზრდობის დამოკიდებულებაზე საბჭოური რეჟიმისადმი, გაამძაფრა მათში წინააღმდეგობის სული, მით უმეტეს, რომ ბევრმა საკუთარი ოჯახის თავზე ინვნია ეს ტრაგედია. ამგვარი განწყობილება იმასთან ერთად, რომ არ ჩამკვდარა საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი სულისკვეთება, გამოვლინდა გერმანიის მიერ საბჭოთა კავშირისათვის თავსმოხვეული მძიმე ომის ვითარებაში. ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში საქართველოდან ჩაბმული 700 ათასამდე მეომრის გვერდით, რომელთაგან აბსოლუტურ უმრავლესობას სამხედრო ვალდებულნი შეადგენდნენ, თბილისში და საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ომის პირველ წლებში წარმოიშვა არალეგალური ანტისაბჭოთა ჯგუფები. თბილისის ასეთ ჯგუფს „1942 წლის შეთქმულებად" იხსენიებდნენ[37].

ალბათ მტკიცება არ სჭირდება იმას, რომ საქართველო, როგორც საბჭოთა კავშირის შემადგენელი ნაწილი, ვერ ასცდებოდა მეორე მსოფლიო ომში მონაწილეობას, იგი ძალაუნებურად აღმოჩნდა ომში ჩართული. ზოგიერთთა აზრით, საქართველოსთვის საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომი თითქოს არ წარმოადგენდა სამამულო ომს. მაგრამ განსაკუთრებით კავკასიისათვის ბრძოლა ხომ საქართველოს ტერიტორიაზე ომის ხანძრის აღკვეთას ისახავდა მიზნად. ფაშიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ ხალხებს ომი აღქმული და გაცნობიერებული ჰქონდათ როგორც ბრძოლა საკუთარი სამშობლოს, მამულის დასაცავად ფაშისტური ოკუპანტებისაგან. ამ ხალხების რიგში იდგა ქართველი ხალხი.

არანაკლებ ტრაგიკული აღმოჩნდა იმათი ბედი, ვისაც სამშობლოს ბედ-იღბალზე ზრუნვა და კეთილშობილური მი-

ზანი დანაშაულად, ღალატად ჩაუთვალეს და სასტიკად დასაჯეს. ცნობილი მწერლის ლევან გოთუას თაოსნობით შეიქმნა თბილისში „საქართველოს ეროვნული თავდაცვის კომიტეტი", რომელშიც გაერთიანდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რამდენიმე სტუდენტი, ასპირანტი, კურსდამთავრებული და სხვ.

უნივერსიტეტის და სხვა უმაღლესი სასწავლებლების კურსდამთავრებულთ ენიჭებოდათ ლეიტენანტის ან უფროსი ლეიტენანტის სამხედრო ნოდება. ამიტომ ომის დაწყების შემდეგ, როგორც თადარიგის ოფიცრები ისინი გაიწვიეს არმიაში და გაამწესეს ავჭალაში მდგომ სამხედრო ნაწილში. იქ თავი მოიყარეს უნივერსიტეტელმა ნაცნობ-უცნობებმა, რამაც ხელი შეუწყო იმას, რომ ახალგაზრდებმა ერთად დაიწყეს ფიქრი იმაზე, თუ რა ბედი ეწეოდა საქართველოს გერმანელებს კავკასიონის ქედი რომ გადმოელახათ. ეშინოდათ, რომ ორი დიდი სახელმწიფოს სამკვდრო-სასიცოცხლო შერკინებას საქართველო მთლად არ გადაეთელა. ამიტომ შეუდგნენ გზების ძიებას და მიზნად დაისახეს პროტესტი გამოეცხადებინათ ომის წინააღმდეგ, უარი ეთქვათ საბჭოთა ჯარში სამსახურზე და ეზრუნათ ანტისაბჭოთა მოძრაობის შესაქმნელად. მაგრამ მათ მიზანს ვერ მიაღწიეს.

არ არის ცნობილი „ავჭალის ორგანიზაციის" წევრთა ზუსტი შემადგენლობა ან ანტისაბჭოთა მოძრაობის წამომწყების სახელი; ვარაუდობენ, რომ აზრი ამ მოძრაობის შექმნისა ეკუთვნოდა გ. იმერლიშვილს, იდეური ლიდერი კ. ხიმშიაშვილი იყო, რომელიც ერთხანს განჯაში, შემდეგ გორში დისლოცირებულ სამხედრო ნაწილში მსახურობდა, მაგრამ ხშირად ჩნდებოდა უნივერსიტეტში და კავშირში იყო ანტისაბჭოთა ჯგუფის ძირითად ბირთვთან, თუმცა პოლიტიკური გაერთიანება-ორგანიზაცია არ ჩამოყალიბებულა, ისე გაუსწორა ანგარიში ტოტალიტარულმა რეჟიმმა ანტისაბჭოურად განყობილთ თუ საკუთარი მამულის კეთილდღეობისათვის მებრძოლთ.

1941 წლის სექტემბერში შეიარაღებული აჯანყების მცდელობის ბრალდებით თბილისში დააპატიმრეს 33 კაცი, როგორც „არალეგალური სამხედრო-მეამბოხური ფაშისტური ორგანიზაციის" (ასეთი იარლიყი მიაკერეს) წევრები, რომელთაც შეიარაღებული აჯანყების განზრახვა არ ჰქონდათ,

რადგან მისი მოწყობა იმ უმკაცრესი რეჟიმის პირობებში შეუძლებელი იყო, როდესაც გაფანტული ანტისაბჭოთა ჯგუფი საქმიანობის დაწყებას ვერც კი ასწრებდა, ისე ექცეოდა სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის ხელში. „შეთქმულნი" საქართველოში გერმანელთა შემოსვლის იმედს შეჰყურებდნენ და შესაძლებლად თვლიდენ გერმანელებთან მოლაპარაკების გამართვას საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების მიზნით.

ასეთსავე მიზანს ემსახურებოდა მეორე გაერთიანება, რომლის შექმნა უშუალოდ იყო დაკავშირებული თბილისის არალეგალურ ჯგუფთან. „სამანი" (საქართველოს აყვავებისათვის მებრძოლი ნაციონალისტები) დაფუძნდა თუშეთში ს. ზემო ალვანის მკვიდრთა ადამ ბობღიაშვილის (თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სტუდენტი) და ფანცალა იმედიძის ინიციატივით[38]. „სამანში" – ომის დეზერტირთა ჯგუფიც შედიოდა. სამანლებს არ მოსწონდათ სოციალისტური წყობა, ამიტომ გამარჯვების შემთხვევაში უნდოდათ მოეშალათ არსებული ეკონომიკური სისტემა და აღედგინათ ცხოვრება-განვითარების ბუნებრივი გზა. ისინი არ აპირებდნენ ბრძოლას გერმანელებთან და საბჭოთა არმიის დამარცხების შემთხვევაში გადაწყვეტილი ჰქონდათ გაემართათ მოლაპარაკება გერმანელებთან, როგორც დამოუკიდებელი ქვეყნის წარმომადგენლებს და თუ მათი მცდელობა მიზანს ვერ მიაღწევდა, სიცოცხლე გაეწირათ სამშობლოსათვის.

ანტისაბჭოთა მოძრაობის მონაწილეთა შორის 17-ს სასჯელის უმაღლესი ზომა – დახვრეტა მიესაჯა. ესენი იყვნენ: გ. ახობაძე (ეწეოდა მთარგმნელობით მუშაობას, მისი მამა 1937 წ., როგორც „ხალხის მტერი" დაუხვრეტიათ საფიჩხიის ტყეში), რ. ბატიაშვილი, დ. ბურდიაშვილი, გ. თარგამაძე (უნივერსიტეტის ასპირანტი, მამამისი რეპრესირებული იყო 1924 წ.), ლ. თორაძე, გ. იმერლიშვილი, მ. იმერლიშვილი, ს. იმერლიშვილი, მ. კაციტაძე, ზ. მისაბიშვილი, მ. საბაშვილი (მისი მამა და ბიძა დაუხვრეტიათ 1924 წ.), გ. ქადაგიძე (უნივერსიტეტის ასპირანტი), თ. შანშიაშვილი (მწერალი), შ. შოვიანიძე, გ. ძიგვაშვილი (მწერალი, რომელსაც ხელნაწერებიც გაუნადგურეს), კ. ხიმშიაშვილი (იდეური ხელმძღვანელი), კ. ჯოგლიძე (ორგანიზატორი), დანარჩენებს ანტისაბჭოთა პროპაგანდისა და „შეთქმულებთან" თანამშრომლობის ბრალდებით სხვა-

დასხვა ვადით გადასახლება მიუსაჯეს[39]. 22 წელი გაატარა გადასახლებაში ლ. გოთუამ. გადასახლებულთა შორის იყო ერთადერთი ქალი თინათინ გონიაშვილი. რეპრესიები შეეხო ფილოსოფოსს მ. გოგიბერიძეს, ფილოლოგებს ბ. ფოჩხუას და ა. აბულაძეს, ლიტერატორ კ. ბუაჩიძეს, სასამართლო პროცესზე გაანთავისუფლეს თინათინ თუშმალიშვილი, მ. არეშიძე და ლ. კვაჭაძე, რადგან არ დაუმტკიცდათ წაყენებული ბრალდებანი.

ანტისაბჭოთა წინააღმდეგობა საქართველოში მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში პოლიტიკურ მოძრაობად არ ჩამოყალიბებულა. ცალკე ჯგუფების სახით არსებული ორი გაერთიანება-ორგანიზაცია, რომელთაც არ ჰქონდათ კავშირი არც ჩრდილოეთ კავკასიის, არც სომხეთის და არც აზერბაიჯანის ანტისაბჭოთა მოძრაობასთან, არც ქართულ ემიგრაციასთან ან გერმანიის არმიასა და დაზვერვასთან, ჩანასახშივე იქნა განადგურებული საბჭოთა სადამსჯელო ორგანოების მიერ.

§6. მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაცია საზღვრისპირა რაიონებიდან

მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში, უშუალოდ საომარ მოქმედებათა და საგარეო-პოლიტიკური ფაქტორების გავლენით გამოწვეულმა ე. წ. ორგანიზებულმა მიგრაციულმა პროცესებმა დიდი გავლენა მოახდინეს 40-იანი წლებში საქართველოში შექმნილ დემოგრაფიულ სიტუაციაზე. ამას ემატებოდა მოსახლეობის ბუნებრივი და მექანიკური ზრდა ან შემცირება. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა ისტორიული მესხეთ-ჯავახეთიდან 1944 წლის 15 ნოემბერს გასახლებული მაჰმადიანი მოსახლეობის საერთო რაოდენობისა და ეროვნული შემადგენლობის დაზუსტება.

ომის პერიოდში საქართველოდან საბჭოთა შეიარაღებულ ძალებში გაიწვიეს 700 ათასამდე კაცი (ამ მაჩვენებელში იგულისხმება ომის დაწყებამდე საქართველოდან შეიარაღებულ ძალებში უკვე მყოფი 126039 რიგითი ჯარისკაცი და ოფიცერი)[40]. ასეთი დიდი რაოდენობით განვევამ ომში, ცხა-

დია, მკვეთრად შეაფერხა მოსახლეობის აღწარმოების პროცესი.

მოსახლეობის საერთო რაოდენობის შემცირება პირდაპირ აისახა საქართველოს ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობას შორის თანაფარდობის მნიშვნელოვან ცვლილებაში. არმიაში სოფლის მოსახლეობის დიდი ნაწილის გაწვევისა და, შესაბამისად, დაღუპულთა ასევე დიდი რაოდენობის გამო, შემცირდა სოფლის მოსახლეობის ხვედრითი წილი (1939 წელს იგი შეადგენდა 69,9%-ს). ამასთან შეუძლებელია გვერდი ავუაროთ ომის პირველ წლებში საქართველოში ფრონტისპირა რაიონებიდან ევაკუირებული საწარმოების მუშა-მოსამსახურეთა, სასწავლო და კულტურის დაწესებულებათა პერსონალის, ლტოლვილთა, ბავშვების დიდი ჯგუფების ორგანიზებული წესით მიღებას, რამაც საქართველოს მოსახლეობის ერთგვარი რაოდენობრივი ზრდა განაპირობა.

საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის დაწყებისთანავე განხორციელდა გერმანელი მოსახლეობის პირწმინდად გასახლება საქართველოდან ციმბირსა და შუა აზიაში.

სამწუხაროდ, საქართველოდან გასახლებულ გერმანელთა ზუსტი რიცხვი არ გაგვაჩნია, მაგრამ ცნობები მათ საცხოვრისზე ჩასახლებულ კოლმეურნეთა და კოლმეურნეობათა რაოდენობის შესახებ გვიქმნის წარმოდგენას ამ აქციის მასშტაბის შესახებ, გვაძლევს გადასახლებულთა რაოდენობის მიახლოებით განსაზღვრის შესაძლებლობას.

გერმანელთა გასახლების შემდეგ მათ საცხოვრისზე ლუქსემბურგის, თეთრი-წყაროს, წალკისა და ყარაიაზის რაიონებში საქართველოს მცირემიწიანი რაიონებიდან კოლმეურნეობებისა და კოლმეურნეთა დასახლების შესახებ საქართველოს სამთავრობო დადგენილება მიღებულ იქნა 1941 წლის 23 აგვისტოს.

სამთავრობო გეგმის მიხედვით, ლუქსემბურგის (ან. ბოლნისი) რაიონში უნდა ჩასახლებულიყო 200-200 კომლი ჭიათურის, ცაგერისა და ონის რაიონებიდან, 100-100 კომლი ქუთაისის, გეგეჭკორისა და ჩხარის რაიონებიდან, 50-50 კომლი ჩხოროწყუს, წალენჯიხის, მაიაკოვსკისა და ვანის რაიონებიდან. სოფ. ტრაუბერგის კოლმეურნეობა „როტე-ფანეში" საჩხერის რაიონიდან უნდა ჩასახლებულიყო 150 კაცი; თეთრიწყაროს რაიონის სოფ. ასურეთის კოლმეურნეობაში – 300

კომლი ამბროლაურის რაიონიდან, საგარეჯოს რაიონის სოფ. სართიჭალის კოლმეურნეობაში 200 კომლი ორჯონიკიძის (ხარაგოულის) რაიონიდან, 50 კომლი გურჯაანის რაიონის სოფ. ჭერემიდან, 70 კომლი გურჯაანის მთიანი სოფლებიდან, წალკის რაიონის სოფ. როზენბერგის კოლმეურნეობაში 100 კომლი, 50-50 კომლი დუშეთისა და თიანეთის რაიონებიდან. ახალქალაქის რაიონიდან – 100 კომლი, ბოგდანოვკის (ან. ნინოწმინდის) რაიონიდან – 50, ყარაიაზის რაიონის ტელმანისა და რ. ლუქსემბურგის სახელობის კოლმეურნეობებში გერმანელთა საცხოვრისზე უნდა დასახლებულიყო 70 კომლი თბილისიდან[41].

დასახელებული რაიონებიდან გასახლებულ გერმანელთა კოლმეურნეობები უნდა შეევსო საქართველოს სხვადასხვა რაიონიდან ჩამოსახლებულ 2350 კომლს ანუ არანაკლებ 10-11 ათას კაცს. სულ თბილისიდან და სხვა ქალაქებიდან გადასახლებულ გერმანელთა რაოდენობა შეადგენდა არანაკლებ 15 ათას კაცს.

საქართველოდან და არა მარტო საქართველოდან, გერმანელი მოსახლეობის დეპორტაციის აქცია, დიდი ხნის მანძილზე საქართველოში მცხოვრები გერმანელი მოსახლეობის აყრა, უსამართლო იყო და, როგორც შემდგომმა მოვლენებმა ცხადჰყვეს, ალბათ არც აუცილებელი. მაგრამ მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ გასახლება განხორციელდა გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომის ყველაზე მძიმე ეტაპზე, დაძაბულ სტრატეგიულ ვითარებაში, როდესაც ფაშისტური ჯარები მოსკოვის მისადგომებს მიადგნენ, ქვეყანა დიდი საფრთხის წინაშე იდგა. ამასთან, გერმანიის სარდლობა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კავკასიის დაპყრობის ჰიტლერული მიზნების რეალიზაციას. საფიქრებელია, რომ საბჭოთა კავშირის ხელისუფლება ლამობდა მოესპო დასაყრდენი მტრისათვის გერმანელი მოსახლეობის სახით. ასეთ შიშსა და ზედმეტ სიფრთხილეს შეეწირა მრავალი ადამიანის სიცოცხლე გასახლებული გერმანელი მოსახლეობიდან, მათ შორის იყვნენ ბავშვები, მოხუცები და სხვანი, ვინც ვერ გადაიტანა შორეული მგზავრობა და გაჭირვება.

მეორე მსოფლიო ომის პერიოდის დემოგრაფიულ პროცესებში განსაკუთრებული ადგილი უკავია 1944 წლის ნოემ-

ბერში თურქეთის სასაზღვრო ზონიდან, ისტორიული მესხეთ-ჯავახეთიდან, მაჰმადიანი მოსახლეობის დეპორტაციას.

დოკუმენტური მასალები შესაძლებლობას გვაძლევენ ეჭვმიუტანელი სიზუსტით დავადგინოთ გასახლებულთა საერთო რიცხვი, მათი ეროვნული და კომლობრივი შემადგენლობა.

თურქი მოსახლეობა ისტორიული მესხეთ-ჯავახეთის ხუთ რაიონში 87 987 კაცს შეადგენდა. საგულისხმოა, რომ ეს რაოდენობა გაცილებით მეტია, ვიდრე ამ რაიონებიდან გასახლებულ თურქთა რიცხვი. ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნას, რომ გასახლების კამპანიის დროს მაჰმადიან ქართველთა ნაწილი ქართველად დაეწერა, რასაც ხელისუფლება არ ეწინააღმდეგებოდა. ზოგ შემთხვევაში პირიქითაც იყო.

მაჰმადიანი მოსახლეობის გასახლების პირვანდელ გეგმაში არ იყო ნავარაუდევი მუსულმანი მოსახლეობის ნაწილის გასახლება აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის – ხულოს, ქედის, ქობულეთისა და ბათუმის რაიონებიდან.

1944 წელს საქართველოდან გასახლებული მაჰმადიანი მოსახლეობის ნაირგვარ, მაგრამ ყველა შემთხვევაში გადაჭარბებულ რაოდენობას ასახელებენ. ამასთან იფარგლებიან მხოლოდ თურქი ეროვნების მოსახლეობის გასახლების ჩვენების ცდით.

1944 წლის მაისში საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა სამინისტროს გაეგზავნა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნის კ. ჩარკვიანისა და საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის ვ. ბაქრაძის წერილი – დოკუმენტი, რომელიც შეიცავდა საზღვრისპირა ზონიდან მოსახლეობის ნაწილის გასახლების მიზანშეწონილობის დასაბუთებას, გასახლების დეტალურ გეგმას და გასახლების რაიონებში საქართველოს მცირემიწიანი კუთხეებიდან ქართული მოსახლეობის ჩასახლების სავარაუდო მონაცემებს.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასეთ ინიციატივას რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა ვერ გამოიჩენდა, თუ სათანადო დირექტივა არ ექნებოდა. ამ გეგმის მიხედვით ახალციხის რაიონებიდან უნდა გაესახლებინათ 4200 კომლი, 23 ათასი სული; ადიგენის რაიონიდან – 5650 კომლი, 30 ათასი სული, ასპინძის რაიონიდან – 4220 კომლი, 21 ათასი სული და ახალქალაქის

რაიონიდან 790 კომლი, 3500 სული, სულ კი 24 860 კომლი, 77 500 კაცი. თავდაპირველად მათ გასახლებას ვარაუდობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს რაიონებში, მიწის ფართობის მხრივ კარგად უზრუნველყოფილ (ხაშურის, ქარელის, კასპის, ნალკის, გურჯაანის, სიღნაღის, ბოლნისის, ბაშკიჩეთის, ლაგოდეხის, სტალინირის (ცხინვალის), ზნაურის და თბილისის რაიონების კოლმეურნეობებში.

ასეთი რაოდენობის მეურნეობათა მიღება-მოწყობა ადგილობრივი კოლმეურნეობებისათვის ფრიად ძნელი ჩანდა, მაგრამ ჩასასახლებელი კონტინგენტის გაადგილების სხვა გზა, წერილის ავტორების აზრით, არ არსებობდა. მითითებულია ისიც, რომ სამცხე-ჯავახეთის ზემოხსენებული რაიონების მცხოვრებთა შორის რეპრესირებულთა და ემიგრანტთა 200 ოჯახის გადასახლება-დასახლება ქართულ რაიონებში არასასურველი იყო, ამიტომ მათი როგორც სპეცკონტინგენტის დეპორტაცია უნდა განხორციელებულიყო რესპუბლიკის გარეთ, ყაზახეთში.

ფრიად საგულისხმოდ გვეჩვენება ის გარემოებაც, რომ ამავე გეგმით გათვალისწინებული იყო 660 კომლის ჩასახლება მესხეთიდან ყვარლის რაიონის იმ სოფლებში, საიდანაც გაასახლებდნენ დაახლოებით ასეთივე რაოდენობის ლეკებს დაღესტნის ავტონომიურ რესპუბლიკაში.

მესხეთიდან სპეცკონტინგენტის გასახლებისთანავე მათ ადგილზე საქართველოს სხვადასხვა რაიონიდან ქართველების დამკვიდრება უნდა განხორციელებულიყო 1944 წლის ნოემბერ-დეკემბერში, მოსავლის აღების შემდეგ. ამ დროისათვის ვარაუდობდნენ რკინიგზის გაყვანას ახალციხემდე.

საზღვრისპირა რაიონების გამოთავისუფლებულ მიწებზე ქართველების ჩასახლებას ართულებდა ომიანობის ვითარება, როდესაც მამაკაცთა დიდი ნაწილი გაწვეული იყო ომში, ბოლო შინ დარჩენილთა დაყოლიება – საცხოვრებლად გადასულიყვნენ სხვა ადგილებში, ძნელი იყო. მაგრამ აუცილებელი ჩანდა 1945 წლის გაზაფხულისათვის საზღვრისპირა რაიონებში ჩაესახლებინათ კოლმეურნეთა ისეთი რაოდენობა, რომელიც უზრუნველყოფდა მიწის ფართობების დამუშავებას და ხეხილის ბაღების მოვლა-პატრონობას.

ახალციხის, ასპინძისა და ადიგენის რაიონები ამ დროისათვის განსაკუთრებით მჭიდროდ იყო დასახლებული და სა-

ქართველოს მცირემიწიან რაიონებს განეკუთვნებოდა. ძლიერ დაბალი იყო სათესი ფართობის ნორმა, თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ამ რაიონის მიწების დიდი ნაწილი უნაყოფო მთის ფერდობებს წარმოადგენდა.

გათვალისწინებული იყო პირველ რიგში გამოთავისუფლებული მიწის ფონდით დაეკმაყოფილებინათ ადგილზე არსებული ქართველი და სხვა ეროვნების მცხოვრებთა მცირემიწიანი კოლმეურნეობები, ხოლო დანარჩენ მიწებზე ჩაესახლებინათ კოლმეურნეობები საქართველოს სხვადასხვა რაიონიდან, იმ ანგარიშით, რომ როგორც ძველი, ისე ახალი კოლმეურნეობები უზრუნველყოთ მიწით.

აუცილებელი იყო აგრეთვე დაეკმაყოფილებინათ სასაზღვრო დაცვის მოთხოვნები და არ დაესახლებინათ საზღვრიდან ახლომდებარე 16 სოფელი, სადაც ადრე თურქების 1469 ოჯახი ცხოვრობდა.

1944 წლის ივნისში რესპუბლიკის ხელმძღვანელებს კვლავ შეუდგენიათ საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის გასახლების ახალი გეგმა. ამჯერად, საქართველოს ფარგლებს გარეთ, ამასთან დაკავშირებით სპეცკონტინგენტის რაოდენობაში მნიშვნელოვანი კორექტივი შეუტანიათ და საბოლოოდ დაუზუსტებიათ.

ახალციხის რაიონში 1944 წლის ივნისში ჩაუტარებიათ მაჰმადიან ქართველთა გვარების აღრიცხვა, რის შედეგად 47 სოფელში 235 ძველ ქართულ გვარს მიაკვლიეს. 20 სოფელში, სადაც ქართული ენა ძირითადად შემონახული იყო, იმხანადაც გამაჰმადიანებული ქართველების ნაწილი ქართულ გვარებს ატარებდა.

ამ მიმართულებით გაწეული მუშაობის შედეგი იყო ის, რომ ახალციხის რაიონიდან (ისევე როგორც ნაწილობრივ სხვა რაიონებიდან) გაასახლეს გაცილებით ნაკლები რაოდენობის თურქი მოსახლეობა.

დადგენილება საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან თურქების, ქურთებისა და ჰემშინების გასახლების შესახებ საბჭოთა კავშირის თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტს მიუღია 1944 წლის 31 ივლისს, ხოლო იმავე წლის 20 სექტემბერს შესაბამისი ბრძანება გაუცია შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს.

საარქივო წყაროების მიედვით, რომლებიც იძლევიან ზუსტ და სანდო მონაცემებს საზღვრისპირა რაიონებიდან გასახლებული სპეცკონტინგენტის რაოდენობისა და ეროვნული შემადგენლობის შესახებ, ისტორიული მესხეთ-ჯავახეთიდან, კერძოდ, ადიგენის, ახალქალაქის, ახალციხის, ასპინძის, ბოგდანოვკის რაიონებიდან და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის – ხულოს, ქედის, ქობულეთისა და ბათუმის რაიონებიდან, ქ. ბათუმიდან ეროვნული ნიშნის მიხედვით 1944 წლის 15 ნოემბრისათვის გაასახლეს 15 568 კომლი ანუ 69 869 კაცი, მათ შორის თურქების 13 434 ოჯახი, ანუ 59 780 კაცი, ქურთების 1 820 ოჯახი, ანუ 8627 კაცი და ჰემშინების 304 ოჯახი, ანუ 1462 კაცი[42].

ამრიგად, ჩვენ მიერ შესწავლილი დოკუმენტური წყაროების მიხედვით, თურქების ყველაზე დიდი რაოდენობა გაასახლეს ადიგენის, ასპინძის, ახალციხის რაიონებიდან, ქურთებისა – ასპინძის, ახალქალაქის, ახალციხისა და ბათუმის რაიონებიდან, ხოლო ჰემშინებისა მხოლოდ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის რაიონებიდან.

ჰემშინები წარმოადგენდნენ სომეხ მუსულმანთა ეთნიკურ ჯგუფს, რომელსაც ისტორიულად ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში უცხოვრია, შემდეგ დამკვიდრებულა და შემორჩენილა მდ. ჭოროხის დასავლეთით მაღალმთიან ნაწილში, ამიტომ სრულიად ბუნებრივად იყვნენ შემორჩენილნი მხოლოდ მთიან აჭარასა და ნაწილობრივ შავიზღვისპირეთში – ბათუმის, ქობულეთის რაიონებსა და ქ. ბათუმში.

1944 წლის ნოემბერში ყვარლის რაიონიდან გაასახლეს აგრეთვე ლეკები. ეს აქციაც ნავარაუდევი იყო საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის გასახლების თავდაპირველ გეგმაში. ამ გეგმით გათვალისწინებული იყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან კოლმეურნეთა 660 კომლის ჩასახლება ყვარლის რაიონის იმ სოფლებში, საიდანაც გაასახლებდნენ ლეკებს, დაახლოებით ამდენივე რაოდენობისას – 3 ათასამდე კაცს. ლეკებიც საზღვრისპირა რაიონებიდან გასახლებულ სპეცკონტინგენტის შემადგენლობაში მოხვდნენ და ამიტომ გაასახლეს ისინი არა დაღესტნის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, არამედ შუა აზიის რესპუბლიკებში.

საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის დეპორტაციის – თავისთავად ამ მეტად არაჰუ-

მანური აქციის მიზეზის შესახებ რაიმე მინიშნებას ამ საკითხზე დოკუმენტური წყაროები არ შეიცავენ. მაგრამ არის ლიტერატურაში გამოთქმული აზრი იმის თაობაზე, რომ მესხეთ-ჯავახეთიდან გასახლებული მაჰმადიანების მესხეთისადმი ერთგულება მოჩვენებითი იყო, რომ მათი უფროსი თაობა საკუთარი ქვეყნის საზიანოდ ყოველთვის თურქეთისაკენ იყურებოდა. ისიც საგულისხმოა, რომ თურქეთის სასაზღვრო რაიონებიდან სპეცკონტინგენტის გასახლების აქცია განხორციელდა ომის ვითარებაში, როდესაც თურქეთი, რომელსაც პოლიტიკური მიზნები ფრიად შენიღბული ჰქონდა, ფაშისტური გერმანიის მხარეზე გამოდიოდა. მას საბჭოთა საზღვართან დისლოცირებული ჰყავდა 26 დივიზია. ეს გარემოება აუცილებელს ხდიდა საბჭოთა კავშირის სახელმწიფოს საზღვრის დაცვის გაძლიერების ღონისძიებათა შემუშავება-განხორციელებას. საზღვრისპირა რაიონის მაჰმადიანი მოსახლეობის შესაძლო მოქმედებას, განწყობილებას სახელმწიფო საზღვრის უშიშროებისადმი დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ომის წლებში, კერძოდ, 1943 წლის ბოლოს და 1944 წლის დასაწყისში ადგილი ჰქონდა საქართველოს მცირემიწიანი მთიანი რაჭიდან და სვანეთიდან მოსახლეობის ერთი ნაწილის, დაახლოებით 3 ათასამდე სულის, გადასახლებას იმიერკავკასიის თებერდის (ქლუხორის) რაიონში, ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩერქეზების, ყაბარდოელების, ჩეჩნების, ინგუშების დეპორტაციის შედეგად დაცარიელებულ ტერიტორიაზე.

საქართველოდან მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაციასთან უშუალო კავშირშია მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება, ხოლო მისი განსაზღვრა მეორე მსოფლიო ომში დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა რიცხვის დადგენასთან. გასული საუკუნის 70-იან წლებში გამოიყენებოდა ამ რიცხვის – 300 ათასამდე კაცი – გამოთვლის შემდეგი მექანიზმი: საქართველოს მოსახლეობის 1939 წლის რაოდენობის 1946 წლის იანვრისათვის არსებულ რიცხვთან შეპირისპირება. მაგრამ ამ მარტივი და არასრული გაანგარიშებისას არ ყოფილა გათვალისწინებული ომის წლებში მოსახლეობის ბუნებრივი და მექანიკური ზრდის მონაცემები. უცნობი იყო აგრეთვე საქართველოდან დეპორტირებული გერმანელების, საზღვრისპირა რაიონებიდან თურქების, ქურთების და ჰემშინების კომპაქტური ჯგუფების, ასევე ლეკების და სა-

ქართველოდან იმიერკავკასიაში – ქლუხორის რაიონში გადასახლებული ქართული მოსახლეობის რაოდენობა.

1985 წ. დაიწყო მუშაობა ომში დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა რაოდენობის დასაზუსტებლად. ამ მიზნით, შეგროვდა ქალაქებისა და რაიონების სამხედრო კომისარიატებში დაცული დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა სიები, რომელთა საფუძველზე შედგა „წიგნი მარადიული ხსოვნისა" 8 ტომად. მხოლოდ პირველი ორი ტომი გამოქვეყნდა 1985-1987 წლებში.

90-იანი წლების დასაწყისიდან საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ყოფილი საბჭოთა კავშირის თავდაცვის სამინისტროს პოდოლსკის არქივში შედგა საბჭოთა კავშირის დიდ სამამულო ომში დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა სიები (კომპიუტერული ბანკისათვის) რესპუბლიკების მიხედვით, რომელიც შეიცავს სრულ ინფორმაციას თითოეული მებრძოლის შესახებ. სიების დამუშავების საფუძველზე დადგინდა ომში საქართველოდან დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა საერთო რაოდენობა, ასევე მათ შორის ქართველებისა და სხვა ეროვნების პერსონალია. აღმოჩნდა, რომ მეორე მსოფლიო ომში საქართველოდან გაწვეულთაგან დაღუპულების და უგზო-უკვლოდ დაკარგულების საერთო რაოდენობამ შეადგინა 163 311 კაცი, ანუ გაწვეულთა საერთო რაოდენობის 23,3%, მათგან ქართველების რიცხვმა – 117 031 კაცი, ანუ დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა საერთო რაოდენობის დაახლოებით 66 პროცენტი, ხოლო სხვა ეროვნების წარმომადგენელთა რაოდენობამ შეადგინა 46 293 კაცი[43].

მხედველობაში მისაღებია, რომ უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა შორის ზოგიერთი ცოცხალი აღმოჩნდა, მათ შორის ევროპის ქვეყნებში გაყვანილ ტყვეთაგან ზოგი სამშობლოში დაბრუნდა (მაგ-დ, კუნძულ ტექსელზე აჯანყებული ქართული ბატალიონიდან გადარჩენილი 230 კაცი დაბრუნდა საქართველოში), ზოგმა სხვადასხვა ქვეყანაში დამკვიდრება არჩია. მაგრამ არის მეორე გარემოებაც. ეს არის ომის დამთავრების შემდეგ – 1946-1947 წლებში ომში მიღებული ჭრილობებისაგან დაღუპულნი, რომლებიც ჩვენ მიერ დამუშავებულ სიებში, ბუნებრივია, არ არიან ფიქსირებულნი.

უნდა მივუთითოთ იმ გარემოებაზეც, რომ შეირაღებულ ძალებში გაწვეულთა დიდი უმრავლესობა იბრძოდა ფრონტზე, მაგრამ ნაწილი გამწესებულ იყო თავდაცვით მრეწველობაში სამუშაოდ, საინტენდანტო სამსახურში, სადაც, ცხადია, მსხვერპლი ნაკლები იყო.

უთუოდ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც ზოგიერთს არმიაში გაწვეულთაგან აბრუნებდნენ შინ ავადმყოფობის გამო. მაგალითად, მარტო 1944 წლის 1 მარტიდან იმავე წლის 1 დეკემბრამდე ავადმყოფობის მიზეზით საქართველოში არმიიდან დაბრუნებულ იქნა 52879 კაცი.

ცნობილია, რომ მეორე მსოფლიო ომი გულისხმობდა საბჭოთა კავშირ-ფინეთის ომს 1939-1940 წწ. და საბჭოთა კავშირის მონაწილეობას მოკავშირეთა ომში იაპონიის წინააღმდეგ. ამ სამხედრო კამპანიებში მონაწილეობდნენ საქართველოს წარგზავნილნიც, მაგრამ მათი როგორც რაოდენობის (ივარაუდება იაპონიის წინააღმდეგ ომში 8-9 ათასამდე მეომრის მონაწილეობა), ასევე მათ შორის დაღუპულთა და უგზოუკვლოდ დაკარგულთა რიცხვის შესახებ ზუსტი ცნობები არ გაგვაჩნია.

***

1943-1944 წლებში ყირიმიდან, ჩრდილოეთ კავკასიიდან და საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაციასთან იყო დაკავშირებული იმიერკავკასიის დაცარიელებული ტერიტორიის ერთ ნაწილში საქართველოს მაღალმთიანი, ძირითადად რაჭისა და სვანეთის მცირემიწიანი სოფლებიდან მოსახლეობის ნაწილის გადასახლება. კავკასიონის ქედის გადაღმა საქართველოს მოსახლეობის ნაწილის დასახლებას უნდა შეეტანა ცვლილებები საზღვრის მოხაზულობაში, ამჯერად საქართველოს ტერიტორიის გაფართოების თვალსაზრისით.

სსრ კავშირის სახალხო კომისართა საბჭომ 1943 წლის 6 ნოემბერს მიიღო გადაწყვეტილება საქართველოს სსრ რესპუბლიკის შემადგენლობაში თებერდის რაიონის შეყვანის შესახებ. თებერდის რაიონი შეიქმნა სტავროპოლის მხარის ყო-

ფილი ყარაჩაის ავტონომიური ოლქის უჩხუნელის და მიქოიანის რაიონებისაგან.

1944 წლის დამდეგიდან შეიცვალა თებერდის რაიონის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული სტატუსი.

საქართველოს კომპარტიის (ბ) ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს 1944 წლის 8 იანვრის დადგენილებით საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს დადგენილების – „ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ლიკვიდაციისა და მისი ტერიტორიის ადმინისტრაციული მოწყობის შესახებ", შესაბამისად დამტკიცდა ქლუხორის რაიონის შექმნა საქართველოს შემადგენლობაში. ამ დროიდან თებერდის რაიონს ქლუხორის რაიონი ეწოდა.

სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა 1944 წლის 7 მარტს გამოსცა ბრძანებულება, რომლის თანახმად საქართველოს რესპუბლიკის შემადგენლობაში ჩართულ იქნა ყოფ. ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის შაროევის რაიონის დასავლეთი ნაწილი, გალაშკინსკის და პრიგოროდის რაიონების სამხრეთი ნაწილი და ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გიზელის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი. ეს ტერიტორია გადავიდა ყაზბეგის რაიონის ფარგლებში.

ამავე ბრძანებულებით შეტანილ იქნა ცვლილება რსფსრ და საქართველოს სს რესპუბლიკის არსებულ სახელმწიფო საზღვრებში.

ამასთან, საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1944 წლის 8 აპრილის ბრძანებულებით საქართველოს ზემო-სვანეთის რაიონის შემადგენლობაში იქნა შეყვანილი ყაბარდოს ავტონომიური რესპუბლიკის იალბუზის და ნაგორნის რაიონის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი. ამ გადაწყვეტილების საფუძველზე 1944 წლის 3 მაისს გადაწყდა შექმნილიყო იალბუზის სასოფლო საბჭო ზემო-სვანეთის რაიონის შემადგენლობაში და იალბუზის სასოფლო საბჭოს მთელი ტერიტორია გადასცემოდა საქართველოს.

ზემო სვანეთის რაიონის ხელმძღვანელობას დაევალა სვანების 25 კომლის (93 სულის) ჩასახლება იალბუზის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე დაემთავრებინა 1944 წლის ივნისის ბოლოსათვის. ყოველ კომლს უნდა გამოჰყოფოდა ცალკე საცხოვრებელი სახლი, აუცილებელი სამეურნეო ნაგებობები,

ყოველ მეურნეობას უნდა მისცემოდა საჭირო ოდენობის სათესი მიწა. ადგილზე დარჩენილი სასოფლო-სამეურნეო და საოჯახო ინვენტარი უნდა გადასცემოდა ახლად ჩასახლებულებს. მათთვის უნდა გაეწიათ ყოველნაირი დახმარება გამოყოფილი მიწის დამუშავებასა და დათესვაში 1944 წლის გაზაფხულზე. იალბუზის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე დაუყოვნებლივ უნდა შექმნილიყო სატყეო სამმართველო, დანყებითი სკოლა სასოფლო საბჭოს ცენტრში, დამყარებულიყო სასოფლო საბჭოს სატელეფონო და სატელეგრაფო კავშირი თბილისთან, აგრეთვე ზემო სვანეთის რაიონთან. ერთი თვის ვადაში უნდა შემუშავებულიყო წინადადებანი მთის ბილიკების გაფართოებისათვის, რომელიც აკავშირებდა იალბუზს მესტიასთან.

ქლუხორის რაიონში საქართველოს მაღალმთიანი, მცირემიწიანი ადგილებიდან კოლმეურნეთა გადასახლება დასრულდა 1944 წლის ზაფხულში.

მაგრამ საქართველოს ტერიტორიის ჩრდილოეთით გაფართოება გაუქმდა 50-იანი წლების მეორე ნახევარში სტალინის პიროვნების კულტის კრიტიკასთან დაკავშირებით ხრუშჩოვის ხელისუფლების მიერ სტალინის მმართველობის წლებში განხორციელებულ ღონისძიებათა კარდინალური შეცვლა-დაგმობის პოლიტიკის შედეგად.

§7. განათლება, მეცნიერება და კულტურა ომის წლებში

მეორე მსოფლიო ომმა დიდი გავლენა მოახდინა განათლების სისტემაზე. გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომის დაწყების უმალვე სასკოლო შენობათა ნაწილი საქართველოში გადაეცა სამხედრო უწყებას ევაკოჰოსპიტლების, ყაზარმებისა და ჯარის შტაბებისათვის. ამან გამოიწვია სასკოლო ქსელისა და შესაბამისად მოსწავლეთა რიცხვის შემცირება, კერძოდ, ოფიციალური სტატისტიკის მიხედვით ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების რაოდენობა რესპუბლიკაში ომის ბოლოს – 1945-1946 სასწავლო წლისათვის შემცირდა 397 ერთეულით,

ხოლო მოსწავლეთა რაოდენობა 1381 ათასით 1940-41 სასწავლო წელთან შედარებით (4114 სკოლა 766,8 ათასი მოსწავლე)[44], უფრო მეტად შემცირდა დაწყებითი განათლების სკოლების რიცხვი.

მაღალი იყო სკოლებიდან მოსწავლეთა განთესვის მაჩვენებელი, რის გამოც მიღებულ იქნა ზომები საღამოს სკოლების ქსელის გაფართოებისათვის. თუ ომის დაწყებამდე საქართველოში ითვლებოდა 260 საღამოს სკოლა 26 ათასი მოსწავლით, 1944 წ. ამ სკოლების რიცხვი გაიზარდა 495-მდე, ხოლო მოსწავლეთა კონტინგენტი 39 ათასამდე.

სახალხო განათლების სისტემას დიდი სიძნელეები შეუქმნა საბჭოთა კავშირის ფრონტისპირა ზონიდან და სხვა რაიონებიდანაც ევაკუირებული ბავშვების დიდი რაოდენობით მიღებამ და სწავლებაში ჩაბმამ. ამ მიზნით შეიქმნა ახალი საბავშვო სახლები. ამასთან არსებულ საბავშვო დაწესებულებებში გადიდდა ადგილების რაოდენობა.

1944 წ. მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება საქართველოში, ასევე სხვა ეროვნულ რესპუბლიკებში რუსული ენის სწავლების გაძლიერებისათვის, პირველ რიგში, არმიაში სამსახურის სირთულეებთან დაკავშირებით. საშუალო სკოლებში შემოიღეს სამხედრო საქმის და სასოფლო-სამეურნეო დარგების სწავლება სოფლის მეურნეობაში მუშახელის შექმნილი დეფიციტის შემსუბუქებისა და სოფლისადმი დახმარების მიზნით. ეს ერთგვარად მძიმე ტვირთად აწვებოდა სასკოლო განათლებას.

საკავშირო მთავრობის გადაწყვეტილებით 1943-44 სასწავლო წლის დასაწყისიდან ქვეყნის 77 ქალაქში, მათ შორის საქართველოს ქალაქებში შემოღებულ იქნა ქალ-ვაჟთა ცალ-ცალკე სწავლება. 1944 წლის 1 ივნისის დადგენილებით კი დაწესდა გამოცდები მეოთხე და მეშვიდე კლასებში, საშუალო სკოლის დამთავრება სიმწიფის ატესტატით, ხოლო მაღალი აკადემიური მაჩვენებლებისა და სანიმუშო ყოფაქცევისათვის ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის კურსდამთავრებულთა დაჯილდოება ოქროსა და ვერცხლის მედლებით[45].

1944 წ. ქართული ეროვნული სკოლებისათვის გადამუშავდა იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელო „დედაენა", რომელიც იმ დროიდან დაწყებითი კლასების სტაბილური სახელმძღვანელო გახდა. 1943 წლის 1 აგვისტოდან გაუდიდდათ ხელფასი 1,5-ჯერ მასწავლებლებს. ამასთან შეიქმნა სასურსა-

თო და სამრეწველო საქონლის ფონდები მასწავლებელთა მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

მოსწავლეები ჩაბმულნი იყვნენ მებრძოლებისათვის თბილი ტანსაცმლის და საჩუქრების, საბრძოლო თვითმფრინავების ესკადრილიის „საქართველოს კომკავშირელი-სათვის" სახსრების შეგროვების კამპანიებში.

ომის წლებში, მიუხედავად დიდი სიძნელეებისა, არ შეწყვეტილა სასკოლო მშენებლობა. 1942-1945 წლებში საქართველოში აშენდა 27 ახალი სკოლა 7,4 ათასი მოსწავლისათვის[46].

1944 წ. საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან მაჰმადიანი მოსახლეობის – თურქების, ქურთების და ჰემშინების კომპაქტური ჯგუფების გასახლების წინ რესპუბლიკის ხელისუფლება იხილავდა ახალციხის, ადიგენისა და ასპინძის რაიონების სოფლებში ქართული სკოლების გახსნისა და მოსახლეობის კულტურული მომსახურების გაუმჯობესების პროექტს, რომლის მომზადების მიზნით სამცხე-ჯავახეთის აღნიშნულ რაიონებში გაიგზავნა სპეციალური კომისია გ. კიკნაძის, ს. ჯანაშიას, ირ. აბაშიძის და ბ. გოგუაძის შემადგენლობით. პროექტი მიზნად ისახავდა 44 სკოლაში სწავლების ქართულ ენაზე შემოღებას. 1945 წ. ახალციხეში გაიხსნა პედაგოგიური ტექნიკუმი, ასევე ქართული დრამატული თეატრი. ამავე წლიდან დაწესდა სწავლაში გამორჩეულ საშუალო სკოლის 25 კურსდამთავრებულის გაგზავნა სწავლის გასაგრძელებლად თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებში, მათ შორის 11 კურსდამთავრებულისა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, 6-ის სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში, 5-ის სამედიცინო ინსტიტუტში და 3-ის ინდუსტრიულ ინსტიტუტში.

ქართული საზოგადოებრიობა ნიადაგ იჩენდა ყურადღებას ქართული ისტორიული პროვინციის საინგილოსადმი, რომელიც აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში შედიოდა. ჯერ კიდევ 1940 წ. დაისვა საკითხი ქართული სკოლების აღდგენის თაობაზე საინგილოში, პირველ რიგში, კახის რაიონში, სადაც ცხოვრობდა ქართველ ინგილოთა დიდი ნაწილი. ამ მხარიდან გამოსული ქართველი მოღვაწეები არჩ. ჯანაშვილი და გ. გამხარაშვილი არაერთგზის მიმართავდნენ წერილებით საქართველოს ხელისუფლებას, ი. სტალინსაც თხოვნით აღედგინათ ქართული სკოლები საინგილოში. მართლაც, 1944-45 სასწავლო წელს იქ გაიხსნა კიდეც 15 სკოლა, მათ შორის 3 საშუალო,

7 შვიდწლიანი და 5 დაწყებითი სკოლა სულ 4161 მოსწავლით. მიღწეულ იქნა ისიც, რომ 1945-46 სასწავლო წელს თბილისის უნივერსიტეტში სასწავლებლად გაიგზავნა 19 ინგილო, პედაგოგიურ ინსტიტუტში 9, სამედიცინო ინსტიტუტში 8, ზოოვეტერინალურ ინსტიტუტში 4, სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში 3 და 2 ინდუსტრიულ ინსტიტუტში.

უნდა აღინიშნოს, რომ ომის პერიოდში განათლების სისტემაში დაშვებულ იქნა სერიოზული შეცდომები, რომლებიც ეხებოდა აფხაზური და ოსური სკოლების რეორგანიზაციას. 1945-46 სასწავლო წლიდან აფხაზური და ოსური სკოლების დაწყებით კლასებში სწავლება გადაყვანილ იქნა ქართულ ენაზე, ხოლო დანარჩენი კლასები ქართულ ენაზე სწავლებაზე გადადიოდნენ შემდგომ წლებში. რეორგანიზაციასთან დაკავშირებით აფხაზური სკოლების მასწავლებლები გაანთავისუფლეს სამუშაოდან და მათ შესაცვლელად აფხაზეთში გაიგზავნა 30 ქართველი მასწავლებელი პედაგოგიური სასწავლებლის 1944 წლის კურსდამთავრებულთაგან. სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანის შემდეგაც აფხაზური და ოსური ენები დატოვებულ იქნა როგორც სავალდებულო საგანი.

საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს გადაწყვეტილებით აფხაზურ და ოსურ სკოლებში სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანის მოტივაცია ეფუძნებოდა იმას, რომ „აფხაზურ და ოსურ საშუალო სკოლებში მოსწავლეებს არ ჰქონდათ რა შესაბამისი სახელმძღვანელოები (აფხაზური და ოსური საშუალო სკოლები არც არსებობდა, მხოლოდ დაწყებითი კლასები იყო), არ შეეძლოთ მიეღოთ საკმარისი მოცულობის ზოგადსაგანმანათლებლო ცოდნა. ამის შედეგად საშუალო სკოლის კურსდამთავრებულთაგან მხოლოდ ცალკეული პირები შედიოდნენ უმაღლეს სასწავლებლებში, სადაც მათ უმრავლესობას არ შეეძლო აეთვისებინა უმაღლესი სკოლის პროგრამა, რის გამოც ისინი სტოვებდნენ სასწავლებელს უკვე პირველი კურსიდან. მხოლოდ ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლობდა ომის წლებში – მხოლოდ 12 აფხაზი, ხოლო სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტი 1945 წ. დაამთავრა მხოლოდ ერთმა აფხაზმა.

„ვხელმძღვანელობთ რა შექმნილი მდგომარეობით, – ნათქვამია გადაწყვეტილებაში, – აფხაზურ სკოლებში სწავ-

ლების ხარისხის ამაღლების მიზნით, საბჭოთა ინტელიგენციის კადრების მომზადების რადიკალური გაუმჯობესებისათვის მიღებულ იქნა საქართველოს კპ აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის წინადადება აფხაზური სკოლების I-IV კლასების სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანის შესახებ"[47].

გარდა აფხაზური სკოლებისა, აფხაზეთში დაიხურა რამდენიმე სომხური სკოლა; სოხუმისა და აფხაზეთის პედაგოგიური სასწავლებლები გაერთიანდნენ ერთ პედაგოგიურ სასწავლებლად. 1945 წლის 1 ოქტომბრიდან კი გაიხსნა პედაგოგიური სასწავლებლები ოჩამჩირესა და გუდაუთაში, დადგინდა მისაღები კონტინგენტი 30 მოსწავლის რიცხვით თითოეულში.

ფაქტობრივად ეროვნული სკოლების დახურვა გაუმართლებელ და მცდარ ეროვნულ პოლიტიკას უფუძნებოდა. მან ხელი შეუწყო ადგილობრივი ინტელიგენციის ერთი ნაწილის სეპარატისტული ტენდენციების გაძლიერებას, მიუხედავად იმისა, რომ დაშვებული შეცდომა სულ მალე 50-იანი წლების დასაწყისში გასწორდა – აღდგენილ იქნა სწავლება აფხაზური და ოსური სკოლების დაწყებით კლასებში ეროვნულ ენებზე.

ქართული მეცნიერება ომის წლებში რთული ამოცანების წინაშე იდგა. მას უნდა გადაეწყვიტა როგორც ფუნდამენტური, ასევე ქვეყნის თავდაცვის უზრუნველყოფასთან დაკავშირებული გამოყენებითი-პრაქტიკული საკითხები. მეცნიერების ცენტრი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია ომის დაწყებისას დაარსებიდან ოთხი თვის თავზე ორგანიზაციულ-სტრუქტურული ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი უმალვე აღმოჩნდა სირთულეების წინაშე, რომელთა დაძლევას ხელი შეუწყო სამეცნიერო დაწესებულებათა პრობლემატიკის და კვლევის მეთოდების რამდენადმე გარდაქმნა-გადახალისებამ.

1941 წლის ივლისში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან შეიქმნა თავდაცვითი მუშაობის ხელშემწყობი მუდმივმოქმედი სახელმწიფო კომისია აკადემიის პრეზიდენტის აკად. ნ. მუსხელიშვილის თავმჯდომარეობით. კომისია ახორციელებდა აკადემიის სისტემისა და აგრეთვე საუნყებო სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებათა მუშაობის კოორდინაციას. ამას გარდა, შეიქმნა ამიერკავკასიის გეოლოგიურ-გეოგრაფიულ და გეოგრაფიულ-გეოდეზიური კომისიები, რომელთაც დაეკისრათ ფრონტის დასახმარებლად გეოგ-

რაფიულ-გეოლოგიური მუშაობის ორგანიზაცია ამიერკავკასიის მასშტაბით.

სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებების მიერ თავდაცვითი ხასიათის საკითხების გადაჭრის მიზნით ბუნებრივ სიმდიდრეთა და სხვა აუცილებელ საშუალებათა ძიების საქმეში დიდი როლი შეასრულა მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან შექმნილმა რესპუბლიკის საწარმოო ძალების შემსწავლელმა საბჭომ აკად. ა. თვალჭრელიძის თავმჯდომარეობით. აღნიშნული საბჭო წარმართავდა სამხედრო უწყების დაკვეთების შესრულებას. 1942 წ. ამ საბჭოს ხაზით შედგენილ იქნა ბუნებრივ და ხელოვნურ თავშესაფართა რუკები და სხვ.

მათემატიკურ და საბუნებისმეტყველო პროფილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების უმრავლესობა ყოველმხრივ დახმარებას უწევდა საომარ ყაიდაზე გარდაქმნილ სამრეწველო საწარმოებს ახალი სახის პროდუქციის ათვისებაში, ეძიებდა დეფიციტური მასალების შემცვლელებს და ა. შ. ნაგებობათა ჰიდროტექნიკის თბილისის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში უკვე 1942 წლის დასაწყისში დამუშავდა მაღალი ხარისხის ცემენტისაგან საავიაციო ბომბების წარმოების ტექნოლოგია, ავიაბომბების სტაბილიზატორის ლითონი შეიცვალა ცემენტით, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეტალის მწვავე ნაკლებობის პირობებში. ომის წლებში ფრონტს გაეგზავნა ათი ათასობით ცემენტის ავიაბომბი.

ქიმიის ინსტიტუტის ელექტრო-ქიმიის ლაბორატორიაში დამუშავდა ლითონური მანგანუმის მიღების ელექტროლიზური მეთოდი, ინჟინრისა და მეცნიერის, აკად. რ. აგლაძის ხელმძღვანელობით, მაღალი სიწმინდის ლითონური მანგანუმი აუცილებელი იყო ასე საჭირო საჯავშნე ფოლადის მისაღებად. 1943 წ. რ. აგლაძეს, გ. სიორიძეს და ა. ბერიკაშვილს ამ სამუშაოსათვის სტალინური პრემია მიენიჭათ.

დიდი ეკონომიკური და თავდაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა ქიმიის ინსტიტუტის მეტალურგიულ ლაბორატორიაში ტყიბულის ქვანახშირის ფუჭი ქანების ფიქალისაგან სილიკო ალუმინის ელექტროთერმული გზით მიღების მეთოდის დამუშავებას გ. მიქელაძის ხელმძღვანელობით. მისივე თაოსნობით ზესტაფონის ფეროშენადნობის ქარხანაში 1944 წ. აგებულ იქნა ღუმელი და გაშვებულ იქნა საამქრო დეფიციტური პროდუქციის – კარბორუნდის მისაღებად. იქვე მუშავდებოდა ნა-

ბურღი წყლებისაგან იოდისა და ბრომის და ახალი ინდიკატორების მიღების, ნორიოს ნავთობის საბადოსაგან ნახევრად ქარხნული წესით სხვადასხვა დეფიციტური ნავთობპროდუქციის მიღების პრობლემები.

ქართველმა მეცნიერ-ქიმიკოსებმა დიდი მუშაობა გასწიეს თხევადი ამიაკის წარმოებაში დანერგვისათვის თავდაცვითი მრეწველობისათვის ფეთქებად ნივთიერებათა დამზადების მიზნით.

ფართო მუშაობას ეწეოდა ქიმიურ-ფარმაცევტული სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი ადგილობრივი სამკურნალწამლო მცენარეებისაგან მედიკამენტებისა და პრეპარატების დასამზადებლად.

ომის წლებში აკად. ნ. მუსხელიშვილის ნაშრომებში მიღებულ იქნა უმნიშვნელოვანესი შედეგები დრეკადობისა და ჰიდრომექანიკის დარგში; გრძელდებოდა 30-იანი წლების ბოლოს დაწყებული კვლევა ატომგულისა და ელემენტარული ნაწილაკების, კოსმოსური სხივების ფიზიკის დარგში. სტალინური პრემიით აღინიშნა ნ. მუსხელიშვილის და ივ. ბერიტაშვილის ნაშრომები.

1943-1944 წლებში ქართველმა გეოლოგებმა დაადგინეს სასარგებლო წიაღისეულის 100-ზე მეტი ახალი საბადო, მათგან 27 ფერადი ლითონისა, 33 იშვიათ ლითონთა, 42 სამთამადნო ნედლეულისა და ა. შ.

აკად. პ. წულუკიძის მიერ დამუშავებულ იქნა ქვანახშირის მოპოვების ჰიდრავლიკური მეთოდი, რომელიც დიდი ეფექტურობით ხასიათდებოდა.

თვალსაჩინო წარმატებებს ჰქონდა ადგილი სასოფლ-სამეურნეო მეცნიერების დარგშიც. ამან განაპირობა 1942 წლის მაისში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან სასოფლო-სამეურნეო მეცნიერებათა განყოფილების შექმნა.

ფართო სამეცნიერო-კვლევითი და ექსპერიმენტული სამუშაოები მიმდინარეობდა ფიზიოლოგიის ინსტიტუტში აკად. ივ. ბერიტაშვილის ხელმძღვანელობით კონტუზიისა და ნევრულ-კუნთოვანი სისტემის დაზიანების მკურნალობის მეთოდების შესამუშავებლად. ზოოლოგიის ინსტიტუტში მუშაობდნენ ჭრილობის შეხორცების დამაჩქარებელი სტიმულატორების შესწავლაზე, ამზადებდნენ სპეციალურ კონსერვა-

ტებს, რომელთაც წარმატებით იყენებდნენ სამედიცინო პრაქტიკაში.

ომის წლებში აკად. გ. ახვლედიანის ხელმძღვანელობით ენის ინსტიტუტში შეიქმნა ლოგოპედთა ჯგუფი, რომელიც მუშაობდა სამედიცინო დანესებულებებთან კავშირში კონტუზიამიღებულ მებრძოლთა მეტყველების ფუნქციის მკურნალობა-აღდგენის მეთოდების შესწავლაზე.

ჰუმანიტარული, კერძოდ, საისტორიო, საენათმეცნიერო და სხვა დარგების მეცნიერების განვითარებისათვის ომის წლებში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამეცნიერო დაწესებულებათა სტრუქტურის გარდაქმნას. აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი გაიყო ორ დამოუკიდებელ, ისტორიისა და ენის ინსტიტუტებად; შეიქმნა საისტორიო პროფილის ახალი დაწესებულებანი; ქართული ხელოვნების მუზეუმი „მეტეხი" და მუზეუმ-ნაკრძალი „ვარძია". ომის დროინდელ მოთხოვნებისდაკვალად წინა პლანზე იქნა წამოწეული სამხედრო-პატრიოტული თემატიკა.

ომის წლებში გამოქვეყნდა ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორია", მესამე წიგნი; 1943 წ. ს. ჯანაშიას საქართველოს ძველი ისტორიის დარგში შექმნილი ნაწრომებისათვის მიენიჭა სტალინური პრემია. 1943 წელს გამოიცა ივ. ჯავახიშვილის, ნ. ბერძენიშვილის და ს. ჯანაშიას ავტორობით შედგენილი პირველი სახელმძღვანელო საქართველოს ისტორიისა უძველესი დროიდან XIX საუკუნემდე (1947 წ. მიენიჭა სტალინური პრემია), რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ახალგაზრდა თაობის პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდისათვის. ომის წლებში გამოქვეყნდა თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზ. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი" (1941), თამარის მეორე ისტორიკოსის ბასილ ეზოსმოძღვრის „ცხოვრება მეფეთ-მეფე თამარისი" (1944); ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოისა", „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი" და სხვ.

1942-1945 წლებში ჩატარდა მუშაობა მეორე მსოფლიო ომში საქართველოს მონაწილეობის ისტორიის დოკუმენტებისა და მასალების შეგროვებისათვის.

მართალია, 1941 წლის ივლისიდან შეწყდა არქეოლოგიური ექსპედიციების მუშაობა, მაგრამ ომის წინა ხანებში საქართველოში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შე-

დეგად მოპოვებულ მასალებზე გამოქვეყნდა რამდენიმე ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომი: ბ. კუფტინის „არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში", რომელსაც 1942 წ. მიენიჭა სტალინური პრემია. 1942 წ. გამოქვეყნდა გამოჩენილი აღმოსავლეთმცოდნის გ. წერეთლის „არმაზის ბილინგვა" (ქართულ და ინგლისურ ენებზე) და სხვა ნაშრომები. 1943 და 1944 წლებში კვლავ განახლდა არქეოლოგიური გათხრები მცხეთის სამთავროს და კოლხეთის დაბლობზე. ომის წლებში საველე საექსპედიციო სამუშაოებისათვის საჭირო მატერიალური სახსრების უქონლობის პირობებშიც ქართველი ეთნოგრაფები აგრძელებდნენ მასალების მოპოვებით სამუშაოებს. ომის წლებში შეწყდა გამოცემა კრებულისა „მასალები კავკასიის ეთნოგრაფიისათვის". ეთნოგრაფიული ექსპედიციები კვლავ განახლდა 1944 წლის ივნისიდან გ. ჩიტაის ხელმძღვანელობით სვანეთში, გურიაში, ხევსურეთსა და გუდამაყარში.

ომის წლებში გამოქვეყნდა ფრიად მნიშვნელოვანი ნაშრომები დიპლომატიკის, ეპიგრაფიკის, ნუმიზმატიკის და სხვა დარგში.

სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა მიმდინარეობდა აფხაზეთისა და ყოფ. სამხრეთ ოსეთის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებში.

ომის პერიოდში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ განიცადა ორგანიზაციულ-სტრუქტურული ცვლილებანი, გაფართოვდა სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებათა ქსელი. 1945 წლის მაისისათვის აკადემია აერთიანებდა 40 სამეცნიერო დაწესებულებას. 1941 წ. მარტში შეიქმნა გეოგრაფიის, სატყეო, მემინდვრეობის და თელავის მევენახეობა-მეღვინეობის ინსტიტუტები.

1943 წ. შეიქმნა შ. რუსთაველის სახ. ლიტერატურის და ფსიქოლოგიის ინსტიტუტები, 1944 წ. ეკონომიკის ინსტიტუტი, სამხრეთ-ოსეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი.

1945 წ. მარტში შეიქმნა ლითონისა და სამთო საქმის ინსტიტუტები.

გაიზარდა მეცნიერ მუშაკთა რიცხვი[48]. თუ 1941 წ. აკადემიაში მუშაობდა 337 მეცნიერ-თანამშრომელი, მათგან 16 აკადემიკოსი, 1945 წ. მეცნიერ მუშაკთა რაოდენობა გაიზარდა 542-მდე, მათ შორის აკადემიკოსი იყო 29, წევრ-კორესპონდენტი – 13[49], 1944 წ. აკადემიაში ნამდვილ წევრად აირჩი-

ეს ნ. ბერძენიშვილი, კ. გამსახურდია, გ. ტაბიძე, გ. ლეონიძე, შ. ნუცუბიძე, ვ. თოფურია, მათემატიკისა და ბუნებისმეტყველების განყოფილებაში თ. დავითაია, ალ. დიდებულიძე, გრ. მუხაძე, ალ. ნათიშვილი, გრ. წულუკიძე, ალ. ჯავახიშვილი; სოფლის მეურნეობის დარგში – ს. ჩოლოყაშვილი; აკადემიის საპატიო წევრად – ვ. ვორონინი. აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად არჩეულ იქნა 13 მეცნიერი.

***

ქართველი ხალხის გმირული და რომანტიკული მხატვრული შემოქმედება მკვეთრად გამოვლინდა ომისდროინდელ პოეზიასა და პროზაში, დრამატურგიაში.

ომის პირველსავე დღეებში დაიწერა გ. ტაბიძის „ყველა საომრად გავიდეთ", გ. ლეონიძის „ჰეი, არწივნო!" ი. გრიშაშვილის „ჩვენს დებს და დედებს", რომლებშიც გამოხატულია მოწოდება სამშობლოსათვის თავდადებული ბრძოლისა და გამარჯვების რწმენაც.

ომში დაღუპულ მეომრებს მიეძღვნა გ. ტაბიძის ლექსები „უცნობ მეომართა სამარე უღელტეხილზე", ს. ჩიქოვანის „სიზმარი". გრ. აბაშიძის, ა. მაშაშვილის (მირცხულავას), კ. კალაძის, ლ. ასათიანის და სხვა ავტორთა ლექსები ეძღვნებოდა წარსულის გმირთა გახსენებას, რომელთა თავდადებული გმირობა სამშობლოსათვის სამაგალითო იყო ყოველი მებრძოლისათვის.

მრავალი ქართველი პოეტი იარაღით ხელში ებრძოდა ფაშისტ ოკუპანტებს. რ. მარგიანის ლექსების ციკლში გამოხატულია მძიმე ფრონტული ცხოვრების რომანტიკა, შ. ამისულაშვილის ლექსებში – მტერზე გამარჯვების ოცნება.

ომში გმირულად დაღუპულ მირზა გელოვანის ლექსი „ფრონტი", „განგაში", „ბრძოლის წინ" და სხვ. პოეტისა და მეომრის ერთგვარი აღსარებაა. მ. გელოვანის ბედი გაიზიარეს ახალგაზრდა პოეტებმა სევერიან ისიანმა და გიორგი ნაფეტვარიძემ.

ეროვნული პოეზიის მრავალ ლირიკულ ნაწარმოებს დაედო საფუძვლად კავკასიის დაცვის თემა. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს იმ დროის ლირიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნი-

მუში ირ. აბაშიძის ლექსი „კაპიტანი ბუხაიძე". მასში გაცოცხლებულია ბრძოლის ჟინით ანთებული ვაჟკაცის გრძნობები.

მეორე მსოფლიო ომის წლებში ქართულ პოეზიაში ფართოდ განვითარდა ქართული ბალადა, რომელსაც მდიდარი ტრადიცია გააჩნდა ფოლკლორულ-პოეტურ შემოქმედებაში. კავკასიისათვის ბრძოლის თემას ეხება კ. კალაძის ბალადები „ქართული ბალადა" და „ბუქურაული" (1942).

აღსანიშნავია გრ. აბაშიძის პოეტური ეპოსი „უძლეველი კავკასიონი" (1943), მისი მეორე პოემა „გიორგი მეექვსე" მიმართავდა ქრონოლოგიურად დაშორებულ ისტორიულ პარალელს და ამით შთააგონებდა მეომრებს ბრძოლას ფაშიზმის წინააღმდეგ.

ომის წლებში დაიწერა პოემები ისტორიულ თემაზე: ს. ჩიქოვანის „სიმღერა დავით გურამიშვილზე" (1944) და ლ. ასათიანის „ბასიანის ბრძოლა", ალ. გომიაშვილის ლირიკული პოემა „დარიალი".

ომის დიდ სიძნელეებს და ადამიანების გმირობას არა მარტო ფრონტზე, არამედ ზურგშიც ეხებოდა ქართული პროზაიკული ნაწარმოებები: შ. დადიანის მოთხრობები „თამბაქო" და „ამბები ფრონტიდან". ომის წლებში გამოქვეყნდა ლ. ქიაჩელის მოთხრობა „მამა და შვილი" და რომანის „მთის კაცი" ცალკე ფრაგმენტები; კ. ლორთქიფანიძის „როგორ მოკვდა მოხუცი მებადური", რ. გვეტაძის „მართალი ნოველები", გ. ნატროშვილის მოთხრობები და ნარკვევები „დასავლეთის ფრონტზე", ს. კლდიაშვილის მოთხრობა „ერთი ღამის ამბავი" და სხვ.

მოქმედ არმიაში ბრძოლების მონაწილე და გაზეთების კორესპონდენტებად მყოფ ქართველ პროზაიკოსთა – დ. შენგელაიას, გ. ნატროშვილის, ელ. ზედგენიძის, ან. ლომიძის და სხვათა ნაწარმოებებს საფუძვლად დაედო ფრონტული შთაბეჭდილებანი.

ომის პერიოდში მრავალი ქართველი პროზაიკოსი – კ. გამსახურდია, ალ. ქუთათელი, მ. მრევლიშვილი, გ. შატბერაშვილი და სხვ. მიმართავდა ისტორიულ წარსულს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კ. გამსახურდიას ტეტრალოგიის „დავით აღმაშენებლის" პირველი ტომის გამოქვეყნება. რომანი ასახავს საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პერიოდს, როდესაც ყალიბდებოდა ერთიანი და ძლიერი ქართული სახელმწიფო.

ქართულ ისტორიულ რომანისტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა აკ. ბელიაშვილის რომანს „ბესიკი", რომლის დიდი ნაწილი ომის წლებში დაიწერა, ა. ქუთათელის ოთხტომიანი რომანის მესამე წიგნს „პირისპირ".

კავკასიის დაცვის ეპოპეას გამოეხმაურა ს. კლდიაშვილი პიესით „ირმის ხევი" (1944), რომელიც ომის თემაზე დაწერილი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია. შინდაბრუნებულის ფრონტულ ცხოვრებას მიეძღვნა გ. შატბერაშვილის პიესა „ფიქრის გორა". ისტორიულ თემატიკაზე დაიწერა ს. შანშიაშვილის პიესები „კრწანისის გმირები"და „იმერეთის ღამეები".

ომის წლებში საომარ ყაიდაზე გარდაიქმნა საქართველოს თეატრალური ცხოვრება, რაც პირველ ყოვლისა თეატრების რეპერტუარში ანტიფაშისტური, სამხედრო-პატრიოტული და ისტორიულ-საგმირო თემატიკის შემოტანაში გამოიხატა. ამასთან შემცირდა თეატრების რიცხვი 48-დან 39-მდე, რაც გამოიწვია ახალგაზრდა მსახიობთა და თეატრის მუშაკთა გაწვევამ არმიაში. მაგრამ ამის მიუხედავად წამყვან – რუსთაველის და მარჯანიშვილის თეატრებთან ერთად ა. გრიბოედოვის სახ. რუსულმა, ს. ჭანბას სახელობის აფხაზურმა, ს. შაუმიანის სახელობის სომხურმა, კ. ხეთაგუროვის სახელობის ოსურმა, ქუთაისის, ბათუმის, ჭიათურის, გორის და თელავის თეატრებმა ომის წლებში განახორციელეს მთელი რიგი ქართული პიესების დადგმები: გ. მდივნის „ბატალიონი მიდის დასავლეთისაკენ", „მოსკოვის ცის ქვეშ" და „პარტიზანები", გ. შატბერაშვილის „ფიქრის გორა", ს. კლდიაშვილის „ირმის ხევი", ს. შანშიაშვილის „გიორგი სააკაძე" და „კრწანისის გმირები", ლ. გოთუას „ერეკლე მეორე" და „უძლეველნი", ა. სამსონიას „ბაგრატიონი", მ. ჯაფარიძის „ჟამთაბერის ასული", აგრეთვე რუსი ავტორების ი. სელვინსკის „ბრუსილოვი", ა. რაევსკის და ს. კაცის „ოლეკო დუნდიჩი", ვ. კატაევის „ჯარისკაცი ბრუნდებოდა ფრონტიდან" და სხვ.

თბილისში იყვნენ ევაკუირებულნი გამოჩენილი რუსი და უკრაინელი თეატრალური მოღვაწეები ვ. ნემიროვიჩ-დანჩენკო, ვ. კაჩალოვი, ო. კნიპერ-ჩეხოვა, მ. თარხანოვი, ვ. შევჩენკო, ე. მასალიტინოვა, ვ. კლიმოვი და სხვები.

ომის წლებში რესპუბლიკის თეატრებთან ჩამოყალიბდა სამხატვრო ბრიგადები, რომლებიც სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო, მეჩონგურე ქალთა ანსამბლებთან, მომღერალთა

სხვა გუნდებთან ერთად მართავდნენ საშეფო კონცერტებს ჯარის ნაწილებსა და ჰოსპიტლებში, ბევრი თეატრი გამსვლელ წარმოდგენებსაც მართავდა სამხედრო შენაერთებსა და ევაკოჰოსპიტლებში.

1944 წ. განახლდა თეატრის შენობის აგება ქუთაისში, სოხუმში, ზესტაფონში. ომის ბოლოსათვის გაიზარდა თეატრალური დასების რიცხვი. 1945 წ. საქართველოში 41 თეატრი იყო.

ზ. ფალიაშვილის სახელობის თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრში დაიდგა ახალი ქართული ოპერები – ო. გოკიელის „პატარა კახი", ა. ანდრიაშვილის „კაკო ყაჩაღი", ა. ბალანჩივაძის ბალეტი „მთების გული".

ომის წლები ქართული მუსიკალური ხელოვნების განვითარებით, კომპოზიტორთა ინტენსიური შემოქმედებით ხასიათდებოდა. შეიქმნა მრავალი საგუნდო სიმღერა, რომანსი, რომელთა ავტორები იყვნენ დ. არაყიშვილი, ა. მაჭავარიანი, რ. გაბიჩვაძე, ა. ჩიმაკაძე, ვ. ცაგარეიშვილი, გრ. კოკელაძე, ი. ტუსკია, ა. ბუკია, შ. და ო. თაქთაქიშვილები და სხვ. რომანსებიდან გამოირჩევა ა. მაჭავარიანის „არ დაიდარდო დედაო" (გ. ლეონიძის ტექსტზე). კავკასიის გმირულ დაცვას მიეძღვნა ნ. გუდიაშვილის კანტატა „კავკასიონი" (1944), ნ. ნარიმანიძის „საბჭოთა არმიაში გაცილება", რომელიც 1943 წ. შესრულდა მოსკოვში.

ომის თემა აისახა შ. მშველიძის პირველ და მეორე სიმფონიაში (1943-1944); დაიწერა ნ. გუდიაშვილის პირველი და კ. მელვინეთუხუცესის მეხუთე სიმფონიები; 1944 წ. ი. ტუსკიამ შექმნა ერთნაწილიანი სავიოლინო კონცერტი.

ქართველი ხალხის თავდადებული ბრძოლის თემა აისახა ოპერებში ვ. გოკიელის „პატარა კახი" (1943 ა. წერეთლის პოემის მიხედვით) და ა. მაჭავარიანის „დედა და შვილი" (1945, ი. ჭავჭავაძის მიხედვით).

ქართველი კომპოზიტორები ქმნიდნენ მუსიკალურ წარმოებებს კინოფილმებისა და სპექტაკლებისათვის.

აღსანიშნავია, რომ ომის წლებში იმართებოდა თბილისში მცხოვრები ევაკუირებული ცნობილი რუსი კომპოზიტორების – ს. პროკოფიევის, ნ. მიასკოვსკის საავტორო საღამოები, დირიჟორების ა. გაუკის და ა. სტასევიჩის, მომღერალ ნ. დორლიაკის, პიანისტ ა. გოლდენვეიზერის, მსახიობ კ. ერ-

დელის, მევიოლინე ბ. სიბორის კონცერტები. თბილისში იყვნენ ევაკუირებული კიევისა და ხარკოვის საოპერო თეატრების სოლისტები: მ. გრიშკო, ი. კიპორენკო-დამანსკი, ნ. ჩასტი, აგრეთვე მხატვარი ი. გრაბარი, მწერალი ვ. ვერესეევი, არქიტექტორი ვ. ვესნინი.

საუკეთესო საშემსრულებლო ძალები და მხატვრული კოლექტივები მონაწილეობდნენ 1944 წლის დეკემბერში თბილისში ჩატარებულ ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მუსიკალურ დეკადაში. საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ა. ბალანჩივაძის პირველმა სიმფონიამ, რომელიც შესრულდა ო. დიმიტრიადის დირიჟორობით.

ქართველ კომპოზიტორთა ნაწარმოებები შესრულდა 1944 წლის მაისში მოსკოვში ქართული ხელოვნების საღამოზე. ქართული მუსიკალური კონცერტები ჩატარდა მოსკოვსა და ლენინგრადში 1945 წლის თებერვალ-მარტში.

ომის ფრონტებზე გმირობა და თავდადება, აგრეთვე ზურგში დიდი შემოქმედებითი შრომა აისახა ომის დაწყებისთანავე ფერწერის, გრაფიკის, ქანდაკების ნაწარმოებებში. 1941-1942 წლებში ქართველმა მხატვრებმა შექმნეს მხატვრული პანოები, პორტრეტი, პლაკატი, კარიკატურა, სატირის „ფანჯრები". 100-ზე მეტი მხატვრისა და მოქანდაკის ნამუშევარი იყო წარმოდგენილი 1941 წ. მოწყობილ ფერწერის, გრაფიკის და ქანდაკების გამოფენაზე, რომელზეც საუკეთესოდ იქნა აღიარებული ელენე ახვლედიანის „ცხრა ძმა ხერხეულიძე", თამარ აბაკელიას „თბილისის დაცვა XVII საუკუნეში", ს. მაისაშვილის „გ. სააკაძე ბრძოლის ველზე" და სხვ.

სამამულო ომის თემას მიუძღვნეს თ. აბაკელიამ ქანდაკება „შურს ვიძიებთ", ვ. თოფურიძემ „პარტიზანი", ირ. თოიძემ პლაკატი „დედა სამშობლო გვიხმობს", რომელმაც მსოფლიო აღიარება მოიპოვა.

1942 წ. თბილისში დაიდგა დიდი ქართველი პოეტისა და მოაზროვნის შოთა რუსთაველის ძეგლი (მოქანდაკე კ. მერაბიშვილი).

ომის წლებში შეიქმნა იაკობ ნიკოლაძის მიერ გენერლების პ. ჩანჩიბაძის და კ. ლესელიძის სკულპტურული პორტრეტები, თ. აბაკელიას ქანდაკებები „კავკასიის დაცვა" და „დაჭრილი პარტიზანი", მ. თოიძის ფერწერული სურათი „წერილი ფრონტიდან" და „თბილისელი ქალები ამზადებენ საჩუქრებს

ფრონტზე გასაგზავნად", ი. თოიძის ტილოები „ფაშისტების მხეცობა" და „დავიცავთ კავკასიას", უ. ჯაფარიძის „დედის ფიქრები", კ. სანაძის „გმირი ჭაბუკი". მნიშვნელოვან შემოქმედებით წარმატებას მიაღწიეს მხატვრებმა: ე. ახვლედიანმა, ქ. მაღალაშვილმა, გ. ჯაშმა, შ. მამალაძემ, რ. მირზაშვილმა და სხვ. მხატვარ-დეკორატორებმა ს. ვირსალაძემ, ი. გამრეკელმა, ს. ქობულაძემ, ვ. სიდამონ-ერისთავმა და სხვ.

არაერთი ქართველი მხატვარი იბრძოდა ფრონტზე, მათ შორის ა. გიგოლაშვილი, გ. ჯაფარიძე, ა. კოპალიანი, დ. თავაძე, გ. ვარაზაშვილი – „კაპიტანი მონტი", როგორც ეს მას იტალიელმა პარტიზანებმა შეარქვეს.

ნაყოფიერ შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდნენ ომის წლებში ქართველი კინემატოგრაფისტები, 1942 წ. ომის თემაზე შეიქმნა კინოფილმები „ხიდი" (რეჟ. კ. პიპინაშვილი), გამოვიდა ეკრანზე ფილმის „გიორგი სააკაძის" პირველი სერია, მეორე სერია კი 1943 წ. ამ კინოეპოპეის რეჟისორს მ. ჭიაურელს და მთავარი როლების შემსრულებლებს ა. ხორავას და ვ. ანჯაფარიძეს მიენიჭათ სტალინური პრემია.

ომის წლებში თბილისის კინოსტუდიამ გამოუშვა ფილმი „ის კვლავ დაბრუნდება" (რეჟ. ნ. შენგელაია და დ. ანთაძე) და მუსიკალური კინოსურათი „ჯურღაის ფარი" (რეჟ. ს. დოლიძე და დ. რონდელი), რომელსაც დიდი წარმატება ხვდა, აღინიშნა სტალინური პრემიით. 1945 წ. ეკრანზე გამოვიდა „ჭირვეული მეზობლები" (რეჟ. შ. მანაგაძე) ხალხის თავდადებული შრომის შესახებ ომის წლებში.

გაფართოვდა დოკუმენტური კინოფილმების წარმოება, კინოდოკუმენტალისტებმა კინოფირზე ასახეს ქართული 414-ე, 224-ე მსროლელი და 242-ე სამთო მსროლელი დივიზიების საბრძოლო გზა კავკასიისა და ყირიმის ფრონტებზე. დოკუმენტური ფილმები: „კავკასიონი" (რეჟ. ლ. ვარლამოვი და შ. ჩაგუნავა), „გენერალი ლესელიძე" (რეჟ. კ. გრძელიშვილი), „ფაშისტი მხეცების კვალდაკვალ" (რეჟ. შ. ჩაგუნავა), „ომი ზღვაზე" (რეჟ. შ. ხომერიკი), „ჩანჩიბაძის გვარდიული არმია უკანასკნელ ბრძოლებში" (რეჟ. გ. ასათიანი), „ჩვენი ჯარების დარტყმა ქ. ორჯონიკიძის მისადგომებთან" (რეჟ. ი. კანდელაკი) და ო. დეკანოსიძის და ვლ. კილასონიას დოკუმენტური ფილმები ყირიმის ბრძოლების შესახებ.

თბილისის კინოსტუდიამ ომის წლებში ფრიად დიდი მოცულობის სამუშაოები განახორციელა, რისთვისაც იგი 1944 ნ. დაჯილდოვდა ლენინის ორდენით.

მართალია, ომმა მოახდინა გავლენა საგამომცემლო საქმეზე, პრესაზე, გამოიწვია მათი მნიშვნელოვანი შეკვეცა, ომის წლებში იბეჭდებოდა როგორც მხატვრული ლიტერატურა, ასევე პოლიტიკური, სამხედრო, სოციალურ-ეკონომიკური და საბავშვო წიგნები. ომის პირველ წლებში შეწყდა ზოგიერთი გაზეთის გამოსვლა, შეიკვეცა ზოგი გაზეთის ფორმატი, მაგრამ ომის ბოლო წლებში აღდგენილ იქნა ადრინდელი სტანდარტები. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ სამხედრო შენაერთებში, კერძოდ, 414-ე, 406-ე, 224-ე, 286-ე, 292-ე და 349-ე ქართულ ეროვნულ დივიზიებში გამოდიოდა ე. წ. ფრონტული გაზეთები ქართულ ენაზე. საქართველოს მეცნიერების, კულტურისა და ხელოვნების მუშაკები ომის წლებში, მიუხედავად იმისა რომ კომუნისტური პარტია ყოველი შემოქმედისაგან მოითხოვდა სახელმწიფო დაკვეთების შესრულებას, რითაც მათი შემოქმედებითი ინტერესები მკაცრ ჩარჩოებში იყო მოქცეული, უმძიმეს ყოფით პირობებში გაორკეცებული ენერგიით იღვწოდნენ ეროვნული კულტურის განვითარებისათვის, რაც აისახა ლიტერატურის, თეატრის, კინოს, მუსიკისა და სახვითი ხელოვნების არაერთი შესანიშნავი ნაწარმოების შექმნაში.

§8. საეკლესიო ცხოვრება ომის პერიოდში

მეორე მსოფლიო ომის წლები იყო ომამდე ძალზე შეზღუდული ქართული ეკლესიის ერთგვარი აქტივიზაციის პერიოდი. 20-იანი წლებისათვის საქართველოს საპატრიარქოში 1500 მოქმედი ეკლესია, 1600 მღვდელი და ამდენივე დიაკონი-წიგნის მკითხველი ითვლებოდა. 1937 წლის 1 იანვრისათვის კი ეკლესიების დანგრევისა და დახურვის შედეგად დარჩენილი იყო მხოლოდ მოქმედი 187 ეკლესია, 203 მღვდელი და 43 დიაკონ-წიგნის მკითხველი[50]. 1937 წელს მრავალი ეკლესია დაიხურა. სამღვდელონი ნებსით თუ უნებლიედ ჩამოშორდნენ

ეკლესიას. ზოგი მრევლმა არ გაუშვა და სთხოვა ტაძრის გარეშე გაეწიათ ღვთისმსახურება. ისინიც ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას, სახელმწიფოს უხდიდნენ გადასახადს, იძენდნენ სახელმწიფოს მიერ გამოშვებულ ობლიგაციებს, მონაწილეობდნენ ფრონტის დასახმარებლად თბილი ტანსაცმლის შეგროვებაში და ა. შ.

საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას ომის წლებში სათავეში ედგა კათოლიკოს-პატრიარქი კალისტრატე ცინცაძე. მას უეკლესიოდ დარჩენილი მღვდლების მდგომარეობა მიაჩნდა არაკანონიერად, ამიტომ დაიწყო სამოქალაქო ხელისუფლებასთან მოთათბირება, რის შედეგადაც მიაღწია შეთანხმებას. მღვდლები კათოლიკოსმა აიყვანა აღრიცხვაზე. მათ მისცეს ხელისუფლებასთან ერთად შემუშავებული ფორმის მოწმობა, რომლის წარმომდგენი მღვდელი უფლებამოსილი იყო შეესრულებინა ყოველგვარი ქრისტიანული ღვთის მსახურება და წესები თავისი მრევლისა, აგრეთვე გარეშე პირთა მიმართ, როდესაც ისინი მიმართავდნენ მათ თხოვნით, თუმცა ამ შემთხვევაში უნდა შეესრულებინათ პირობა – თუ მთხოვნელები იყვნენ ისეთი ადგილიდან, სადაც მღვდელი არ იყო და იქ მიიწვევდნენ მღვდელს, ამის შესახებ უნდა ეცნობებინათ ადგილობრივი ხელისუფლებისათვის.

ამრიგად, მღვდლები იქნენ რეგისტრირებული და მრევლს მიეცა საშუალება დაეკმაყოფილებინა თავისი სარწმუნოებრივ მოთხოვნილებათა ნაწილი, რაკი უეკლესიოდ მორწმუნე მაინც რჩებოდა უზიარებელი.

ომის პირობებში ძლიერ გაიზარდა მორწმუნეთა რიცხვი. ეკლესიებში პოულობდნენ ნუგეშსა და სასოებას ომში დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა ჭირისუფალნი.

1943 წლის 8 ოქტომბერს სსრ კავშირის სახკომსაბჭოსთან დაარსდა მართლმადიდებელი ეკლესიის საქმეთა საბჭო, რომლის კომპეტენცია ვრცელდებოდა მთელი კავკასიის, მათ შორის საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიაზე. ამიტომ სამრევლოებმა კათოლიკოს-პატრიარქს გადასცეს მოთხოვნები ეკლესიების გახსნისათვის. ეს მოთხოვნები 1944 წლის 10 იანვარსა და 17 თებერვალს გადაეგზავნა საბჭოთა კავშირის სახკომსაბჭოსთან არსებულ მართლმადიდებელი ეკლესიის საბჭოს რწმუნებულს საქართველოში კ. ქადაგიშვილს, რომელმაც აღძრა სათანადო შუამდგომლობა მართმა-

დიდებელი ეკლესიის საქმეთა საკავშირო საბჭოს წინაშე. 1945 წლის მარტისათვის გაიხსნა სამი ეკლესია – მანგლისში, სტალინირში (ცხინვალში) და ბათუმში, სადაც ამოქმედდა სამების სახელობის ეკლესია. ამ დროისათვის საკათალიკოსოში მოქმედებდა 29 ეკლესია, რომლებშიც მოღვაწეობდა 5 მღვდელმთავარი, 41 ძირითადად მომუშავე მღვდელი, ორი პროტოდიაკონი და 3 წიგნის მკითხველი, ზედმიწერილი 77 მღვდელი და 2 მედავინთე, საკათალიკოსოში ირიცხებოდა სულ ეკლესიის 135 მსახური[51].

ქართული ეკლესია ომის წლებში მონაწილეობდა თავდაცვის ფონდში პირად და მორწმუნეთა შორის შეგროვილი თანხების შეტანით. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა კალისტრატემ თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის თავმჯდომარეს ი. სტალინს 1942 წლის 5 ივნისის ტელეგრამით აუწყა, რომ ქართულმა ეკლესიამ წითელი არმიის დასახმარებლად სახელმწიფო ბანკში შეიტანა 85 ათასი მან.; ხოლო 1944 წლიდან 1945 წლის 26 მარტისათვის ეკლესიის მიერ შეკრებილი იქნა 102 274 მან[52].

ამრიგად, 1943 წლის 28 ოქტომბერს თბილისში ჩამოვიდა სრულიად რუსეთის პატრიარქის მიერ წარმოგზავნილი სტავროპოლისა და პიატიგორსკის მთავარეპისკოპოსი ანტონი. 31 ოქტომბერს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა კალისტრატემ მთავარეპისკოპოს ანტონთან თანამწირველობით სიონის ტაძარში შეასრულა საღვთო ლიტურგია. ამ ფაქტით რუსეთის ეკლესიამ ოფიციალურად პირველად სცნო საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა და ამის შესახებ ამცნო მართლმადიდებელ მწყემსმთავრებს. 1943 წლის 31 ოქტომბერს მოხდა კანონიკურ-ევქარისტული კავშირის აღდგენა რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიასთან, რომელიც შენყვეტილი იყო 1917 წლიდან, როდესაც აღდგა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია და გამოეყო რუსეთის სინოდს.

1945 წლის იანვარ-თებერვალში სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი კალისტრატე მიწვეულ იქნა მოსკოვს „ფრიად საპატიო სტუმრად" სრულიად რუსეთის პატრიარქის არჩევნებზე დასასწრებად. ამ აქციაზე მიწვეულნი იყვნენ უცხოეთის ყველა მართლმადიდებელი ეკლესიის მეთაურნი, რომელთაგან პირადად გამოცხადდნენ ალექსანდრიისა და ანტიოქიის პატრიარქები, ხოლო კონსტანტინოპოლის,

იერუსალიმის, სერბიისა და რუმინეთის საპატრიარქოების წარმომადგენელნი.

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი გაემგზავრა მოსკოვს 1945 წლის 13 იანვარს.

მიტროპოლიტის სერგეის შემდეგ სრულიად-რუსეთის პატრიარქის ალექსის კურთხევაში მონაწილეობა მიიღო საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა.

ცნობილი ქართველი ემიგრანტი გენერალი შალვა მაღლაკელიძე ამასთან დაკავშირებით წერდა: „ცნობილია, რომ სტალინმა კალისტრატეს აკურთხებინა სრულიად რუსეთის პატრიარქი". ამ ფაქტს შ. მაღლაკელიძე იმით ადასტურებს, რომ თვით ჰქონია ნანახი გერმანულ გაზეთებში კალისტრატე რომ ადგამს გვირგვინს ალექსის[53].

ამ ფაქტის საფუძველი შეიძლებოდა ყოფილიყო ის გარემოება, რომ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს ჰქონდა მორალური უფლება რუსეთის პატრიარქის კურთხევისა ვითარცა ერთ-ერთი უძველესი მართლმადიდებელი ეკლესიის მღვდელთმთავარს.

აღსანიშნავია, რომ ომის წლებში ქართულად და რუსულად ცალკე ფურცლებზე დაიბეჭდა „ღვთისმსახურების დროს სავედრებელი თხოვნანი" და „საქართველოს ეკლესიის კალენდარი" 1945 წლის, წიგნაკი და ტაბულა.

მეორე მსოფლიო ომის დროს ეს ერთგვარი შემობრუნება საბჭოთა სახელმწიფოს პოლიტიკისა ეკლესიისადმი დამოკიდებულებაში აიხსნებოდა იმით, რომ ეკლესიამ მხარი აუბა თავისი ხალხის ბრძოლას ფაშიზმის წინააღმდეგ სულიერად და მატერიალურადაც. თითქოს გაცოცხლდა ისტორიული ტრადიცია იმისა, რომ ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია მხარში ედგა თავის ხალხს დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლებში. ასე იყო ამჯერადაც. ეს გარემოება ერთ-ერთი საბუთია იმისა, რომ ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიას გათავისებული ჰქონდა ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხების მხარდამხარ.

თავი V. საქართველო ომისშემდგომი აღდგენისა და განვითარების ხანაში (1945-1960 წწ.)

§1. ზოგად-პოლიტიკური მდგომარეობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ

მეორე მსოფლიო ომის მთავარი შედეგი იყო ფაშისტური ბლოკის სახელმწიფოებზე – გერმანიაზე, იტალიასა და იაპონიაზე საბჭოთა კავშირის ძლევამოსილი გამარჯვება ანტიჰიტლერული კოალიციის თავის მოკავშირეებთან – აშშ და ინგლისთან ერთად. საბჭოთა კავშირის, აშშ-ს, ინგლისის და ჩინეთის საგარეო საქმეთა მინისტრებმა 1943 წლის 30 ოქტომბერს ხელი მოაწერეს „ოთხი სახელმწიფოს დეკლარაციას საყოველთაო უშიშროების თაობაზე". ამ დეკლარაციით აუცილებლად იქნა მიჩნეული უმოკლეს ხანაში დაარსებულიყო საყოველთაო უშიშროების საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომლის წესდების მისაღებად მოწვეულ იქნა კონფერენცია სანფრანცისკოში. ამ კონფერენციაზე 1945 წლის 26 ივნისს საყოველთაო მშვიდობის უზრუნველყოფის და სახელმწიფოთა თანამშრომლობისთვის შეიქმნა გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია (გაერო), რომლის წესდებას ხელი მოაწერა მსოფლიოს 50 სახელმწიფომ და იგი ძალაში შევიდა 1945 წლის 24 ოქტომბრიდან.

გაეროს შექმნის მიზანი იყო მომავალი თაობების ომის საშიშროებისგან დაცვა, სახელმწიფოთა შორის მეგობრული ურთიერთობის განვითარება, რომელიც დაეფუძნებოდა საყოველთაო პატივისცემას რასის, სქესის, ენისა და რელიგიის განურჩევლად.

მეორე მსოფლიო ომის შედეგად მკვეთრად შეიცვალა ძალთა თანაფარდობა საერთაშორისო ასპარეზზე საბჭოთა კავშირის სასარგებლოდ, იმის შედეგადაც, რომ ცენტრალურ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა მემარცხენე ძალების ხელმძღვანელობით შეეზარდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას გერმანელი ოკუპანტების წინააღმდეგ, რამაც განაპირობა ე. წ. სახალხო-დემოკრატიული, სოციალისტური რეჟიმების შექმნა პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიაში, იუგოსლავიაში, ბულგარეთში, რუმინე-

თში, უნგრეთსა და ალბანეთში. ყოველივე ეს ხორციელდებოდა საბჭოთა კავშირის ზეწოლის შედეგად. მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში გაიშალა ბრძოლა ახალი წყობილების მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა შორის. საბჭოთა ჯარები იდგნენ ევროპის ბევრ სახალხო დემოკრატიის ქვეყანაში.

კარდინალური ცვლილებები ხდებოდა აზიის მთელ რიგ სახელმწიფოებში. ჯერ კიდევ 1940 წ. სოციალისტური განვითარების გზას დაადგა მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკა, 1945 წ. იაპონელი ოკუპანტები განდევნა თავისი ტერიტორიიდან ვიეტნამმა და თავი დააღწია მათ ბატონობას. 1945 წლის სექტემბერში გამოცხადდა ვიეტნამის დემოკრატიული რესპუბლიკა. ასეთივე გზას დაადგა ჩრდილოეთ კორეა, რომელიც იაპონიის ბატონობისაგან გაათავისუფლა საბჭოთა არმიამ. 1948 წ. სექტემბერში შეიქმნა კორეის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკა.

ხანგრძლივ და შეუპოვარ ბრძოლას ეწეოდა დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის ჩინელი ხალხი, რომელსაც უდიდეს დახმარებას უწევდა საბჭოთა კავშირი. 1949 წლის 1 ოქტომბერს გამოცხადდა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა, იმავე წლის 7 ოქტომბერს კი შეიქმნა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა. ამრიგად, ჩამოყალიბდა მსოფლიო სოციალისტური სისტემა, რომელიც მოიცავდა დედამიწის მოსახლეობის 1-3-ზე მეტს და ტერიტორიის (მიწის ზედაპირის) 26%-ს. მსოფლიოს ამ ორ ურთიერთდაპირისპირებული ბანაკის გარდა ქვეყნების ჯგუფმა, რომელშიც შედიოდნენ: ინდოეთი, ბირმა, ინდონეზია, ავღანეთი, ავსტრია, ფინეთი და სხვა, რომლებიც არ შეუერთდნენ აღნიშნულ ორ ბანაკს, შექმნა ე. წ. ნეიტრალური ქვეყნების ბანაკი ანუ „მშვიდობის ზონა".

აღნიშნული ცვლილებები მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე ხორციელდებოდა ე. წ. ცივი ომის ვითარებაში. 1946 წლის 14 მარტს თავის სიტყვაში ფულტონში (აშშ) უ. ჩერჩილმა პირველად იხმარა გამოთქმა „რკინის ფარდა"[1], რაც ნიშნავდა მსოფლიოს გამოყოფას საბჭოთა კავშირისაგან, მის საერთაშორისო იზოლაციას. ჩერჩილმა ისარგებლა აშშ და საბჭოთა კავშირის ურთიერთობის დაძაბვით ირანის კრიზისთან დაკავშირებით, რადგან საბჭოთა კავშირმა დააგვიანა ჯარების

გაძოყვანა ირანიდან, სადაც იგი დისლოცირებული იყო გერმანიასთან ომის დაწყების დროიდან და მოუწოდა პირველ ყოვლისა, საბჭოთა კავშირის ყოფ. მოკავშირეებს მეორე მსოფლიო ომში „ეჩვენებინათ ძალა რუსებისათვის და დაერაზმათ მსოფლიო „აღმოსავლეთის კომუნიზმის წინააღმდეგ".

ჩერჩილის გამოსვლას ფულტონში უმალვე მოჰყვა ი. სტალინის ინტერვიუ, რომელშიც აღნიშნული სიტყვა შეფასებულ იქნა როგორც მოწოდება ომისაკენ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ. იგი მიჩნეულია „ცივი ომის" დასაწყისად[2], თუმცა ამ საკითხზე აზრთა სხვადასხვაობაა.

„ცივი ომი" ნიშნავდა დიდი სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკის ახალი კურსის შემუშავებას. აშშ-ის საგარეო პოლიტიკური პროგრამა ჩამოყალიბდა პრეზიდენტ „ტრუმენის დოქტრინის" სახით 1947 წლის მაისში. აღნიშნულმა დოქტრინამ დაუდო სათავე ფართო სამხედრო დახმარებას მთელი რიგი ქვეყნებისადმი, რის შედეგადაც სხვადასხვა ქვეყნების ტერიტორიაზე იქმნებოდა ამერიკული სამხედრო ბაზების ფართო ქსელი.

აშშ-ის საგარეო პოლიტიკური და ეკონომიკური პოლიტიკის გამოხატულება იყო აგრეთვე „მარშალის გეგმა", რომლის ავტორი იყო 1947-1949 წლებში აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი ჯორჯ მარშალი.

„მარშალის გეგმა" ითვალისწინებდა სოციალურ-პოლიტიკური სიტუაციის სტაბილიზაციას დასავლეთ ევროპაში, დასავლეთ გერმანიის ჩართვას დასავლეთის ბლოკში და საბჭოთა გავლენის შესუსტებას აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში.

საბჭოთა კავშირმა უარი განაცხადა მიეღო მონაწილეობა „მარშალის გეგმის" განხორციელებაში, რაც წამგებიან დიპლომატიურ სვლად მიაჩნდათ[3]. 1948 წლის აპრილში აშშ კონგრესმა მიიღო „მარშალის გეგმა" უცხოეთის სახელმწიფოებისადმი დახმარების კანონის ფორმით. 1948-1952 წლებში აშშ-მა ევროპის ქვეყნების, მათ შორის, პირველ ყოვლისა, დასავლეთ გერმანიის დასახმარებლად გაიღო დაახლოებით 17 მილიარდი დოლარი.

1951 წლის 30 დეკემბრიდან შეწყდა „მარშალის გეგმის" ოფიციალური მოქმედება და იგი შეიცვალა „უშიშროების უზ-

რუნველყოფის" კანონით, რომელიც ითვალისწინებდა აშშ-ის მხარდამჭერი ქვეყნებისადმი ერთდროულ სამხედრო და ეკონომიკურ დახმარებას.

სოციალისტური ბანაკის შექმნამ განაპირობა 1949 წლის იანვარში საერთაშორისო რეგიონალური ეკონომიკური ორგანიზაციის – ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოს („სევ") შექმნა, რომლის მიზანი იყო საერთო ძალებით წევრი ქვეყნების ეკონომიკური პოტენციალის გაძლიერება.

აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის „ახალი კურსის" განხორციელებისათვის 1949 წ. შეიქმნა ჩრდილოეთ ატლანტიკის ორგანიზაცია ანუ სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკი (ნატო), მასთან თანამშრომლობს მშვიდობისათვის პარტნიორობის ფორმით 90-იან წლებში საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ პოსტსაბჭოურ სივრცეში აღდგენილ და ახლად შექმნილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა ნაწილი.

ომის შემდგომ საბჭოთა კავშირი იბრძოდა ახალი ომის საშიშროების აღკვეთისათვის. 1946 წლის სექტემბერში საბჭოთა მთავრობამ პირველმა დააყენა საკითხი ატომური ბომბის აკრძალვის შესახებ.

50-იანი წლების დასაწყისისათვის დაიწყო კოლონიური სისტემის ნგრევის გლობალური პროცესი. აშშ-მა მეორე მსოფლიო ომის ბოლოსათვის შექმნა ატომური იარაღი, რომლის პირველმა გამოყენებამ იაპონიის ქალაქებზე ხიროსიმა და ნაგასაკის დაბომბვისას შეიწირა ასიათასობით ადამიანი. ამ ბარბაროსულმა აქციამ „სტიმული მისცა" ატომური იარაღის შექმნას საბჭოთა კავშირში. ამ მიზნით ქვეყნის ტერიტორიაზე გაჩნდა არა ერთი დახურული (გასაიდუმლოებული) ობიექტი. ომის დროს საქართველოს ტერიტორიაზე – სოხუმში უკვე არსებობდა ფიზიკა-ტექნიკის ინსტიტუტი, რომელშიც გაერთიანდა აგუძერასა და სინოპის ასეთი ობიექტები, სადაც თავდაპირველად ტყვე გერმანელი სპეციალისტები მუშაობდნენ.

სოხუმის ფიზიკა-ტექნიკის ინსტიტუტი გასაიდუმლოებული იყო. 80-იანი წლების მეორე ნახევარში ინსტიტუტი კონვერსიაზე გადავიდა.

1949 წ. საბჭოთა კავშირში შეიქმნა ატომური იარაღი.

40-იანი წლების ბოლოს ახალი ომის მუქარამ და საფრთხემ განაპირობა მშვიდობის მომხრეთა მასობრივი მოძრაობის განვითარება. 1949 წლის 20-25 აპრილს პარიზის კონგ-

რესმა მიიღო მანიფესტი, რომელშიც მოუწოდა ყველა ქვეყნის ხალხებს მხარი დაეჭირათ მშვიდობისათვის აქტიური ბრძოლისათვის. კონგრესმა აირჩია მშვიდობის მომხრეთა მსოფლიო კონგრესის მუდმივი კომიტეტი გამოჩენილი მეცნიერ-ფიზიკოსის ფრედერიკ ჟოლიო კიურის თავმჯდომარეობით.

1949 წლის აგვისტოში მოსკოვში ჩატარდა მშვიდობის მომხრეთა პირველი საკავშირო კონფერენცია, რომელსაც დაესწრო 1200 დელეგატი რესპუბლიკებიდან, მათ შორის საქართველოდან. კონფერენციაზე შეიქმნა მშვიდობის დაცვის მუდმივი კომიტეტი.

1950 წლის 19 მარტს მშვიდობის მომხრეთა მსოფლიო კონგრესის მუდმივი კომიტეტის სტოკჰოლმის სესიამ მიიღო ისტორიული მოწოდება ატომური იარაღის აკრძალვის და ამ გადაწყვეტილების შესრულებაზე საერთაშორისო კონტროლის დაწესების შესახებ. ამ მოწოდებას ხელი მოაწერა 115 მლნ კაცმა საბჭოთა კავშირში, ხოლო საქართველოში 2 275 ათასმა კაცმა[4].

1951 წლის 5 ნოემბერს სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა საქართველოს შესაბამისი უწყების წარდგენით მიიღო ბრძანებულება საქართველოში თბილისისა და ქუთაისის ოლქების შექმნის შესახებ.

ეს ღონისძიება მიზნად ისახავდა რესპუბლიკის სამეურნეო და კულტურული მშენებლობის კონკრეტული და ოპერატიული ხელმძღვანელობის, რაიონებთან ცენტრის კავშირის გაძლიერებას. მაგრამ სულ მალე აშკარა გახდა, რომ საოლქო ორგანოები ზედმეტი რგოლი იყო, რომელიც ხელმძღვანელ ორგანოებს არა თუ აახლოვებდა ადგილობრივ ორგანოებთან, არამედ პირიქით, აშორებდა მათ. ამიტომ 1953 წლის 23 აპრილს თბილისისა და ქუთაისის ოლქები გაუქმებულ იქნა.

50-იანი წლების პირველ ნახევარში სამგზის შეიცვალა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა. „მეგრელთა საქმესთან" დაკავშირებით 1952 წლის აპრილში საკ. კპ ცენტრალური კომიტეტის რეკომენდაციით საქართველოს კომპარტიის პირველი მდივნის თანამდებობიდან გაანთავისუფლეს კ. ჩარკვიანი და აირჩიეს მის ნაცვლად აკ. მგელაძე, საქართველოს უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ ზ. ჩხუბიანიშვილი, ხოლო მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ ზ. კეცხოველი.

ერთი წლის შემდეგ კვლავ შეიცვალა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად არჩეულ იქნა ა. მირცხულავა, უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ ვ. ცხოვრებაშვილი, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ მეორედ ვ. ბაქრაძე.

1953 წლის სექტემბერში ცენტრმა საჭიროდ მიჩნია კვლავ შეეცვალა საქართველოს ხელმძღვანელობა. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად არჩეულ იქნა გენერალი ვასილ მჟავანაძე, უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ მ. ჩუბინიძე, ხოლო მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ გ. ჯავახიშვილი. მნიშვნელოვანი საკადრო ცვლილებები განხორციელდა სამეურნეო, პარტიულ და სხვა ხელმძღვანელი ორგანოების შემადგენლობაში.

1953 წლის მაისში საბჭოთა კავშირის მთავრობამ გააკეთა განცხადება იმის თაობაზე, რომ სომხეთის და საქართველოს რესპუბლიკების მთავრობებმა უარი განაცხადეს თავიანთ ტერიტორიულ პრეტენზიებზე თურქეთის მიმართ. ეს იყო საგარეო-პოლიტიკური გადაწყვეტილება როგორც პასუხი მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების ახლო ხანებში წინ წამოწეულ საკითხზე, რომელიც ეხებოდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ტერიტორიას, თურქეთთან საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის საზღვარს, რომელიც დადგინდა ყარსის 1921 წლის 13 ოქტომბრის ხელშეკრულების საფუძველზე. ამ ხელშეკრულებით თურქეთს კვლავ რჩებოდა საუკუნეების წინათ მიტაცებული ქართული ტერიტორიის ნაწილი.

საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის მსვლელობის დროს თურქეთი, რომელსაც მეორე მსოფლიო ომში თავისი პოლიტიკური მიზნები ფრიად შენიღბული ჰქონდა, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა საქართველოს სამხრეთის საზღვრებთან დისლოცირებული ჰყავდა სამ ათეულამდე დივიზია, დიდ სიფრთხილეს იჩენდა ომში გერმანიის მხარეზე აქტიური გამოსვლისადმი. თუ არა ეს ფაქტორი, ომის დამამთავრებელ ეტაპზე საბჭოთა შეიარაღებული ძალების წარმატებულ საომარ მოქმედებათა ფონზე, შესაძლოა დასმულიყო საქართველოს მიტაცებული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნების საკითხი. ამაზე მიგვანიშნებს ის გარემოება, რომ აღნიშნული საკითხი მაინც დაისვა, ოღონდ მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ, როდესაც 1945 წლის 14 დეკემბერს გამოქ-

ვეყნდა გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსების ს. ჯანაშიას და ნ. ბერძენიშვილის წერილი „თურქეთისადმი ჩვენი კანონიერი პრეტენზიების შესახებ". წერილის ავტორები ასაბუთებდნენ საქართველოს უფლებას თურქეთის საზღვრებში მოქცეულ სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე. ამ პრეტენზიის საფუძველს მათ აძლევდათ ის გარემოება, რომ „სამხრეთ საქართველომ XX საუკუნემდე შეინარჩუნა დიდი რაოდენობით გეოგრაფიული სახელწოდებანი. X1X საუკუნის და XX საუკუნის დამდეგის რუკებზე აღნიშნულია მრავალი წმინდა ქართული სახელწოდება. ახლა თურქი ხელისუფალნი, – ნათქვამი იყო წერილში, – გამალებით შლიან ქართულ გეოგრაფიულ სახელწოდებებს, აგრეთვე ქართულ ისტორიულ ძეგლებს – არქიტექტურის შედევრებს... ქართველ ხალხს უნდა დაუბრუნდეს თავისი მიწა-წყალი".

ისტორიული მესხეთის დაკარგული ტერიტორიის დაბრუნების საკითხის დასმა მხოლოდ აღნიშნული წერილის გამოქვეყნებით არ დამთავრებულა. ეს საკითხი უფრო ფართო მასშტაბით იქნა წინ წამოწეული საბჭოთა კავშირის წარმომადგენლის ა. ვიშინსკის გამოსვლაში 1947 წლის 24 ოქტომბერს გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური ასამბლეის პოლიტიკური კომიტეტის სხდომაზე. ა. ვიშინსკი თურქეთის მიერ მიტაცებული საქართველოს ტერიტორიის საქართველოსათვის დაბრუნების საკითხის დასმისას ეყრდნობოდა მტკიცებას იმის თაობაზე, რომ „გურჯისტანის ვილაეთის დიდ დავთარში" აღწერილი იყო ჩილდირი, ფოცხოვი, არტაანი და სხვა რაიონები, სადაც მხოლოდ ქართველები ცხოვრობდნენ, სადაც თურქების რიცხვი უმნიშვნელო იყო, ან ისინი საერთოდ არ იყვნენ. „ეს მკვიდრი ქართული მიწა-წყალი, – ნათქვამი იყო ა. ვიშინსკის სიტყვაში, – უნდა დაუბრუნდეს საქართველოს რესპუბლიკას, ქართველ ხალხს, ისტორიულ, გეოგრაფიულ, პოლიტიკურ და ყოველგვარ სხვა საფუძველზე. ეს მართებულია იმიტომ, რომ ეს მიწები ქართულია".

ყოველივე ეს უნდა მიანიშნებდეს თურქეთის მიმართ საქართველოს ტერიტორიული პრეტენზიებისადმი საზოგადოებრივი აზრის ყურადღების მიპყრობის მცდელობაზე როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე საერთაშორისო მასშტაბითაც. ამ ტკივილიან ეროვნულ პრობლემას გამოეხმაურა ქართველი მწერლობაც, კერძოდ, ომის შემდეგ დაიწერა ცნობილი ქართ-

ველი მწერლის, დრამატურგის ილო მოსაშვილის პიესა „ჩაძირული ქვები", რომელიც პატრიოტულ თემას, შორეულ წარსულში უცხო ტომის ბატონობის ქვეშ მოქცეული ქართველობის მშობელი მიწისადმი გაუნელებელი სიყვარულისა და თავდადების მარად ცოცხალ თემას ეძღვნებოდა. „ჩაძირული ქვები" 1949 წ. დაიდგა რუსთაველის სახელობის აკადემიურ სახელმწიფო თეატრში (რეჟ. ა. ვასაძე), რამაც მას დიდი გამარჯვება მოუტანა. სპექტაკლს სტალინური პრემია მიენიჭა. ეს ფაქტიც ნიშანდობლივია.

§2. რეპრესიების ახალი ტალღა. 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედია

ომისშემდგომ წლებში გაგრძელდა საქართველოდან მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაცია შუა აზიაში. გასახლების ოპერაცია კოდური სახელწოდებით „ვოლნა" განხორციელდა 1949 წლის 14 ივნისს ქალაქებში – თბილისი, ქუთაისი, ბათუმი, სოხუმი, ფოთი და გაგრა. გასახლებულთა შორის იყვნენ თურქეთის და საბერძნეთის ქვეშევრდომნი და იმხანად მოქალაქეობის გარეშე დარჩენილნი ან ყოფ. ქვეშევრდომნი, საბჭოთა კავშირის მოქალაქენი, მათ გარდა სომეხი – „დაშნაკების" სახელით მოხსენიებული მოქალაქენი. ამ აქციის შედეგად სულ გაასახლეს 8285 ოჯახი – 36675 სული. გასახლებულთა (რომელთა შორის იყო 10 854 ბავშვი), ეროვნული შემადგენლობა ასეთი იყო: თურქები 845 ოჯახი – 2 548 სული, ბერძნები 676 ოჯახი – 31 356 სული და სომეხი-დაშნაკები 660 ოჯახი – 2 771 სული. გასახლებულ კონტინგენტს დაემატა თავისი სურვილით გასახლებულთა ნათესავები[5].

ისმის კითხვა – რაში მდგომარეობდა ამ არაჰუმანური აქციის მიზეზი? ომის დროს – 1944 წ.; მაჰმადიანი მოსახლეობის დეპორტაცია საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან სამხედრო-სტრატეგიულ ამოცანებთან – თურქეთთან სახელმწიფო საზღვრის უსაფრთხოების განმტკიცებასთან იყო დაკავშირებული. 1949 წლის აქცია ბევრ ძნელად ამოუცნობ კითხვას აღძრავს, თუმცა ამ შემთხვევაშიც დოკუმენტები შეი-

ცავენ დაეჭვებას გასახლებულთა სახელმწიფოსადმი ერთგულებისა და მათი სანდოობის თაობაზე. მაგრამ რით უნდა ყოფილიყო გაპირობებული ამ ერთგულების და სანდოობის გარკვევის საჭიროება? ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა ამ კითხვაზე ერთობ ძნელია.

აღნიშნული აქციის გაგრძელებად უნდა მივიჩნიოთ 1950-1951 წლებში საქართველოში განხორციელებული რეპრესიების ახალი ტალღა. საქართველოდან გაასახლეს 1950 წ. – 1273 ოჯახი, 4716 სული, ხოლო 1951 წ. – 2581 ოჯახი, 11458 სული, სულ 16 174 სული, შუა აზიაში. ეს იყო ყოვლად უმართებულო და მიუტევებელი აქცია, რომელსაც ბევრი ადამიანის სიცოცხლე ემსხვერპლა.

1953 წ. გადაისინჯა სპეცგადასახლებულთა საქმეები, რომელთა მიხედვით ნაწილობრივ ცნობილი ხდება რეპრესირებულთა გასახლების მიზეზები, კერძოდ, ზოგს ბრალი დასდეს კონტრაბანდისტულ საქმიანობაში 20-იან წლებში, არალეგალურ მიმოსვლაში თურქეთში, თავის არიდება ომის დროს საბჭოთა არმიაში სამსახურისაგან, ზოგს ნათესავის ყოლა ემიგრაციაში, ზოგს მოღალატურ დანაშაულად ჩაეთვალა ტყვედ ყოფნა, გერმანელებთან თანამშრომლობა და ა. შ.

მოსახლეობის ეგრეთწოდებული არასაიმედო ნაწილის მიმართ განხორციელებული რეპრესიების ახალი ტალღა საქართველოში 40-იანი წლების ბოლოს და 50-იანი წლების დასაწყისში ნაწილობრივ დაკავშირებული იყო ხელისუფლების რეემიგრაციის პოლიტიკასთან, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართული ემიგრაციის ანტისაბჭოთა საქმიანობის პარალიზებას, თუმცა ემიგრაცია იმ დროისათვის აღარ წარმოადგენდა საბჭოთა რეჟიმისათვის საშიშ ძალას, რადგან იგი დაშლილი იყო. ემიგრანტთა „გადმობირების" მიზნით საფრანგეთში იგზავნებოდნენ პასუხისმგებელი პირები, რომელთა მიერ გაწეულ პროპაგანდას შედეგად მოჰყვა ემიგრანტთა ნაწილის დაბრუნება სამშობლოში 1947 წელს. მაგრამ ორიოდე წლის შემდეგ რეემიგრირებულნი დააპატიმრეს და როგორც „არასაიმედონი" საქართველოდან გაასახლეს.

40-იანი წლების ბოლოს შეკონწიწებულ იქნა „მეგრელ ნაციონალისტთა ჯგუფის საქმე". სკკპ ცენტრალურმა კომიტეტმა განიხილა საკითხი „საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციაში არსებული მდგომარეობის შესახებ", რის შედეგადაც

მეგრელ ხელმძღვანელ მუშაკთა ჯგუფს წაუყენეს ადგილობრივი- მეგრული ნაციონალიზმის ბრალდება, რაც საკადრო პრობლემას უკავშირდებოდა. ამის გამო თანამდებობიდან გაანთავისუფლეს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი კანდიდ ჩარკვიანი, დააპატიმრეს მეორე მდივანი მ. ბარამია, სახელმწიფო უშიშროების მინისტრი ა. რაფავა, რესპუბლიკის გენერალური პროკურორი ს. შონია და მისი მოადგილე ი. რაფავა, კომკავშირის ლიდერი მ. ზოდელავა, თბილისის ზოგიერთი რაიკომის მდივანი და სამეგრელოს რეგიონის ყველა რაიკომის მდივანი და სხვ. მათ ბრალად დასდეს ანტისაბჭოთა ჯგუფში მუშაობა და უცხოეთის ქვეყნების აგენტობა. ეს აქცია მიზნად ისახავდა და ემსახურებოდა ბერიას ჩამოშორებას ხელისუფლებისაგან. დაპატიმრებულთ მოუხდათ მძიმე ფსიქოლოგიური და ფიზიკური ზემოქმედების გადატანა. მაგრამ 1953 წლის 10 აპრილს სკკპ ცკ პრეზიდიუმმა მიიღო დადგენილება ე. წ. მეგრული ნაციონალისტური ჯგუფის საქმის ფალსიფიკაციად კვალიფიცირებისა და მთლიანად ამ საქმის გამო რეპრესირებულ პირთა სრული რეაბილიტაციას შესახებ. პარტიულ და სამართლებრივ პასუხისგებაში იქნენ მიცემული „მეგრელთა საქმის" ფაბრიკაციის მონაწილენი. ეს არ ნიშნავდა იმას, რომ თითქოს საქართველოს ხელმძღვანელი ორგანოების მუშაობაში არ არსებობდა სერიოზული ნაკლოვანებანი, რაც გამოწვეული იყო მნიშვნელოვანწილად ხელმძღვანელი კადრების არასწორი შერჩევით და აგრეთვე იმით, რომ საზოგადოებას არ ეძლეოდა შესაძლებლობა გაეკონტროლებინა ხელმძღვანელ მუშაკთა საქმიანობა.

მეორე მსოფლიო ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვებას მოჰყვა ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის გაძლიერება, რაც ი. სტალინის პიროვნების კულტის აღზევებას ემსახურებოდა, რადგან ოფიციალური პროპაგანდა და მასობრივი თვითშეგნებაც საბჭოთა ქვეყნის ყველა მიღწევას ი. სტალინს მიაწერდა.

ი. სტალინის გარდაცვალებამ 1953 წლის 5 მარტს გამოიწვია ავტორიტარული სისტემის კრიზისი, რაც ხელისუფლებისათვის დაწყებული ბრძოლის შედეგი შეიძლება ყოფილიყო. ხელისუფლების სათავეში მოექცა ნ. ხრუშჩოვი. 1953 წლის 26 ივნისს დააპატიმრეს ლ. ბერია, რომელმაც სტალინის გარ-

დაცვალების შემდეგ (1952 წლის დეკემბერში იგი განთავისუფლებულ იქნა შინაგან საქმეთა მინისტრის თანამდებობიდან) კვლავ დაიკავა საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველი მოადგილისა და შინაგან საქმეთა მინისტრის თანამდებობები. იგი დახვრიტეს „მავნებლური ანტიპარტიული და ანტისახელმწიფოებრივი ქმედების გამო", როგორც ხალხის მტერი.

პიროვნების კულტის საწინააღმდეგოდ ხელისუფლება ხაზს უსვამდა ხელმძღვანელობის კოლექტიური პრინციპის მნიშვნელობას, მაგრამ იგი რჩებოდა ფორმალურ მოთხოვნად.

1953-1954 წლებში დაწყებული რეპრესირებულთა რეაბილიტაცია გრძელდებოდა.

ახალმა ხელისუფლებამ სცადა სტალინური რეჟიმის ლიბერალიზაცია და დემოკრატიზაცია, მაგრამ არსებული პოლიტიკური სისტემის საფუძვლების უცვლელად დატოვების პირობებში მან ხელი შეუწყო ვოლუნტარიზმს, ფაქტობრივად სოციალისტური რეჟიმის რღვევის დაწყებას, რომელმაც სამი ათეული წელი გასტანა და დამთავრდა კომუნისტური მმართველობის მარცხით. დაიშალა საბჭოთა კავშირი და წარმოიქმნა დამოუკიდებელი სუვერენული სახელმწიფოები.

პიროვნების კულტის კრიტიკა სკკპ XX ყრილობაზე მიმართული იყო არა პროსაბჭოურ სივრცეში დიქტატორული რეჟიმის, არამედ მხოლოდ ი. სტალინის პიროვნების წინაღმდეგ, რასაც დიდი რეაქცია მოჰყვა საქართველოში. ი. სტალინის სამშობლოში მისი კრიტიკა მიიჩნიეს მათი რწმენისა და იდეალის ხელყოფად, ქართველი ერის დამცირებად და შეურაცხყოფად, რადგან სტალინის სახელი ეროვნული სიამაყის სიმბოლოდ იყო აღქმული. ი. სტალინი როგორც ბელადი დიდი პატივისცემით და ავტორიტეტით სარგებლობდა არა მარტო ქვეყნის შიგნით, არამედ მსოფლიოში საერთოდ, და განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომში ფაშიზმის განადგურებაში შეტანილი პირადი წვლილისათვის.

პიროვნების კულტის დაგმობამ, რომელიც დროის მიხედვით დაემთხვა ი. სტალინის გარდაცვალების მესამე წლისთავს, გამოიწვია თბილისის, გორის, ქუთაისისა და სხვა ქალაქების ახალგაზრდობის გამოსვლა-მანიფესტაცია. განსაკუთრებით ხალხმრავალი იყო მიტინგი თბილისში სტალინის მონუმენტთან. რესპუბლიკის ახალგაზრდობა გამოვიდა ი. სტა-

ლინის დასაცავად, რადგან მისთვის ძნელი იყო ერწმუნა სტალინისათვის მიწერილი ბოროტმოქმედებანი ხალხის ინტერესების საზიანოდ. სტალინის კრიტიკა აღქმულ იქნა ეროვნული ღირსების დამცირებად. სტალინის მონუმენტთან თბილისში გამოდიოდნენ მოსწავლეები, სტუდენტები, მუშები, გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწეები, მწერლები, პოეტები, რომლებიც საჯაროდ კითხულობდნენ ლექსებს და ა. შ. დემონსტრანტთა ნაწილი გაემართა კრწანისის სამთავრობო რეზიდენციისკენ იმ დღეებში თბილისში ჩამოსული ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის თავმჯდომარის მოადგილის ჯუ დესთან შესახვედრად, თხოვნით მიეღო მონაწილეობა სანაპიროზე სტალინის მონუმენტთან გამართულ მიტინგში. მაგრამ ჯუ დემ ავადმყოფობის გამო მიტინგზე გაგზავნა თავისი წარმომადგენელი, რომელმაც მოკლე სიტყვა წარმოსთქვა. გაისმოდა შეძახილები: დიდება ლენინს, სტალინს, მაო-ძე დუნს!

რესპუბლიკის იმდროინდელი თავკაცი ვ. მჟავანაძე სამგზის შეხვდა მომიტინგეებს, რომელთაც სთხოვდა დაშლილიყვნენ არსებული რეჟიმის პირობებში მოსალოდნელი საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით. მიუხედავად ხალხის დიდი თავმოყრისა, თავდაპირველად თბილისში, ასევე გორში, ქუთაისში, ბათუმში, სოხუმში, ცხინვალში და სხვა ქალაქებში არ ჰქონია ადგილი მართლწესრიგის დარღვევის შემთხვევას.

დაძაბულ მდგომარეობასთან დაკავშირებით თბილისში მოსკოვიდან ჩამოვიდა საბჭოთა შეიარაღებული ძალების პოლიტსამმართველოს პასუხისმგებელი მუშაკი, რომელმაც ფაქტობრივად აიღო თავის ხელში „უნესრიგობის" აღკვეთის საქმე, რესპუბლიკის ხელმძღვანელების აზრის სრული იგნორირებით. ნ. ხრუშჩოვის ბრძანებით თბილისში შემოიყვანეს სამხედრო ნაწილი და ჯავშან-ტექნიკა.

მანიფესტაციამ თბილისში კულმინაციას მიაღწია 1956 წლის 9 მარტს ღამით, როდესაც ახალგაზრდების ერთი ჯგუფი გაემართა კავშირგაბმულობის სახლისაკენ, რათა მიკროფონით გამოეცხადებინათ მიტინგის ზოგიერთი მოთხოვნები. მაგრამ კავშირგაბმულობის სახლში ისინი არა თუ შეუშვეს, არამედ ჩახოცეს, ტყვია დაუშინეს მომიტინგეებს რუსთაველის პროსპექტზე. ტყვიებით დაიცხრილა სასტუმრო „თბილისის" კედლები, სანაპიროსკენ უკანდახეულთ დაახვედრეს ტა-

ნკები, სამხედროები მოქმედებდნენ დამოუკიდებლად, ებრძოდნენ მომიტინგეებს.

არ გამოირიცხნენ პროვოკატორებიც, რომლებმაც თავიანთი ანგარებიანი ინტერესებით ხელი შეუწყეს სისხლისღვრას კავშირგაბმულობის სახლთან და სტალინის მონუმენტთან სანაპიროზე, სადაც ტანკები და ჯარისკაცები გარს შემოერტყნენ მომიტინგეებს. ისინი ლანძღავდნენ, სცემდნენ და ესროდნენ მათ. რამდენიმე წუთში დამთავრდა ეს სისხლიანი დარბევა.

მშვიდობიანი მომიტინგეები იყვნენ უიარაღონი, ამიტომ არ იყო არცერთი მოკლული სამხედროებს შორის. ცეცხლსასროლი იარაღით 9 მარტს დაიღუპა, როგორც ეს დოკუმენტურად დადგინდა უკანასკნელ ხანს, 23 კაცი, მათგან იყო საშუალო სასწავლებლის რამდენიმე მოსწავლე, 4 მუშა, 2 სტუდენტი და ა. შ. ოფიციალური ცნობით დაიჭრა 36, მათ შორის 22 კავშირგაბმულობის სახლთან. დადგენილია დაღუპულთა, დაჭრილთა და გასამართლებულ-დასჯილთა პიროვნებებიც[6].

1956 წლის 9 მარტის დემონსტრაციებისა და მანიფესტაციის დროს და ტრაგედიის შემდეგ გაჩნდა მთავრობის საწინააღმდეგო ხელნაწერი ფურცლები და დაბეჭდილი პროკლამაციები, რომლებიც ი. სტალინის პიროვნების და მოღვაწეობის დაცვასთან ერთად, გადაიქცნენ საბჭოთა რეჟიმის დაგმობის, საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მოწოდებად – „თავისუფლება საქართველოს" და სხვ.

10 მარტს წინადღით დაღუპულთა დაკრძალვასთან დაკავშირებით თბილისის მოსახლეობის მღელვარების შიშით, შემოღებულ იქნა სამხედრო პატრულირება. სახელმწიფომ იკისრა დაღუპულთა დაკრძალვა საიდუმლოდ, მხოლოდ ოჯახის ახლობელთა დასწრებით.

ამის შემდეგ დაიწყო გამოძიება, დაპატიმრებულ იქნა 318, მათგან 10 დღიდან ერთ თვემდე იზოლაციაში იმყოფებოდა 290 კაცი. რესპუბლიკის რამდენიმე ხელმძღვანელი მუშაკი 9 მარტის ამბებთან დაკავშირებით გაანთავისუფლეს თანამდებობებიდან, ზოგიერთები გარიცხეს კომუნისტური პარტიიდან და კომკავშირიდან. სამაგიეროდ დაუსჯელნი დარჩნენ რუსი გენერლები, რომელთა ბრძანებით იქნა გამოყენებული ცეცხლსასროლი იარაღი უიარაღო ახალგაზრდობის წინააღმდეგ.

ქართველი ახალგაზრდობის 1956 წლის 9 მარტის გამოსვლა იყო ანტისამთავრობო პროტესტი ეროვნული შეფერილობით. ცენტრმა 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედია თბილისში შეაფასა, როგორც ანტისაბჭოთა, ნაციონალისტური, კონტრრევოლუციური ხასიათის გამოსვლა.

9 მარტის გამოსვლამ თბილისში სტიმული მისცა ტოტალიტარიზმის დაგმობას, ისტორიულ ღირებულებათა გადასინჯვას, ქართველი ხალხის ეროვნულ გამოღვიძებას, რასაც მოჰყვა იმჟამინდელი ხელმძღვანელის ნეგატიური დამოკიდებულება საქართველოსადმი. ნ. ხრუშჩოვის ბრძანებით დაშლილ იქნა საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის უმძიმეს პერიოდში საგმირო საქმეებით გამორჩეული ქართული საჯარისო შენაერთები (414-ე ანაპის სახელობის ოთხგზის წითელდროშოვანი დივიზია), ქართველი გენერლები და ოფიცრები იძულებითი წესით ჩამოაშორეს შეიარაღებულ ძალებს, გადაყენეს. ამას გარდა, მიღებულ იქნა რიგი დისკრიმინაციული ზომებისა, მათ შორის ქართველ ოფიცრებს უარი უთხრეს სამხედრო აკადემიებში მიღებაზე და ა. შ.

50-იანი წლების მეორე ნახევარში განხორციელდა საქართველოში იმიერკავკასიის ქლუხორის რაიონიდან მეორე მსოფლიო ომის წლებში ჩასახლებული ქართველი მოსახლეობის გადმოსახლება, რაც დაკავშირებული იყო ჩრდილოეთ კავკასიიდან შუა აზიასა და ყაზახეთში დეპორტირებული ჩერქეზების, ბალყარების და სხვა ხალხების ნაწილის უკან დაბრუნებასთან. უკან მობრუნებული ქართული მოსახლეობის განსახლების რაიონები იყო ბოლნისის, თელავის, ზუგდიდის, ოჩამჩირის, გალის და სხვა. ამ მოსახლეობის რიცხვი სულ ცოტა 3 ათას სულს შეადგენდა.

ადრე გასაიდუმლოებული დოკუმენტების წყალობით ცნობილი ხდება, რომ ადგილობრივი ორგანოების წაყრუებისა და ზოგჯერ ხელშეწყობითაც ომის დროს ყაზახეთსა და შუა აზიაში საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებიდან დეპორტირებული მაჰმადიანი მოსახლეობის ნაწილი არალეგალურად ბრუნდებოდა საქართველოში. სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1956 წლის 28 აპრილის ბრძანებულებით აიკრძალა მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების გადაადგილება ერთი რესპუბლიკიდან მეორეში მუდმივ საცხოვრებლად, მაგრამ დეპორტირებულნი დაჟინებით ითხოვდნენ ად-

რინდელ საცხოვრისზე დაბრუნებას. ამასთან დაკავშირებით საკავშირო მთავრობამ 1957 წლის 31 ოქტომბერს მიიღო დადგენილება, რომელშიც მითითებული იყო: რომ „ვიღებთ რა მხედველობაში იმას, რომ საქართველოს სსრ რაიონები, საიდანაც მიმდინარეობდა აზერბაიჯანელი ეროვნების (მოსახლეობის 1939 წლის აღწერით სამცხე-ჯავახეთის მაჰმადიანი მოსახლეობა აზერბაიჯანელებად დანერეს) მოქალაქეთა გასახლება, ამჟამად დასახლებულია, ხოლო მათი განსახლებამოთავსებისა და სამეურნეო მოწყობის შესაძლებლობა რესპუბლიკის სხვა რაიონებში, საქართველოს მთავრობის განცხადებით, არ არსებობს. ამ მოქალაქეებს მიეცეთ უფლება თავიანთი სურვილით გადასახლდნენ მუდმივ საცხოვრებლად აზერბაიჯანის სსრ რესპუბლიკაში".

ომის შემდგომ განახლდა სარაიონთაშორისო ორგანიზებული სასოფლო-სამეურნეო მიგრაციები. შიდამიგრაციებისათვის გამოიყო თავისუფალი მიწები აფხაზეთში, მიწები ქვემო ქართლში, გარეკახეთში, სამცხე-ჯავახეთში და სხვა კუთხეებში, ასევე დაუსახლებელი, მაგრამ სარწყავად ათვისებულ სამგორის ველზე და კოლხეთის ამოშრობილ მიწებზე. 1951 წლიდან, როდესაც საექსპლოატაციოდ გადაეცა ზემო სამგორის სარწყავი სისტემის მაგისტრალური არხი, დაიწყო ამ ველის სასოფლო-სამეურნეო ათვისება.

50-იანი წლების დამდეგს მარნეულის სიახლოვეს ზემო იმერეთიდან გადმოსახლებულთა ბაზაზე შეიქმნა ორი მოზრდილი სოფელი. 1951-1952 წლებში სოფ. ბოლნისში ჩასახლდა 100 კომლი საჩხერისა და ონის რაიონებიდან, სამგორის ველზე კი ახალ სოფლებში – გამარჯვებასა და ახალ სამგორში 1954-1955 წლებში ჩასახლდნენ ხევსურები და სხვა მთიელები. მაგრამ ამ ახალმოსახლეთ გაუჭირდათ შეგუება მთისაგან განსხვავებულ გარემოსა და კლიმატისადმი და, ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების მიუხედავად, მათი ნაწილი უკან ბრუნდებოდა.

ორგანიზებულ მიგრაციებთან ერთად სტიქიური გადასახლებანიც გრძელდებოდა. ეს იყო უპირატესად შიდასარაიონო გადაადგილებანი, როდესაც ცალკეული მეურნეობები მთიანი სოფლებიდან მეზობელი ბარის რაიონებში თავისი სურვილით სახლდებოდნენ. შედარებით უფრო გავრცელებული ჩანს ეს მოვლენა მთიანი აჭარისა და აღმოსავლეთ საქარ-

თველოს მთიანეთის მაგალითზე. 50-იანი წლებიდან სტიქიურმა მიგრაციებმა საქართველოს მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა.

§3. ინდუსტრიული განვითარება

ომის შემდგომ პერიოდში საბჭოთა კავშირში მთლიანად ეკონომიკის აღდგენისა და განვითარების რთული ამოცანების განხორციელება ემყარებოდა პირველ რიგში ინდუსტრიის და ტრანსპორტის, განსაკუთრებით მძიმე მრეწველობის აღდგენა-განვითარებას, რადგან იგი წარმოადგენდა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზას.

საკავშირო სახალხო მეურნეობის მეოთხე ხუთწლიანმა გეგმამ (1946-1950) განსაზღვრა მოკავშირე რესპუბლიკების, მათ შორის საქართველოს სახალხო მეურნეობის აღდგენა-განვითარების ძირითადი დავალებანი, არა მარტო მანგანუმის, ქვანახშირის, ელექტროენერგიის და სხვა დარგების განვითარება, არამედ ასევე ახალი სამრეწველო დარგების – საავტომობილო მრეწველობის შექმნა და მეტალურგიის განსაკუთრებით ფართო განვითარება. ამ მიზნით დაისახა საქართველოში ამიერკავკასიის (შემდგომ რუსთავის) მეტალურგიული და ქუთაისის საავტომობილო ქარხნების, გორის ბამბეულის კომბინატისა და ტრესტ „ჭიათურმარგანეცის" ცენტრალური გამამდიდრებელი ფაბრიკის მშენებლობანი.

საქართველოში, ისევე როგორც მთელ საბჭოთა კავშირში მრეწველობის მშვიდობიან ყაიდაზე გარდაქმნა ძირითადად დამთავრდა 1946 წელს. ამ პროცესში რესპუბლიკის მრეწველობის განვითარებას თავისი თავისებურებანი ჰქონდა, რომელიც მდგომარეობდა იმაში, რომ თუ ამ პროცესს საბჭოთა კავშირში მთლიანად თან ახლდა წარმოების შემცირება, საქართველოში მას არ მოჰყოლია ამგვარი შედეგი. ეს გაპირობებული იყო იმით, რომ შეუფერხებლად მუშაობდნენ ძირითადად ადგილობრივ სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულის გადამუშავებაზე მომუშავე საწარმოები. დასახული გეგმების განხორციელების ერთ-ერთი მთავარი პირობა იყო სახალხო

მეურნეობაში დასაქმებულ მუშა-მოსამსახურეთა შრომითი აქტივობა. ამიტომ ხელისუფლება დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ტრადიციული შეჯიბრების ფართოდ გაშლას, რაც საწარმოო მიღწევების უმნიშვნელოვანეს ბურკეტად განიხილებოდა იმ დროს.

ომის შემდგომ პირველ წლებში განხორციელდა რიგი ღონისძიებებისა მრეწველობის და მისი ცალკეული დარგების მუშაობის გაუმჯობესების მიზნით, კერძოდ, ადმინისტრაციულ-სამმართველო პერსონალის შტატების შემცირება, რის შედეგად სამმართველო აპარატის ათასობით სპეციალისტი გადაყვანილ იქნა სამუშაოდ მატერიალური წარმოების სფეროში.

მაგრამ ომისშემდგომ წლებში მრეწველობის ბევრ საწარმოში დამკვიდრდა დანაშაულებრივი პრაქტიკა გეგმების შესრულების სახელმწიფო ანგარიშებში ფაქტობრივად დაუმზადებელი პროდუქციის გამოშვებულად მიწერა, ხოლო ტრანსპორტზე, სამშენებლო ორგანიზაციებსა და სოფლის მეურნეობაში შეუსრულებელი სამუშაოების შესრულებულად ჩათვლის გაუკუღმართებული პრაქტიკაც. ეს იმ მიზნითაც ხდებოდა, რომ „გამარჯვება" მოეპოვებინათ ან შეჯიბრებაში უკვე დაკავებული ადგილი დაემკვიდრებინათ.

1948 წ. განხორციელდა ღონისძიებანი რესპუბლიკის ადგილობრივი მრეწველობის და სარეწაო კოოპერაციის საწარმოთა მუშაობის გასაუმჯობესებლად, რადგან დადგენილი იყო ფაქტები, რომ აღნიშნული საწარმოები დანაგვიანებულნი იყო სახელმწიფო ქონების დამტაცებლებით, სპეკულანტებით და ა. შ.

ომის შემდეგ საქართველოს სახალხო მეურნეობის თითქმის ყველა დარგი, მათ შორის უპირველესად მრეწველობა განიცდიდა კვალიფიციურ მუშათა კადრების დიდ ნაკლებობას, მიუხედავად იმისა, რომ შრომითი რეზერვების, პროფესიულ-ტექნიკური განათლების სისტემის სასწავლებლებმა 1946-1950 წლებში სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგში სამუშაოდ გაგზავნეს 36,8 ათასი ახალგაზრდა კვალიფიციური მუშა.

ჯერ კიდევ 1944 წლის ივლისიდან მშენებლობის პროცესში არსებული ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობისათვის საქართველოში მობილიზებულ იქნა გა-

საწვევი ასაკის 4 890 ახალგაზრდა, რომელთაგან რუსეთის და უკრაინის სხვადასხვა მეტალურგიულ საწარმოებში სასწავლებლად გაიგზავნა დაახლოებით 3 ათასი კაცი. მაგრამ ამ საქმეში თავი იჩინა სერიოზულმა სიძნელეებმა, კერძოდ, ახალგაზრდა მუშათა ნაწილმა, რომელთაც ამიერკავკასიის მეტალურგიულ ქარხანაში სამუშაოდ ამზადებდნენ, სწავლა მიატოვა საწარმოთა ხელმძღვანელების მხრივ მათი სწავლებისადმი გულგრილი დამოკიდებულების, თუ საყოფაცხოვრებო პირობების მოუგვარებლობის და სხვა მიზეზთა გამო.

რუსეთის სხვადასხვა საავტომობილო ქარხნებში სასწავლებლად გაიგზავნა აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს რაიონებში შერჩეული 3 ათასი ახალგაზრდა. მათთან ერთად კვალიფიკაციის ამაღლებისა და მომავალ ქართველ ავტომშენებელ მუშაკთა კადრების საწარმოო სწავლების ხელმძღვანელობისათვის გაიგზავნა 30 ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკი.

მეტალურგთა მოსამზადებლად თბილისში შეიქმნა მეტალურგიული ტექნიკუმი, ხოლო ქუთაისის საავიაციო ტექნიკუმი გადაკეთდა საავტომობილო ტექნიკუმად.

დაიწყო თბილისის მეტროპოლიტენის მშენებლობა, რომლის მუშახელით უზრუნველყოფის მიზნით თბილისის საწარმოებიდან და ორგანიზაციებიდან მოსკოვში გაიგზავნა რამდენიმე ათასი ახალგაზრდა. ამასთან ერთად გამოცდილი სპეციალისტები უმთავრესად რუსეთიდან და უკრაინიდან იგზავნებოდნენ საქართველოს ახალ სამრეწველო საწარმოებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა რუსთავის მეტალურგიული ქარხანა და მის ბაზაზე მშენებარე ახალი ქალაქი რუსთავი.

ომის შემდგომ წლებში ეკონომიკისა და კულტურის ზრდასთან ერთად მოხდა რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებანი მრეწველობაში, მშენებლობასა და ტრანსპორტზე დასაქმებულ მუშა-მოსამსახურეთა შემადგენლობაში.

საქართველომ მოსახლეობის რაოდენობის მხრივ ომამდელ დონეს მიაღწია 1954 წელს.

1941 წლის 1 იანვრისათვის იგი შეადგენდა 3 680,6 ათასს, 1954 წ. – 3 675,9 ათასს, 1955 წ. კი – 3 927,7 ათას კაცს[8].

ომის შემდგომ გაიზარდა ქალაქებისა და ქალაქის ტიპის დაბების რიცხვი. 1940 წლის დამდეგისათვის საქართველოში იყო 28 ქალაქი და 24 ქალაქის ტიპის დასახლება. 1956 წლის

დამდეგისათვის კი 32 ქალაქი და ამდენივე დაბა. მოხდა მოსახლეობის გადანაწილება ქალაქსა და სოფელს შორის. 1940 წლის დამდეგისათვის ქალაქის მოსახლეობა შეადგენდა 173 ათას კაცს ანუ საქართველოს მთელი მოსახლეობის 30 პროცენტზე მეტს, 1954 წლის დამდეგისათვის კი ქალაქებში ცხოვრობდა 1 365,7 ათასი კაცი, ანუ საქართელოს მთელი მოსახლეობის 34 პროცენტზე მეტი[9]. ქალაქის მოსახლეობის ზრდა მოხდა უმეტესად მრეწველობისა და მშენებლობის მუშათა რიცხვის ზრდის ხარჯზე.

1946-1949 წლებში დიდი მუშაობა ჩატარდა ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის და ქუთაისის საავტომობილო ქარხნების ასაშენებლად, რომ უკვე საექსპლოატაციოდ იყო გადაცემული ამ მშენებლობებზე დამხმარე საამქროები და რუსთავის თბოელექტროცენტრალის პირველი რიგი. აიგო მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზები, კვების (ჩაის, ღვინის, ხორცის, რძის) და მსუბუქი მრეწველობის საწარმოები, რკინიგზის ახალი ხაზები (ჭიათურა-ზესტაფონი, ტყვარჩელი-ოჩამჩირე, მირზაანი-კაჭრეთი), ახალი გზატკეცილები, ხიდები და სხვა საგზაო ნაგებობანი, სამელიორაციო სისტემები, აგრეთვე საცხოვრებელი სახლები, საავადმყოფოები, სკოლები და საბავშვო ბაღები. ამასთანავე ადგილი ჰქონდა სერიოზულ ნაკლოვანებებს – სამშენებლო მასალის დაბალი ხარისხი, საბინაო მშენებლობის ჩამორჩენა, მუშახელის უკმარისობა. სამშენებლო ორგანიზაციები არ იყვნენ უზრუნველყოფილი მექანიზმებით და რაც ჰქონდათ, იმასაც არარაციონალურად იყენებდნენ.

50-იანი წლების მეორე ნახევარში არ შესრულდა ამიერკავკასიის მეტალურგიული და ქუთაისის საავტომობილო ქარხნების, ჭიათურის ცენტრალური გამამდიდრებელი ფაბრიკის და რამდენიმე სხვა საწარმოს სამშენებლო-სამონტაჟო სამუშაოები, ამის შედეგად თუჯის წარმოების, სატვირთო ავტომობილებისა და სხვა სამრეწველო პროდუქციის წარმოების სახელმწიფო დავალებანი.

მეხუთე ხუთწლედში დამთავრდა ძირითადად ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობა. 1951 წლის 18 აგვისტოს ქუთაისის საავტომობილო ქარხნის კონვეიერიდან გადმოვიდა პირველი ქართული სატვირთო ავტომობილი. მოქმედ საწარმოთა მწყობრში ჩადგნენ შაორის, ორთაჭალისა და

სამგორის ჰიდროელექტროსადგურები, გორის ბამბეულის კომბინატის პირველი რიგი, რუსთავის აზოტოვანი სასუქების ქარხანა. აიგო თბილისი-კიროვობადის მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზი.

ომის შემდგომ წლებში იქნა ათვისებული შავი ლითონის გლინვა და ფოლადის მილების წარმოება. ამ პერიოდში დაიწყო ფაქტობრივად სამრეწველო მოცულობის ფოლადის წარმოებაც. საქართველოს მრეწველობამ ომისშემდგომ პერიოდში აითვისა ასობით ახალი სახეობის პროდუქციის წარმოება, მათ შორის თბომავლები, თვითმავალი მცურავი სატუმბავი სადგურები, კომკურაამწეები, ელექტროვიბრაციული მანქანები, უნივერსალური სახარატო და ხრახსაჭრელი ჩარხები, მანქანები ჩაის, მეღვინეობისა და საფეიქრო მრეწველობისათვის, მინერალური სასუქები, მინის ტარის წარმოება საკონსერვო მრეწველობისათვის, პლასტმასის ნაკეთობანი და სხვა სამრეწველო პროდუქცია.

ტრანსპორტის, ისევე როგორც მრეწველობის განვითარებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა ამ დარგში დასაქმებულ მუშა-მოსამსახურეთა, უმთავრესად ნოვატორთა შრომითმა აქტივობამ. 1940 წელთან შედარებით 1953 წელს საქართველოს რკინიგზების საექსპლოატაციო სიგრძე გადიდდა (1133 კმ-დან 1335 კმ-მდე), ხოლო ელექტრიფიცირებული გზის სიგრძე (275 კმ-დან – 577 კმ-მდე), თითქმის ერთი ორად გაიზარდა ტვირთბრუნვა, ხოლო რკინიგზით მგზავრთა გადაყვანა შემცირდა 22,4 მლნ-დან 19,3 მლნ-კაცამდე[10]. მაგრამ გადიდდა მგზავრთა გადაყვანა და ტვირთბრუნვა საავტომობილო და საჰაერო ტრანსპორტით.

ომის შემდგომ პერიოდში მნიშვნელოვანი შედეგები იქნა მიღწეული საზღვაო ტრანსპორტის აღდგენა-განვითარების საქმეში. ეს შედეგები გამოიხატა იმაში, რომ საქართველოს შავი ზღვის ნავსადგურებმა კვლავ დაიკავეს მეორე ადგილი რესპუბლიკის საერთო ტვირთბრუნვაში. გაძლიერდა ბათუმის და ფოთის ნავსადგურების როლი საბჭოთა კავშირის საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობაში.

ომის შემდგომ წლებში მწვავედ იდგა სახალხო მეურნეობაში მეცნიერებისა და ტექნიკის უახლესი მიღწევების დანერგვის საკითხი, რადგან იგი ნელა ინერგებოდა მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის მთელ რიგ დარგებში. საკმაო

ყურადღება არ ექცეოდა მაღალი წარმადობის მანქანების დაპროექტებას. მთელ რიგ საწარმოებში არსებული მოწყობილობა მოძველდა, იყენებდნენ მცირე წარმადობის ტექნოლოგიას, უშვებდნენ მოძველებული კონსტრუქციის ჩარხებსა და მექანიზმებს. ბევრ საწარმოში ბატონობდა თვითკმაყოფილება, უძრაობა და რუტინაც კი. ასე იყო მთელ საბჭოთა კავშირში და მათ შორის საქართველოში. ეს კი იმას იწვევდა, რომ მრეწველობის მთელი რიგი დარგები ტექნიკურად მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდნენ მსოფლიო ინდუსტრიის ტექნიკურ დონეს.

სამწუხაროდ, ოფიციალურ სტატისტიკაში არ არის უფრო თვალსაჩინო ცნობები იმის შესახებ, თუ რა ცვლილებები მოხდა სამრეწველო პროდუქციის სტრუქტურაში, როგორი იყო ომისშემდგომ წლებში წარმოების საშუალებათა წარმოების და სახალხო მოხმარების საგნების წარმოების ხვედრი წილი რესპუბლიკის საერთო სამრეწველო პროდუქციაში. მაგრამ 1953 წლის მეორე ნახევრიდან მძიმე ინდუსტრიის უპირატესი განვითარების კურსი შეიცვალა მთლიანად საბჭოთა კავშირში. ამის გამოხატულება იყო სახელმწიფოს მიერ მიღებული სახალხო მოხმარების საქონლის წარმოების გაფართოება.

მნიშვნელოვნად გადიდდა მსუბუქი და კვების მრეწველობისათვის გათვალისწინებული საბიუჯეტო სახსრები. სახალხო მოხმარების საგნების წარმოებაში ფართოდ ჩაებნენ მანქანათმშენებელი ქარხნები და მძიმე ინდუსტრიის სხვა საწარმოები. ასეთ პირობებში დაირღვა მძიმე მრეწველობის და მსუბუქი მრეწველობის პროდუქციის ზრდის ტემპების ადრინდელი თანაფარდობა მსუბუქი მრეწველობის უპირატესი ზრდის შედეგად. მაგრამ შემდეგ წლებში მიღებული ზომების საშუალებით კვლავ აღდგენილ იქნა მძიმე ინდუსტრიისა და მსუბუქი მრეწველობის თანაფარდობა მთლიანად საბჭოთა კავშირის ერთიან ეკონომიკაში. თუმცა აუცილებელი როდი იყო მძიმე ინდუსტრიის უპირატესი განვითარების გარდუვალობა უკლებლივ ყველა ეკონომიკურ რეგიონში, ოლქში, მხარეში, მოკავშირე რესპუბლიკაში.

ომისშემდგომ პერიოდში გაფართოვდა საქართველოს კავშირ-ურთიერთობა მოკავშირე რესპუბლიკებთან. გაიზარდა საქართველოს მრეწველობის როლი საზღარგარეთის ქვე-

ყნებთან, მეტადრე სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებთან საბჭოთა კავშირის ეკონომიკურ კავშირ-ურთიერთობაში.

საქართველოს სამრეწველო საწარმოებმა აღადგინეს და გააფართოვეს ომით დარღვეული კოოპერირება მოკავშირე რესპუბლიკების საწარმოებთან. ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობაში მონაწილეობდნენ მოკავშირე რესპუბლიკების სამრეწველო საწარმოები, რომლებიც ამზადებდნენ მოწყობილობას, მაგალითად, რუსთავის მეტალურგიული ქარხნისათვის, რომელიც თითქმის მთლიანად საქართველოს ფარგლებს გარეთ იყო დამზადებული.

სამაგიეროდ, საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ეკონომიკურ რეგიონში იგზავნებოდა ჭიათურის მანგანუმის მადანი, ზესტაფონის ფეროშენადნობები, თბილისური ლითონმჭრელი ჩარხები, რადიოტექნიკური და ჰიდრომეტრიული ხელსაწყოები, ქუთაისის ავტომობილები და სამთო მოწყობილობა, ფოთის მინასაწოვები, ბათუმის თბომავლები, მინერალური წყლები, კონსერვები, ჩაი, ღვინო და კონიაკი. რესპუბლიკის გარეთ გადიოდა რუსთავის მეტალურგიული, ქუთაისის საავტომობილო და თბილისის ჩარხსაშენებელი ქარხნების პროდუქციის თითქმის 80 პროცენტი. თავის მხრივ, საქართველოს მრავალი სხვადასხვა სახის სამრეწველო საქონელი შემოჰქონდა მოკავშირე რესპუბლიკებიდან.

1953 წელს თბილისის, ქუთაისის, რუსთავის, სოხუმის, ბათუმის, ჭიათურის, ზესტაფონის, ფოთის, გორის, ბორჯომის სამრეწველო საწარმოთა დამღიანი პროდუქცია საზღვარგარეთის 30-ზე მეტ ქვეყანაში იგზავნებოდა.

ქართველმა სპეციალისტებმა მიიღეს ფართო მონაწილეობა „დიად მშენებლობათა" დაპროექტებასა და მშენებლობაში.

ამავე პერიოდში დაიწყო რამდენიმე სარწყავი არხის მშენებლობა, განახლდა კოლხეთის დაბლობის ამოშრობის სამუშაოები. ფართო სამრეწველო მშენებლობის შედეგი იყო 50-იანი წლების პირველ ნახევარში აშენებული და ექსპლოატაციაში გაშვებული 107 მსხვილი სამრეწველო საწარმო საქართველოში.

§4. ცვლილებანი სოფლის მეურნეობაში

ომისშემდგომ პერიოდში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა საქართველოს სოფლის მეურნეობაში. ადგილი ჰქონდა დისპროპორციას მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის განვითარების ტემპებში, რადგან უპირატესი ყურადღება ექცეოდა ინდუსტრიულ მშენებლობას. სოფლის მეურნეობის განვითარების დაბალი ტემპი სერიოზულ სიძნელეს უქმნიდა სურსათზე მოსახლეობის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას. ამასთან ომის გავლენით მთლიანად საბჭოთა კავშირში სოფლის მეურნეობის განვითარების შეფერხების პირობებში საქართველო ვეღარ იღებდა ქვეყნის ცალკეული რეგიონებიდან მარცვლეულისა და მეცხოველეობის პროდუქტებს. ამის გამო 40-იანი წლების მეორე ნახევარში რესპუბლიკა იძულებული გახდა მაღალმწარმოებლური სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ნანილის შემცირების ხარჯზე გაედიდებინა მარცვლეულის სათესი ფართობი. როდესაც დაისვა საკუთარი წარმოების ხორბლეულით რესპუბლიკის უზრუნველყოფის საკითხი, ხორბლეულის ნათესი ფართობების გადიდების შედეგად შეიზღუდა მაღალშემოსავლიანი მრავალწლიანი ტექნიკური კულტურების განვითარება. ნადგურდებოდა დიდი რაოდენობით მრავალწლიანი ნარგავები, დიდი ზიანი მიადგა საძოვრებს. ამრიგად, შეფერხდა მაღალსაქონლური დარგების – მევენახეობის, მეჩაიეობის, მეხილეობისა და სხვა დარგების, მათ შორის მეცხოველეობის, განვითარება.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1953 წლის სექტემბრის პლენუმმა შეაფასა მთლიანად საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობის ჩამორჩენის მიზეზები და შეიმუშავა ამ დარგის განვითარების ტემპის დაჩქარების კურსი. ამ კურსის განხორციელება საქართველოში გამოიხატა სოფლის მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილებაში, კერძოდ, სადირექტივო ორგანოების გადაწყვეტილებით საქართველოში სუბტროპიკული და ტექნიკური კულტურების სწრაფად განვითარებასთან ერთად უნდა განვითარებულიყო მარცვლეულის მეურნეობა ოღონდ არა ადრე არასწორად ნავარაუდევი საკუთარი ხორბლეულით რესპუბლიკის დაკმაყოფილების კურსით, არამედ მოსავლიანობის მკვეთრი გადიდებით.

ცვლილებები მოხდა სოფლის მეურნეობისადმი ხელმძღვანელობის დარგში. მნიშვნელოვნად გაიზარდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების დამზადებისა და შესყიდვის სახელმწიფო ფასები, განსაკუთრებით მეჩაიეობასა და მეთამბაქოებაში. მეტად დაბალი იყო მეცხოველეობის პროდუქტების შესყიდვის ფასები. ამის მიზეზი მდგომარეობდა სასოფლო-სამეურნეო გადასახადის გაწერის არასწორ სახელმწიფო სისტემაში. გადასახადის გაწერის წესის მიხედვით დასაბეგრი თანხა განისაზღვრებოდა კოლმეურნის პირად სარგებლობაში არსებული სხვადასხვა კულტურების ნათესისა და პირუტყვის რაოდენობის მიხედვით. ეს აიძულებდა გლეხს შეემცირებინა ვაზის, ხეხილის ფართობი და პირუტყვის რაოდენობა, რომელიც მასობრივად ნადგურდებოდა.

ომისშემდგომ წლებში მძიმე მდგომარეობის გამოსასწორებლად დიდი მუშაობა იქნა გაწეული ნასვენი მიწების ათვისების, მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების რიცხვის გადიდებისა და ტექნიკური შეიარაღების დარგში. 1945-1953 წლებში საქართველოში შეიქმნა 43 ახალი მანქანა-ტრაქტორთა სადგური. 1949 წ. დაარსდა სპეციალური საკონსტრუქტორო ბიურო ჩაისა და ციტრუსების მეურნეობისათვის მანქანების შესაქმნელად. 1949-1953 წლებში ამ ბიურომ შექმნა ჩაის ბუჩქის საჭრელი, აგრეთვე ჩაის პლანტაციების საკულტივაციო და სხვა სახეობის მანქანები, ჩაის საკრეფი მანქანის საცდელი ნიმუშები, მაგრამ არ სრულდებოდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში ელექტროენერგიის დანერგვის ყოველწლიური გეგმები. მცირე რაოდენობით ხმარდებოდა ელექტროენერგია კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების საწარმოო საქმიანობას.

ამ პერიოდში ფართო ხასიათი მიიღეს საირიგაციო და სამელიორაციო სამუშაოებმა. 1946 წლის აგვისტოში დაიწყო ზემო სამგორის სარწყავი სისტემის მაგისტრალური არხის მშენებლობა, რომელიც გაიხსნა 1951 წლის 4 ნოემბერს. 1951 წ. დაიწყო ზემო ალაზნის სარწყავი სისტემის მშენებლობა, 150 ათასი ჰა მიწის მორწყვის უზრუნველსაყოფად. 1953-1959 წლებში საექსპლოატაციოდ გადაეცა ვანათის, თეძამ-ოკამის, მუხრანისა და ტაშისკარის არხები, აგრეთვე კოლხეთის, ენგურ-ხუმუშკურისა და წითელი გორას ამომშრობი სისტემები.

1949-1950 და 1953-1954 წლების ზამთრის ძლიერმა ყინვებმა დიდი ზიანი მიაყენეს ციტრუსების მეურნეობას. დაიღუპა ციტრუსოვანთა ნარგავები 20,7 ათას ჰექტარზე, ციტრუსოვანთა პლანტაციების 3/4-ზე მეტი.

ომის შემდგომ წლებში კოლმეურნეობათა მუშაობაში ადგილი ჰქონდა სერიოზულ დარღვევებს. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის 1946 წლის სექტემბრის პლენუმმა შესაბამისი საკავშირო გადაწყვეტილების საფუძველზე მიიღო დადგენილება „კოლმეურნეობებში სასოფლო-სამეურნეო არტელის წესდების დარღვევათა ლიკვიდაციის შესახებ", რომელშიც მხილებული იყო ამ დარღვევების მთელი რიგი ფაქტები, კერძოდ, შრომადღეების არასწორი დარიცხვა, საკოლმეურნეო მიწების დატაცებისა და საკოლმეურნეო ქონების მითვისების შემთხვევები, დარღვევები ნატურალური და ფულადი შემოსავლების აღრიცხვასა და განაწილებაში, ანგარიშნარმოებასა და ანგარიშსწორებაში. გამოვლინდა კოლმეურნეობების მიერ უკანონოდ გაცემული და განიავებული პროდუქტები, პირუტყვი, ფულადი სახსრები და კოლმეურნეობათა დებიტორული დავალიანებანი. ამ და სხვა დარღვევების მხილებას მოჰყვა საკოლმეურნეო ქონების დამტაცებელთა და სხვა დამნაშავეთა დასჯა. 1949-1952 წლებში კოლმეურნეობებს საქართველოში დაუბრუნდათ 7774 ჰა მიწა, აქედან 472 ჰა მრავალწლიანი ნარგავების ფართობი, 6926 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 93 მილიონამდე მან. ფულად და სხვ. მაგრამ მიუხედავად გატარებული ღონისძიებებისა, სასოფლო-სამეურნეო არტელის წესდების დარღვევების აღმოფხვრა ვერ მოხერხდა. დაიწყო ჩამორჩენილ წვრილ კოლმეურნეობათა გამსხვილების, შემოსავლიან მეურნეობად გარდაქმნის პროცესი, მაგრამ კოლმეურნეობათა გამსხვილების პროცესში ადგილი ჰქონდა შეცდომებს, რომელმაც გამოიწვია საზოგადოებრივი პირუტყვის სულადობის მკვეთრი შემცირება, საკოლმეურნეო ქონებისა და ფულადი სახსრების განიავება და სხვ.

ტოტალიტარულ სახელმწიფოს მცდარმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ საქართველოში განაპირობა სასოფლო-სამეურნეო ნარმოების შემცირება, მიწების ეროზია, სოფლის მოსახლეობის სტიქიური მიგრაციები, ამის შედეგად სოფლის მო-

სახლეობის შემცირება, ზოგიერთი მთიანი სოფლის დაცარიელება-გაუქმება და ა. შ.

1957 წლის სამთავრობო გადაწყვეტილებით განხორციელდა არარენტაბელურ კოლმეურნეობათა ბაზაზე ახალი საბჭოთა მეურნეობების შექმნა. 1958 წ. საქართველოში ითვლებოდა ყველა ტიპის და უწყების 117 საბჭოთა მეურნეობა, ნაცვლად 98-ისა 1953 წ.[11] ამასთან სოფლის მოსახლეობის ზრდისა და გამსხვილებულ ძნელად სამართავ კოლმეურნეობათა კვლავ დაწვრილერთეულების შედეგად, კოლმეურნეობათა საერთო რაოდენობა გაიზარდა. 1958 წ. მან მიაღწია 2258-ს[10].

თვისებრივი ცვლლებები მოხდა გლეხობის შემადგენლობაში. შემცირდა სოფლის მოსახლეობაში კოლმეურნეთა ხვედრითი წილი. შეიცვალა ამ მოსახლეობის პროფესიული შემადგენლობა.

50-იანი წლების ბოლოდან მკვეთრად იჩინა თავი სოფლის მეურნეობის დაკნინების ტენდენციამ, რასაც მნიშვნელოვანწილად ხელი შეუწყო 1958 წ. მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების გაუქმებამ, მათი ტექნიკის მიყიდვამ კოლმეურნეობებისათვის. მეტად დაბალი იყო სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა მექანიზაციის დონე განსაკუთრებით საქართველოს მთიან რაიონებში, სადაც რელიეფი, მკვეთრად დანაწევრებული სახნავი მიწის ფართობები მექანიზაციის ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობას არ იძლეოდა.

ადმინისტრაციულ-მბრძანებლურ მიდგომათა პარალელურად სოფლის მეურნეობაშიც ფართოდ გამოიყენებოდა როგორც მთლიანად საბჭოთა კავშირში, საქართველოშიც შრომითი მეტოქეობის – სოციალისტური შეჯიბრებისა და მორალური წახალისების მეთოდები.

მიღწევები სოფლის მეურნეობაში გაცილებით მეტი იქნებოდა, საბჭოთა სახელმწიფოს აგრარულ პოლიტიკაში რომ არ ყოფილიყო შეცდომები და ნაკლოვანებანი, რაც მომდევნო პერიოდში კიდევ უფრო გაღრმავდა და მეტი უარყოფითი შედეგების მომტანი აღმოჩნდა. ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური რეჟიმის პირობებში თუ საკოლმეურნეო წყობილებამ სოფლად ასე თუ ისე გაართვა თავი დიდ სიძნელეებს, 50-იან წლებში იგი ერთგვარ ჩიხში აღმოჩნდა და დაიწყო შექმნილი

მდგომარეობიდან გამოსვლის ძიება ზერელე ექსპერიმენტების სახით.

§5. კულტურა

ომისშემდგომ წლებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა საქართველოს განათლების სისტემაში. რესპუბლიკის ხელისუფლების წინადადებით და საკავშირო მთავრობის სანქციით 1946 წლის 28 მარტს მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება საშუალო სკოლებში სწავლების ვადად 11 წლის, ხოლო არასრულ საშუალო სკოლებში 8 წლის დაწესების შესახებ, რაც ნაწილობრივ მოტივირებული იყო არარუსულ სკოლებში რუსული ენის სწავლების გაუმჯობესების აუცილებლობით.

1953 წლიდან გატარდა აფხაზური და ოსური სკოლების რეორგანიზაცია, რის შედეგადაც გამოსნორებულ იქნა 1946 წლიდან აფხაზეთისა და სამხრეთ-ოსეთის დაწყებით სკოლებში სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანის მცდარი პრაქტიკა და აღდგენილ იქნა სწავლება მშობლიურ ენაზე.

განხორციელდა სკოლების გამსხვილება. ამის შედეგად საქართველოში შემცირდა ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების რიცხვი 1953-1958 წლებში 21 ერთეულით, თუმცა მოსწავლეთა რაოდენობა გაიზარდა. სკოლებში ორცვლიანი და სამცვლიანი სწავლების შეკვეცის მიზნით აიგო ახალი სასკოლო შენობები 1951-1955 წლებში – 141, ხოლო 1956-1958 – 143. 1956 წლიდან შეიქმნა სკოლა-ინტერნატები.

ომისშემდგომ პერიოდში დიდი ყურადღება მიექცა უმაღლესი და საშუალო სპეციალური კვალიფიკაციის სპეციალისტთა მომზადებას. 1948-1953 წლებში გაიხსნა უცხო ენათა პედაგოგიური და ქუთაისის სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტები. დაიხურა ასევე ორი უმაღლესი სასწავლებელი – თბილისის სტომატოლოგიური და ფარმაცევტული ინსტიტუტები, რომლებიც შეუერთდნენ თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტს. 105-მდე შემცირდა საშუალო სპეციალური სასწავლებლების და ტექნიკუმების რაოდენობა, მათ შორის დაიხურა თბილისის მეტალურგიული და საავიაციო ტექნიკუმები.

საშუალო სკოლის კურსდამთავრებულთა ნაწილი სასწავლებლად იგზავნებოდა მოსკოვის, ლენინგრადის, კიევის და სხვა ქალაქების უმაღლეს სასწავლებლებში, ასევე საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლობდნენ სტუდენტები მოკავშირე რესპუბლიკებიდან და ზოგიერთი საზღვარგარეთის ქვეყნიდანაც.

ომისშემდგომ საბჭოთა კავშირის მეცნიერების განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართველმა მეცნიერებმა. საქართველოს მათემატიკური, ფიზიოლოგიური, გეოლოგიური, ენათმეცნიერების, ხელოვნებათმცოდნეობისა და ფსიქოლოგიური სკოლები, რომელთაც სათავეში ედგნენ აკადემიკოსები ნ. მუსხელიშვილი, ი. ბერიტაშვილი, ა. ჯანელიძე, ა. ჩიქობავა, გ. ჩუბინაშვილი და დ. უზნაძე, აქტიურად მონაწილეობდნენ მსოფლიო მეცნიერების განვითარებაში.

დიდმნიშვნელოვანი ნაშრომები შეიქმნა საზოგადოებათმეცნიერების დარგში. 1958 წ. გამოიცა საქართველოს ისტორიის ახალი სახელმძღვანელო საშუალო სკოლისათვის. 1953-1954 წლებში გამოქვეყნებული მონოგრაფიებისათვის „ნაირიურარტუ" და „ურარტუს ლურსმული წარწერები" გ. მელიქიშვილს, პირველს საბჭოთა ისტორიკოსთა შორის, მიენიჭა ლენინური პრემია.

მსხვილი მეცნიერული ნაშრომი შექმნეს ისტორიკოსებმა საქართველოს ძველი და ფეოდალური ხანის, ახალი და უახლესი ისტორიის დარგში (გ. წერეთელი, გ. მელიქიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, გ. ხაჭაპურიძე. ა. კიკვიძე, ა. სურგულაძე, ი. კაჭარავა და სხვ.), ხელოვნებათმცოდნეებმა (გ. ჩუბინაშვილი, შ. ამირანაშვილი და სხვ.), ენათმეცნიერებმა (გ. ახვლედიანი, ვ. თოფურია, ვ. ბერიძე, ქ. ლომთათიძე და სხვ.) და ლიტერატურის ისტორიკოსებმა (კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე და სხვ.).

1946-1952 წლებში გამოიცა ორთოგრაფიული და რამდენიმე დარგობრივი ტერმინოლოგიური ლექსიკონი. ამ პერიოდში მომზადდა და ნაწილობრივ გამოიცა ქართული ლიტერატურის კლასიკოსების თხზულებათა სრული კრებულები, ფოლკლორული კრებულები, თანამედროვე მწერალთა ნაწარმოებები. რუსულ ენაზე გამოქვეყნდა ქართული ლიტერატურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები.

ფილოსოფიის დარგში მომუშავე მეცნიერები (შ. ნუცუბიძე, კ. ბაქრაძე, ს. დანელია, ს. წერეთელი და სხვ.) მუშაობდ-

ნენ ქართული ფილოსოფიური აზროვნების, ესთეტიკის, ეთიკისა და ლოგიკის პრობლემებზე. 1946 წ. დაარსდა ფილოსოფიის ინსტიტუტი მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში.

მსოფლიო მეცნიერებაში ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის ნვლილია განწყობის თეორია, რომელიც ცნობილია „უზნაძის ეფექტის" სახელწოდებით.

ომისშემდგომ წლებში შეიქმნა ქართველი ეკონომისტების (პ. გუგუშვილი, ნ. ქოიავა და სხვ.) და იურისტების (თ. წერეთელი და სხვ.) დიდმნიშვნელოვანი სამეცნიერო გამოკვლევები.

ენის, ლიტერატურის, ისტორიისა და ეკონომიკის საკითხების კვლევაში მონაწილეობდნენ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აფხაზეთის დ. გულიას სახელობის და სამხრეთ-ოსეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების მეცნიერ თანამშრომლები.

საქართველო წარმოადგენდა მათემატიკურ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრს. სტალინური პრემიით აღინიშნა ნ. მუსხელიშვილის, ი. ვეკუას, შ. მიქელაძის ნაშრომები მექანიკის და დრეკადობის თეორიის, მათემატიკური ანალიზის, აგრეთვე მათემატიკური ფიზიკის დარგში და ა. შ. ქართველი ფიზიკოსები (ე. ანდრონიკაშვილი, ვ. მამასახლისოვი და სხვ.) მუშაობდნენ ლითონის ფიზიკის, კოსმოსური სხივების, გამოყენებითი ატომური და თეორიული ფიზიკის პრობლემებზე.

დიდი მეცნიერული და პრაქტიკული მნიშვნელობის თეორიულ და ექსპერიმენტულ მუშაობას ეწეოდნენ გეოლოგები (ა. ჯანელიძე, ა. თვალჭრელიძე, პ. გამყრელიძე, პ. ქომეთიანი და სხვ.), მინერალოგები, გეოგრაფები (ალ. ჯავახიშვილი, გ. გეხტმანი და სხვ.). გეოფიზიკოსები (ბ. ბალავაძე, მ. ნოდია და სხვ.) და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა სხვა დარგების მეცნიერები. გ. ძოწენიძისა და დ. დავითაშვილის ნაშრომები გეოლოგიისა და პალეონტოლოგიის დარგში აღინიშნა სტალინური პრემიებით. ფართო სამეცნიერო კვლევა-ძიება მიმდინარეობდა აბასთუმნის ასტროფიზიკურ ობსერვატორიაში. 1958 წ. აქ მექანიკური ტელესკოპით პირველად საბჭოთა კავშირში აღმოჩენილ იქნა 300-მდე მკრთალი ვარსკვლავი.

50-იან წლებში გაფართოვდა სამეცნიერო დაწესებულებათა ქსელი. 1956 წლიდან რამდენადმე შეიცვალა მეცნიერე-

ბათა აკადემიის სტრუქტურა. დაარსდა ახალი, ელექტრონიკის, ავტომატიკისა და ტელემექანიკის, არაორგანული ქიმიის და ელექტრო ქიმიის ინსტიტუტები, კლინიკური და ექსპერიმენტული ნევროლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. 1957 წლის დაარსდა პალეონტოლოგიის, 1958 წ. ხელნაწერთა ინსტიტუტებრ, ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი, 1959 წ. ამუშავდა ფიზიკის ინსტიტუტის ატომური რეაქტორი.

ომისშემდგომ ვითარდებოდა სასოფლო-სამეურნეო მეცნიერება. 1957 წ. დაარსდა სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემია. მრავალი ნაშრომი შეიქმნა მემინდვრეობასა და მემცენარეობაში, ნიადაგმცოდნეობასა და აგროქიმიაში, მევენახეობასა და მეხილეობაში, სუბტროპიკულ კულტურებში, მცენარეთა დაცვაში, მეტყევეობაში და ა. შ. (ნ. კეცხოველი, ი. ლომოური და სხვ.). სტალინური პრემიით აღინიშნა ნაშრომები აკად. ქს. ბახტაძისა ჩაის ბიოლოგიაში, ლ. დარასელიას სუბტროპიკული კულტურების, მ. დალაქიშვილისა ხორბლის მოყვანის, ა. ნატროშვილის ცხვრის ახალი ჯიშის გამოყვანის დარგში.

ომისშემდგომი წლების მანძილზე საქართველოს მეცნიერებისა და ნარმოების მუშაკებიდან 30-ზე მეტმა მიიღო სახელმწიფო პრემიები სასარგებლო წიაღისეულის საბადოთა ძიებისა და ინდუსტრიული მშენებლობის ახალი მეთოდების დანერგვის დარგში.

1956 წ. შეიქმნა არაორგანული ქიმიისა და ელექტროქიმიის ინსტიტუტი, ელექტრონიკის და ტელემექანიკის ინსტიტუტი; გამოთვლითი ცენტრი – მათემატიკის პროფილის სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულება.

1958 წ. დაარსდა გ. წულუკიძის სახელობის სამთო მექანიკის ინსტიტუტი. დავითაშვილის სახელობის პალეობიოლოგიის ინსტიტუტი.

1960 წ. დაარსდა აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი და საბჭოთა კავშირში პირველი კიბერნეტიკის ინსტიტუტი.

უფრო მაღალ დონეზე ავიდა სამედიცინო და ბიოლოგიური მეცნიერებების განვითარება. შეიქმნა სახელმძღვანელოები მორფოლოგიასა და ჰისტოლოგიაში (ა. ნათიშვილი, ნ. ჯავახიშვილი).

50-იან წლებში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კავშირ-ურთიერთობა საბ-

ჭოთა კავშირის, აგრეთვე საზღვარგარეთის სამეცნიერო ორგანიზაციებთან.

ომისშემდგომი პერიოდი ქართულ ლიტერატურაში ხასიათდებოდა როგორც უფროსი თაობის მწერლების აქტიური მოღვაწეობით, ასევე ახალი შემოქმედებითი ძალების მოსვლით. საქართველოს მწერალთა III (1946), IV (1954) და V (1959) ყრილობები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ქართული პოეზიის, პროზის, დრამატურგიის, კრიტიკის, საბავშვო ლიტერატურისა და მთარგმნელობითი მუშაობის საკითხებს.

50-იანი წლების დასაწყისში დაიწერა კ. გამსახურდიას „ვაზის ყვავილობა", კ. ლორთქიფანიძის „ნატვრისთვალი". გამოქვეყნდა მიხ. მრევლიშვილის მოთხრობა „ხარატაანთ კერა", რ. ჯაფარიძის რომანი „ჯარისკაცის ქვრივი" და „ხევის პატარძალი", ო. ჩხეიძის „ჯებირი". მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო დ. შენგელიას მოთხრობა „განძი", გ. შატბერაშვილის „მკვდრის მზე", ა. ბელიაშვილის „ვეფხია ხალიბაური", ლ. ავალიანის „ახალი ჰორიზონტი".

ომისშემდგომ პერიოდში ქართულ ლიტერატურაში ფართოდ განვითარდა ნოველის ჟანრი, რაც დაკავშირებული იყო ნაწილობრივ ქართველ პროზაიკოსთა ახალი პლეადის – გ. რჩეულიშვილის, ნ. დუმბაძის, ა. სულაკაურის, ო. იოსელიანის, თ. ჭილაძის, რ. ინანიშვილის, ე. ყიფიანის, გ. გეგეშიძის, გ. ფანჯიკიძის და სხვა მწერალთა შემოქმედებასთან.

დიდი წარმატება ხვდა წილად ისტორიულ რომანებს: ა. ქუთათელის „პირისპირ", ა. ბელიაშვილის „თავგადასავალი ბესიკ გაბაშვილისა" და „ოქროს ჩარდახს", ლ. გოთუას „გმირთა ვარამს".

50-იან წლებში ქართულ პროზაში შეიქმნა ე. წ. ბიოგრაფიული ჟანრის არაერთი საინტერესო ნაწარმოები, როგორიც იყო ვ. ჭელიძის „ივანე მაჩაბელი", ე. მაღრაძის „გრიგოლ ორბელიანი", მ. კვესელავას „ასერგასის დღე" და სხვ.

40-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 50-იან წლებში მოვიდა ახალი თაობა პოეტებისა, რომლებმაც გაამდიდრეს ქართული ლირიკა და პოეტური ეპოსი ახალი თემებით. ამ დროს შეიქმნა რ. მარგიანის, ანა კალანდაძის, ი. ნონეშვილის, მ. ლებანიძის, ხ. ბერულავას, მ. მაჭავარიანის, შ. ნიშნიანიძის, ჯ. ჩარკვიანის, ო. ჭილაძის, ტ. ჭანტურიას, მ. ქვლივიძის,

ფ. ხალვაშის, მ. ფოცხიშვილის, აფხაზი პოეტის გ. თარბას და სხვა პოეტთა ნაწარმოებები.

ვითარდებოდა დრამატურგიაც. ნაყოფიერ მუშაობას განაგრძობდნენ გამოჩენილი ქართველი დრამატურგები: პ. კაკაბაძე, რომელმაც ამ პერიოდში შექმნა ისტორიული პიესები „მეფე ვახტანგ პირველი გორგასალი", „კახაბერის ხმალი", „ცხოვრების ჯარა", დაიწერა ს. შანშიაშვილის „იმერეთის ღამეები", მ. მრევლიშვილის „ნიკოლოზ ბარათაშვილი" და „მგზნებარე მეოცნებე", ვ. კანდელაკის „მაია წყნეთელი", ნ. ნახუცრიშვილის „ფიროსმანი" და სხვ.

ომისშემდგომი წლების ცხოვრების პირობები აისახა პიესებში: ს. კლდიაშვილის „ირმის ხევი", ი. მოსაშვილის „სადგურის უფროსი", მ. მრევლიშვილის „ხარატაანთ კერა", გ. შატბერაშვილის „ფიქრის გორა", მ. ბარათაშვილის „მარინე", კ. ბუაჩიძის „ეზოში ავი ძაღლია", რ. თაბუკაშვილის „რაიკომის მდივანი" და ა. შ.

იმ დროს შექმნილი მაღალმხატვრული ნაშრომებისათვის სახელმწიფო პრემია მიენიჭათ გრ. აბაშიძეს, ი. გრიშაშვილს, გ. ლეონიძეს, ი. მოსაშვილს, ს. ჩიქოვანსა და ს. შანშიაშვილის.

არაერთი მხატვრული ნაშრომი შექმნეს საქართველოში მომუშავე აფხაზმა, ოსმა, რუსმა და სომეხმა მწერლებმა.

ქართველი მწერლები მუშაობდნენ მხატვრულ თარგმანზე. ომისშემდგომ წლებში ქართულ ენაზე ითარგმნა მსოფლიოს კლასიკური მწერლობის საუკეთესო მხატვრული ნაწარმოებები.

აღსანიშნავია, რომ ომისშემდგომ პერიოდში ქართული მწერლობის განვითარების მაჩვენებელი ხელშესახები შედეგები მიღწეულ იქნა საბჭოური იდეოლოგიური ზეწოლის გაძლიერების, ლიტერატურული შემოქმედების „სოციალისტური რეალიზმის" ჩარჩოებში იძულებით მოქცევის პირობებში. მაგრამ ქართული ლიტერატურა მიუხედავად ზოგიერთი ხარვეზისა და ნაკლისა, რაც გავლენას ახდენდა ლიტერატურული შემოქმედების დონეზე, ერთგული რჩებოდა ქართული მწერლობის განვითარების ისტორიული ტრადიციებისა.

ომის შემდგომ წლებში გამოცოცხლდა თეატრების საქმიანობა საქართველოში. ომის თემა კვლავ აგრძელებდა სიცოცხლეს სცენაზე. აღსანიშნავია ი. მოსაშვილის ახალი პიე-

სების „სადგურის უფროსი", „ჩაძირული ქვები" და „მისი ვარსკვლავის" დადგმები 1947, 1948 და 1952 წლებში რუსთაველის სახელობის და კ. მარჯანიშვილის სახელობის დრამატული თეატრების სცენაზე. მათგან ორ უკანასკნელ სპექტაკლს დიდი წარმატება ხვდა, სტალინური პრემიებით აღინიშნა. ასევე დიდი ინტერესი გამოიწვია მ. მრევლიშვილის პიესის „ხარატაანთ კერა", კ. ბუაჩიძის „ამბავი ერთი სიყვარულისა" და მ. ბარათაშვილის ლირიკული კომედიების „ჭრიჭინა" და „ჩემი ყვავილეთის" დადგმებმა თბილისის წამყვან თეატრებში.

ამ წლებში განხორციელდა ქართული კლასიკური ლიტერატურის ნაწარმოებების ინსცენირებანი: ი. ჭავჭავაძის „კაცია ადამიანის?" ა. ყაზბეგის „მოძღვარის". ვაჟა-ფშაველას „მოკვეთილის" დადგმები; აღსანიშნავია, რუსული დრამატურგიის ნაწარმოებების ი. პოპოვის „ოჯახის", ვს. ვიშნევსკის „ოპტიმისტური ტრაგედიის", ა. კორნეიჩუკის „ესკადრის დაღუპვას", აგრეთვე ნ. გოგოლის „რევიზორის", მ. გორკის „ფსკერზე" წარმოდგენები ქართული თეატრის სცენაზე.

დიდ ინტერესს იჩენდა ქართული თეატრი უ. შექსპირის დრამატურგიისადმი. ომისშემდგომ წლებში განხორციელდა „რომეო და ჯულიეტას", „ანტონიოს და კლეოპატრას" და „რიჩარდ III-ს" დადგმები რუსთაველის სახელობის და მარჯანიშვილის სახელობის დრამატულ თეატრებში. დაიდგა აგრეთვე ჯ. ფლეტჩერის „ესპანელი მღვდელი", ბ. შოუს „პიგმალიონი", ა. კასონას „ხეები ზეზეულად კვდებიან". წარმატება მოუტანა რუსთაველის სახელობის და ბათუმის სახელმწიფო თეატრებს სოფოკლეს „ოიდიპოს მეფის" დადგმამ.

ომისშემდგომი პერიოდის ქართული თეატრალური ხელოვნების განვითარება დაკავშირებული იყო რეჟისორების: მ. თუმანიშვილის, დ. ალექსიძის, ვ. ყუშიტაშვილის და ვ. ტაბლიაშვილის, მსახიობების: ა. ხორავას, ა. ვასაძის, ვ. ანჯაფარიძის, თ. ჭავჭავაძის, გ. დავითაშვილის, გ. საღარაძის, გ. შავგულიძის, ვ. გოძიაშვილის, ს. თაყაიშვილის, შ. ღამბაშიძის, ა. ჟორჟოლიანის, ა. კვანტალიანის და სხვათა სახელებთან. ამ დროს მოვიდნენ თეატრში ახალგაზრდა რეჟისორების: ლ. იოსელიანის, გ. ლორთქიფანიძის, ა. დვალიშვილის, გ. ჟორდანიას, მ. კუჭუხიძის, მსახიობების: მ. ჩახავას, ს. ყანჩელის, მ. ჯაფარიძის, მ. თბილელის, ელ. ყიფშიძის, ე. მანჯგალაძის, გ. გეგეჭკორის, რ. ჩხიკვაძის, გ. საღარაძის, კ. მახარაძის,

ტ. საყვარელიძის, ი. ტრიპოლსკის, ო. მელვინეთუხუცესის, ი. უჩანეიშვილის, ზ. კვერენჩხილაძის, ე. მაღალაშვილის და სხვათა თაობა.

ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ ქუთაისის, ჭიათურის, გორის, თელავის, ზუგდიდის, თეატრები, აფხაზური და ქართული თეატრალური დასები სოხუმში, ქართული და ოსური დასები ცხინვალში, ა. გრიბოედოვის სახელობის რუსული, ს. შაუმიანის სახელობის სომხური მოზარდმაყურებელთა ქართული და რუსული თეატრები თბილისში.

ქართული სცენის მოწინავე მუშაკთა ჯგუფი დაჯილდოვდა ორდენებითა და მედლებით. 1958 წლის თებერვალში თბილისში შედგა ქართული ცირკის პირველი წარმოდგენა.

მიუხედავად იმისა, რომ თეატრების მუშაობა ჩაყენებული იყო შეზღუდულ ჩარჩოებში სარეპერტუარო თემატიკაზე იდეოლოგიური ზეწოლის სახით, რომელიც მოითხოვდა თანადროული „უკონფლიქტო" ცხოვრების ამსახველი რეპერტუარის უპირატესობას, ქართული თეატრი ამ სირთულეებს ართმევდა თავს და ქმნიდა არაერთი მაღალი დონის თეატრალური ხელოვნების ნაწარმოებს.

ომისშემდგომ წლებში კინოხელოვნება განიცდიდა ომის წლების მძიმე მდგომარეობით გამოწვეულ შეფერხებას. მაგრამ თითო-ოროლა მაღალმხატვრული ფილმი მაინც იქმნებოდა. მაგალითად, კინოფილმი „ქეთო და კოტე" (რეჟ. ვ. ტაბლიაშვილი, 1949) და სხვ.

50-იანი წლების პირველ ნახევარში დაიწყო ქართული კინოს აღმავლობა. მოხდა შემობრუნება თანამედროვე თემატიკისაკენ. ამის მაჩვენებელი იყო ფილმები: „ჭრიჭინა", „ისინი ჩამოვიდნენ მთიდან", „ჩრდილი გზაზე", „ჩვენი ეზო", „საბუდარელი ჭაბუკი", „სხვისი შვილები". ჭრიჭინამ ფართო გამოხმაურება ჰპოვა საერთაშორისო ეკრანზეც. მთავარი როლის შემსრულებელმა ლ. აბაშიძემ ფართო პოპულარობა მოიპოვა. კინოფილმი „ჩვენი ეზო" კი (რეჟისორები თ. აბულაძე და რ. ჩხეიძე) დაჯილდოვდა ოქროს მედლით მოსკოვის საერთაშორისო კინოფესტივალზე.

ამ პერიოდში განხორციელდა ქართული ლიტერატურული ნაწარმოებების რამდენიმე ეკრანიზაცია, კერძოდ, ე. გაბაშვილის მოთხრობის „მაგდანას ლურჯა" (რეჟ. რ. ჩხეიძე და თ. აბულაძე), ი. ჭავჭავაძის „ოთარაანთ ქვრივი" (რეჟ. მ. ჭიაუ-

რელი), ა. წერეთლის „ბაში-აჩუკის" (რეჟ. ლ. ესაკია) ეკრანიზაცია.

ომისშემდგომ წლებში ქართველმა კინემატოგრაფისტებმა შექმნეს არაერთი ნახატი, თოჯინური, დოკუმენტური, მეცნიერულ-პოპულარული და დუბლირებული ფილმი. წარმატება ხვდა ნახატ ფილმს „ხელმარჯვე ოსტატი" (რეჟ. ვ. ბახტაძე).

1956 წლის 30 დეკემბერს დაიწყო ტელეგადაცემები თბილისში.

ომისშემდეგ სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდა ახალგაზრდა ქართველ კომპოზიტორთა ჯგუფი, რომელთა შემოქმედება გამოვლინდა მუსიკალური ხელოვნების სხვადასხვა ჟანრში. ქართული საოპერო ხელოვნების ახალ საფეხურად იქნა აღიარებული შ. მშველიძის ოპერა „ამბავი ტარიელისა", საყურადღებო მოვლენა იყო ა. ბუკიას საბავშვო ოპერა „დაუპატიჟებელი სტუმრები". ამ პერიოდში დაიდგა ა. კერესელიძის ოპერა „ბაში-აჩუკი", დ. თორაძის ოპერა „ჩრდილოეთის პატარძალი", შ. აზმაიფარაშვილის „ხევისბერი გოჩა" და სხვ., რომლებიც სამწუხაროდ, დიდხანს არ შერჩენია სცენას.

ომის შემდგომი პერიოდის ქართული ხელოვნების განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანეს დირიჟორებმა: შ. აზმაიფარაშვილმა, ო. დიმიტრადიმ და სხვ., მომღერლებმა: დ. გამრეკელმა, დ. ანდღულაძემ, პ. ამირანაშვილმა, ნ. ქუმსიაშვილმა, ს. ინაშვილმა, ნ. ცომაიამ, მ. ნაკაშიძემ, ნ. ხარაძემ, ე. სოხაძემ, დ. ბადრიძემ, მ. ყვარელაშვილმა, ბ. კრავეიშვილმა და სხვ.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ ხანაში შექმნილი ყველა მუსიკალური ნაწარმოები არ ყოფილა ერთიანად მაღალი ღირებულების. ზოგიერთი ოპერა შესრულდა მხოლოდ ერთხელ – პრემიერაზე.

ეს პერიოდი აღინიშნა ქართული ბალეტის ინტენსიური განვითარებით. დაიდგა გ. კილაძის ბალეტი „სინათლე". ამ ბალეტის ავტორთა და შემსრულებელთა ჯგუფი დაჯილდოვდა სტალინური პრემიით. ასეთივე ჯილდოთი აღინიშნა დ. თორაძის ბალეტის „გორდას" დადგმა. განსაკუთრებული წარმატება ხვდა ა. მაჭავარიანის ბალეტ „ოტელოს" საქართველოს გარეთაც. ამ ბალეტის დამდგმელს და მთავარი როლის შემსრულებელს ვ. ჭაბუკიანს მიენიჭა ლენინური პრემია.

ომისშემდგომ წლებში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა სიმფონიური მუსიკა. შეიქმნა ა. მაჭავარიანის, შ. მშველიძის, ა. ბალანჩივაძის, რ. ლაღიძის, შ. აზმაიფარაშვილის, ო. თაქთაქიშვილის, ა. ჩიმაკაძის სიმფონიები, სიმფონიური პოემები, კანტატები და ორატორიები. ო. თაქთაქიშვილის პირველი სიმფონია და საფორტეპიანო კონცერტი აღინიშნა სტალინური პრემიით. სიმფონიური პოემებიდან აღსანიშნავი იყო შ. მშველიძის „მინდია", ო. თაქთაქიშვილის „მწირი", ო. ბარამიშვილის „შვლის ნუკრის ნაამბობი", რ. ლაღიძის „სამშობლოსათვის", ბ. კვერნაძის „განთიადი" და სხვ. ამავე წლებში შეიქმნა ა. ბალანჩივაძის, ნ. გუდიაშვილის, ა. შავერზაშვილის, ო. გორდელის, ს. ნასიძის და სხვათა საფორტეპიანო კონცერტები.

40-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 50-იან წლებში ჩაისახა და განვითარდა ეროვნული კამერული მუსიკა, რაშიც დიდი ღვაწლი მიუძღვის ს. ცინცაძეს, რომელსაც ეკუთვნის „საჭიდაო", „მწყემსური", მეორე კვარტეტი და სამი საკვარტეტო მინიატურა, რისთვისაც მას, მაშინ ჯერ კიდევ მოსკოვის კონსერვატორიის მეორე კურსის სტუდენტს, მიენიჭა სტალინური პრემია. დაიწყო საესტრადო მუსიკის ინტენსიური განვითარება. იქმნებოდა მუსიკა ქართული ფილმებისათვის, ქართული ოპერეტა. მუსიკალური კომედიის ჟანრში ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ არჩ. კერესელიძე, ნ. გუდიაშვილი, შ. აზმაიფარაშვილი, რ. ლაღიძე, შ. მილორავა, გ. ცაბაძე და სხვ.

ომისშემდგომი წლები ქართული სახვითი ხელოვნების განვითარებაში ერთგვარი გარდატეხის პერიოდი იყო. ამ წლებში გაიშალა უფროსი და საშუალო თაობის მხატვართა გვერდით ახალგაზრდა ოსტატთა ხელოვნება. შეიქმნა ქართული სახვითი ხელოვნების მუდმივი ექსპოზიცია 1952 წ. გახსნილ ხელოვნების მუშეუმში.

სისტემატურად ტარდებოდა რესპუბლიკური და საიუბილეო, საშემოდგომო და საგაზაფხულო გამოფენები. სპეციალური გამოფენა მიეძღვნა რესპუბლიკის ინდუსტრიულ ობიექტებს, კოლმეურნეობებს და ახალმშენებლობებს, სადაც გამოფენილ იქნა დ. კაკაბაძის ე. ახვლედიანის, ქ. მაღალაშვილის, შ. მაყაშვილის, უ. ჯაფარიძის და სხვა მხატვართა ნამუშევრები.

პეიზაჟურ მხატვრობაში კვლავ ნაყოფიერად მუშაობდა უხუცესი მხატვარი ა. ციმაკურიძე („მზიანი დღე", „ქვიშხეთი"). უფრო მრავალმხრივი გახდა პორტრეტული მხატვრობა. პორტრეტების მთელი გალერეა შექმნეს ქ. მაღალაშვილმა, ა. ბაჟბეუქ-მელიქოვმა, უ. ჯაფარიძემ, კ. სანაძემ, გ. ჯაშმა. ამ პერიოდშიც თემატიკის დიდი მრავალფეროვნებით ხასიათდებოდა ლ. გუდიაშვილის შემოქმედება.

მონუმენტურ-დეკორატიულ ხელოვნებაში დაიწყო მუშაობა რ. სტურუამ, რომელსაც ეკუთვნის ჭიათურის თეატრის პლაფონის მოხატულობა და კულტურის სახლების მოხატულობანი და ა. შ.

50-იანი წლებიდან გაიზარდა მხატვართა ახალი კადრები (დ. ხახუტაშვილი, გ. თოთიბაძე, კ. მახარაძე და სხვ.), რომლებიც ფერწერის სხვადასვა ჟანრში მოღვაწეობდნენ. ინტენსიურად ვითარდებოდა გრაფიკის სხვადასხვა დარგი. წიგნის დასურათების ჟანრში აღსანიშნავი იყო ი. შარლემანის მიერ ა. ანტონოვსკაიას რომანის „გიორგი სააკაძის" დასურათება, ს. ქობულაძის ილუსტრაციები უ. შექსპირის „მეფე ლირისა", ირ. თოიძის, უ. ჯაფარიძის, ა. ბანძელაძის, თ. მირზაშვილის და სხვა მხატვრების მიერ შესრულებული წიგნის ილუსტრაციები.

სატირული გრაფიკის ჟანრში ნაყოფიერად მუშაობდნენ გ. ფირცხალავა, ნ. მალაზონია, ჯ. ლოლუა და სხვ. თეატრალურ-დეკორაციულ ხელოვნებაში მოღვაწეობდნენ ცნობილი მხატვრები: ე. ახვლედიანი, ს. ვირსალაძე, დ. თავაძე, ფ. ლაპიაშვილი, ი. სუმბათაშვილი, რომლებიც თბილისის გარდა წარმატებით მუშაობდნენ მოსკოვის, ლენინგრადის, კიევის, ბაქოს, ერევნისა და სხვა ქალაქების თეატრებში. 50-იან წლებში გააფორმა ს. ვირსალაძემ ბალეტი „ოტელო".

ომისშემდგომ წლებში შეიქმნა თ. აბაკელიას ბარელიეფი „კავკასიის დაცვა", ვ. თოფურიძის სკულპტურა „გამარჯვება", ე. მაჩაბლის არსენა ოძელაშვილი, თ. ღვინიაშვილის ივ. ჯავახიშვილის და ნ. მუსხელიშვილის სკულპტურული პორტრეტები, ი. ნიკოლაძის – XII ს. ქართველი პოეტის ჩახრუხაძის პორტრეტი მარმარილოში, ვ. კანდელაკის – საბჭოთა კავშირის გმირის დ. ბაქრაძის, აკად. ნ. ბერძენიშვილის, კინომსახიობ ნ. ვაჩნაძის, ს. კაკაბაძის – გ. ტაბიძის, აკად. ი. ბერიტაშვილის პორტრეტები.

1958 წ. შეიქმნა ე. ამაშუკელის ქანდაკება „ქართლის დედა", რომელიც თბილისის სიმბოლოდ იქცა. მასვე ეკუთვნის ვახტანგ გორგასლის ქანდაკება მეტეხის პლატოზე, დაიდგა მ. ბერძენიშვილის მიერ შესრულებული დ. გურამიშვილისა და ზ. ფალიაშვილის ძეგლები.

ამ პერიოდში დაიდგა არაერთი ობელისკი.

50-იანი წლებიდან დაიწყო ქართული ჭედური ხელოვნების განვითარება, რომლის დამწყები იყო მოქანდაკე ირ. ოჩიაური. ამ დარგში მუშაობდნენ აგრეთვე გ. გაბაშვილი, კ. გურული, დ. ყიფშიძე. ამ პერიოდში დაიწყო ახალი ეტაპი ქართული მხატვრული კერამიკის განვითარებაში. ამ დარგში მოღვაწეობდნენ გ. ქართველიშვილი, ნ. გომელაური და სხვ.

ომისშემდგომ ინტენსიურად ვითარდებოდა ხუროთმოძღვრება, პირველ რიგში, თბილისის არქიტექტურული რეკონსტრუქციის სამუშაოების გაშლასთან დაკავშირებით. ამ დროს აშენდა არა ერთი მრავალბინიანი საცხოვრებელი სახლი, მათ შორის საცხოვრებელი სახლების კომპლექსი მარჯანიშვილის სახელობის მოედანზე (არქ. გ. მელია), პლეხანოვის პროსპექტზე (არქ. თ. ჩხენკელი), 200 ბინიანი საცხოვრებელი სახლი კამოს ქუჩაზე (არქ. შ. ყავლაშვილი, გ. მელქაძე და სხვ.).

1956 წ. დაიწყო საბურთალოს საცხოვრებელი მასივის განაშენიანება (არქ. შ. ყავლაშვილი) და სხვ.

1955 წლის ნოემბრის სამთავრობო დადგენილების „დაპროექტებასა და მშენებლობაში ზედმეტობის აღმოფხვრის შესახებ" მიღების შემდეგ საცხოვრებელი სახლების მშენებლობა და საერთოდ კაპიტალური მშენებლობა წარიმართა ტიპიური პროექტების საფუძველზე.

აიგო პოლიტექნიკური ინსტიტუტის (1954, არქიტექტორი მ. მ. შავიშვილი), რკინიგზის ტრანსპორტის ინჟინერთა ინსტიტუტის კომპლექსის (1956, არქ. მ. ნეპრინცევა), ფიზიკის ინსტიტუტის (არქ. ი. კასრაძე) შენობები და სხვ.

1957 წ. გაყვანილ იქნა ვარაზის ხევის, ხოლო 1959 წ. ვაკე-საბურთალოს ხეივნის მაგისტრალი. შეიქმნა „თბილისის ზღვის" დიდი ტყე-პარკი. აშენდა ქუთაისის თეატრის შენობა (1955), სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი და სასტუმრო გორში (არქ. ა. ქურდიანი, ქ. სოკოლოვა). სოხუმის რკინიგზის სადგურის ახალი შენობა (არქ. ლ. და გ. მუშკუდიანები, 1951).

რეკონსტრუირებულ იქნა თეატრის შენობა, გაშენდა სოხუმის ტყე-პარკი. ბათუმში გაიხსნა დრამატული თეატრის ახალი შენობა (არქ. ა. ტეპლიცკი, 1953), რევოლუციის მუზეუმის შენობა (არქ. კ. ჯავახიშვილი, 1955) და ა. შ.

50-იანი წლების დამლევისათვის შედგა ქუთაისის, ბათუმის, სოხუმის, ფოთის, ცხინვალისა და სხვა ქალაქების გენერალური გეგმები. ომისშემდგომ წლებში შეიქმნა არაერთი მუზეუმი, მათ შორის ალ. ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმი წინანდალში (1946), ი. ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმი საგურამოში (1951), ი. სტალინის სახლ-მუზეუმი გორში და სხვ.

საქართველოს კულტურული ცხოვრების მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართული ლიტერატურისა და ხელოვნების მეორე დეკადა მოსკოვში 1958 წლის 21 მარტიდან. დეკადაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს მწერალთა, კომპოზიტორთა, მხატვართა და კინემატოგრაფისტთა შემოქმედებითმა კავშირებმა. გაიმართა ლიტერატურული საღამოები. დიდი მოწონება ხვდა წილად საბალეტო სპექტაკლებს „ოტელო" და „გორდა", ქართულ კლასიკურ ოპერას „დაისი", დრამატული თეატრების სპექტაკლებს სოფოკლეს „ოიდიპოს მეფეს" და უ. შექსპირის „რიჩარდ III-ს" და სხვა დადგმებს, ქართულ მხატვრულ ფილმებს „საბუდარელი ჭაბუკი" და „ოთარაანთ ქვრივი".

მოსკოველები დიდი ინტერესით გაეცნენ ლადო გუდიაშვილის პირველ პერსონალურ გამოფენას მოსკოვში, ასევე ქ. მაღალაშვილის პორტრეტებს, უ. ჯაფარიძის ეტიუდების სერიას, რ. სტურუას, გ. თოთიბაძის, დ. ხახუტაშვილის ფერწერულ ტილოებს, ს. ქობულაძის, მ. ჩირინაშვილის, ა. ბანძელაძის, დ. ნოდიას წიგნის გრაფიკას და ა. შ.

1958 წლის ოქტომბერში აღინიშნა თბილისის დაარსების 1500 წლის იუბილე, რომლის დღეებში თბილისს შეემატა ახალი კეთილმოწყობილი ქუჩები და მოედნები, აგებულ იქნა პირველი საჰაერო სამგზავრო-საბაგირო გზა, რომელმაც ქალაქის ცენტრი – რუსთაველის მოედანი დაუკავშირა ფუნიკულიორს.

იუბილეს მიეძღვნა რ. ლაღიძის „სიმღერა თბილისზე", სამნაწილიანი მხატვრულ-დოკუმენტური ფილმი „უძველესი ქალაქის გაზაფხული". მოეწყო ქართული სახვითი ხელოვნების საიუბილეო გამოფენა. მეტეხის კლდეზე საძირკველი ჩაე-

ყარა თბილისის დამაარსებლის ვახტანგ გორგასლის ძეგლს. რუსთაველის პროსპექტზე ყოფ. პირველი სკოლის შენობის წინ დაიდგა ვ. თოფურიძის მიერ შესრულებული ი. ჭავჭავაძის და ა. წერეთლის ძეგლი. საიუბილეო დღესასწაული შედგა „დინამოს" სტადიონზე, ხოლო „ქარიშხალას" სტადიონზე – სახალხო ზეიმი, რომელსაც მრავალი სტუმარი დაესწრო.

თავი VI. სოციალიზმის კრიზისი საქართველოში

§1. 60-იანი წლების ეკონომიკური რეფორმები

60-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირში განმტკიცდა ნიკიტა ხრუშჩოვის ერთპიროვნული ძალაუფლება. მოლოტოვ-კოგანოვიჩის „ანტიპარტიული ჯგუფის" პარტიიდან გარიცხვის შემდეგ ხრუშჩოვის მომხრეებმა სკკპ XXII ყრილობას (1961 წლის ოქტომბერი) მიაღებინეს კომუნისტური პარტიის ახალი, უტოპიური მესამე პროგრამა. იგი 1980 წლისათვის საბჭოთა ქვეყანაში კომუნისტური სისტემის გამარჯვებას ითვალისწინებდა: **„უახლოეს ათწლეულში** (1961-1970 წლებში) საბჭოთა კავშირი, რომელიც ქმნის კომუნიზმის მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზას, ერთ სულ მოსახლეზე პროდუქციის წარმოების მხრივ გაუსწრებს კაპიტალიზმის ყველაზე მძლავრ და მდიდარ ქვეყანას – ამერიკის შეერთებულ შტატებს; მნიშვნელოვნად ამაღლდება მშრომელთა მატერიალური კეთილდღეობა და კულტურულ-ტექნიკური დონე, ყველასთვის უზრუნველყოფილი იქნება მატერიალური შეძლება; ყველა კოლმეურნეობა და საბჭოთა მეურნეობა გადაიქცევა მაღალნაყოფიერ და მაღალშემოსავლიან მეურნეობად; ძირითადად დაკმაყოფილდება საბჭოთა ადამიანების მოთხოვნილებანი კეთილმოწყობილ ბინაზე; გაქრება მძიმე ფიზიკური შრომა; სსრ კავშირი ყველაზე მოკლე სამუშაო დღის ქვეყანა გახდება. **მეორე ათწლეულის** შედეგად (1971-1980 წლებში) შეიქმნება კომუნიზმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, რომელიც უზრუნველყოფს მატერიალური და კულტურული სიკეთის სიუხვეს მთელი მოსახლეობისათვის; საბჭოთა საზოგა-

დოება უშუალოდ მივა მოთხოვნილებათა მიხედვით განაწილების პრინციპის განხორციელებასთან, მოხდება თანდათან გადასვლა ერთიან საერთო სახალხო საკუთრებაზე. ამრიგად, **სსრ კავშირში ძირითადად აშენდება კომუნისტური საზოგადოება"**[1].

თავიდან ბოლომდე ეკონომიკურად მცდარი და სოციალურად ილუზორული დოკუმენტი ვარაუდობდა სულ რაღაც ოც წელიწადში ქვეყანაში ისეთ ფანტასტიკურ ეკონომიკურ აღმავლობას, რის საფუძველზეც განხორციელდებოდა კომუნისტური პრინციპი: „თითოეულისაგან – უნარის მიეხედვით, თითოეულს – მოთხოვნილების მიხედვით!"

ამასთან, ისარგებლა რა თავისი განუსაზღვრელი ძალაუფლებით, ნ. ხრუშჩოვმა XXII ყრილობას მიაღებინა დადგენილება, რომლის საფუძველზე მიზანშეწონილად ჩაითვალა ი. ბ. სტალინის სარკოფაგის გამოტანა მავზოლეუმიდან.

მიუხედავად იმისა, რომ ახალი საპროგრამო დოკუმენტი აღსავსე იყო სამშვიდობო მოწოდებებით, საბჭოთა ხელმძღვანელობის ერთგულებით „მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპებისადმი", საერთაშორისო მდგომარეობა მსოფლიოში კვლავ დაძაბული იყო: საბჭოთა კავშირი განაგრძობდა კომუნისტურ ექსპანსიას მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში. უზარმაზარი სახსრები ხმარდებოდა ეგვიპტის, ინდონეზიის, ჩრდ. კორეის, ალჟირის და სხვა პროსაბჭოთა რეჟიმების სუფსიდირებას. პოლიტიკური და ეკონომიკური მხარდაჭერა ხშირად ფარულ თუ აშკარა სამხედრო დახმარებებსაც ითვალისწინებდა. 1962 წლის ოქტომბერში მსოფლიო დიდი, თერმობირთვული სამხედრო კონფლიქტის წინაშე აღმოჩნდა, რაც ასევე ნ. ხრუშჩოვის ავანტურისტულმა გადაწყვეტილებამ გამოიწვია.

60-იანი წლების დასაწყისში კიდევ უფრო გაძლიერდა საბჭოთა ლიდერების დაპირისპირება ჩინეთისა და ალბანეთის პროსტალინურად განწყობილ ლიდერებთან (მაო-ძე-დუნი, ენვერ ხოჯა), რომლებიც საბჭოთა ხელმძღვანელებს „რევიზიონიზმში" ადანაშაულებდნენ. სოციალისტურ სისტემას სერიოზული ბზარი გაუჩნდა საერთაშორისო ასპარეზზეც.

60-იანი წლების დასაწყისში აშკარა გახდა, რომ ნ. ხრუშჩოვის ინიციატივით 50-იან წლების მეორე ნახევარში განხორციელებული რეორგანიზაციები არაეფექტური იყო: ეკონომი-

კის მართვის ახალი სისტემა – „სახალხო მეურნეობის საბჭოები" ნაკლებად ეფექტიანი, მოუქნელი ეკონომიკური სტრუქტურები აღმოჩნდნენ.

1961 წელს განხორციელდა ფულის რეფორმა, რამაც ათჯერ შეამცირა ფულის არსებული მასშტაბი და მომავალში აშკარა ინფლაცია უზრუნველყო.

სერიოზული პრობლემები შეიქმნა სამომხმარებლო ბაზარზე – ნასვენი და ყამირი მინების უზარმაზარი ეპოპეის მიუხედავად, რამაც საბჭოთა ფინანსების უზარმაზარი განიავება გამოიწვია, 1963 წელს შეიქმნა სერიოზული დაძაბულობა ქვეყნის რეგიონების პურით მომარაგების საქმეში. საქართველოში პურის მაღაზიებთან უზარმაზარი რიგები გაჩნდა. მდგომარეობა იმდენად სერიოზული გახდა, რომ საბჭოთა მთავრობამ ხორბლის დიდი პარტიები შეიძინა საზღვარგარეთ.

სიძნელეები შეიქმნა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში. მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში საგრძნობლად შენელდა შრომისნაყოფიერების ზრდა, ყოველ დახარჯულ მანეთზე პროდუქციის უკუგება, ჭიანურდებოდა ახალი სამრეწველო ობიექტების ექსპლოატაციაში შესვლა, ნელა ინერგებოდა წარმოებაში მეცნიერულ-ტექნიკური მიღწევები, ეკონომიკური დაგეგმვის დროს ხშირი იყო შეცდომები, ადგილი ჰქონდა სუბიექტივიზმის შემთხვევებს, ეკონომიკური კანონების უგულვებელყოფას, წარმოებული პროდუქცია იყო დაბალი ხარისხის, საერთოდ ნაკლებად ექცეოდა ყურადღება დიზაინს, პროდუქციის იერსახეს.

ყოველივე ამის საპირისპიროდ, დასავლეთში თანდათან იწყებოდა და ყოველწლიურად ძალას იკრებდა ახალი სამრეწველო რევოლუცია. საბჭოთა პროპაგანდის საწინააღმდეგოდ, რომელიც განუხრელად ამტკიცებდა – „დასავლეთის კაპიტალისტური ქვეყნები ეკონომიკურ კრიზისში არიან", იქ მიმდინარეობდა გრანდიოზული ძვრები ეკონომიკის ყველა დარგში.

საშინაო და საგარეო ფაქტორების ერთობლიობამ აშკარა გახადა საბჭოთა ქვეყანაში რეფორმების აუცილებლობა. პარტიულმა და საბჭოთა ელიტამ ამ ცვლილებების რეალიზაცია დაიწყო ნ. ხრუშჩოვის თანამდებობიდან გადაყენების შემდეგ. 1964 წლის ოქტომბრის პლენუმზე შეთქმულებმა (ლ. ბრეჟნევმა, ა. კოსიგინმა, ნ. პოდგორნიმ, მ. სუსლოვმა და

სხვ.) აიძულეს ნ. ხრუშჩოვი „ჯანმრთელობის გაუარესების" საბაბით თანამდებობიდან გადამდგარიყო. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი გახდა ლ. ბრეჟნევი, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ დანიშნეს გამოცდილი სამეურნეო მუშაკი – ა. კოსიგინი.

ახალმა ხელისუფლებამ არსებული ნაკლოვანებები და დარღვევები ხრუშჩოვის მიერ „კოლექტიური მართვის ლენინური პრინციპების" დარღვევებს დაუკავშირა და მისი მმართველობა „სუბიექტივიზმისა და ვოლუნტარიზმის" ზეობის ხანად მონათლა.

ახალმა ხელისუფლებამ ხრუშჩოვის მიერ განხორციელებული ბევრი ნოვაცია გააუქმა – აღდგა სამინისტროები, ხელოვნურად გამსხვილებული რაიონები დაშალეს, გაერთიანდნენ პარტიული სტრუქტურებიც. მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ დაიწყეს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური რეფორმების განხორცილება. 1965 წლის სექტემბრში სკკპ ცკ პლენუმმა მიიღო მნიშვნელოვანი დადგენილება: „მრეწველობის მართვის გაუმჯობესების, დაგეგმვის სრულყოფის და სამრეწველო წარმოების ეკონომიკური სტიმულირების გაძლიერების შესახებ".

დადგენილება ითვალისწინებდა ეკონომიკურ რეფორმას. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა საწარმოთა ეკონომიკური დამოუკიდებლობის გაფართოებას. დაგეგმარების დროს მაქსიმალურად უნდა გათვალისწინებულიყო საწარმოს შესაძლებლობები. დაწესდა მატერიალური წახალისების ახალი ფორმები. მაგალითად, „მეცამეტე ხელფასის" სისტემა. მისი ოდენობა მთლიანად დამოკიდებული იყო საწარმოს ეკონომიკური მაჩვენებლების საბოლოო შედეგებზე. გაიზარდა რაციონალიზატორთა და გამომგონებელთა მატერიალურ სტიმულირებაზე გამოყოფილი თანხების ოდენობაც.

1966 წლის 11 იანვარს, ეკონომიკური რეფორმის რეალიზაციის პერიოდში თბილისში გაიხსნა მეტროპოლიტენის პირველი რიგი – მე-4 საბჭოთა კავშირში და 33-ე მსოფლიოში.

საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის გასაცნობად, მისი მხარდაჭერის მისაღებად, ხრუშჩოვის დროს ქართველი ხალხისადმი მიყენებული დანაშაულობებისა და წყენის გასანეიტრალებლად ლ. ი. ბრეჟნევი 1966 წლის ნოემბერში საქართველოში ჩამოვიდა. თბილისის სპორტის სასახლეში გრანდი-

ოზულ შეხვედრაზე მან ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაციაში წარმატებები უსურვა საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციებს.

საქართველოს სამრეწველო საწარმოები თანდათან გადადიოდნენ ახალ ეკონომიკურ სისტემაზე, შემუშავდა სპეციალური გრაფიკები, ამუშავებდნენ ეკონომიკურად დასაბუთებულ სქემებს. ამ ეტაპზე მეტი ყურადღება დაეთმო შრომის ნაყოფიერების ზრდას, საამქროებში სამეურნეო ანგარიშის სრულყოფას, შრომის მეცნიერულ ორგანიზაციას და ახალი ტექნოლოგიური პროცესების დანერგვას. 1967 წელს საქართველოში სულ რვა საწარმო მუშაობდა დაგეგმვისა და ეკონომიკური სტიმულირების ახალი პრინციპების საფუძველზე, 1970 წელს რესპუბლიკის წამყვანი 800 საწარმო, რომელიც საქართველოს მთელი მრეწველობის 83 პროცენტს აწარმოებდა, უკვე ახალი ეკონომიკური პრინციპებით მუშაობდა[2].

ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაცია დაემთხვა საქართველოში ქიმიური და ნავთობქიმიური მრეწველობის, ენერგეტიკის, მსუბუქი მრეწველობის უპირატეს განვითარებას. სახე იცვალა რუსთავმა. მეტალურგიასთან ერთად ის ქიმიური მრეწველობის მნიშვნელოვანი ბაზა გახდა: აქ განვითარდა აზოტოვანი სასუქების, სინთეზური ბოჭკოების წარმოება. იზრდებოდა ქუთაისური ლითოფონის წარმოებაც, ქიმიური პრეპარატების, კოფეინისა და სხვა საწარმოო სიმძლავრეები.

1965 წელს საქართველოს ელექტროენერგეტიკამ გამოიმუშავა 6 მილიარდი კვსთ ელექტროენერგია, მაგრამ ეს არ იყო საკმარისი რესპუბლიკის მზარდი ეკონომიკისათვის. დიდ იმედებს ამყარებდნენ უნიკალური ენგურჰესის მშენებლობის დასრულებაზე – თაღოვანი კაშხალი ყველაზე მაღალი (271,5 მ) უნდა ყოფილიყო ევროპაში. მისი სიმსძლავრე 1 300 ათასი კვტ უნდა ყოფილიყო. პარალელურად მიმდინარეობდა ვარციხისა და ნამახვანის ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობაც.

რესპუბლიკის ენერგეტიკის ბალანსში კვლავ დიდი ადგილი ეკავა ტყიბულის, ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოებს. ხორციელდებოდა მათი ტექნიკური რეკონსტრუქცია.

სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა მადნეულის კომბინატის მშენებლობა – ადგილობრივი ფერადი ლითონების მად-

ნის გადასამუშავებლად. ეს უნიკალური საბადო უხვად შეიცავდა სპილენძს, ტყვიას, ბარიტს, თუთიას და ა. შ.

რეფორმამ, გარკვეულწილად, დაარჩქარა საქართველოში მანქანათმშენებლობისა და ლითოდამუშავების, ელექტროტექნიკური, საინსტრუმენტო, საავტომობილო მრეწველობის, სატრაქტორო წარმოების, კვების ტექნოლოგიური მოწყობილობების წარმოების განვითარება. თუმცა ამან გარკვეული სიძნელეებიც შექმნა: წარმოიშვა საქართველოს ეკონომიკის რიგი დარგების მთლიანი დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირის, განსაკუთრებით რსფსრ საწარმოებიდან მიღებულ ნედლეულსა და მოწყობილობებზე.

საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობაში არსებული სერიოზული პრობლემების მოწესრიგებას ითვალისწინებდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის1965 წლის მარტის პლენუმი. 60-იან წლებში უკვე აშკარა გახდა სოფლად აგრარული ურთიერთობების მახინჯი ხასიათი: დაბალპროდუქტიულობა, უპასუხისმგებლობა, საზოგადოებრივი ქონების დატაცება, კოლმეურნეობების თავმჯდომარეების ერთპიროვნული ძალაუფლება, „სოციალისტური თანაცხოვრების საბჭოთა ნორმების" დარღვევები.

ახალი ეკონომიკური რეფორმის საერთო მოთხოვნებიდან გამომდინარე განხორციელდა ზოგიერთი ღონისძიება, რასაც გარკვეული წინსვლა უნდა გამოეწვია სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში: გამოიყო ასიგნებანი სამელიორაციო სამუშაოების გასაფართოებლად, ახალი ნასვენი და ყამირი მიწების ასათვისებლად. უკვე რეფორმის პირველ წლებში ათი ათასობით ჰექტარი ნასვენი და ყამირი მიწა იქნა ათვისებული. ყურადღება მიექცა სოფლის მეურნეობის მექანიზაციას და ავტომატიზაციას, ახალი, უფრო ეფექტური სასოფლო-სამეურნეო მანქანებით კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების მომარაგებას, მინერალური სასუქების შეტანას. ამისათვის საკავშირო ბიუჯეტიდან მნიშვნელოვანი თანხები გამოიყო.

60-იანი წლების შუა ხანებში საქართველოში 1435 კოლმეურნეობა და 168 საბჭოთა მეურნეობა იყო[3]. სახელმწიფო განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იმ დარგების ინტენსიურ განვითარებას, რაც საერთო საკავშირო დარგობრივი კულტურების განაწილებაში საქართველოს იმიჯს ქმნიდა: მე-

ვენახეობას, მეჩაიეობასა და მეციტრუსეობას. მთელი პარტიული და ორგანიზაციული მუშაობა მიმართული იყო ამ დარგების ეფექტიანობის ასამაღლებლად.

დასავლეთ საქართველოში ციტრუსების დამზადება სოფლის მეურნეობის მთავარი და წამყვანი მიმართულება იყო: თუ 1960 წელს ციტრუსების პლანტაცია გაშენებული იყო 9,3 ათას ჰექტარზე, 1970 წელს – უკვე 16,3 ათას ჰექტარზე[4]. ასევე გაიზარდა ჩაის პლანტაციების საერთო მოცულობაც: თუ 1960 წელს მან შეადგინა 55,6 ათასი ჰექტარი, 1970 წელს – უკვე 64,8 ათასი ჰექტარი[5].

ყოველწლიურად იზრდებოდა საქართველოში ყველა სახის მეურნეობაში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ღირებულებითი მაჩვენებელი: ოფიციალური სტატისტიკით თუ 1960 წელს საქართველოს სოფლის მეურნეობის მშრომელებმა აწარმოეს 940 მილიონი მანეთის საერთო პროდუქცია, 1970 წელს – 1 462,3 მილიონი მანეთის საერთო პროდუქცია[6]. მინერებისა და ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემების გაყალბების გამო დღეს ეს მონაცემები გარკვეულ სკეპტიკურ დამოკიდებულებას ბადებს.

საქართველოს აგრარულ სექტორს ძალას აცლიდა ე. წ. „საბჭოთა დუალიზმი" სოფლის მეურნეობაში. პირადი დამხმარე მეურნეობის ადგილი და მნიშვნელობა ქართველი გლეხის ეკონომიკურ ცხოვრებაში ყოველწლიურად იზრდებოდა. სტალინის რეჟიმის შემდეგ ცხოვრების შედარებითმა ლიბერალიზაციამ, დისციპლინის მოშლამ, იძულების მექანიზმის შესუსტებამ გლეხის ყურადღება გარკვეულწილად საკარმიდამო ნაკვეთზე გადაიტანა: საუკეთესოდ მოვლილი, დროულად დამუშავებული კერძო ნაკვეთები საჰექტარო მოსავლიანობით ბევრად სჭარბობდნენ საზოგადოებრივ მეურნეობებს. პირად სარგებლობაში მყოფი საქონელიც უფრო მოვლილი და პროდუქტიული იყო, ვიდრე საზოგადოებრივ ფერმებში (ხრუშჩოვის დამხობის შემდეგ შეზღუდვები კერძო საქონელის ყოლაზე – გაუქმდა). ეს ტენდენცია 60-იან წლებში უკვე აშკარად შესამჩნევი იყო.

წინააღმდეგობების, სიძნელეების მიუხედავად ეკონომიკურმა რეფორმებმა 60-იანი წლების მეორე ნახევარში გარკვეულად უზრუნველყვეს საბჭოთა ეკონომიკის სტაგნაციის

დროებითი შეჩერება, ფინანსური დაგროვება, საბჭოთა მთავრობის ახალი სოციალური პროგრამების განხორციელება.

§2. საქართველოს სოციალური ინფრასტრუქტურა, მიგრაციული პროცესები

საქართველომ 60-იანი წლების შუა ხანებში მიაღწია გარკვეულ წინსვლას როგორც ეკონომიკური, ისე სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარებისა და კულტურული დაწინაურების გზაზე. განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმები, თავისი კუდშეკვეცილობის, ცალმხრივობის, წინააღმდეგობრიობის მიუხედავად ზეგავლენას ახდენდა საქართველოს მოსახლეობის საქმიანობაზე, მატერიალურ თუ სოციალურ ყოფაზე, სულ უფრო და უფრო მზარდი კულტურული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ხარისხზე.

საქართველოში 60-იანი წლების დასასრულს 4 686 ათასი კაცი ცხოვრობდა (1970 წლის აღწერის მონაცემები). მოსახლეობის მატება წინა აღწერასთან შედარებით (1960 წ.) 13 პროცენტი იყო.

საერთოდ, აშკარად შეიმჩნეოდა საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობის შემცირების ტენდენცია: 1950 წელთან შედარებით, როცა მოსახლეობის მატება 18 პროცენტი იყო, ეს მაჩვენებელი 70-იან წლებში აშკარად შემცირდა. ეს მდგომარეობა აიხსნება ძირითადი მოსახლეობის – ქართველების შობადობის შემცირებით.

საქართველოს შემადგენლობაში ავტონომიის სტატუსით შედიოდა აფხაზეთისა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკები და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი. აფხაზეთში 1970 წელს ცხოვრობდა 486 959, აჭარაში – 309768, სამხრეთ ოსეთში – 99 421 კაცი.

საქართველოს ქალაქებში ცხოვრობდა 2 239 ათასი კაცი, სოფლად – 2 446 ათასი კაცი. სოფლიდან ქალაქში მიგრაციის ტენედენცია უპირატესი იყო მთელი 60-იანი წლების განმავლობაში.

კომუნისტური პარტიის სოციალური პოლიტიკა ითვალისწინებდა ზრდასრული მოსახლეობის აუცილებელ ჩაბმას ეკონომიკურ სტრუქტურებში. საქართველოს მთელი დასაქმებული მოსახლეობა 1970 წელს 2101734 კაცს შეადგენდა. აქედან მუშა იყო – 956 780, კოლმეურნე – 521 575, მოსამსახურე – 608 736 კაცი[7].

მუშები, საბჭოთა საქართველოს ძირითადი სოციალური კატეგორია, დაკავებული იყვნენ თბილისის, ქუთაისის, რუსთავის, სოხუმის, ბათუმის, ტყიბულის, ჭიათურის, ტყვარჩელის, ზესტაფონის უმნიშვნელოვანეს სამრეწველო საწარმოებში, სატრანსპორტო ორგანიზაციებში, მშენებლობაში და ა. შ.

საბჭოთა კავშირში მუშებად ითვლებოდნენ საბჭოთა მეურნეობებში დასაქმებული სოფლის მშრომელებიც. 60-იან წლებში დაიწყეს ეკონომიკურად სუსტი კოლმეურნეობების საბჭოთა მეურნეობებად გარდაქმნა. ამ მეურნეობებში დასაქმებული მოსახლეობა ავტომატურად „მუშათა კატეგორიაში" გადაიყვანეს – რაც რეალობას არ შეეფერებოდა: მათ დარჩათ გლეხური სულისკვეთება და, რაც მთავარია, გლეხური ყოფა-ცხოვრება.

მუშათა შორის მნიშვნელოვან რაოდენობას ქალები შეადგენდნენ. საქართველოს მრეწველობაში 387651 ქალი იყო დაკავებული (სულ მუშა იყო 956 780 კაცი)[8]. ისინი ძირითადად მსუბუქი მრეწველობის საწარმოებში იყვნენ დასაქმებულნი, მაგრამ ბევრი იყო ქალი მძიმე მრეწველობის, მაქანათმშენებლობის და სხვა საწარმოებშიც.

სოფლად მცხოვრები მოსახლეობის მთავარი და ძირითადი ნაწილი საკოლმეურნეო შრომის სფეროში იყო ჩაბმული – საქართველოში კოლმეურნე იყო 521 575, მათ შორის უმეტესობა – 286568 ქალი იყო[9].

საბჭოთა სისტემის კრიზისის პირობებში ქალი სულ უფრო მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საკოლმეურნეო ცხოვრებაში – ამის მიზეზი იყო ის, რომ მამაკაცები, ძირითადად საკარმიდამო მამულის დამუშავებით იყვნენ დაკავებულნი. ეს მათი ოჯახური ბიუჯეტის ძირითადი და მთავარი წყარო იყო.

საქართველოს სოციალური ინფრასტრუქტურის მესამე შემადგენელი ნაწილი – მოსამსახურეები – მეტად მრავალფეროვანი კატეგორია იყო. იგი აერთიანებდა მეცნიერებსაც, პედაგოგებსაც, ექიმებსაც და უბრალოდ -საყოფაცხოვრებო

მომსახურების სფეროში დაკავებულ ადამიანებსაც. საქართველოში საბჭოთა სტატისტიკით 608 736 მოსამსახურე იყო[10].

მთავარი და წამყვანი სოციალური ფენა, რა თქმა უნდა, ინტელიგენცია იყო. საქართველოში მუდამ იყო ინტერესი უმაღლესი განათლებისაკენ. 60-იან წლებში ეს კიდევ უფრო შესამჩნევი გახდა: ახალგაზრდების დიდი ნაწილი უმაღლესი განათლების მიღებას ესწრაფოდა. უმაღლესი განათლებისაკენ დაუოკებელმა ლტოლვამ მნიშვნელოვანი შედეგი გამოიღო – ყოველ 1000 კაცზე საქართველოში იყო 73 კაცი უმაღლესი განათლებით, 481 – არასრული უმაღლესი და საშუალო განათლებით, და 251 კაცი – დაწყებითი განათლებით[11]. უმაღლესი განათლების მაჩვენებელი საუკეთესო იყო მთელ საბჭოთა კავშირში (საერთო საკავშირო მაჩვენებელი – 42 უდრიდა).

განათლება არ იყო პრევილეგია მხოლოდ ქალაქის მოსახლეობისათვის. უმაღლესი სასწავლებლების კონტინგენტს მნიშვნელოვნად ავსებდნენ აბიტურიენტები საქართველოს პერიფერიული რეგიონებიდან. საყოველთაო სავალდებულო საშუალო განათლების დამკვიდრებამ სოფლად შექმნა პირობები ცოდნის საყოველთაო გავრცელებისათვის.

ამის შედეგად საქართველოში შეიქმნა მეტად მრავალრიცხოვანი ფენა ინტელიგენციისა: ადამიანების ნაწილი, რომლებიც დაკავებულნი იტყვნენ მეცნიერებაში, ხელოვნებასა და ჯანმრთელობის დაცვაში. 60-იან წლებში ეს დარგები საქართველოში პრესტიჟული და პრიორიტეტული იყო. საქართველოში 1970 წელს ამ დარგებში (მეცნიერება, ჯანდაცვა, ხელოვნება) დასაქმებული იყო 343 507 კაცი – ეს საქართველოს ინტელექტუალური ელიტა იყო. სამეცნიერო შრომით დაკავებული ადამიანების რიცხვი საქართველოში სისტემატურად იზრდებოდა: თუ 1960 წელს ეს მაჩვენებელი უდრიდა 9 137 კაცს, 1970 წელს უკვე – 20 160 კაცს. მეცნიერების დოქტორების რაოდენობა იმავე პერიოდში 430-დან 989-მდე გაიზარდა. ასევე გაიზარდა ასპირანტების საერთო რაოდენობაც: 1970 წელს საქართველოში 1427 ასპირანტი იყო.

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება მიგრაციული პროცესების დაჩქარებასაც ინვევდა. ახალი ფაბრიკა-ქარხნების, სამრეწველო ობიექტების ექსპლოატაციაში შესვლა მოითხოვდა ახალ კადრებს, რაც სოფლიდან მოსახლეობის მიგრაციის ხარჯზე ხორციელდებოდა. მიგრაცია გან-

საკუთრებით ეტყობოდა დიდ სამრეწველო ქალაქებს: თბილისს, ქუთაისს, სოხუმს, ბათუმს. 1959 წელს თბილისში 689889 მცხოვრები იყო, 1970 წელს კი თბილისში უკვე 889020 კაცი ცხოვრობდა (მატებამ შეადგინა 208030 კაცი). ძალიან ცდილობდნენ რადაც უნდა დაჯდომოდათ თბილისი „მილიონერი" გაეხადათ (თბილისი „მილიონერი" გახდა 1980 წელს).

ახალი საწარმოების მშენებლობა გარკვეულწილად გარე მიგრაციასაც უწყობდა ხელს: მეორე ინდუსტრიულ ცეენტრში, რუსთავში, მისი სამრეწველო პროფილის გამო, სამუშაოდ და საცხოვრებლად ჩამოდიოდნენ მიგრანტები რუსეთიდან, უკრაინიდან, ბელორუსიიდან. თუმცა ეს პროცესები წინა პერიოდთან შედარებით შესამჩნევი უკვე აღარ იყო. 1970 წელს საქართველოს მიგრაციულ ნაკადში შიდამიგრაციული პროცესები წამყვანი იყო (66669 კაცი), სულ კი შიდა და გარე მიგრაციულმა პროცესებმა მოიცვა 124435 კაცი (იგულისხმება მიგრაციული ნაკადის შემოსვლა და გასვლა).

1970 წელს საქართველოში დაფიქსირდა 88112 მიგრირებული მოსახლეობა (მათ შორის იგულისხმება შიდამიგრაციული პროცესების გამო გადაადგილებული 66669 ადგილობრივი მოსახლეობაც), აქედან რსფსრ-დან იყო 11461 კაცი, დანარჩენი სხვა რესპუბლიკებიდან[12].

შიდამიგრაციულ პროცესებში იყო ნეგატიური მომენტებიც – საქართველოს მთის რეგიონები დაცარიელდა. მოსახლეობის ჩამოწოლა ბარში, განსაკუთრებით სამრეწველო ქალაქებში, პერმანენტული გახდა.

ოფიციალური სტატისტიკით 60-იანი წლების სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმები აისახა საქართველოს ეროვნული შემოსავლის ზრდის მაჩვენებელზეც: თუ 1966 წელს საქართველოს ეროვნული შემოსავალი 3022,1 მილიონ მანეთს უდრიდა, უკვე 1968 წელს ამ მაჩვენებელმა შეადგინა 3374,2 მილიონი მანეთი, ხოლო 1970 წელს – 4099,2 მილიონი მანეთი. სახელმწიფოს სოციალური პროგრამების შედეგად ნელა, მაგრამ მაინც იზრდებოდა მოსახლეობის რეალური შემოსავლებიც – 60-იან წლებში, განსაკუთრებით ეკონომიკური რეფორმების პერიოდში ყოველწლიურად საქართველოს მოსახლეობის რეალური შემოსავალი იზრდებოდა 5-7 პროცენტით.

საქართველოში მოსახლეობის რეალური ცხოვრების დონე მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ოფიციალური სტა-

ტისკური მონაცემებიდან. მცირე ხელფასების გამო მოხერხებული ადამიანები ცდილობდნენ ეშოვათ დამატებითი შემოსავლები (ექიმებს – კერძო პაციენტები, ლექტორ-მასწავლებლებს – აბიტურიენტები, ინჟინრებს – საწარმოს უფაქტურო პროდუქცია, ან დეფიციტური ნედლეული). ასეთი მდგომარეობაც ხელს უწყობდა მომხმარებლური ფსიქოლოგიის განვითარებას.

60-იანი წლებიდან დაიწყო და საბჭოთა ეკონომიკური სისტემის დამხობამდე გაგრძელდა დეფიციტური საქონლით სპეკულაცია.

ნაკლოვანებების – „ნეგატიური მოვლენების" მიუხედავად საბჭოთა სისტემის მონაპოვარი იყო უფასო ბინა, უფასო სამედიცინო მომსახურება. მეშვიდე ხუთწლედში (1966-1970 წლებში) საქართველოში აშენდა 7 916 ათასი კვმ საცხოვრებელი ფართი, აქედან სახელმწიფოსა და კოოპერაციული ორგანიზაციების მიერ 3 346 ათასი კვმ, მუშებისა და მოსამსახურეების მიერ თავისი ხარჯით და სახელმწიფოს დახმარებით აშენდა – 2 177 ათასი კვმ საცხოვრებელი ფართი, კოლმეურნეებმა თავისი ხარჯით და სახელმწიფოს დახმარებით აიშენეს 2395 ათასი კვმ საცხოვრებელი ფართი. აღნიშნულ პერიოდში საბინაო პირობები ოფიციალური სტატისტიკით გაიუმჯობესა 705 ათასმა მოქალაქემ. 60-იან წლებში დაიწყო და მასობრივად შენდებოდა ე. წ. „ხრუშჩობები", მოუხერხებელი, დაბალკომფორტული შენობები, რომელთა მოწესრიგება, რემონტი ახალმოსახლეს სოლიდური თანხები უჯდებოდა, მაგრამ იაფფასიანი ბინის მიღების შესაძლებლობა საქართველოში მაინც იყო. დაიწყო კოოპერატიული ბინათმშენებლობაც.

ეკონომიკური წინსვლა აისახა მოსახლეობის ეკონომიკურ შესაძლებლობებზე- გაიზარდა მათი პირადი დანაზოგების ოდენობა – თუ 1960 წელს საქართველოში პირადი ანაბრები ჰქონდა 760 ათას კაცს, 1965 წელს – 785 ათას, 1970 წელს – უკვე 1146 ათას კაცს. საგრძნობლად გაიზარდა ანაბრების საშუალო მაჩვენებელიც – 1960 წელს 282 მანეთიდან 1970 წელს 1 016 მანეთამდე[14].

ოფიციალური სტატისტიკით ყოველწლიურად იზრდებოდა საქართველოში გაყიდული ძვირადღირებული საქონლის: ტელევიზორების, პიანინოების, ავეჯის, ავტომობილებისა და სხვა საგნების რაოდენობრივი მაჩვენებელიც. ცხოვ-

რების დონე საქართველოში მაღალი იყო საშუალო საკავშირო მაჩვენებელთან შედარებით.

§3. სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისის გაძლიერება

1971 წელს საქართველოს გასაბჭოების 50 წლის იუბილეს ზეიმობდნენ. მას ტრადიციულად 25 თებერვალს კი არა, არამედ სექტემბერში აღნიშნავდნენ. საიუბილეოდ თბილისში ლ. ი. ბრეჟნევი ჩამოვიდა. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველმა მდივანმა ვ. პ. მჟავანაძემ დიდებული მიღება მოუწყო სკკპ გენერალურ მდივანს. ოფიციალური შეხვედრების დროს აღინიშნა საქართველოს უდიდესი წარმატებები სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში.

მაგრამ მკაცრი სინამდვილე სხვაგვარი დასკვნის გაკეთების შესაძლებლობასაც იძლეოდა: საქართველოში „ეკონომიკის ცენტრალიზებული მართვის მანკიერებასა და კორუფციას შორის პირდაპირი კავშირი" არსებობდა. ამის გამო „კორუფციისაგან ყველაზე მეტად ზარალდებოდა „პატარა ადამიანი", რიგითი მოქალაქე. ის არ იყო დაცული არც ხელისუფლების უმაღლესი ეშელონების, არც სამართალდამცავი ორგანოების მიერ, რადგან მაფია ამ სტრუქტურებშიც აღწევდა და აკონტროლებდა მათ. ხელისუფლებისადმი ნდობა შეირყა, ყველაფერს ნაღდი ფული წყვეტდა. გამოუვალი მდგომარეობა შეიქმნა. ლპობისა და რღვევის ნიშნები განსაკუთრებით საშინელი იყო კომუნისტური და პატრიოტული ფრაზეოლოგიის დახვავების ფონზე..."(ე. შევარდნაძე)[15].

მჟავანაძისადმი ოპოზიციურად განწყობილმა ძალებმა ეს მკაცრი სინამდვილე, სათანადოდ არგუმენტირებული, კრემლის ლიდერებს წარუდგინეს. მოსკოვიც აშკარად უკმაყოფილო იყო რესპუბლიკაში შექმნილი მდგომარეობით, ვ. მჟავანაძის მუშაობით.

ძალიან მალე, 1972 წლის 22 თებერვალს სკკპ ცენტრალური კომიტეტმა მიიღო დადგენილება „სკკპ XXIV ყრილობის გადანყვეტილებათა შესასრულებლად საქართველოს კომპარტიის თბილისის საქალაქო კომიტეტის ორგანიზატორული

და პოლიტიკური მუშაობის შესახებ". მართალია, დადგენილება თბილისის კომიტეტის მუშაობის კრიტიკულ შეფასებას წარმოადგენდა, მაგრამ ყველასათვის აშკარა იყო, რომ მოსკოვი უკმაყოფილო იყო საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელობის საქმიანობით.

განსაკუთრებით აღიზიანებდა მოსკოვს საქართველოს ინტელიგენციაში მზარდი ნაციონალური განწყობილებები, რაც საგრძნობლად გაძლიერდა 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედიის შემდეგ და აშკარად ვლინდებოდა მათ შემოქმედებაში, ლიტერატურაში, ხელოვნებაში.

დადგენილება საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციაში მუშაობის რადიკალურ გარდაქმნას მოითხოვდა. ამ დადგენილების რეალიზაციას სჭირდებოდა ახალი პიროვნებები, ახალი პოლიტიკური ხელმძვანელები. ვ. პ. მჟავანაძე გათავისუფლდა დაკავებული თანამდებობიდან.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად დაინიშნა ედუარდ ამბროსის ძე შევარდნაძე, საქართველოს კომკავშირის ცკ ყოფილი პირველი მდივანი, მცხეთის პარტიის რაიკომის ყოფილი ხელმძღვანელი, საქართველოს შინაგან საქმეთა ყოფილი მინისტრი, რომელმაც ჩინებულად იცოდა საბჭოთა საქართველოს პოლიტიკური სისტემის როგორც აშკარა, ისე ფარული, ძლიერი და სუსტი ადგილები. მან მთელი თავისი მუშაობა სამი: იდეოლოგიური, სამეურნეო-ორგანიზაციული და კულტურულ-აღმზრდელობითი მიმართულებით წარმართა.

რომ აღედგინა მოსახლეობის ფართო ფენებში პარტიისა და მთავრობის შერყეული ავტორიტეტი, მან „სასტიკი ბრძოლა" გამოუცხადა კორუფციას: დააპატიმრეს ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბური წარმომადგენლები – ძმები ლაზიშვილები. უზარმაზარი აჟიოტაჟი ატყდა თბილისის სახელმწიფო სამედიცინო ინსტიტუტის რექტორის, აკად. პ. გელბახიანისა და მისი „დანაშაულებრივი ჯგუფის" მიერ სოციალისტური კანონიერების დარღვევების, მექრთამეობისა და თანამდებობის ბოროტად გამოყენების გამო. დიდი ხმაურით განხორციელდა პრესტიჟულ დაბა ცხვარიჭამიაში ბიუროკრატიის მიერ აგებული აგარაკების ჩამორთმევის პროცესი: ზოგში პიონერთა ბანაკები გახსნეს, ზოგიც დაანგრიეს.

მოსკოვი რომ დაურწმუნებინა თავის სრულ ლოიალობაში, საქართველოს კომპარტიის ახალმა ხელმძღვანელობამ იდეოლოგიურ მუშაობაში განსაკუთრებული აქცენტი ინტერნაციონალისტური მსოფლმხედველობის პროპაგანდის გაძლიერებაზე გააკეთა. 1972 წელი – საბჭოთა მრავალეროვანი სახელმწიფოს შექმნის 50-წლის იუბილეს დაემთხვა. პარტიულ-პროპაგანდისტური მუშაობის მთავარი ძალისხმევა ხალხთა ინტერნაციონალურ მეგობრობას, რუს ხალხთა საუკუნო კავშირის პროპაგანადას, საქართველოს ისტორიაში რუსეთის განსაკუთრებული როლის წარმოჩენას მოახმარეს. უშუალოდ ცკ პირველი მდივნის მიერ გადაისინჯა რუსეთთან საქართველოს შეერთების შეფასების ცნობილი სტალინური ფორმულირება – როგორც „მცირე ბოროტება" და მის ნაცვლად კატეგორიულად გაცხადდა „საქართველოში მზის ჩრდილოეთიდან ამოსვლის" კონცეფცია. ყველასთვის აშკარა იყო, თუ რას ითვალისწინებდა ეს ხატოვანი გამონათქვამი. ამან ქართველი ინტელიგენციის აღშფოთება გამოიწვია, მაგრამ იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ამ კონცეფციის მეცნიერულად დასაბუთებას შეეცადნენ.

ინტერნაციონალისტური მსოფლმხედველობის დამკვიდრებისათვის იყო მოწოდებული მეორე მნიშვნელოვანი დადგენილებაც: „მავნე ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების წინააღმდეგ ბრძოლის გაძლიერების ღონისძიებათა შესახებ" (1975 წ.). ქართული ეროვნული, განსაკუთრებით რელიგიური ტრადიციების შესრულების ნაცვლად ქართველ ხალხს სთავაზობდნენ აღენიშნათ „ტრადიციული შრომითი დღესასწაულები, კომუნისტური შაბათობანი, სოციალისტური შეჯიბრების შედეგების შეჯამება, მუშად და კოლმეურნედ კურთხევა და ა. შ."[16]

ამ დადგენილებამ საზოგადოებაში არაერთგვაროვანი რეაქცია გამოიწვია, მიუხედავად ყოველმხრივი მცდელობისა მან ვერცერთი ტრადიციული წეს-ჩვეულება, რომლის წინააღმდეგაც დადგენილება იყო მიმართული, ვერ აღმოფხვრა.

რელიგიური ტრადიციების წინააღმდეგ ბრძოლა საქართველოში განსაკუთრებით გაძლიერდა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად ილია II-ის აღსაყდრების შემდეგ (1977 წ.). ახალმა პატრიარქმა მიზნად დაისახა ქართველების მართლმადიდებლური ეკლესიისაკენ შემობრუნება, წმინდა წიგნის ზეგავლენის გაძლიერება, სულიერების, სათნოების პრო-

პაგანდა. მისი შინაარსიანი, გულმხურვალე ქადაგებები სიონის საკათედრო ტაძარში ბევრ ახალგაზრდას უყრიდა თავს, რაც სერიოზულად აღელვებდა საქართველოს პარტიულ, კომკავშირულ ხელმძღვანელლობას და უშიშროების კომიტეტს. მოიფიქრეს სხვადასხვა ღონისძიება რესპუბლიკაში ათეისტური პროპაგანდის გაძლიერების მიზნით.

მოსკოვის ხელმძღვანელთა გულისმოგებას ისახავდა მიზნად, აგრეთვე, დადგენილება „რესპუბლიკის სასწავლებლებში რუსული ენის სწავლების მდგომარეობისა და მისი გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ" (1973).

ასეთმა დამოკიდებულებამ საქმისადმი, განსაკუთრებით იდეოლოგიურ-აღმზრდელობითი მუშაობის ახალი ფორმებისადმი, საქართველოს კომპარტიის ახალ ხელმძღვანელობას ავტორიტეტი და გავლენა მოუპოვა მოსკოვში, სადაც ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ ე. შევარდნაძის პოლიტიკურ და სამეურნეო საქმიანობას. ამაში მას ახალი კადრებიც ეხმარებოდნენ: 1975 წელს საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ დაინიშნა ზურაბ ალექსანდრეს ძე პატარიძე, 1976 საქართველოს უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ აირჩიეს პავლე გიორგის ძე გილაშვილი. ჩამოყალიბდა საქართველოს კომპარტიის ლიდერის ახალი პარტიული და სახელმწიფო ბირთვი.

საქართველოს ახალი ხელმძღვანელობის მიზანი საქართველოს მრეწველობის ინტენსიური განვითარებაც იყო. 70-იანი წლების მეორე ნახევარში გაიზარდა ასიგნებანი მრეწველობის შემდგომი ინტენსიური განვითარებისათვის. 1976 წელს საქართველოში 1127 სამრეწველო საწარმო იყო, მათ შორის 94 – საწარმოო და სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანება[17].

მრეწველობის მართვის ძირითადი ბერკეტები კვლავ ძველებური იყო: კომუნისტური შრომის ბრიგადები, სოციალისტური ვალდებულებები, სოციალისტური შეჯიბრებები, პატრიოტული თაოსნობები, ინიციატივები. 1975 წელს 28 თებერვალს პარტიულ-სამეურნეო აქტივის კრებაზე ივალდებულეს, რომ ქვეყანას მისცემდნენ გეგმის ზევით 200 მილიონი მანეთის სამრეწველო და 120 მილიონი მანეთის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციას.

70-იან წლებში საქართველოს მრეწველობა შედარებით სტაბილურად ვითარდებოდა. ამას მნიშვნელოვნად აპირობებდა ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაცია, მატერიალური სტიმულირების შედარებით ეფექტური სისტემის ამოქმედება, რაციონალიზატორთა და გამომგონებელთა მოძრაობის ინტენსიფიკაცია. თუმცა სერიოზული ნაკლოვანებები: მიწერები, ნედლეულის, ენერგორესურსების უყაირათო გამოყენება, უხარისხო პროდუქციის წარმოება (განსაკუთრებით მსუბუქი მრეწველობის საწარმოებში) – ჩვეულებრივ მოვლენად გადაიქცა. რაც დრო გადიოდა საბჭოთა ეკონომიკა, განსაკუთრებით ელექტროტექნიკური და მსუბუქი მრეწველობა, სერიოზულად ჩამორჩებოდა მსოფლიო ინდუსტრიულ განვითარებას.

ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაციის დროს დაგეგმვის სისტემის რამდენადმე გაუმჯობესებამ შექმნა გარკვეული პირობები სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარებისათვის, გადიდდა კოლმეურნეობების დაკრედიტება, გაიზარდა კაპიტალდაბანდებების მოცულობა, უფრო მენტი ყურადღება მიაქციეს სოფლად მექანიზაციის დონის გადიდებას, შრომატევადი პროცესების მექანიზაციასა და ავტომატიზაციას.

შრომის სოციალისტური ფორმები საქართველოს სოფელშიც განმსაზღვრელი იყო: სოციალისტური შეჯიბრებაც შრომისნაყოფიერების ზრდის მთავარ ბერკეტად იყო მიჩნეული. ოფიციალური სტატისტიკით 1972 წლის შემდეგ საქართველოში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ზეაღმავალი ზრდა დაიწყო: თუ 1971 წელს საქართველოში აწარმოებდა 1 339,5 მილიონი მანეთის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციას, 1976 წელს ეს მაჩვენებელი უკვე უდრიდა – 1 648,5 მილიონ მანეთს[18].

თუმცა, სააქართველოს სოფლის მეურნეობაში იყო ბევრი ნაკლი; ჩამორჩენილი იყო და სერიოზულ დახმარებას მოითხოვდა მესაქონლეობა, გავრცელდა და საყოველთაო პრაქტიკაში დამკვიდრდა მიწერები.

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის მართვის რაციონალური ფორმის ძიება – საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობის მუშაობის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება იყო. საკავშირო რეზონანსი პოვა ე. წ. „აბაშის ექსპერიმენტმა",

რაც საქართველოს სინამდვილეში სოფლის მეურნეობის უფრო რაციონალური ფორმების, შრომის საბოლოო შედეგით გლეხის დაინტერესებას ითვალისწინებდა. ანაზღაურების მოცულობა დაუკავშირეს პროდუქციის ხარისხს. ექსპერიმენტის საყოველთაო გავრცელებას ხელი შეუწყო მწერალ კ. ლორთქიფანიძის მოთხრობამ „რა მოხდა აბაშაში?".

უფრო მოგვიანებით ქალაქ ფოთშიც განხორციელდა ექსპერიმენტი: შეიქმნა თვითმმართველობის ტერიტორიულ-დარგობრივი ორგანო. მის იურისდიქციაში მოაქციეს საკავშირო დაქვემდებარების საწარმოები, რომლებსაც დაევალათ თავისი წილი შეეტანათ ქალაქის სოციალურ-ეკონომიკური ინფრასტრუქტურის გაძლიერებისა და განვითარების საქმეში. მსგავსი ნოვაციები საქართველოს პარტიულ ხელმღვანელობას მოსკოვში თავის მოწონების შესაძლებლობას აძლევდა.

ოფიციალური სტატისტიკით, 70-იანი წლების მეორე ნახევარი და 80-იანი წლების დასაწყისი საქართველოს ეკონომიკური წინსვლის პერიოდი იყო, რის გამოც საქართველო მუდამ გამარჯვებული გამოდიოდა საკავშირო სოციალისტურ შეჯიბრებაში და პერმანენტულად იღებდა გარადამავალ წითელ დროშას.

1977 წლის 7 ოქტომბერს სსრკ უმაღლესმა საბჭომ მიიღო ახალი საბჭოთა კონსტიტუცია, რომელიც ზოგადი რიტორიკის გარდა დიდად არაფრით არ განსხვავდებოდა 1936 წლის კონსტიტუციისაგან, განსაკუთრებით პიროვნების დემოკრატიული უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვის გარანტიების თვალსაზრისით. მაგრამ მოკავშირე რესპუბლიკების კონსტიტუციის პროექტებში, „სტალინური" კონსტიტუციისაგან განსხვავებით, ამოიღეს მშობლიური ენის სახელმწიფო სტატუსი. ამ ფაქტმა უკიდურესად ააღელვა ქართველი მოწინავე ინტელიგენცია: უმაღლეს სასწავლებებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებში საქ. კპ ცკ წარმომადგენლებს განუმარტავდნენ ასეთი გადაწყვეტილების მავნე ხასიათს. მიუხედავად ამისა, 1978 წლის 14 აპრილს საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭომ დაიწყო საქართველოს ახალი კონსტიტუციის პროექტის განხილვა. შეიქმნა საფრთხე, რომ ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსს კონსტიტუციიდან ამოიღებდნენ. მოწინავე ინტელიგენციის მიერ და-

რაზმული თბილისის სტუდენტობა ქუჩაში გამოვიდა. მთავრობის სახლთან გაიმართა გრანდიოზული მიტინგი. ქართველი ახალგაზრდები მოითხოვდნენ ეროვნული ენის ინტერესების დაცვას. ყოველ წუთს შეიძლებოდა ვითარება უმართავი გამხდარიყო. საქართველოს კპ ცკ პირველმა მდივანმა ე. შევარდნაძემ ლ. ბრეჟნევს აცნობა თბილისში შექმნილი ვითარება: მოსკოვი იძულებული გახდა უკან დაეხია. ქართველი ახალგაზრდობის გმირობამ ქართულ ენას კვლავ დაუმკვიდრა სახელმწიფო სტატუსი კონსტიტუციაში. 15 აპრილს IX მოწვევის უმაღლესი საბჭოს VIII საგანგებო სესიამ მიიღო საქართველოს ახალი კონსტიტუცია, რომელმაც კვლავ დააკანონა ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსი.

რუსეთის ანტიქართული ძალების ხელშეწყობით 1978 წელს სერიოზული დაძაბულობა შეიქმნა აფხაზეთში, ძირძველ ქართულ კუთხეში. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ მოსკოვი ფარულად მუდამ ხელს უწყობდა აფხაზეთში ანტიქართული განწყობილებების ესკალაციას: პოლიტიკურ და კულტურულ ორიენტაციაში, კადრების შერჩევასა და განაწილებაში და ა. შ. და ა. შ. აფხაზეთის ახალ კონსტიტუციაზე მუშაობის პროცესის დროს ადგილობრივმა ეთნოკრატიის თავგასულმა ლიდერებმა მიიღეს წერილი სკკპ ცენტრალური კომიტეტისადმი, რომელშიც აფხაზების მიმართ საბჭოთა ხელისუფლების ყველა დანაშაული ქართველ ერს დააბრალეს. მოითხოვდნენ აფხაზეთის სტატუსის შეცვლას. ვითარება დაიძაბა. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტი ყოველნაირად მალავდა წერილის შინაარსს, მაგრამ ის ცნობილი გახდა ქართველი ინტელიგენციისათვის, რომელმაც მოითხოვა წერილში მოყვანილი ინსინუაციების დასაბუთებული უარყოფა. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის ხელმძღვანელობამ აფხაზ ლიდერებთან მორიგება ამჯობინა და მოსკოვთან შეთანხმებით ერთობლივად შემუშავდა სკკპ ცკ და სსრკ მინისტრთა საბჭოს დადგენილების პროექტი: „აფხაზეთის ასსრ ეკონომიკისა და კულტურის შემდგომი განვითარების ღონისძიებების შესახებ", რომელიც მიიღეს 1978 წლის ივნისში. დადგენილება ითვალისწინებდა ავტონომიურ რესპუბლიკაში მნიშვნელოვანი სოციალური და ეკონომიკური ღონისძიებების განხორციელებას, რაც ხელს შეუწყობდა ადგილობრივი მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებას. მაგრამ დადგე-

ნილება ფაქტიურად ამკვიდრებდა აფხაზი ეთნოკრატიის შეუზღუდველ ძალაუფლებას, ზოგი ღონისძიება აშკარად ლახავდა ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის ინტერესს: სოხუმის პედინსტიტუტი, რომელშიც უმრავლესობა ქართველი პედაგოგები და სტუდენტები იყვნენ, აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტად გადაკეთდა, აფხაზეთში შეიქმნა დამოუკიდებელი ტელევიზია, რომელსაც მთლიანად ეთნოკრატია აკონტროლებდა და ა. შ. ამ დადგენილების ნეგატიური ასპექტები მოგვიანებით აშკარად გამოვლინდა.

მიუხედავად ამისა, საქართველოს ავტონომიური რეს-პუბლიკების რიგგარეშე სესიებმა – აფხაზეთისამ 1978 წლის 16 ივნისს, აჭარისამ – 1978 წლის 26 მაისს – მიიღეს ახალი საბჭოთა კონსტიტუციები.

პარტიულ-ორგანიზატორულ მუშაობაში თვალსაჩინო მიღწევისათვის, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების განუწყვეტელი ზრდის და სხვა მონაცემების გამო სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1978 წლის ნოემბრის პლენუმზე ქართველი კომუნისტების ლიდერი ე. შევარდნაძე სკკპ ცკ პოლიტბიუროს წევრობის კანდიდატად აირჩიეს.

საქართველოს მზარდი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თვალსაჩინო მიღწევებზე ბევრი ილაპარაკეს 1981 წელს მაისში, როცა საქართველოს გასაბჭოებისა და საქართველოს კომუნისტური პარტიის 60 წლისთავის საუბილეო ღონისძიებებში მონაწილეობისათვის საქართველოში ჩამოვიდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივანი, სსრკ უმაღლესმი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე, ღრმად მოხუცებელი ლ. ი. ბრეჟნევი. მშრომელთა პომპეზური პარადი და საზეიმო სხდომა საუკეთესო საბჭოთა ტრადიციების მიხედვით ჩატარდა. მან უზარმაზარი საბიუჯეტო თანხა მოითხოვა. საქართველოს პარტიულმა ხელმძღვანელობამ ამ საანახაობის ორგანიზატორად მოიწვია მოსკოვის 1980 წლის ოლიმპიადის მხატვრული ნაწილის დადმგმელი რეჟისორი ი. თუმანიშვილი. ბრწყინვალედ დადმული პარადი და საზეიმო კრების მხატვრული ნაწილი, პოლიტიკური მოღვაწეების მაჟორული სიტყვებით გამდიდრებული, მოწოდებული იყო ეჩვენებინა საბჭოთა სისტემის გარეგნული ძლიერება და დიდებულება. მკაცრი სინამდვილე კი ყველაფერ ამისაგან განსხვავდებოდა.

§4. ქართული ხელოვნების, კულტურის, სპორტის აღმავლობა

70-იანი წლების მეორე ნახევარი და 80-იანი წლების დასაწყისი საქართველოში მეცნიერების, ხელოვნების, კულტურის აღმავლობის წლებია.

ქართული კულტურის განვითარების საფუძველი კვლავ საყოველთაო სახალხო განათლება იყო: 80-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში ყველა ტიპის 3957 ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლაში სწავლობდა 962 200 ახალგაზრდა. საქართველოში იყო ქართული, რუსული, სომხური, აზერბაიჯანული საშუალო სკოლები, აფხაზური და ოსური დაწყებითი სკოლები, საიდანაც ბავშვები სწავლას რუსულ საშუალო სკოლებში აგრძელებდნენ. ამ მდგომარეობამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ადგილობრივი აფხაზი და ოსი ეროვნების ახალგაზრდების პრორუსულ ორიენტაციას. 70-იან წლებში გატარდა საშუალო განათლების რეფორმა, დაიხვეწა პროგრამები.

უმაღლესი განათლების მასშტაბებით 80-იან წლებშიც საქართველო კვლავ მოწინავე იყო კავშირში. 19 უმაღლეს სასწავლებელში, საკავშირო და მოსკოვის უნისერსიტეტების ფილიალებში ათასობით ახალგაზრდა სწავლობდა.

ყოველწლიურად იზრდებოდა მეცნიერების დაფინანსება. საქართველოში სამეცნიერო შრომა კვლავ პრესტიჟული იყო: 1980 წელს საქართველოში 1335 მეცნიერებათა დოქტორი და 9104 მეცნიერებათა კანდიდატი იყო. სულ სამეცნიერო შრომაში ჩაბმული იყო 25 198 კაცი[9]. საზოგადოებაში არსებული ნეგატიური მოვლენები ამ სფეროზეც ახდენდა გარკვეულ ზეგავლენას, რის გამოც ზოგიერთ დარგში მეცნიერ მუშაკთა ცოდნის დონე დაბალი იყო, მათი შრომის შედეგი – ნაკლებეფექტური.

კვლავ მოწინავე იყო ა. რაზმაძის დაარსებული ქართული მათემატიკური სკოლა: აკად. ნ. მუსხელიშვილის, ნ. ვეკუას, კ. მარჯანიშვილის, ა. ბიწაძის, ვ. კუპრაძის და სხვების მიღწევები მათემატიკის სხვადასხვა დარგში თვალსაჩინო იყო. ქართველი მათემატიკოსები ამუშავებდნენ დრეკადობის თეორიის, სინგულარული ინტეგრალების განტოლებათა სისტემების აქტუალურ პრობლემებს.

ქართველმა ასტრონომებმა (აკად. ე. ხარაძე, რ. ბართაია, და სხვ.) გალაქტიკაში შერჩეულ უბნებში მოახდინეს ვარსკვლავთა ორგანზომილებიანი კლასიფიკაცია, შეადგინეს 30 ათასამდე ვარსკვლავის სპექტრული ტიპების და ნათობათა კლასების კატალოგები.

დაწინაურდა ქართული გეოლოგიური სკოლა. მომზადდა და გამოიცა „კავკასისის ტექტონიკური რუკა" (მთ. რედაქტორი აკად. პ. გამყრელიძე). აკად. გ. ძოწენიძის მონოგრაფიას „ვულკანოგენური ფორმაციების მადნიანობა" ლენინური პრემია მიენიჭა.

განვითარდა ტექნიკური მეცნიერების ახალი დარგები: კიბერნეტიკა, ელექტრონიკა, ელექტრონული გამოთვლითი მანქანები, რადიოტექნიკა და ტელემექანიკა.

კვლავ მოწინავე იყო ქართველ ფიზიოლოგთა სკოლა აკად. ივ. ბერიტაშვილის ხელმძღვანელობით.

საქართველოში მუშავდებოდა სამეცნიერო თემები ექსპერიმენტალურ მორფოლოგიაში, ბიოქიმიასა და სხვა დარგებში.

ვითარდებოდა და ყოველმხრივ ხელი ეწყობოდა საქართველოს ავტონომიურ ერთეულებში სამეცნიერო პოტენციალის განმტკიცებასა და განვითარებას. აფხაზეთში 70-იან წლებში 17 სამეცნიერო დაწესებულება იყო, სადაც ასობით მეცნიერი თანამშრომელი იყო დასაქმებული. ცხინვალში არსებობდა პედაგოგიური ინსტიტუტი, სამეცნიერო – საკვლევი ინსტიტუტი და ა. შ.

საქართველოში ტრადიციულად მოწინავე იყო და აღმავლობას განიცდიდა ჰუმანიტარული მეცნიერება – ქართველოლოგია. ენათმეცნიერები დიდი წარმატებით იკვლევდნენ თანამედროვე ენათმეცნიერების ზოგად-თეორიულ პრობლემებს, დიდი მუშაობა ჩატარდა ქართული ენის დიალექტიკის შესწავლისა და ლექსიკოლოგიის დარგში. გამოიცა აკად. ვ. თოფურიას, პროფესორების: ი. გიგინეიშვილის, ი. ქავთარაძის „ქართული დიალექტოლოგია", ტ. 1., „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის" დარჩენილი VI-VIII ტომები, გამოქვეყნდა „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი"(ავტორი აკადემიის წ. კ. ი. აბულაძე), „ორთოგრაფიული ლექსიკონი", „თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები", შეიქმნა 30-ზე მეტი ტერმინოლოგიური ლექსიკონი. აღსანიშნავია

ქ. ლომთათიძის, ქ. შარაძენიძის, ი. იმნაიშვილის და სხვების დამსახურება.

ახალი ნაბიჯები გადაიდგა ქართველური ენების სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შესწავლის მიმართულებით. საყოველთაო აღიარება მოიპოვეს აკად. თ. გამყრელიძის გამოკვლევებმა.

ინტენსიურად მუშავდებოდა ქართული ლიტერატურის ისტორიის აქტუალური პრობლემები. გამოიცა „ქართული ლიტერატურის ისტორიის" ექვსტომეული, „ქართული საბჭოთა ლიტერატურის ისტორია", ქართული ხალხური პოეზიის სრული კრებული (4 ტომი) და ა. შ.

ქართული საისტორიო მეცნიერება, იდეოლოგიური წნეხის მიუხედავად, განაგრძობდა ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის კვლევას. აკად. გ. მელიქიშვილი, ს. ჯიქია, მ. ლორთქიფანიძე, ვ. ფუთურიძე, თ. ყაუხჩიშვილი, პროფ. ვ. დონდუა, ო. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, დ. ხახუტაიშვილი, გრ. გიორგაძე და სხვები მუშაობდნენ საქართველოს ისტორიის აქტუალურ პრობლემებზე. შეიქმნა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. გამოქვეყნდა აკად. ნ. ბერძენიშვილის „საქართველოს ისტორიის საკითხების" 8 ტომი. ქართველი ისტორიკოსების დიდი მიღწევაა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების" რვატომეულის გამოქვეყნება, რომელმაც 1982 წელს საქართველოს სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა.

1966 წელს დიდი შოთა რუსთაველის დაბადების 800 წლის იუბილეზე ჩამოვიდნენ მეცნიერები საბჭოთა კავშირის ყველა რესპუბლიკიდან, ქართველოლოგიის საერთაშორისო ცენტრებიდან. სამეცნიერო შეხვედრებმა, სიმპოზიუმებმა კვლავ დაადასტურა ქართული, განსაკუთრებით ქართველოლოგიური მეცნიერების, მაღალი დონე.

მაგრამ ქართველი ხალხი მარტო გარდასული ხანის ლიტერატურული მიღწევებით როდი ამაყობდა. ნაყოფიერ შემოქმედებით მოღვაწეობას აგრძელებდნენ პოეტები: ი. აბაშიძე, გ. ლეონიძე, კ. კალაძე, მ. ლებანიძე, შ. ნიშნიანიძე, რ. მარგიანი, ა. კალანდაძე, ჯ. ჩარკვიანი, ი. ნონეშვილი, ფ. ხალვაში და სხვები. ქართული ლირიკა ამ წლებში კიდევ უფრო გაღრმავდა შინაარსით, გაძლიერდა ინტერესი რთული პოეტური სახეებისადმი. უფრო აშკარად და უფრო ხმამაღალა ჟღერდა სამშობლოს თემა, პატრიოტული მოტივი. თუმცა ზოგიერთი

პოეტი კვლავაც ასრულებდა პარტიულ და სახელმწიფო დავალებას და გრძნობამორეულ ლექსებს უძღვნიდა პარტიულ ყრილობებს, კომუნისტი ლიდერების იუბილეებსა თუ საბჭოთა პომპეზურ დღესასწაულებს.

60-80-იან წლებში უაღრესად წინ წავიდა ისტორიული ბელეტრისტიკა. ქართველი მკითხველის უსაყვარლესი რომანები გახდა გრ. აბაშიძის „ლაშარელა„ და „დიდი ღამე", ლევან გოთუას „გმირთა ვარამი", რ. ჯაფარიძის ირ. სონღულაშვილის, ლ. სანიკიძის და სხვების ისტორიულ-ჰეროიკული ნანარმოებები, რომლებშიც გადმოცემული იყო ქართველი ერის გმირული წარსული, თავდადებული ბრძოლა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის. ამ თხზულებებმა უდიდესი როლი შეასრულეს საქართველოს ახალგაზრდა თაობის პოლიტიკური მსოფლმხედველობის და თავისუფლებისაკენ სწრაფვის ტენდენციების გაძლიერების საქმეში.

70-იან წლებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვეს ეთიკურმა პრობლემებმა: პიროვნება და საზოგადოება, პიროვნება და სინდისი. ეკზისტენციალისტური პრობლემატიკა საქართველოშიც აღელვებდათ. ნ. დუმბაძის „მარადისობის კანონი" და გ. ფანჯიკიძის „თვალი პატიოსანი" თავისი მოქალაქეობრივი პოზიციით და მარადიული ფასეულობებისადმი ერთგულებით ქართველი მკითხველის უსაყვარლეს წიგნებად გადაიქცნენ.

ქართული ლიტერატურის საუკეთესო წარმომადგენლების (ი. აბაშიძე, კ. გამსახურდია, ნ. დუმბაძე. თ. ჭილაძე, ფ. ხალვაში, მ. ქვლივიძე და სხვები) პოეტური თუ პროზაული ნანარმოებები ითარგმნებოდა საბჭოთა კავშირის ხალხთა ენებზეც. იმ წლებში უამრავი საზღვარგარეთული და მოკავშირე რესპუბლიკების ხალხთა ლიტერატურა გადმოითარგმნა ქართულ ენაზე.

ვითარდებოდა აფხაზური და ოსური ლიტერატურაც: მწერლები (ბ. შინკუბა, ი. თარბა, მ. ლაკერბაი და სხვ.) და პოეტები (მ. ლასურია, ნ. კვიწინია, ტ. ახბა და სხვ.) ეხმაურებოდნენ თანამედროვე პრობლემატიკას. აფხაზეთში გამოდიოდა სალიტერატურო ჟურნალი „ალაშარა". სამხრეთ ოსეთში მოღვანეობდნენ ოსური ლიტერატურის ნარმომადგენლები გ. ბესთაუთი, კ. მარღიევი, გ. ძუგაევი და სხვ. გამოდიოდა სალიტერატურო ჟურნალი „ფიდიუაგი".

იმ წლებში არნახული პოპულარობა მოიპოვა მწერალ ჭაბუა ამირეჯიბის შედევრმა „დათა თუთაშხია" – რთული, პიროვნული კოლიზიებით და არაჩვეულებრივი ლიტერატურული ხერხებით გამორჩეული რომანი ამკიდრებდა ადამიანურ სიკეთეს, პატიოსნებას, მეგობრობასა და ერთგულებას, ყოველგვარი ძალმომრეობის წინააღმდეგ უკომპრომისო ბრძოლის განწყობას, თავისუფლებისადმი დაუოკებელ ლტოლვას. წიგნმა საკავშირო აღიარება მოიპოვა. მოსკოვის ცენტრალური ტელევიზიის დაკვეთით მის საფუძველზე გადაიღეს მრავალსერიანი ფილმიც, რომლის დამდგმელმა კოლექტივმა (გ. ლორთქიფანიძემ, ო. მეღვინეთუხუცესმა, თ. არჩვაძემ და სხვ.) საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა.

70-80-იანი წლები ქართული კინომატოგრაფიის აღმავლობის წლებია. საკავშირო და მსოფლიო კინოფესტივალებზე ალაპარაკდნენ „ქართული კინოს ფენომენზე". მას გამოარჩევდა ორიგინალური ეროვნული კოლორიტი, ადამიანური სულისკვეთების ურთულესი პლასტების ორიგინალური და მასშტაბური ინტერპრეტაცია.

1964 წელს მოსკოვის კინოფესტივალზე დიდი წარმატება მოიპოვა რ. ჩხეიძის „ჯარისკაცის მამამ". მთავარი როლის შემსრულებელმა სერგო ზაქარიაძემ მამაკაცის როლის საუკეთესო შესრულებისათვის მთავარი ჯილდო მოიპოვა.

რეჟისორ გ. შენგელაიას პოეტური ფილმი „ფიროსმანი„ აშშ ჩიკაგოს X საერთაშორისო კინოფესტივალზე მთავარი პრიზით („ოქროს ჰიუგო") დააჯილდოვეს (1969), ხოლო ელდარ შენგელაიას ფილმმა „შერეკილები" – საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა.

თავისი სტილისტიკით, აქტუალური თემის ორიგინალური ინტერპრეტაციით გამოირჩეოდნენ ო. იოსელიანის ფილმები „გიორგობისთვე" და „იყო შაშვი მგალობელი".

საყოველთაო მოწონებით სარგებლობდა თენგიზ აბულაძის შემოქმედება: „ვედრება" და „ნატვრის ხე" – ამ უკანასნელმა იტალიაში 1979 პრესტიჟული -დონატელოს „დავითის" პრიზი მოიპოვა.

70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მსოფლიო აღიარება მოიპოვა ქართულმა თეატრმა. ის შეივსო ახალი სახელებით, მოვიდნენ ახალი, მკვეთრი ინდივიდუალობით გამორჩეული რეჟისორები – ქართული თეატრალური სკოლის აღზრდილე-

ბი, რომლებიც საოცრად გრძნობდნენ თეატრალურ სპეციფიკას, დროის ახალ მოთხოვნებს და მათ საზოგადოებას შესთავაზეს ახალი ხელწერა, ახალი თეატრალური გამომსახველობითი საშუალებები. რ. სტურუასა და თ. ჩხეიძის ორიგინალური რეჟისურა განსაზღვრავდა 70-80-იანი წლების ახალ ქართულ თეატრს, რომელიც წარსულის შემოქმედებითი ათვისებით საზოგადოებას სთავაზობდა საოცარ თეატრალურ ფეერიას. ბ. ბრეხტის „კავკასიური ცარცის წრე", რომელიც რ. სტურუამ 1975 წელს დადგა, იქცა სპექტაკლ-ლეგენდად, რომელიც დღესაც წარმატებით იდგმება რუსთაველის თეატრის სცენაზე. შექსპირის „რიჩარდ მესამეს" სტურუასეულმა ინტერპრეტაციამ საერთაშორისო აღიარება მოუტანა ხელოვანს.

70-80-იან წლებში საქართველოში ბევრი ახალი თეატრალური კოლექტივი შეიქმნა: კინომსახიობთა თეატრი (მთავარი რეჟისორი მ. თუმანიშვილი), „მეტეხის თეატრი" (მთავარი რეჟისორი ს. მრევლიშვილი), მარიონეტების თეატრი (მთავარი რეჟისორი რ. გაბრიაძე) და ბევრი სხვა.

განვითარების ახალ სიმაღლეზე ავიდა ქართული სამუსიკო ხელოვნება: მისი საფუძველი იყო ბავშვთა სამუსიკო განათლების ფართო ქსელი, რომელიც მთელ რესპუბლიკას მოიცავდა. თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორია ერთ-ერთი საუკეთესო იყო კავშირში. საერთაშორისო კონკაურსების ლაურეატები გახდნენ კონსერვატორიის აღზრდილები: პიანისტები ე. ვირსალაძე, მ. მდივანი, მ. დოიჯაშვილი, ლ. თორაძე, მევიოლინეები მ. იაშვილი, ლ. ისაკაძე, ვიოლონჩელისტი თ. გაბარაშვილი და მრავალი სხვ.

თბილისის ოპერის თეატრში განხორციელებული რეფორმების შემდეგ მას სათავეში ჩაუდგა დიდი მაესტრო ჯ. კახიძე. კლასიკური და თანამედროვე ოპერები და ბალეტები, კლასიკური და თანამედროვე სიმფონიური მუსიკა, ორიგინალური ინტერპრეტაციით, ქართველი მაყურებლების დიდ მონონებას იმსახურებდა. იდგმებოდა ახალი ქართული ოპერებიც: რ. ლაღიძის „ლელა", გ. ყანჩელის „და არს მუსიკა" და სხვ. თბილისის ოპერის თეატრში განაგრძობდნენ მოღვაწეობას სახელოვანი მომღერლები: ზ. ანჯაფარიძე, ნ. ანდღულაძე, ო. კუზნეცოვა, ც. ტატიშვილი, მ. ამირანაშვილი, ლ. ჭყონია. თავისი შემოქმედებით მოღვაწეობა დაიწყეს: პ. ბურჭუ-

ლაძემ, მ. თომაძემ, ნ. გამგებელმა. მოსკოვის დიდი თეატრის სცენაზე მღეროდნენ მსოფლიოში აღიარებული მომღერლები ზ. სოტკილავა და მ. ქასრაშვილი.

ქართულ საბალეტო ხელოვნებასთან ერთად (ვ. ჭაბუკიანი, ვ. წიგნაძე, ზ. კიკალეიშვილი, ბ. მონავარდისაშვილი, მ. მახარაძე და სხვ.) განსაკუთრებულ აღმავლობას განიცდიდა ქართული ხალხური ქორეოგრაფია, რომელმაც მსოფლიო აღიარება მოიპოვა. ქართული ხალხური ცეკვის სახელმწიფო აკადემიურმა ანსამბლმა ი. სუხიშვილისა და ნ. რამიშვილის ხელმძღვანელობით თითქმის მთელი მსოფლიო შემოიარა. მათთვის უნიკალური კოსტუმების ესკიზებს ქმნიდა სახელოვანი მაესტრო, მოსკოვის დიდი თეატრის მთავარი მხატვარი ს. ვირსალაძე. საზღვარგარეთის პრესამ სუხიშვილების ცეკვის ანსამბლს „მსოფლიოს მერვე საოცრება" უწოდა.

საზღვარგარეთ კონკურსებში, ბიენ-ალეზე არაერთი ქართველი ფერმწერი და მოქანდაკეც იღებდა მონაწილეობას. ქართულ ფერწერასა და ქანდაკებას კვლავაც გამოარჩევდა მკვეთრი ინდივიდუალობა, არაჩვეულებრივი გამომსახველობა, ხელოვანის უნიკალური ხელწერა. 60-იან წლებში ევროპის სხვადასხვა ქალაქში ჩატარდა გენიალური ფიროსმანის ნახატების ვერნისაჟი, განსაკუთრებული წარმატება ფიროსმანის შემოქმედებამ პარიზში მოიპოვა.

ძველი თაობის მხატვრებს (ლ. გუდიაშვილს, უ. ჯაფარიძეს, ე. ახვლედიანი და სხვ.) მხარში ამოუდგნენ ახალგაზრდა თაობის, მაგრამ მკვეთრი ინდივიდუალობით გამორჩეული შემოქმედნი: ნ. იანქოშვილი, ნ. იგნატოვი, თ. მირზაშვილი, ა. ვარაზი და სხვ.

ქართველი მოქანდაკეების: ე. ამაშუკელის, მ. ბერძენიშვილის, ჯ. მიქატაძის, მ. მერაბიშვილის და სხვათა ჩინებული ქანადაკებები ამკობდნენ თბილისის, გორის, თელავისა და რესპუბლიკის სხვა ქალაქების ქუჩებს, მოედნებს, საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებს.

ქართულმა არქიტექტურამ დაძლია „ხრუშჩოვის ეპოქის" შტამპები: ფორმების სილატაკე, მოუქნელობა, უსახურობა და თანდათან აღიდგინა დაკარგული პოზიციები. რესპუბლიკის ქალაქებსა და რაიონებში 60-70-იან წლებში ბევრი ჩინებული შენობა აშენდა: თბილისის სასტუმრო „ივერია" (არქიტექტორები ო. კალანდარაშვილი, ი. ცხომელიძე და სხვ.),

თბილისის ავტოვაგზალი (არქიტექტორები რ. კიკნაძე, ვ. ქურთიშვილი და სხვ.), საკურორტო კომპლექსი ბიჭვინთაში (მ. პოსოხინი და სხვ.) და მრავალი სხვ.

უკვე იმ წლებში მსოფლიო აღიარება მოიპოვა თვალსაჩინო ქართველმა მონუმენტალისტმა ზ. წერეთელმა.

უდიდეს წარმატებებს მიაღწია ქართულმა სპორტმა. მსოფლიოში ცნობილი გახდა ქართული საჭადრაკო სკოლა. 1962 წლიდან მსოფლიო ჩემპიონი ქალთა შორის ქართველი იყო. ლეგენდარული ნონა გაფრინდაშვილი ხუთჯერ გახდა ამ ტიტულის მფლობელი (1962-1978), ხოლო შემდეგ მაია ჩიბურდანიძე, ასევე, ხუთჯერ გახდა მსოფლიო ჩემპიონი. გროსმაისტერები ნ. ალექსანდრია, ნ. იოსელიანი, ნ. გურიელი, ქ. არახამია ქართული საჭადრაკო სკოლის ბრწყინვალე წარმომადგენლები იყვნენ. წარმატებებს აღწევდნენ მოჭადრაკე ვაჟებიც (გროსმაისტერები ბ. გურგენიძე, გ. ზაიჩიკი, ზ. აზმაიფარაშვილი და სხვ.).

საქართველოში ჭადრაკის გარდა სპორტის ბევრი სახე იყო განვითარებული. მართალია, საერთაშორისო ასპარეზობაზე ქართველები საბჭოთა კავშირის სახელით გამოდიოდნენ, მაგრამ საქართველოს სასახელოდ მნიშვნელოვან წარმატებებს აღწევდნენ მსოფლიო ოლიმპიადაზე. 1952 წლიდან 1980 წლამდე გამართულ ოლიმპიადებზე საქართველოს სპორტსმენებმა სპორტის სხვადასხვა სახეობაში მოიპოვეს 23 ოქროს, 20 ვერცხლის და 29 ბრინჯაოს მედალი. საქართველოში განსაკუთრებით პოპულარული იყო ჭიდაობის ყველა სახეობა, კალათბურთი, ხელბურთი და, რა თქმა უნდა, ფეხბურთი.

საქართველოში ფეხბურთი გამორჩეული სიყვარულით სარგებლობდა მუდამ, ხოლო თბილისის „დინამო" – ეროვნული ნაკრების რანგში იყო აყვანილი. ამ გუნდს უდიდესი სპორტული ტრადიციები ჰქონდა და საბჭოთა კავშირში საუკეთესოდ ითვლებოდა. 1964 წელს ტაშკენტში პირველად გუნდმა (მთავარი მწვრთნელი გ. კაჩალინი) მოიპოვა საბჭოთა კავშირის ჩემპიონობა. 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, როცა გუნდს სათავეში ჩაუდგა ნ. ახალკაცი, „დინამომ" ბრწყინვალე გამარჯვევები მოიპოვა როგორც საკავშირო, ისე საერთაშორისო ასპარეზობებზე. „დინამოს" ახალგაზრდული გუნდი: ა. ჩივაძე, დ. ყიფიანი, ო. გაბელია, რ. შენგელია, ვ. გუცაევი,

ვ. დარასელია და სხვები საერთაშორისო მატჩების დროს ჩინებულად თამაშობდნენ. 1981 წლის 13 მაისს გფრ ქ. დუსელდორფში თბილისის „დინამოს" ოსტატ ფეხბურთელებმა მოიპოვეს უეფას საპატიო თასი, რითაც უდიდესი სიხარული და სიამაყის განცდა მიანიჭეს ქართველ გულშემატკივარს.

თავი VII. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა

§1. ეროვნული ცნობიერების განვითარება და გაძლიერება

70-იან წლებში მსოფლიოში მოხდა კარდინალური ძვრები, რომლებმაც მოითხოვეს რადიკალურად შეცვლილიყო საშინაო და საგარეო პოლიტიკა სოციალისტური ბანაკის ქვეყნებშიც, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. პოსტ-ინდუსტრიული განვითარების შედეგად დასავლეთ ევროპასა და ჩრ. ამერიკაში ჩამოყალიბდა საზოგადოება, რომელმაც უზრუნველყო თავისი მოაქალაქეების სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული განვითარების საუკეთესო პირობებში ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების მსოფლიოში აღიარებული დემოკრატიული კრიტერიუმების რეალიზება. პიროვნების სამოქალაქო უფლებები გარანტირებული იყო. პროლეტარიატის, როგორც სოციალური კლასის, მნიშვნელობა ამ საზოგადოებაში ყოველწლიურად მცირდებოდა და ბოლოს გაქრა კიდეც როგორც კლასი, რითაც სოციალური დასაყრდენი გამოეცალა რადიკალურ კომუნისტურ მოძრაობას. დასავლეთ ევროპის კომუნისტებს შორის გაჩნდა „ევროკომუნიზმის" ერესი, შეხედულებათა სისტემა, რაც საგრძნობლად განსხვავდებოდა მოსკოვის იდეოლოგების პოლიტიკური შეხედულებებისაგან, და ზოგ შემთხვევაში, გლობალური პოლიტიკური პროცესების შეფასების დროს – აშკარად და რადიკალურად უპირისპირდებოდა კიდეც მათ.

70-იან წლებში მსოფლიოში, ასევე, თითქმის დასრულდა დეკოლონიზაციის გლობალური პროცესიც. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გაეროს ეგიდით აზიის, ამერიკის, აფრიკის კონ-

ტინენტებზე ახალი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოების შექმნის პერმანენტული პროცესი თავის ლოგიკურ დაგვირგვინებას ელოდა და მოსკოვის განუსაზღვრელ დიქტატურაზე მთლიანად დამოკიდებული (მოკავშირე რესპუბლიკების) და ნახევრად დამოკიდებული (სოციალისტური ბანაკის) ქვეყნების ეროვნულ-პატრიოტულ ძალებში იმედებს აღძრავდა, რომ უკვე შორს არ იყო სანუკვარი თავისუფლება.

70-იანი წლების მეორე ნახევარში აშკარად შესამჩნევი გახდა საბჭოთა სახელმწიფოს (სოციალისტური ბანაკის ძირითადი ღერძის) ეკონომიკური ჩამორჩენა დასავლეთის ქვეყნებთან შედარებით. დასავლეთში მიმდინარე სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი, ახალი ტექნიკა და ტექნოლოგიები, ელექტროტექნიკური მრეწველობის არნახული განვითარება, ახალი სისტემის გამოთვლითი მანქანები, კომპიუტერული ტექნიკა და ა. შ. ზრდიდა ამ ქვეყნების, როგორც მსოფლიოში ტექნიკური პროგრესის მთავარი ძალის მნიშვნელობას.

ძვირად უჯდებოდა საბჭოთა ქვეყანას „ზესახელმწიფოს" პოლიტიკური იმიჯი, საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის, მოსკოვისადმი ლოიალურად განწყობილი რეჟიმების, „ანტიიმპერიალისტური" ძალების – სინამდვილეში კი საერთაშორისო დაძაბულობის კერების (ლიბია, ვიეტნამი, ლაოსი, კამბოჯა, მოზამბიკა, ეთიოპია და სხვ.) მხარდაჭერა, მატერიალური და, რაც მთავარია, სამხედრო დახმარება. საბჭოთა კავშირი სულ უფრო ემსგავსებოდა რუსეთის მოდერნიზებულ იმპერიას, რომელიც მხოლოდ იმპერიული ამბიციებით მოქმედებდა.

დასავლეთის დემოკრატიული სახელმწიფოები ცდილობდნენ საბჭოთა ტოტალიტარული სისტემის შემდგომი ექსპანსიის შეჩერებას, საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის ცივილიზებულ ჩარჩოებში მოქცევას, იმის მიღწევას, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს შეეწყვიტა მხარდაჭერა და დახმარება ტერორისტების მფარველი დიქტატორული რეჟიმებისათვის.

ამ მიზნით შეიქმნა ევროპის უშიშროებისა და თანამშრომლობის თათბირი, რომელმაც მიზნად დაისახა შემაჯამებელი დოკუმენტის შემუშავება. 1973-1975 წლებში მიმდინარეობდა ინტენსიური მოლაპარაკება ევროპისა და ჩრ. ამერიკის სახელმწიფოებს შორის. 1975 წ. 1 აგვისტოს ჰელსინკში, კონგრესების სასახლეში ხელი მოაწერეს „ევროპის უშიშროე-

ბისა და თანამშრომლობის ჰელსინკის დასკვნით აქტს", რომელიც აღიარებდა ომისშემდგომი სახელმწიფო საზღვრების ურღვეობას, ერთმანეთის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობას, ევროპის უშიშროებას, ადამიანთა უფლებათა დეკლარაციის მოთხოვნების უპირობო აღიარებას და შესრულებას, ინფორმაციების გაცვლას, მეცნიერების, ხელოვნებისა და კულტურის დარგში ქვეყნებს შორის ინტენსიური კავშირების განვითარებას.

საბჭოთა კავშირმა და მისმა სატელიტებმა ევროპაში, მართალია, ხელი მოაწერეს ამ დასკვნით აქტს, მაგრამ არც კი უცდიათ მისი პრინციპების რეალიზება, განსაკუთრებით კი პიროვნების უფლებებისა და თავისუფლებების მსოფლიოში აღიარებული კრიტერიუმების საკუთარ ქვეყანაში დამკვიდრება. საბჭოთა სისტემა კვლავ „დახურულ საზოგადოებად" რჩებოდა თავისი, 30-იან წლებში ჩამოყალიბებული, სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკურ-სამართლებრივი პრინციპებით.

მაგრამ საბჭოთა საზოგადოებაში უკვე არსებობდნენ ძალები, რომლებიც რადიკალურ ცვლილებებს მოითხოვდნენ. ესენი ახალგაზრდა ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელები იყვნენ. მათ საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ქალაქებში შექმნეს ანტისაბჭოთა პოზიციებზე მდგომი არალეგალური ჯგუფები.

უკვე 60-იანი წლების დასასრულს თბილისში შეიქმნა არალეგალური ორგანიზაცია „ეროვნული თვითშეგნების აღორძინება" (ვ. ღლონტი და სხვ.). ახალგაზრდა ინტელიგენტთა ეს დაჯგუფება უშიშროების ორგანოების რეპრესიის მსხვერპლი გახდა.

1974 წ. თბილისში შეიქმნა „ადამიანის უფლებათა დაცვის" საინიციატივო ჯგუფი (ზ. გამსახურდია, მ. კოსტავა, ვ. რცხილაძე და სხვ.). როცა 1976 წელის 12 მაისს მოსკოვში ჩამოყალიბდა „ჰელსინკის ხელშეკრულების შესრულების ხელშემწყობი ჯგუფი", თბილისის „ადამიანის უფლებათა დაცვის" ჯგუფი გადაკეთდა „ჰელსინკის ჯგუფად". მათ გამოსცეს ლიტერატურული ჟურნალი „ოქროს საწმისი" (ოთხი ნომერი) და პოლიტიკური ჟურნალი „საქართველოს მოამბე", მაგრამ, ეს გამოცემები იყო ხელნაწერი, ვრცელდებოდა მხოლოდ ძალიან ერთგულ ადამიანთა შორის, ტირაჟიც იყო ძალიან მცი-

რე. ჯგუფის წევრებს განუწყვეტლივ უთვალთვალებდა სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტი და ამიტომ მათი პროპაგანდისტული შესაძლებლობები ერთობ შეზღუდული იყო.

მაგრამ სულ სხვა იყო ის ძლიერი ტენდენციები და აშკარა პროტესტი, რაც 70-იან წლებში შეიმჩნეოდა ქართულ ლიტერატურაში, ხელოვნებაში, მეცნიერებაში.

70-იან წლებში ქართულ ლიტერატურაში გამოჩნდნენ ახალგაზრდა მწერლები, რომლებიც თავის მოთხრობებში, ლექსებში ილაშქრებდნენ პიროვნების უფლებების შელახვის, რუსიფიკაციის პოლიტიკის გაძლიერების წინააღმდეგ, იღვნოდნენ ეროვნული თვითშეგნების ასამაღლებლად, პიროვნების უფლებებისა და თავისუფლებებისათვის. რამდენადაც მათი მოღვაწეობა უფრო ლეგალური იყო, ამიტომ მოსახლეობაზე ზემოქმედების შედეგები – უფრო შთამბეჭდავი და ძლიერიც გახდა.

ახალი სულისკვეთების მწერლებს შორის არ შეიძლება არ აღინიშნოს ვ. ურჯუმელაშვილი და მისი რომანი „ფერისცვალება", რ. ჯაფარიძის ნარკვევი „ადამიანთა მორჩილი ზღვა", გ. ფანჯიკიძის „თვალი პატიოსანი", რომლებშიც მხილებული იყო თანამედროვე საბჭოთა საზოგადოების წყლულები, არსებული სულისშემხუთველი ვითარება, პიროვნების სულიერი კაეშანი.

70-80-იანი წლების საქართველოს ინტელიგენციის დემოკრატიულ თვალსაზრისს და რეჟიმისადმი კრიტიკულ დამოკიდებულებას გამოხატავდა მწერალი, კრიტიკოსი და პუბლიცისტი აკაკი ბაქრაძე. მისი ობიექტური, პატრიოტული და უკომპრომისო სტატიები და პუბლიკაციები, საინტერესო საჯარო გამოსვლები მოსწონდა საზოგადოებას.

დიდი დამსახურება მიუძღვის რ. თაბუკაშვილის პატრიოტულ კინო-პუბლიცისტიკას ეროვნული მსოფლმხედველობის განმტკიცების საქმეში. მისი „ალპიური ვარსკვლავი", „ვიტორიო სელა" და სხვა დოკუმენტური ფილმები სწორედ პიროვნების თავისუფლებისა და ღირსების პრობლემებს ეხებოდა. ეს ფილმები ამკვიდრებდნენ ეროვნული ღირსების, პატრიოტიზმის, ჰუმანიზმის იდეალებს. უდიდესი ეროვნული აქცია იყო რ. თაბუკაშვილის ინიციატივით იტალიიდან ცნობილი ქართველი მეცნიერის, იტალიაში მოღვაწე პატრი მიხეილ თამარაშვილის გადმოსვენება (1978 წ). ასეთივე საზოგადოებ-

რივი რეზონანსი ხვდა წილად ე. შენგელაიას კინო შედევრებს: „შერეკილები", „ცისფერი მთები".

ქართული კინოს, ქართული თეატრის ქორეოგრაფიის აღმავლობა და საერთაშორისო აღიარება, უდავოდ, ხელს უწყობდა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას, აყალიბებდა გადაულახავ კონფლიქტს არსებულ სინამდვილესთან, საზოგადოების სხვადასხვა ფენაში წარმოშობდა რადიკალური განახლების სურვილს და მისი რეალიზაციის აუცილებლობის მოთხოვნილებას. ინტელიგენციის ცალკეულმა წარმომადგენელმა საბჭოთა სინამდვილის, კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიური დიქტატის წინააღმდეგ მიმართული პროტესტი გამოხატა საბჭოთა ქვეყნიდან გაქცევით. სხვადასხვა მიზეზით სამშობლო დატოვეს მსახიობმა ნუგზარ შარიამ, დირიჟორმა ვ. ჟორდანიამ და მსოფლიოში ცნობილმა პიანისტმა ლექსო თორაძემ.

აღსანიშნავია მწერლისა და მეცნიერის, ვ. კოტეტიშვილის ინიციატივით დაწყებული „ფოლკლორული საღამოების" მნიშვნელობა, რომელმაც არა მარტო ხელი შეუწყო ახალი სახალხო მთქმელების, შემსრულებლების გამოვლენას, არამედ უზრუნველყო ძლიერი პატრიოტული გრძნობების განვითარება.

იდეოლოგიური დიქტატის წინააღმდეგ ბრძოლის სულისკვეთება გავრცელდა ქართულ ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში. ისტორიკოსები, ფილოსოფოსები, ლიტერატორები ცდილობდნენ კომუნისტური დოგმატიკის მსხვრევას, თავისუფალი სიტყვის თქმას, შეფარვით, ეზოპეს ენით ისინი თავიანთ თხზულებებში ცდილობდნენ საქართველოს ისტორიის სხვადასხვას პრობლემის ახლებურად გაშუქებას. იყო მცდელობა დემოკრატიული საქართველოს ისტორიის ობიექტური, არაკომუნისტური, არანეგატიური შეფასების (ისტორიკოსები უ. სიდამონიძე, ა. ბენდიანიშვილი, ფილოსოფოსი მ. მამარდაშვილი და სხვ.), თუმცა ასეთ მცდელობას ადმინისტრაციული ზემოქმედება მოჰყვებოდა ხოლმე.

ყველაფერმა ამან შეამზადა მსოფლმხედველობითი საფუძვლები საქართველოში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძალუმი აღმავლობისათვის. ამ პერიოდში მისი ჰეგემონი და საჭეთმპყრობელი საქართველოს ინტელიგენცია იყო, რომელიც, საბჭოთა რეჟიმთან ბრძოლის რადიკალური

ფორმების გამორიცხვით, ცდილობდა საზოგადოების ევოლუციას სულიერი განწმენდის გზით. ხელისუფლებასთან მკვეთრი დაპირისპირება ინტელიგენციას ეროვნული საქმისათვის საზიანოდ მიაჩნდა.

ასევე ფიქრობდა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაც, რომელიც თანდათან სულ უფრო და უფრო მეტ გავლენას იხვეჭდა.

ქართული საზოგადოების პროტესტი არსებული რეჟიმის მიმართ სხვადასხვა ფორმით, ზოჯერ სპონტანურად, ზოგჯერ გააზრებულად შეახსენებდა თავის თავს საბჭოთა სისტემას: 1977 წელს სპორტული სანახაობის (ფეხბურთის) დროს რუსი მსაჯის არაობიექტურობით აღშთოთებული მრავალათასიანი სტადიონი, რომელმაც ეროვნული ღირსების შელახვად ჩაუთვალა მსაჯს არაობიექტური გადაწყვეტილება, აშკარა ძალმომრეობაზე გადავიდოდა, რომ არა საქ. კპ ცკ პირველი მდივნის ე. შევარდნაძის პირადი მამაცობა, რომელმაც შეძლო აღშფოთებელი ტრიბუნების დაოკება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ასევე დაუპირისპირდა საბჭოთა დიქტატს თბილისის ახალგაზრდობა 1978 წლის 14 აპრილს და დაიცვა ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსი.

მაგრამ 1978 წელს მოხდა ფაქტი: „ჰელსინკის ჯგუფის" საქართველოს ორგანიზაციის წევრები ზ. გამსახურდია, მ. კოსტავა, ვ. რცხილაძე და სხვები უშიშროების კომიტეტმა დააპატიმრა. უშიშროების ორგანოებში ხანგძლივი ყოფნის შემდეგ ზ. გამსახურდია საკავშირო ტელევიზიით გამოვიდა და მოინანია თავისი „დანაშაული საბჭოთა ქვეყნის წინაშე". საბჭოთა სინამდვილეში ცნობილი დისიდენტის ერთადერთი მონანიება თავიდანვე დაგმო საბჭოთა დისიდენტურმა მოძრაობამ.

ამრიგად, ქართული ინტელიგენციის ერთი ნაწილის მიერ ძირითადად მოხერხდა 70-იანი წლების ბოლოს და 80-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს მოსახლეობაში, განსაკუთრებით ახალგაზრდობაში, ეროვნული ცნობიერების განვითარება და განმტკიცება.

§2. ეკონომიკური მდგომარეობა, „გარდაქმნის" კურსი, სოციალიზმის პოლიტიკური სისტემის რეანიმაციის ცდა

70-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა პოლიტიკური ელიტა აშკარად კარგავდა რეალიზმის გოძნობას, გერონტოკრატიის მახინჯი მმართველობის შედეგები ქვეყანაში სულ უფრო საცნაური ხდებოდა. ავღანეთში საბჭოთა გავლენის განსამტკიცებლად, 1979 წლის დეკემბერში საბჭოთა კავშირმა ამ ქვეყანაში სამხედრო შენაერთები შეიყვანა, დაამხო მ. ამინის რეჟიმი და ქვეყანას სათავეში პროსაბჭოთა პოლიტიკური მოღვაწე ბაბრაქ ქარმალი ჩაუყენა. ამან გამოიწვია უდიდესი პოლიტიკური მღელვარება მსოფლიოში, დასავლეთის დემოკრატიული ქვეყნები, პირველ რიგში ამერიკის შეერთებული შტატები მოითხოვდნენ საბჭოთა ჯარების დაუყოვნებლივ გამოყვანას ავღანეთიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეკონომიკური და პოლიტიკური სანქციებით იმუქრებოდნენ. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობამ არ გაითვალისწინა მსოფლიოს საზოგადოებრიობის მოთხოვნა, რის გამოც დასავლეთის სამყარომ რადიკალურად გაამძაფრა დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირთან.

ამ საერთაშორისო გართულებას დაემთხვა ისიც, რომ 70-იანი წლების დასასრულს უაღრესად გართულდა სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობა პოლონეთში, ეკონომიკური კრიზისი გადაიზარდა ეკონომიკურ კოლაფსში, დაცარიელდა მაღაზიები, მოსახლეობა შიმშილობდა. პოლონეთში ხელისუფლება იძულებული გახდა საბჭოთა კავშირის დახმარებით სამხედრო წესები გამოეცხადებინა. მსოფლიო მოვლენები საქართველოს საზოგადოებრივ აზრზე გარკვეულ გავლენას ახდენდა.

საბჭოთა აგრესიის ამ ესკალაციას დაუპირისპირდნენ დასავლეთის სამყაროს ძლიერი პოლიტიკური ლიდერები: რონალდ რეიგანი (აშშ), მარგარეტ ტეტჩერი (დიდი ბრიტანეთი), ფრანსუა მიტერანი (საფრანგეთი), ჰელმუტ კოლი (გფრ) და სხვები, რომლებმაც მიზნად დაისახეს არა მარტო საბჭოთა აგრესიის ფარული თუ აშკარა ექსპანსიის შეჩერება, არამედ „ბოროტების იმპერიის" (ასე უწოდა რ. რეიგანმა საბჭოთა კავშირს თავის ერთ-ერთ გამოსვლაში) საერთოდ დასამარება.

ხელისუფლებაში რონალდ რეიგანის მოსვლისთანავე ამერიკის შეერთებული შტატების ხელისუფლებამ შეიმუშავა საბჭოთა იმპიერიასთან ურთიერთობის ეფექტური პოლიტიკური კურსი, რომელსაც მიზანმიმართულად ახორციელებდა: ეს იყო მონინააღმდეგის ეკონომიკური გამოფიტვის, გამალებული შეიარაღებით მოქანცვის, ეკონომიკური გაკოტრების კურსი. ამ კურსმა თავისი შედეგები მალე გამოიღო.

სამხედრო მოქმედება ავღანეთში საბჭოთა კავშირს, მართლაც, კოლოსალური თანხები უჯდებოდა. ძალიან მალე აშკარა გახდა, რომ ომი ხანგძლივი და მომქანცველი იქნებოდა. ავღანელი მოჯახედები ამერიკული იარაღის გამოყენებით ჩინებულად ებრძოდნენ ოკუპანტებს. ავღანეთში საქართველოდან იძულებით გაწვეული ათასობით ახალგაზრდა იბრძოდა. ომში დაღუპულთა თუთიის კუბოები საიდუმლო ვითარებაში მოჰქონდათ სამშობლოში და უჩუმრად ასაფლავებდნენ. საქართველომაც უდიდესი ადამიანური მსხერპლი გაიღო ამ უაზრო ომში.

საქართველოს პარტიული და საბჭოთა ხელისუფლება იმ წლებში განაგრძობდა მოსკოვის ხელისუფლების ნებისმიერი ღონისძიების მხარდაჭერის, აუცილებლად მოწონების და უკრიტიკოდ მიღების ტრადიციულ პოლიტიკას. პირიქით, ისინი ასევე აქტიურად ჩაებდნენ იმ უღირს და შეუფერებელ ღონისძიებაში, რასაც ლ. ი. ბრეჟნევის პიროვნების კულტის დამკვიდრება ერქვა და რასაც მთელი პარტიულ-პროპაგანდისტული მანქანა ყველა ხერხით ცდილობდა. საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელის ე. შევარდნაძის ზღვარგადაცილებული ლიქნი აღიზიანებდა ქართველ ინტელიგენციას.

თუმცა არ შეიძლება არ შევამჩნიოთ და არ აღვნიშნოთ ასეთი „პოლიტიკის" პირდაპირი შედეგები: 80-იანი წლების დასაწყისიდან საქართველოში ინტენსიური ხდება ინვესტიციები მნიშვნელოვან სამრეწველო პროგრამებში, დაიწყო რიგი უმნიშვნელოვანესი სანარმოს ტექტნიკური აღჭურვილობის განახლება (ქუთაისის საწარმოები), იაპონიური ტექნოლოგიების საფუძველზე ჭიათურის ფეროკომბინატის გადაიარაღება და ქალაქში ეკოლოგიური პრობლემების მოწესრიგება, თბილისის საწარმოების (საავიაციო, ელმავალმშენებელი და სხვ.) ტექნოლოგიური პროცესების შეცვლა, რაციონალიზაცია და მოდერნიზაცია.

ასეთ რთულ მორალურ-ფსიქოლოგიურ ვითარებაში 1983 წლის 18 ნოემბერს თბილისში ახალგაზრდების ჯგუფმა (გ. კობახიძე, ძმები ივერიელები, ს. წერეთელი და სხვ.) გაიტაცა თვითმფრინავი და შეეცადა დასავლეთ ევროპაში გადასულიყო. გატაცების მცდელობა ტრაგიკულად დასრულდა, დაიღუპა ბორტ-გამცილებელი ქალი და ორი მფრინავი. გამტაცებლები დააპატიმრეს. მათთან ერთად დააპატიმრეს სრულიად უდანაშაულო სასულიერო პირი – მამა თევდორე. საქართველოს კომუნისტურმა რეჟიმმა, მოსკოვის გულისმოსაგებად, საჩვენებელი სასამართლო პროცესი მოაწყო. ქართველი ინტელიგენციის ერთი ჯგუფის შუამდგომლობა შეწყალების შესახებ საქართველოს პარტიულმა ლიდერმა ე. შევარდნაძემ არ გაითვალისწინა. ახალგაზრდები დახვრიტეს.

სამაგიეროდ გადაწყდა გამორჩეული პომპეზურობით აღენიშნათ გეორგიევსკის ტრაქტატის 200 წლის იუბილე.

ამ გადაწყვეტილებამ გააღიზიანა ქართველი ინტელიგენცია – ეს ეწინააღ-მდეგებოდა თავის დროზე თვით პირველი კომუნისტების მიერ გამოთქმულ შეხედულებებს მეფის რუსეთის კავკასიაში დამკვიდრების – როგორც „უმცირესი ბოროტების" შესახებ. მაგრამ საქართველოს ხელისუფლება, რომელიც იმედოვნებდა, რომ ასეთი პრორუსული აქცია ახალ ასიგნებებს, ინვესტიციებს, დამატებით შეღავათებსა და პრივილეგიებს მოუტანდა რესპუბლიკას, არ ისმენდა თბილისის უმაღლესი სასწავლებლებისა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტების (ისტორიისა და ეთნოგრაფიის, ფილოსოფიის, ლიტერატურის და სხვ.) კოლექტივების სამართლიან პროტესტს. პარტიულ ფუნქციონერებს ლოგიკურად უმტკიცებდნენ, რომ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი ის თარიღი არ არის, რომელიც ზარზეიმით უნდა აღნიშნოს ღირსეულმა ხალხმა. პარტიული ნომენკლატურა მაინც შეუვალი იყო. რა თქმა უნდა, მას ამ საქმეში მხარდამჭერიც ჰყავდა – ლოიალურად განწყობილი ინტელიგენცია: დაიბეჭდა არა ერთი საიუბილეო პუბლიკაცია, კინო-სტუდია „ქართულ ფილმს" დაუკვეთეს მრავალსერიანი ისტორიული ფილმი „წიგნი ფიცისა" (რეჟისორი გ. ლორთქიფანიძე), რაც საკავშირო ტელევიზიით გადაიცა. ქართველი მოქანდაკეები მუშაობდნენ უამრავ პროექტზე, რომლებსაც

უნდა უკვდავეყო რუსი და ქართველი ხალხების მეგობრობის ეს ისტორიული თარიღი.

ქართველ ინტელიგენციასთან ერთად ამ პომპეზური დღესასწაულის წინააღმდეგ ილაშქრებდა სტუდენტი ახალგაზრდობა, რომელიც პროტესტის უფრო რადიკალურ ფორმებს იყენებდა, – აწყობდნენ ქუჩის აქციებს. მილიციამ პატრიოტი ახალგაზრდები დააპატიმრა (გ. ჭანტურია, თ. წერეთელ, თ. ჩხეიძე, ლ. შაკიაშვილი და სხვ.).

1982 წლის 7 ნოემბერს, საზეიმო აღლუმზე გაცივდა და მალე გარდაიცვალა ლ. ი. ბრეჟნევი. მსოფლიო იმედოვნებდა, რომ საბჭოთა კავშირში რადიკალურად შეიცვლებოდა ვითარება. მაგრამ სკკპ პოლიტბიუროს გერონტოკრატიას რადიკალური ცვლილები არ უნდოდა. სკკპ ცკ გენერალურ მდივნად და უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს მოხუცებული ი. ანდროპოვი, წლების განმავლობაში უშიშროების სახელმწიფო კომიტეტის ხელმძღვანელი. ის რადიკალურად მემარცხენე შეხედულებების მატარებელი კაცი იყო, მიაჩნდა, რომ დისციპლინის განმტკიცება, უკანონობის აღმოფხვრა, წესრიგის დამყარება ყველგან და ყველაფერში დაეხმარებოდა ქვეყანას კრიზისული ვითარება დაეძლია. მაგრამ მან დასახული მიზნების რეალიზაცია ვერ მოახერხა.

ავადმყოფობამ ი. ანდროპოვს ხელი შეუშალა თბილისში ჩამოსულიყო და მონაწილეობა მიეღო იმ გრანდიოზულ დღესასწაულში, რომელიც საქართველოს ხელისუფლებამ მოაწყო გეორგიევსკის ტრაქტატის საიუბილეოდ. ახლად გახსნილ „უნიკალურ მოედანზე" სამხედრო პარადი და მრავალათასიანი სახალხო დემონსტრაცია გაჯერებული იყო პომპეზური სანახაობებით, კოსტუმირებული დადგმებით. ეს ყველაფერი კომუნისტური რეჟიმის მზის ჩასვენებაზე უფრო მიუთითებდა, ვიდრე ქვეყნის ძლიერებაზე: ყველაფერი იყო ხელოვნური და ყალბი.

ი. ანდროპოვი მალე (1984 წ.) გარდაიცვალა. საბჭოთა სახელმწიფოს ხელმძღვანელი კვლავ გახდა მოხუცებული ნ. ი. ჩერნენკო – ყოვლად უფერული პოლიტიკური მოღვაწე, რომელიც თავისი ჯანმრთელობით საბჭოთა სისტემის რეალურ მდგომარეობას განასახიერებდა. 1985 წლის აპრილში ისიც გარდაიცვალა. საბჭოთა პარტიულ და სახელმწიფო გერონტოკრატიას არავითარი ცვლილება არ უნდოდა, მათ სა-

კუთარი მდგომარეობა და პრივილეგიები უფრო აღელვებდათ.

1985 წლის 23 აპრილს შედგა სკკპ ცკ პლენუმი, რომელზეც საბჭოთა კავშირის კპ ცკ გენერალურ მდივნად აირჩიეს მ. ს. გორბაჩოვი, შედარებით ახალგაზრდა, საზღვარგარეთ გარკვეული ავტორიტეტის მქონე პოლიტიკური მოღვაწე. საბჭოთა საზოგადოება, პირველ რიგში ინტელიგენცია, მასზე დიდ იმედებს ამყარებდა. მდგომარეობა ქვეყანაში უმძიმესი იყო: ეკონომიკური კრიზისის ნიშნები აშკარად ჩანდა: დაცარიელდა მაღაზიების თაროები, ხელფასების დასაქონლდება ველარ ხდებოდა, „ნავთობდოლარები" აღარ კმაროდა პირველადი მოთხოვნილების საგნების, სურსათის საზღვარგარეთ შესაძენად. უზარმაზარი რიგები სურსათის მაღაზიებთან საბჭოთა ყოფის დამახასიათებელი ნიშანი გახდა. მდგომარეობიდან გამოსვლა რადიკალურ, მაგრამ კარგად მოფიქრებულ და პერსპექტივაზე გათვლილ ეფექტურ პოლიტიკას საჭიროებდა. ასეთი რადიკალური ღონისძიებების რეალიზაცია უკვე დაიწყეს კომუნისტურ ჩინეთში, რასაც პირველი თვალსაჩინო შედეგები მოჰქონდა.

სკკპ ცკ ახალმა ხელმძღვანელობამ საბჭოთა კავშირის მოსახლეობას შესთავაზა „გარდაქმნა" – პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და იდეოლოგიური ღონისძიებების კომპლექსი, რომელსაც მოკლე დროში რადიკალურად უნდა შეეცვალა საბჭოთა კავშირის იერსახე.

რადიკალური განახლება სწორედ ეკონომიკას სჭირდებოდა. პროპაგანდას უწევდნენ დევიზს: „ეკონომიკა ეკონომიკური უნდა იყოს!", ფიქრობდნენ, რომ მუშათა კლასის და კოლმეურნე გლეხობის ენთუზიაზმს გააცოცხლებდნენ, მაგრამ უამრავი დაპირებებითა და ფუჭი სიტყვებით გაბეზრებული საბჭოთა მოქალაქე საოცარ ინერტულობას იჩენდა. ქვეყანაში უიმედობამ დაისადგურა. რუსეთში კატასტროფული ხასიათი მიიღო ლოთობამ.

1985 წლის ზაფხულში სკკპ ცკ და სსრკ მინისტრთა საბჭოს ერთობლივი დადგენილება ითვალისწინებდა ალკოჰოლური სასმელების წარმოებისა და გამოყენების შეზღუდვას, ქვეყანაში „ჯანსაღი ცხოვრების" წესის დამკვიდრებას. დადგენილებამ დიდი ზიანი მიაყენა საქართველოს მეღვინეობა-მევენახეობას. შემცირდა ღვინის დამზადების მოცულობა,

ქართულ ყურძენზე მოთხოვნილებამ იკლო. კახელი გლეხი იძულებული გახდა ვენახი აეჩეხა და საზამთრო დაეთესა.

მ. ს. გორბაჩოვი თავიდანვე ცდილობდა საერთაშორისო დაძაბულობის, გამალებული შეიარაღების შენელებას, რაც ქვეყანას შესაძლებლობას მისცემდა უზარმაზარი თანხები საშინაო პრობლემების მოსაგვარებლად გამოეყენებინა. კვლავ გრძელდებოდა ომი ავღანეთში, რომელიც უზარმაზარი თანხა უჯდებოდა ქვეყანას, გრძელდებოდა დახმარება კუბის, არაბული ქვეყნების, პროსაბჭოთა რეჟიმებისადმი. ქვეყნის შერყეული ეკონომიკა ამდენ ხარჯს უკვე ვეღარ უძლებდა.

გორბაჩოვის ახალი საგარეო პოლიტიკური კურსი ახალ პიროვნებას უნდა განეხორციელებინა. 1985 წლის ივნისის შუა რიცხვებში მ. გორბაჩოვმა თავისი საგარეო პოლიტიკური კურსის რეალიზაცია ე. შევარდნაძეს შესთავაზა. 2 ივლისს სკკპ ცკ პოლიტბიურომ ე. ა. შევარდნაძე პოლიტბიუროს წევრად აირჩია და რეკომენდაცია მისცა სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრის თანამდებობაზე. ამ გადაწყვეტილებას საქართველოში კმაყოფილებით შეხვდნენ.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად აირჩიეს ჯ. ი. პატიაშვილი.

§3. კომუნისტური იდეოლოგიის კრახი. პარტიული ნომენკლატურის დეგრადაცია

საქართველოში კომუნისტურ პარტიას განუსაზღვრელი ძალაუფლება ჰქონდა, თუმცა ის ბოლომდე დარჩა მოსკოვის პარტიული ხელმძღვანელობის ნების მორჩილი გამტარებელი. საქართველოს კომპარტია სკკპ ორგანული შემადგენელი ნაწილი იყო ფორმალურად და ფაქტიურად. დამოუკიდებლად მას არა მარტო მნიშვნელოვანი, არამედ უმნიშვნელო საკითხების გადაწყვეტაც კი არ შეეძლო.

საქართველოში კომუნისტური პარტიის ზეგავლენა ყოვლისმომცველი იყო. ამას აპირობებდა მისი მასობრიობა: პარტიაში 1961 წელს 216 866 წევრი იყო, 1970 წელს – 290 191,

1981 წელს – 350 435. 80-იანი წლების მეორე ნახევარში საქართველოში უკვე 400 000- მდე კომუნისტი იყო.

კომუნისტები იყვნენ ხელისუფლების ყველა რგოლში. არსებული ტრადიციით ადმინისტრაციულ თანამდებობაზე ინიშნებოდნენ მხოლოდ კომუნისტური პარტიის წევრები. ამიტომაც საქართველოში კომუნისტობა გადაიქცა საშუალებად, რომელიც ხელს უნყობდა პიროვნების კარიერისტულ მისწრაფებებს.

კომუნისტურ პარტიას ქვეყანაში უზურპირებული ჰქონდა ძალაუფლება და სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივი სტრუქტურები (საბჭოები, კომკავშირი, პროფკავშირი) მთლიანად დაქვემდებარებული ჰყავდა. საბჭოებში პოლიტიკური თუ სამეურნეო საკითხები იხილებოდა და მტკიცდებოდა მხოლოდ პარტიული აპარატის მოწონების შემდეგ.

ნ. ხრუშჩოვის ანტისტალინური კურსის, XX ყრილობის, განსაკუთრებით 1956 წლის 9 მარტის სისხლიანი რეპრესიების შემდეგ, როგორც აღინიშნა, საქართველოში კომუნისტური იდეოლოგიის ეროზია დაიწყო. მას მნიშვნელოვნად ხელი შეუწყო თვითონ უმაღლეს პარტიულ ეშელონებში გამეფებულმა იდეოლოგიურმა დაბნეულობამ, სერიოზულმა შეცდომებმა, ნაკლოვანებებმა საშინაო პოლიტიკის მაგისტრალური მიმართულების შემუშავებაში. ხრუშჩოვის იდეოლოგიურ დივერსიებსა და სიყალბეს მოჰყვა ბრეჟნევის ფსევდოკომუნისტური იდეოლოგია, ახალი პოლიტიკური ცნებების შემოტანა, რომლებიც მთლიანად მოწყვეტილი იყო რეალობას.

საქართველოს ეროვნული ინტელიგენციის უკმაყოფილებას იწვევდა მოსკოვის იდეოლოგების მიერ „საბჭოთა ხალხის – როგორც ახალი ისტორიული კატეგორიის" ცნების კულტივირება. ეს ხელოვნური თეორია მიზნად ისახავდა დაესაბუთებინა ერების შერწყმის პროცესის დაწყება, რაც პოლიტიკურ რეალობებს არ შეესაბამებოდა და ლენინიზმის დოგმატიკითაც კი მხოლოდ მსოფლიო მასშტაბით კომუნიზმის გამარჯვების შემდეგ შეიძლებოდა. ამავე მიზნებს ემსახურებოდა დოგმა „ორენოვნების შესახებ", რომელიც რუსული ენის ჰეგემონიის მიღწევას ითვალისწინებდა და, მნიშვნელოვანწილად, განხორციელდა კიდეც, ბელორუსიაში, უკრაინაში, შუა აზიასა და ჩრდილოეთ კავკასიაში.

საქართველოს პარტიული აპარატი, რომლის უმეტესობას არც კი სჯეროდა კრემლის იდეოლოგიური სამსახურის თეორიული მოღვაწეობის შედეგების, მაინც ამ თეორიულ პოსტულატებს უამრავი პარტიული და კომკავშირული პროპაგანდისა და აგიტაციის მასობრივი ფორმების (სკოლების, წრეების, კომუნისტური უნივერსიტეტის) საშუალებით ავრცელებდა. მაგრამ ქართული საზოგადოების უდიდესი (მოაზროვნე) ნაწილის დაშორება ამ ყალბი იდეოლოგიური შტამპებისაგან სულ უფრო აშკარა და საცნაური გახდა.

ასეთი ვითარების მიუხედავად, ხელისუფლების მართვის სადავეები, საინფორაციო საშუალებებზე ტოტალური კონტროლი, უშიშროების სამსახურის ძლიერი ქსელი (საქართველოს ნებისმიერ კოლექტივში არსებობდა ე. წ. „პირველი განყოფილება" – პიროვნებაზე ტოტალური კონტროლის ჯგუფი) ქმნიდა კომუნისტური სახელმწიფოს გარეგან ძლიერებას, რასაც ასუსტებდა გადაულახავი შინაგანი წინააღმდეგობა იდეალურსა და არსებულ რეალობას შორის.

საქართველოში 70-80-იან წლებში, მიუხედავად უამრავი იდეურ-აღმზრდელობითი მუშაობის ფორმებისა, რასაც ტოტალურად ამკვიდრებდა საქართველოს კომპარტიის ახალი ხელმძღვანელობა, იდეოლოგიური კოროზიის გაძლიერება შესამჩნევი იყო. არ შეიძლებოდა კრიტიკულად მოაზროვნე პიროვნებას დაეჯერებინა და გაეთავისებინა ის სიყალბე და ფარისევლობა, წრეგადასული ლიქნი და მაამებლობა, რაც საქართველოს კომპარტიის ყრილობებზე, პლენუმებზე, უამრავ სამეურნეო აქტივის კრებებზე გაისმოდა.

თუმცა ქართული საზოგადოებრიობა, გარკვეულწილად, ასეთ ვითარებას მაინც ეგუებოდა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ კომუნისტური სახელმწიფო ჯერ კიდევ ახერხებდა პიროვნების დასაქმებას („შრომის უფლება"), საცხოვრებელი ბინით უზრუნველყოფას („ბინის უფლება"), სანატორიუმებისა და დასასვენებელი სახლების უფასო და შეღავათიანი საგზურებით უზრუნველყოფას („დასვენების უფლება"). არსებობდა უფასო სამედიცინო მომსახურება, პენსიონერებისა და ინვალიდების მოთხოვნებს მინიმალურად მაინც აკმაყოფილებდნენ, ძვირადღირებული საქონლის განვადება შესაძლებელი იყო და ა. შ. მაგრამ ასეთი კომპრომისი გარკვეულ ფსიქოლოგიურ გადახრებს იწვევდა, რაც აისახებოდა ქვეყანაში

შექმნილ მორალურ-ფსიქოლოგიურ ვითარებაზეც. ძალუმად შეიმჩნეოდა კერძომესაკუთრული ფსიქოლოგიის ზრდა, საკუთარი ინტერესების წინ წამოწევა, საკუთარ ოჯახურ კეთილდღეობაზე ზრუნვა, ცხოვრების აკრძალული სიამეების მოპოვებაზე ბრძოლა და ა. შ. და ა. შ. ყველაფერი ეს ძალიან შორს იყო პირველი კომუნისტების იდეოლოგიური პოსტულატებისა, კოლექტივისტური სულიკვეთებისა და და ცხოვრების ასკეტური წესისაგან.

არსებულ ვითარებასთან ადაპტაცია, მისი ნაკლოვანებების საკუთარი ინტერესებისათვის გამოყენება, დაუსჯელობის სინდრომი საქართველოს პარტიული ნომენკლატურის დამახასიათებელი თვისება გახდა. კომუნისტური ზედაფენა, რომელიც გარეგნულად „კოლექტივისტურ პრინციპებს" იცავდა, სინამდვილეში კერძო, საკუთარი ინტერესებით იყო დაკავებული: კორუფცია, ნათლიმამობა, პროტექციონიზმი, ძალაუფლების ბოროტად გამოყენება – ქართული კომუნისტური ნომენკალატურის მახასიათებლები გახდა. პარტიულ ნომენკლატურაში უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია ცნობილი ქართველი მწერლის, მუხრამ მაჭავარიანის მიერ პოპულარულ გაზეთში გამოქვეყნებული ლექსის ერთმა აბზაცმა:

უბედურება რა გინდა მეტი?!
რომ დაიძახო:
ქურდს ქუდი ეწვის!...
არ მეგულება მაძღრებში ერთიც,
რომ არ იტაცოს
მყის ქუდზე ხელი.

ეს დრამატული სიტყვები პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, პარტიულ და სახელმწიფო ნომენკლატურაზე იყო ნათქვამი. რაიკომის მდივნები რაიონებში შეუზღუდავ ძალაუფლებას ფლობდნენ, ხშირად ბოროტადაც იყენებდნენ ამ უფლებებს, დევნიდნენ დისიდენტებს.

პარტიული ნომენკლატურა საქართველოში ძლიერი პოლიტიკური ძალა იყო. მისი დეგრადაციის პროცესი კი – შეუქცევადი. მას საზოგადოებაზე ზემოქმედების უამრავი ხილული და თუ უხილავი ბერკეტი ჰქონდა. 80-იან წლებში მისთვის კომუნისტური იდეოლოგია – ძალაუფლების შენარჩუნების

მთავარი საშუალება გახდა. პარტიულ ნომენკლატურაში ზოგიერთი პატიოსანი და უმწიკვლო პიროვნების არსებობა საქმის არსს არ ცვლიდა. პარტიული ზედაფენის კრიზისი შეუქცევადი იყო.

საქართველოს პარტიული ნომენკლატურა ჩინებულად იცნობდა რესპუბლიკის ეკონომიკას, მის ძლიერსა და სუსტ მხარეებს, იცოდა პოლიტიკური ურთიერთობების ხილული თუ უხილავი დინებები, მართვის მექანიკა, ჰქონდა გამომუშავებული ჩინებული ადმინისტრაციული უნარი. ამ აზრით მისი ზოგიერთი წარმომადგენელი ჩინებული სამეურნეო და სახელმწიფო მოხელე იყო თავისი პროფესიონალიზმით, საქმის ცოდნით. მაგრამ მათთვის მთავარი იყო ძალაუფლება და მისი გულისთვის ნებისმიერ კომპრომისზე მიდიოდნენ. მათთვის მარქსისტულ პრინციპებს, ლენინის შეხედულებებსა და სტალინის მოძღვრებას იქამდე ჰქონდა ხიბლი, სანამ ისინი ძალაუფლების შენარჩუნებაში ეხმარებოდნენ. უპრინციპობა და მედროვეობა მათი ძირითადი მახასიათებელი იყო. მათი ეს თვისებები ჩინებულად გამოჩნდა კომუნიზმის კრიზისისა და განსაკუთრებით ახალი სახელმწიფო სტრუქტურების მშენებლობის პერიოდში (90-იანი წლები), როცა მათ ქამელეონივით (მცირე გამონაკლისის გარდა) იცვალეს სახე და ისევ „მოერგნენ ცხოვრებას".

ქართველი კომუნისტების ცვლა იყო ახალგაზრდობის ლენინური კომუნისტური კავშირი – კომუნისტური მართვის პრინციპების შესწავლის საუკეთესო სკოლა, მომავალი საბჭოთა ადმინისტრატორების სამჭედლო. 1981 წელს საქართველოს კომკავშირული ორგანიზაცია აერთიანებდა 773 864 კაცს. კომუნისტურ პარტიაში არსებული მორალურ-ფსიქოლოგიური ვითარება განსაზღვრავდა კომკავშირული ორგანიზაციის ნომენკლატურის პოლიტიკური და ცხოვრების კრედოს.

ყველაზე მრავალრიცხოვანი საქართველოში პროფკავშირული ორგანიზაცია იყო – ეს ე. წ. „კომუნიზმის სკოლა". ის 1980 წელს დაახლოებით 2 მილიონზე მეტ კაცს აერთიანებდა. რეალურ უფლებებს ჩამოცილებული ეს უზარმაზარი ბიუროკრატიული აპარატი ფლობდა კოლოსალურ ქონებას: დასასვენებელ სახლებსა და სანატორიუმებს, კულტურის სახ-

ლებსა და სასახლეებს. პროფკავშირულმა ნომენკლატურამაც ჩინებულად იცოდა „საქართველოში სად რა იდო".

მმართველი ელიტის იდეური და ზნეობრივი დეგრადაცია, სიყალბე და ფარისევლობა, ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების აღმაშფოთებელი ფაქტები აპირობებდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოაძრაობის აღორძინებას და ძალუმ განვითარებას.

§4. ანტისაბჭოთა განწყობილებების ზრდა

მ. გორბაჩოვის მმართველობის პირველ ხანებში იქმნებოდა განახლების ილუზია. მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობაში ცდილობდნენ ეკონომიკური ნოვაციების ამოქმედებას, ახალი ექსპერიმენტების რეალიზაციას, მაგრამ შესამჩნევი შედეგი არ ჩანდა. ეკონომიკა სტაგნაციიდან ვერ გამოვიდა.

არსებული წყობილების კრიტიკის თვალსაზრისით ყველაზე უფრო ეფექტური და შინაარსიანი გამოდგა პუბლიცისტიკა: იდეოლოგიური წნეხის შესუსტებამ საბჭოთა ჟურნალ-გაზეთები საინტერესო გახადა. ტოტალურად დაიწყეს სტალინური პერიოდის კრიტიკა. „საჯაროობის" პოლიტიკა გულისხმობდა ყველა გასაიდუმლოებული საკითხისა და მოვლენის საჯარო ანალიზს. განსაკუთრებით ბევრს წერდნენ ი. სტალინისა და ლ. ბერიას დანაშაულობების შესახებ. ბესტსელერად გადაიქცა ა. რიბაკოვის „არბატის შვილები", რომელიც სტალინიზმის შავბნელ მხარეებს ეხებოდა. საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ქართველი რეჟისორის თ. აბულაძის მხატვრულმა ფილმმა „მონანიება". მისი გადაღება საქართველოს კპ ცკ პირველი მდივნის ე. შევარდნაძის თანხმობითა და ხელშეწყობით განხორციელდა. ეს ღრმაშინაარსიანი, პიროვნების სულიერი დამონების წინააღმდეგ მიმართული შედევრი კანის საერთაშორისო ფესტივალის ერთ-ერთი უმაღლესი ჯილდოთი აღინიშნა და მ. გორბაჩოვის „გარადაქმნის" პოლიტიკური კურსის „საავიზიტო ბარათად" გადაიქცა.

1986 წლის 26 აპრილს მოხდა კატასტროფა – აფეთქდა ჩერნობილის ატომური სადგურის მე-4 გენერატორი. რადია-

ცია ატმოსფეროში გავრცელდა. ევროპაში განგაში ატეხეს. საბჭოთა მთავრობა კი დუმდა, რომ ხელი არ შეშლოდა 1 მაისის დღესასწაულისათვის მზადებას. მხოლოდ დიდი დაგვიანებით საბჭოთა მთავრობამ შეატყობინა თავის მოსახლეობას მწარე სიმართლე. გორჩოვის „საჯაროობამ" გამოცდას ვერ გაუძლო. მთელ საბჭოთა კავშირში, მათ შორის საქართველოშიც გროვდებოდა მატერიალური სახსრები ჩერნობილის ავარიის სალიკვიდაციო ფონდისათვის, ასობით ქართველი მაშველი მონაწილეობდა ავარიის შედეგების ლიკვიდაციაში. ბევრი მათგანი დაავადდა კიდეც. რადიაციულმა ღრუბელმა საქართველოს ტერიტორიამდეც შემოაღწია, დასავლეთ საქართველოს ბევრი რაიონი სუსტი რადიაციული დასხივების არედ იქცა.

ჩერნობილის ავარიამ უდიდესი მორალური და მატერიალური დარტყმა იყო კომუნისტური რეჟიმისათვის: ის მისი აგონიის დასაწყისი გახდა.

1986 წლის ზაფხულში ჟურნალ „ნაშ სოვრემემენიკის" მეხუთე ნომერში დაიბეჭდა ცნობილი და საქართველოშიც პოპულარული მწერლის ვიქტორ ასტაფიევის „ციმორების ჭერა საქართველოში" – დოკუმენტური „მოთხრობა" (მოთხრობა მას მხოლოდ პირობითად შეიძლება ეწოდოს), რომელიც აღსავსე იყო საქართველოს შესახებ ტყუილ-მართალით. ქართველი ადამიანებისათვის ღირსებაშემლახავი ტონით მწერალი უაპელაციოდ აკრიტიკებდა ქართველი კაცის ცხოვრების წესს, მის ყოფას. რუს მწერალს საქართველოში აღიზიანებდა ყველაფერი: ქართველის ცხოვრების მაღალი დონე (იმ წლებში რუს მწერლებსა და ჟურნალისტებს საერთოდ აღიზიანებდათ ამიერკავკასიის მოსახლეობის ცხოვრების შედარებით მაღალი დონე). რა თქმა უნდა, ნაწარმოებში დაფიქსირებული იყო ბევრი ნეგატიური მოვლენა და ფაქტი, რაც 80-იანი წლების საქართველოში, მართლაც, შეიმჩნეოდა და ჭეშმარიტი მამულიშვილების გულისწყრომას იწვევდა, მაგრამ რუსი მწერლის მიერ გამომწვევი ფორმით გაკეთებული წკიპურტები საქართველოს ინტელექტუალურმა საზოგადოებამ შეურაცხყოფად მიიღო. საქართველოში ამ „ნაწარმოებით" გამოწვეული უარყოფითი რეაქცია დიდი იყო. ქართული საზოგადოებრივი აზრი ბობოქრობდა. ქართველი მწერლების პროტესტს მოსკოვში მწერალთა კავშირის პლენუმზე რუსი მწერლების

(ვ. რასპუტინის და სხვათა) კიდევ უფრო ცინიკური გამოსვლები მოჰყვა. ქართველმა მწერლებმა დემონსტრაციულად დატოვეს დარბაზი. შეგნებულად თუ შეუგნებლად რუსმა მწერლებმა მონახეს ჩინებული გზა საბჭოთა კავშირის დაშლის ხელშესაწყობად – საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის გამწვავება. საქართველოში ანტისაბჭოთა ტენდენციები კიდევ უფრო გაძლიერდა.

ამ დროს კი მოსკოვში ვითარება სულ უფრო დაიძაბა. მ. გორაბაჩოვს სერიოზული მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა ახალი ლიდერის, ბ. ელცინის სახით, რომელიც საჯაროდ აკრიტიკებდა მის პოლიტიკურ კურსს, უფრო რადიკალური რეფორმების განხორციელებას მოითხოვდა.

იმ წლებში შედარებით წარმატებული იყო სსრ კავშირის საგარეო პოლიტიკური საქმიანობა. ახალი საგარეო საქმეთა მინისტრი ე. შევარდნაძე რადიკალურად განსხვავდებოდა ა. გრომიკოსაგან – ღრმად ოფიციალურ, პედანტ, უკომპრომისო პოლიტიკური მოღვაწისაგან. თანდათან საბჭოთა კავშირი თითქმის ყველა პარამეტრში თმობდა პოზიციას: იქნებოდა ეს ავღანეთის პრობლემა, მდგომარეობა აღმოსავლეთ ევროპაში, პიროვნების უფლებების აღიარება და დაცვა, ებრაელების ისრაელში რეპატრიაციის თუ შეიარაღებაზე კონტროლის დაწესების საკითხები. დაიწყეს ავღანეთის ომის საერთაშორისო მოლაპარაკებათა საფუძველზე „ღირსეულად დასრულებისათვის" ზრუნვა.

„ახალი აზროვნებიდან" გამომდინარე მნიშვნელოვანი ცვლილებები საქართველოშიც მოხდა. 1987 წელს 11 დეკემბერს, ილია ჭავჭავაძის საიუბილეო დღეებში, შეიქმნა არაფორმალური გაერთიანება „ილია ჭავავაძის სახ. საზოგადოება". ეს იყო პირველი ლეგალური საზოგადოებრივი ორგანიზაცია საქართველოში. საზოგადოების შექმნის ინიციატორები იყვნენ გიორგი ჭანტურია და გურამ მამულია, რომლებიც სხვადასხვა დროს ჩამოშორდნენ საზოგადოებას, ლიდერები გახდნენ ზ. ჭავჭავაძე, თ. ჩხეიძე, კ. კახაძე. შექმნისთანავე საზოგადოებამ ჩაატარა რამდენიმე ანტისაბჭოთა ღონისძიება: ბოლშევიკური რეპრესიების მსხვერპლთა სულების მოსახსენიებელი პანაშვიდი დიდუბის ეკლესიაში, მოანყო მასობრივი აქციები დავით გარეჯის უნიკალური სამონასტრო კომპლექსის გადასარჩენად და ა. შ.

ხელისუფლებამ მათ საპირისპიროდ შექმნა „შოთა რუსთაველის საზოგადოება" პოეტ ირ. აბაშიძის ხელმძღვანელობით, რომელიც ძირითადად ხელისუფლებისადმი ლოიალურად განწყობილი ინტელიგენციით შეივსო.

საქართველოში შეიქმნა საზოგადოება „მემორიალი" (თ. ბუაჩიძე), რომელიც იღვწოდა საბჭოთა წლებში რეპრესირებული მოქალაქეების პოლიტიკური რეაბილიტაციისათვის, მათი ოჯახების სოციალური დაცვის საკითხების მოსაგვარებლად.

აღდგა საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია (გ. ჭანტურია, ი. სარიშვილი, მ. გიორგაძე და სხვ.). დისიდენტმა ირ. წერეთელმა შექმნა ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტია. მასობრივად იქმნებოდა სხვადასხვა არაფორმალური ორგანიზაციები და პარტიები. საქართველოში პოლიტიკური ბუმი დაიწყო, საზოგადოების პოლიტიზაცია ტოტალურად მიმდინარეობდა.

ქართველმა ახალგაზრდებმა, არაფორმალურმა ორგანიზაციებმა და ჯგუფებმა უპირველესად ეროვნულ ფასეულობაზე ზრუნვა დაიწყეს: არაფორმალები დაუპირისპირდნენ ტრანსკავკასიის მაგისტრალის მშენებლობის იდეას, ხუდონ-ჰესის მშენებლობას – იმ მოსაზრებით, რომ ეს რადიკალურად შეცვლიდა ეკოლოგიურ ბალანსს რეგიონში და გამოიწვევდა ან გააძლიერებდა მეწყერულ პროცესებს, ახალგაზრდები აპროტესტებდნენ საზღვრისპირა რეგიონებში ქართული მიწების უკანონო განიავების ფაქტებს, აიძულებდნენ მთავრობას სერიოზულად ეზრუნა მეწყერით დაზარალებული აჭარელი და სვანი მოსახლეობის ქვემო ქართლში ჩასასახლებლად და ა. შ.

არაფორმალები წინ აღუდგნენ მოსკოვის არამართლზომიერ პოზიციას, რომელიც მისთვის მოულოდნელი „გარდაქმნის" მასშტაბებისა და შესაძლო შედეგებით შეშინებული, უკვე ცდილობდა შეენარჩუნებინა საბჭოთა სახელმწიფოს ერთიანობა. ხელისუფლებამ სცადა კონსტიტუციიდან ამოეღო ის პუნქტი, რაც რესპუბლიკას კავშირიდან თავისუფლად გასვლის შესაძლებლობას აძლევდა. ახალი პროექტით ეს უფლება მხოლოდ სსრ კავშირის სახალხო დეპუტატთა ყრილობას ენიჭებოდა. სხვა კონსტიტუციური ცვლილებები და დამატებები, რასაც პროექტი ითვალისწინებდა, ასევე, ლახავდნენ მოკავშირე რესპუბლიკის კანონიერ უფლებებს. განსაკუთრე-

ბით ეს ეხებოდა რესპუბლიკაში სამხედრო წესების გამოცხადებას, მართვის განსაკუთრებული ფორმების შემოღებას და ა. შ.

საკონსტიტუციო ცვლილებების პროექტის გამოქვეყნებისთანავე საქართველოში დაიწყო საპროტესტო მოძრაობა. საზოგადოებრივი აზრი სულ უფრო რადიკალური ხდებოდა. 1988 წლის12 ნოემბერს არაფორმალების მიერ თბილისში მოეწყო არნახული საპროტესტო აქცია, რომელშიც 100 ათასი კაცი მონაწილეობდა. გადაიკეტა რუსთაველის, გურამიშვილის, ჭავჭავაძის ქუჩები. აქცია დასრულდა მიტინგით იპოდრომზე. მიღებულ რეზოლუციაში ხაზგასმული იყო აუცილებელი მოთხოვნა: დემონსტრაციებისა და ქუჩაში მსვლელობების თავისუფლება, საკონსტიტუციო ცვლილებების დაუშვებლობა, სვანეთში გიგანტური წყალსაცავებისა და ჰესების მშენებლობის შეწყვეტა.

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება, შეშინებული არაფორმალების აქტივობით, დათმობებზე წავიდა და 19 ნოემბერს საქართველოს უზენაესი საბჭოს სესიამ ნაწილობრივ გაითვალისწინა არაფორმალთა კანონიერი მოთხოვნები. მაგრამ ახალგაზრდებს იმედი არ ჰქონდათ, რომ მოსკოვი გაითალისწინებდა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილებას, ამიტომაც თბილისში საპროტესტო აქციები გრძელდებოდა. აქციის დროს, 25 ნოემბერს მოქალაქე გაბრიელ ისაკაძემ მთავრობის სასახლის თავზე მოფრიალე წითელი დროშა ჩამოაგდო. ამისათვის ის დააპატიმრეს.

ნოემბრის აქცია თავისი გრანდიოზულობით გამოირჩეოდა. მისი ორგანიზატორები იყვნენ გიორგი ჭანტურია, ირაკლი წერეთელი და ეროვნული მოძრაობის სხვა ლიდერები. მიტინგებზე, საპროტესტო აქციებში აქტიურად მონაწილეობდნენ ზვიად გამსახურდია, მერაბ კოსტავა. თანდათან იკვეთებოდა ზვიად გამსახურდიას, როგორც არაფორმალური მოძრაობის ბელადის, ავტორიტეტიც. აშკარა იყო, რომ საზოგადოების დიდმა ნაწილმა მას წარსულის შეცდომები – სამარცხვინო მონანიება – აპატია. მთავრობის სასახლესთან მიტინგი არ იშლებოდა.

29 ნოემბერს მოსკოვიდან მ. გორბაჩოვის დავალებით დარეკა ე. შევარდნაძემ, რომელმაც აღუთქვა მომიტინგეებს, რომ ცენტრალური ხელისუფლება ყველა მათ მოთხოვნას და-

აკმაყოფილებდა. მიტინგი შეწყდა. მაგრამ დესოვეტიზაციის პროცესი საქართველოში შეუნელებლად მიექანებოდა წინ, ოფიციალური ხელისუფლება სულ უფრო ნაკლებად აკონტროლებდა ვითარებას ქვეყანაში.

§5. 1989 წლის 9 აპრილი

საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობასთან ერთად, ავტონომიურ რეგიონებში გამოცოცხლდნენ სეპარატისტული ძალებიც, რომლებსაც რუსეთის რეაქცია ასაზრდოებდა. მათ ჩინებულად ისარგებლეს მოსკოვის მასმედიაში, რუსეთის ინტელიგენციის გარკვეულ წრეებში შექმნილი ანტიქართული, ანტისტალინური განწყობილებით და დაიწყეს აშკარად ქართველების კრიტიკა, საბჭოთა ხელისუფლების ყველა ცოდვა და დანაშაული ქართველ ერსა და საქართველოს მიაწერეს, 30-იანი წლების ზოგი რადიკალური ადმინისტრაციული ღონისძიება თუ აქცია საქართველოში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების შელახვად გამოაცხადეს. ყველაზე რელიეფურად, ყველაზე შეურაცხმყოფელად ეს სეპარატისტული განწყობილება გამოვლინდა გუდაუთის რაიონის სოფ. ლიხნში აფხაზეთის ნაციონალისტების თავყრილობაზე. აქ 1989 წლის 18 მარტს 30 000 აფხაზი შეიკრიბა. აქ იყვნენ აფხაზეთის ასსრ აფხაზი ხელმძღვანელი პარტიული და საბჭოთა მუშაკებიც[1]. რუსეთის რეაქციული ძალების მიერ წაქეზებულმა სეპარატისტებმა თავყრილობაზე მიიღეს ე. წ. „ლიხნის მიმართვა", რომელშიც ისტორიული ფაქტების გაყალბებით არის მოცემული საქართველო-აფახაზეთის ისტორიული ურთიერთობის ზოგი უმნიშვნელოვანესი საკითხი, განსაკუთრებით XIX-XX საუკუნეების ზოგი ისტორიული ფაქტი. სეპარატისტები შეეცადნენ ეჩვენებინათ აფხაზეთის მიმართ საქართველოს „ძალმომრეობის, ყოველმხრივი შეზღუდვის, ჩაგვრის, კულტურული ასიმილაციის მცდელობის, რეპრესიული პოლიტიკის გატარების" პროცესი და ითხოვდნენ საკავშირო მთავრობის დახმარებას, რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შესვლას და ა. შ. თა-

ვისი მოქმედებით აფხაზი სეპარატისტები აშკარად ეწინააღმდეგებოდნენ საბჭოთა კონსტიტუციას, უპირისპირდებოდნენ ქართველი და აფხაზი ხალხების საუკუნოვან მეგობრობას. ეს წერილი დაეგზავნა საბჭოთა კავშირის უმაღლეს ხელმძღვანელობას, დაიბეჭდა აფხაზურ პრესაში.

სეპარატისტების მიმართვის შესახებ თბილისში არაფორმალებმა და ინტელიგენციის წარმომადგენელებმა ძალიან მალე გაიგეს. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა კი დროს კარგავდა, აქტიურ მოქმედებაზე არ გადადიოდა.

25 მარტს თბილისში, ვაკის პარკში შედგა თბილისის საზოგადოებრიობის დიდი მიტინგი, რომელზეც განიხილეს აფხაზეთის სეპარატისტების ახალი გამოხდომა. მიტინგმა საქართველოს ხელისუფლებას მოსთხოვა მიმდინარე მოვლენის ობიექტურად გაშუქება და შეფასება, გადამწყვეტი ზომების მიღება სეპარატისტების უკანონო მოქმედებების აღსაკვეთად[2].

26 მარტს საქ. კპ ცკ ბიურომ განიხილა აფხაზეთში მიმდინარე მოვლენები, მაგრამ სხდომაზე ვერ გაბედეს სეპარატისტთა ლიხნის აქციაში მონაწილე კომუნისტი ხელმძღვანელების პარტიული დასჯა, მხოლოდ სიტყვით დაგმეს აფხაზეთის სტატუსის შეცვლის უკანონო მცდელობა.

ქართული საზოგადოებრივი აზრი კი ღელავდა. თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში ინტელიგენციის შეკრებებზე მიმდინარეობდა მსჯელობა აფხაზეთის პრობლემებთან დაკავშირებით. თვით აფხაზეთშიც „ლიხნის მიმართვა" დაგმო ადგილობრივმა ქართველობამ. გალში 25 მარტს შედგა გრანდიოზული მიტინგი. რამდენიმე დღის შემდეგ გაგრაში შეიკრიბნენ საქართველოს ერთიანობის მხურვალე დამცველები. მიტინგები მოეწყო სოხუმსა და ლესელიძეში. მიტინგის მონაწილეები მოითხოვდნენ საქართველოს ხელისუფლებისაგან აფხაზი სეპარატისტების წინააღმდეგ ენერგიულ მოქმედებას.

30 მარტს სოხუმში ჩავიდნენ საქართველოს პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელები: ჯ. პატიაშვილი, გ. ანჩაბაძე, ნ. ფოფხაძე, ბ. ნიკოლსკი, ო. ჩერქეზია. საქართველოს ხელისუფლება ცდილობდა პრობლემის მოწესრიგებას. ამ მიზნით თბილისში ჯ. პატიაშვილი შეხვდა არაფორმალურ ლიდერებს: ზ. გამსახურდიას და მ. კოსტავას და სთხოვა მათ მიეცათ შე-

საძლებლობა საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობისათვის პრობლემა მოეგვარებინა, არ გაემწვავებინათ დედაქალაქში პოლიტიკური სიტუაცია.

მაგრამ, უკვე 4 აპრილიდან დაიწყო თბილისის ახალგაზრდებისა და სტუდენტების მიტინგების სერია: ჯერ სამედიცინო ინსტიტუტის ეზოში, შემდეგ თბილისის უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში შეიკრიბნენ პროტესტანტები. თუ პირველ მიტინგზე არაფორმალები აქტიურობდნენ, უნივერსიტეტში საკითხის ყოველმხრივ განხილვაში მონაწილეობდნენ საქართველოს ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელები: ა. ბაქრაძე, მ. მაჭავარიანი, ჯ. ჩარკვიანი, ლ. ალექსიძე და სხვ. ქართველმა ინტელიგენციამ ხელისუფლებას კატეგორიულად მოსთხოვა ყოველმხრივ მოეწესრიგებინა აფხაზეთის პრობლემა.

მაგრამ იმავე დღეს, 4 აპრილს, საღამოს 7 საათზე თბილისის უნივერსიტეტში შედგა სტიქიური მიტინგი, რომელმაც მიიღო რეზოლუცია აფხაზეთის ასსრ პრობლემასთან დაკავშირებით. რეზოლუცია მოითხოვდა ეროვნულ დაუმორჩილებლობას, საქართველოს დროებითი მთავრობის შექმნას, ქვეყანაში ავტონომიური ფორმირებების გაუქმებას. ამრიგად, ქართველი ინტელიგენციის ზომიერ, აწონდაწონილ პოზიციას დაუპირისპირდა რადიკალური იდეოლოგია, ეგზალტირებულ მასაზე გათვლილი არარეალისტური პოლიტიკა.

მთავრობაზე ზემოქმედების მიზნით გადაწყდა მთავრობის სახლის წინ ხალხმრავალი მიტინგის მოწყობა. ეს იდეა ეკუთვნოდა „ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებას", რომლის ფაქტიური ლიდერი ზ. ჭავჭავაძე იყო. 4-5 აპრილს მიტინგის მსვლელობას სწორედ ეს არაფორმალური დაჯგუფება აკონტროლებდა და მიტინგის ძირითადი შინაარსი აფხაზი სეპარატისტების უკანონო მოქმედების ალაგმვა იყო, რაც საქართველოს ხელისუფლებას ყველა არსებული კანონიერი ხერხებით უნდა განეხორციელებინა.

6 აპრილს მიტინგზე ინიციატივა უფრო რადიკალების – ი. ნერეთლის, გ. ჭანტურიას ხელში გადავიდა. აფხაზეთის პრობლემატიკა, რა თქმა უნდა, მიტინგის დღის წესრიგში დარჩა, მაგრამ ის დაჩრდილა მომიტინგეების, განსაკუთრებით კი მიტინგის ახალი ხელმძღვანელების ულტრარადიკალურმა გამოსვლებმა და გამონათქვამებმა. მიტინგზე გამოჩ-

ნდა ლოზუნგები და ტრანსპარანტები, რომლებიც მოითხოვდნენ: „რუსეთის იმპერიის დაშლას", „საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების დამხობას", „საქართველოს გამოსვლას საბჭოთა კავშირის შემადგენლობიდან", „საქართველოში გაეროს ჯარების შემოყვანას", ავტონომიური რესპუბლიკების გაუქმებას და ა. შ. ანტისაბჭოთა ლოზუნგებმა, მიტინგზე დამსწრე რიგითი ადამიანების ეგზალტაციის წარმატებულმა მცდელობამ დააფრთხო საქართველოს ფაქტიური ხელისუფლება, რომელიც ვითარების ასე გამწვავებას აღარ მოელოდა, მით უფრო, რომ არაფორმალების ლიდერებთან მათ „ჯენტლმენური ხელშეკრულება" ჰქონდა დადებული და ეგონათ, რომ აფხაზეთის პრობლემას ისინი საბჭოთა კონსტიტუციის და კანონმდებლობის საფუძველზე მოაწესრიგებდნენ.

მართლაც, საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა შეეცადა საკითხის საკუთარი ძალებით მოწესრიგებას: 5 აპრილს სოხუმში ჩატარდა პარტიის საოლქო კომიტეტის პლენუმი, რომელსაც ჯ. პატიაშვილიც ესწრებოდა. პლენუმზე საოლქო კომიტეტის მდივნის თანამდებობიდან გაათავისუფლეს ბორის ადლეიბა და მის ნაცვლად აირჩიეს ვლ. ხიშბა, შედარებით პროქართული განწყობილების პარტიული მუშაკი. სოხუმში გამოქვეყნდა აფხაზი და აფხაზეთში მოღვაწე ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენლების ერთობლივი წერილი, რომელიც მოითხოვდა არსებული გაუგებრობის დაუყოვნებლივ მოწესრიგებას, აფხაზი და ქართველი ხალხების საუკუნოვანი ძმობისა და მეგობრობის ტრადიციის განვითარებასა და განმტკიცებას.

მაგრამ თბილისში მთავრობის სახლის წინ გამართულ მიტინგზე კვლავ პოპულარული იყო რადიკალური მოთხოვნები. მიტინგის ორგანიზატორები მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდნენ. აშკარა ხდებოდა, რომ ძალიან მალე ვითარება შეიძლება უმართავი გამხდარიყო. ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები ცდილობდნენ ზეგავლენა მოეხდინათ მიტინგის ხელმძღვანელებზე, რიგით მონაწილეებზე, რომ დაშლილიყვნენ, ურთიერთობა მთავრობასთან მოლაპარაკების მაგიდასთან მოეწესრიგებინათ, მაგრამ უშედეგოდ: მიტინგის ორგანიზატორები უკომპრომისობას იჩენდნენ.

მიტინგზე ზემოქმედება სცადა საქართველოს ოფიციალურმა ხელისუფლებამ. 6 აპრილს ტელევიზიით გამოვიდა და არაფორმალებს ვითარების მშვიდობიანი განმუხტვა შესთავაზა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარემ ო. ჩერქეზიამ, მაგრამ უშედეგოდ. 7 აპრილს ტელევიზიით თვითონ ჯუმბერ პატიაშვილი გამოვიდა, მაგრამ მისი მიმართვაც წარუმატებელი იყო.

აქციის ხელმძღვანელები არ დაკმაყოფილდნენ ქალაქის ცენტრში ანტისამთავრობო მიტინგით. მათ თავისი წარმომადგენლები გააგზავნეს თბილისის საწარმოო-დაწესებულებებში, სასწავლებლებში, ატარებდნენ მიტინგებს დაუმორჩილებლობის მოთხოვნით, მოუწოდებდნენ მუშებს, მოსწავლეახალგაზრდობას შეეწყვიტათ მუშაობა, სწავლა, შეერთებოდნენ ეროვნული დაუმორჩილებლობის აქციას. თბილისში ცხოვრება ყოველდღიურად უფრო და უფრო პარალიზებული ხდებოდა. შეწყდა მეცადინეობა სკოლებში, მოსწავლეები მიტინგზე იკრიბებოდნენ. დედაქალაქის ცენტრში შეწყდა მოძრაობა. მილიონიანი დედაქალაქის ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრება ფაქტიურად ჩაკვდა.

იმჟამად საჭოთა კავშირის უმაღლესი ხელისუფლება ქვეყანაში არ იმყოფებოდა: სსრ კავშირის პრეზიდენტი მ. გორბაჩოვი და საგარეო საქმეთა მიტნისტრი ე. შევარდნაძე.თანმხლებ პირებთან ერთად ინგლისში იმყოფებოდნენ. სკკპ ცკ მეორე მდივანი, ეგორ ლიგაჩოვი – მივლინებაში იყო. თბილისში შექმნილი ვითარების შესახებ მას 7 აპრილს შეატყობინეს და უთხრეს, რომ თბილისიდან მოდის ჯ. პატიაშვილის ინფორმაცია, რომელშიც ხაზგასმულია: „მდგომარეობა ვითარდება უფრო მწვავედ... მიდის უწყვეტი მიტინგები, გაისმის კომუნისტებისათვის ანგარიშის გასწორების მუქარები, მოითხოვენ საქართველოს საბჭოთა კავშირის შემადგენლობიდან გამოსვლას, მომზადებულია მიმართვა გაეროს ჯარების შემოყვანის თაობაზე".

7 აპრილს მოსკოვში შეიკრიბა სკკპ ცკ პოლიტბიუროს სამუშაო თათბირი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ე. ლიგაჩოვი. მოხსენება თბილისის მოვლენების შესახებ გააკეთა ვ. ჩებრიკოვმა. თათბირმა მიიღო რეკომენდაცია, რომელიც მოუწოდებდა საქართველოს პარტიულ და სახელმწიფო ორგანოების ხელმძღვანელებს მიტინგის მონაწილეებთან უშუა-

ლო მოლაპარაკებით მიეღწიათ ვითარების განმუხტვისათვის, გაეძლიერებინათ სასიცოცხლო მნიშვნელობის ობიექტების დაცვა[3].

გვიან ღამით სახელმწიფო დელეგაციაც ჩამოფრინდა. „ვნუკოვო-2“ დარბაზში მ. გორბაჩოვთან შეხვედრისთანავე თბილისის საკითხი განიხილეს. ამ არაოფიციალური შეხვედრის დროს მ. გორბაჩოვმა დაავალა ე. შევარდნაძეს და ვ. რაზუმოვსკის 8 აპრილს თბილისში გამგზავრება და მდგომარეობის მოწესრიგება. ე. შევარდნაძე და ვ. რაზუმოვსკი თბილისში იმ დღეს არ ჩამოვიდნენ, რადგან საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობა ამის აუცილებლობას არ გრძნობდა.

ვითარება კი თბილისში უმართავი გახდა. თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებთან საპროტესტო მიტინგის მონაწილე არაფორმალურმა ორგანიზაციებმა მოაწყვეს პიკეტები, მოუწოდებდნენ სტუდენტებს შეეწყვიტათ სწავლა. შეიქმნა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის კომიტეტი, დაიწყეს ფულადი სახსრების შეგროვება, ააგეს ბარიკადებიც.

საპასუხოდ 8 აპრილს დილით გაიმართა საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს სხდომა, შემდეგ მოიწვიეს პარტიული აქტივის კრება, რომელსაც დაესწრო სსრ კავშირის თავდაცვის მინისტრის მოადგილე გენერალი კოჩეტოვი.

8 აპრილს სცადეს მიტინგის მონაწილეებზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედება მოეხდინათ სამხედრო ძალის დემონსტრაციით, რასაც, ინიციატორთა აზრით, მიტინგის მონაწილეების შემცირება უნდა გამოეწვია. მაგრამ შედეგი საპირისპირო მიიღეს – მიტინგს მონაწილეები დაემატნენ. იმ დღეს განსაკუთრებით ხალხმრავლობა იყო თბილისის ცენტრში. მიტინგზე მთელი ქალაქი გამოვიდა[4].

სამხედროებმა თბილისში შემოიყვანეს სპეციალური სადესანტო ნაწილები, რომლებიც სანაპიროზე იყვნენ განლაგებულნი. იქვე იდგნენ ტანკებიც.

შუაღამისას მიტინგზე იმყოფებოდა 8-10 ათასი კაცი, ძირითადად ქალები და მოზარდები. მგზნებარე მოწოდებებს ცვლიდა ცეკვა, სიმღერა, პატრიოტული ლექსების დეკლამირება. ამასობაში მიტინგის დაშლის ბრძანება უკვე გაცემული იყო.

9 აპრილს, დილით, 3 საათსა და 30 წუთზე მიტინგზე მივიდა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II, რომელმაც შეატყობინა მომიტინგეებს, რომ საფრთხე რეალურია, რომ მსხვერპლის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა მასთან ერთად წავიდნენ ქაშვეთის ეკლესიაში და ერთად ილოცონ საქართველოს გადასარჩენად. მაგრამ ირ. წერეთელმა პატრიარქს მიკროფონი გამოგლიჯა, შეკრებილებს მიმართა არ დაშლილიყვნენ და „მამაო ჩვენოს" კითხვა დაიწყო.

ცოტა ხნით სიჩუმე ჩამოვარდა... სულ უფრო ძლიერდებოდა პროსპექტზე მომავალი ტანკების გრიალი. ამ დრამატულ ვითარებაში გაისმა ქალების მიერ ვაუკაცურად შესრულებული პატრიოტული სიმღერა „დაუკარით. . !". ეს მიტინგზე მყოფი უსინათლო გოგოების (ზაირა გელაშვილის, თინა ბირკაძის, დონარა ცხადიაშვილი და სხვ.) ჯგუფი მღეროდა და ტრაგიკული ვითარების ჰეროიკულ განწყობილებას კიდევ უფრო აძლიერებდა.

აღშფოთებული მომიტინგეები ტანკებს წინ ჯოხებით აღუდგნენ. ფარებს ამოფარებული ჯარისკაცები, ხელში ალესილი სადესანტო ბარებითა და ხელკეტებით მიტინგის დაშლას შეუდგნენ. ისინი იყენებდნენ უხეშ ფიზიკურ ძალას, ხელკეტებით სცემდნენ ქალებს, მოზარდებს, კაცებს. ვინც წინააღმდეგობას უწევდა – ბარებით ჩეხდნენ. რუსეთის მხედრიონმა მომიტინგეების წინააღმდეგ გამოიყენა მომწამვლელი გაზი, რომელმაც ბევრი დააზიანა.

ქართველმა მილიციონერებმა შესაშური ვაუკაცობა გამოიჩინეს, იცავდნენ თანამემამულეებს, ცდილობდნენ უსაფრთოდ გაეყვანათ ისინი მიტინგის ადგილიდან. უმწეო ადამიანები იმალებოდნენ მიმდებარე შენობების სადარბაზოებში, ორგანიზაცია-დაწესებულებებში. მიტინგის დაშლის დროს ადგილზე დაიღუპა 16 კაცი, ქალები და გოგონები. შემდეგ მათ კიდევ რამდენიმე დაემატა.

თბილისში საგანგებო წესები და კომენდანტის საათი შემოიღეს. 9 აპრილს დღისით დაძაბულობა გრძელდებოდა თბილისის ვაკის, საბურთალოს რაიონებში, ლენინის მოედნის მიმდებარე ტერიტორიაზე. ორშაბათს სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლა არ იყო, ბევრი საწარმო გაიფიცა – აღარ მუშაობდა. თბილისში გლოვა დაიწყო.

თბილისში ჩამოფრინდნენ ე. შევარდნაძე და ვ. რაზუმოვსკი. მათ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში ინტელიგენციასთან შეხვედრის დროს სცადეს ტრაგიკულ მოვლენაზე პასუხისმგებლობა ადგილობრივი პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელებისათვის დაეკისრებინათ. 14 აპრილს საქ. კპ ცკ პლენუმმა დააკმაყოფილა ჯ. პატიაშვილის თხოვნა გადადგომის შესახებ. ასევე გადადგნენ თანამდებობიდან საქ. სსრ უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარე ო. ჩერქეზია, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე ზ. ჩხეიძე.

პლენუმმა საქ. კპ ცკ პირველ მდივნად აირჩია გ. გუმბარიძე, რომელიც მანამდე საქართველოს უშიშროების სახელმწიფო კომიტეტის ხელმძღვანელის თანამდებობაზე მუშაობდა. მან ველარ შეძლო შეეჩერებინა საქართველოში კომუნისტური რეჟიმის აღსასრულის შეუნელებელი მოახლოება.

15 აპრილს დაკრძალეს ტრაგიკულად დაღუპულები. სიონის საკათედრო ტაძარში კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II პარაკლისი გადაიხადა. სამგლოვიარო მიტინგები დედაქალაქის სხვადასხვა რაიონშიც გაიმართა. საქართველოში გლოვა საყოველთაო იყო.

ტრაგედიის შემდეგ პირველსავე დღეებში რესპუბლიკის ჯანდაცვის სამინისტროს (მინისტრი ი. მენაღარაშვილი) საავადმყოფოებსა და პოლიკლინიკებს დასახმარებლად მიმართა ასეულობით ადამიანმა, მათ შორის მოწამლული იყო 66, ბასრი და ბლაგვი საგნებით მიყენებული მძიმე ჭრილობა ჰქონდა – 24 კაცს, თავის ტრავმებით იყო 67 კაცი[5].

საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა შეეცადა შეესუსტებინა ტრაგიკული მოვლენით გამოწვეული უარყოფითი რეზონანსი მსოფლიოში. „ტასს"-ის კომენტარები დეზინფორმაციული და არაფრისმთქმელი იყო. მაგრამ მსოფლიომ მაინც გაიგო ყველაფერი – როგორც საქართველოს საინფორმაციო წყაროების, ისე რუსეთის დემოკრატიული ორიენტაციის ჟურნალისტების და ადამიანის უფლებების დამცველთა საშუალებით (ა. სახაროვი, ი. როსტი და სხვ.), ისე საკუთარი კორესპონდენტებისაგან. თბილისში მოვლენებში გასარკვევად და თანაგრძნობის გამოსახატად ჩამოვიდა მ. გორბაჩოვისადმი ოპოზიციურად განწყობილი ბ. ელცინი, აკადემიკოსი ა. სახაროვი და სხვ.

1989 წლის 25 მაისს სსრ კავშირის სახალხო დეპუტატების ყრილობაზე საქართველოს დეპუტაციამ (ე. შენგელაია, თ. გამყრელიძე, ვ. ადვაძე, ჯ. პატიაშვილი, თ. ბუაჩიძე, ა. ბაქრაძე და სხვები) მოითხოვა თბილისის ტრაგიკულ მოვლენებზე პასუხისმგებლობის საკითხის ყრილობის დღის წესრიგში შეტანა. მათი მამხილებელი გამოსვლები ხელს უწყობდა ტრაგიკულ მოვლენებზე ობიექტური ინფორმაციის გავრცელებას, მაგრამ ყრილობის „აგრესიულად მორჩილი უმრავლესობა" სათანადოდ არ რეაგირებდა ქართველი დეპუტაციის გამოსვლებეზე.

ყრილობის დემოკრატიული ნაწილი (ა. სობჩაკი, ა. სახაროვი და სხვები) თანაუგრძნობდა ქართველებს. შეიქმნა დროებითი კომისია (ა. სობჩაკი, ნ. ნაზარბაევი და სხვ.), რომელმაც ობიექტურად შეისწავლეს თბილისის ტრაგიკული მოვლენები და საზოგადოებას წარუდგინეს ნათელი სურათი რუსული მხედრიონის ვანდალური მოქმედების შესახებ.

9 აპრილის ისტორიული მნიშვნელობა საქართველოს უახლეს ისტორიაში უაღრესად დიდია: მან ცხადყო საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის აგონია და საბოლოო კრახი, განაპირობა ეროვნული სუვერენიტეტის აღდგენის პროცესის მოახლოება. მაგრამ მოხდა მეორე მნიშვნელოვანი გარემოებაც – მან მეტად აშკარად და მეტად უხეში ფორმით დაუპირისპირა რუსები ქართველებს, რუსეთის მხედრიონი საქართველოს. საქართველო კავკასიაში მარტო დარჩა. ეს ჩინებულად შეიგნო საქართველოს ყველა მტერმა და არაკეთილისმყოფელმა.

9 აპრილის შემდეგ საქართველოში კომუნისტური რეჟიმი ნომინალური გახდა. გ. გუმბარიძემ ვეღარ შეძლო პროკომუნისტური ძალების მობილიზაცია. მასობრივად დაიწყო კომუნისტური პარტიიდან წევრების გამოსვლა. წვავდნენ პარტიულ ბილეთებს, საბჭოთა პასპორტებს. სერიოზულმა კრიზისმა მოიცვა კომკავშირული, პიონერული ორგანიზაციები, რაც მალე საქართველოში მათი არსებობის შეწყვეტით დასრულდა.

საქართველოში სულ უფრო და უფრო მეტ გავლენას იძენდნენ ულტრა-რადიკალები. ე. შევარდნაძის პირადი მითითებით ციხიდან გაათავისუფლეს ზ. გამსახურდია, მ. კოსტავა, გ. ჭანტურია და სხვები.

9 აპრილის შემდეგ თბილისისა და რესპუბლიკის სხვა ქალაქებსა და რაიონებში ხშირად იმართებოდა არაფორმალთა მიტინგები, რომელზეც მიმდინარე პოლიტიკის მტკივნეულ საკითხებს იხილავდნენ.

ულტრარადიკალები ნაციონალისტურ იდეოლოგიას ავრცელებდნენ: მიტინგებზე ხშირად გაისმოდა საბჭოთა ხელისუფლების კრიტიკა ავტონომიური რესპუბლიკების ხელოვნურად შექმნის, არაქართველი მოსახლეობისადმი ზედმეტად ლოიალობის, ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესების შებღალვის, საქართველოს ზოგიერთ საზღვრისპირა რეგიონში საბჭოთა ხელისუფლების მიერ დემოგრაფიული ვითარების ხელოვნურად შეცვლის ბრალდებით.

არაფორმალების ასეთ განცხადებებს მოჰყვა ქვემო ქართლში, შიდა ქართლში, აფხაზეთში ნაციონალისტური ტენდენციების კიდევ უფრო გაძლიერება. საბჭოთა კავშირის უშიშროების სახელმწიფო კომიტეტის ფარული აგენტურა აქტიურად ცდილობდა საქართველოს ეროვნული მოძრაობისათვის შეექმნა სახიფათო ალტერნატივა. აფხაზეთის სახალხო ფრონტი „აიდგილარა", სამხრეთ ოსეთის „ადამონ ნიხასი", ქვემო ქართლის სომხური და აზერბაიჯანული მოსახლეობის ექსტრემისტული ნაწილი ნაციონალურ მოთხოვნებს აყენებდნენ.

ასეთ რთულ საეროვნებათაშორისო ურთიერთობის ფონზე 1989 წლის ზაფხულში ვითარება დაიძაბა აფხაზეთში. სსრ კავშირის სახალხო დეპუტატების I ყრილობაზე აფხაზეთის დეპუტატის ვ. არძინბას ტენდენციური, ანტიქართული სიტყვები საქართველოს საზოგადოებრიობის პროტესტს იწვევდა. აფხაზი ნაციონალისტები ჩინებულად გრძნობდნენ, რომ რუსეთის რეაქცია საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაში ყველა ძალას დაუჭერდა მხარს. უპასუხისმგებლო განცხადებები კიდევ უფრო ძაბავდნენ მორალურ-ფსიქოლოგიურ ვითარებას. 9 აპრილის შემდეგ აფხაზეთის უნივერსიტეტში ქართველი პროფესორ-მასწავლებლებისა და სტუდენტებისათვის გაუსაძლისი ვითარება შეიქმნა. გამოსავალი მოიძებნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალის შექმნით. ამ საბაბით ანტიქართულმა ძალებმა მოაწყვეს პროვოკაცია. სოხუმის ქართველი მოსახლეობა, ინტელიგენცია

აქტიურად ჩაება სეპარატისტების წინააღმდეგ საპროტესტო მოძრაობაში, მათ გამოაცხადეს გაფიცვა.

აფხაზმა ექსტრემისტებმა ისარგებლეს ცენტრალური ხელისუფლების წაყრუებით და მოაწყვეს სოხუმის ზოგი ორგანიზაციის, მათ შორის სოხუმის I სკოლაში შეხიზნული თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილიალის დარბევა[6]. ვითარება უმართავი გახდა. 16 ივლისს სოხუმის შესასვლელთან, გუმისთას ხიდთან მოხდა შეტაკება აფხაზებსა და ქართველებს შორის. შეტაკება მოხდა სხვა ადგილებშიც. იყო მსხვერპლი. მღელვარება გრძელდებოდა გულრიფში, ოჩამჩირის და გალის რაიონებში. საქართველოს ფაქტიურმა მთავრობამ ამ ტრაგიკულ ვითარებაში სრული უსუსურობა გამოავლინა.

25-26 აგვისტოს საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების დაუკითხავად, სოხუმში არაფორმალური ორგანიზაციების წარმომადგენელთა მონაწილეობით, გაიმართა კავკასიის ხალხთა I ყრილობა. მიიღეს დადგენილება კავკასიის მთიელ ხალხთა სათათბიროს შექმნის შესახებ, რომელიც მოამზადებდა პირობებს კავკასიის მთიელი ხალხის სახელმწიფოს შესაქმნელად. ამ „სახელმწიფოს" დედაქალაქად სოხუმი გამოცხადდა.

აფხაზეთში ვითარების გამძაფრებასთან ერთად ანტიქართული ძალები ამოქმედდნენ სხვაგანაც – უზბეკეთში, ფერგანაში ცხოვრობდნენ 1944 წელს საქართველოდან დეპორტირებული მესხეთელი თურქები, რომელიც ადგილობრივმა მოსახლეობამ პროვოკატორების წაქეზებით დაარბია და საცხოვრებელი ადგილებიდან აჰყარა. გაჩნდა საქართველოში მრავალათასიანი მოსახლეობის შემოსვლის საფრთხე, რის შესახებაც ქართულ საზოგადოებას სხვადასხვა, რადიკალურად განსხვავებული აზრი ჰქონდა.

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება მდგომარეობიდან განმუხტვას ხედავდა უზენაესი საბჭოს არჩევნებში, რაც 1990 წლის 25 მარტს დაინიშნა.

1989 წლის 13 ოქტომბერს ავარია განიცადა ავტომანქანამ, რომელშიც ეროვნული მოძრაობის თვალსაჩინო წარმომადგენლები მ. კოსტავა, თ. ჩხეიძე და ზ. ჭავჭავაძე იყვნენ. მ. კოსტავა მეორე დღეს გარდაიცვალა, ზ. ჭავჭავაძე უფრო მოგვიანებით, თ. ჩხეიძე კი სერიოზულად დაშავდა.

არჩევნებისათვის მზადების პერიოდში კიდევ უფრო გაძლიერდა სეპარატისტული მოძრაობა შიდა ქართლის ოსურ მოსახლეობაში. „ადამონ ნიხასის" ექსტრემისტული ხელმძღვანელები, რუსი რეაქციონერებისაგან წაქეზებულნი, აძლიერებდნენ ანტიქართულ აგიტაციას და მოითხოვდნენ ოლქის რესპუბლიკად გარდაქმნას. მათ აშკარად მხარს უჭერდა საკავშირო პრესა და ტელევიზია, რომლებიც ოსებს „დაჩაგრულ მხარედ" აცხადებდნენ.

1990 წლის იანვარში საშინელი ტრაგედია დატრიალდა ბაქოში – ეთნიკურ ნიადაგზე მოხდა სომეხი მოსახლეობის დარბევა. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობის ყველა მცდელობა დაემყარებინა მშვიდობა რეგიონში – უშედეგო აღმოჩნდა. ეთნიკური დაძაბულობა კიდევ უფრო აახლოვებდა საბჭოთა სისტემის კრახს. ბაქოს ტრაგიკულმა მოვლენებმა გააძლიერა საქართველოში ანტისაბჭოთა განწყობილებები, განავითარა კავკასიური სოლიდარობის გრძნობა.

საქართველოში კარგად ხედავდნენ, რომ შორს აღარ იყო სასურველი თავისუფლება. ინტელიგენციის გონიერი ნაწილი ცდილობდა ამ პროცესებისათვის უფრო ცივილური, ნაკლებად მტკივნეული და მშვიდობიანი ხასიათი მიეცა. მაგრამ ამ დროისათვის მათი ზეგავლენა საგრძნობლად შესუსტებული იყო. ვითარებას მთვლიანად ულტრა-რადიკალები აკონტროლებდნენ.

საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება აშკარად გრძნობდა, რომ ძალაუფლებას კარგავდა, ამიტომ ავტორიტეტის ასამაღლებლად ცდილობდა ისეთი ნაბიჯები გადაედგა, რაც შებღალულ ავტორიტეტს გამოასწორებდა მოსახლეობის თვალში. მნიშვნელოვანია, რომ მათი დავალებით ქართველი ისტორიკოსების ერთმა ჯგუფმა (ლ. თოიძე, უ. სიდამონიძე და სხვ.) შეისწავლეს და დაასაბუთეს რუსეთის მხრიდან 1921 თებერვალში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსიის ფაქტი. ამის საფუძველზე 9 მარტს საქართველოს უმაღლესი საბჭოს სესიამ მიიღო დადგენილება „საქართველოს სახელმწიფო სუვერენიტეტის შესახებ", სადაც საბჭოთა რუსეთის არმიების შემოჭრა გამოცხადდა ინტერვენციად და ფაქტობრივ ანექსიად.

მაგრამ რადიკალურ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას საქართველოს ფაქტობრივი ხელისუფლების აღ-

არ სჯეროდა. 1990 წლის 13-15 მარტს გაიმართა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის კონფერენცია, რომელმაც მიიღო გადაწყვეტილება: 1. საქართველოს უნდა განსაზღვროდა ოკუპირებული ქვეყნის სტატუსი; 2. 1990 წლის 25 მარტის არჩევნებისათვის უნდა გამოეცხადებინათ ბოიკოტი; 3. პარტიულ საწყისებზე შეიქმნებოდა ეროვნული ფორუმი; 4. ყოველგვარ უცხო შეიარაღებულ ძალას უნდა დაეტოვებინა საქართველოს ტერიტორია და ა. შ.[7]

ეროვნული ძალების კონსოლიდაცია ვერ მოხერხდა: ბრძოლის ფორმებისა და მეთოდების შერჩევის, პიროვნული მოსაზრებებისა და ამბიციების, სხვადასხვა, ჯერაც უცნობი, მიზეზების გამო აშკარა ხდებოდა უთანხმოება, რამაც საბოლოო განხეთქილება გამოიწვია.

აპრილის მიწურულს ფორუმი დატოვეს: საქართველოს ჰელსინკის კავშირმა, მონარქისტულმა პარტიამ, წმ. ილია მართლის საზოგადოებამ, ზ. გამსახურდიამ, ვ. ადამიამ და მათმა მომხრეებმა.

1990 წლის 7 მაისს ფორუმიდან გამოყოფილმა პოლიტიკურმა ძალებმა შექმნეს „მრგვალი მაგიდის" ორგანიზაცია[8]. მათ გადაწყვიტეს მონაწილეობა მიეღოთ 28 ოქტომბერს დანიშნულ უმაღლესი საბჭოს არჩევნებში, რითაც ძლიერ გააკვირვეს ყოფილი მეგობრები, რომლებიც საბჭოთა პოლიტიკურ სისტემას რუსული კოლონიალიზმის სიმბოლოდ თვლიდნენ.

ეროვნული ძალების განხეთქილება სერიოზულად აღელვებდა დიდ ქართველ მამულიშვილს, ფილოსოფოსსა და მოაზროვნეს მერაბ მამარდაშვილს. ის ეროვნული ფორუმის შემადგენლობაში დარჩა და უდიდეს ძალისხმევას ახმარდა ეროვნული მოძრაობის კონსოლიდაციას, ცდილობდა პოლიტიკური ბრძოლის მშვიდობიანი, ცივილური ფორმების დამკვიდრებას, მაგრამ მისი ზომიერება აღიზიანებდა ულტრა-რადიკალებს, რის გამოც მას ბევრი უსიამოვნება შეახვედრეს. მ. მამარდაშვილის მოულოდნელმა გარდაცვალებამ დაასუსტა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზომიერი ფრთის პოზიციები. დიდი დანაკლისი იყო ეროვნული მოძრაობისათვის ცნობილი და აღიარებული შემოქმედის რ. თაბუკაშვილის უდროო გარდაცვალება, რომელიც ზომიერი, გაწო-

ნასწორებული გამოსვლებით დიდი მოწონებით სარგებლობდა ინტელიგენციაში, ახალგაზრდობის ერთ ნაწილში.

რესპუბლიკაში შექმნილი კრიზისული ვითარების გამო, იმის შიშით, რომ მოახლოებულ არჩევნებში კომუნისტები სასტიკად დამარცხდებოდნენ, მთავრობამ არჩევნები 28 ოქტომბრისათვის გადაიტანა.

საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლების ამ დემარშს ეროვნულმა მოძრაობამ ეროვნული ყრილობის მოწვევით უპასუხა. 23 მაისს ეროვნული ყრილობა საზეიმოდ გაიხსნა. მას 80 პოლიტიკური პარტიის წარმომადგენელი და 6020 დელეგატი ესწრებოდა. ყრილობამ მიიღო რეზოლუცია „საქართველოს ეროვნული კონგრესის" შესახებ. მისი არჩევნები დაინიშნა 1990 წლის 30 სექტემბერს.

კონგრესის არჩევნები გაჭიანურდა. მასში ოფიციალური სტრუქტურებთან ერთად არ მონაწილეობდა ორგანიზაცია „მრგვალი მაგიდაც". სიძნელეების მიუხედავად „ეროვნული კონგრესი" მაინც აირჩიეს.

პარალელურად მიმდინარეობდა მზადება 28 ოქტომბრის არჩევნებისათვის. საარჩევნო სიაში შეიტანეს 3 444 002 ამომრჩეველი. არჩევნებში კენჭს იყრიდა 14 პარტია და საზოგადოებრივი ორგანიზაცია: ბლოკი „მრგვალი მაგიდა – თავისუფალი საქართველო", საქართველოს კომუნისტური პარტია, ბლოკი „თავისუფლება", საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტია, ბლოკი „თანხმობა", საქართველოს სახალხო პარტია და ა. შ.

28 ოქტომბრის არჩევნებში გაიმარჯვა პოლიტიკურმა გაერთიანებამ „მრგვალი მაგიდა – თავისუფალი საქართველო". მან უზენაეს საბჭოში მიიღო 155 ადგილი. კომუნისტურმა პარტიამ – 64, სახალხო ფრონტმა – 12, რუსთაველის საზოგადოებამ – 1, „დემოკრატიული საქართველო" – 4, ბლოკმა „გათავისუფლება და დემოკრატიული აღორძინება" – 1, უზენაეს საბჭოში 9 დამოუკიდებელი დეპუტატი გავიდა[9].

ახლად არჩეული უზენაესი საბჭოს პირველი სესია გაიხსნა 1990 წლის 14 ნოემბერს თბილისში. სესიამ მიიღო საქართველოს უზენაესი საბჭოს მიმართვები: „მსოფლიოს ხალხებს", „სრულიად საქართველოს", „ევროპის უშიშროებისა და თანამშრომლობის თათბირის მონაწილე ქვეყნების სახელმწიფოთა და მთავრობათა მეთაურების პარიზის კონფერენციას".

ამ მიმართვებში საქართველოს უზენაესი საკანონმდებლო ორგანო აუწყებდა მსოფლიო თანამეგობრობას, ქართველ ხალხს, რომ საქართველომ „მოიპოვა შესაძლებლობა აერჩია ის გზა, რომელმაც იგი ევროპის ხალხების ოჯახში უნდა დააბრუნოს".

სესიაზე უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარედ ზ. გამსახურდია აირჩიეს. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას შეეცვალა სახელმწოდება – მას ეწოდა „საქართველოს რესპუბლიკა". აღდგა სახელმწიფო სიმბოლიკაც – გერბი (შვიდქიმიანი ვარკვლავი თეთრი გიორგის გამოსახულებით), დროშა – წითელის ნაცვლად სამფეროვანი გახდა (ზედა ნაწილში თეთრი და შავი ზოლი შინდისფერ ფონზე) და ჰიმნი (კ. ფოცხვერაშვილის „დიდება").

მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს თ. სიგუა, უზენაესი საბჭოს თავჯდომარის მოადგილეებად – აკაკი ასათიანი და ნემო ბურჭულაძე. შეიქმნა საქართველოს ახალი მთავრობა: საგარეო საქმეთა მინისტრი გახდა გ. ხოშტარია, განათლების – ლ. ანდღულაძე, ფინანსთა – გ. აბსნაძე, შინაგან საქმეთა მინისტრი – დ. ხაბულიანი, ჯანდაცვის და სოცუზრუნველყოფის – ი. მენაღარაშვილი და სხვ.

საქართველოში კომუნისტური ხელისუფლება დაემხო.

§6. საქართველოს ეროვნული სუვერენიტეტის აღდგენა

საქართველოს ახალი ხელისუფლება იმედოვნებდა, რომ უმოკლეს დროში მოახერხებდა ქვეყნის გათავისუფლებას საბჭოთა იმპერიის დიქტატისაგან. 1991 წლის საახალწლო მიმართვაში საქართველოს უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარე ზ. გამსახურდია აცხადებდა: „ახლად არჩეული ხელისუფლება, ეროვნული ხელისუფლება, იმგვარად წარმართავს ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებას, როგორც ეს აუცილებელია ქართველი ერისათვის, მისი განვითარების პერსპექტივებისათვის... საბედნიეროდ, საქმის ვითარება იმგვარია საბჭოთა კავშირში, რომ აქტიური ჩარევა, უხეში ჩარევა რეს-

პუბლიკის შინაურ საქმეებში უკვე შეუძლებელი ხდება ცენტრისათვის"[10].

ამ შეხედულების უსაფუძვლობა აშკარა ძალიან მალე გახდა. მოსკოვი ყველა დასაშვები თუ დაუშვებელი ხერხით ცდილობდა საქართველოში დესტაბილიზაციას. ჯერ კიდევ 1990 წლის 20 სექტემბერს სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის საკანონმდებლო ორგანომ მიიღო ანტიკონსტიტუციური გადაწყვეტილება „სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა დემოკრატიული რესპუბლიკის" შექმნის შესახებ. ამის საპასუხოდ საქართველოს უზენაესმა საბჭომ 11 დეკემბერს მიიღო დადგენილება „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გაუქმების შესახებ".

ნაჩქარევმა გადაწყვეტილებებმა კიდევ უფრო გააძლიერა დაძაბულობა შიდა ქართლში. სეპარატისტული ძალები, რომელთაც ზურგს საბჭოთა კავშირის რეაქციული წრეები უმაგრებდნენ, შეტევაზე გადავიდნენ. 1991 წლის 4 იანვარს ოსი ექსტრემისტები ცხინვალში თავს დაესხნენ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროსა და სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის პასუხისმგებელ პირებს, მიაყენეს ფიზიკური შეურაცხყოფა, წაართვეს სატაბელო იარაღი[11].

5 იანვარს ცხინვალსა და ჯავის რაიონებში საგანგებო წესები გამოცხადდა.

სსრკ პრეზიდენტმა მ. გორბაჩოვმა 7 იანვარს გამოსცა ბრძანებულება „საქართველოს სსრ რესპუბლიკაში 1990 წლის დეკემბერში მიღებული ზოგიერთი საკანონმდებლო აქტის გამო", რაც გულისხმობდა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქთან დაკავშირებული საქართველოს უზენაესი საბჭოს მიერ მიღებული ყველა საკანონმდებლო აქტის გაუქმებას, რეგიონიდან ყველა შეიარაღებული ფორმირების გაყვანას, სსრკ შინაგან საქმეთა სამინისტროს ფორმირებების გარდა, მდგომარეობის ნორმალიზაციას და ა. შ.

სასწრაფოდ შეიკრიბა საქართველოს უზენაესი საბჭოს სესია, რომელმაც მ. გორბაჩოვის ბრძანებულებას თავისი ახალი გადაწყვეტილება დაუპირისპირა: „ეპქსტრემისტებმა, რომლებიც გრძნობენ ცენტრის მხარდაჭერას, წესად გაიხადეს თავდასხმა საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სიმინისტროს წარმომადგენლებზე... დადგენილება ადასტურებს ოსეთის მიმართ ყველა წინათ მიღებული დადგენილების

ძალმოსილებას... მიჩნეულ იქნეს სსრ კავშირის პრეზიდენტის 7 იანვრის ბრძანება საქართველოს რესპუბლიკის საშინაო საქმეებში უხეშ ჩარევად, მისი ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფად, რესპუბლიკის და მისი ხალხის სუვერენულ უფლებათა უგულვებელყოფად"[12].

შიდა ქართლში მდგომარეობა კიდევ უფრო გართულდა: ადგილობრივი ექსტრემისტები, ორივე მხრიდან, არბევდნენ მშვიდობიან მოსახლეობას, იყო მსხვერპლიც.

ოსი სეპარატისტების თავაშვებულობამ შეაგულიანა აფხაზი სეპარატისტები: მათ უფრო მეტი გავლენა და მხარდაჭერა ჰქონდათ მოსკოვში.

გართულებული პოლიტიკური ვითარების პირობებში რესპუბლიკის ეკონომიკური ცხოვრება ყურადღების გარეშე დარჩა. თ. სიგუას მთავრობა ცდილობდა შეექმნა ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიკური პროცესების მართვის შთაბეჭდილება, მაგრამ საბჭოთა სოციალისტურ ეკონომიკაში ღრმად ინტეგრირებული საქართველოს ეკონომიკის მართვა ცენტრთან დაპირისპირების პირობებში შეუძლებელი გახდა. საქართველოს ეკონომიკა სერიოზულმა კრიზისმა მოიცვა.

კონფლიქტს შიდა ქართლში, მოსკოვთან ურთიერთობის გაუარესებას, სერიოზულ ეკონომიკურ პრობლემებს თან დაერთო ეროვნულ მოძრაობაში დაპირისპირების მკვეთრი ესკალაციაც. თავის მოქმედებას განაგრძობდა „ეროვნული კონგრესი" – ეროვნული მოძრაობის მეორე რადიკალური მიმართულება, რომელიც ზ. გამსახურდიას ხელისუფლებას რუსეთის მიერ ძალით თავსმოხვეულ რეჟიმად თვლიდა და მას ეროვნული ინტერესების ღალატში სდებდა ბრალს. ზ. გამსახურდიას ხელისუფლება, მისი პროპაგანდისტები სისტემატურად აძლიერებდნრენ ყოფილი პოლიტიკური მეგობრების, ახლა უკვე არასაპარლამენტო ოპოზიციის ლიდერების (გ. ჭანტურიას, ი. სარიშვილის, თ. ჩხეიძის და სხვ.) დისკრედიტაციას. ოფიციალურ პრესაში დაიწყეს მათი მაკომპრომატირებელი დოკუმენტების პუბლიკაცია.

დაუმსახურებელი კრიტიკისა და ულირსი თავდასხმების ობიექტი გახდა საქართველოს მოწინავე ინტელიგენცია, რომლის სახელთანაც დაკავშირებული იყო საქართველოში ეროვნული მსოფლმხედველობის აღმავლობა. მისი ზომიერი, გაწონასნორებული პოლიტიკური ხაზი არ მოსწონდა ახალ ხელი-

სუფლებას. მიტინგებზე, ოფიციალურ პრესაში, ტელევიზიაში ინტელიგენციის ღირსეულ წარმომადგენლებს „ერის მოღალატეებს", „კრემლის აგენტებს" უწოდებდნენ.

შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადა ზ. გამსახურდიას ხელისუფლებამ ე. შევარდნაძეს და მისი პოლიტიკის მომხრეებს საქართველოში.

ზ. გამსახურდია ოპოზიციასთან სიტყვიერი პოლემიკის შემდეგ აშკარა საქმეზეც გადავიდა: 1991 წლის 19 თებერვალს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა ქვედანაყოფებმა შავნაბადაზე განაიარაღეს სამხედრო ფორმირება „მხედრიონი", თვითმოქმედ მოხალისეთა სამხედრო ორგანიზაცია, რომელიც ოსი სეპარატისტების სამხედრო შენაერთების წინააღმდეგ იბრძოდა შიდა ქართლში ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის დასაცავად. დააპატიმრეს მხედრიონის ლიდერი ჯ. იოსელიანი. ოპოზიციურად განწყობილმა ინტელიგენციამ ამის გამო პროტესტი განაცხადა.

ამავე დროს სამტრედიაში მოხდა დაპირისპირება ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მომხრეთა და ოფიციალური ხელისუფლების მხარდამჭერთა შორის, რომლის დროს მოხდა შეტაკება, დაიჭრა ორი კაცი.

შექმნილ უმართავ სიტუაციას ჩინებულად იყენებდნენ სეპარატისტები. მათი ახალი ცენტრი გახდა სოხუმი. აფხაზმა სეპარატისტებმა 10 მარტს სოხუმის სტადიონზე ჩაატარეს პოლიტიკური ბლოკის „სოიუზის" მიტინგი. აქ თავისი ერთიანობა გამოაცხადა პროსაბჭოთა ორიენტაციის შვიდმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა ორგანიზაციამ, რომლებსაც საბჭოთა კავშირის დაშლა კატასტროფად ესახებოდათ. მიტინგზე კავკასიის მთიელი ხალხის კონფედერაციის წარმომადგენლებმა სოხუმელ სეპარატისტებს ყოველგვარი დახმარების აღმოჩენა აღუთქვეს[13].

არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელს კავშირში მდგომარეობა უმართავი გახდა. უკვე შეიარაღებული ძალებიც კი ვერაფერს ახერხებდნენ დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი რესპუბლიკების წინააღმდეგ. საკავშირო სახელმწიფოს გადარჩენის ერთადერთ საშუალებად საერთო სახალხო გამოკითხვა-რეფერენდუმი ჩაითვალა. რეფერენდუმი 17 მარტს დაინიშნა.

საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლება და შეურიგებელი ოპოზიცია თავიდანვე ნეგატიურად შეხვდნენ საქართველოში საკავშირო რეფერენდუმის ჩატარების იდეას. ზ. გამსახურდიამ, სრულიად სამართლიანად, მას დაუპირისპირა ალტერნატიული – ეროვნული რეფერენდუმი. მას უნდა გადაეწყვიტა საქართველოს მომავალი პოლიტიკური ბედი.

რეფერენდუმისათვის მზადების დღეებში, 23 მარტს დაბა ყაზბეგში ერთმანეთს შეხვდნენ რსფსრ-სა და საქართველოს უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარეები ბ. ელცინი და ზ. გამსახურდია. მოლაპარაკების დროს ძირითადი ყურადღება დაეთმო შიდა ქართლში პოლიტიკური მოწესრიგების საკითხებს, გადაწყდა ერთობლივი შერეული კომისიის შექმნა, რომელიც ამ პრობლემებს შეისწავლიდა, საკავშირო მთავრობას მოსთხოვეს გაეყვანა თავისი ჯარები ცხინვალის რეგიონიდან.

1991 წლის 31 მარტს საქართველოში ჩატარდა რეფერენდუმი, რომელსაც უნდა გაეცა პასუხი კითხვაზე: „თანახმა ხართ თუ არა აღდგეს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აქტის საფუძველზე?". რეფერენდუმში მონაწილეობა მიიღო 3 332 572 კაცმა (ამომრჩეველთა 90,3%). შეკითხვას დადებითი პასუხი გასცა 3 266 285 ამომრჩეველმა (98,9%). საქართველოს არაქართველი მოსახლეობის დიდმა უმეტესობამ მხარი დაუჭირა საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის აღდგენას. ეს ქართველი ხალხის დიდი გამარჯვება იყო.

რეფერენდუმის შედეგებიდან გამომდინარე საქართველოს უზენაესმა საბჭომ 1991 წლის 9 აპრილს აღადგინა 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აქტი. საქართველო სუვერენულ სახელმწიფოდ გამოცხადდა. საქართველოს ფორმალური დამოუკიდებლობა აღდგა. მაგრამ ეს მხოლოდ დეკლარაცია იყო.

საქართველოს ხელისუფლების დამოუკიდებელი პოლიტიკური კურსი სერიოზულად აღიზიანებდა საკავშირო მთავრობას. მაგრამ ძალიან მალე ნათელი გახდა, რომ გაფიცვას არ შეეძლო იმ პოლიტიკური შედეგის მოტანა, რასაც საქართველოს ხელისუფლება იმედოვნებდა: სატრანსპორტო მოძრაობის პარალიზებამ შეაფერხა რესპუბლიკაში სურსათისა და სათბობის შემოტანა, სურსათის კრიზისი გამწვავდა. მთავ-

რობა ვეღარ ასაქონლებდა უამრავ სასურსათო ტალონს, რომელსაც გულუხვად გასცემდა. მაღაზიებში დახლები სულ დაცარიელდა.

ზ. გამსახურდიას ხელისუფლება ცდილობდა საგარეო პოლიტიკური აქტიურობით გადაეფარა ეკონომიკური კრიზისით გამოწვეული მოსახლეობის კრიტიკული დამოკიდებულება. სწორედ ამ პერიოდში შედგა საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის გ. ხოშტარიას ვიზიტი იტალიაში, საქართველოში დიდი აჟიოტაჟით მიიღეს აშშ ექსპრეზიდენტი რ. ნიქსონი, ზ. გამსახურდია და თ. სიგუა მონაწილეობდნენ მოსკოვში ვიზიტად მყოფი აშშ სახელმწიფო მდივნის, ჯ. ბეიკერის მიერ ორგანიზებულ შეხვედრაში და ა. შ.

საქართველოს პოლიტიკური სისტემის განმტკიცების, ზ. გამსახურდიას პოლიტიკური იმიჯის ასამაღლებლად პოლიტიკურმა ორგანიზაციის „მრგვალი მაგიდა – თავისუფალი საქართველო" ლიდერებმა გადაწყვიეტეს საქართველოში პრეზიდენტის ინსტიტუტის დამკვიდრება და ამ თანამდებობაზე ზ. გამსახურდიას არჩევა.

1991 წლის 14 აპრილს საქართველოს უზენაესი საბჭოს პირველი სესიის საგანგებო სხდომაზე ზ. გამსახურდია საქართველოს პრეზიდენტად აირჩიეს. უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარე გახდა აკაკი ასათიანი.

შექმნილი პოლიტიკური, ეთნიკური და ეკონომიკური პრობლემები სერიოზულად აღელვებდა საქართველოს ინტელიგენციას. პოლიტიკური დაძაბულობის ესკალაცია გრძელდებოდა, სამოქალაქო ომის კონტურები აშკარად ისახებოდა. მოწინავე ინტელიგენციის ერთმა ჯგუფმა (ა. ბაქრაძემ, თ. ბუაჩიძემ, ჭ. ამირეჯიბმა, ო. მელვინეთუხუცესმა და სხვ.) მიმართვა გაუგზავნეს საქართველოს უზენაეს საბჭოს, საქართველოში არსებულ ყველა პოლიტიკურ პარტიას: „ყველა დარგში მძვინვარებს გადაუჭრელი კრიზისი, საერთაშორისო ასპარეზზე მიმდინარეობს ომი, რომელიც იმუქრება მსოფლიო ომად გადაიქცეს (იგულისხმება აშშ და მისი მოკავშირეების ომი ერაყთან „უდაბნოს ქარიშხალი" – ავტორი), თუ დღესაც მოხდება ქართველთა შორის სისხლიანი შეტაკება, დამნაშავე მარტო უზენაესი საბჭო, ეროვნული კონგრესი და მაშველთა კორპუსი არ იქნება. დამნაშავე იქნება ქართველი ხალხი, რომელმაც ვერ უპატრონა თავის შვილებს"[15].

ქართველი ინტელიგენცია საქართველოს ხელისუფლებასა და მის შეურიგებელ ოპოზიციას კომპრომისებისა და შეთანხმებისაკენ მოუწოდებდა. მაგრამ ზ. გამსახურდია ემზადებოდა საპრეზიდენტო არჩევნებისათვის. მასში მოქმედი პრეზიდენტის გარდა კენჭს იყრიდნენ ნოდარ ნათაძე, ირაკლი შენგელაია, თამაზ კვაჭანტირაძე, ჯემალ მიქელაძე, ვალერიან ადვაძე.

1991 წლის 26 მაისს საპრეზიდენტო არჩევნებში ზ. გამსახურდიამ მნიშვნელოვანი უპირატესობით გაიმარჯვა. არჩევნებში მონაწილეობდა 2 978 247 კაცი – მნიშვნელოვნად ნაკლები რეფერენდუმთან შედარებით. ზ. გამსახურდიას ხმა მისცა ამომრჩევლების 87 პროცენტმა. სხვა კანდიდატებიდან ყველაზე მეტი ხმა (243 243) შეაგროვა ვ. ადვაძემ. ქართული საზოგადოებრიობა, ყველაფრის მიუხედავად, იმედოვნებდა, რომ ზ. გამსახურდია უზრუნველყოფდა ეროვნულ თანხმობას[16].

მაგრამ ეს იმედი არ გამართლდა. მოხდა პირიქით – საოცარმა განხეთქილებამ მოიცვა მთელი საზოგადოება. გაითიშა სახალხო ფრონტი, მას გამოეყო „ეროვნული ფრონტი-რადიკალური კავშირი". დაპირისპირებამ თავი იჩინა კინემატოგრაფისტთა, კომპოზიტორთა, მწერალთა კავშირებში. განხეთქილებამ შეაღწია ოჯახებში, იგი აისახა პიროვნულ ურთიერთობებზე: ყოფილი მეგობრები სხვადასხვა ბანაკში აღმოჩნდნენ.

საპრეზიდენტო არჩევნების შემდეგ ხელისუფლება შეგნებულად ამწვავებდა ურთიერთობას; დაიწყეს ოპოზიციურად განწყობილი ჟურნალისტების დევნა, მათ უკრძალავდნენ ობიექტური ინფორმაციის გადაცემას. თბილისში შექმნილი პოლიტიკური დაძაბულობით სარგებლობდნენ აფხაზი და ოსი სეპარატისტები, რომლებიც მოსკოვის მიერ შემუშავებული ახალ სამოკავშირეო ხელშეკრულებაზე ხელმონერისათვის ემზადებოდნენ.

მშვიდობის ოაზისად აჭარა რჩებოდა. აქ მოხერხდა სოციალური დაძაბულობის შესუსტება, კრიმინოგენული ვითარების მოწესრიგება. მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1991 წლის ივლისში აჭარის უზენაესი საბჭოს პირველი მოწვევის პირველი სესია, რომელმაც უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს ასლან აბაშიძე.

საბჭოთა კავშირის დაშლა გარდაუვალი ჩანდა. ძალები, რომლებიც საბჭოთა იმპერიის გადარჩენას ცდილობდნენ, უკიდურეს ზომებზე წავიდნენ: მათ 18 აგვისტოს დასასვენებლად მყოფი სსრ კავშირის პრეზიდენტი მ. გორბაჩოვი დააპატიმრეს, გამოაცხადეს მისი გადაყენება და შექმნეს „გკჩპ" – განსაკუთრებული მდგომარეობის სახელმწიფო კომიტეტი სსრ კავშირის ვიცე-პრეზიდენტის იანაევის ხელმძღვანელობით. მცირე ხნით ქვეყანაში შეიქმნა გაურკვეველი მდგომარეობა. პუტჩის ორგანიზატორებმა რესპუბლიკებში თავისი ემისრები გააგზავნეს. საქართველოში ჩამოვიდა გენერალი ჟურავლიოვი. საქართველოს ხელისუფლება მოერიდა ურთიერთობის გამწვავებას და მოსკოვის მიერ წამოყენებული ყველა მოთხოვნა შეასრულა: ეროვნული გვარდიის სტატუსი შეიცვალა და ის შინაგან საქმეთა სამინისტროს დაქვემდებარებაში გადავიდა. ეს პროცესი დაემთხვა პოლიტიკურ კრიზისს საქართველოში – პრემიერ-მინისტრი თ. სიგუა თანამდებობიდან გადადგა.

საქართველოს ხელისუფლების ეს ლოიალური მოქმედება აიხსნება იმით, რომ ვარაუდობდნენ მოსკოვში ანტიდემოკრატიული ხუნტის, გარკვეული დროით მაინც, გაბატონებას. მაგრამ მოხდა პირიქით: პუტჩი 20 აგვისტოს უკვე დასრულდა დემოკრატიული ძალების გამარჯვებით – მ. გორბაჩოვი კვლავ დაბრუნდა კრემლში.

სამაგიეროდ საქართველოში დაიწყო პოლიტიკური ანარქია: გამსახურდიას მოწინააღმდეგე პოლიტიკურმა ძალებმა საქართველოს მთავრობის სიფრთხილე და ლოიალობა მისი დისკრედიტაციის მიზნით გამოიყენეს და ბრალი დასდეს დემოკრატიული ფასეულობების ღალატში, ეროვნული გვარდიის სტატუსის უკანონო ხელყოფაში.

პუტჩის შემდეგ ზ. გამსახურდიამ თანამდებობიდან გადააყენა ეროვნული გვარდიის სარდალი თ. კიტოვანი, რომელმაც პუტჩის დღეებში თავისი სამხედრო შენაერთები რკონის ხეობაში გაიყვანა და არ დაემორჩილა პრეზიდენტის გადაწყვეტილებას.

დაიწყო გაუთავებელი პოლემიკა საქართველოს პრეზიდენტსა და ყოფილ პრემიერ-მინისტს თ. სიგუას შორის. ხელისუფლებაში განხეთქილებით ისარგებლა არასაპარლამენტო ოპოზიციამ და დაიწყო ენერგიული მოქმედება – 2 სექტემ-

ბერს დანიშნა საპროტესტო მიტინგი, რომელზეც აპირებდნენ მიმდინარე მომენტის პოლიტიკურ შეფასებას. მაგრამ მიტინგი დაარბია პოლიციამ, იყვნენ დაჭრილებიც.

ამის სანინააღმდეგოდ დაიწყო საპროტესტო აქციები – ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიამ (ლიდერი ი. წერეთელი) დაიწყო შიმშილობა. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის შტაბ-ბინასთან, რუსთაველის პროსპექტზე, პერმანენტული მიტინგები ეწყობოდა, სადაც უკვე აშკარად მოითხოვდნენ ზ. გამსახურდიას გადადგომას.

ზ. გამსახურდიას მომხრე პოლიტიკურმა ძალებმა მთავრობის სახლთან დაიწყეს გაუთავებელი „საინფორმაცია მიტინგების" მოწყობა.

10 სექტემბერს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიამ, იმის შიშით, რომ ფანატიკურად განწყობილ „ზვიადისტებს" მათი აქცია ძალის გამოყენებით არ აღეკვეთათ, თავის შტაბ-ბინასთან ბარიკადები ვოაწყო.

ასეთ ვითარებაში საქართველოს პრეზიდენტმა ზ. გამსახურდიამ მიმართა საქართველოს მოსახლეობას თბილისში ჩამოსულიყვნენ და დაეცვათ საქართველოს კანონიერი პრეზიდენტი. პრეზიდენტის მხარდამჭერებმა დაიწყეს თბილისში ჩამოსვლა – განსაკუთრებით აქტიურობდა სამეგრელოს რეგიონი: უამრავი ქალი და მამაკაცი მოაწყდა ქალაქს და მთელი დღეების განმავლობაში თბილისის ცენტრში ტრიალებდა.

გართულებული პოლიტიკური ვითარების გამო განნეთქილება მოხდა მმართველ პარტიაში – „მრგვალი მაგიდა – თავისუფალი საქართველოს" შემადგენლობიდან გამოვიდა ახალგაზრდა პოლიტიკოსების ჯგუფი, რომლებმაც შექმნეს ფრაქცია „ქარტია – 91" (თ. პაატაშვილი, მ. ურიდია, ი. მელაშვილი და სხვ.). პარლამენტში ისინი ცდილობდნენ წინ აღდგომოდნენ უმრავლესობის ტენდენციურ პოლიტიკას და დაემკვიდრებინათ პოლიტიკური ურთიერთობის ცივილური მეთოდები.

პოლიტიკურ დაპირისპირებაში ჩაერთო სამხედრო ძალაც – ეროვნული გვარდიის დაუმორჩილებელი ნაწილი რკონის ხეობიდან ჯერ შავნაბადაზე გამაგრდა, შემდეგ – თბილისის ზღვაზე. განდგომილმა სარდალმა თ. კიტოვანმა განაცხადა, რომ თუ ხელისუფლება შეუიარაღებული ოპოზიციის წი-

ნააღმდეგ იარაღს აამოქმედებდა, მისი სამხედრო ფორმირებები აშკარად დაუპირისპირდებდნენ არსებულ რეჟიმს.

1991 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებიდან ვითარება თბილისში განსაკუთრებით დაიძაბა. ოპოზიციის ლიდერების გ. ჭანტურიასა და ი. სარიშვილის მოსკოვში, ამერიკის ელჩთან შესახვედრად გამგზავრების ჩასაშლელად, ზ. გამსახურდიას მითითებით, გზიდან შემოაბრუნეს აფრენილი თვითმფრინავი და გ. ჭანტურია დააპატიმრეს. დააპატიმრეს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი მ. გიორგაძე და ცნობილი კინოდოკუმენტალისტი გ. ხაინდრავა. ამან გამოიწვია ოპოზიციის საპროტესტო მოქმედების გაძლიერება. 21 სექტემბერს ი. სარიშვილმა და მისმა მომხრეებმა სცადეს მთავრობის სახლთან მისვლა შიმშილობის აქციის დასაწყებად, მაგრამ ისინი არ მიუშვეს ზ. გამსახურდიას მომხრე ძალებმა. პრეზიდენტის მოწოდებით და რაიონის პრეფექტების ხელშეწყობით ბევრი მოქალაქე ჩამოვიდა თბილისში. მათ და პოლიციის სპეციალურმა ნაწილებმა ღამით რუსთაველის პროსპექტზე, ეროვნულ-დემოკრატიული და ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიების შტაბ-ბინებთან მიმდინარე საპროტესტო მჯდომარე აქციები ძალით აღკვეთეს. აგრესიული ქმედების შედეგად შენობებში გაჩნდა ხანძარი, იყო მასობრივი მოწამვლის ფაქტებიც. ერთმა მოქალაქემ, ექიმმა გ. აბესაძემ საქართველოში სამოქალაქო ომის გამჩაღებელი ძალების წინააღმდეგ პროტესტის ნიშნად თავი საჯაროდ დაიწვა.

ხელისუფლების ამ აქციას გვარდიის ექსსარდალმა თ. კიტოვანმა დაუყოვნებლივ უპასუხა – მისი შეაიარაღებული ძალები გამაგრდნენ საქტელერადიო დეპარტამენტის მიმდებარე ტერიტორიასთან. დედაქალაქი ორ ნაწილად გაყოფილი აღმოჩნდა.

25 სექტემბერს ზ. გამსახურდიამ გამოაცხადა „საყოველთაო მობილიზაცია საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე".

ოქტომბრის დასაწყისში ვითარება ისე გამწვავდა, რომ სამოქალაქო ომის საფრთხე რეალური გახდა. ხელისუფლებასა და ოპოზიციას შორის მიმდინარეობდა მოლაპარაკება. ასეთ ვითარებაში ოპოზიციამ უკან დაიხია – 3 ოქტომბერს თ. კიტოვანის გვარდია დედაქალაქიდან თბილისის ზღვის მიმდებარე ტერიტორიაზე გავიდა. ეს პრეზიდენტმა თავის გამარჯვებად ჩათვალა და მოისურვა მათი განიარაღება. მისმა

მომხრე შეიარაღებულმა ძალებმა ეს ვერ მოახერხეს, მოხდა შეტაკება, იყო მსხვერპლი ორივე მხრიდან. თბილისში ამის შესახებ ზუსტი ინფორმაცია არ ჰქონდათ, ამიტომ მოარული ხმების გამო სტიქიური ანტისამთავრობო საპროტესტო მიტინგი გაიმართა მთავრობის სახლთან. ოპოზიციას მთავრობის სახლთან ხატებით, პრეზიდენტის სურათებით „შეიარაღებული" პრეზიდენტის მხარდამჭერები დახვდნენ. მათი მშვიდობიანი დაპირისპირება გვიან ღამემდე გაგრძელდა. მიტინგი ღამითაც არ დაიშალა.

ოცდაორი საათის შემდეგ პრეზიდენტის მომხრე დეპუტატებმა, რაიონებიდან ჩამოსულმა მოქალაქეებმა დაიწყეს რუსთაველის პროსპექტის „გაწმენდა" მომიტინგეებისაგან, მოშიმშილეებისა და ბარიკადებისაგან. დარბევა იყო ბარბაროსული, ორივე მხრიდან იყო მსხვერპლი.

ზ. გამსახურდიამ ჩათვალა, რომ ოპოზიცია დაამარცხა. უზენაესმა საბჭომ 8 ოქტომბერს მიიღო პრეზიდენტისათვის სასურველი რეზოლუცია, რომელმაც თბილისში მიმდინარე მოვლენები შეაფასა როგორც „შეიარაღებული ძალით სამხედრო გადატრიალების ცდა".

პრეზიდენტის მომხრეები „გამარჯვებას ზეიმობდნენ". პრეზიდენტის საამებლად მათ გააძლიერეს ზეწოლა სხვადასხვა შემოქმედებით ორგანიზაციებსა და სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებზე.

ქართველთა შორის დაპირისპირებით ისარგებლეს სეპარატისტებმა აფხაზეთში, შიდა ქართლში. 29 ოქტომბერს აფხაზეთში ჩატარდა არჩევნები ზ. გამსახურდიას მიერ მოწონებული აპარტეიდული საარჩევნო სისტემით, რომელიც აფხაზ ამომრჩევლებს გამორჩეულ პრივილეგირებულ მდგომარეობას უმკვიდრებდა. ახალმა პოლიტიკურმა წესებმა ვერ შექმნა სრულყოფილი გარანტიები ავტონომიური რესპუბლიკის ყველა ერის თანასწორობისა და სამართლიანი თანაცხოვრებისათვის.

შიდა დაძაბულობას დაემატა საგარეო პოლიტიკური პრობლემები: მიუხედავად მრავალი თხოვნისა, დასავლეთის მხრიდან საქართველო „დე იურედ" აღიარება შეფერხდა. საქართველო პოლიტიკურ იზოლაციაში აღმოჩნდა. დასავლეთის საინფორმაციო საშუალებები ათასგვარ ჭორ-მართალს ავრცელებდნენ საქართველოზე – ვერ მოხერხდა საინფორმა-

ციო იზოლაციის გარღვევაც. პოლიტიკური კრიზისის ვითარებაში ეკონომიკა ყველას დაავიწყდა. საქართველოში ეკონომიკის სტაგნაციამ დამანგრეველი ძალა შეიძინა. ბ. გუგუშვილის მთავრობა ვერ ახერხებდა რადიკალური ეკონომიკური რეფორმების გატარებას, დაიწყეს უკვე არსებული კოოპერატივების მუშაობის შეზღუდვა, რადგან მათი მოქმედება სოციალურად დაუცველი ფენების უკმაყოფილებას იწვევდა.

1991 წლის ნოემბერში სსრ კავშირის პრეზიდენტმა მ. გორბაჩოვმა კიდევ ერთხელ გაიბრძოლა: მან თავისი გავლენის გასაძლიერებლად კვლავ გვერდით ამოიყენა ე. შევარდნაძე, რომელსაც საგარეო საქმეები ჩააბარა და 14 ნოემბერს რესპუბლიკის ხელმძღვანელები ნოვოოგარიოვოში მიიწვია ახალი სამოკავშირო ხელშეკრულების დასადებად. ზ. გამსახურდიამ მიწვევაზე უარი განაცხადა.

საქართველოში პოლიტიკური კრიზისი კიდევ უფრო გამწვავდა: პრეზიდენტს დაუპირისპირდა მისი მეგობარი, მერაბ კოსტავას საზოგადოების ხელმძღვანელი ვ. ადამია, პრეზიდენტის წინააღმდეგ საპროტესტო აქციებს მართავდა ოპოზიციურად განწყობილი სტუდენტი-ახალგაზრდობა.

ასეთ ვითარებაში 8 დეკემბერს ბელორუსიაში შეიკრიბნენ სამი სლავური რესპუბლიკის პრეზიდენტები: ბ. ელცინი, ლ. კრავჩუკი და ს. შუშკევიჩი, რომლებმაც ხელი მოაწერეს დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის შექმნის დოკუმენტს. ამით საბჭოთა მრავალეროვანმა სახელმწიფომ, რომელიც 1922 წლის 30 დეკემბერს შეიქმნა, არსებობა შეწყვიტა. (ბალე პრეზიდენტი მ. გორბაჩოვი თანამდებობიდან გადადგა.)

საბჭოთა კავშირის დაშლამ აამოქმედა საქართველოს ოპოზიცია. ისინი პრეზიდენტ ზ. გამსახურდიას გადაგომას მოითხოვნენ. მიტინგები არ წყდებოდა მთავრობის სახლთან – პრეზიდენტის მომხრეები (განსაკუთრებით გ. პეტრიაშვილი, თ. ქორიძე, მ. ძოძუაშვილი და სხვ.) ყველა ხერხით ცდილობდნენ ოპოზიციის დისკრედიტაციას.

19 დეკემბერს მთავრობის სახლთან და რესპუბლიკის მოედანზე ორი პარალელური მიტინგი გაიმართა. ოპოზიციის მიტინგის დასრულების შემდეგ მისი მონაწილეები მთავრობის სახლისკენ გაემართნენ, მაგრამ მისასვლელი გზა გადაკეტილი დახვდათ ავტომანქანებით, ავტობუსებით. დაიწყო ურ-

თიერთშელაპარაკება, ორატორების კრიტიკული გამოსვლები. 20-21 დეკემბერს ოპოზიციის მოქმედება კიდევ უფრო ენერგიული გახდა: ისინი მოითხოვდნენ რუსთაველის პროსპექტის გათავისუფლებას, პრეზიდენტის გადადგომას.

22 დეკემბერს დილით 8 საათზე დაუფიქრებლად გასროლილმა ტყვიამ საქართველოში სამოქალაქო ომს დაუდო საფუძველი. დაიწყო სისხლიანი შეტაკება. თბილისში შემოვიდა თ. კიტოვანის სამხედრო ფორმირება. მოხერხდა საპატიმროდან ჯ. იოსელიანის, გ. ჭანტურიას და სხვა პოლიტპატიმრების გათავისუფლება. ოპოზიციამ ალყაში მოაქცია მთავრობის სახლი. ასეთ რთულ ვითარებაში ისევ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II გამოვიდა შუამავლად დაპირისპირებულ მხარეებს შორის და მოუწოდა მოლაპარაკებით გადაეწყვიტათ სადავო საკითხები: „უმძიმესია დღევანდელი მდგომარეობა საქართველოში. საქართველო მისულია დაღუპვის პირამდე. იღვრება ქართველთა სისხლი. საქართველოს ემუქრება სამოქალაქო ომი". დაპირისპირებულთა შორის დიალოგი შედგა, მაგარამ უშედეგოდ დამთავრდა.

ლოკალური ბრძოლა რამდენიმე დღე გაგრძელდა. ორივე მხრიდან იყვნენ დაჭრილები, დაიწვა თბილისის № 1 საშუალო სკოლა, სასტუმრო „თბილისი", ტყვიით დაცხრილეს ქაშვეთის ეკლესია, განადგურდა მთავრობის სასახლის გარშემო არსებული საცხოვრებელი კვარტალი – საქართველოში გაჩნდნენ პირველი ლტოლვილები.

6 იანვარს, ღამით საქართველოს პრეზიდენტმა ზ. გამსახურდიამ თბილისი დატოვა. ხელისუფლება გადავიდა სამხედრო საბჭოს ხელში, რომელსაც თ. კიტოვანი და ჯ. იოსელიანი ხელმძღვანელობდნენ.

დასრულდა საქართველოს ისტორიის კიდევ ერთი ისტორიული ეტაპი.

კარი მეორე

დემოკრატიული სახელმწიფოს ფორმირება საქართველოში

თავი VIII. საქართველო XX საუკუნის 90-იან წლებში

§1. საქართველო – საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი

/ საქართველოში ძალის გამოყენებით დაემხო არსებული კანონიერი ხელისუფლება, რომელმაც თავისი მმართველობის მოკლე პერიოდში თითქმის ვერაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ თავიდან აეცილებინა ქვეყნისათვის სამოქალაქო დაპირისპირება და შეიარაღებული კონფლიქტი. ხელისუფლების სათავეში მოსულმა სამხედრო საბჭომ შეაჩერა კონსტიტუციის მოქმედება და დაითხოვა უზენაესი საბჭო. /

/1992 წლის იანვარში სამხედრო საბჭომ ჩამოაყალიბა დროებითი მთავრობა თენგიზ სიგუას ხელმძღვანელობით. /

ახალი მთავრობის შემადგენლობაში შევიდნენ სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიებისა და ორგანიზაციების წარმომადგენლები, ზოგიერთი გამოცდილი სამეურნეო მუშაკი: პრემიერ-მინისტრის მოადგილეები ო. ქვილითაია, რ. გოცირიძე; მინისტრები: ჯ. ხეცურიანი, ი. მეგრელაძე, ნ. ჭითანავა, გ. კვარაცხელია, ო. კეშელავა, ბ. ჯუღელი და სხვები. საგარეო საქმეთა მინისტრად დაინიშნა პროფესიონალი დიპლომატი, სსრ კავშირის ყოფილი ელჩი ნიდერლანდების სამეფოში ალ. ჩიკვაიძე.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ოპოზიციური პარტიების დიდმა უმრავლესობამ, საქართველოს ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა მხარი დაუჭირეს ახალ ხელისუფლებას. საქართველოს დროებითმა მთავრობამ მიმართვა გაუგზავნა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციას, მსოფლიოს სახელმწიფოების ხელმძღვანელებს, რომელშიც საქართველოში მიმდინარე მოვლენების საკუთარი შეფასების ფონზე ამართლებდა სახელმწიფო გადატრიალებას და სთხოვდა მსოფლიო თანამეგობრობას მხარი დაეჭირა საქართველოს ახალი მთავრობისათვის, რომელსაც სურდა ქვეყანაში დემოკრატიული სისტემის დამკვიდრება.

დროებითმა მთავრობამ ზ. გამსახურდიას მიერ დანერგილი ყველა სიახლე გააუქმა: პრეფექტების ინსტიტუტის ნაცვლად ადგილებზე შეიქმნა გამგეობები. ჩამოყალიბდა პოლიტიკურ პარტიათა საკოორდინაციო საბჭო, დაიწყო მოლაპარაკება ყოფილი უზენაესი საბჭოს დეპუტატებთან. გადაწყდა ახალი პარლამენტის დაუყოვნებლად მოწვევა, უფრო მეტი თავისუფლება მიენიჭა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს. ახალ ხელისუფლებას თავისი სრული მხარდაჭერა გამოუცხადა ზ. გამსახურდიას ხელისუფლების მიმართ ოპოზიციურმა „ეროვნულმა კონგრესმა", რომლის ინიციატივით გადაწყდა კიდეც აღდგენილიყო 1921 წლის დემოკრატიული საქართველოს კონსტიტუცია და ახალი ხელისუფლება პირველი რეპუბლიკის სამართალმემკვიდრედ გამოცხადდა.

ზ. გამსახურდია თავისი მომხრეებით ჯერ სომხეთში (იჯევანი) იმყოფებოდა, ხოლო შემდეგ ჩეჩნეთში გადავიდა.

/საქართველოს ახალი ხელისუფლების მთავარი მიზანი იმ საერთაშორისო იზოლაციის გარღვევა იყო, რაშიც აღმოჩნდა ქვეყანა ზ. გამსახურდიას მმართველობის პერიოდში/ ამ მიმართულებით ძალისხმევა წარმატებით დაგვირგვინდა – 1992 წლის იანვრის დასასრულს საქართველო უკვე სცნო 24 სახელმწიფომ, მაგრამ ბევრი წამყვანი ქვეყანა მაინც ყოყმანობდა და დროს უცდიდა. აშკარა იყო, რომ ძალით მოსულ მთავრობას ისინი სრულ ნდობას არ უცხადებდნენ. საჭირო იყო ახალი პოლიტიკური ლიდერი.

/1992 წლის თებერვალში საქართველოს ოფიციალურ საინფორმაციო საშუალებებში გაჩნდა პირველი ლოიალური სტატიები ე. შევარდნაძის შესახებ, აღნიშნავდნენ მის დამსახურებას მსოფლიო ახალი წესრიგის დამყარების საქმეში. ე. შევარდნაძემ გადაწყვიტა საქართველოში დაბრუნება./

6 მარტს თბილისის აეროპორტში ე. შევარდნაძემ განაცხადა: „მე ვამტკიცებდი, რომ ჩამოვიდოდი საქართველოში, როცა ამას მივიჩნევდი საჭიროდ, რომ არავის შეუძლია ხელი შემიშალოს ამაში... მე ჩამოვედი როგორც პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, ჩამოვედი იმისათვის, რომ მკლავები დავიკაპიწო და ჩემს ხალხთან ერთად ვიშრომო და ვიღვაწო ჩვენი სამშობლოს გადასარჩენად"[1]./

თბილისში ჩამოსვლისთანავე ე. შევარდნაძე შეხვდა პოლიტიკური პარტიების ლიდერებს, ინტელიგენციას, სტუდენ-

ტობას, თბილისის შეჭირვებულ მოსახლეობას. ყველას პირდებოდა, რომ უახლოეს დროში საქართველო თავს დააღწევდა ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისს.

10 მარტს საქართველოს სამხედრო საბჭომ უფლებამოსილება გადასცა საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭოს და თვითლიკვიდაცია გამოაცხადა. სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს ე. შევარდნაძე, მოადგილე – ჯ. იოსელიანი. პრეზიდიუმის წევრები კი თ. კიტოვანი და თ. სიგუა. მთავრობა თითქმის არ შეცვლილა.

სახელმწიფო საბჭოში შევიდა თითქმის ყველა პოლიტიკური პარტიისა და მიმართულების წარმომადგენელი (გარდა ზ. გამსახურდიას მომხრე პოლიტიკური დაჯგუფებისა).

შევარდნაძის ფაქტორმა კიდევ უფრო ინტენსიური გახადა საერთაშორისო არენაზე საქართველოს ოფიციალური აღიარების პროცესი: საქართველო სცნეს აშშ, ავსტრიამ, ვატიკანმა, დიდმა ბრიტანეთმა, გერმანიამ, ესპანეთმა, საფრანგეთმა, შვეციამ, ნორვეგიამ, იტალიამ, პოლონეთმა, ევროპის, ამერიკის, აზიის სხვა ქვეყნებმა. /უკვე 1992 წლის მარტის ბოლოს საქართველო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ სცნო 60 სახელმწიფომ./

ახალი ხელისუფლებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ მხარდაჭერას, რაც ე. შევარდნაძის მსოფლიოს თვალსაჩინო პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა გაუწიეს. 12 აპრილს თბილისში ჩამოვიდა გერმანიის ვიცე-კანცლერი და საგარეო საქმეთა მინისტრი გ. -დ. გენშერი. მან საჯაროდ განაცხადა, რომ გერმანია მუდამ მხარს დაუჭერს თავისუფალ, დემოკრატიულ საქართველოს მშენებლობას მსოფლიოს მიერ აღიარებულ საზღვრებში. 25 მაისს საქართველოს ესტუმრა აშშ სახელმწიფო მდივანი ჯეიმს ბეიკერი. 30 ივლისს თბილისს ესტუმრა თურქეთის პრემიერ-მინისტრი სულეიმან დემირელი. ოფიციალურ შეხვედრაზე მიიღეს საქართველო – თურქეთის ერთობლივი განცხადება, ხელი მოაწერეს დოკუმენტების პაკეტს.

მოგვიანებით საქართველოში ჩამოვიდნენ: რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ა. კოზირევი, „ნატოს" სამხედრო ექსპერტთა დელეგაცია, ევროსაბჭოს წარმომადგენლები, სხვა ქვეყნების ოფიციალური პირები.

/საგარეო პოლიტიკური წარმატებები ყველაზე რელიეფური წარმატებები იყო საქართველოსათვის ეკონომიკური სტაგნაციისა და სოციალური დაძაბულობის ფონზე/

/ 1992 წლის 31 ივლისს გაერთიანებული ერების ორგანიზაციამ თავის 179-ე წევრად მიიღო საქართველოს რესპუბლიკა, აღიარა მისი სუვერენიტეტი და რაც მთავარია, ტერიტორიული მთლიანობა/ საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა ალ. ჩიკვაიძემ ამ ორგანიზაციის მაღალი ტრიბუნიდან ქართულ ენაზე მიმართა მსოფლიო თანამეგობრობას და ქართველი ხალხის სახელით აღუთქვა, რომ ახალი დემოკრატიული საქართველო მუდამ იქნებოდა საერთაშორისო ხელშეკრულებებისა და შეთანხმებების უპირობო დამცველი, ერთგული საერთაშორისო პარტნიორი.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში შესვლის აღსანიშნავად საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭომ მიიღო მანიფესტი, რომელშიც საქართველოს ხელისუფლება თავის მოქალაქეებს პირდებოდა თავისუფალ, დემოკრატიულ არჩევნებს, ადამიანის უფლებების საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპების უპირობო დაცვას, აუქმებდა საგანგებო ნესებს საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, აცხადებდა ექსპრეზიდენტის ყველა მომხრის პოლიტიკურ ამნისტიას, ვისაც არ ჰქონდა ჩადენილი სისხლის სამართლის დანაშაული.

/ ახალი სახელმწიფოს მშენებლობა და ქვეყნის საერთაშორისო აღიარების პროცესი მიმდინარეობდა მწვავე სამოქალაქო დაპირისპირების, აფხაზეთსა და ცხინვალის ოლქში ეთნოკონფლიქტების გამწვავებისა და საომარი მოქმედების მიმდინარეობის ფონზე, რის თაობაზეც საგანგებოდ იქნება საუბარი (§2). /

/ აფხაზეთში წაგებული ომისა და ცხინვალის რეგიონში დაკონსერვებული კონფლიქტის შემდეგ საქართველოს ხელისუფლებამ ტერიტორიული ერთიანობის აღდგენის საქმეში ხელშემწყობ პირობად დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში შესვლა ჩათვალა./ იმედოვნებდნენ, რომ ამ გზით მოახერხებდნენ რუსეთის დესტრუქციული ძალების განეიტრალებას და დაკარგული ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას/ საქართველოს პარლამენტმა 117 ხმით მხარი დაუჭირა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში საქართველოს გაწევრიანებას.

/ახალი სახელმწიფოებრიობის შექმნისთანავე საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი მთელი სიმწვავით დადგა. ყველასათვის აშკარა იყო, რომ საუკუნეების მანძილზე რუსეთზე ძალით ორიენტირებულ საქართველოს არჩევანი უნდა გაეკეთებინა. რუსეთის, როგორც განუსაზღვრელი ეკონომიკური შესაძლებლობების მქონე ძლიერი პოლიტიკური პარტნიორის ხატება საქართველოში, მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილში უკვე დიდი ხანია გაფერმკრთალდა. 9 აპრილის ტაგედიის დრამატული მოგონებებიც ქართველობას რუსეთის სახელმწიფო მანქანის მიმართ ნდობით არ განაწყობდა, მაგრამ იმასაც კარგად გრძნობდნენ, რომ საქართველოს გამორჩეული გეოპოლიტიკური მდგომარეობა და მისი მნიშვნელობა სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის პოლიტიკურ ელიტას კომპრომისზე არ წაიყვანდა და საქართველოს „თავის ნებაზე" არ გაუშვებდა. მით უფრო, რომ საქართველოზე პოლიტიკური ზემოქმედების ძლიერი ბერკეტებიც ჰქონდა აფხაზეთში, შიდა ქართლში, მესხეთ-ჯავახეთში./

/საქართველოს ხელისუფლებამ იმჟამად აირჩია დაბალანსებული პოლიტიკური ურთიერთობა: კეთილმეზობლობა, საშინაო საქმეებში ჩაურევლობა, ყველას კანონიერი ინტერესის გათვალისწინება, ურთიერთხელსაყრელი ეკონომიკური და პოლიტიკური თანამშრომლობა./

ამ საგარეო პოლიტიკური კურსის გატარება საქართველოს ხელისუფლებამ დაიწყო სამოქალაქო ომის დამთავრებისთანავე. 1994 წლის 4 მარტს საქართველოს სახელმწიფოს მეთაური ე. შევარდნაძე ოფიციალური ვიზიტით ეწვია ამერიკის შეერთებულ შტატებს, შეხვდა პრეზიდენტ ბ. კლინტონს, რომელმაც დახმარება და მხარდაჭერა აღუთქვა. მიაღწიეს შეთანხმებას საქართველოსათვის მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემების გადაწყვეტის საქმეში აშშ დახმარების შესახებ. ე. შევარდნაძე იყო კანადაში, საფრანგეთში, დიდ ბრიტანეთში.

საქართველოში ვიზიტად იმყოფებოდნენ ირანის ისლამური რესპუბლიკის პრეზიდენტი რაფსანჯანი, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური მდივანი ბ. ბ. გალი, აშშ ყოფილი სახელმწიფო მდივანი ჯ. შულცი.

/პარალელურად ინტენსიური დიპლომატური მუშაობა მიმდინარეობდა რუსეთთან. საქართველოში კარგად იცოდ-

ნენ, რომ რუსეთის გარეშე შიდაპოლიტიკურ პრობლემებს ვერ მოაწესრიგებდნენ, ვერ აღადგენდნენ დარღვეულ ტერიტორიულ მთლიანობას/ საქართველოს მესვეურთა დაბალანსებულ პოლიტიკაში იყო „გადახრების" პერიოდები ხან ერთი (რუსეთი), ხან მეორე (დასავლეთი) მხრისკენ. ჯერ კიდევ იმედს აღძრავდა ბ. ელცინი – დემოკრატიული რუსეთის ლიდერი. 1994 წლის 3 თებერვალს რუსეთის ოფიციალურ დელეგაციასთან ერთად ის თბილისში ჩამოვიდა. ამ ვიზიტმა დაბადა დიდი იმედი ქართველებში, რომ „დემოკრატიული რუსეთი" ხელს შეუწყობდა საქართველოს ახალი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების მშენებლობაში, ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენაში. დაიდო მეგობრობის, კეთილმეზობლობისა და თანამშრომლობის ხელშეკრულება. მაგრამ, რუსეთმა ვერ შეიმუშავა სწორი საგარეო პოლიტიკური კურსი საქართველოსთან მიმართ. მართალია, მისი სამშვიდობო ძალები იდგნენ აფხაზეთში, ჰქონდა სამხედრო ბაზები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, საქართველოს უმაღლესი ხელისუფლება აღიარებდა და პატივს სცემდა რუსეთის პოლიტიკურ ინტერესებს რეგიონში, რუსეთი კი მაინც ოდნავადაც არ ავლენდა დაინტერესებას საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის ხელშეწყობის საქმეში, პირიქით, რუსეთის რეაქციული ძალების წაქეზებით აფხაზი და ოსი სეპარატისტები იმტკიცებდნენ პოზიციებს, აფხაზებს მოსკოვში თავისი წარმომადგენლობაც კი გაუხსნეს./

მიუხედავად ამისა, საქართველოს პარლამენტმა, რომლის დიდი უმრავლესობა კარგად ხედავდა რუსეთის არაგულწრფელობას საქართველოსთან პოლიტიკურ ურთიერთობაში, მაინც რატიფიკაცია გაუკეთა რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებას (1996 წლის იანვარი), რომ ეჩვენებინა რუსეთის პოლიტიკური ელიტისათვის ქართველი ერის კეთილგანწყობა. ხელშეკრულება არეგულირებდა როგორც პოლიტიკურ, ისე ეკონომიკურ და, რაც რუსეთისათვის განსაკუთრებით საინტერესო იყო, – სამხედრო ურთიერთობებს. რუსეთის პარლამენტმა არც კი განიხილა აღნიშნული ხელშეკრულება. ეს რუსეთის სახელმწიფო დუმის დიდი შეცდომა იყო.

1996 წლის 19 მარტს მოსკოვში ოფიციალური ვიზიტით იმყოფებოდა საქართველოს პრეზიდენტი. ხელი მოეწერა ერთობლივ დეკლარაციას, სადაც ორივე მხარემ „გამოხატა ორ-

მხრივი სწრაფვა მომავალშიც ყოველმხრივ შეუწყონ ხელი საქართველოსა და რუსეთს შორის ტრადიციული მეგობრული კავშირების განმტკიცებას". ხელი მოეწერა სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობის ხელშეკრულებას, ყურადღება გამახვილდა აფხაზეთის საკითხის მშვიდობიანი გზით მოწესრიგების საკითხებზეც. ამ ხელშეკრულებაზე თბილისი დიდ იმედებს ამყარებდა.

მაგრამ 90-იანი წლების შუა ხანებში ამერიკისა და დასავლეთ ევროპის ნავთობკომპანიების აქტიურობამ სამხრეთ კავკასიაში, სერიოზულად დააფრთხო რუსეთი: აშკარა ხდებოდა, რომ ამერიკა და დასავლეთი ალტერნატიული ენერგომატარებლების მნიშვნელოვანი წყაროს ძიებაში თავის ყურადღებას კასპიისა და თენგიზის (ყაზახეთი) უნიკალურ საბადოებზე ამახვილებდნენ და მისი ექსპლოატაციის დაწყებისათვის ემზადებოდნენ. დასავლეთის ეკონომიკური ინტერესი კავკასიაში ნიშნავდა ამ რეგიონში რუსეთის ტრადიციული გეოსტრატეგიული პოზიციის შესუსტებას, მომავალში მთლიანად ამოძირკვასაც კი. კავკასიის სახელმწიფოების მესვეურთა განცხადებები რუსეთის ინტერესების მაქსიმალურად გათვალისწინების შესახებ, რუსეთის პოლიტიკურ ელიტას არ ამშვიდებდა. რუსეთის შეშფოთება დასავლეთის აქტიურობით რეგიონში უკვე 1997 წელს გამოვლინდა. რუსეთის გარკვეულმა პოლიტიკურმა ძალებმა ფარული დახმარებებით გააძლიერეს და გაათავხედეს საქართველოში სეპარატისტები აფხაზეთში, რომლებიც არცერთ დათმობაზე არ მიდიოდნენ.

ბ. ელცინის მმართველობის ბოლო ხანებში საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა კვლავ დაძაბული იყო. ოფიციალურ განცხადებებს მეგობრობასა და კეთილმეზობლობის შესახებ რეალური საქმეები არ მოჰყვა. ვითარება ვერ განმუხტა საქართველოში ბ. ელცინის ერთგული პიროვნების, დსთ-ს აღმასრულებელი მდივნის ბორის ბერეზოვსკის ჩამოსვლამ და მისმა მეგობრულმა რიტორიკამ. ის ძალიან მალე გადააყენეს და რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა კიდევ უფრო დაიძაბა. ამის მიზეზი ჩრდილო კავკასიაში მიმდინარე მოვლენები იყო. ჩეჩნეთში განმტკიცებული ნაციონალისტური ხელისუფლება, უკონტროლო სამხედრო შენაერთები, არაბი დაქირავებულები ქმნიდნენ დაძაბულობის კერებს, სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდნენ რუსეთის ინტერესებს ჩრდილო კავკასია-

ში. იჩქერიის (ჩეჩნეთის) სახელმწიფო აშკარად დამოუკიდებლობაზე ოცნებობდა და ამ მიზნით რადიკალურ ნაბიჯებსაც დგამდა.

1999 წლის 9 აგვისტოს რუსეთის მოიერიშე თვითმფრინავებმა დაბომბეს ზემო ომალო, დაიჭრა სამი ადამიანი[2]. რუსეთი უარყოფდა თავის დანაშაულს, მაგრამ იძულებული გახდა მონაწილეობა მიეღო კომისიაში, რომელსაც უნდა დაედგინა საქმის ჭეშმარიტი ვითარება. რუსეთი სულ უფრო და უფრო აძლიერებდა ზეწოლას საქართველოს ხელისუფლებაზე: 1999 ბოლოს დაიწყო საუბარი რუსეთ-საქართველოს შორის სავიზო რეჟიმის შემოღების შესახებ, დეკემბრის თვეში რუსეთის თვითმფრინავებმა კიდევ ორჯერ დაარღვიეს საქართველოს საზღვარი, დაბომბეს სოფელი შატილი, მიმდებარე ტერიტორია.

ვითარება იმდენად დაიძაბა, რომ საქართველოს პარლამენტი წინააღმდეგი იყო ქვეყნის პრეზიდენტი მოსკოვში დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის ქვეყნების სახელმწიფო მეთაურთა თათბირზე წასულიყო. მაგრამ ე. შევარდნაძე იმედოვნებდა, რომ რუსეთის პრეზიდენტის მოვალეობის შემსრულებელი ვ. პუტინი მოახერხებდა ყველა გაურკვეველი და პრობლემური საკითხის მოგვარებას კეთილმეზობლურად, ურთიერთინტერესების გათვალისწინებით. მაგრამ ეს იმედი არ გამართლდა. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პერმანენტული დაძაბულობის ფონზე დინამიურად ვითარდებოდა საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობა ამერიკის შეერთებულ შტატებთან, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან.

ამერიკის შეერთებული შტატების პოლიტიკური მოღვაწეები, პრეზიდენტიდან დაწყებული კონგრესმენებით დამთავრებული, საქართველოს სახელმწიფოს თანადგომას და დახმარებას პირდებოდნენ. ამერიკის პრეზიდენტი ბილ კლინტონი თავის ერთ-ერთ საახალწლო წერილში სწერდა საქართველოს პრეზიდენტს: „ამერიკის შეერთებული შტატები სტრატეგიულ პარტნიორად განიხილავს საქართველოს და უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს მის შემდგომ განვითარებას".

ეს მხარდაჭერა და კეთილგანწყობა განსაკუთრებით საგრძნობი გახდა აშშ-ში 1999 წლის აპრილში საქართველოს პრეზიდენტ ე. შევარდნაძის ვიზიტის დროს. დასავლეთის სამ-

ყარო ნატოს 50-წლის იუბილეს ზეიმობდა. საქართველოს პრეზიდენტმა თავის სიტყვაში აშკარად მიანიშნა ნატოს ლიდერებს, რომ კავკასიის რეგიონის სახელმწიფოები ნატოსაგან მოელიან თავისი სტაბილურობისა და უსაფრთხოების გარანტიებს, რომ „ყველა პარტნიორი ქვეყნის, დიდისა თუ პატარის სატკივარი მთელი ევროატლანტიკური ოჯახის საერთო საზრუნავი გახდება – სწორედ ეს უნდა იყოს ალიანსის ახალი მისია".

ამერიკის დახმარება საქართველოს მიმართ ყოველწლიურად იზრდებოდა. ეკონომიკურ დახმარებას თან სდევდა დახმარება სასაზღვრო ჯარების, საზღვრის დაცვის დეპარტამენტის ინფრასტრუქტურის მშენებლობის საქმეში. სისტემატური ხასიათი მიიღო ამერიკიდან საზღვაო აკვატორიის გაკონტროლებისათვის კატარღების და სხვა საჭირო აღჭურვილობის, ჯარისკაცთა ეკიპირებისათვის საჭირო ამუნიციის მოწოდებამ.

საქართველოს სტაბილური პარტნიორია გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა. როგორც გერმანიის ოფიციალური წრეები საჯაროდ აცხადებდნენ, ისინი „დავალებულნი არიან ე. შევარდნაძისაგან", ამიტომ მათი ეკონომიკური და საგარეო პოლიტიკური დახმარება მზარდი და თვალსაჩინო იყო. 1996 წლის იანვარში საქართველოში ჩამოვიდა გერმანიის ვიცეკანცლერი, საგარეო საქმეთა მინისტრი კლაუს კინკელი. ის შეხვდა ე. შევარდნაძეს, სიტყვით გამოვიდა პარლამენტის წინაშე. მას თან ახლდა ბიზნესმენთა დიდი ჯგუფი, რომლებმაც ქართველ მხარესთან ერთად განსაზღვრეს თანამშრომლობის ძირითადი მიმართულებები. ყველაზე ინტენსიური დახმარება გერმანიამ სააქართველოს ენერგეტიკის სფეროში გაუწია. თუმცა ეს მატერიალური დახმარება საქართველოში სხვადასხვა მიზეზის გამო არაეფექტურად იხარჯებოდა.

1996 წლის 11 ივნისს საქართველოს ოფიციალური ვიზიტით ეწვია გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის პრეზიდენტი რომან ჰერცოგი. ხელი მოეწერა ფინანსური დახმარების ხელშეკრულებას. გერმანელმა ბიზნესმენებმა დაათვალიერეს თბილისის საავიაციო ქარხანა. გამოითქვა თანამშრომლობის სურვილი[3].

გერმანელი და ქართველი ხალხების კეთილმეზობლობა და მზარდი სიმპათიები ცხადყო გერმანიის კანცლერის გერ-

ჰარდ შრიოდერის ვიზიტმა საქართველოში (2000 წ. მარტი). ქართველი და გერმანელი ხალხების მეგობრობის განმტკიცების საქმეში გაწეული პირადი წვლილისათვის ის დაჯილდოვდა „ოქროს საწმისის ორდენით". საჯარო გამოსვლებში გერმანიის კანცლერმა დაადასტურა, რომ გერმანიის მთავრობა არ შეწყვეტს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დახმარებას და ყველაფერს გააკეთებს საქართველოს რესპუბლიკის განვითარებისა და განმტკიცებისათვის.

თავიდანვე განსაკუთრებული სითბოთი გამოირჩეოდა საქართველოს ურთიერთობა თურქეთთან. საქართველოში სამოქალაქო ომის დასრულებისთანავე ახალი სახელმწიფოს ეკონომიკური დახმარებისათვის თურქეთის მთავრობამ შეღავათიანი პირობებით 50 მილიონი დოლარი გამოჰყო.

თურქეთის სახელმწიფო მესვეურების სისტემატური პოლიტიკური ვიზიტები ამტკიცებდნენ მეზობლურ ურთიერთობებს. თურქეთი საქართველოს ძირითადი ეკონომიკური პარტნიორი გახდა. ქართული სახელმწიფოს მშენებლობის პირველ ეტაპზე, როცა რუსეთის ხელისუფლებამ ყოფილი რესპუბლიკები განდევნა რუსული რუბლის სივრციდან და ფაქტობრივად უსასო მდგომარეობაში ჩააგდო ისინი, საქართველოს მოსახლეობას გადაუდებელი დახმარება სწორედ თურქეთმა გაუწია და გადაარჩინა ტოტალურ შიმშილს.

1996 წლის მარტში თბილისში ჩამოვიდა თურქეთის დიდი ეროვნული მეჯლისის დელეგაცია მუსტაფა ქალემლის ხელმძღვანელობით. მათ კიდევ ერთხელ დაადასტურეს თავისი ერთგულება თურქეთ-საქართველოს კეთილმეზობლური ურთიერთობისადმი[4].

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო თურქეთისა და საქართველოს პრეზიდენტების ს. დემირელისა და ე. შევარდნაძის ერთობლივი ძალისხმევა სამხრეთ კავკასიის ნავთობისა და გაზსადენების მშენებლობის მიზანშეწონილობის დასაბუთების, ამ მშენებლობისათვის საჭირო ინვესტიციების მოძიების და მისი მშენებლობის რეალიზაციის საქმეში. 1998 წლის ოქტომბერში ანკარაში ხელი მოეწერა თურქეთის, აზერბაიჯანის, საქართველოს, უზბეკეთის, ყაზახეთის და აშშ ერთობლივ დეკლარაციას, რომლის ძალით კასპიის ნავთობის ტრანსპორტირების დასავლეთის მარშრუტის: ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის პროექტი პრიორიტეტულად გამოცხადდა.

კავკასიაში კონფლიქტების საბოლოო მოწესრიგება სამი ქვეყნის: საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ნორმალურ კეთილმეზობლურ ურთიერთობას შეეძლო. სომხეთ-აზერბაიჯანული გაჭიანურებელი კონფლიქტი ყარაბაღის გამო ამ მიმართულებით ყოველგვარ ძალისხმევას აფერმკრთალებდა და კავკასიაში დაძაბულობა არ მცირდებოდა.

საქართველოს ჩინებული ურთიერთობა აქვს როგორც აზერბაიჯანთან, ისე სომხეთის სახელმწიფოსთან. ინტენსიური დიპლომატიური კონტაქტები, ეკონომიკური თანამშრომლობა განამტკიცებს კეთილმეზობლურ ურთიერთობას. სომხეთ-აზერბაიჯანს შორის გაჭიანურებულ კონფლიქტში საქართველო ხშირად ყოფილა შუამავალი, ხოლო თბილისი – კავკასიის სახელმწიფო მოღვაწეების შეხვედრების გამორჩეული ადგილი.

აზერბაიჯანსა და საქართველოს შორის ურთიერთობას განამტკიცებდა არა მარტო საუკუნოვანი კეთილმეზობლური ტრადიცია, არამედ საქართველოში საკმაოდ მრავალრიცხოვანი აზერბაიჯანული დიასპორის არსებობა, საუკუნის ახალ ეკონომიკურ პროექტებში მათი მჭიდრო პარტნიორობა.

სომხეთ-საქართველოს ურთიერთობა ტრადიციულ კეთილმეზობლურ პრინციპებს ეფუძნება. საქართველოში ძლიერი სომხური დიასპორის არსებობა ამ ურთიერთობას განსაკუთრებულობას ანიჭებს. სომხეთის ოფიციალური ხელისუფლება საჯაროდ ყოველთვის გმობდა სომხებით დასახლებულ ჯავახეთში სეპარატიზმის ნებისმიერ გამოვლენას.

1998 წელს სომხეთში სერიოზულად გართულდა პოლიტიკური სიტუაცია, რასაც პრეზიდენტ ტერ-პეტროსიანის გადადგომა მოჰყვა. ახალი პრეზიდენტი რ. კოჩარიანი 1998 წლის ნოემბერში ეწვია საქართველოს, ხელი მოეწერა ერთობლივ დეკლარაციას, რომელშიც მხარეები ვალდებულებას იღებდნენ ყოველმხრივი ურთიერთობა კიდევ უფრო განევითარებინათ და გაეღრმავებინათ[5]. სომხეთის ატომური ელექტროსადგურის ამოქმედების შემდეგ სომხეთი ინტენსიურად ანვდიდა საქართველოს ელექტროენერგიას, ხოლო საქართველო – ბლოკადაში მყოფ ქვეყანას შესაძლებლობას აძლევდა მისი საზღვაო ტერმინალებით ესარგებლა.

საქართველოს ინტენსიური და ნაყოფიერი ურთიერთობა ჰქონდა უკრაინასთან. უკრაინელი და ქართველი ხალხის

ტრადიციული მეგობრობა დამოუკიდებლობის პერიოდში კიდევ უფრო განმტკიცდა და განვითარდა. უკრაინა საქართველოს სტრატეგიული მოკავშირე გახდა. უკრაინის პრეზიდენტის ლეონიდ კუჩმას ხშირი ჩამოსვლა საქართველოში, საქართველოს სამთავრობო დელეგაციების საპასუხო ვიზიტები კიევში ამტკიცებდნენ ორი მეგობარი ხალხის ურთიერთობის სამართლებლივ საფუძვლებს. საერთაშორისო ორგანიზაციებსა და ფორუმებში უკრაინა საქართველოს ერთგული მხარდამჭერი და მეგობარი იყო.

დამოუკიდებლობის პერიოდში საქართველომ განავითარა საქმიანი ურთიერთობა თითქმის ყველა ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკასთან: მოლდავეთთან, ყირგიზეთთან (1997 წლის აპრილში თბილისში ჩამოვიდა პრეზიდენტი ასკარ აკაევი), ყაზახეთთან (1996 წლის სექტემბერში თბილისს ესტუმრა პრეზიდენტი ნ. ნაზარბაევი), თურქმენეთთან (1996 წლის აპრილში თბილისში ჩამოვიდა „თურქმენფაში" – ს. ნიაზოვი). საქართველოს პრეზიდენტი ე. შევარდნაძე იმყოფებოდა უზბეკეთში, თურქმენეთში, ყაზახეთსა და დსთ-ს სხვა სახელმწიფოებში.

შედარებით გვიან, მაგრამ დაიწყო დიპლომატიური ურთიერთობა ბალტიისპირეთის რესპუბლიკებთან. 1996 წელს საქართველოში ჩამოვიდა ლიტვის პრეზიდენტი ა. ბრაზაუსკასი, ხელი მოეწერა ოფიციალურ დოკუმენტებს. 1999 წელს თბილისში ჩამოვიდა ლიტვის სეიმის თავმჯდომარე, ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე ვიტაუტას ლანდსბერგისი. ის შეხვდა საქართველოს პრეზიდენტს ე. შევარდნაძეს, საქართველოს პარლამენტის სპიკერს – ზ. ჟვანიას. გამოიხატა ეკონომიკური თანამშრომლობის საინტერესო პერსპექტივები.

ინტენსიური გახდა თანამშრომლობა ევროკავშირის ქვეყნებთან: საფრანგეთთან, ინგლისთან, იტალიასთან. შეიქმნა „საქართველოს მეგობართა" ჯგუფი, რომელშიც აქტიურად მონაწილეობდნენ საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი, გერმანია და სხვა ქვეყნები. მათი მიზანია საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის პროცესის რეალიზება.

საერთაშორისო ასპარეზზე საქართველოს პოზიციებს მუდამ მხარს უჭერდა და საქართველოს ყოველმხრივ ეხმარებოდა დიდი ბრიტანეთი. 2000 წლის თებერვალში თბილისში ვიზიტად იყო შეერთებული სამეფოს საგარეო საქმეთა მინის-

ტრი რობინ კუკი. საქართველოს პოლიტიკურ ხელმძღვანელებთან მან განიხილა კავკასიის მწვავე პრობლემები და დაადასტურა ის საყოველთაო მხარდაჭერა, რასაც მისი უდიდებულესობა ინგლისის დედოფლის მთავრობა უწევს საქართველოს საერთაშორისო პოლიტიკურ სტრუქტურებში.

განსაკუთრებით თბილი ურთიერთობა დამყარდა ისრაელის სახელმწიფოსთან. მას ასაზრდოებდა ქართულ-ებრაული უნიკალური ურთიერთობა საუკუნეების მანძილზე, რასაც გამორჩეულად აფასებდნენ ისრაელში.

1999 წლის 22 მარტს თბილისში ჩამოვიდა ისრაელის პრემიერ-მინისტრი ბენიამინ ნათანიაჰუ. ერთობლივ დეკლარაციაში აღინიშნა ქართველი და ებრაელი ხალხების ურთიერთობის განსაკუთრებულობის შესახებ. ისრაელის სახელმწიფო დაპირდა საქართველოს ეკონომიკურ დახმარებას, პოლიტიკურ თანადგომას კავკასიაში სტაბილური მშვიდობის დამყარების საქმეში[6].

მრავალმხრივი და საინტერესოა საქართველოს ურთიერთობა ახლო და შორეულ მეზობლებთან: აღსანიშნავია საქართველოს ურთიერთობა ირანის ისლამურ რესპუბლიკასთან. საქართველოს პრეზიდენტი ოფიციალური ვიზიტით იყო იაპონიაში (1999 წ. მარტში). აღმავლობას განიცდიდა ყოველმხრივი ურთიერთობა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკასთან, ვატიკანთან.

რომის წმინდა ტახტმა საქართველოსთან დიპლომატიურ ურთიერთობა დაამყარა 1992 წლის 23 მაისიდან. ეს უმძიმესი პერიოდი იყო საქართველოსათვის: შიმშილი, სიცივე, ტოტალური გაჭირვება ძალებს აცლიდა ახლად შექმნილ სახელმწიფოს. ვატიკანის წარმომადგენლობამ მიზნად დაისახა საქართველოს უპოვართა და მაშვრალთა დახმარება. მის მიერ ორგანიზებული საქველმოქმედო ორგანიზაციები („კარიტასი" და სხვები) ათასობით შეჭირვებულს უწევდნენ დახმარებას სურსათით, ტანსაცმლით, პირველადი მოხმარების საგნებით. პაპი იოანე-პავლე II თავის ლოცვებში ხშირად მოიხსენებდა ქართველ ერსა და საქართველოს სახელმწიფოს. 1999 წელს რომის პაპმა საქართველოს სახელმწიფო მეთაურის მინვევის პასუხად გადანყვიტა თბილისში სტუმრობა. ქართველი ხალხი ამ ცნობას დიდი სიხარულით შეხვდა. 8 ნოემბერს რომის პაპი თბილისში ჩამოვიდა. მან განუცხადა ქარ-

თველ ერს და სრულიად საქართველოს: „კვლავაც ვილოცებ, რათა ღმერთმა მოჰმადლოს საქართველოს ღრმადპატივცემულ ეკლესიას უშრეტი ძალა საკუთარი სამოციქულო მისიის შესასრულებლად... საჭიროა საქართველომ, უძველესი კულტურისა და ტრადიციების ქვეყანამ თავისი წვლილი შეიტანოს მაღალსულიერი კულტურის, სიყვარულზე დაყრდნობილ და სიხარულის მაცოცხლებელ ცნებით შთაგონებული ცივილიზაციის შექმნაში"[7].

რომის პაპის მიერ თბილისის სპორტის სასახლეში ჩატარებულ საზეიმო წირვას მთელი კავკასიიდან 14 ათასი კათოლიკე დაესწრო. წირვაზე იყვნენ საქართველოს პრეზიდენტი ე. შევარდნაძე, პარლამენტის თავმჯდომარე ზ. ჟვანია, სახელმწიფო მინისტრი ვ. ლორთქიფანიძე და სხვა ოფიციალური პირები.

რომის პაპმა და საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა ერთობლივი განცხადება გააკეთეს, რომელშიც დალოცეს სრულიად საქართველო და უსურვეს „სუფევდეს ქვეყანასა ზედა მშვიდობა და კაცთა შორის სათნოება".

§2. სამოქალაქო ომი საქართველოში. ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტი აფხაზეთსა და შიდა ქართლში

1992 წლის 16 იანვარს საქართველოს ექსპრეზიდენტი ზ. გამსახურდია გროზნოდან სოხუმში ჩაფრინდა, იქიდან კი ზუგდიდში ჩავიდა[8]. სამეგრელოს რეგიონი კვლავ ინარჩუნებდა ერთგულებას დამხობილი ხელისუფლებისადმი და მოითხოვდა „კანონიერი პრეზიდენტისა და მისი მთავრობის უფლებებში აღდგენას". ზუგდიდში შეიქმნა დაუმორჩილებლობის კომიტეტი.

16 იანვარს, თბილისში, რესპუბლიკის მოედანზე, შეიკრიბნენ ახალი ხელისუფლების მხარდამჭერი პოლიტიკური ძალების წარმომადგენელები. მათ დაგმეს ექსპრეზიდენტის „საქართველოს ერთიანობის წინააღმდეგ მიმართული გამთიშველი საქმიანობა".

ამ საბაბით გადაწყდა „მხედრიონისა" და ოფიციალური ხელისუფლებისადმი ერთგული გვარდიის საჯარისო ნაწილების სამხედრო ექსპედიცია დასავლეთ საქართველოში მდგომარეობის სტაბილურობის შესანარჩუნებლად, მაგრამ შეიარაღებული ფორმირებების მიერ დასავლეთ საქართველოში განხორციელებულმა დამსჯელმა ოპერაციებმა, „მოროდიორობამ", ადამიანთა უფლებების უხეშმა დარღვევებმა სამეგრელოს მოსახლეობის უკიდურესი აღშფოთება გამოიწვია.

ე. შევარდნაძის ქვეყანაში ჩამოსვლის შემდეგაც ზუგდიდში არსებული დაუმორჩილებლობის კომიტეტი განაგრძობდა თავის მოღვაწეობას და არ ემორჩილებოდა ახალ ხელისუფლებას. სახელმწიფო საბჭოს დელეგაცია მის წარმომადგენლებთან აწარმოებდა მოლაპარაკებას. ეროვნული დაუმორჩილებლობის კომიტეტი მოითხოვდა დასავლეთ საქართველოდან სამხედრო შენაერთების და „მხედრიონის" რაზმების გაყვანას, სამაგიეროდ, პირობას დებდა, რომ საკუთარ შეიარაღებულ ფორმირებებს გააერთიანებდა ეროვნული გვარდიის ძირითად შემადგენლობასთან. სამწუხაროდ, მშვიდობიანი მოლაპარაკებები, ხანმოკლე შეთანხმებები ხანგძლივ ეროვნულ შერიგებად ვერ გადაიზარდა.

ქართველთა დაპირისპირება ახალ ძალებს მატებდა აფხაზ სეპარატისტებს. აფხაზეთის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი, რომელშიც უმეტესობა სეპარატისტი იყო, უხეშად არღვევდა აფხაზეთის კონსტიტუციას, საქართველოს ერთიანობის მომხრე დეპუტაციის ინტერესებსა და კანონიერი მოთხოვნილებების იგნორირებას ახდენდა, იღებდა საქართველოს სახელმწიფო ერთიანობისათვის მიუღებელ გადაწყვეტილებებს, აშკარად ეწეოდა დაძაბულობის ესკალაციას.

შიდა ქართლში ვითარების განმუსტვის მიზნით, საქართველოში ჩამოსვლისთანავე, ე. შევარდნაძე ჩავიდა ცხინვალში, შეხვდა ადგილობრივ ოს მოსახლეობას, გაესაუბრა ადგილობრივ ქართველებს. იყო მცდელობა, რომ რეგიონში დაძაბულობა გამსახურდიას რეჟიმისათვის დაებრალებინათ, მაგრამ ჯერ კიდევ ძლიერი იყო ანტაგონიზმი, ამიტომაც დაპირისპირება რეგიონში არ შეწყვეტილა.

კვლავ პოლიტიკური სტაბილურობა და სამოქალაქო მშვიდობა იყო აჭარაში. ე. შევარდნაძის ბათუმში ყოფნის დროს აჭარის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარემ ა. აბაშიძემ

აღუთქვა მას, რომ „აჭარა მუდამ იყო და იქნება საქართველოს ერთიანობისა და სტაბილურობის გარანტი".

ექსპრეზიდენტის მომხრეები, რომლებსაც თბილისშიც ბევრი მხარდამჭერი ჰყავდათ, დაკარგული ძალაუფლების აღდგენაზე ოცნებობდნენ. 24 ივნისს, გამთენიისას ექსპრეზიდენტ ზ. გამსახურდიას მომხრე შეიარაღებული დაჯგუფება, დაუმორჩილებლობის კომიტეტის ხელმძღვანელის ვ. შურღაიას ხელმძღვანელობით შეიჭრა რადიო-ტელევიზიის კომიტეტის შენობაში, დაიკავა ტელე-ანძა და მთელს რესპუბლიკაში თავის მომხრეებს მოუწოდა გამოსულიყვნენ ექსპრეზიდენტის ხელისუფლების აღსადგენად. ამბოხება უვნებელყვეს, ინიციატორები დააპატიმრეს.

ავანტურის დასრულებისთანავე ე. შევარდნაძე ქ. სოჭში გაემგზავრა, შეხვდა რუსეთის პრეზიდენტს ბ. ელცინს და მათ მიიღეს ერთობლივი გადაწყვეტილება შიდა ქართლში პოლიტიკური ვითარების მოწესრიგების შესახებ. „ეუთოს" ეგიდით რეგიონში განხორციელდა სამშვიდობო ინიციატივა, რომელიც სტაბილურს შექმნიდა ვითარებას ოლქში. სამმხრივი სამშვიდობო ძალები (ქართველები, რუსები, ოსები) უზრუნველყოფდნენ მოსახლეობის უშიშროებას და რეგიონში სტაბილურობას. ამ გადაწყვეტილებამ ცხინვალის პრობლემა მხოლოდ დააკონსერვა, ამ ტერიტორიაზე საქართველოს იურისდიქცია არც მაშინ და არც შემდეგ აღარ ვრცელდებოდა.

1992 წლის ზაფხულში გამწვავდა ურთიერთობა გალის რაიონში. ზ. გამსახურდიას მომხრე პოლიტიკური ძალები გააქტიურდნენ, თავს ესხმოდნენ მატარებლების შემადგენლობებს, ძარცვავდნენ მათ. იძარცვებოდა სომხეთისა და აზერბაიჯანის კუთვნილი მატარებლების შემადგენლობებიც.

სწორედ ასეთ დაძაბულ ვითარებაში საქართველოში 1992 წლის 31 ივლისს მოვიდა ცნობა, რომ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციამ თავის 179-ე წევრად მიიღო საქართველოს რესპუბლიკა, აღიარა მისი სუვერენიტეტი და ტერიტორიული მთლიანობა.

არ გამართლდა ქართველი პოლიტიკოსების იმედი, რომ საქართველოს წარმატებები საერთაშორისო ასპარეზზე მოხსნიდა შიდა პოლიტიკურ დაძაბულობას და პოლიტიკური ძალები გაერთიანდებოდნენ. მოხდა პირიქით, სწორედ, ივლისაგვისტოში მოხდა პოლიტიკური და კრიმინოგენული ვითარე-

ბის ესკალაცია სამეგრელოში, აფხაზეთის გალის რაიონში. იყო ხშირი თავდასხმები პოლიციის განყოფილებებზე, იტაცებდნენ იარაღს, ძარცვავდნენ სამგზავრო მატარებლებს. 11 აგვისტოს დააპატიმრეს ზუგდიდში მოსალაპარაკებლად ჩასული საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრი.

დასავლეთ საქართველოში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური და კრიმინოგენული ვითარების განსამუხტავად სახელმწიფო საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ შინაგანი ჯარების ქვედანაყოფებს აღედგინათ სტაბილურობა მთლიანად დასავლეთ საქართველოში, მათ შორის აფხაზეთშიც. დადგენილება საქართველოს თავდაცვის მინისტრს თ. კიტოვანს ავალებდა: „უზურნველეყო უსაფრთხო მოძრაობა რკინიგზაზე, არავითარ შემთხვევაში კონტაქტში არ შესულიყო მოსახლეობასთან, ჩვენი შეიარაღებული ძალების ნაწილები არ შეეყვანა დასახლებულ პუნქტებში, სოფლებში, განსაკუთრებით კი ქალაქებში". უნდა ჩატარებულიყო აფხაზებთან ერთად ერთობლივი ღონისძიებები, რაც შეთანხმებული იყო აფხაზეთის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარესთან, ვ. არძინბასთან.

14 აგვისტოს საქართველოს შინაგანი ჯარების ქვედანაყოფები აფხაზეთში შევიდნენ. საქართველოს თავდაცვის მინისტრმა თ. კიტოვანმა არ გაითვალისწინა მიღებული დირექტივები. აფხაზური გვარდიის ფორმირებებმა მათ გზა გადაუღობეს. მოხდა შეტაკება. იყო მსხვერპლი. ქართული ჯარის შესვლა გახდა საბაბი ომისათვის, რომლისთვისაც წინასწარ ემზადებოდნენ სეპარატისტი ლიდერები, მით უმეტეს, რომ არ შესრულდა არძინბასთან მიღწეული შეთანხმება რკინიგზის დაცვასთან დაკავშირებით – ქართული ჯარის ნაწილები არ უნდა შესულიყვნენ დასახლებულ პუნქტებსა და ქალაქებში. საქართველოს სამხედრო ხელმძღვანელობისაგან ამ პირობის დარღვევამ გამოიწვია მოროდიორობის ფაქტები, რაც აფხაზმა სეპარატისტებმა საბაბად გამოიყენეს. დაიწყო ომი აფხაზეთში.

ამ ომმაც ვერ გააერთიანა ქართველები. ამას დაემატა ისიც, რომ რუსეთის სპეცსამსახურების მიერ ადრევე შექმნილმა „კავკასიის მთიელ ხალხთა კონფედერაციის" პოლიტიკურმა ლიდერებმა აქტიურად დაუჭირეს მხარი აფხაზ სეპარატისტებს.

საქართველოს სახელმწიფო საბჭომ ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე სამობილიზაციო მზადყოფნა გამოაცხადა[9].

ომის პირველ ეტაპზე საქართველოს სამხედრო შენაერთებმა ადვილად დაიკავეს გალის, ოჩამჩირის, გულრიფშის რაიონები და სოხუმში შევიდნენ. ქართული შენაერთების წინსვლა შეჩერდა მდ. ეშერასთან (რუსეთის საიდუმლო სეისმო-ლაბორატორიასთან, რომელსაც რუსეთის სამხედრო შენაერთები იცავდნენ). ქართველებს გამაგრებული პოზიციები ჰქონდათ გაგრის რაიონშიც. ფაქტობრივად სეპარატისტები მხოლოდ გუდაუთისა და ტყვარჩელის რაიონებს აკონტროლებდნენ.

ჩრდილოეთ კავკასიაში სასწრაფოდ იქმნებოდა მოხალისე ფორმირებები, განსაკუთრებმით აქტიურობდნენ ჩეჩნები. ისინი სხვადასხვა ხერხებით, ხშირ შემთხვევაში რუსეთის საგუშაგო პოსტების გავლით აღწევდნენ კონფლიქტის ზონაში. აფხაზებს ეხმარებოდნენ რუსი კაზაკებიც. ფაქტობრივად სეპარატისტების მხარეზე ამოქმედდა რუსეთის სამხედრო მანქანა თავისი სამხედრო შენაერთებითა და ტექნიკით.

მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად რუსეთის და საქართველოს ხელმძღვანელებმა გადაწყვიტეს სამმხრივი შეხვედრა მოსკოვში. ე. შევარდნაძის, ბ. ელცინისა და ვ. არძინბას შეხვედრის დროს მიაღწიეს შეთანხმებას კონფლიქტის ზონაში მშვიდობის დამყარების შესახებ. 5 სექტემბრიდან უნდა შეწყვეტილიყო ყველა საომარი მოქმედება, კონტროლისა და ინსპექციისათვის უნდა შეექმნათ სპეციალური კომისიები და ა. შ.[10]

ამ შესვენებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა – საქართველო 11 ოქტომბრის არჩევნებისათვის ემზადებოდა.

მოსკოვის სამშვიდობო გადაწყვეტილების თანახმად კონფლიქტის ზონაში შეიქმნა კონტროლისა და ინსპექციის კომისია, თუმცა მისი მუშაობა ძნელად და ნელა მიიწევდა წინ.

რესპუბლიკაში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარება თავის სასარგებლოდ გამოიყენეს აფხაზმა სეპარატისტებმა, მათ დაარღვიეს მოსკოვის სამშვიდობო შეთანხმება და ბზიფის ხეობასა და ბიჭვინთის რაიონში ფორსირებული შეტევა განახორციელეს. მათ სწრაფად დაიკავეს ქ. გაგრა და მისი მიმდებარე ტერიტორია მდინარე ფსოუმდე. ღალატის, ზოგიერთი ხელმძღვანელის არაკომპეტენტურობის, უპასუხისმგებლობის გამო საქართველოსათვის მეტად მნიშვნელოვანი პლაცდარმი – გაგრის ზონა დაიკარგა. აფხა-

ზმა სეპარატისტებმა და მათმა ჩრ. კავკასიელმა დაქირავებულმა მკვლელებმა გაგრაში წარმოუდგენელი ხოცვა-ჟლეტა გააჩაღეს.

სახელმწიფო საბჭოს გადაწყვეტილებით შეიქმნა თავდაცვის სახელმწიფო საბჭო ე. შევარდნაძის ხელმძღვანელობით. საქართველოს მთავრობის საგანგებო რწმუნებულად აფხაზეთში დაინიშნა კინოდოკუმენტალისტი გ. ხაინდრავა. შეიქმნა თავდაცვის ეროვნული ფონდი.

ასეთ რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში საქართველოსათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ პოლიტიკურ მხარდაჭერას, რასაც ის გრძნობდა ამერიკის შეერთებული შტატებისაგან. ამერიკის პრეზიდენტმა ჯ. ბუშ-უფროსმა 1992 წლის ოქტომბერში ე. შევარდნაძეს პირადი წერილი გამოუგზავნა, რომელშიც აღნიშნავდა: „მინდა დაგარწმუნოთ, რომ შეერთებული შტატების მთავრობა ძლიერ უჭერს მხარს როგორც საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას და სუვერენიტეტს, ასევე თქვენს ძალისხმევას აფხაზეთის კონფლიქტის მშვიდობიანი მოწესრიგებისათვის"[11].

მაგრამ მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა. 1993 წლის 15 მარტს საშინლად დაიბომბა სოხუმი. გამთენიისას დაიწყო მასირებული შეტევა ქალაქზე. გართულებული ვითარებიდან გამომდინარე 28 აპრილს შეიქმნა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის თავდაცვის საბჭო.

სამხედრო წარუმატებლობებით შეშფოთებულ საქართველოს პარლამენტში სულ უფრო ხშირად გაისმოდა მთავრობის პოლიტიკური და სამხედრო კურსის კრიტიკის ხმები, მოითხოვდნენ ამ კურსის კორექტირებას, სამხედრო ხელმძღვანელობის შეცვლას. 1993 წლის 6 მაისს თ. კიტოვანის ნაცვლად თავდაცვის მინისტრის პოსტზე ახალგაზრდა გენერალი გია ყარყარაშვილი დაამტკიცეს.

ახალი მინისტრის მთავარი ამოცანა იყო ბრძოლისუნარიანი, ერთიანი ქართული არმიის შექნა მიმდინარე ომის პირობებში, ახალწვეულთა სათანადო მომზადება, რუსეთისაგან საქართველოს წილხვდომი სამხედრო ტექნიკის დროული მიღება და მათი დანიშნულებისამებრ გამოყენება, ოფიცერთა ეროვნული კადრების მომზადება. ახალგაზრდა მინისტრი პირადი მამაცობით დიდ ზეგავლენას ახდენდა ქართველ მებრძოლებზე.

საქართველოს პოლიტიკური ხელმძღვანელობა გულუბრყვილოდ ვარაუდობდა, რომ აფხაზეთის კონფლიქტის მშვიდობიანი მოწესრიგება ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო, რომ საერთაშორისო თანამეგობრობა, რუსეთის დემოკრატიული ნრეები გამოიჩენდნენ კეთილ ნებას და ალაგმავდნენ სეპარატისტული ძალების თარეშს, რაც შეიძლება ბუმერანგივით დაბრუნებოდა მათ (ეს ხომ ასეც მოხდა).

ამ შეხედულების საერთაშორისო თანამეგობრობისადმი მინოდებას ითვალისწინებდა მიზნად საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურის ე. შევარდნაძის გამოსვლა ჰელსინკის სამიტზე, აგრეთვე მისი მიმართვა წამყვანი დემოკრატიკული ქვეყნების სახელმწიფოთა მეთაურებისადმი ტოკიოს შეხვედრაზე, გაეროს გენერალური მდივნის ბუტროს გალის სახელზე გაგზავნილი უამრავი წერილი.

1993 წლის მაისში ილუზიაც კი დაიბადა, რომ ზაფხულში პოლიტიკური და სამხედრო კრიზისი აფხაზეთში აუცილებლად მოგვარდებოდა. პარლამენტის ოპოზიციური ნაწილი (თ. ჩხეიძე, ი. წერეთელი, თ. სუმბათაშვილი და სხვ.) აკრიტიკებდნენ მთავრობის სტრატეგიას და მას საქართველოსთვის დამღუპველად აცხადებდნენ. ისინი მოითხოვდნენ, რომ საქართველოს ხელისუფლებას რადიკალურად შეეცვალა დამოკიდებულება რუსეთის მიმართ, ოფიციალურად გამოეცხადებინა ის სეპარატისტების მხარდამჭერად.

საქართველოს ოფიციალურ ხელისუფლებას და მის მხარდამჭერ ფრაქციებს მიაჩნდათ, რომ კონფლიქტის მშვიდობიანი მოწესრიგების მათეული სტრატეგია მთლიანად პასუხობდა საერთაშორისო თანამეგობრობის კანონებს და სწორედ ამის გამო მას ყოველმხრივ დახმარებას აღმოუჩენდნენ საქართველოს ნამდვილი მეგობრები – დასავლეთის დემოკრატიული ქვეყნები. სწორედ ამას ისახავდა მიზნად ე. შევარდნაძის ვიზიტი მოსკოვში უკვე 1993 წლის მაისში, როცა რუსეთის ხელისუფლებისა და საერთაშორისო თანამეგობრიობის ხელშეწყობით ვარაუდობდნენ 20 მაისისათვის ცეცხლის შეწყვეტას, მძიმე სამხედრო ტექნიკის გაყვანას კონფლიქტის ზონიდან, სამხედრო თვითმფრინავებისა და ვერტმფრენების ფრენის აკრძალვას.

მაგრამ სეპარატისტებმა ივნისის ბოლოს კვლავ წამოიწყეს სამხედრო ოპერაციები: ცეცხლი დაუშინეს ახალ ათონს.

აფხაზეთის კრიზისმა გააძლიერა პოლიტიკური კრიზისი საქართველოში. პარლამენტში გაძლიერდა ე. შევარდნაძის პოლიტიკური კურსის კრიტიკა. ზვიად გამსახურდიას მომხრე არასაპარლამენტო ოპოზიცია ლეგალურ პრესაში ბრალს სდებდა ხელისუფლებას უუნარობაში, აფხაზ სეპარატისტებთან გარიგებაში, რუსეთის რეაქციულ ძალებთან თანამშრომლობაში. შიდა პოლიტიკური ვითარება საქართველოში უაღრესად გამწვავდა.

ამით ისარგებლეს აფხაზმა სეპარატისტებმა და 3 ივლისს სცადეს ფრონტის რამდენიმე ადგილზე გარღვევა. მათ განახორციელეს ოჩამჩირის მასირებული საარტილერიო დაბომბვა, ცეცხლი დაუშინეს გუმისთის მიმდებარე ტერიტორიას. 3 ივლისს, ღამით განხორციელდა ძლიერი შეტევა რამდენიმე მიმართულებით.

ამასთან, ოჩამჩირის რაიონის სოფ. ტამიშთან აფხაზებმა ძლიერი დესანტი გადმოსხეს სტრატეგიული ზუგდიდი-სოხუმის გზის გადაჭრის მიზნით. უთანასწორო, დაძაბულ ბრძოლაში ქართველებმა შეძლეს ტამიშის დესანტის განადგურება და 10 ივლისის 10 საათზე აღადგინეს მიმოსვლა სოხუმის მიმართულებით. ამ ბრძოლაში ორივე მხარეს დიდი დანაკარგები ჰქონდა.

7 ივლისს მოსკოვში დაიწყო სამმხრივი მოლაპარაკება. რუსეთის ეგიდით გადაწყდა სოჭში შეთანხმების ხელმოწერა. სასტუმრო „უემჩუჟინაში" რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ა. კოზირევმა, საქართველოს პარლამენტის სპიკერმა ვ. გოგუაძემ, აფხაზეთის სეპარატისტული რეჟიმის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარემ ს. ჯინჯოლიამ ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, რომლის ძალით 28 ივლისს, დღის 12 საათიდან უნდა შეწყვეტილიყო ცეცხლი, აიკრძალა ავიაციისა და არტილერიის გამოყენება. უნდა შეექმნათ სამხედრო კონტროლის სამმხრივი ჯგუფები და მძიმე ტექნიკა გამოეყვანათ კონფლიქტის ზონიდან. გადაწყდა საერთაშორისო დამკვირვებლების ყოფნა კონფლიქტის ზონაში: მათ უნდა გაეკონტროლებინათ ხელშეკრულების შესრულება.

ამ ხელშეკრულებამ საქართველოში პოლიტიკური ვითარება კიდევ უფრო დაძაბა. პოლიტიკური ოპოზიცია თავიდანვე უარყოფითად შეხვდა აღნიშნულ ხელშეკრულებას. მათ გააძლიერეს მთავრობის პოლიტიკური კურსის კრიტიკა. ოპო-

ზიციამ გამოიყენა საბიუჯეტო დებატები და აიძულა რესპუბ-ლიკის პრემიერ-მინისტრი თ. სიგუა თანამდებობიდან გადამ-დგარიყო. პრემიერ-მინისტრის თანამდებობაზე დაამტკიცეს გამოცდილი სამეურნეო მუშაკი ო. ფაცაცია.

ამავე დროს აფხაზეთის თავდაცვის საბჭოს თავმჯდო-მარის პოსტიდან ავადმყოფობის გამო გადადგა თ. ნადარეიშ-ვილი. მის ნაცვლად დაინიშნა ჟ. შარტავა.

საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლება კრიტიკის მიუხედავად განაგრძობდა თავის პოლიტიკურ კურს: დაიწყეს ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ტექნიკის ფრონტის ხაზიდან გამოყვანა. დაუმორჩილებლობის კომიტეტის ზუგ-დიდში ყოფნის გამო მთავრობა იძულებული გახდა ტექნიკა ზღვით ფოთში გადაეტანა, რაც ძლიერ იყო დაშორებული აფ-ხაზეთის საბრძოლო ტერიტორიებს. ეს სერიოზულ სიძნელე-ებს შეუქმნიდა ომის შესაძლო განახლების შემთხვევაში ქარ-თულ მხარეს. მაგრამ ოფიციალური ხელისუფლების წარმო-მადგენლები ზედმეტ იმედებს ამყარებდნენ გაეროს დამკვირ-ვებლებზე. ისინი მოუწოდებდნენ სოხუმის მშვიდობიან მოსა-ხლეობას, ლტოლვილებს უკან, სახლში დაბრუნებისაკენ. ქარ-თველმა მებრძოლებმა კი აფხაზეთი დატოვეს.

მაგრამ აფხაზები არ აპირებდნენ იარაღის დაყრას. მათ ყოველმხრივ აგულიანებდნენ რუსეთის რეაქციული წრეები და გენერალიტეტი. უკვე 10 აგვისტოს ქართულ პრესაში გაჩ-ნდა ცნობა, რომ აფხაზების სამხედრო ტექნიკის გადაადგი-ლება უფრო ჰგავდა გადაჯგუფებას, ვიდრე გაყვანას. ამის მი-.უხედავად, სოხუმში ლტოლვილების დაბრუნება გრძელდებო-და, სოხუმში ცხოვრება თითქოს ჩვეულ რიტმს უბრუნდებო-და. საქართველოს მთავრობის თვითდაჯერებას ისიც ამტკი-ცებდა, რომ გაეროს უშიშროების საბჭომ მიიღო სპეციალური რეზოლუცია (№849), რაც გულისხმობდა აფხაზეთში გაეროს 50 სამხედრო დამკვირვებლის გაგზავნას.

23 აგვისტოს მოსკოვში ე. შევარდნაძისა და ბ. ელცინის შეხვედრაზე ხაზგასმით აღინიშნა, რომ ორი ქვეყნის ძალისხ-მევით „აფხაზეთის კონფლიქტი მოწესრიგდა, რომ საჭიროა ქვეყნებს შორის ეკონომიკური თანამშრომლობის გაძლიერე-ბა".

მაგრამ, ჯერჯერობით გაურკვეველი მიზეზებით, აგვის-ტოს დასასრულს მოქმედება გააააქტიურეს ზუგდიდის რაიონ-

ში დისლოცირებულმა ზ. გამსახურდიას მომხრე სამხედრო ფორმირებებმა. მათ ჯერ ცეცხლი გაუხსნეს ოჩამჩირიდან ფოთში მიმავალ სამხედრო ლიხტერს, რომელზეც მძიმე ტექნიკა იყო, ხოლო სექტემბრის დასაწყისში საოცრად დაძაბეს ვითარება სამეგრელოს რეგიონში. დაპირისპირებულ მხარეთა შორის შუამავლობა იკისრა აჭარის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარემ ა. აბაშიძემ. ის ქობულეთში შეხვდა ე. შევარდნაძეს, ხოლო შემდეგ ანტისამთავრობო სამხედრო ფორმირებების ხელმძღვანელებს. შეიქმნა შთაბეჭდილება, რომ საქართველოს დაპირისპირებულმა პოლიტიკურმა ძალებმა იმ კრიტიკულ ჟამს მიაღწიეს კონსესუსს. მაგრამ ეს ილუზია აღმოჩნდა.

ზუგდიდში, ზ. გამსახურდიას მომხრეებმა მიიღეს მითითება დაეწყოთ ქ. ფოთის ბლოკირება. მათ შეწყვიტეს თბილისთან ყოველგვარი საფინანსო-ეკონომიკური ურთიერთობა. მზადდებოდა პირობები ექსპრეზიდენტის სამშობლოში დასაბრუნებლად.

პოლიტიკური კრიზისის დასაძლევად 3 სექტემბერს რესპუბლიკის პარლამენტში 132 დეპუტატი გაერთიანდა ერთი პოლიტიკური პლატფორმის საფუძველზე. მათ იკისრეს პასუხისმგებლობა ქვეყნის ბედზე. ისინი კვლავ იმედს ამყარებდნენ ე. შევარდნაძის პოლიტიკურ გამჭრიახობასა და საერთაშორისო თანამეგობრობის დახმარებაზე.

პარლამენტის უმრავლესობის მხარდაჭერამ ე. შევარდნაძეს პოლიტიკური მანევრირების შესაძლებლობა მისცა. 7 სექტემბერს ის სამხედრო უწყებების ხელმძღვანელებთან ერთად ქუთაისში გაემგზავრა.

დასავლეთ საქართველოში შექმნილი მძიმე ვითარებით ისარგებლეს აფხაზმა სეპარატისტებმა და 16 სექტემბერს დაიწყეს მასირებული შეტევა მთელ ფრონტზე. მათ მხარეზე კვლავ ერთგულად იბრძოდნენ ჩრ. კავკასიელი დაქირავებულები, კაზაკები, ყველა ჯურის ავანტურისტები.

აფხაზების ამ ახალმა ავანტიურამ საქართველოს პარლამენტში სერიოზული პოლიტიკური კრიზისი გამოიწვია. ოპოზიცია ე. შევარდნაძის თანამდებობიდან გადადგომას მოითხოვდა. შექმნილი ვითარება, კი ერის გამთლიანებას, მთელი ძალების კონსოლიდაციას საჭიროებდა.

პარლამენტის უმრავლესობის გადაწყვეტილებით 14 სექტემბერს მიიღეს დადგენილება ქვეყანაში საგანგებო წესე-

ბის შემოღების შესახებ. სახელმწიფო მეთაურს მიენიჭა საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადების უფლება, დაწესდა კონტროლი საინფორმაციო საშუალებების მუშაობაზე, გატარდა სხვა გადაუდებელი ღონისძიებებიც.

ასეთ ვითარებაში კიდევ უფრო გააქტიურდნენ ექსპრეზიდენტის მომხრეები: მათ დაიკავეს დაფნარის მიდამოები. გადაკეტეს ბათუმი-თბილისის სატრანსპორტო არტერია. თბილისს ბლოკადა დაემუქრა.

მდგომარეობა მეტად კრიტიკული გახდა: საჯარისო დანაყოფების მებრძოლებს არ შეეძლოთ მოკლე გზით, ზუგდიდის გავლით აფხაზეთში შესვლა. საზღვაო ტრანსპორტი ნორმალურად არ ფუნქციონირებდა. სოხუმის დამცველებს აკლდათ ტყვია-წამალი, შეიარაღება, სურსათი.

ე. შევარდნაძემ რუსეთის მთავრობას სთხოვა დახმარება, მაგარამ იმჟამად თვითონ რუსეთში უკიდურესად დაიძაბა ვითარება პრეზიდენტ ბ. ელცინსა და უმაღლეს საბჭოს ხელმძღვანელობას შორის.

19 სექტემბერს საქართველოს ყოფილი და ფაქტობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები შეიკრიბნენ და გადაწყვიტეს ქვეყნის მომავალი ბედის, ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის გამო დაევიწყებინათ მტრობა და გაერთიანებულიყვნენ ტექნიკით, სამხედრო ძალით და ერთობლივი ძალისხმევით გაერღვიათ სოხუმის ბლოკადა.

ამ გადაწყვეტილებამ საქართველოში იმედი დაბადა, მაგრამ ეს იმედი მალე გაქარწყლდა: გროზნოდან მოდიოდა ექსპრეზიდენტის ბრძანებები, რომლებიც მის მხარდამჭერ სამხედრო ფორმირებებს სასტიკად უკრძალავდა ფაქტობრივ ხელისუფლებასთან ყოველგვარ თანამშრომლობას.

სოხუმში კი მდგომარეობა კრიტიკული გახდა: ქალაქი ბლოკირებული იყო. თავდაცვის მინისტრმა გ. ყარყარაშვილმა მცირე სამხედრო ნაწილებით შეძლო ალყის გარღვევა და ქალაქში შესვლა. 23 სექტემბრიდან ქართველებმა დაიწყეს სოხუმში შეჭრილი „ბოევიკებისაგან" ქალაქის განმენდა. მაგრამ ამან ომის ბედი უკვე ვეღარ შემოაბრუნა.

ბოლო დრომდე იმედოვნებდნენ, რომ ანტისამთავრობო სამხედრო შენაერთები ვ. ქობალიას ხელმძღვანელობით მივიდოდნენ ბლოკირებული ქალაქის დამცველთა დასახმარებლად, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა.

სოხუმი კი განუწყვეტლივ იბომბებოდა. მშვიდობიან მოსახლეობაში ძალიან დიდი იყო მსხვერპლი, მათ შორის იყვნენ ქალები, მოხუცები და ბავშვები.

ქალაქის თავდაცვას უშუალოდ ე. შევარდნაძე ხელმძღვანელობდა. ქართველი მებრძოლების გმირული შემართება ვერ ძლევდა გამოუცდელობით, არაორგანიზებულობით, უდისციპლინობითა და არასათანადო სამხედრო მომზადებით წარმოშობილ ნაკლოვანებებს. ქართველების წარუმატებლობაში დიდი როლი შეასრულა შიდაპოლიტიკურმა გათიშულობამ, რაც ჩინებულად გამოიყენა მოწინააღმდეგემ, რომელსაც რუსეთის სამხედრო ოფიცრები აშკარად ეხმარებოდნენ. რუსეთის გენერალიტეტის წარმომადგენლები უზენაესი საბჭოს სხდომების დროს სოხუმის დაცემის დღესაც კი უთითებდნენ.

27 სექტემბერს რუსეთის სამხედრო ინსტრუქტორების მიერ გაწრთვნილმა აფხაზმა და ჩრ. კავკასიელმა „ბოევიკებმა" სოხუმი დაიკავეს. საქართველოს სამხედრო ნაწილებმა დატოვეს ქალაქი. ქალაქის დაცემის დროს მშვიდობიანი მოსახლეობის ევაკუაციისას ძალიან ბევრი იყო მსხვერპლი. თბილისში მოვიდა ცნობა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის უშიშროების საბჭოს თავმჯდომარის ჟ. შარტავას მხეცურად მოკვლის შესახებ.

საქართველოს სახელმწიფო საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ სახელმწიფოს მეთაური დაუყოვნებლივ თბილისში დაბრუნებულიყო. ამ შინაარსის განცხადება გააკეთა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II.

მსოფლიოს საზოგადოებრიობა აღშფოთებას გამოთქვამდა აფხაზი სეპარატისტების ბარბაროსული მოქმედების გამო. აშშ ოფიციალურმა წარმომადგენელმა დაგმო მათი მხეცობა მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ. გაეროს გენერალურმა მდივანმა ბ. გალიმ დაუდასტურა თავისი თანადგომა სრულიად საქართველოს.

სოხუმის ტრაგედიამ ვერ გააერთიანა ქართველები. იყვნენ ძალები, რომლებმაც ჩათვალეს, რომ სოხუმის დაცემა ე. შევარდნაძის პოლიტიკური დაცემის მომასწავებელი იქნებოდა. ექსპრეზიდენტის მომხრე სამხედრო შენაერთებმა გააძლიერეს შეტევა დასავლეთ საქართველოს ქალაქებსა და სატრანპორტო არტერიებზე. მათ დაიკავეს ქ. სამტრედია, ბლოკადაში მოაქციეს ქ. ფოთი და ძალიან მალე დაიკავეს ის-

იც. სამოქალაქო ომის ესკალაციას მოჰყვა მშვიდობიანი მოსახლეობის ანიოკება, მსხვერპლი.

ზუგდიდში ჩავიდა ექსპრეზიდენტი ზ. გამსახურდია, მისი მიზანი იყო „კანონიერი ხელისუფლების აღდგენა და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დაცვა". ის ატარებდა ხალხმრავალ მიტინგებს ზუგდიდში, გალში, ამტკიცებდა, რომ ჩრ. კავკასიელები და აფხაზი მებრძოლები უზრუნველყოფდნენ „ადგილობრივი მოსახლეობის სიცოცხლისა და ქონების ხელშეუხებლობას, დაეხმარებოდნენ შევარდნაძის მიერ უზურპირებული ხელისუფლების დამხობაში, კანონიერი ხელისუფლების აღდგენაში".

ასეთ რთულ ვითარებაში ე. შევარდნაძემ მიიღო ერთპიროვნული გადაწყვეტილება დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში საქართველოს განევრიანების შესახებ.

ამიერკავკასიაში რთული პოლიტიკური ვითარების განსამუხტავად 8 ოქტომბერს მოსკოვში ერთმანეთს შეხვდნენ რუსეთისა და ამიერკავკასიის რესპუბლიკების სახელმწიფოს მეთაურები. სომხეთსა და აზერბაიჯანს აღელვებდათ დასავლეთ საქართველოში სატრანსპორტო არტერიების პარალიზება, მათთვის განკუთვნილი კომერციული ტვირთების დატაცების ფაქტები, ამ სატრანსპორტო არტერიების უშიშროების პრობლემა. გადაწყდა, რომ რუსეთი უზრუნველყოფდა ამ არტერიების ნორმალურ ფუნქციონირებას, რისთვისაც სპეციალურ სადესანტო ნაწილებს შეიყვანდნენ დასავლეთ საქართველოში.

სამოქალაქო ომის ესკალაციამ აიძულა ხელისუფლება ზოგიერთი ადმინისტრაციული და გადაუდებელი სამხედრო ღონისძიება გაეტარებინა: შეიქმნა გვარდიის სამმართველო, რესპუბლიკის საინფორმაციო-სადაზვერვო სამსახური გარდაიქმნა უშიშროების სამინისტროდ, მას პროფესიონალი „ჩეკისტი" იგორ გიორგაძე ჩაუყენეს სათავეში.

ამასობაში ექსპრეზიდენტის მომხრეები თანდათან იკავებდნენ გურიის რაიონებსა და სოფლებს. იგეგმებოდა შეტევა ქუთაისზე.

ე. შევარდნაძის ერთადერთი ხსნა „დსთ" ქვეყნების სამხედრო-პოლიტიკური დახმარება იყო. მან, მართლაც, მიმართა მათ დახმარებისათვის. ამან გაამწვავა შიდაპოლიტიკური კრიზისი საქართველოში, სამთავრობო კოალიცია დაიშალა:

ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ დაგმო რუსეთთან თანამშრომლობა და დსთ-ში შესვლა. ვიცე-პრემიერი ირ. სარიშვილი გადადგა თანამდებობიდან. თანამდებობები დატოვეს ამ პარტიის სხვა წარმომადგენლებმაც. მაგრამ პარლამენტის უმრავლესობამ – 117 დეპუტატმა მაინც დაუჭირა მხარი ე. შევარდნაძის ახალ კურსს.

საქართველოს ამ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებას რუსეთმა სამხედრო დახმარებით უპასუხა: ადმირალ ბალტინის საზღვაო-სადესანტო ნაწილები ფოთში გადასხდნენ. მალე ისინი აკონტროლებდნენ დასავლეთ საქართველოს სტრატეგიულ ობიექტებს. 8 ნოემბერს რუსეთის ჯარები ზუგდიდში შევიდნენ[12]. ე. შევარდნაძე შეხვდა ადმირალ ბალტინს, დაისახა ერთობლივი სამხედრო ოპერაციების განხორციელების გეგმა.

ამ დახმარებამ გადაარჩინა საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლება: მისი სამხედრო ძალები თანდათან იბრუნებდნენ დაკარგულ პოზიციებს. მათ დაიკავეს ხობი, სამტრედია, აბაშა, სენაკი, მარტვილი, ლანჩხუთი, ოზურგეთი. დასავლეთ საქართველოში მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად შეიქმნა სპეციალური სამთავრობო სტრუქტურა – დასავლეთ საქართველოს საგანგებო სიტუაციის ზონის დროებითი კომიტეტი. მას სათავეში ჩაუყენეს გ. ლომიძე. მალე სამთავრობო ჯარები ჩხოროწყუში შევიდნენ, 6 ნოემბერს კი ზუგდიდიც დაიკავეს.

ზ. გამსახურდიასა და მისი მომხრეების მდგომარეობა კრიტიკული შეიქმნა. ძირითადი სამხედრო პლაცდარმის – ზუგდიდის დაკარგვის შემდეგ ისინი გადავიდნენ ნალენჯიხის რაიონში. ბევრი მებრძოლი ტყეს შეეხიზნა. სამოქალაქო ომის ესკალაციის შედეგად დასავლეთ საქართველოს ბევრი დასახლებული პუნქტი დაზარალდა, დაინგრა შენობები, დაიჭრნენ და დაიღუპნენ ადამიანები. სამეგრელოს მოსახლეობამ თავის თავზე გადაიტანა პოლიტიკური დაპირისპირების, სამხედრო შეჯახებების, ძარცვისა და განუკითხაობის მთელი საშინელებანი.

დასავლეთ საქართველოში გართულებული ვითარებით ისარგებლეს აფხაზმა სეპარატისტებმა და გააგრძელეს სამხედრო შეტევა მდინარე ენგურამდე. აშკარა იყო, რომ, აფხაზები და ჩრდილო კავკასიელები ქართველთა გენოციდსა და ეთნიკურ წმენდას გააგრძელებდნენ. შეშინებული მშვიდობია-

ნი ქართველი მოსახლეობა, რომელსაც კონფლიქტის ზონიდან ტრანსპორტით გამოსვლის შესაძლებლობა არ ჰქონდა, სვანეთის მიმართულებით საცალფეხო ბილიკებით შეეცადა გარიდებოდა ეთნოწმენდის ტრაგიკულ შედეგებს. უკვე დათოვლილ, გაყინულ ტყეებში მშიერი, მწყურვალი ადამიანები ძლივს მიიკვლევდნენ გზას. ეს იყო უდიდესი ტრაგიზმით და გამძლეობით გამორჩეული ეპიზოდი. ბევრი მოხუცი, ქალი და ბავშვი დაიღუპა ამ ბილიკებზე, გადარჩენილები საქართველოს, რუსეთისა და უკრაინის სამხედრო ვერტმფრენებმა გამოიყვანეს. აფხაზეთი ქართველებისაგან დაიცალა. მხოლოდ კოდორის ხეობის ქართველებმა შეინარჩუნეს ბოლომდე, დაიცვეს თავისი კუთვნილი ტერიტორია.

აფხაზეთის სამხედრო ფორმირებებმა მდინარე ენგურის მისადგომები დაიკავეს. საქართველომ ომი წააგო.

1993 წლის 23-24 დეკემბერს აშხაბადის დსთ-ს სახელმწიფო მეთაურების სამიტზე საქართველო ოფიციალურად გახდა ამ ორგანიზაციის წევრი. ამ ეტაპზე რუსულმა ორიენტაციამ აშკარად იმძლავრა.

1994 წლის 6 იანვარს საინფორმაციო სააგენტოებმა გაავრცელეს ცნობა, რომ საქართველოს პირველი პრეზიდენტი ზ. გამსახურდია გაურკვეველ ვითარებაში გარდაიცვალა.

საქართველოში სამოქალაქო ომი დამთავრდა.

§3. ბრძოლა პოლიტიკური საშუალებებით საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად

საქართველოში სამოქალაქო ომის დამთავრების, აფხაზეთსა და შიდა ქართლში სეპარატისტული რეჟიმების დამკვიდრებისა და ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევისთანავე დაიწყო ინტენსიური დიპლომატიური მცდელობა დაკარგული ტერიტორიების დასაბრუნებლად, საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად. თავის მხრივ აფხაზი სეპარატისტებიც ცდილობდნენ ესარგებლათ ხელსაყრელი მომენტით და განემტკიცებინათ საკუთარი პოზიციები: 1994 წლის თებერვალში დამსჯელი ათასკაციანი რაზმი შეესია გა-

ლის რაიონის ქართულ სოფლებს. გადაწვეს 800-მდე სახლი, ადგილობრივი მოსახლეობა აიძულეს დაეტოვებინა მშობლიური ადგილები, მრავალი მოკლეს, გოგონები და ქალები შეურაცხყვეს. მრავალი ათასი ქართველი იძულებული გახდა ლტოლვილი გამხდარიყო თავისსავე ქვეყანაში.

საერთაშორისო ორგანიზაციების დახმარებით 1994 წლის 4 აპრილს მოსკოვში მოხერხდა ცეცხლის შეწყვეტის ხელშეკრულების ხელმოწერა. გადაწყდა ძალთა დაშორიშორების საკითხიც. შეიქმნა 24 კილომეტრიანი უშიშროების ზონა მდ. ენგურის ორივე სანაპიროზე, განისაზღვრა გაეროს სამშვიდობო კონტინგენტის ფუნქციებიც. ეს მისია უნდა შეესრულებინა დსთ-ს სახელმწიფოთა გაერთიანებულ ჯარებს. სინამდვილეში ამ ფუნქციის შესრულება დაიწყეს რუსეთის სამხედრო შენაერთებმა, რადგან სპეციალური ქვედანაყოფების შენახვის შესაძლებლობა სხვა ქვეყნებს არ ჰქონდათ. მთავრობის ეს გადაწყვეტილება საპარლამენტო ოპოზიციის სერიოზულ კრიტიკას იწვევდა: იმ ქვეყნის „სამშვიდობოების" იმედად ყოფნა, რომელმაც ოფიციალურად, თუ არაოფიციალურად აქტიური მონაწილეობა მიიღო აფხაზეთის საქართველოსაგან ჩამოშორების პროცესის დაჩქარებაში, სერიოზულ სკეფსისს წარმოშობდა რეალისტურად მოაზროვნე ქართველ პოლიტიკოსებში.

საერთაშორისო ორგანიზაციების გააქტიურებამ საქართველოში, გარკვეულ პოლიტიკურ წრეებში, დაბადა ილუზია, რომ 1994 წლის ზაფხულში ლტოლვილები დაბრუნდებოდნენ საკუთარ სახლებში. ამის იმედს აღძრავდა გაეროს უშიშროების საბჭოს 21 ივლისის რეზოლუციაც, რომელიც იწონებდა გაეროსა და დსთ-ს ქვეყნების მიერ კონფლიქტის ზონაში მოსახლეობის უშიშროების ორგანიზაციისათვის გამიზნულ ერთობლივ ძალისხმევას[13].

აფხაზეთში კონფლიქტის დასარეგულირებლად გაეროს ეგიდით დაიწყო ჟენევაში პერიოდული შეხვედრები საქართველოსა და აფხაზეთის დელეგაციებს შორის, რომელსაც ესწრებოდნენ რუსეთისა და გაეროს სპეციალური წარმომადგენლებიც. ამ მოლაპარაკების პროცესი ძალიან ნელა, რუტინულად მიმდინარეობდა, რაც ქართული საზოგადოებრიობის უკმაყოფილებას იწვევდა.

საქართველოს მეორე „ცხელ წერტილში" შიდა ქართლში ვითარება შედარებით სტაბილური იყო. შეწყდა სამხედრო ოპერაციები, კონფლიქტის კონსერვაციით აქაც ისარგებლეს ოსმა სეპარატისტებმა და დაიწყეს ეთნოკრატიული სახელმწიფო სტრუქტურების შექმნა. თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ ოლქის ზოგიერთ ქართულ სოფელში დაიწყო ქართველი ლტოლვილების უკან დაბრუნების პროცესი.

საქართველოს ხელისუფლება იმედოვნებდა, რომ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა მხოლოდ რუსეთის ძალისხმევის შედეგად იქნებოდა შესაძლებელი, მაგრამ ვერ ხერხდებოდა რუსეთის რეაქციული ძალების ანტიქართული მცდელობების განეიტრალება.

რუსეთის ოფიციალური წრეები კი გარეგნულად მუდამ აღიარებდნენ საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას, მოუნოდებდნენ კონფლიქტში მონაწილე მხარეებს კონსესუსისაკენ, რუსეთის ოფიციალური პირები თვალთმაქცურად აცხადებდნენ: „არ შეიძლება იქ დიდხანს არსებობდეს ხელისუფლება რუსეთის ხიშტების დახმარებით" (თავდაცვის მინისტრი პ. გრაჩოვი). მაგრამ რეალურ პოლიტიკაში ისინი სხვაგვარად იქცეოდნენ. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ როგორც სამართლიანად აღიარა რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ა. კოზირევმა: „რუსეთს არა აქვს პოლიტიკა აფხაზურ კონფლიქტში და ის, რომ ეს ხორცს ვერ ისხამს – იმიტომ ხდება, რომ თავს იჩენს განსხვავებანი მოქმედებაში".

1994 წლის 16 სექტემბერს რუსეთის ინიციატივით ახალ ათონში ერთმანეთს შეხვდნენ ე. შევარდნაძე და ვ. არძინბა. ამან საპარლამენტო ოპოზიციისა და ლტოლვილების დიდი აღშფოთება გამოიწვია: არძინბა მათთვის აფხაზეთში ქართველების გენოციდსა და ეთნოწმენდაში მთავარი დამნაშავე იყო, მასთან ყოველგვარი კონტაქტი ეროვნული ღირსების შეურაცხყოფად მიაჩნდათ. მაგრამ საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლება თვლიდა, რომ კომპრომისებით, დათმობებით, კეთილი ნების გამოხატულებით საერთაშორისო საზოგადოებას დაუმტკიცებდა ქართული მხარის გულწრფელ სურვილს მშვიდობიანი გზით მოეწესრიგებინა კონფლიქტი. როგორც მოსალოდნელი იყო, ამ შეხვედრას რეალური შედეგი არ მოჰყვა.

რუსეთის „სამშვიდობო ძალები" აფხაზეთში არაფერს აკეთებდნენ თავგასული სეპარატისტების მიერ გაჩაღებული ეთნონმენდისა და ქართველთა გენოციდის შესაჩერებლად. გალის რაიონში, მთელ აფხაზეთში პერიოდულად ტარდებოდა სადამსჯელო ოპერაციები.

გარკვეულ პერიოდში აფხაზეთის ხელმძღვანელობა, იმისათვის რომ დრო მოეგო, აშკარად თვალთმაქცურ პოლიტიკურ რიტორიკას მიმართავდა. მაგალითად, 1996 წლის თებერვალში აფხაზებმა განაცხადეს, რომ მზად აქვთ აფხაზეთში კონფლიქტის მოწესრიგების ოქმი, მზად არიან აშენონ ურთიერთობა საქართველოსთან ფედერაციულ საწყისებზე, თუმცა ამ ფედერაციაში განსხვავებულ, თავისთვის სასარგებლო შინაარსს დებდნენ – ლაპარაკი იყო ორი სუვერენული სახელმწიფოს პოლიტიკურ ურთიერთობაზე, რომელთაც საერთო სახელმწიფო საქმიანობა მხოლოდ 6 სფეროში ექნებოდათ. ეს აშკარად „კონფედერაციის" პრინციპების შემოთავაზება იყო და ამიტომაც ქართული მხარისათვის ყოველმხრივ მიუღებელი.

შექმნილ დაძაბულ ვითარებას ვერ აწესრიგებდა გაეროს გენერალური მდივნის, უშიშროების საბჭოს თავმჯდომარის არაერთი მოხსენება, რომლებშიც აფხაზური მხარის დესტრუქციული მოქმედებებები უარყოფითად იყო შეფასებული. რუსეთის რეაქციული პოლიტიკური ძალებისა და მხედრიონის დახმარებით დაიმედებული აფხაზური სეპარატიზმი მცირეოდენ დათმობაზეც კი არ მიდიოდა.

საქართველოს ხელისუფლების არაეფექტურმა პოლიტიკამ აფხაზეთის პრობლემის მოწესრიგების საქმეში, საერთაშორისო ორგანიზაციების გაჭიანურებულმა, უშედეგო საქმიანობამ პარლამენტის ოპოზიციური ნაწილი, განსაკუთრებით აფხაზეთის დეპუტაცია გააააქტიურა. ისინი მოითხოვდნენ აფხაზეთის საკითხის პარლამენტზე განხილვას. 1996 წლის 5 აპრილს საქართველოს პარლამენტმა მოისმინა საქართველოს გენერალური პროკურორის ჯ. ბაბილაშვილის მოხსენება, რომელშიც იურიდიულად იყო დასაბუთებული აფხაზეთში ქართველების მიმართ ჩადენილი გენოციდი და ეთნონმენდა. საქართველოს მხარემ წარმოაჩინა უამრავი მამხილებელი დოკუმენტი, რომელიც მიუთითებდა აფხაზი და ჩრდილო კავკასიელი დაქირავებულების არაადამიანურ ქმედებებზე მკვიდრი ქართველი მოსახლეობის მიმართ.

1996 წლის 10 აპრილს საქართველოს პარლამენტში აფხაზეთის საკითხზე გამოსვლისას საქართველოს პრეზიდენტმა ე. შევარდნაძემ კვლავ დაადასტურა თავისი პასუხისმგებლობა აფხაზეთში მიმდინარე პროცესებზე და განაცხადა: „ის რაც რუსეთის რეაქციულმა ძალებმა აფხაზეთში ჩაიდინეს, ბუმერანგივით დაუბრუნდა მის ხალხს... ომის ბედი ღალატის ფაქტორმა გადაწყვიტა. საქართველომ ბოლომდე უნდა გამოიყენოს კონფლიქტის მშვიდობიანად მოწესრიგების ფაქტორი"[14]. აფხაზეთში არსებულ ვითარებას მან უწოდა „მოქმედი რასიზმი".

მიუხედავად ოპოზიციური დეპუტატების პროტესტისა, საქართველოს პარლამენტმა, რომლის უმრავლესობა მოქალაქეთა კავშირიდან იყო, მხარი დაუჭირა საქართველოს პრეზიდენტის პოზიციას ერთიანი საქართველოს ფარგლებში აფხაზეთისათვის, როგორც ავტონომიისათვის, განსაკუთრებული სტატუსის მინიჭების შესახებ და მისცა მანდატი ამ პრინციპის განსახორციელებლად.

ქართველების კეთილ ნებას აფხაზი სეპარატისტები დაძაბულობის ესკალაციით პასუხობდნენ: მათ 1996 წლის 23 ნოემბერს საპარლამენტო არჩევნები დაგეგმეს აფხაზეთში. რეგიონში, რომლის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ლტოლვილი იყო, სადაც ქართველების მიმართ გამოიყენებოდა დასჯის ყველა საშუალება, მოქალაქეებს წართმეული ჰქონდათ ელემენტარული უფლებები, ასეთი არჩევნების ჩატარება უკანონო და არალეგიტიმური იყო. ეს ქართულმა მხარემ თავიდანვე განაცხადა. ქართველი მოსახლეობა, რომელიც აფხაზეთში ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო, გამორბოდა ზუგდიდში. მათ არ სურდათ მონაწილეობა მიეღოთ ამ საპარლამენტო ფარსში. საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებით გადაწყდა ჩატარებულიყო აფხაზეთიდან ლტოლვილი მოსახლეობის პლებისციტი, რომელსაც უნდა გაერკვია მხარს უჭერდნენ თუ არა ლტოლვილები სამშობლოში დაბრუნებამდე აფხაზეთში საპარალამენტო არჩევნების ჩატარების იდეას.

23 ნოემბერს მთელ საქართველოში, რუსეთში, სადაც კი კომპაქტურად ცხოვრობდნენ ლტოლვილები, ჩატარდა პლებისციტი, რომელშიც 223 ათასი კაცი მონაწილეობდა. პლებისციტმა დაადასტურა აფხაზეთიდან ლტოლვილთა ერთსულოვანი გადაწყვეტილება: არჩევნები აფხაზეთში უნდა ჩატა-

რებულიყო მხოლოდ მშობლიურ კუთხეში ლტოლვილთა უპირობო და საყოველთაო დაბრუნების შემდეგ. ლტოლვილებმა დაგმეს აფხაზი სეპარატისტების უკანონო საქმიანობა, მიმართული საქართველოს ტერიტორიული გათიშვის დასაკანონებლად. სეპარატული არჩევნები დაგმო არა მარტო ქართულმა მხარემ, არამედ გაერომ და რუსეთის ხელისუფლებაც კი.

რაც დრო გადიოდა აფხაზეთიდან ლტოლვილთა მდგომარეობა გაუსაძლისი გახდა. საქართველოს სხვადასხვა ქალაქსა და რაიონს, სასტუმროს, საერთო საცხოვრებელს და დროებით თავშესაფარს შეფარებული მრავალათასიანი ხალხის მასა, უამრავი ყოფითი პრობლემით განამებული, მიუსაფარი, მიზერული სახელმწიფო დახმარების მოიმედე (ეს თანხა მერყეობდა 5 ლარიდან 14 ლარამდე), მხოლოდ თავისთავის მოიმედე, ლუკმა-პურის საშოვნელად დღე და ღამ ქუჩაში გამოსული, უცხოეთის ჰუმანიტარული დახმარების შემყურე, უგულო ბიუროკრატიისა და კორუმპირებული ჩინოვნიკების მიერ არაერთხელ მოტყუებული, გაძარცული, მაგრამ საოცრად შრომისმოყვარე, ჯერ კიდევ იმედიანად იყო და გმირულად იტანდა ცხოვრების გაუსაძლის არაადამიანურ პირობებს.

მათი მთავარი მიზანი – მშობლიურ კუთხეში დაბრუნება იყო. პოლიტიკური პარტიები და მოძრაობები, სხვადასხვა პოლიტიკური ინტერესების მქონე ადამიანები ცდილობდნენ გამოეყენებინათ ლტოლვილების უპოვარი მდგომარეობა, მათი კანონიერი პროტესტი აფხაზეთში კონფლიქტის მოგვარების პროცესის გაჭიანურების გამო. როგორც ხელისუფლება, ისე ოპოზიცია თავისი პოლიტიკური ინტერესებისათვის ხშირად იყენებდნენ აფხაზეთიდან დევნილთა ფაქტორს თავისი პოლიტიკური მიზნებისა და ინტერესებისათვის.

1997 წელს აფხაზეთის პრობლემის მოგვარების მისაღწევად ქმედითი ნაბიჯების გადადგმა ოფიციალურმა ხელისუფლებამ იკისრა: უკვე მარტში დსთ-ს სამიტზე მოხერხდა აფხაზეთში დისლოცირებული სამშვიდობო კონტინგენტის მიერ დაცული უშიშროების ზონის გაფართოება – რამაც შექმნა, ოფიციოზის აზრით, გალის რაიონში ლტოლვილთა დაბრუნებისათვის უკეთესი პირობები. აპრილში – მოსკოვმა დემონსტრაციულად უარი უთხრა არძინბას ბ. ელცინთან ორმხრივ მო-

ლაპარაკებაში მონაწილეობაზე – საქართველოს მხარემ რუსეთის ეს ნაბიჯიც კეთილ ნებად ჩათვალა.

1997 წლის 14 აგვისტოს თბილისში სამუშაო ვიზიტით ჩამოვიდა რუსეთის ფედერაციის საგარეო საქმეთა მინისტრი ე. პრიმაკოვი, რომელმაც თან ჩამოიყვანა აფხაზეთის სეპარატისტების ლიდერი ვ. არძინბა. გაკეთდა ერთობლივი განცხადება: „მხარეები აცხადებენ მზადყოფნას ბოლო მოუღონ კონფლიქტს, რომელსაც ისინი გაემიჯნენ და აღადგინონ მშვიდობიანი ცხოვრება და ურთიერთპატივისცემის დამოკიდებულება... მხარეებმა იკისრეს ვალდებულება არ გამოიყენონ იარაღი იმ წინააღმდეგობათა გადასაწყვეტად, რომლებიც მათ ჰყოფთ"[15].

ძალიან მალე, უკვე 20 აგვისტოს სახელმწიფო მინისტრი ნ. ლეკიშვილი და საქართველოს სახელმწიფო და კომერციული სტრუქტურების წარმომადგენლები იმყოფებოდნენ სოხუმში. სეპარატისტული ხელისუფლების წარმომადგენლებთან საუბარი იყო აფხაზეთის დანგრეული ეკონომიკური ინფრასტრუქტურის გაჯანსაღების საქმეში ქართული მხარის მონაწილეობის შესახებ, განიხილეს კონკრეტული პროექტები. საქართველოში აშშ მთავრობის დახმარებით, მართლაც, მუშავდებოდა, აფხაზეთისა და შიდა ქართლის სოციალურ-ეკონომიკური ინფრასტრუქტურის რეაბილიტაციის მასშტაბური პროექტები. ყველაფერ ამას საქართველოს ოფიციალური ხელისუფლება წინ გადადგმულ ნაბიჯად თვლიდა.

არძინბას თბილისში ჩამოსვლამ, მიღებულმა ერთობლივმა განცხადებამ საქართველოს საზოგადოებრივი აზრის დაპირისპირება გამოიწვია: მთავრობის მომხრეები მოლაპარაკების წარმატებულ შედეგებზე საუბრობდნენ, მაშინ როცა საზოგადოების ერთი ნაწილი თვლიდა, რომ საქართველო უპრინციპოდ მიდიოდა ყოველგვარ კომპრომისზე, რასაც შესამჩნევი ეფექტი არ მოსდევდა. აფხაზები აგრძელებდნენ თავიანთ სეპარატისტულ საქმიანობას: 1997 წლის სექტემბრიდან გალის რაიონის სკოლებში აიკრძალა ქართული ენის სწავლება, მიმდინარეობდა სახელმწიფო ქონების, სანატორიუმებისა და დასასვენებელი სახლების უკანონო პრივატიზაცია და ა. შ.

საქართველოს მთავრობა კი თავის ერთხელ არჩეულ პოლიტიკურ ხაზს აგრძელებდა: ის სრულ ნდობას უცხადებდა

საერთაშორისო ორგანიზაციებს, იმედი ჰქონდა, რომ მხოლოდ გაერო შეძლებდა ამ გაჭიანურებული კონფლიქტის მოწესრიგებას.

ამიტომ ჰქონდათ დიდი იმედი ჟენევის პროცესის შედეგიანად დასრულებისა, მით უფრო, რომ საქართველოს „მეგობართა ჯგუფმა" (საფრანგეთი, რუსეთი, დიდი ბრიტანეთი, გერმანია და აშშ) მოინდომა უფრო აქტიური როლის შესრულება კონფლიქტის დარეგულირების საქმეში. მაგრამ აფხაზი სეპარატისტები მათ მონაწილეობას ამ საქმეში კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდნენ, რადგან თვლიდნენ, რომ ისინი საქართველოს „მეგობრები იყვნენ და არა აფხაზეთის". სწორედ ამის გამო ჟენევის შეხვედრა 1998 წელს ჩაიშალა, მიუხედავად იმისა, რომ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალურმა მდივანმა კოფი ანანმა სპეციალური მიმართვაც კი გამოუგზავნა მოლაპარების მონაწილეებს და უსურვა: „გამოიჩინონ საჭირო პოლიტიკური ნება, რათა მიაღწიონ კონკრეტულ შედეგებს".

მაგრამ 1998 წლის მაისში აფხაზეთში ვითარება უკიდურესად დაიძაბა. პარტიზანებთან ბრძოლის საბაბით გალის რაიონში სეპარატისტებმა დაიწყეს სადამსჯელო ოპერაცია, რომლის შედეგად გალის რაიონში სტიქიურად დაბრუნებული ლტოლვილების ახალი ნაკადი – დაახლოებით 40 ათასი კაცი კვლავ მოაწყდა დასავლეთ საქართველოს.

თბილისში სასწრაფოდ შეიკრიბა აფხაზეთში კონფლიქტის მოწესრიგების საკოორდინაციო საბჭოს სხდომა, რომელსაც ესწრებოდნენ გაეროს, ეუთოს და საქართველოს „მეგობართა ჯგუფის" წარმომადგენლები. მიიღეს ერთობლივი განცხადება, რომელშიც მოუწოდეს მხარეებს თავი შეეკავებინათ ისეთი მოქმედებებისაგან, რომლებიც გააძნელებდნენ სამშვიდობო პროცესს.

ამის მიეხედავად, აფხაზურმა მხარემ 24 მაისს კიდევ უფრო გააძლიერა სადამსჯელო ოპერაციები გალის რაიონში. საქართველოს საზოგადოებრივი აზრი ბობოქრობდა, მოითხოვდნენ ქართული საჯარისო ფორმირებების შეყვანას გალის ტერიტორიაზე, რუსი სამშვიდობო კონტინგენტის გაყვანას აფხაზეთის ტერიტორიიდან.

ამ ეტაპზე მოხერხდა კრიზისის დარეგულირება. ქართული საჯარისო ფორმირებები ადგილზე დარჩნენ.

გალის მოვლენებმა გაეროს უშიშროების საბჭოს შეშფოთება გამოიწვია. მან 30 ივლისს მიიღო რეზოლუცია №1187, რომელშიც მოუწოდა კონფლიქტში მონაწილე მხარეებს თავშეკავებისაკენ და უფრო მეტად გამოეჩინათ კეთილი პოლიტიკური ნება. სამწუხაროდ, ასეთი რეზოლუციები საოცრად ჰგავდნენ ერთმანეთს: მათში გამოთქვამდნენ „ღრმა შეშფოთებას", „მხარს უჭერდნენ", „მიესალმებოდნენ", „მოუწოდებდნენ", მაგრამ კონკრეტულს არაფერს აკეთებდნენ. საქართველოს მთავრობამ რუსეთისა და გაეროს სამშვიდობო კონტინგენტების ხელმძღვანელობას მკაცრად მოსთხოვა უფრო ეფექტური გაეხადათ მათი ყოფნა კონფლიქტის ზონაში.

1998 წლის 31 ოქტომბერს თბილისში გაიმართა ლტოლვილთა მორიგი ყრილობა. მას ოფიციალური ხელისუფლების წარმომადგენელებიც ესწრებოდნენ. ბევრი მგზნებარე რიტორიკული განცხადების შემდეგ კვლავ მიიღეს გადაწყვეტილება მხარი დაეჭირათ საქართველოს პრეზიდენტის მიერ აღებული კურსისათვის, რაც აფხაზეთში კონფლიქტის მშვიდობიან დარეგულირებას ითვალისწინებდა.

რაც დრო გადიოდა, აფხაზეთის გაჭიანურებული კონფლიქტი საქართველოს ხელისუფლების დისკრედიტაციას ახდენდა საკუთარი მოსახლეობის თვალში: უამრავი შეხვედრა და საერთაშორისო გადაწყვეტილება, გაეროსა თუ ეუთოს რეზოლუციები და განცხადებები, სახელმწიფოს მეთაურის დამაიმედებელი დაპირებები უშედეგო პოლიტიკურ საქმიანობას წააგავდა და საქართველოს მოსახლეობა ხედავდა, რომ ხელისუფლება უუნარო იყო გადაეწყვიტა მნიშვნელოვანი ეროვნული პრობლემა.

საბოლოოდ რომ არ დაეკარგა ნდობა მოსახლეობაში, განსაკუთრებით ლტოლვილებში, საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა უფრო გაემკაცრებინა საკუთარი პოლიტიკური განცხადებების შინაარსი საერთაშორისო ფორუმებზე. საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა ი. მენაღარიშვილმა 1999 წლის 28 იანვარს უშიშროების საბჭოს სხდომაზე განაცხადა, რომ საერთაშორისო ორგანიზაციების პოლიტიკა აფხაზეთთან დაკავშირებით: „ჩაკეტილ წრეზე" მოძრაობას ემსგავსება. დღეისთვის შექმნილი მდგომარეობა არ იძლევა ოპტიმიზმის საფუძველს. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ დღევანდელი მსოფლიო კონფლიქტებს დიფერენციაციას უკე-

თებს „პირველხარისხოვან" და „მეორეხარისხოვან" კონფლიქტებად". მინისტრს მხედველობაში ჰქონდა იმჟამად ნატოს სამხედრო აქცია კოსოვოში, იუგოსლავიაში, როცა ეთნიკური კონფლიქტის გადასაჭრელად გამოიყენეს საერთაშორისო თანამეგობრობის შეიარაღებული ძალები.

უშიშროების საბჭომ 1999 წლის 28 იანვარს კვლავ, უკვე მერამდენედ, მიიღო რეზოლუცია აფხაზეთის კონფლიქტთან დაკავშირებით: „ორივე მხარემ გააღრმავოს გაეროს ეგიდით წარმოებულ სამშვიდობო პროცესში მონაწილეობა, განაგრძონ დიალოგისაკენ სწრაფვა და დაიწყოს ეს ყველა დონეზე". უშიშროების საბჭო „...მოითხოვს ორივე მხარისაგან გადაუდებელ და გადამჭრელი ზომების განხორციელებას", – ნათქვამი იყო ახალ რეზოლუციაში[16].

პარალელურად მიმდინარეობდა შიდა ქართლში, ცხინვალის რეგიონში, არსებული კონფლიქტის დარეგულირება. დაკონსერვებული კონფლიქტი შედარებით უწყინარი ჩანდა, მას აკონტროლებდა ეუთოს დამკვირვებლების ჯგუფი, ევროკავშირი აქტიურად ცდილობდა კონფლიქტის ყოველმხრივ მოწესრიგებას. მოსახლეობის სიმშვიდეს იცავდა შერეული სამშვიდობო ძალები (საქართველოს-ოსეთის-რუსეთის სამხედრო ნაწილების სპეცკონტინგენტი). გარკვეული პოლიტიკური შედეგები ჰქონდა ე. შევარდნაძის პერიოდულ შეხვედრებს ცხინვალის დე-ფაქტო ხელისუფლებასთან ლიკანში (1996 წ.), ჯავაში (1998 წ.). ასეთი შეხვედრები ზრდიდნენ ნდობის ფაქტორს, მაგრამ ვერ ხერხდებოდა კონფლიქტის ყოველმხრივი დარეგულირება, რეგიონის პოლიტიკური სტატუსის განსაზღვრა ერთიანი საქართველოს შემადგენლობაში.

1996 წლის 16 მაისს მოსკოვში ხელი მოეწერა მემორანდუმს ქართულ და ოსურ მხარეებს შორის უშიშროების უზრუნველყოფისა და ურთიერთნდობის პრინციპების შესახებ. გარკვეულ იმედებს წარმოშობდა ჩრ. ოსეთის – ალანიას პრეზიდენტების (ჯერ ა. გალაზოვის, შემდეგ ალ. ზასოხოვის) საშუამავლო საქმიანობა დაპირისპირებულ მხარეებს შორის ურთიერთგაგების მისაღწევად. ყველაფერმა ამან გარკვეული პოლიტიკური სტაბილიზაციისათვის პირობები შექმნა, რიგითი მოქალაქის ცხოვრება შედარებით მშვიდი გახადა.

საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის ეროვნული ამოცანა ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების

გამო ჭიანურდებოდა. რუსეთი სულ უფრო აშკარად ავლენდა თავის ნეგატიურ დამოკიდებულებას საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის საკითხისადმი. ეს ტენდენცია კიდევ უფრო გაზარდა დასავლეთის ნავთობკომპანიების აქტივიზაციამ. მათ პერსპექტიულად ჩათვალეს კასპიის მნიშვნელოვანი ნავთობისა და გაზსადენების საქართველოს ტერიტორიაზე გატარება, რამაც შეაშფოთა რუსეთის ოფიციალური სტრუქტურები – გაჩნდა სერიოზული საფრთხე ამიერკავკასიაში რუსეთის პოლიტიკურთან ერთად, ეკონომიკური ინტერესების შეზღუდვისა. 1999 წელს რუსეთში ხელისუფლება შეიცვალა: „დემოკრატი" ბ. ელცინის შემდეგ „დერჟავნიკი" ვ. პუტინის მოსვლამ კიდევ უფრო გააუარესა რუსეთ-საქართველოს ისედაც დაძაბული პოლიტიკური ურთიერთობა და აფხაზებს აღუძრა იმედი რუსეთის ფედერაციიში გაერთიანების შესაძლებლობისა.

უკვე აშკარა გახდა, რომ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის მიღწევისათვის უშედეგოდ მიმდინარე ბრძოლა მხოლოდ მაშინ დასრულდება წარმატებით, როცა ეკონომიკურად ძლიერი ქვეყანა უნარიანად გამოიყენებს თავისი საზღვარგარეთელი მეგობრების უამრავ პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ დახმარებას და მოახერხებს კანონიერი საშუალებებით თავისი ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას.

§4. მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა

ისტორიული ქარტეხილებით გამოწვეული მთელი სიმძიმე საქართველოს მწარმოებელ მოსახლეობას დაატყდა თავს. მსოფლიოს მეორე ზესახელმწიფოს – საბჭოთა კავშირის კვდომა, რა თქმა უნდა, გამოიწვევდა და გამოიწვია კიდეც წარმოუდგენელი სოციალური დაძაბულობა, მოსახლეობის ტოტალური გაღატაკება, მისი დიდი უმეტესობის ცხოვრების დონის კატასტროფული დაცემა. ამას ჰქონდა როგორც ობიექტური, ისე სუბიექტური მიზეზები – ერთი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის ახლით შეცვლა მუდამ სოციალურ კატაკლიზმებთან არის დაკავშირებული, მით უფრო თუ

მას თან სდევს სამოქალაქო ომი, წარმოუდგენელი კორუფცია, მმართველი ფენის უპასუხისმგებლობა და უუნარობა შედარებით ადვილად და უმტკივნეულოდ დაძლიოს არსებული სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. საქართველოში ყველაფერი გაკეთდა (შეგნებით თუ შეუგნებლად) იმისათვის, რომ მისი მწარმოებელი მოსახლეობა გაღატაკებულიყო.

საქართველოს მოსახლეობა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, საბჭოთა კავშირში ცხოვრების საერთო დონით, ლეგალური თუ არალეგალური შემოსავლებით ერთ-ერთ პირველ ადგილზე იყო. ამაზე მიუთითებდნენ მისი ფულადი ანაბრების რაოდენობის ზრდის მაჩვენებლებიც. ბ. ელცინის მიერ 1992 წელს განხორციელებულმა ფასების ლიბერალიზაციამ კიდევ უფრო გააუფასურა ფული, საქართველოს ბანკებში აკუმულირებული მილიარდობით საბჭოთა მანეთი ჯერ გაყინეს, თანამდებობის პირებმა ამის საშუალებით უკანონო ფინანსური ოპერაციებიც განახორციელეს და ხელში ჩაიგდეს უზარმაზარი ქონება. მოსახლეობამ დაკარგა მატერიალური არსებობის მთავარი საშუალება.

საქართველოს ახალი ხელისუფლება (პრემიერ-მინისტრი თ. სიგუა) ვარაუდობდა, რომ მოსახლეობას სოციალურ მდგომარეობას შეუმსუბუქებდა, თუ სახელმწიფოს კუთვნილ საცხოვრებელ ფართს პრივატიზაციით გადასცემდა დამქირავებელს, ხოლო სოფლად მცხოვრებ მოსახლეობას კერძო საკუთრებაში მისცემდა მიწებს. ქალაქებში კომუნალურ მფლობელობაში არსებული საცხოვრებელი ბინების დიდი უმეტესობა კერძო საკუთრებაში გადავიდა.

რუსული რუბლის ზონიდან საქართველოს (და სხვა ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების) შეუთანხმებელმა გამოდევნამ საქართველოს როგორც ცენტრალური ხელისუფლება, ისე რიგითი მოქალაქეები უდიდესი პრობლემების წინაშე დააყენა. საქართველოს ხელისუფლება იძულებული გახდა ახალი ფულის ნიშანი – კუპონი შემოეღო. 1993 წლის აპრილში კუპონი გამოცხადდა ერთადერთ საგადამხდელო საშუალებად. მისი ნომინალი იყო 1 კუპონი – 1 რუსული რუბლი. მაგრამ კუპონი არაფრით იყო გამაგრებული, ამიტომ ძალიან მალე დაიწყო მისი გაუფასურება. რეალური საგადამხდლო საშუალება კვლავ იყო რუსული რუბლი, ხოლო დაგროვებისა – ამერიკული დოლარი. უცხოური ვალუტის შესაძენად ქალაქების მო-

სახლეობა იძულებული გახდა „შავ ბაზარზე" გაეტანა ოჯახში არსებული ანტიკვარული ნივთები, ოქრო-ვერცხლი. საქართველოში არნახულ მასშტაბებს მიაღწია ძვირფასი ნივთებითა და ძვირფასი ლითონებით სპეკულაციამ.

ტრადიციული ეკონომიკური კავშირების შეწყვეტის შემდეგ საქართველო რეალურად დადგა შიმშილის წინაშე. ამ ვითარებას აძლიერებდა პოლიტიკური დაპირისპირებაც, პოლიტიკური და სამხედრო ფორმირებების მოქმედება დასავლეთ საქართველოში, რკინიგზების გადაკეტვა, აღმოსავლეთ საქართველოსათვის განკუთვნილი ტვირთების დატაცება. თბილისი, რუსთავი, ქუთაისი, იმერეთისა და აღმოსავლეთ საქართველოს სამრეწველო ქალაქები აღარ მარაგდებოდნენ აუცილებელი სურსათ-სანოვაგით. პურზე გრძელი რიგები საქართველოს ქალაქების დამახასიათებელი ნიშანი გახდა, მოსახლეობა პურის მაღაზიებთან ათენებდა.

ენერგოკრიზისის გამო საქართველოს ქალაქები და სოფლები წყვდიადში ჩაიძირა. სინათლის ხშირმა გამორთვებმა, ტრადიციული ცენტრალიზებული გათბობის სისტემების მოშლამ საქართველოს მოსახლეობის დიდი უმეტესობა გათბობისა და განათების გარეშე დატოვა.

ხელფასმა დაკარგა თავისი დანიშნულება – ის ოდნავადაც არ აკმაყოფილებდა არათუ ოჯახის, არამედ ინდივიდის ელემენტარულ მოთხოვნილებებს. იყო შემთხვევები, როცა ხელფასი კილოგრამი კარტოფილის შესაძენადაც არ კმაროდა. სახელმწიფოს კუთვნილ მაღაზიებში არაფერი იშოვებოდა, კომერციული სტრუქტურები და გლეხური ბაზრები რუსულ რუბლზე ვაჭრობდნენ. ხელისუფლებამ მოახერხა ის, რომ სახელმწიფო მაღაზიებში პურის შეძენა კუპონებზე შეიძლებოდა. პურის ქარხნებთან უზარმაზარი რიგები ზოგჯერ მღელვარებაში გადაიზრდებოდა.

სოციალურმა კრიზისმა მოიცვა საქართველოს სოფელი. კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების რღვევამ „კოლმეურნე გლეხი" – „მესაკუთრე გლეხად" აქცია. მაგრამ მას არ ჰქონდა საწყისი კაპიტალი, რომ მეურნეობა განევითარებინა, გამოეყენებინა ტექნიკა, უახლესი აგრო-ტექნოლოგია. ქართული სოფელი ფულის ნიშნების გარეშე დარჩა. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეექმნა დასავლეთ საქართველოს გლეხებს (გურია, სამეგრელო). ჩაისა და ციტრუსებ-

ზე მოთხოვნილება შემცირდა რუსეთის ბაზრების დაკარგვის გამო.

საბჭოთა სოციალურ-პოლიტიკური სისტემების მოშლამ, ახალი ხელისუფლების უნიათობამ, სამართლებრივი ვაკუუმის შექმნამ, სამართალდამცავი ორგანოების უმოქმედობამ გააძლიერა კრიმინალური სამყარო. ქალაქებსა და რაიონებში აულაგმავად დათარეშობდნენ სხვადასხვა „საძმოები", კრიმინალური ბანდები და ატერორებდნენ მოსახლეობას. ოპოზიციური პარტიები ამტკიცებდნენ, რომ თანდათან ჩამოყალიბდა პოლიციასა და სამართალდამრღვევებს შორის ფარული კავშირი. განუკითხაობის სინდრომმა ბევრ სოფელსა და რაიონში ააღორძინა კრიმინალების წინააღმდეგ მიმართული ლინჩის სასამართლო – ჩაქოლვა.

თავის გადასარჩენად საქართველოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი საზღვარგარეთ წავიდა სამუშაოდ. ქართველებთან ერთად ესენი იყვნენ ძირითადად რუსები, სომხები, ოსები, ე. წ. „რუსულენოვანი მოსახლეობა". გაძლიერდა მიგრაცია ქართველ ებრაელებში, ბერძნებში: ისინი თავის ისტორიულ სამშობლოს უბრუნდებოდნენ. ოფიციალური მონაცემებით 1991-2000 წლებში საქართველო 240 ათასამდე კაცმა დატოვა. არაოფიციალური სტატისტიკით ვარაუდობდნენ მილიონამდე ემიგრანტს. მიგრაციის ძირითადი მიმართულებები იყო: აშშ, რუსეთი, თურქეთი, საბერძნეთი, ისრაელი. საქართველოდან ემიგრირებული მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა ეწეოდა ისეთ საქმიანობას, რასაც სამშობლოში არც კი იკადრებდა. გავრცელდა ტრეფიკინგი. ემიგრანტები სამშობლოში სისტემატურად აგზავნიდნენ მყარი ვალუტის განსაზღვრულ ოდენობას, რაც დაძაბულ სოციალურ ფონს ასუსტებდა.

ეკონომიკური კოლაფსის პირობებში საზოგადოების უზნეო ნაწილი იოლი გამდიდრების მისაღწევად ეწეოდნენ კრიმინალურ ბიზნესს: თანდათან ჩამოყალიბდა ნარკობიზნესიც. სოციალური პრობლემები, სოციალური უპერსპექტივობა ახალგაზრდობის ერთ ჯგუფს ნარკოტიკების ხმარებისაკენ უბიძგებდა. 1996 წლისათვის საქართველოში ოფიციალურად რეგისტრირებული იყო 5000 ნარკომანი, ვარაუდობდნენ, რომ რესპუბლიკაში 100 000 ნარკომანი იყო.

პოლიტიკურმა დაპირისპირებამ, სამოქალაქო ომმა გამოიწვია საქართველოში ლტოლვილი მოსახლეობის გაჩენა – აფხაზეთიდან, შიდა ქართლიდან ასი ათასობით ლტოლვილის მიღება-განთავსება უდიდეს პრობლემებთან იყო დაკავშირებული. ამ საქმის მოსაწესრიგებლად შეიქმნა ლტოლვილთა და განსახლების სპეციალური სამინისტრო, რომელიც შეძლების ფარგლებში აბინავებდა, საჭირო საცხოვრებელი მინიმუმით უზრუნველყოფდა უაღრესად შეჭირვებულ მოსახლეობას. ლტოლვილთა უზარმაზარი არმიის დასაქმება ფაქტობრივად შეუძლებელი გახდა ეკონომიკური კოლაფსის გამო. ამიტომაც ლტოლვილთა დიდი უმრავლესობა მოედო ქუჩას – თავის მეწვრილმანეობით, სურსათ-სანოვაგისა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის რეალიზაციით ირჩენდა. ქუჩაში გამოტანილი სავაჭრო ფარდულები საოცრად ამახინჯებდნენ ქალაქების, განსაკუთრებით თბილისის იერსახეს, ვრცელდებოდა წარმოუდგენელი ანტისანიტარია.

საქართველოს მეგობარი ქვეყნები (აშშ, თურქეთი, გერმანია, საფრანგეთი, იტალია) ხედავდნენ რთულ სოციალურ ფონს, რაც შეიქმნა საქართველოში პოლიტიკური დაპირისპირებულობისა და სამოქალაქო ომის შემდეგ. ამერიკის შეერთებული შტატებისა და სხვა სახელმწიფოების შესაბამისი ორგანიზაციები საქართველოს დამოუკიდებლობის განმტკიცებისთანავე უანგარო დახმარებას უწევდნენ საქართველოს შეჭირვებულ მოსახლეობას.

საქართველოში სამოქალაქო ომის დამთავრებისთანავე დაიწყო ეკონომიკური რეფორმები. ამან დაბადა სოციალური პრობლემების თანდათან გადაწყვეტის იმედი. ახალი კონვერტირებული ვალუტის – ლარის შემოღებამ ეკონომიკური განვითარებისათვის უკეთესი პირობები შექმნა.

პირველ ყოვლისა, სახელმწიფო შეეცადა ხელფასების, პენსიებისა და სხვა სარგოების მოწესრიგებას. დაიწყეს მისი მყარი ვალუტით – ლარით გაცემა. 1995 წელს საშუალო ხელფასი 13,6 ლარი იყო (დაახლოებით 10 აშშ დოლარი), განსაკუთრებით მცირე იყო ხელფასები სოფლის მეურნეობაში (4,6 ლარი), ჯანდაცვის სისტემაში (5,5 ლარი), განათლებაში (7 ლარი), ხელოვნებისა და კულტურის დაწესებულებებში (4-5 ლარი).

თანდათან დაიწყო ხელფასის მატებაც. 1996 წელს მან უკვე 29 ლარი შეადგინა. მაგრამ იმ წელს საარსებო მინიმუმი

ქვეყანაში უდრიდა 110 ლარს. შემდეგ წლებში გრძელდებოდა ხელფასის გეგმური მატება – 1997 წელს მან უკვე შეადგინა საშუალოდ 42,5 ლარი[17], მაგრამ 1998 წლის ლარის დევალვაციამ, მწვავე საბიუჯეტო კრიზისებმა, ბიუჯეტის სეკვესტრმა, ხელფასებისა და პენსიების დაგვიანებებმა, რეალური ხელფასი $^1/_3$ შეამცირა და მისი ნომინალური მატება ეკონომიკურ ეფექტს აღარ იძლეოდა.

1996 წელს საქართველოში სახელმწიფო პენსიას იღებდა 1 022 ათასი კაცი (საქართველოს მთელი მოსახლეობა იყო 5 416 ათასი კაცი), 2000 წლისათვის პენსიას იღებდა დაახლოებით 900 ათასი კაცი[18]. ეკონომიკური კოლაფსის, მრეწველობის გაუმართავი მუშაობის, სოციალური ანარიცხის გადარიცხვებში სისტემატური შეფერხებების, ბიუჯეტის პერმანენტული შეუსრულებლობის, სეკვესტრების, უპასუხისმგებლო პირების გულგრილობის, ზოგჯერ დანაშაულებრივი ქმედებების გამო პენსიებისა და სარგოების გაცემა ჭიანურდებოდა. საქართველოში საშუალო პენსია იყო: 1996 წელს 10,2 ლარი, 2000 წელს – 14 ლარი[19].

მოსახლეობის გაღატაკების პერმანენტული პროცესის შეჩერება ვერ ხდებოდა: უმუშევრობა, საწარმოო-დაწესებულებების ხანგძლივი გაჩერება, მუშა-ხელზე მოთხოვნილების კატასტროფული შემცირება იწვევდა რთულ სოციალურ პრობლემებს: დაიწყო სოციალური დეკლასირების პროცესი, ფარული და აშკარა უმუშევრობა. თუ 1990 წელს ეკონომიკაში დასაქმებულები შეადგენდნენ 2 763 ათას კაცს, 1995 წელს მხოლოდ 1 730 ათას კაცს. 1997 წელს შეიმჩნევა მკვეთრი ზრდა – დასაქმებულთა რაოდენობამ შეადგინა 2 233 ათასი კაცი, ხოლო მომდევნო წლებში კვლავ საგრძნობი დაცემაა – 1998 წელს ეკონომიკაში დასაქმებულია 1731 ათასი კაცი, 2000 წელს – 1 748 ათასი კაცი[20]. პრეზიდენტისა და მისი პარტიის – „მოქალაქეთა კავშირის" დაპირება – „1 000 000 სამუშაო ადგილი" დაპირებად დარჩა.

აშკარაა, რომ დაახლოებით მილიონი კაცი ამოვარდა ეკონომიკაში ჩაბმული მოსახლეობის რიგებიდან. ისინი თვითონ ეძებდნენ საშუალებებს საკუთარი თავის გადასარჩენად. განსაკუთრებით გაიზარდა მომსახურების სფერო – საბითუმო და საცალო ვაჭრობაში, ავტომობილების, მოტოციკლეტების, საყოფაცხოვრებო საქონლის და პირადი სარგებლობის ნივ-

თების რემონტით დაკავებული იყო: 1998 წელს – 159 ათასი კაცი, 2000 წელს – 174 ათასი კაცი[21].

საბჭოთა პერიოდში პრიორიტეტულმა ეკონომიკურმა დარგებმა (შავი და ფერადი მეტალურგია, მსუბუქი მრეწველობა, ენერგეტიკა, სამთომომპოვებელი მრეწველობა და სხვ.) დაკარგეს კვალიფიციური კადრების დიდი ნაწილი: სამთომომპოვებელ მრეწველობასა და კარიერების დამუშავებაში 1998 წელს მხოლოდ 5,9 ათასი კაცი იყო დასაქმებული, 2000 წელს – 6,3 ათასი კაცი. გადამამუშავებელ მრეწველობაში 1998 წელს მუშაობდა 121,2 ათასი კაცი, 2000 – 103,9 ათასი კაცი. რაც ყველაზე შემაშფოთებელია – საგრძნობი იყო კლება განათლების სფეროში დასაქმებულთა რაოდენობაში: 1998 წელს დასაქმებული იყო 144,4 ათასი კაცი, 2000 წელს – 114,2 ათასი კაცი[22].

განსაკუთრებით პრესტიჟული გახდა მამაკაცებისათვის მიკროავტობუსების მძღოლობა, საუწყებო და სახელმწიფო დაცვის სისტემა, პოლიციის აპარატში მუშაობა, რესტორნებისა და კაფე-სასაუზმეების მომსახურება და ა. შ.

საქართველოში, სადაც ტრადიციულად უაღრესად დიდი იყო ლტოლვა მეცნიერების, განათლებისაკენ, ძლიერ შემცირდა განათლებისა და მეცნიერების დაფინანსება, რამაც პერსპექტიულ ახალგაზრდებს გული აუცრუა მეცნიერებაზე. ხელისუფლების უყურადღებობის გამო განათლებამ დაკარგა პრესტიჟი. ნიჭიერი ახალგაზრდები სწავლის გასაგრძელებლად საზღვარგარეთ მიდიოდნენ – ეს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიღწევა იყო ახალი ცხოვრების, მაგრამ ამასაც, უფრო ხშირად, პრივილეგირებული ფენების წარმომადგენლები ახერეხებდნენ.

სამაგიეროდ სწრაფად დაიწყო ფინანსური ოლიგარქიის ფორმირება. ყოველწლიურად იზრდება ქონებრივი დიფერენციაცია საზოგადოების მქონებელ და უქონელ ფენებს შორის. წარმოიშვნენ ადამიანები (სახელმწიფო ჩინოვნიკები, დეპუტატები, მსხვილი ბიზნესმენები, ბანკირები და ა. შ.), რომლებიც ფარულ თუ აშკარა ბიზნესის წყალობით მილიონიან ქონებას ფლობენ, იშენებენ პატარა სასახლეებსა და ფეშენებელურ აგარაკებს. კორუფციის მასშტაბების ზრდასთან ერთად იზრდება მოსახლეობის შეძლებული ფენა.

თბილისში და საქართველოს დიდ ქალაქებში ასეთი მდიდარი ადამიანებისათვის იქმნება ევროკლასის სუპერმარკეტები, გასართობი სახლები, კაზინოებიც კი. საქართველოში მაღაზიები სავსე იყო განსაცვიფრებელი საზღვარგარეთული სამრეწველო საქონლით, მაგრამ საქართველოს რიგით მოქალაქეს მისი შეძენის შესაძლებლობა არ ჰქონდა.

საქართველოს მოსახლეობის ნახევარზე მეტი ოფიციალური სტატისტიკით სიღარიბის ზღვარს მიღმა ცხოვრობს, იძულებულია რამდენიმე სამსახურში იმუშაოს, რომ ოჯახი გამოკვებოს. სოციალური სტრესის, არაკალორიული კვების, ყოფითი პრობლემების გამო შეირყა მოსახლეობის ჯანმრთელობა, კვლავ გავრცელდა ისეთი სნეულობანი, რომლებიც დიდი ხანია ისტორიას ჩაბარდნენ (ტუბერკულიოზი, ვენერიული დაავადებები და სხვ.). იმატა სიკვდილიანობამ – 1997 წელს ყოველ ათას კაცზე გარდაცვალების მაჩვენებელმა შეადგინა 37,7; 2000 წელს – 41,3. ეს სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს შორის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი იყო. დაიწყო მოსახლეობის დეპოპულაციის პროცესი: 2000 წელს დაიბადა 40,4 ათასი კაცი, გარდაიცვალა 41,3 ათასი კაცი[23].

ვერ ჩამოყალიბდა საშუალო ფენა: ინტელიგენცია, როგორც სამეცნიერო, ისე დარგობრივი, რომელიც მხოლოდ ხელფასზე ცხოვრობდა, ღირსეულ ცხოვრებას ვერ ახერხებდა, მან დაკარგა ის სოციალური სიკეთეებიც კი, რაც ადრე არსებობდა: შედარებით ღირსეული ხელფასი, ანაზღაურებადი შვებულება, უფასო და შეღავათიანი სამედიცინო მომსახურება, სანატორიუმებით, დასასვენებელი სახლებით, პიონერთა ბანაკებით უფასო და შეღავათით სარგებლობა და ა. შ. პრეზიდენტ ე. შევარდნაძის დაპირება – 2000 წელს საქართველოში საშუალო ხელფასი 300 ლარი, ხოლო საბიუჯეტო ორგანიზაციებში 250 ლარი იქნებოდა – სოციალურ ილუზიად დარჩა. 2000 წელს საშუალო ხელფასი 36,6 აშშ დოლარის ეკვივალენტი იყო (აზერბაიჯანში – 49,5, სომხეთში – 42,1 დოლარი)[24].

საქართველოს მოსახლეობა ყველა სიძნელეს, გაჭირვებას იტანს იმ მაღალი შეგნებით და იმედით, რომ დამოუკიდებელი, სუვერენული საქართველო გარკვეულ პერიოდში შეძლებს მობილიზებას და ქვეყანა კვლავ დაიბრუნებს ეკონომიკურ კეთილდღეობასა და ნათელ სოციალურ პერსპექტივას.

§5. საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა

ეკონომიკური სტაგნაცია საქართველოში უკვე 1989 წლის 9 აპრილის შემდეგ დაიწყო. ზ. გამსახურდიას მმართველობის პერიოდში ის კიდევ უფრო გაღრმავდა, ხოლო თბილისისა და აფხაზეთის ომის, სამოქალაქო დაპირისპირების პერიოდში ნამდვილ ეკონომიკურ კოლაფსში გადაიზარდა. საბჭოთა, ფაქტობრივად, უნიტარული ეკონომიკური სისტემის რღვევამ უმძიმესი ეკონომიკური პრობლემები წარმოაჩინა, რომელთა გადაჭრა მშვიდობის პერიოდშიც კი ძნელი იქნებოდა.

ეკონომიკურ კატასტროფას თავისი ობიექტური საფუძვლებიც ჰქონდა: საქართველოს ეკონომიკა მრავალი ხილული და უხილავი ძაფებით მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ერთიან საკავშირო სამრეწველო თუ აგრარულ კომპლექსებთან: იქიდან შემოდიოდა ნედლეული და სათადარიგო ნაწილების უდიდესი ნაწილი, საქართველოს სამრეწველო თუ სასოფლო პროდუქციის ძირითადი ბაზარიც – საბჭოთა კავშირი იყო. მართალია, საქართველოში დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობის მადნეულის რამდენიმე საბადო (ჭიათურის მანგანუმი, ტყიბულის ქვანახშირი, მადნეულის სპილენძი, რაჭის დარიშხანი და ა. შ.) იყო, არსებობდა ნავთობის ამოღების, ოქროს მოპოვების, ბეტონიტური თიხების გადამუშავებისა და სხვა წიაღისეულის ექსპლოატაციის შესაძლებლობებიც, იყო უამრავი საშუალო და წვრილი საწარმო, ადგილობრივი მნიშვნელობის ობიექტი, მაგრამ ბევრი მათგანის ეკონომიკური მიზანშეწონილობა საბაზრო ურთიერთობის პირობებში ეჭვის ქვეშ დადგა, რადგან საბჭოთა პერიოდშიც ისინი დოტაციური საწარმოები იყვნენ და მათი მთავარი დანიშნულება იყო არა მაღალხარისხოვანი პროდუქციის წარმოება, რენტაბელობა, მოგება, არამედ რიგითი ადამიანების დასაქმება.

ეკონომიკური ცხოვრების გაჯანსაღების საკითხი საქართველოს ხელისუფლების წინაშე დადგა სამოქალაქო ომის დასრულებისთანავე. საქართველოს პარლამენტსა და მთავრობაში რადიკალური ეკონომიკური რეფორმის დაუყოვნებლივ განხორციელებას ბევრი მოითხოვდა. სახელმწიფოს მეთაური ე. შევარდნაძე იმჟამად მხარს უჭერდა რადიკალურ ეკონომიკურ რეფორმას.

საქართველოს სახელმწიფო მეთაურის ბრძანებით დამუშავდა და 1994 წლის 7 თებერვალს ხელი მოეწერა ბრძანებულებას „საქართველოს რესპუბლიკის ანტიკრიზისული პროგრამისა და 1994-1995 წლების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ძირითადი პრინციპებისა და პროგნოზების შესახებ"[25]. ბრძანებულების საფუძველზე საქართველოში მოხდა ფასების ლიბერალიზაცია, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის სრულყოფა, დაიწყო სახელმწიფო ქონების პრივატიზაცია, თავისუფალი საშინაო და საგარეო ვაჭრობა და ა. შ.

მნიშვნელოვანი ეკონომიკური რეფორმის რეალიზაცია საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციების დაუხმარებლად შეუძლებელი იყო. წარმატებით დაგვირგვინდა საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციებთან (მსოფლიო ბანკი, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და ა. შ.) მოლაპარაკება. საქართველოს მთავრობამ მიიღო მსოფლიო ბანკის ხელმძღვანელობის ყველა წინადადება და მათი დახმარებით შემუშავდა მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის გრძელვადიანი პროგრამა.

პირველ რიგში საფინანსო სისტემის მოწესრიგებას მიაქციეს ყურადღება – შემუშავდა ადგილობრივი ვალუტის – კუპონის განმტკიცების რადიკალური ღონისძიებები. სახელმწიფო მეთაურთან შეიქმნა საგანგებო ეკონომიკური საბჭო, რომლის მიზანი იყო ეკონომიკური სტაგნაციიდან გამოსვლის ოპტიმალური გზების ძიება.

1994 წლის მარტში დაიწყო ეკონომიკური რეფორმების ფორსირებული განხორციელება. ეს პოლიტიკა მოეწონა სავალუტო ფონდის ხელმძღვანელობას და ე. შევარდნაძესთან შეხვედრისას მისმა წარმომადგენელმა სრული მხარდაჭერა და დროული დაფინანსება აღუთქვა.

1994 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში საქართველოს ეკონომიკაში მდგომარეობა ისეთი მძიმე შეიქმნა, რომ სახელმწიფოს არ ჰქონდა შესაძლებლობა გაესტუმრებინა კუპონების ბეჭდვის ხარჯიც კი. საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციები მოითხოვდნენ ნაკისრი რადიკალური გარადაქმნების დაწყებას: სახელმწიფო ქონების პრივატიზაციას, ფასების გათავისუფლებას, საგადასახადო სისტემის მოწესრიგებას, კერძო სექტორის მნიშვნელობის განმტკიცებას, მესაკუთრეთა ფენის ფორმირების პროცესისათვის ხელის შეწყობას.

პირველ რიგში შეწყდა პურზე სახელმწიფო დოტაცია, რამაც ცოტა გააუმჯობესა ეკონომიკური ვითარება – შეჩერდა ჰიპერინფლაცია. კუპონის კურსი სტაბილური გახდა (1 აშშ დოლარი – 1 350000 კუპონი). ემზადებოდნენ ახალი ეროვნული ვალუტის (ლარის) მიმოქცევაში გასაშვებად. რადიკალური ეკონომიკური რეფორმებით დაიმედებულმა საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციებმა გადაწყვიტეს ეროვნული ვალუტის – ლარის სტაბილიზაციისათვის განსაზღვრული დახმარების პირველი ტრანშის გადმორიცხვა.

ახალი ვალუტის – ლარის დამკვიდრება უდიდესი ეკონომიკური ღონისძიება იყო, რომელიც 1995 წელს საქართველოს ახალგაზრდა სახელმწიფო ბანკმა წარმატებით განახორციელა. მისი კურსი უცხოეთის ვალუტაზე იყო მტკიცე: 1 აშშ დოლარი უდრიდა 1,35 ლარს. ძალიან მალე ეროვნული ვალუტა კიდევ უფრო განმტკიცდა. მიმოქცევაში ადრეარსებული ფულის ნიშნები (კუპონები, რუსული რუბლი) დროულად ამოიღეს. შეიძლება ითქვას, რომ ფინანსური რეფორმა ყველაზე წარმატებული ეკონომიკური ღონისძიება იყო საქართველოში.

გადაწყდა სახელმწიფო ქონების ვაუჩერიზაციაც – გაირკვა საქართველოს მოქალაქის ინდივიდუალური წილი სახელმწიფო ქონებაში. გაიცა 5 მილიონი ვაუჩერი, რომლის მინიმალური ღირებულება იყო 30 ამერიკული დოლარი. მაგრამ მოსახლეობის გაუსაძლისი ეკონომიკური მდგომარეობის გამო, მაფიოზური სტრუქტურების ძალისხმევის შედეგად, მოხდა ბაზარზე მათი ნომინალური კურსის მკვეთრი დაცემა – მოსახლეობა 1 ვაუჩერს 5 ლარად ჰყიდდა. ამან გამოიწვია ის, რომ ვაუჩერების უდიდესი ნაწილი ხელში ჩაიგდეს სპეკულანტებმა, მაფიოზურმა კლანებმა, რის შედეგად მათ აუქციონებზე ადვილად შეიძინეს მნიშვნელოვანი სახელმწიფო ქონება. უპირატესად ასე შეიქმნა საქართველოში ოლიგარქია.

რა თქმა უნდა, საბაზრო ეკონომიკის პირობებში მნიშვნელოვანი იყო მესაკუთრეთა ფენის შექმნა და მისი წახალისება: უკვე 1996 წლის ოქტომბრისათვის საქართველოში კერძო საკუთრების ხვედრითმა წილმა შეადგინა 67-70%. პრივატიზებული იყო სამრეწველო საწარმოების 55%, ვაჭრობისა და საყოფაცხოვრებო მომსახურების საწარმოთა 90%, საავტომობილო ტრანსპორტის 98%. სწრაფი ტემპით იქმნებოდა სააქციო საზოგადოებები (ზოგიერთი მათგანი მხოლოდ ქალალ-

დზე). მათ გამოუშვეს 513,12 მილიონი აშშ დოლარის ღირებულების აქცია. სახელმწიფო ქონების პრივატიზაციით, როგორც ოფიციალურად ამტკიცებდნენ, მოხდა 336,11 მილიონი დოლარის მობილიზაცია[26]. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ეს პროცესები დაკავშირებული იყო კანონდარღვევებთან, ფარულ გარიგებებთან, უღირს საქციელთან, რომლის მიზანი იყო სწრაფი გამდიდრება. ამ საქმეში განსაკუთრებით აქტიურობდა სახელმწიფო ბიუროკრატიის ზოგიერთი წარმომადგენელი, დეპუტატებიც კი.

ეკონომიკური რეფორმების პირველ ეტაპზე განსაკუთრებით აქტიურობდა საბანკო კაპიტალი. შეიქმნა უამრავი კერძო ბანკი, რომლებიც მოსახლეობას უზარმაზარ მოგებას პირდებოდნენ. უკიდურესად შეჭირვებული მოსახლეობა უკანასკნელ დანაზოგსაც კი ამ ბანკებში ათავსებდა, რომ თავი გადაერჩინა უმძიმესი სიდუხჭირისაგან. ასეთი ბანკები კი ძალიან მალე ან კოტრდებოდნენ, ან მათი დამფუძნებლები საეჭვოდ უჩინარდებოდნენ და მეანაბრეების ქონებას ითვისებდნენ.

1997 წლის 19 მაისს პრეზიდენტის განკარგულებით დაიწყო ეკონომიკური რეფორმების გაღრმავების ღონისძიებები. 1995 წელს, როგორც ხელისუფლება ამტკიცებდა, მოხერხდა ეკონომიკის დაქვეითების პროცესის შეჩერება, ხოლო 1996 წლიდან – ყველა მიმართულებით შეიმჩნეოდა ნელი წინსვლა. გაიზარდა მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მაჩვენებლები. მთლიანი შიდა პროდუქციის ზრდამ ქვეყანაში 11 პროცენტი შეადგინა. მაგრამ ეს ზრდა მოსახლეობისათვის შესამჩნევი არ იყო კორუფციის წარმოუდგენელი ზრდისა და ბიუროკრატთა თვითნებობის გამო.

საქართველოსათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა „ტრანსკავკასიის სატრანსპორტო დერეფნის" იდეის რეალიზაციას. საქართველოს სატრანსპორტო შესაძლებლობები: რკინიგზები, მნიშვნელოვანი პორტები უნიკალურ ეკონომიკურ პოტენციალს შეიცავდნენ, რაც მაქსიმალურად უნდა გამოეყენებინათ ეროვნული ეკონომიკის ინტერესებისათვის. ძველი „აბრეშუმის გზის" აღორძინების იდეა საქართველოს პრეზიდენტს ეკუთვნოდა და იგი უკვე 1993 წლიდან ინტენსიურად ეწეოდა მის პროპაგანდას საერთაშორისო შესვედრებსა და სამიტებზე. ამ საკითხით საერთაშორისო ორგანიზაციებიც დაინტერესდნენ. ევროკომისიის ინიციატივით შეიქმნა „ტრა-

სეკას" პროგრამა. მარტო ევროკომისიამ საქართველოს სატრანსპორტო არტერიის რეაბილიტაციისათვის დასაწყისშივე გამოჰყო 4 მილიონი დოლარი. ამან მოაწესრიგა ხაშურ-ლიხის, ძირულა-შორაპნის რკინიგზის გადასარბენები, შეიძინეს საჭირო მოწყობილობები და ინვენტარი. დაიწყო ფოთი – ოდესის საბორნე ტერმინალის მშენებლობა.

უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს სასარგებლოდ კასპიის უნიკალური საბადოებიდან ნავთობის ტრანსპორტირების საკითხის გადაწყვეტას. რუსეთის მხრიდან დიდი წინააღმდეგობების მიუხედავად ტრანსპორტირების სამხრეთის მიმართულების პროექტმა გაიმარჯვა. ამ სფეროში აზერბაიჯანის, საქართველოსა და თურქეთის კომერციული სტრუქტურების აქტიური თანამშრომლობა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური შედეგების მომტანი იყო. მით უფრო, რომ მას ყურადღებას არ აკლებდნენ აშშ და დიდი ბრიტანეთის საფინანსო თუ კომერციული სტრუქტურები. ფოთის აკვატორიაში ამერიკული გრანტით (3,6 მილიონი დოლარი) დაიწყო საკონტეინერო ტერმინალის მშენებლობა. თბილისში ხშირად იმყოფებოდა და საქართველოს ხელმძღვანელობასთან სერიოზულ კომერციულ მოლაპარაკებას აწარმოებდა აშშ ცნობილი ნავთობის მწარმოებელი ფირმის „შევრონის" პრეზიდენტი რ. მაცკე. ბათუმში დასრულდა საბორნე გადასასვლელის მშენებლობა. დაიწყო სუფსის ტერმინალის მშენებლობა. ტრანსკავკასიური მილსადენისა და გაზსადენის მშენებლობა საქართველოს ეკონომიკური და პოლიტიკური უსაფრთხოების სერიოზული გარანტი უნდა იყოს. ეს იდეა სისტემატურად იზიდავდა საქართველოში დასავლეთის ინვესტიციებს: 1996 წელს საქართველოს ეკონომიკაში უცხოეთის საფინანსო და სამრეწველო ორგანიზაციებმა ჩადეს 86439 ათასი ლარი, 1998 წელს – 400989 ათასი ლარი[27].

ეკონომიკური ცხოვრების გაჯანსაღებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მის ენერგეტიკულ უსაფრთხოებას. საბჭოთა სინამდვილემ საქართველოს დაუტოვა შედარებით მოწესრიგებული ენერგოსისტემა, არაერთი ელექტროსადგური, მათ შორის უნიკალური ენგურჰესი, თბილისის რაიონული თბოელექტროსადგური, მაგრამ უსახსრობისა და კაპიტალდაბანდებების გარეშე ადგილზე მიმდინარე რემონტის ჩატარება შეუძლებელი გახდა, რაც არსებული სიმძლავრეების უკეთ გა-

მოყენების შესაძლებლობას არ იძლეოდა. დარგში საოცრად განვითარებულმა ფარულმა კორუფციამ, სახელმწიფო სახსრების არნახული მასშტაბებით დატაცებამ, ჩინოვნიკების დანაშაულებრივმა უპასუხისმგებლობამ, უკონტროლობამ დარგი განადგურების პირამდე მიიყვანა. უდიდესი ჰიდრორესურსების მქონე ქვეყანა ჩაბნელებულია: 1995 წელს საქართველოს ენერგოსისტემამ აწარმოა 7 082 მილიონი კვტ ელექტროენერგია, 1999 წელს – 8 118,7 მილიონი კვტ, ხოლო 2000 წელს – 7 446,5 მილიონი კვტ[28]. ელექტროენერგიის ეს რაოდენობა, განსაკუთრებით ზამთრის პერიოდში, არასაკმარისი იყო.

ტყიბულის ქვანახშირის შახტები, რომლებიც საბჭოთა ხელისუფლების ბოლო წლებში უკვე სერიოზულ ინვესტიციებს საჭიროებდნენ, ახალ პერიოდში ხშირად უმოქმედოდ იდგნენ. მეშახტეების ხშირი გაფიცვები კიდევ უფრო ზრდიდა სოციალურ დაძაბულობას ქვეყანაში. მუშების გაფიცვები პერიოდულად სხვა საწარმოებშიც იმართებოდა.

კრიზისული ვითარება იყო მრეწველობის სხვა დარგებში – შავ და ფერად მეტალურგიაში, ქიმიურ მრეწველობაში, მსუბუქსა და გადამამუშავებელ მრეწველობაში. ამას კარგად მიუთითებს სტატისტიკური მაჩვენებელი: თუ 1990 საქართველოში მრეწველობის მოცულობამ შეადგინა 12 063,4 მილიონი საბჭოთა მანეთი, 1995 წელს მრეწველობის საერთო მოცულობამ შეადგინა 523,8 მილიონი ლარი. განხორციელებული მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ღონისძიებებმა, ინვესტიციებმა მრეწველობის განვითარება შესამჩნევი გახადეს – 1996 წელს საერთო მოცულობა უკვე უდრიდა 676,6 ლარს, 1997 წელს – 814,9 მილიონ ლარს[29].

პარალელურად განხორციელდა აგრარული რეფორმა – ერთი ხელის დაკვრით მოისპო საბჭოთა აგრარული სისტემა: კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები დაიშალა. საქართველოს კანონმდებლობით მიწის კერძო საკუთრება დაშვებული გახდა. 1996 წლის 1 ივლისისათვის 953 ათას კომლს უსასყიდლოდ საკუთრებაში გადაეცათ 716,3 ათასი ჰექტარი მიწის ნაკვეთი (საქართველოს ტერიტორიის 10,43 პროცენტი). მიწით დაკმაყოფილდა სოფლად მცხოვრები 627,6 ათასი კომლი. ერთ კომლზე გაიცა 1,03 ჰექტარი მიწა ყიდვა-გაყიდვის უფლებით.

მაგრამ ამ რეფორმას უამრავი ნაკლიც თან ახლდა – იყო დარღვევები მიწების გადანაწილებაში, მიწის ნორმების განსაზღვრაში, კომლების რაოდენობის დადგენაში – ადგილობრივი ჩინოვნიკები (სოფლის გამგებლები) არღვევდნენ კანონს, რაც ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილებას იწვევდა.

ვარაუდობდნენ, რომ კერძო ინიციატივის განვითარება სოფლად ხელს შეუწყობდა სოფლის ეკონომიკურ გაჯანსაღებას, მაგრამ შედეგები ერთობ მოკრძალებული იყო. თუ 1990 წელს საქართველოში ნათესი ფართობები შეადგენდა 701 ათას ჰა, 1996 წელს მისი რაოდენობა შემცირდა 452,8 ათას ჰამდე, შემდგომ წლებში შეიმჩნევა გარკვეული ზრდა, 2000 წელს უკვე ამ მაჩვენებელმა შეადგინა 610,8 ჰექტარი[30]. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო, რომ გლეხი მარტო აღმოჩნდა უამრავ პრობლემასთან, რაც კერძო საკუთრების დამკვიდრებამ გამოიწვია: არ იყო სათანადო სახსრები მიწათსარგებლობის განვითარებისათვის, არსებული ტექნიკა გაიძარცა და მისი დაქირავების შესაძლებლობები გლეხს არ ჰქონდა, პრობლემა გახდა აგრო-ტექნიკური სამუშაოების დროული და სათანადო შესრულება და ა. შ.

საბჭოთა აგრარული ურთიერთობების შეწყვეტამ საქართველოში მწვავედ დააყენა მარცვლეულის, განსაკუთრებით პურეული კულტურების განვითარების საკითხი. აღმოსავლეთ რეგიონში, კახეთში, ქართლში ამ კულტურას უდიდესი ყურადღება მიაქციეს და მოხერხდა მისი დამზადების მოცულობის გაზრდა: თუ 1990 წელს საქართველოში მარცვლეული და მარცვლეულპარკოსანი კულტურების მოსავალმა შეადგინა 666,3 ათასი ტონა, 1997 წელს 901,9 ათასი ტონა[31]. შემდგომ წლებში რთული მეტეოროლოგიური პირობების გამო მოსავლიანობა საგრძნობლად შემცირდა და 2000 წელს მან შეადგინა მხოლოდ 420,5 ათასი ტონა. მოსავლიანობის შემცირებას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ კონტრაბანდული ხორბლის შემოტანამ (რაც ობიექტური და სუბიექტური მიზეზებით ვერ აღმოფხრეს) ადგილობრივი ხორბლის წარმოების ეკონომიკური მიზანშეწონილობა ეჭვის ქვეშ დააყენა.

უნდა აღინიშნოს, რომ საგრძნობლად შემცირდა ტრადიციული დარგის – მევენახეობის საჰექტარო მოსავლიანობაც: თუ 1990 წელს საქართველოში მოიკრიფა 691 ათასი ტონა

ყურძენი, 1997 წელს – 309,1 ათასი ტონა, ხოლო 2000 წელს – 210 ათასი ტონა ყურძენი[32].

სერიოზული პრობლემები შეექმნა აგრარულ სექტორს დასავლეთ საქართველოში – უკვე 30-იანი წლებიდან საბჭოთა ბაზრისთვის იყო გათვალისწინებული აქ მოწეული ჩაი, ტექნიკური კულტურები, ციტრუსები. მათი წარმოება ყოველწლიურად იზრდებოდა. საბჭოთა სისტემის კრახმა მათზე მოთხოვნილება მკვეთრად შეამცირა. კოლმეურნეობების დაშლამ, სახელმწიფოს მხრიდან ჩაისა და ციტრუსების პლანტაციების დასამუშავებლად გათვალისწინებული სუბსიდიების შეწყვეტამ ადგილობრივი მწარმოებელი ურთულეს მდგომარეობაში ჩააყენა – ქართულმა ჩაიმ დაკარგა მომხმარებელი როგორც საგარეო, ისე საშინაო ბაზარზე. ქართული ბაზარი გაჯერებული იყო ცეილონისა და ინდოეთის მაღალხარისხოვანი ჩაით, რუსეთი აღარ ყიდულობდა დაბალხარისხიან ქართულ ჩაის, ციტრუსებს. ამან წარმოებაზეც იმოქმედა: თუ 1990 წელს საქართველოში მოიკრიფა 501 ათასი ტონა ჩაი, 1997 წელს მხოლოდ 33,2 ათასი, ხოლო 2000 წელს – 24 ათასი ტონა[33]. ჩაის წარმოების რეაბილიტაციას გარკვეულად შეუწყო ხელი გერმანელი ბიზნესმენის მარტინ ბაუერის საქმიანობამ, რომელმაც დასავლეთ საქართველოს ზოგ რეგიონში ჩაის დამამზადებელ ადგილობრივ საწარმოებში ინვესტირება განახორციელა. თუმცა ის ძირითადად ჩაის ნედლეულს ყიდულობდა და არა მზა ნაწარმს.

კატასტროფულად დაეცა ციტრუსების წარმოება – თუ 1990 წელს საქართველოში მოიკრიფა 283,1 ათასი ტონა ციტრუსი, 1997 წელს 85,1 ათასი ტონა, 2000 წელს – მხოლოდ 40 ათასი ტონა[34]. აშკარა იყო, რომ დასავლეთ საქართველოს აგრარულ სექტორში რადიკალური ცვლილებები უნდა განხორციელებულიყო. მსოფლიო ბაზრის მოთხოვნილების გათვალისწინებით ბევრ რაიონში დაიწყეს თხილის, კივის, ფეიხოას პლანტაციების გაშენება.

შედარებით მაღალი პროდუქტიულობით გამოირჩეოდა საქართველოში მესაქონლეობა: თუ 1990 წელს საქართველოში 1 298,3 მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი იყო, 2000 წელს მისი რიცხვი 1 177,4 ათასს უდრიდა[35]. უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ 2000 წელს მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ძირითადი რაოდენობა (1170,5) ოჯახურ მეურნეობებში იყო თავ-

მოყრილი, რაც უზრუნველყოფდა მათ უკეთეს მოვლას და, აქედან გამომდინარე, უკეთეს პროდუქტიულობას. საქართველოს ბაზარი ძირითადად ადგილობრივი საქონლის ხორცით მარაგდებოდა.

ეკონომიკური რეფორმების საწყის ეტაპზე სიძნელეები გარდუვალი იყო. მაგრამ საქართველოს ხელისუფლება ამაყობდა იმით, რომ მათ ჩინებული პოზიციები ჰქონდათ მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიმართულებით. ოფიციალურ პრესაში ქართული ეკონომიკური რეფორმის „მამები" საუბრობდნენ იმ წარმატებებზე, რომლებსაც საქართველომ მიაღწია; წლიური ეკონომიკური ზრდა – 8-12% იყო, შეიმჩნეოდა ინფლაციის დაბალი ტემპი (1997 წლის 9 თვეში ინფლაციამ შეადგინა 0,3%), ფულად-საკრედიტო სისტემა გამართულად მუშაობდა. განხორციელდა ხელფასების ორგზის მომატება. საშუალო ხელფასმა 1997 წელს საბიუჯეტო სექტორში 39 ლარი, ხოლო კერძო სექტორში 64 ლარი შეადგინა. გაფართოვდა საცალო ვაჭრობა – 10,4-ჯერ. გაიზარდა ეკონომიკური კავშირებიც – 1997 წელს საქართველოს ეკონომიკური კავშირი ჰქონდა 78 ქვეყანასთან. აქედან ინტენსიური: თურქეთთან (12,8%), რუსეთთან (10,8%), აზერბაიჯანთან (9,8%), აშშ-თან (8,6%) და ა.შ.

საქართველოს ხელისუფლება აღიარებდა ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსებობას, განსაკუთრებით ენერგომატარებლების (ნავთობპროდუქტების), ხორბლის ბიზნესში და ა. შ. მაგრამ ამ ეტაპზე ვერ იღებდნენ სათანადო ზომებს.

სერიოზული კრიზისის ნიშნები 1998 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში გამოჩნდა. მას წინ უსწრებდა რუსეთის დე-ფოლტი, ეკონომიკური და საფინანსო კრახი. საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურები ოფიციალურად აცხადებდნენ, რომ საქართველო რუსეთთან ინტეგრირებული არ იყო და რუსეთის კრიზისი საქართველოს არ შეეხებოდა. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. ბიუჯეტში შემოსავლებმა მკვეთრად იწყო შემცირება (შემოსავლების გეგმა შესრულდა 93,6%, საგადასახადო შემოსავლების – 79,2%). ამან გააუარესა ხელფასებისა და პენსიების გაცემა, შექმნა სოციალური დაძაბულობა. ლარის კურსი შეირყა. მთავრობა იძულებული გახდა მისი დევალვაცია მოეხდინა (1 დოლარი – თითქმის 2 ლარს გაუტოლდა), პარლამენტმა განახორციელა ბიუჯეტის სეკვესტრი.

სასწრაფოდ შეცვალეს ფინანსთა მინისტრი. ახალგაზრდა და გამოუცდელი ახალი ფინანთა მინისტრი „ეკონომიკური გარღვევის" დოქტრინით წარსდგა პარლამენტის წინაშე. კრიზისის მიზეზად გამოცხადდა: ჯერ კიდევ შემორჩენილი „სოციალისტური ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი ინსტიტუციონალური მოწყობა, არაეფექტური ინსტიტუტები, რომლებიც არ ითვალისწინებენ ბიზნესის ინტერესებს, სუსტი და რაოდენობრივად მცირე მესაკუთრეთა ფენა, მასში ყოფილი ხელმძღვანელების სიჭარბე, დაუხვეწავი საკანონმდებლო ბაზა, თავისუფლად მოაზროვნე და საბაზრო ეკონომიკისათვის საჭირო მაღალკვალიფიციური კადრების არარსებობა, სუსტი პოლიტიკური ნება, საზოგადოების ზედმეტი პოლიტიზაცია, უუნარო და კორუმპირებული სახელმწიფო აპარატი"[36].

დაისახა მდგომარეობის გამოსწორების გზები: რეფორმები საგადასახადო და საბაჟო სისტემაში, აღრიცხვის გამარტივება და ა. შ.

მიუხედავად დიდი იმედებისა, ვერც ამჯერად მოხერხდა ეკონომიკის სტაბილიზაცია. განხორციელებულმა ღონისძიებებმა შედეგი ვერ გამოიღო. პარლამენტი იძულებული გახდა 1999 წელსაც განეხორციელებინა ბიუჯეტის სეკვესტრი. მართალია, საქართველოს ბიეჯეტს აშკარად ეტყობოდა მატება „რადიკალური ეკონომიკური რეფორმების" განხორციელების პერიოდში (თუ 1995 წელს ის 271,3 მილიონ ლარს უდრიდა, 1997 წელს – 749,8 მილიონ ლარი შეადგინა, ხოლო 2000 წელს – 918,9 მილიონ ლარი იყო), მაგრამ 1998 წლის ეკონომიკური კრიზისის გამო ლარის კურსი დოლართან მიმართებაში მესამედით დაეცა. ამიტომაც ბიუჯეტის ნომინალური მატება მის ფაქტობრივ მატებას არ უდრიდა.

ეკონომიკურმა სიძნელეებმა გაართულა საქართველოს ურთიერთობა საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციებთან, რომლებიც ხშირად წყვეტდნენ მორიგი ტრანშის, თუ საჭირო სუბსიდიის გაცემას, რითაც სერიოზული სიძნელეები იქმნებოდა ხელფასებისა და პენსიების დროულად გასტუმრების საქმეში.

მიზერული სახელმწიფო ბიუჯეტის პერმანენტული შეუსრულებლობის, გაუთავებელი ეკონომიკური პრობლემების არსებობის მთავარი მიზეზი ლაგამამოუდებელი კორუფცია იყო. მასზე საუბარი უკვე 1996 წლიდან დაიწყეს. თუმცა აქ-

ცენტს აკეთებდნენ 1991-1995 წლებში სახელმწიფო უმაღლესი მოხელეების კანონსაწინააღმდეგო მოქმედებებზე, მათ მიერ გაცემული უკანონო კრედიტებსა და საფინანსო მაქინაციებზე. მოგვიანებით საქართველოს პარლამენტმა შექმნა სპეციალური კომისია, რომელმაც შეისწავლა კორუფცია ზოგ სახელმწიფო სტრუქტურაში, მათ შორის – რკინიგზის დეპარტამენტში, სადაც წარმოუდგენელი დარღვევები აღმოჩნდა (ამის გამო დააპატიმრეს რკინიგზის დეპარტამენტის უფროსი). კორუფციამ ფესვი გაიდგა თავდაცვის სამინისტროში, ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხანაში, სხვა საწარმოო თუ სახელმწიფო ორგანიზაციებში.

კორუფცია ხელს უწყობდა საზოგადოების პოლარიზებას, ერთი მუჭა უკანონოდ გამდიდრებული პირების მატერიალურ კეთილდღეობას, რაც განსაკუთრებით დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა საზოგადოებაში. არცერთი სერიოზული, ქმედითი ღონისძიება რეალურად არ განხორციელდა, პარლამენტის მიერ მიღებული კანონიც კი „საჯარო სამსახურში ინტერესთა შეუთავსებლობისა და კორუფციის შესახებ" არ სრულდებოდა საჭირო პოლიტიკური ნების უქონლობისა და დაუსჯელობის სინდრომის წარმოუდგენელი სიმტკიცის გამო.

ყველაფრის მიუხედავად, საქართველოს ეკონომიკის ზოგიერთი დარგი მაინც ვითარდებოდა. გამოჩნდნენ ენერგიული ადამიანები, რომლებმაც მიზნად დაისახეს საქართველოს ეკონომიკის აღორძინება. თემურ ჭყონია (ფირმა „კოკა-კოლას" საქართველოს ფილიალი), გოგი თოფაძე (ფირმა „ყაზბეგი"), მამუკა ხაზარაძე („ტბს" ჯგუფი), გუჯა ყურაშვილი (ფირმა „სარაჯიშვილი") და სხვები თავის საწარმოებში ყოველწლიურად ზრდიდნენ პროდუქციის წარმოებას და გარკვეული წვლილი შეჰქონდათ ეროვნული ბიუჯეტის შევსებაში. მათ არაერთხელ მოუპოვებიათ საქართველოს „საუკეთესო ბიზნესმენის" საპატიო წოდებაც.

გარკვეული წინსვლა შეიმჩნეოდა საქართველოს შემდეგი საწარმოების მუშაობაში: ბათუმის ელექტრომექანიკური ქარხნის ელექტროურიკა ესპანეთში უმაღლესი ხარისხისათვის ბრილიანტის ვარსკვლავით დაჯილდოვდა, ქუთაისის ელექტრომექანიკური ქარხანა – მექსიკაში დააჯილდოვეს მაღალხარისხოვანი პროდუქციის წარმოებისათვის. თბილისის ელმავალმშენებელ ქარხანაში შექმნეს ახალი გენერაციის ელ-

მავალი „საქართველო", საავიაციო ქარხანამ აითვისა ახალი, სამოქალაქო დანიშნულების მცირეგაბარიტიანი, ექვსადგილიანი „იაკ-58" თვითმფრინავის წარმოება, მუშაობა განაახლა და კომერციული წარმატებები მოიპოვა აგარის „საქართველოს შაქრის კომბინატმა", რუსთავცემენტმა მიაღწია ევროსტანდარტების შესაბამისი პროდუქციის წარმოებას, წარმატებებს აღწევდა თბილისის რძის გადამამუშავებელი საწარმო „სანტე უოლშ პროდუქტები" და ა. შ.

თანდათან საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრეებით დაინტერესდნენ საზღვარგარეთული ფირმები. გარდა „ტრასეკას" პროექტებისა, საქართველოში უცხოელთა დაფინანსებით მიმდინარეობდა ნავთობის ადგილობრივი მარაგის საძიებო სამუშაოები: 1999 წლის 30 ნოემბერს ტარიბანას ველზე პირველი ჭაბურღილის ბურღვა დაიწყეს. ვარაუდობდნენ 1 მილიარდი ბარელი ნავთობის მარაგს. ინვესტიცია ამ საქმეში ჩადო ცნობილმა ამერიკულმა ფირმამ „ფრონტერა რისორსიზ კორპორეიშენმა". მადნეულის სამთო კომბინატში ინვესტიცია ჩადეს ავსტრალიელმა მეწარმეებმა. საქართველოს წიაღისეულით დაინტერესდა შვეიცარიის ცნობილი ფირმა „გლინკორი". გაიხსნა ქართულ-ამერიკული ნავთობის გადამამუშავებელი საწარმო. საქართველოში საკუთარი ქარხანა ააშენა ცნობილმა ფრანგულმა ლუდისა და გამაგრილებელი სასმელების ფირმამ „კასტელი". გაიხსნა ცნობილი ფირმა „მაკდონალდსის" რესტორნები. საერთაშორისო ფინანსური დახმარების შედეგად განახლდა და ხელახლა აღიჭურვა თბილისის აეროპორტი. თუ 1995 წელს უცხოური ინვესტიციები ძირითად კაპიტალში უდრიდა დაახლოებით 43 მილიონ ლარს, 1998 წელს მან შეადგინა – დაახლოებით 401 მილიონი ლარი, ხოლო 2000 წელს – დაახლოებით 119 მილიონი ლარი. უცხოურ ინვესტიციების მოზიდვას სერიოზულად აფერხებდა მოუქნელი ეკონომიკური კანონმდებლობა, წრეგადასული კორუფცია და სხვა ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზები. საზღვარგარეთელ პარტნიორებთან დადებული ზოგი ეკონომიკური პროექტი არაეფექტური აღმოჩნდა, ბიზნესმენთა შორის იყვნენ საქართველოში ზემოგების მისაღებად ჩამოსული ავანტურისტებიც.

საქართველოს ეკონომიკას ძალას აცლიდა გავრცელებული მანკიერი პრაქტიკა სამრეწველო ობიექტების ხელოვნური გაკოტრებისა, რის შედეგადაც უმნიშვნელოვანესი სა-

წარმოო ობიექტები ადვილად უვარდებოდა ხელში შემთხვევით ადამიანებს. ამის გამო წლების განმავლობაში ამ საწარმოების ნორმალური ფუნქციონირება ვერ ხერხდებოდა (მაგ.: რუსთავის ქარხანა „აზოტი", ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხანა, ჭიათურის მაღაროები და ა. შ.).

1999 წლის 6 ოქტომბერს საქართველო მიიღეს მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში. მას შესაძლებლობა მიეცა ეწარმოებინა ვაჭრობა მსოფლიოს 135 ქვეყანასთან. თუმცა ეკონომიკური პოტენციალის დაქვეითებამ საქართველოს სავაჭრო შესაძლებლობებიც დაასუსტა: უფრო დიდი იყო საქართველოში იმპორტი, ვიდრე ექსპორტი (მაგალითად, თუ 1997 წელს გაიტანეს 239 787 ათასი დოლარის საქონელი, 2000 წელს – 329 873 ათასი დოლარის საქონელი. 1997 წელს შემოიტანეს 941 723 ათასი დოლარის საქონელი, 2000 წელს – 650 734 ათასი დოლარის საქონელი)[37]. საქართველო, ძირითადად, სამრეწველო საქონლის შემომტან ქვეყნად რჩებოდა. საქართველოს ხელისუფლებამ ვერ შექმნა მიმზიდველი საინვესტიციო გარემო.

საქართველოს ეკონომიკური პოტენციალი სანახევროდაც არ იყო გამოყენებული. სწორი ეკონომიკური პოლიტიკა, ადგილობრივი რესურსების მობილიზება, ქართული კაპიტალის აქტივიზაცია ეკონომიკის ბევრი დარგის განვითარების საქმეში, უცხოური ინვესტიციების, ტექნიკისა და ტექნოლოგიების უფრო რაციონალური გამოყენება ის უმნიშვნელოვანესი რესურსი იყო, რომელიც საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურთა სათანადო პოლიტიკური ნების გამოვლენის შემთხვევაში მოიტანდა მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და სოციალურ წარმატებას.

§6. ახალი პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება. პოლიტიკური პარტიები

ხელისუფლებისაგან ზ. გამსახურდიას ძალით ჩამოცილების შემდეგ ახალი ხელისუფლების მთავარი ამოცანა იყო ლეგიტიმური სახელმწიფო სტრუქტურების შექმნა. სამხედრო საბჭოს გაუქმებისა და საქართველოს რესპუბლიკის სა-

ხელმწიფო საბჭოს ფორმირების შემდეგ ე. შევარდნაძის ხელისუფლებამ მიზნად დაისახა საყოველთაო არჩევნების ჩატარება, რაც საერთაშორისო ორგანიზაციებს საქართველოს ხელისუფლების კანონიერებაში დაარწმუნებდა. არჩევნები დაინიშნა 1992 წლის 11 ოქტომბერს. იმედოვნებდნენ, რომ არჩევნები თავიდან ააცილებდა ქვეყანას ახალი პოლიტიკური დაძაბულობის ესკალაციას.

აფხაზეთში სამხედრო კონფლიქტის, 1992 წლის სექტემბრის მოსკოვის სამმხრივი მოლაპარაკებისა და აფხაზეთში ვითარების გამწვავების ფონზე 11 ოქტომბრის არჩევნებმა განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა. არჩევნები გაიმართა ორიგინალური საარჩევნო სისტემით, რომელიც უზრუნველყოფდა საქართველოს ყველა პოლიტიკური პარტიისა და გაერთიანების აუცილებელ მონაწილეობას პარლამენტის მუშაობაში. არჩევნები ჩატარდა საქართველოს მოსახლეობის არნახული პოლიტიკური აქტივობის პირობებში. პარალელურად ე. შევარდნაძე კენჭს იყრიდა პარლამენტის თავმჯდომარის – სახელმწიფოს მეთაურის პოსტზე. ე. შევარდნაძის კანდიდატურას ხმა მისცა ამომრჩევლების 95,9 პროცენტმა. პარლამენტში გავიდა 32 პარტია და 4 საარჩევნო ბლოკი. თბილისის ომის დროს დამწვარი მთავრობის სახლის ნაცვლად საქართველოს პარლამენტის, სახელმწიფოს მეთაურის რეზიდენცია გახდა ყოფილი „იმელის" შენობა, რომლის სააქტო დარბაზში 1992 წლის 4 ნოემბერს გაიმართა ახლად არჩეული პარლამენტის პირველი სხდომა. დამტკიცდა საქართველოს ახალი მთავრობაც (პრემიერ-მინისტრი გახდა თ. სიგუა), დაკომპლექტდა პარლამენტის სპიკერატი (სპიკერი – ვ. გოგუაძე), შეიქმნა დარგობრივი კომისიები და ქვეკომისიები.

სამოქალაქო ომისა და აფხაზეთის კონფლიქტის გამწვავება ხელს ვერ უწყობდა ქვეყანაში დემოკრატიული ინსტიტუტების სრულყოფილ განვითარებას. ვერც პარლამენტის მუშაობა შეესაბამებოდა დროის მოთხოვნებს, მაგრამ თანდათან ხდებოდა საპარლამენტო მუშაობის გამოცდილების ათვისება, საპარლამენტო დებატების ორგანიზაციის სრულყოფა. ჩამოყალიბდა ოპოზიციაც (ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია, ი. ჭავჭავაძის საზოგადოება, რესპუბლიკური პარტია, სახალხო ფრონტი და სხვ.).

საპარლამენტო ცხოვრების აქტივიზაციას მიუთითებს ის, რომ პარლამენტი სულ უფრო აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განსაზღვრაში. პარლამენტში მწვავე დებატები იმართებოდა რუსეთთან საქართველოს ურთიერთობის საკვანძო საკითხზე, ოპოზიციის წარმომადგენელები ხშირად აფრთხილებდნენ მთავრობას ზედმეტად არ მინდობოდა ბ. ელცინის შუამავალ როლს აფხაზეთის კონფლიქტის მოწესრიგებაში.

საპარლამენტო ოპოზიცია არაერთ საჭირბოროტო საკითხზე პრინციპულად ეწინააღმდეგებოდა სახელმწიფო მეთაურის შეხედულებებსა და მოსაზრებებს. სახელმწიფოს მეთაურის პოლიტიკის მკაცრი კრიტიკით გამოდიოდნენ თ. ჩხეიძე, ნ. ნათაძე, ირ. წერეთელი, ი. ხაინდრავა, ა. ასათიანი და სხვ.

სამოქალაქო ომმა, პოლიტიკურმა დაპირისპირებებმა წინ წამოსწიეს პოლიტიკური ბრძოლის არაცივილიზებული მეთოდებიც. საქართველოში მომძლავრდა ე. წ. „თოფიანი კაცის" სინდრომი. ეს ადამიანები ხელისუფლებაში მიილტვოდნენ. სუსტი სახელმწიფო სტრუქტურები ვერ უწევდნენ წინააღმდეგობას სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიებს თავშეფარებულ შეიარაღებულ ორგანიზაციებს, რომლებიც სარგებლობდნენ რთული ვითარებით და ხელში იგდებდნენ ეკონომიკურ ბერკეტებს, საწარმოებს, ატერორებდნენ პოლიტიკურ ოპონენტებს. გახშირდა ტერორისტული აქტები პოლიტიკური თუ სამხედრო პირების მიმართ. 1994 წლის თებერვალში მოკლეს საქართველოს თავდაცვის მინისტრის მოადგილე ნ. კეკელიძე, 20 აპრილს საკუთარ მანქანაში ჩაცხრილეს საქართველოს სატრანსპორტო პოლიციის სამმართველოს უფროსი გ. გულუა. საკუთარ სახლთან მოკლეს ე. შევარდნაძის ფონდის პრეზიდენტი, ყოფილი პოლიტიკური მოღვაწე ს. ხაბეიშვილი. 3 დეკემბერს მოკლეს საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერი გ. ჭანტურია, მძიმედ დაიჭრა მისი მეუღლე, დეპუტატი ირ. სარიშვილი. მოსკოვში ტერორისტული აქტის შედეგად დაიღუპა გენერალი პ. დათუაშვილი და მძიმედ დაიჭრა ყოფილი თავდაცვის მინისტრი გ. ყარყარაშვილი. იყო სხვა გაუხსნელი ტერორისტული აქტებიც.

საქართველოს პარლამენტმა ხმა აღიმაღლა ძალმომრეობის ასეთი ესკალაციის წინააღმდეგ. პარლამენტის სხდო-

მებზე, ოპოზიციურ პრესაში დაიწყეს უშიშროების ახალი მინისტრის ი. გიორგაძის აშკარა კრიტიკა, საუბრობდნენ მის კავშირზე უცხო ქვეყნების სპეცსამსახურებთან.

ოპოზიციური პარტიები განსაკუთრებით მოითხოვდნენ სამხედრო ფორმირების „მხედრიონის" მოქმედების შეზღუდვას, მისი წევრების კანონსაწინააღმდეგო მოქმედების ალაგმვას. პარლამენტში ოპოზიცია მოითხოვდა ცეცხლსასროლი იარაღის ტარების საყოველთაო აკრძალვას.

ქვეყანაში პოლიტიკური ვითარება ძლიერ დაძაბა 1995 წლის 13 იანვრის სამხედრო აქციამაც, რაც ყოფილმა სამხედრო მინისტრმა თ. კიტოვანმა და მის მიერ ორგანიზებულმა „ეროვნულ-გამათავისუფლებელმა ფრონტმა" განახორციელა. ისარგებლეს რა რუსეთ-ჩეჩნეთის გართულებული ურთიერთობით და რუსეთის მიერ ჩეჩენი სეპარატისტების წინააღმდეგ დაწყებული სამხედრო კამპანიით, თ. კიტოვანის ხელმძღვანელობით პატრიოტების ერთი ჯგუფი დასავლეთ საქართველოში გაემართა. მათ სურდათ გამოეყენებინათ რუსეთში შექმნილი ვითარება საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად. სამართალდამცავმა სტრუქტურებმა შეძლეს ამ აქციის ლიკვიდაცია. მისი ინიციატორები და მონაწილეები დააკავეს. ოფიციალური ხელისუფლების განცხადებით ასეთი ავანტურა გამოიწვევდა საქართველოს ურთიერთობის გაუარესებას რუსეთთან, ვითარებას დაძაბავდა დასავლეთ საქართველოში.

სულ უფრო აშკარა ხდებოდა, რომ 1921 წლის კონსტიტუციით ვერ ხერხდებოდა პოლიტიკური ცხოვრების რეგულირება, ახალი ვითარება, ახალი მოთხოვნები საჭიროებდნენ ახალ დემოკრატიულ კონსტიტუციას. უკვე 1995 წლიდან დაიწყო ზრუნვა საქართველოს ახალი დემოკრატიული კონსტიტუციის შესამუშავებლად. მზადდებოდა მისი რამდენიმე ვარიანტი, როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ (ამერიკის შეერთებული შტატების ექსპერტების მონაწილეობით). 3 ივლისს კონსტიტუციის პროექტი პარლამენტს განსახილველად გადასცეს. კონსტიტუციის საჯარო განხილვა დაიწყო 26 ივლისს. კონსტიტუციის შემაჯამებელი ვარიანტის ფორმირება მწვავე საპარლამენტო დებატებში მიმდინარეობდა.

25 აგვისტოს პარლამენტმა მიიღო საქართველოს ახალი კონსტიტუცია. საქართველო საპრეზიდენტო რესპუბლიკად

გამოცხადდა. გაუქმდა პრემიერ-მინისტრის თანამდებობა. სახელმწიფოს მეთაური მთავრობის მეთაურიც გახდა. კონსტიტუცია აღიარებდა ყველა დემოკრატიულ უფლებასა და თავისუფლებას, იძლეოდა მათ გარანტიებს. კერძო საკუთრება წმინდათაწმინდა და ხელშეუხებელი გამოცხადდა. ქვეყნის ძირითადი კანონი მთლიანად შეესაბამებოდა საერთაშორისო სამართლის ყველა მოთხოვნას. კონსტიტუციაში დაფიქსირდა ქართული სამოციქულო ეკლესიისა და მართლმადიდებლობის განსაკუთრებული როლი ქართველი ხალხის ისტორიაში. ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევის გამო კონსტიტუციაში დროებით არ შევიდა მუხლები, რომლებიც განსაზღვრავდნენ ქვეყნის ტერიტორიული მონყობის პრინციპებს. საქართველოს ახალმა კონსტიტუციამ საერთაშორისო ექსპერტების მოწონება დაიმსახურა.

კონსტიტუციაზე საზეიმო ხელმოწერა დაინიშნა 1995 ნლის 29 აგვისტოს. იმ დღეს, საზეიმო ცერემონიალზე საქართველოს პრეზიდენტის გამგზავრებისას, მის მანქანასთან აფეთქდა ნაღმი. მსუბუქად დაიჭრა ე. შევარდნაძე, დაშავდნენ სხვა თანმხლები პირები.

სახელმწიფოს მეთაური ე. შევარდნაძე მეორე დღეს შეხვდა აღელვებულ თბილისელებს და დაპირდა მათ, რომ მოსპობდა რესპუბლიკაში „თოფიანი კაცის" სინდრომს და საქართველოსულ მალე გახდებოდა სამართლებრივი და დემოკრატიული ქვეყანა.

საქართველოს უშიშროების მინისტრმა იგ. გიორგაძემ საზოგადოებას სახელმწიფოს მეთაურზე თავდასხმის ორგანიზაციის საკუთარი ვერსია შესთავაზა, რომლის კვალი ზვიად გამსახურდიას პოლიტიკური ხაზის მომხრე დაჯგუფებებთან მიდიოდა. პარლამენტი იგ. გიორგაძის ვერსიას არ დაეთანხმა და ის თანამდებობიდან გადააყენა.

საქართველოს სამართალდამცავი ორგანოების ძალისხმევით მოხერხდა ტერაქტის რეალური ორგანიზატორებისა და შემსრულებლების გამოაშკარავება. ტერორისტული აქტის ორგანიზატორები იყვნენ უშიშროების სამსახურის მაღალჩინოსნები.

როგორც ოფიციალურად ამტკიცებდნენ, საქართველოს სამართალდამცველმა ორგანოებმა მიაკვლიეს იარაღის სამალავს პარლამენტის შენობაში, „მხედრიონის" შტაბ-ბინაში.

მაშველთა კორპუსი – „მხედრიონი" გამოცხადდა კანონგარეშე. მათი ლიდერი ჯ. იოსელიანი დააპატიმრეს. დაიწყო მაშველთა კორპუსის წევრების განიარაღება.

მძიმე პოლიტიკური ვითარების მიუხედავად საქართველოში დაიწყო მზადება საპარლამენტო და საპრეზიდენტო არჩევნებისათვის ახლად მიღებული კონსტიტუციის საფუძველზე. ქვეყანაში პოლიტიკური ვითარების გაჯანსაღებას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ დაიწყო ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაცია, რამაც პირველი მოკრძალებული შედეგები მოიტანა: დამკვიდრდა ეროვნული ვალუტა – ლარი, საერთაშორისო სავალუტო და ეკონომიკური ორგანიზაციები დახმარებას პირდებოდნენ საქართველოს ხელისუფლებას ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინების საქმეში – ამან გარკვეულად აამაღლა ხელისუფლების ავტორიტეტი რიგითი მოქალაქის თვალში.

საპარლამენტო არჩევნების დროს განსაკუთრებით აქტიურობდა მოქალაქეთა კავშირი. ეს პოლიტიკური ორგანიზაცია, რომელიც ჯერ კიდევ თბილისელი ინტელიგენციის (რ. ამაშუკელი, გ. ლორთქიფანიძე, ზ. ჟვანია, მ. გიგინეიშვილი და სხვ.) ინიციატივით შეიქმნა 1993 წელს, ე. შევარდნაძის პოლიტიკური კურსის მხარდაჭერას ითვალისწინებდა. მან სწრაფად გააერთიანა ხელისუფლების მომხრე ადამიანები, განსაკუთრებით პერიფერიებში. ზოგიერთი პოლიტიკური პარტიის ზედმეტად ნაციონალისტური გამოხდომების გამო მას თავიდანვე დაუჭირეს მხარი საქართველოს ნაციონალური უმცირესობების წარმომადგენლებმა, რომლებიც იმედოვნებდნენ, რომ ე. შევარდნაძე გააგრძელებდა ხალხთა ინტერნაციონალისტური მეგობრობის საკუთარ, ნაცად კურსს.

1995 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში თავისი კანდიდატურა წამოაყენეს: საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურმა ე. შევარდნაძემ, ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ ა. ბაქრაძემ, საქართველოს ერთიანი კომუნისტური პარტიის ლიდერმა პ. გიორგაძემ, ყოფილმა სახელმწიფო მოღვაწემ ჯ. პატიაშვილმა, დეპუტატებმა ქ. ღარიბაშვილმა და რ. ლიპარტელიანმა.

საპარლამენტო მარათონში მონაწილეობდა საქართველოს მთელი პოლიტიკური სპექტრი, მათ შორის რადიკალური ოპოზიციური დაჯგუფებებიც.

1995 წლის 17 ოქტომბერს, სამოქალაქო ომის დროს დანგრეული და უკვე განახლებული მთავრობის სახლის სხდომათა დარბაზში საზეიმოდ მოაწერეს ხელი საქართველოს ახალ კონსტიტუციას.

1995 წლის 5 ნოემბრის არჩევნებში მონაწილეობდა საქართველოს მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა. გასაგები მიზეზით არჩევნები არ ჩატარდა აფხაზეთსა და ცხინვალის ოლქში. საპრეზიდენტო არჩევნებში დიდი უპირატესობით გაიმარჯვა ე. შევარდნაძემ – მან მიიღო ამომრჩეველთა ხმების 74,3 პროცენტი (თითქმის 20 პროცენტით ნაკლები 1992 წლის 11 ოქტომბრის არჩევნებთან შედარებით).

პარლამენტში ადგილების უმრავლესობა (23,5%) მოქალაქეთა კავშირმა მიიღო, ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ – 7,9%, სრულიად საქართველოს აღორძინების კავშირმა (აჭარის ლიდერის ას. აბაშიძის პოლიტიკური გაერთიანება) – 7% და ა. შ. პარლამენტში ვერ მოხვდნენ ეროვნული მოძრაობის ისეთი ცნობილი პარტიები და ორგანიზაციები, როგორიცაა ილია ჭავჭავაძის საზოგადოება, ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტია, მერაბ კოსტავას საზოგადოება, ტრადიციონალისტთა პარტია და ა. შ.

საქართველოს პარლამენტის 1995 წლის ნოემბრის სესიაზე დამტკიცდა საქართველოს მთავრობა, საპარლამენტო სტრუქტურები, სპიკერატი. პარლამენტის ახალი სპიკერი გახდა საქართველოს მწვანეთა პარტიის აღიარებული ლიდერი ზ. ჟვანია. სახელმწიფო მინისტრად დაამტკიცეს – ცნობილი სამეურნეო მუშაკი და უკვე ბიზნესმენი ნ. ლეკიშვილი, საგარეო საქმეთა მინისტრი გახდა ი. მენაღარიშვილი, ჯანდაცვის მინისტრი – ა. ჯორბენაძე, შინაგან საქმეთა მინისტრი – კ. თარგამაძე, უშიშროების მინისტრი – შ. კვირაია და ა. შ.

26 ნოემბერს, პარლამენტის შენობის წინ შედგა საქართველოს პრეზიდენტის ინაუგურაცია: ე. შევარდნაძემ ღმერთისა და ქართველი ერის წინაშე დადო საზეიმო ფიცი, რომ მთელ ძალისხმევას მოახმარდა საქართველოს სოციალური და ეკონომიკური აღორძინების საქმეს. საქართველო შედგა თავისი პოლიტიკური განვითარების თვისებრივად ახალ საფეხურზე.

საქართველოს პოლიტიკური სპექტრი უაღრესად მრავალფეროვანი აღმოჩნდა. პოლიტიკური პარტიების სიუხვე –

საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების მთავარი მახასიათებელი იყო. მარტო მემარცხენე მიმართულების რამდენიმე პარტია არსებობდა: სოციალისტური (ლიდერი ვ. რჩეულიშვილი), სოციალ-დემოკრატიული (ლიდერი გ. მუჩაიძე), მოგვიანებით შეიქმნა ლეიბორისტული პარტია (ლიდერი შ. ნათელაშვილი). კომუნისტური მიმართულების რამდენიმე პარტია იყო, მათ შორის ერთიანი კომუნისტური პარტია (ლიდერი პ. გიორგაძე). 400 ათასკაციანი საქართველოს კომუნისტური პარტია უსახელოდ გაქრა ქვეყნის პოლიტიკური ასპარეზიდან: მისი მხარდამჭერები მხოლოდ ღრმად მოხუცი ვეტერანები და ფანატიკოსი სტალინელები დარჩნენ. კომუნისტური პარტიის თითქმის მთელი პოლიტიკური ელიტა, განსაკუთრებით 1995 წლის შემდეგ, მთლიანად გადავიდა ე. შევარდნაძის აქტიურ მხარდამჭერთა ბანაკში. პოლიტიკური პოზიციების განმტკიცების შემდეგ, სამხედრო საბჭოს ლიდერების დაპატიმრებისა და მოქალაქეთა კავშირის პოზიციების განმტკიცების კვალდაკვალ ბევრი ყოფილი „პარტიული ფუნქციონერი" კვლავ მართვის (ან პოლიტიკურის, ან ეკონომიკურის) საჭესთან აღმოჩნდა.

მემარჯვენე მიმართულების პოლიტიკურ პარტიათა შორის გამოირჩეოდა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია (ლიდერი გ. ჭანტურია). პარტია ძლიერ დაასუსტა მისი ლიდერის მკვლელობამ. მაგრამ ირ. სარიშვილმა და პარტიის პოლიტიკურმა ხელმძღვანელობამ მოახერხა პარტიის იდეური და ორგანიზაციული დარაზმვა. 1996 წელს პარტიაში მოხდა განხეთქილება: მას გამოეყო ჯგუფი (ლიდერი მ. გიორგაძე), რომელმაც შექმნა ახალი „სახალხო პარტია". ქვეყანაში გარკვეული სიმპათიებით სარგებლობდა „რესპუბლიკელთა პარტია" (ლიდერი ი. ხაინდრავა), რომელთა ზომიერი პოლიტიკური პლატფორმა მოსწონდა ამომრჩეველს.

სერიოზული პრობლემების წინაშე აღმოჩნდა ულტრანაციონალისტური მოძრაობა (ზ. გამსახურდიას პოლიტიკური ხაზის მომხრეები). ზ. გამსახურდიას გარდაცვალების, მისი ოჯახის რუსეთში გახიზვნის, „მრგვალი მაგიდის" პოლიტიკური გაერთიანების ლიდერების საზღვარგარეთ ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ მოძრაობას რეალური ლიდერი აღარ ჰყავდა. 1997 წელს თბილისში დაბრუნებული ექსპრეზიდენტის ქვრივი მ. არჩვაძე-გამსახურდია თვითონ ჩაუდგა სათავეში ამ რა-

დიკალურ პოლიტიკურ მიმართულებას. იგი „ჰელსინკის კავშირის" ხელმძღვანელი გახდა.

მალე ეს მოძრაობა რამდენიმე ნაწილად დაიშალა. ერთი ჯგუფი ვარაუდობდა, რომ არსებული პოლიტიკური სტრუქტურები უნდა გამოეყენებინათ მშვიდობიანი გზით ზ. გამსახურდიას პოლიტიკური კურსის ასაღორძინებლად და ასე მისულიყვნენ ხელისუფლებაში. შეურიგებელი კურსის მომხრეები არსებულ ხელისუფლებასთან ყოველგვარ თანამშრომლობას გამორიცხავდნენ და მოითხოვდნენ „კანონიერი ხელისუფლების" თავის უფლებებში აღდგენას.

ქვეყანაში პოლიტიკური დაძაბულობის შენელების მიზნით, მმართველი პარტია და მისი ლიდერი ე. შევარდნაძე გამოვიდნენ ეროვნული შერიგების ლოზუნგით. შეიქმნა „ეროვნული თანხმობის დარბაზი". საქართველოს პარლამენტმა ამავე მიზნით დაამტკიცა დროებითი საპარლამენტო კომისია. ეს, რა თქმა უნდა, შეესაბამებოდა ეროვნულ ინტერესებს, ქვეყნის როგორც პოლიტიკურ, ისე სოციალურ-ეკონომიკურ ამოცანებს, მაგრამ შეურიგებელი ოპოზიცია თავის პირობებს აყენებდა: უნდა მომხდარიყო 1991-1992 წლების თბილისის ომისა და კანონიერი ხელისუფლების დამხობის ფაქტის პოლიტიკური შეფასება და ა. შ.

გარკვეული სიძნელეები თვით მოქალაქეთა კავშირის წინაშეც იდგა – ის არ იყო ერთიანი, მით უფრო სოციალური, პოლიტიკური და ზნეობრივი თვალსაზრისით. პარტიაში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ ახალგაზრდები: ზ. ჟვანია, მ. მაჭავარიანი, მ. სააკაშვილი, გ. ბარამიძე და სხვები. ისინი მხარს უჭერდნენ ე. შევარდნაძის პოლიტიკურ კურსს, იყვნენ „მედასავლეთენი", მოითხოვდნენ ენერგიულ საშინაო და საგარეო პოლიტიკას, განსაკუთრებით კორუფციის წინააღმდეგ უკომპრომისო ბრძოლას.

მოქალაქეთა კავშირის მეორე ნაწილი ე. შევარდნაძის პოლიტიკური კურსის ბრმად მიმდევარი იყო (ვ. ხაზარაძე, მ. გიგინეიშვილი, ე. მეძმარიაშვილი და სხვ.). მათ სჯეროდათ, რომ ე. შევარდნაძის მდიდარი პოლიტიკური გამოცდილება, უდიდესი დამსახურება დასავლეთის დემოკრატიული სახელმწიფოების წინაშე, არაჩვეულებრივი ლავირების უნარი, პოლიტიკური ალღო ნარმატებებსა და გამარჯვებებს მოუტანდა ქვეყანას.

1998 წლის 9 თებერვალს კრწანისის სამთავრობო რეზიდენციისაკენ მიმავალ საქართველოს პრეზიდენტის კორტეჟს მტკვრის სანაპიროსთან არსებულ პარკიდან ყუმბარმტყორცნის ჭურვი ესროლეს. დაიღუპნენ დაცვის მუშაკები. როგორც ამტკიცებდნენ ტერაქტი ქვეყნის გარეთ მოქმედი შეურიგებელი ოპოზიციის გასამხედროებული ორგანიზაციის მიერ იყო ორგანიზებული.

1998 წელს ე. შევარდნაძის პოლიტიკური იმიჯი ქვეყანაში სერიოზულად შეირყა. ამას, გარკვეულწილად თვითონაც უწყობდა ხელს, როცა უამრავ დაპირებას იძლეოდა, რომლებიც თითქმის არ სრულდებოდა.

რადიკალური ცვლილებები, რომლებიც გარკვეულ და თვალშისაცემ სოციალურ ეფექტს მოიტანდნენ – არ ჩანდა და ეს ქვეყნის მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას პოლიტიკოსების მიმართ გულგრილობას აჩვევდა. ყველაზე დიდი პოლიტიკური დანაკარგი იყო ის, რომ საქართველოს მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა უკვე აღარ ენდობოდა მთავრობას, ხელისუფლებას როგორც ცენტრში, ისე ადგილებზე. ხელისუფლებისაგან ხალხის სულ უფრო და უფრო მეტად დაშორება ძლიერდებოდა ყოველი საბიუჯეტო კრიზისის, ენერგოკრიზისის, დაგვიანებული ხელფასისა თუ პენსიის კვალდაკვალ.

ქვეყანაში შექმნილი არასტაბილური სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება ხელს უწყობდა სხვადასხვა ავანტურისტულ ელემენტს განეხორციელებინათ კანონსაწინააღმდეგო ქმედება. 1998 წლის მაისში უშიშროების ორგანოებმა გამოავლინეს სახელმწიფო გადატრიალების ცდა, რომელშიც ჩაბმული იყვნენ ყოფილი და მოქმედი „ძალოვანები". შეთქმულები დააპატიმრეს. 19 ოქტომბერს სამხედრო ოფიცრების ჯგუფმა მოტყუებით, დაახლოებით 100 ჯარისკაცი ყაზარმებიდან გამოიყვანა და შეიარაღებული სამხედრო ტექნიკით, ჯავშნიანი მანქანებით განალაგა სენაკ-სამტრედიის გზაზე. საბედნიეროდ, მოხერხდა ამ ავანტურის ლიკვიდაციაც.

მტკიცე პოლიტიკური სტაბილურობის გარანტი დემოკრატიული სტრუქტურების დამკვიდრება იყო. დიდი მნიშვნელობის პოლიტიკური მოვლენა იყო ადგილობრივი საკრებულოების თავისუფალი არჩევნების ორგანიზება. 1998 წლის 15 ნოემბრის არჩევნებისათვის პოლიტიკური პარტიები აქტიურად ემზადებოდნენ. დემოკრატიულად არჩეულ საკრებულო-

ებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა პრეზიდენტის მიერ დანიშნული გამგებლებისა და მერების ერთპიროვნული ხელისუფლების რეგლამენტაციის საქმეში, ადგილობრივი სახსრების რაციონალურად გამოყენებისათვის. არჩევნებზე განსაკუთრებით აქტიურობდა საქართველოს ლეიბორისტული პარტია, რომელმაც ბევრ საკრებულოში თავისი ფრაქციაც შექმნა. თბილისის საკრებულოში აირჩიეს 55 დეპუტატი. საკრებულოს თავმჯდომარედ დაამტკიცეს ლეიბორისტი ვლ. კახაძე, რომელმაც ძალიან მალე დატოვა პარტია.

საქართველოში შექმნილი მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა განსაკუთრებით აღელვებდა ინტელიგენციას – საზოგადოების იმ ნაწილს, რომელსაც გამორჩეულად შესტკიოდა გული საკუთარ ქვეყანაზე და ვერ გაეგო, თუ რატომ ვერ ხერხდებოდა ქვეყნის უნიკალური ეკონომიკური შესაძლებლობების მაქსიმალური რეალიზება, რატომ არ იყო ნორმალური საარსებო შესაძლებლობები, რატომ გამდიდრდა ბუროკრატიისა და საეჭვო ბიზნესში ჩაბმული ადამიანების ერთი ჯგუფი, სად იკარგებოდა მილიონობით დოლარის გრანტი და უცხო დახმარება, რატომ უფრო ეფექტურად არ იყენებდნენ საზღვარგარეთულ სესხებს. მათი ინიციატივით 1999 წლის 16 მარტს ფილარმონიის დიდ დარბაზში შეიკრიბა ეროვნული ფორუმი. მისმა ორგანიზატორებმა პროტესტი განუცხადეს ხელისუფლებას იმის გამო, რომ „ჩვენთან საზოგადოება არ არსებობს, ცხვრის ფარად გვთვლიან". ფორუმის რეზოლუციაში ხაზგასმით აღინიშნა „ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ და სოციალურ პროცესებზე, სახელმწიფო სტრუქტურებზე საზოგადოებრივი კონტროლის გაძლიერების" აუცილებლობა[38].

საერთო რთულ ვითარებაში შედარებით სტაბილური ცხოვრების რიტმი იყო აჭარაში. მართალია, ოპოზიციურად განწყობილი პარტიები აჭარის ხელმძღვანელობას ადანაშაულებდნენ დემოკრატიული უფლებების შელახვაში, ავტორიტარული რეჟიმის დამყარების მცდელობაში, კორუფციაში, საკუთარი კლანური ინტერესების რეალიზაციაში, საბიუჯეტო ვალდებულებების შეუსრულებლობაში, მაგრამ ობიექტურად აშკარად ჩანდა ის აღმშენებლობითი საქმიანობა, რაც აჭარაში მიმდინარეობდა: შენდებოდა სკოლები და საავადმყოფოები, მწყობრში დგებოდა ხიდები, ბათუმი კიდევ უფრო

სუფთა და ნათელი ქალაქი გახდა. ა. აბაშიძის მომხრე პოლიტიკური გაერთიანების ხელმძღვანელები (ჯ. გოგიტიძე, ვ. გელბახიანი და სხვ.) პარლამენტში ჩინებულად ახორციელებდნენ აჭარის ლიდერის მითითებებს, ზოგჯერ ეწეოდნენ ობსტრუქციას, სტოვებდნენ პარლამენტის დარბაზს პროტესტის ნიშნად. ისინი ცდილობდნენ მიეღწიათ, რომ ბათუმი თავისუფალ ეკონომიკურ ზონად გამოეცხადებინათ, მიეღოთ პარლამენტის სპიკერის მოადგილის პოსტი, თბილისის სახელმწიფო ტელევიზიის საგანგებო დრო დაეთმო აჭარისათვის. ცენტრალური ხელისუფლების მათეული კრიტიკა ზოგჯერ სინამდვილეს ასახავდა, მაგრამ ისინი მუდამ დუმდნენ და არაფერს ამბობდნენ აჭარაში ავტორიტარული რეჟიმისა და არსებული კანონსაწინააღმდეგო დარღვევების შესახებ.

1999 წელი საპარლამენტო არჩევნების წელიც იყო. არჩევნებში ბევრი პარტია და პარტიული ბლოკი იღებდა მონაწილეობას. ამან უბიძგა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელებს პარლამენტში დაეყენებინათ საკითხი 5 პროცენტიანი ბარიერის მაღლა ასაწევად. პარლამენტის გადაწყვეტილებით დაწესდა 7 პროცენტიანი ბარიერი. არჩევნებში მონაწილეობას იღებდნენ: მოქალაქეთა კავშირი, ბლოკი „აღორძინება", ბლოკი „ეროვნულ-დემოკრატიული ალიანსი – მესამე გზა" (ედპ, რესპუბლიკელები, მრეწველთა პარტია), ბლოკი „სახალხო პარტია – დიდგორი", „სახალხო ფრონტი – ჭავჭავაძის საზოგადოება", „მრეწველობა გადაარჩენს საქართველოს", საქართველოს მწვანეთა პარტია, საქართველოს ერთიანი კომუნისტური პარტია და მრავალი სხვა.

არჩევნები საქართველოს მოქალაქეთა პასიურობის პირობებში ჩატარდა. 31 ოქტომბრის არჩევნებში ოფიციალური მონაცემებით ამომრჩევლების 67 პროცენტმა მიიღო მონაწილეობა. 7 პროცენტიანი ბარიერი გადალახეს: საქართველოს მოქალაქეთა კავშირმა (41,75%), ბლოკმა „საქართველოს აღორძინება" (25,18%) და „მრეწველობა გადაარჩენს საქართველოს" (7,8%,). საქართველოს მოქალაქეთა კავშირმა მიიღო 85 მანდატი, „აღორძინებამ"- 51, „მრეწველებმა"- 14. მათ დაემატნენ მაჟორიტარი დეპუტატებიც. ახალი არჩევნების მნიშვნელოვანი შედეგი იყო ის, რომ შეურიგებელი ოპოზიციის ერთი ფრთის – „XXI საუკუნის" წარმომადგენლები დეპუტატები გახდნენ ბლოკი „აღორძინების" პარტიული სიით. დამარცხე-

ბული ოპოზიციური პარტიები ალაპარაკდნენ არჩევნების მასობრივ გაყალბებაზე.

ახალი პარლამენტის პირველ სხდომაზე 1999 წლის 20 ნოემბერს პარლამენტის სპიკერი კვლავ ზ. ჟვანია გახდა. პარალელურად მიმდინარეობდა პრეზიდენტის არჩევნებისათვის მზადება, რაც 2000 წლის აპრილში დაინიშნა. ე. შევარდნაძის საარჩევნო შტაბს თვითონ პარლამენტის სპიკერი – ზ. ჟვანია ხელმძღვანელობდა. პოლიტიკური პარტიების ერთი ნაწილი წინააღმდეგი იყო, რომ ე. შევარდნაძეს კვლავ წამოეყენებინა თავისი კანდიდატურა პრეზიდენტის პოსტზე. მათ გააჩაღეს კამპანია, რომ თუ არ შეიცვლებოდა საარჩევნო კანონი, ისინი დაიწყებდნენ აგიტაციას მიმდინარე არჩევნებისათვის ბოიკოტის გამოცხადების მოთხოვნით. სახელმწიფო სტრუქტურებს და მმართველ პარტიას დიდი ძალისხმევა დასჭირდათ ბოიკოტის განწყობის გასანეიტრალებლად. ოფიციალური გაზეთები ბეჭდავდნენ ლოიალურად განწყობილი ხელოვნებისა და კულტურის სხვა მოღვაწეთა მიმართვებს, რომლებიც სთხოვდნენ ე. შევარდნაძეს კენჭი ეყარა პრეზიდენტის არჩევნებში.

საქართველოს პრეზიდენტობის კანდიდატები იყვნენ: ე. შევარდნაძე, ა. აბაშიძე, ა. ჯოგლიძე, ვ. ჟღენტი, თ. ასანიძე (ბათუმის ციხის პატიმარი), ქ. ღარიბაშვილი, ჯ. პატიაშვილი. საარჩევნო კამპანია ყოველთვის ეთიკური და ზნეობრივი პრინციპების დაცვით არ ჩატარებულა, კანდიდატები აქტიურად იყენებდნენ ერთმანეთის მაკომპრომეტირებელ მასალას.

არჩევნების წინა დღეებში აჭარის ლიდერმა ა. აბაშიძემ თავისი კანდიდატურა მოხსნა. კანდიდატურა მოხსნა ბათუმის ციხეში მყოფმა თ. ასანიძემაც.

საპრეზიდენტო არჩევნებში ამომრჩეველთა მხოლოდ 76,26 პროცენტი (2 343 176 კაცი) მონაწილეობდა. ე. შევარდნაძის კანდიდატურას ხმა მისცა 1 870 311 ამომრჩეველმა. მისმა მთავარმა კონკურენტმა ჯ. პატიაშვილმა მიიღო – 390 486 ხმა.

ე. შევარდნაძე კიდევ ხუთი წლით საქართველოს პრეზიდენტი გახდა.

§7. რეფორმები სასამართლოს, განათლების, ჯანდაცვისა და თავდაცვის სფეროში

საბჭოთა ტოტალიტარული სახელმწიფოებრივი სისტემის სრული დემონტაჟი შეუძლებელი იყო სამართლებრივი სტრუქტურების რადიკალური შეცვლის გარეშე. ევროკავშირთან, მსოფლიოს საერთაშორისო პოლიტიკურ ორგანიზაციებთან თანამშრომლობა თავისთავად გულისხმობდა ქვეყანაში საყოველთაოდ აღიარებული სამართლებლივი ინსტიტუტებისა და ახალი საკანონმდებლო ბაზის დამკვიდრებას.

სამოქალაქო ომისა და აფხაზეთში საომარი დასრულებისთანავე საქართველოში ინტენსიურად დაიწყო მუშაობა არსებული იურიდიულ-სამართლებრივი სივრცის შესაცვლელად. ამას მოითხოვდა შექმნილი მძიმე კრიმინალური ვითარებაც: თუ 1990 წელს ქვეყანაში აღირიცხა 19 711 ყველა სახის დანაშაული, 1995 წელს – 15 735, 1997 – 13 876. მართალია, საერთო დანაშაულის კლება შესამჩნევია, მაგრამ განსაკუთრებით დიდი იყო მძიმე დანაშაულის მაჩვენებელი: 1995 წელს მოხდა 489 მძიმე დანაშაული, 1996 წელს – 405, 1997 – 404. განსაკუთრებით შემაშფოთებელ სახეს იძენდა სოციალური დანაშაულებანი – ყაჩაღობა, ქურდობა: თუ 1990 წელს ყაჩაღობის 496 შემთხვევა აღირიცხა, 1995 წელს – 1 455 შემთხვევა. სტაბილურად მაღალი იყო ქურდობის მაჩვენებელი: 1995 წელს 6195 შემთხვევა აღირიცხა, 1997 წელს კი – 4 479 შემთხვევა. თანდათან, შინაგან საქმეთა სამინისტროს ცენტრალური და რეგიონალური სტრუქტურების ძალისხმევით მოხერხდა მძიმე კრიმინალური ფონის გარკვეული გაჯანსაღება, რაც ძირითადად განხორციელდა საპოლიციო სტრუქტურებში კადრების რაოდენობის ინტენსიური ზრდის საფუძველზე. შედარებით მაღალი ანაზღაურება და სხვა პრივილეგიები პოლიციაში ახალგაზრდა ვაჟების მნიშვნელოვან რაოდენობას იზიდავდა. მაგრამ ზოგჯერ ადგილი ჰქონდა პოლიციური თვითნებობის ფაქტებს, პატიმრის უფლებების დარღვევას, ძალისმიერი მეთოდების გამოყენებას, პატიმრების წამებასაც კი.

ამიტომაც საზოგადოება სულ უფრო ითხოვდა ახალი სამართლებრივი სისტემის ჩამოყალიბებას, სათანადო კანონების მიღებას, რაც ლაგამს ამოსდებდა როგორც კრიმინა-

ლებს, ისე სამართალდამცავ ორგანოებს და კანონის ჩარჩოებში ჩააყენებდა საქართველოს მოქალაქეებს.

1996 წლის ზაფხულში ჩამოყალიბდა საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლო, რომელშიც 9 წევრი გაერთიანდა. მას უნდა განეხილა და გადაეწყვიტა საქართველოს ძირითად კანონთან დაკავშირებული ნებისმიერი მოქალაქისა თუ ორგანიზაციის მიერ წარდგენილი ყველა სარჩელი.

1997 წელს საქართველოს პრეზიდენტის თავმჯდომარეობით შეიქმნა საქართველოს იუსტიციის საბჭო (წევრები: თ. ნინიძე, მ. უგრეხელიძე, მ. სააკაშვილი, დ. მუმლაძე და სხვ.). საბჭოს ამოცანა იყო ქვეყანაში სასამართლო რეფორმის რეალიზაციისათვის პირობების შექმნა და რადიკალური რეფორმის განხორციელება – „ქმედითი ადმინისტრაციული მართლმსაჯულების შექმნა". ევროკავშირის სამართლებრივი სტრუქტურების მიერ მოწონებული ამ რეფორმების პროგრამის რეალიზაცია გულისხმობდა ახალი სასამართლო სტრუქტურების დამკვიდრებას, კადრების ატესტაციას, სოციალური გარანტიების გაძლიერებას, რეფორმების ფინანსურ უზრუნველყოფას და ა. შ.

1997 წელს დამტკიცდა სისხლის სამართლის ახალი კოდექსი, რომელიც საერთაშორისო სამართლებრივ მოთხოვნილებათა გათვალისწინებით შემუშავდა, მიმდინარეობდა სისხლის სამართლის საპროცესო კოდქსის მომზადება.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1997 წლის ივნისში საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულებას „საქართველოში ადამიანის უფლებათა დაცვის განმტკიცების ღონისძიების შესახებ". ამ ბრძანებულების მიხედვით ჩამოყალიბდა სახალხო დამცველის ინსტიტუტი და მისი აპარატი (პირველი „სახალხო დამცველი" იყო დ. სარალიძე).

1997 წლის ნოემბერში საქართველოში აიკრძალა სიკვდილით დასჯა[40]. საქართველოს პრეზიდენტმა შეინყალა საქართველოს ციხეებში მოთავსებული 54 სიკვდილმისჯილი და მათ 20 წლის თავისუფლების აღკვეთა მიესაჯათ. ეს დიდი და მნიშვნელოვნად წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ევროპულ სამართლებრივ სივრცესთან დაახლოების გზაზე.

სასამართლო რეფორმის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილი იყო კადრების (პროკურორების, მოსამართლეების, ადვოკატების, სასამართლო-საექსპერტიზო სამსახურის მუ-

შაკების და ა. შ.) საერთაშორისო მოთხოვნების დონეზე პროფესიული მომზადება, მათი ატესტაცია.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო საპროკურატურო ზედამხედველობის სისტემის გაჯანსაღება-გარდაქმნა. საქართველოს გენერალური პროკურორი ჯ. ბაბილაშვილი ხშირად გამოდიოდა ოფიციალურ პრესაში ანგარიშით ჩატარებული მუშაობის შესახებ. განსაკუთრებით დიდი მუშაობა ჩატარდა აფხაზეთში სამხედრო კონფლიქტის შედეგების სამართლებრივი ასპექტების შესწავლის თვალსაზრისით. საქართველოს პროკურატურამ შეაგროვა ასეულობით ტომი მასალა აფხაზეთში ქართველების გენოციდისა და ეთნოწმენდის ფაქტების დასამტკიცებლად.

გაეროს ადამიანთა უფლებების დაცვის კომიტეტმა 1997 წელს შეისწავლა საქართველოში ადამიანის უფლებათა დაცვის მდგომარეობა. მათ დასკვნაში ხაზგასმით აღინიშნა, რომ „საქართველო ჯერ კიდევ განიცდის ტოტალიტარული წარსულის გავლენას"[41]. თუმცა აღინიშნა პოზიტიური ძვრებიც. საერთაშორისო ორგანიზაციები განსაკუთრებით მოითხოვდნენ პენიტენციალური სისტემის მოწესრიგებას, პატიმრის უფლებების დაცვას, ადვოკატის უფლებების გაფართოებას, პატიმრის წამების შემთხვევების აღმოფხვრას, საპატიმროებში ელემენტარული პირობების შექმნას. უდიდეს მუშაობას ეწეოდა პატიმართა უფლებების დასაცავად პარლამენტის ადამიანის უფლებების დაცვის საპარლამენტო კომისია და მისი თავმჯდომარე ე. თევდორაძე.

სასამართლო რეფორმას თავისი ოპოზიციაც გაუჩნდა: ბევრს არ მოსწონდა მუშაობის ჩვეული სტილის შეცვლა, ატესტაციის დროს გამოვლინდა ბევრი მოსამართლის სუსტი პროფესიონალური მომზადება (პირველი ატესტაციის დროს 344 მოსამართლიდან გამოცდა ჩააბარა მხოლოდ 95 კაცმა), მათ დაკარგეს მნიშვნელოვანი თანამდებობები (შემოსავლიანი ადგილები). ამან გააძლიერა მათი დაპირისპირება ახალი რადიკალური რეფორმების მიმართ. მაგრამ ნელა, ინტენსიურად ქვეყანაში იქმნებოდა ახალი სამართლებრივი სივრცე.

საქართველოში თითქმის თავიდან დაიწყო ახალი საჯარისო სტრუქტურების შექმნაც. აფხაზეთში განცდილი მარცხის შემდეგ ახალი ქართული არმიის შექმნის ამოცანა მთავარი და ძირითადი გახდა: ამას მოითხოვდა ქვეყნის ტერიტო-

რიული მთლიანობის აღდგენის აუცილებლობა, ახალი დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის გადაუდებელი ამოცანები. ახალი არმიის მშენებლობა დაეკისრა თავდაცვის ახალ მინისტრს გენერალ ვარდიკო ნადიბაიძეს. საბჭოთა არმიის გენერალს ჩინებული ურთიერთობა ჰქონდა რუსეთის თავდაცვის მინისტრთან პ. გრაჩოვთან. ვარაუდობდნენ, რომ ის მოახერხებდა საბჭოთა კავშირის შეიარაღების საერთო რაოდენობიდან საქართველოს კუთვნილი წილის უფრო ოპერატიულად გადმოცემის ორგანიზებას.

თავდაცვის მინისტრი ამტკიცებდა, რომ საქართველოში საჯარისო სტრუქტურების მშენებლობის საქმეში მნიშვნელოვანი პროგრესი შეიმჩნეოდა. 1997 წლისათვის „გაუმჯობესდა ჯარების სახეობათა პირადი შემადგენლობა და იარაღით დაკომპლექტება, სახმელეთო ჯარები სრულად ჩამოყალიბდა. წინა წელთან შედარებით 60 პროცენტით გაუმჯობესდა ჰაერსაწინააღმდეგო ჯარების დაკომპლექტება". საქართველოში დიდი იმედი ჰქონდათ, რომ შავი ზღვის ფლოტის გაყოფის დროს რუსეთი და უკრაინა საქართველოსაც მისცემდნენ ფლოტის გარკვეულ ნაწილს, მაგრამ ეს იმედი არ გამართლდა. რუსეთმა შეუთანხმებლად, ფარულად გაიტანა საქართველოს კუთვნილი სამხედრო ტექნიკა და აღჭურვილობა.

გარკვეული მუშაობა ჩატარდა სამხედრო კადრების მოსამზადებლად: 117 ახალგაზრდა რუსეთის სამხედრო აკადემიაში გაიგზავნა, 20 ოფიცერი კი აშშ და გერმანიის სამხედრო აკადემიებში ეუფლებოდა თანამედროვე სამხედრო ხელოვნებას. გაძლიერდა და განმტკიცდა თბილისის საარტილერიო უმაღლესი სამხედრო სასწავლებლის მატერიალური ბაზა, რომლის საფუძველზე ჩამოყალიბდა „გაერთიანებული სამხედრო აკადემია" – ქართველი ეროვნული სამხედრო კონტინგენტის ძირითადი სამჭედლო.

ყოველწლიურად, ეროვნულ დღესასწაულზე, 26 მაისს ქართული სამხედრო ფორმირებები ჩინებულ შთაბეჭდილებას ტოვებდნენ სამწყობრო მომზადებით და სათანადოდ მომზადებული ჯავშანტექნიკით.

მართალია, პარლამენტში ოპოზიციური პარტიები არაერთხელ აყენებდნენ საკითხს საქართველოს არმიაში გამეფებული კორუფციის, უდისციპლინობის, ჯარისკაცთა შორის არასაწესდებო ურთიერთობების გავრცელების შესახებ, მა-

ინც ითვლებოდა, რომ ქართულ ჯარში ძირითადად ყველაფერი წესრიგში იყო. ამ განწყობილებას ისიც აძლიერებდა, რომ იზრდებოდა აშშ სამხედრო ხელმძღვანელების ინტერესი და ზრუნვა ქართული ჯარის მშენებლობის საკითხებისადმი. ამერიკის შესაბამისი უწყებები სისტემატურად გზავნიდნენ საქართველოში სამხედრო ამუნიციას. მარტო 1998 წელს კონგრესმა გამოჰყო 1 300 ათასი დოლარი ქართველი სამხედროების მოსამზადებლად, დამატებით გადასცა ქართულ მხარეს 2 სანაპირო დაცვის კატარღა. ამერიკული ინვენტარით აღიჭურვა თბილისის სამხედრო ჰოსპიტალი. ამერიკაში ყოფნის დროს საქართველოს თავდაცვის მინისტრი შეხვდა ამერიკის შეერთებული შტატების თავდაცვის მინისტრს ს. კოენს, იყო საუბარი ორმხრივი თანამშრომლობის საკითხებზე. საქართველოს შეიარაღებაზე და ჯარისკაცთა მომზადებაზე ყურადღებას იჩენდნენ თურქეთის, საბერძნეთის მთავრობები და სამხედრო სტრუქტურები.

მაგრამ როცა 1998 წლის ზაფხულში გალში განვითარდა დრამატული მოვლენები, აღმოჩნდა, რომ ქართული ჯარის ფორმირება შეფერხებით მიმდინარეობს, რომ მას არ შესწევდა უნარი გადაეჭრა მის წინაშე მდგომი სამხედრო ამოცანები.

საქართველოს ჯარში არსებული პრობლემების მოგვარება დაევალა ახალ თავდაცვის მინისტრს დავით თევზაძეს, რომელმაც სამხედრო განათლება ამერიკის შეერთებულ შტატებში მიიღო და ამ თანამდებობაზე 1998 წლის აპრილში დაინიშნა.

ძლიერი საჯარისო ფორმირებების მომზადება, შენახვა უდიდეს სახსრებთან იყო დაკავშირებული. 1999 წელს საქართველოს არმიის ნორმალურად დასაფინანსებლად 350 მილიონი ლარი იყო საჭირო, ბიუჯეტით 65 მილიონი გამოეყო, ბიუჯეტის სეკვესტრის შემდეგ კი სამინისტრომ მხოლოდ 35,7 მილიონი მიიღო[42]. საერთოდ, საქართველოს შეიარაღებულ ძალებზე მიზერული თანხები იხარჯებოდა: 2000 წელს თავდაცვის ბიუჯეტი კიდევ შეამცირეს და მან შეადგინა 28,9 მილიონი ლარი. ეს ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის ყველაზე მნირი ბიუჯეტი იყო.

გადაუწყვეტი რჩებოდა ჯარისკაცის აღჭურვა, თეორიული მომზადება, გეგმური ნვრთნების ჩატარება. საზღვარგარეთ იარაღის შეძენა ძვირი ჯდებოდა. დაიწყეს ადგილზე, სა-

ქართველოს შესაბამის საწარმოებში იარაღისა და სამხედრო აღჭურვილობის წარმოება: ტანკსაწინააღმდეგო ნაღმსატყორცნების, პისტოლეტების, უნიკალური ჯავშანჟილეტების, ოპტიკური სამიზნეების და ა. შ. თბილისის საავიაციო ქარხანა კვლავ უშვებდა„სუ-25" მარკის მოიერიშე თვითმფრინავებს.

თანდათან მოხერხდა რიგითი ჯარისკაცის ცხოვრების პირობების მოწესრიგება, გაუმჯობესდა კვება. პერიოდულად ტარდებოდა მასშტაბური სამხედრო წვრთნები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ამაღლდა რიგითი ჯარისკაცის საბრძოლო მზადყოფნაც. რეფორმებმა არმიაში შეუქცევადი ხასიათი მიიღო. თუმცა ნაკლიც ბევრი იყო.

რეფორმა განხორციელდა განათლების სფეროშიც, რის აუცილებლობას შექმნილი მძიმე ვითარება ქმნიდა: ეკონომიკური კოლაფსისა და საბიუჯეტო კრიზისის პირობებში განათლების სფერო სულ მთლად უყურადღებოდ დარჩა. განსაკუთრებით მძიმე იყო 1992-1994 წლები, პერმანენტული პოლიტიკური დაძაბულობისა და შინაომების პერიოდი. განათლების სისტემა თვითდინებაზე იყო მიტოვებული. ხშირად ირღვეოდა სკოლებში მეცადინეობის ჩატარების ტრადიციული გრაფიკი. მასწავლებლები, როგორც ცენტრში, ისე რეგიონებში თვეობით არ იღებდნენ ხელფასს.

ეკონომიკური რეფორმების რეალიზაციის პირველ – 1995 წელს განათლებაზე სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოიყო მიზერული თანხა – 8,9 მილიონი ლარი. მოხერხდა 1997 წლისათვის მისი მნიშვნელოვანი გაზრდა, თუმცა მომდევნო წლებში საბიუჯეტო კრიზისმა კორექტირება შეიტანა ამ საქმეში და განათლებას დაფინანსება მკვეთრად შეუმცირდა: 1999 წელს განათლებაზე გამოიყო მხოლოდ 29,6 მილიონი ლარი, ხოლო 2000 წელს – 26,9 მილიონი ლარი[43].

ამ მიზერულ თანხებს უნდა დაეკმაყოფილებინა 3 201 სახელმწიფო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა და 26 უმაღლესი სასწავლებელი, 71,6 ათასი პედაგოგი და 15 461 პროფესორ-მასწავლებელი. განათლების სფეროში ანაზღაურება იმდენად მცირე იყო, და ისიც პერმანენტულად გვიანდებოდა, რომ როგორც თბილისში, ისე რაიონებში ხშირად ხდებოდა პედაგოგების გაფიცვები.

ახალმა სოციალურ-ეკონომიკურმა ვითარებამ ხელი შეუწყო ფასიანი (კერძო) ზოგადსაგანმანათლებლო და უმაღლე-

სი სასწავლებლების შექმნას. მათი რიცხვი სისტემატურად იზრდებოდა: თუ 1991 წელს საქართველოში 48 ფასიანი (კერძო) უმაღლესი სასწავლებელი იყო, ხოლო 1997 წელს მათი რაოდენობა უდრიდა 159, 2000 წელს უკვე 162 იყო. ქალაქებსა და რაიონებში იქმნებოდა კერძო (ფასიანი) საშუალო სკოლები: ლიცეუმები, გიმნაზიები, კოლეჯები. ფასიანი სექტორი განათლების სფეროში დასაქმებული კადრების სოციალური გადარჩენის მთავარი საშუალება გახდა.

კერძო (ფასიანი) სასწავლებლები, განსაკუთრებით ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლები, თავის ამოცანას შედარებით კარგად ასრულებდნენ. მოსახლეობისა და საზოგადოების სერიოზულ უკმაყოფილებას იწვევდა კერძო უმაღლესი სასწავლებელები, რომელთა რიცხვი ძლიერ გაიზარდა და რომელთა მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, სტუდენტების კონტინგენტის თეორიული და პრაქტიკული მომზადება არ შეესაბამებოდა დროის მოთხოვნებს. თანდათან ფასიან განათლებაზე გადავიდნენ სახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებლებიც, რამაც დადებითი შედეგი გამოიღო, რადგან მათ ძლიერი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა და უმაღლესი კლასის პროფესორ-მასწავლებელთა კოლექტივი ჰყავდათ. 1996 წელს სპეციალური განკარგულებით ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების ზედა კლასებიც ფასიანი გახდა.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა განათლების შინაარსის შეცვლასაც – ტოტალიტარულ წარსულთან კავშირის გაწყვეტა პირველ რიგში არა მარტო კომუნისტური განათლების სისტემის ლიკვიდაციას ითვალისწინებდა, არამედ მისი შინაარსის რადიკალურ შეცვლასაც. ათეული წლების მანძილზე ჩამოყალიბებული განათლების სისტემა მეტად ნელა იცვლებოდა. აქ საჭირო იყო არა მარტო სწავლის შინაარსის, არამედ სწავლის მეთოდიკის, აღმზრდელობითი ხერხების შეცვლა, ახალი სასწავლო პროგრამების შემუშავება. საქართველოში დაიწყეს ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებისათვის ადგილობრივი ავტორების მიერ შექმნილი სახელმძღვანელოების გამოყენება (საბჭოთა პერიოდში სასკოლო სახელმძღვანელოების დიდი უმრავლესობა რუსი ავტორების დაწერილი იყო). სასკოლო პროგრამებში დიდი ადგილი დაეთმო საქართველოს ისტორიას, გეოგრაფიას, ეკონომიკას, სამართლებრივი საფუძვლების შესწავლას.

დაიწყო მასწავლებლების პროფესიონალური მომზადების შემოწმება – ატესტაცია. ის ზოგიერთ (განსაკუთრებით სასოფლო) რეგიონში მასწავლებლების მხრიდან გარკვეულ წინააღმდეგობას წააწყდა. სოფლის მასწავლებელი, რომელიც თვეების მანძილზე უხელფასოდ იყო დარჩენილი, სოფლის მეურნეობაში დასაქმდა და მას აღარ ჰქონდა დრო და ხალისი ეზრუნა თავის პროფესიულ მომზადებაზე.

მართალია, საქართველოს პარლამენტმა 1997 წლის ზაფხულში მიიღო კანონი „განათლების შესახებ", რომლის მიხედვით განათლება საქართველოში პრიორიტეტად გამოცხადდა, მაგრამ რეალური ნაბიჯი ამ კანონის ასამოქმედებლად არც გადადგმულა. განათლების რეფორმა სერიოზული შედეგების გარეშე, თვითდინებით მიმდინარეობდა.

საქართველოს ახალგაზრდა თაობის აღზრდაში მაინც მოხდა რადიკალური ძვრები: „რკინის ფარდის" ჩამოხსნის შემდეგ შესაძლებელი გახდა დასავლეთის ცივილიზაციის მონაპოვრების უშუალო გაცნობა, კომპიუტერული ტექნიკის ათვისება-გამოყენება, ინტერნეტით სარგებლობა, საზღვარგარეთ სასწავლებლად წასვლა. ცნობილი ამერიკელი ქველმოქმედის ჯ. სოროსის ფონდის საგანმანათლებლო პროგრამები ბევრ ნიჭიერ ახალგაზრდას აძლევდა შანსს დასავლეთის ცივილიზაციის მიღწევების დასაუფლებლად. 1999 წელს მსოფლიო ბანკმა განათლების რეფორმის დასაჩქარებლად გამოჰყო 60 მილიონი ამერიკული დოლარი. საქართველოს მეგობარი ქვეყნები პერიოდულად გამოყოფდნენ სახსრებს საქართველოს სკოლების გასარემონტებლად, ცენტრალური გათბობის სისტემის მოსაწესრიგებლად. თვითონ საქართველოს მთავრობაც ეძებდა სახსრებს, რომ პედაგოგების ხელფასები გაეზარდათ, რადგან ამის გარეშე განათლების რეფორმა თავის შედეგებს ვერ მოიტანდა.

ყველაზე სერიოზული პრობლემები საქართველოში ჯანდაცვის სისტემის მოდერნიზაციას შეექმნა. საბჭოთა სისტემის დროს მთლიანად სახელმწიფო დოტაციაზე მყოფი დარგი სერიოზული დაფინანსების გარეშე აღმოჩნდა. 1995 წელს ჯანდაცვაზე ბიუჯეტიდან გამოყვეს 6 მილიონი ლარი (ქვეყნის ერთ სულ მოსახლეზე 1 ლარზე ცოტა მეტი)[44]. საქართველოს მოსახლეობის დიდი ნაწილი ფაქტობრივად სამედიცინო დახმარების გარეშე აღმოჩნდა, რადგან სამედიცინო

მომსახურება ფასიანი გახდა. სოციალური სტრესების, ეკონომიკური სიდუხჭირის პირობებში ქვეყანაში გაიზარდა დაავადებულთა რაოდენობა, თუმცა ექიმებსა და საავადმყოფოებს ავადმყოფი ნაკლებად მიმართავდა უსასხსრობის გამო: თუ 1990 წელს საქართველოში პირველად დადგენილი დიაგნოზით რეგისტრირებული იყო 1 224,5 ათასი პაციენტი, 1997 წელს – მხოლოდ 366,6 ათასი. ავადმყოფები ცდილობდნენ ექიმისათვის მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში მიემართათ. განსაკუთრებით ინტენსიურად იზრდებოდა ინფექციური, ენდოკრინული დაავადებების, ნერვული სისტემის მოშლილობასთან დაკავშირებული ავადმყოფობების რაოდენობა.

1996 წლიდან დაიწყო ჯანდაცვის რეფორმის რეალიზაცია. დაიწყო პოლიკლინიკებისა და კლინიკების პრივატიზაცია. ჯანმრთელობის დაცვა კომერციულ საფუძველზე გადავიდა. იყო საუბარი „სადაზღვევო მედიცინის" სისტემის დამკვიდრების თაობაზეც. დიდ იმედებს ამყარებდნენ საერთაშორისო ორგანიზაციების დახმარებებზე, სპეციალურ გრანტებზე. მედიკამენტების დიდი რაოდენობა სწორედ გრანტის წესით შემოდიოდა, მთელი რიგი დაავადებების (დიაბეტი, ავთვისებიანი სიმსივნეები და ა. შ.) მკურნალობა უფასოდ ან შეღავათით ხორციელდებოდა.

1997 წლის თებერვალში დამტკიცდა ჯანდაცვის ახალი პროგრამები, ახალი სამედიცინო სტანდარტები. მაგრამ 1998 წლის საბიუჯეტო კრიზისმა ბევრი პროგრამის რეალიზაცია ჩაშალა. საზოგადოებაში ბევრს ლაპარაკობდნენ ჯანდაცვის რეფორმის წარუმატებლობაზე, ექიმების დიდი ნაწილი უმუშევარი აღმოჩნდა, რიგითი ექიმები უკმაყოფილონი იყვნენ ხელფასით, მათი სოციალური მდგომარეობა – გაუსაძლისი გახდა.

მიუხედავად ამისა, საქართველოს სამედიცინო პერსონალი თავისი თეორიული ცოდნის დონით გამოირჩეოდა. ამას აღნიშნავდნენ გერმანელი, ფრანგი და ამერიკელი ექიმები, რომლებიც საქველმოქმედო ოპერაციების ჩასატარებლად ხშირად ჩამოდიოდნენ თბილისში. პრობლემებს ქმნიდა სპეციალური აღჭურვილობის არარსებობა, კლინიკებისა და საავადმყოფოების დაბალი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა. ბევრი საზღვარგარეთული კლინიკის დახმარებით ხდებოდა თანამედროვე დიაგნოსტიკური აპარატურის შემოტანა და პრაქ-

ტიკაში დანერგვა. ქართველი ექიმები (2000 წელს საქართველოში 47 ათასი ექიმი იყო აღრიცხული) ეუფლებოდნენ მკურნალობის მოწინავე მეთოდებს და ხერხებს. საქართველოში კეთდებოდა ისეთი ოპერაციები, რომელზეც ადრე ოცნებაც არ შეიძლებოდა: თირკმლის გადანერგვა, გულზე კორონარული შუნტირება და სხვ.

§8. საქართველო მსოფლიოსა და ევროპის საერთაშორისო სტრუქტურებში

საგარეო პოლიტიკური იზოლაციის გარღვევისთანავე საქართველო თანდათან იკავებდა ჯეროვან ადგილს რეგიონალურ, ევროპულ და მსოფლიო საერთაშორისო ორგანიზაციებში.

პირველი საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომელშიც საქართველო გაწევრიანდა, იყო ბისეკი – შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია, რომელიც თურქეთის იმჟამინდელი პრემიერ-მინისტრის სულეიმან დემირელის ინიციატივით შეიქმნა. ორგანიზაცია აერთიანებს შავი ზღვის გარშემო მდებარე სახელმწიფოებს (თურქეთს, რუსეთს, ბულგარეთს, რუმინეთს, უკრაინას და სხვ.). 1998-1999 წლებში ამ ორგანიზაციის თავმჯდომარე საქართველო იყო. მართალია, ამ ორგანიზაციის ეკონომიკური პროგრამები ჯერ კიდევ დიდი ეფექტით არ გამოირჩევა, მაგრამ ბისეკის სახელმწიფოთა მეთაურების პერიოდული შეხვედრები, რეგიონალური პრობლემების განხილვა, ურთიერთმხარდაჭერა რეგიონალური კონფლიქტების მოგვარების საქმეში გარკვეული შედეგების მომტანია.

საქართველოს საზოგადოებრივი აზრი ყველაზე უფრო კრიტიკულად უყურებდა საქართველოს მონაწილეობას დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის ორგანიზაციაში. ეს საერთაშორისო ორგანიზაცია რუსეთის ეგიდით შეიქმნა 1992 წელს და მიზნად ისახავდა რუსეთის ჰეგემონისტური მისწრაფებების დამკვიდრებას პოსტსაბჭოთა სივრცეში. მაგრამ რუსეთის მწირი ეკონომიკური შესაძლებლობები ამ ორ-

განიზაციას თავიდანვე უპერსპექტივო გაერთიანებად წარმოაჩენდა. საქართველო, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დსთ-ს გვიან შეუერთდა, როცა აფხაზეთის ომში საქართველო დამარცხდა და იყო იმედი, რომ თანამეგობრობა მოახერხებდა მშვიდობიანი გზით ამ პრობლემის დადებითად გადაწყვეტას.

რუსეთის ორმაგი სტანდარტების პოლიტიკამ აიძულა საქართველოს ხელისუფლება 1997 წლის ოქტომბერში დსთ სახელმწიფოების კიშინიოვის სამიტზე მკვეთრი განცხადება გაეკეთებინა. საქართველოს პროტესტი ეხებოდა იმ აჟიოტაჟს, რაც გამოიწვია რუსეთში საქართველოს ტერიტორიაზე ნავთობის ტრანსპორტირების მსოფლიო მნიშვნელობის პროექტების შემუშავებამ. რუსეთის მასმედიამ და ზოგიერთმა პოლიტიკურმა დაჯგუფებამ ეს ეკონომიკური პროექტები ანტირუსულ აქციადაც კი მონათლა. საქართველოს პროტესტი შეეხო იმასაც, რომ რუსეთი ბლოკავდა საქართველოსათვის კუთვნილ წილს სსრკ შეიარაღებიდან, რაც ოფიციალური გაანგარიშებით 2,5 მილიარდი ამერიკული დოლარის ეკვივალენტი იყო და ა. შ.

კიშინიოვის სამიტზე რუსული მხარის კრიტიკით სხვა პოსტ-საბჭოთა ქვეყნების დელეგაციის ხელმძღვანელებიც გამოვიდნენ, რის გამოც რუსეთის პრეზიდენტი ბ. ელცინი იძულებული გახდა ეღიარებინა „რუსეთის ხელისუფლება, მართლაც, რაღაცაში დამნაშავეა და რაღაც ვერ გაითვალისწინა"[45].

რაც დრო გადიოდა, რუსეთის მხარე ცდილობდა დსთ-ს ორგანიზაცია გადაექცია ხან კოლექტიური უსაფრთხოების კავშირად (ანუ სამხედრო ბლოკად), ხანაც მისი ეგიდით შეექმნა ზესახელმწიფოებრივი სტრუქტურები. საქართველოს წარმომადგენლები მუდამ დიდი სიფრთხილით ეკიდებოდნენ რუსეთის მხარის ყველა ასეთ ინიციატივას. ეკონომიკური ინტეგრაცია, რაც მართლაც შეუწყობდა ხელს ამ ქვეყნების დაახლოებას, დსთ-ს სივრცეში არ მოხერხდა.

ჩრდილო კავკასიაში ვითარების გამწვავებამ, 1999 წელს ჩეჩნეთში სამხედრო აქციების განახლებამ, ჩეჩნეთის შეიარაღებული რაზმების წარუმატებლობამ და რუსეთი სამხედროების სადამსჯელო ოპერაციებმა საქართველოს სასაზღვრო ზოლში (პანკისის ხეობა) ჩეჩენი ლტოლვილები შემოიყვანა. მათ შენიღბულად ჩეჩენი „ბოევიკებიც" გადმოჰყვნენ. რუსე-

თის მხარე ცდილობდა ჩეჩნეთის კონფლიქტი საქართველოს ტერიტორიაზე გადმოეტანა და საქართველოც ჩაეთრია ამ ომში. საქართველოს მთავრობა კატეგორიულად აღუდგა წინ ამ მცდელობას. ამას მოჰყვა სასაზღვრო პროვოკაციები, გამოუცნობი თვითმფრინავებისა და ვერტმფრენების უკონტროლო სადაზვერვო ოპერაციები, იყო ბომბების ჩამოგდების შემთხვევებიც. რუსეთში ანტიქართული ისტერია აგორდა. დაიწყეს საუბარი პანკისიდან ჩეჩენი „ბოევიკების" რუსეთის ტერიტორიაზე გადასვლის, მათ მიერ ტერორისტული აქტების ორგანიზების, პანკისში „ბოევიკების" მოსამზადებელი ცენტრების არსებობის შესახებ.

აშკარა იყო, რომ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პერმანენტული გაუარესება დსთ-ში საქართველოს ყოფნას ფორმალურ ხასიათს ანიჭებდა. ამ ორგანიზაციის იმედი საქართველოს მესვეურებს უკვე აღარ ჰქონდათ.

პარალელურად საქართველოს ხელისუფლება ცდილობდა რეგიონალური პრობლემების მოწესრიგებას და ამ მიზნით დიპლომატიურ ძალისხმევას არ აკლებდა. სწორედ ამიტომ ოთხი სახელმწიფოს: საქართველოს, უკრაინის, აზერბაიჯანისა და მოლდავეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესების თანხვედრის საფუძველზე ჩამოყალიბდა საერთაშორისო ორგანიზაცია „სუამი". მოგვიანებით მას უზბეკეთიც შეუერთდა. ამ გაერთიანების მიმართ მზარდ ინტერესს ამჟღავნებს ამერიკის შეერთებული შტატები. ბოლო წლებში სუამის (ასე ეწოდებოდა ორგანიზაციას უზბეკეთის მიერთების შემდეგ) მოღვაწეობაში ძირითადი აქცენტი გაკეთდა აღმოსავლეთ-დასავლეთის ენერგეტიკული დერეფნის მსოფლიო პროექტის პოლიტიკური და ეკონომიკური უზრუნველყოფის საკითხებზე (ბოლო ხანს უზბეკეთმა შეაჩერა თავისი მონაწილეობა ამ ორგანიზაციაში).

90-იანი წლების შუა ხანებიდან საქართველო უფრო აქტიურად, ვიდრე წინა პერიოდში, თანამშრომლობს გაეროსთან, ეუთოსა და ევროსაბჭოსთან. რუსეთში ანტიქართული განწყობილებების ზრდა აუცილებლად უბიძგებდა საქართველოს მესვეურებს მოეძებნათ უფრო საიმედო მოკავშირე, რომლის დახმარებით მოხერხდებოდა რუსეთის აგრესიული პოლიტიკის შეკავება, საქართველოს უსაფრთხოების უზრუნველყოფა და ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციასთან საქართველოს თანამშრომლობა გრძელდებოდა, გაეროს გენერალური მდივნის პირადი წარმომადგენლები ცდილობდნენ აფხაზეთის კონფლიქტის მშვიდობიან მოწესრიგებას, მაგრამ უშედეგოდ. გაეროს დაახლოებით 30 რეზოლუციაში ვერ მოხერხდა აფხაზეთში სეპარატისტების მიერ მოწყობილი ქართველების გენოციდისა და ეთნოწმენდის დაფიქსირება. რუსეთის მხარე გაეროში მუდამ ბლოკირებას უკეთებდა საქართველოსათვის მისაღებ ღონისძიებათა პროექტებს.

სამაგიეროდ უფრო თავისუფალი და ქმედითუნარიანიც იყო საქართველოს თანამშრომლობა ევროსტრუქტურებთან: ეუთოსთან, ევროპარლამენტთან. საქართველო ეუთოსთან თანამშრომლობდა 1992 წლიდან. ეუთოს ფარგლებში საქართველო შეუერთდა ხელშეკრულებას ევროპაში ჩვეულებრივი შეიარაღებული ძალების შემცირების შესახებ.

ეუთოს ბუდაპეშტის, ლისაბონის სამიტებზე დასკვნით დოკუმენტში აღინიშნა აფხაზეთში ქართველების ეთნოწმენდის ფაქტები. ეუთოს სტამბოლის სამიტზე (1999 წ.), რომელშიც 54 ქვეყნის წარმომადგენელი მონაწილეობდა, მიიღეს „ევროპული უშიშროების ქარტია". მას საქართველოც შეუერთდა. სტამბოლის სამიტზე საქართველომ მკაცრად დააყენა რუსეთის მიერ საქართველოში განხორციელებული აგრესიული აქციების – დაბომბვების პასუხისმგებლობის საკითხი.

სტამბოლის სამიტზე მიიღეს გადაწყვეტილება საქართველოს ტერიტორიიდან რუსეთის სამხედრო ბაზების (ვაზიანი, გუდაუთა) გატანის შესახებ[46]. რუსეთის ბაზების საქართველოდან გატანამ კიდევ უფრო გააღიზიანა რუსეთის სახელმწიფო დუმის დეპუტატები.

ასეთ ვითარებაში საქართველოს სჭირდებოდა რეალური მოკავშირე და მეგობარი, რომელიც უზრუნველყოფდა მისი შეიარაღებული ძალების გარდაქმნას თანამედროვე მოთხოვნების შესაბამისად, თავიდან ააცილებდა გარეშე საფრთხეს, დაეხმარებოდა ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენაში. საქართველოს საზოგადოებრივი აზრი მუდამ იხრებოდა ჩრდილოეთ ატლანტიკის სამხედრო გაერთიანებასთან (ნატო) პარტნიორული ურთიერთობებისაკენ. ამ სამხედრო ორგანიზაციასთან პირველი კონტაქტები შედგა დამოუკიდებელი საქართველოს სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისთანავე: ნატოს სა-

მხედრო დელეგაციები სხვადასხვა დროს იმყოფებოდნენ საქართველოში. შემდეგ საქართველო შეუერთდა ნატოს პროგრამას „პარტნიორობა მშვიდობისათვის". ამ პროგრამის მეშვეობით ხორციელდებოდა ქართული ჯარის გარკვეული შენართების ტექნიკური აღჭურვა, ოფიცრების მომზადება, ნატოს სამხედრო წვრთნებში მონაწილეობა. მნიშვნელოვანი იყო ისიც, რომ ქართული ბატალიონი მონაწილეობდა ნატოს სამშვიდობო ოპერაციებში ყოფილ იუგოსლავიაში.

საქართველოსადმი ნატოს მესვეურების ყურადღება ყოველწლიურად იზრდებოდა. 1998 წლის სექტემბერში საქართველოში ჩამოვიდა ნატოს გენერალური მდივანი ხავიერ სოლანა. მან განაცხადა: „ჩვენ კავკასიას მივიჩნევთ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რეგიონად, სადაც უშუალო ინტერესები გვაქვს". ხ. სოლანა შეხვდა საქართველოს პრეზიდენტს, პარალამენტის თავმჯდომარეს.

ამ შეხვედრის შემდეგ ნატოსთან პარტნიორობამ უფრო გეგმაზომიერი და ინტენსიური ხასიათი მიიღო. აშკარად ჩანდა, რომ მალე საქართველო ნატოში გაწევრიანების საკითხსაც დააყენებდა.

ევროსტრუქტურებთან თანამშრომლობა გულისხმობდა ინტენსიურ კავშირს ევროპარლამენტთან, ევროკავშირთან. სტრასბურგი მუდამ ეხმარებოდა საქართველოს სხვადასხვა სოციალური პროგრამების რეალიზაციით, გრანტებით, კონსულტანციებით. საქართველოსათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა „სასურსათო უზრუნველყოფის პროგრამას", „განსაკუთრებული ფინანსური დახმარების პროგრამას" და ა. შ.

1996 წლის ზაფხულში ევროკავშირის საპარლამენტო ასამბლეაზე საქართველო სტუმრის სტატუსით მიიწვიეს. ამას მოჰყვა ევროგაერთიანებასთან საქართველოს დიდი შეთანხმება, რაც ითვალისწინებდა პოლიტიკურ დიალოგს, ეკონომიკურ თანამშრომლობას, სამართლებრივ, საფინანსო და საკრედიტო ურთიერთობებს, თანამშრომლობას დემოკრატიზაციის პროცესის გაღრმავების საქმეში. ევროკავშირის დელეგაციები ჩამოდიოდნენ საქართველოში, ეცნობოდნენ ქვეყნის მიღწევებს, რადიკალური ეკონომიკური, სამართლებრივი რეფორმების რეალიზაციის შედეგებს.

1997 წელს საქართველოს პრეზიდენტმა განაცხადა, რომ საქართველო მზადაა ევროკავშირში შესასვლელად.

1999 წლის 27 იანვარს ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეამ საქართველო თავის მორიგ წევრად მიიღო. 27 აპრილს შედგა წევრად მიღების ოფიციალური ცერემონია. სტარასბურგის ევროპის სასახლეში ოფიციალურ ცერემონიაზე საქართველოს პრეზიდენტმა ე. შევარდნაძემ აღნიშნა: „დღეს აღსრულდა ყველა დროის, ყველა თაობის ქართველთა ოცნება – საქართველო დიდი ევროპის ბინადარი გახდა". საქართველო ევროკავშირის პირველი წევრი იყო კავკასიიდან.

სტრასბურგში ევროპარლამენტის ტრიბუნიდან საქართველოს პარლამენტის თავმჯდომარემ ზ. ჟვანიამ განაცხადა: „მე ვარ ქართველი, მაშასადამე, მე ვარ ევროპელი".

საქართველო ევროპასთან, დასავლეთის სამყაროსთან მჭიდრო თანამშრომლობის გზას დაადგა.

§9. რელიგიური პოლიტიკა. სასულიერო-საეკლესიო ცხოვრება

საქართველოს 1995 წლის კონსტიტუცია აღიარებს სინდისის, რელიგიური აღმსარებლობის თავისუფლებას. კონსტიტუციაში აღნიშნულია საქართველოს ავტოკეფალური სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის გამორჩეული როლი ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში, მისი კულტურული და სულიერი ცხოვრების განვითარებაში.

საქართველო ერთგულია ადამიანის უფლებების საყოველთაოდ აღიარებული საერთაშორისო ნორმებისა, ამიტომაც ქვეყანაში ოფიციალურად იკრძალება ადამიანების განსხვავება რელიგიური, რასობრივი, ეთნიკური ნიშნით. კანონის წინაშე ყველა თანასწორია: მორწმუნეც და ათეისტიც, ყველას თანაბარი უფლებები აქვს, მათ შორის რელიგიური აღმსარებლობის მხრივ.

ათეიზმის ბატონობამ, ტოტალიტარულ სახელმწიფოში რელიგიის, ეკლესიისა და მისი მსახურების წინააღმდეგ მიმართულმა რეპრესიულმა და მკაცრი შეზღუდვების პოლიტიკამ დიდი ზიანი მიაყენა საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებლურ ეკლესიას. მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი

ქრიტიანული ქვეყანა საბჭოთა რეჟიმის პერიოდში ათეისტურ სახელმწიფოდ გადაიქცა. მართალია, კომუნისტური სახელმწიფოს კონსტიტუცია სინდისის თავისუფლებას აღიარებდა, მაგრამ სინამდვილეში, განსაკუთრებით საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში, ყველა რელიგიური კონფესია უდიდეს ზეწოლას და დევნას განიცდიდა. საქართველოში, სადაც რევოლუციამდე 1500 ეკლესია იყო, 1945 წლისათვის მხოლოდ 29 მოქმედი ეკლესია დარჩა, 1600 ღვთისმსახურის ნაცვლად – 135. კომუნისტური ფსიქოზის პირველ წლებში საქართველოს ბევრ კუთხეში დაინგრა ეკლესია-მონასტერი, განადგურდა საეკლესიო სიძველეები, რელიგიური სიწმინდეები, ძველი სიგელ-გუჯრები, ხელნაწერი წიგნები ნაწილობრივ გადარჩა ახლად შექმნილ მუზეუმებსა და წიგნთსაცავებში. დევნას განიცდიდნენ სხვა რელიგიური აღმსარებლობის წარმომადგენლებიც: მაჰმადიანები, კათოლიკები, იუდეველები, ლუთერანელები და სხვ.

მეორე მსოფლიო ომის დროს სახელმწიფო ზეწოლა ეკლესიაზე ოდნავ შენელდა – ეს განაპირობა იმ დიდმა საქმიანობამაც, რასაც ქართული სამოციქულო ეკლესიის მესვეურები და რიგითი ღვთისმსახურები ასრულებდნენ. საქართველოს ეკლესიამ თავდაცვის ფონდში უდიდესი შეწირულება შეიტანა.

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის საჭისმპყრობელები საბჭოთა ხანაში იყვნენ კათოლიკოს-პატრიარქები: ამბროსი (ხელაია) (1921-1927), ქრიტეფორე (1927-1932), კალისტრატე (ცინცაძე) – 1932-1952 წწ., მელქისედეკ IV (ფხალაძე) – 1952-1960 წწ., ეფრემ II (სიდამონიძე) – 1960-1970 წწ., დავით IV (დევდარიანი) – 1972-1977 წწ. 1977 წლიდან საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქია ილია II (ღუდუშაური-შიოლაშვილი).

ქართული სამოციქულო ეკლესიის მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაიზარდა საქართველოში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობის პერიოდიდან. ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძება და გაღრმავება გულისხმობდა ქართული ტრადიციული ფასეულობების აღორძინებას, მათ შორის წინაპართა სარწმუნოებრივი ტრადიციების უცილობელ აღიარებას და განვითარებას. „გარდაქმნისა" და „ახლებური აზროვნების" გორბაჩოვისეული კურსის პირობებში მოხერხდა საქართველოში საეკლესიო ცხოვრების აღორძინე-

ბა: მარტო 1988 წელს საქართველოში გაიხსნა 50 ახალი ეკლესია და 3 მონასტერი. ეკლესიები აიგო თბილისში, ქუთაისში, თელავში, ახალქალაქის, გორის, საჩხერის, სიღნაღისა და სხვა რაიონებში. მლოცველებისათვის გაიხსნა უძველესი ბოლნისის ტაძარიც. ლოცვა აღევლინა და სამონასტრო ცხოვრება განახლდა უძველეს დავით გარეჯისა და ბეთანიის სამონასტრო კომპლექსებშიც.

საქართველოს საპატრიარქოს ძალისხმევით 1988 წელს თბილისის სასულიერო აკადემია გაიხსნა. იმჟამად ფუნქციონირებდა სამი სასულიერო სასწავლებელი, საკვირაო სკოლები. პერიოდულად იბეჭდებოდა საპატრიარქოს ჟურნალი „ჯვარი ვაზისა", გაზეთი „საპატრიარქოს უწყებები". საქართველოს მთავრობის გადაწყვეტილებით საპატრიარქოს დაუბრუნდა საეგზარქოსოს ყოფილი შენობა.

საქართველოში პოლიტიკური დაპირისპირებების, სამოქალაქო ომის პერიოდში საქართველოს სამოციქულო ეკლესიამ, პირადად კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II უდიდესი ძალისხმევა შეალია ქართველთა შერიგების, კომპრომისების მიღწევის საქმეს, მაგრამ უშედეგოდ.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების და მისი საერთაშორისო აღიარების შემდეგ ქართული სამოციქულო ეკლესია უდიდეს ძალისხმევას ახმარდა ქართველი ერის კონსოლიდაციის, ურთიერთმიტევებისა და ურთიერთშერიგების პროცესის წარმატებით დაგვირგვინებას.

უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის მოღვაწეობას მსოფლიო მართლმადიდებლური ეკლესიების იერარქიაში საქართველოს ეკლესიისათვის ისტორიული, ტრადიციული ადგილის აღსადგენად და დასამკვიდრებლად. მისი ინტენსიური ურთიერთობა მსოფლიოს (კონსტანტინოპოლის) პატრიარქთან დიმიტრიოს I, ანტიოქიის პატრიარქთან იგნატიოს IV, იერუსალიმის პატრიარქთან დიადოროსთან და სხვა მღვდელმთავრებთან უზრუნველყოფს მართლმადიდებელ სამყაროში ქართული სამოციქულო ეკლესიის მნიშვნელობისა და საერთაშორისო აღიარების ზრდას.

1996 წლის აპრილში საქართველოში ჩამოვიდა რუსეთის პატრიარქი ალექსი II. საქართველოსა და რუსეთის პატრიარქებმა ერთობლივი ლოცვა აღავლინეს სვეტიცხოველის საკა-

თედრო ტაძარში. საქართველოში ხშირად ჩამოდიოდნენ მღვდელმთავრები მოძმე კონფესიებიდან. საქართველოში იმყოფებოდა სრულიად ამერიკისა და კანადის მიტროპოლიტი თეოდოსი.

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქიც ბევრს მოგზაურობს, როგორც საქართველოში – სხვადასხვა ეპარქიაში, ისე საზღვარგარეთ: წმინდა მიწაზე, ათონის მთაზე, საბერძნეთში, გერმანიაში, რუსეთში, სომხეთში. იგი უდიდეს ძალისხმევას ახმარს საქართველოს საერთაშორისო ასპარეზზე დამკვიდრების ურთულეს პროცესს, ხალხთა შორის ქრისტიანული ძმობისა და სიყვარულის განმტკიცებას.

1997 წელს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის აღსაყდრების 20 წლისთავზე დაიწყო მძლავრი მოძრაობა დევიზით „ქართველნო – ერთად ღვთისაკენ!". ამ მოძრაობის მთავარი არსი მდგომარეობდა იმაში, რომ ქართველები დაბრუნებოდნენ წინაპართა სარწმუნოებრივ ცხოვრებას, ეღვაწათ სულის გაკეთილშობილებისათვის, ცხოვრებაში ქრისტიანული კანონების დამკვიდრებისათვის.

საეკლესიო ცხოვრების აღმავლობისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ახალი ეპარქიების დაარსებას: საქართველოში 27 ეპარქია არსებობს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია (მიტროპოლიტი დანიელი (დათუაშვილი) – დევნილი ეპარქია, რომლის მესვეურები სეპარატისტების გამთიშველი მოქმედების წყალობით მოწყვეტილნი არიან საკუთარ სამწყსოს. აფხაზმა სეპარატისტებმა ისიც კი სცადეს, რომ ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია რუსეთის საპატრიარქოსთან დაეკავშირებინათ და ამით ეკლესიურად მოეწყვიტათ ეს კუთხე დედა-სამშობლოსათვის, მაგრამ კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II მოლაპარაკებამ რუსეთის პატრარქთან ეს განზრახვა ჩაშალა.

ქართული სამოციქულო ეკლესიის აღმავლობის მაჩვენებელია მრევლის რაოდენობის სისტემატური ზრდა, ახალი ეკლესია-მონასტრების მშენებლობა. ბოლო წლებში მეცენატების, უშუალოდ მრევლის ხელშეწყობით საქართველოს ქალაქებსა და რაიონებში უამრავი ახალი ეკლესია აშენდა. სამლოცველოები აშენდა სასჯელაღსრულების დაწესებულებებშიც კი.

რელიგიური რიტუალების ჩატარება, საეკლესიო დღესასწაულების მოწყობა საყოველთაო გახდა, ბევრი რელიგიური დღესასწაული სახელმწიფოს მიერ უქმე დღედ გამოცხადდა.

რელიგიურმა თავისუფლებამ საქართველოში გამოაცოცხლა სხვა კონფესიების საქმიანობაც – აჭარაში დაიწყეს მეჩეთების მშენებლობა, ვატიკანის დახმარებით განვითარდა კათოლიკური ღვთისმსახურება, თბილისში აღდგა ლუთერანული ეკლესია, ისრაელის სახელმწიფოს დახმარებით გაუმჯობესდა საქართველოს ებრაელების სარწმუნოებრივი ცხოვრებაც.

უდიდესი მნიშვნელობა მიენიჭა სასულიერო განათლების გავრცელებას. ამ საქმეს ემსახურებოდა საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებული 2 სასულიერო აკადემია, 4 სასულიერო სემინარია, სასულიერო გიმნაზიები, საკვირაო სკოლები. 1995 წელს საქართველოს პრეზიდენტისა და კათოლიკოს-პატრიარქის ერთობლივი დადგენილებით შეიქმნა გელათის მეცნიერებათა აკადემია. ჩამოყალიბდა ახალგაზრდობის ცენტრი „ძლევაი", რომელშიც 2000 ახალგაზრდა გაერთიანდა. საქართველოს ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში დაიწყეს რელიგიის საფუძვლების შესწავლა. საგანმანათლებლო ცენტრები და სკოლები შეიქმნა სხვა რელიგიურ კონფესიებთანაც.

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მთავარი ამოცანა იყო სამოქალაქო ომით, ეკონომიკური კრიზისითა და გაუსაძლისი ცხოვრებით შეჭირვებული მრევლის სულიერი ნუგეში, გამხნევება, მათში ოპტიმისტური განწყობილების შენარჩუნება. ამ ურთულეს ამოცანას საქართველოს ეკლესია ღირსეულად ასრულებს.

ამ გზაზე სიძნელეებიც ბევრი შეიქმნა: ახალი დემოკრატიული ყოფიერება, საქართველოს კონსტიტუციის მიერ აღიარებული რელიგიური თავისუფლებების პრინციპები საქართველოში ხელს უწყობს არატრადიციული რელიგიური მიმდინარეობების გააქტიურებას. საქართველოში მოღვაწეობდნენ „ხსნის არმიის" წევრები, „იეღოვას მოწმეები", კრიშნაიტები და სხვა აღმოსავლური სარწმუნოების თუ კონფესიების წარმომადგენლები.

ქრისტეშობის 2000 წლისთავის ბრწყინვალე დღესასწაულმა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მოღვაწეობა კი-

დევ უფრო ნაყოფიერი და მიზანმიმართული გახადა. კათოლიკოს-პატრიარქის საშობაო ეპისტოლეში ქართველებს ერთმანეთის მიტევებისაკენ, მონანიებისა და სულიერი განწმენდისაკენ მოუწოდებდა.

ქართველთა ერთიანობის, წარსული სიდიადის დაბრუნების, აღმშენებლობის სიმბოლოდ უნდა გადაიქცეს თბილისში, ელიას მთაზე წმინდა სამების საკათედრო ტაძარიც, რომელიც კათოლიკოს-პატრიარქ ილია II ლოცვა-კურთხევით, სრულიად საქართველოს მოსახლეობის შემოწირულობით შენდება. სწორედ აქ უნდა აღევლინოს გაერთიანებული, ეკონომიკურად აღორძინებული, სოციალურად დაწინაურებული საქართველოს სადიდებელი მთავარი ლოცვა.

§10. მეცნიერება, კულტურა, სპორტი

ტოტალიტარული რეჟიმის მიუხედავად საქართველოში კულტურულმა განვითარებამ მნიშვნელოვან სიმაღლეებს მიაღწია: ქართული სამეცნიერო სკოლები (მათემატიკის, ფიზიკის, ფსიქოლოგიის, ფიზიოლოგიის და ა. შ.) ცნობილი იყო მსოფლიოში, ხოლო ქართული კულტურის თვალსაჩინო წარმომადგენლები – აღიარებულნი საერთაშორისო არენაზე. მსოფლიოში საუბრობდნენ „ქართული კინოს", „ქართული თეატრის" ფენომენზე, საერთაშორისო კლასის ვირტუოზები მუსიკის ნებისმიერ დარგში ხიბლავდნენ საზღვარგარეთელ და საბჭოთა მსმენელს. მაგრამ საბჭოთა კავშირში 80-იან წლებში მიმდინარე პროცესები უკვე აფერხებდნენ ქართული მეცნიერების, კულტურის, სპორტის შემდგომ აღმავლობას და ვარაუდობდნენ, რომ თავისუფალ და დემოკრატიულ საქართველოში კიდევ უფრო ძალუმად განვითარდებოდა მეცნიერება, კულტურა და სპორტი.

სამოქალაქო ომმა სერიოზული კორექტივები შეიტანა საზოგადოების იმედებში: ნგრევის, ძველი სოციალური სისტემის ერთბაშად დამსხვრევის, გაუგონარი კორუფციისა და სახელმწიფოს მმართველი ელიტის დანაშაულებრივი უყურადღებობის გამო XX საუკუნის 90-იანი წლებში ქართული

კულტურა მძიმე გამოცდისა და თვითგადარჩენის აუცილებლობის წინაშე აღმოჩნდა.

ახალი ქართული სახელმწიფოს პირველი წლები განსაკუთრებით მძიმე გამოდგა მეცნიერებისათვის: მოისპო ცენტრალიზებული დაფინანსება, შეწყვიტეს არსებობა საკავშირო დაქვემდებარებაში მყოფმა სამეცნიერო-კვლევითმა დაწესებულებებმა. განსაკუთრებით მძიმე ვითარება შეიქმნა ფუნდამენტური და გამოყენებითი მეცნიერების იმ დარგებში, რომლებიც მსხვილ კაპიტალდაბანდებებს საჭიროებდნენ. „მწვანეების" მოძრაობის ლიდერების დაჟინებული მოთხოვნით დაიხურა მცხეთის ატომური რეაქტორი. უფულობის გამო შეწყდა ფიზიკის, ქიმიის, ბიოლოგიისა და სხვა ექსპერიმენტული სამეცნიერო დაწესებულებების უწყვეტი დაფინანსება, სინათლისა და ენერგომატარებლების სისტემატური დეფიციტის პირობებში შეუძლებელი იყო სერიოზული სამეცნიერო ექსპერიმენტების ჩატარება.

სიძნელეების წინაშე აღმოჩნდნენ ქართველოლოგიური მეცნიერების დარგები და სამეცნიერო ორგანიზაციები (არქეოლოგიის ცენტრი, ფილოსოფიის, ლიტერატურის, ხელნაწერების, ენათმეცნიერების, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტები, სახელმწიფო მუზეუმი და სხვა დაწესებულებები). უსახსრობის გამო შეწყდა სამეცნიერო ექსპედიციების დაფინანსება, მივლინებების ანაზღაურება, სამეცნიერო პუბლიკაციებისათვის სახელმწიფო დოტაცია.

გაუსაძლის მდგომარეობაში ჩავარდნენ საქართველოს მეცნიერები, რომლებიც „შოკური თერაპიის" პირობებში უხელფასოდ, ნახევარ მშიერ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ – ისინი იძულებული იყვნენ ცივ და ჩაბნელებულ ბინებში, მამაპაპური ლამფის შუქზე გაეგრძელებინათ სამეცნიერო მუშაობა.

როცა დასრულდა სამოქალაქო ომი და „თოფიანი კაცის" სინდრომის სიმწვავე შენელდა, როცა დაიწყო ეკონომიკური რეფორმები და ჩამოყალიბდა სახელმწიფო ბიუჯეტი, მოხერხდა სამეცნიერო ცხოვრების შედარებითი გამოცოცხლება. მაგრამ საქართველოს სახელმწიფომ ვერ შეძლო მეცნიერებისათვის საჭირო დაფინანსების გამოყოფა: თუ 1990 წელს საქართველოს ბიუჯეტში მეცნიერების დასაფინანსებლად 109,2 მილიონი საბჭოთა მანეთი იყო განსაზღვრული, 1995 წელს ამ მიზნით გამოიყო მხოლოდ – 5,7 მილიონი ლარი,

1996 წელს – 11,9 მილიონი ლარი. მომდევნო წლებში ეს თანხა დიდად არ გაზრდილა, პირიქით – შემცირდა კიდეც: 1998 წელს მეცნიერების დაფინანსებამ შეადგინა 2 470 ათასი ამერიკული დოლარი, 2000 წელს – 4 519 ათასი ამერიკული დოლარი. ამ თანხებს უნდა დაემატოს საქართველოს პარლამენტის დადგენილებით გამოყოფილი 2,2 მილიონი ლარი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გრანტების დასაფინანსებლად, რამაც ქართველი მეცნიერების ნაწილის უაღრესად შეჭირვებული მატერიალური მდგომარეობა გარკვეულად გამოასწორა და სტიმული მისცა მეცნიერების ზოგიერთი დარგის განვითარებას.

მაგრამ 1998 წლისა და მომდევნო წლების საბიუჯეტო კრიზისმა, რამდენიმე სეკვესტრმა ძლიერ დააზარალა ქართული მეცნიერება, მრავალი თვის ხელფასი და გრანტი გაიყინა, მეცნიერები იძულებულნი გახდნენ მოეძებნათ ფიზიკური გადარჩენის ახალი საშუალებები: ქართველი მეცნიერი მუშაობდა რამდენიმე ადგილზე, რომ საარსებო მინიმუმი გამოემუშავებინა. იყო მეცნიერისათვის შეუფერებელ ადგილზე მუშაობის მასობრივი შემთხვევები. უფულობის გამო მეცნიერმა დაკარგა სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურისა და ინვენტარის შეძენის შესაძლებლობა, მეცნიერება არაპრესტიჟული გახდა – მიზერული ხელფასები ნიჭიერ ახალგაზრდობას მეცნიერების მიმართ გულგრილს ხდიდა. ბევრი პერსპექტიული ახალგაზრდა დასავლეთ ევროპის ქვეყანაში, აშშ-ში წავიდა. სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტების ნორმალური ფუნქციონირება შეფერხდა.

მატერიალურმა სიდუხჭირემ მთავრობა აიძულა შეემცირებინა სამეცნიერო დაწესებულებების რაოდენობა: თუ 1990 წელს საქართველოში 131 სამეცნიერო დაწესებულება იყო, 2000 წელს მათი რაოდენობა შემცირდა 102- მდე. განსაკუთრებით შემცირდა სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების რაოდენობა: თუ 1990 წელს იყო 115, 2000 წელს დარჩა მხოლოდ 85[47].

შემცირდა მეცნიერებაში ჩაბმული პერსონალის რაოდენობაც: თუ 1980 წელს საქართველოში 25 198 მეცნიერი მუშაკი იყო, 1995 წელს მათი რაოდენობა 18,1 ათასი იყო, რაც შემდგომ წლებში კიდევ შემცირდა და 2000 წელს მხოლოდ 14,9 ათასი დარჩა[48]. მეტად უმნიშვნელოდ გაიზარდა მეცნიერების

დოქტორების რაოდენობა: თუ 1980 წელს მათი რაოდენობა 1 335 უდრიდა, 1995 წელს იგი შეადგენდა 1 400. თვალშისაცემი იყო შემცირება მეცნიერების კანდიდატების რიგებში: 1980 წელს საქართველოში 9 104 მეცნიერების კანდიდატი იყო, 1995 წელს მხოლოდ 6,2 ათასი, 2000 წელს დარჩა 5,1 ათასი.

მძიმე ვითარების მიუხედავად საქართველოს ხელისუფლება მაინც ახორციელებდა გარკვეულ ღონისძიებებს მეცნიერების ხელშეწყობის მიმართულებით: 1994 წელს საქართველოს პარალამენტმა მიიღო კანონი, რომლის ძალით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიას განესაზღვრა სტატუსი. მოგვიანებით პარლამენტმა დაამტკიცა კანონი მეცნიერებათა აკადემიის შესახებ, რომელმაც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია გამოაცხადა „საქართველოს ხელისუფლების მეცნიერულ მრჩევლად". შემუშავდა საქართველოში მეცნიერების განვითარების კონცეფცია. თუმცა ბოლომდე არ დადგინდა მეცნიერთა სოციალური დაცვის პროგრამები. გარკვეული მნიშვნელობა შეიძინა საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებამ მეცნიერებათა აკადემიის წევრების მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ, რომლის ძალით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრებსა და წევრობის კანდიდატებს შედარებით გაუუმჯობესდათ მატერიალური მდგომარეობა.

ყველაფრის მიუხედავად, საქართველოს მეცნიერები აგრძელებდნენ ინტენსიურ მუშაობას: ქართველი ფიზიკოსები აქტიურად მონაწილეობდნენ დუბნისა და ბირთვული კვლევის ევროპული ცენტრის მიერ წარმოებულ ექსპერიმენტებში. აბასთუმნის ასტროფიზიკური ობსერვატორიის თანამშრომლებმა შექმნეს ახალი მიმართულება პლაზმური ასტროფიზიკის დარგში, გეოფიზიკის ინსტიტუტმა შეადგინა საქართველოს სეისმური დარაიონების ახალი რუკა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში დამუშავდა შავი ზღვის სანაპირო ზოლის ეკოლოგიური დაცვის ეფექტური ღონისძიებების სისტემა და ა. შ.

90-იანი წლების შუა ხანებში თვალსაჩინო წარმატებებს მიაღწია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კოსმოსურ ნაგებობათა ინსტიტუტის კოლექტივმა (დირექტორი პროფ. ე. მეძმარიაშვილი). აქ მიმდინარეობდა ინტენსიური მუშაობა კოსმიურ რეფლექტორზე. ეს სამუშაო წარმატებით დაგვირგ-

ვინდა და პირველი ქართული კოსმოსური რეფლექტორი-ანძა კოსმოსურ სადგურ „მირზე" დაამონტაჟეს (1999 წ.). ეს ქართული სამეცნიერო პოტენციალის კიდევ ერთი სერიოზული გამარჯვება იყო.

სათანადო დაფინანსების არარსებობის მიუხედავად 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან რამდენადმე გამოცოხლდა ქართველოლოგიური დარგების ფუნქციონირება: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურის, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტებში, არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში, ფილოსოფიის ინსტიტუტში და სხვა დაწესებულებებში მოხდა გარკვეული ძვრები ქართველოლოგიური დისციპლინების აღორძინების მიმართულებით. დაარსდა ახალი სამეცნიერო ჟურნალები, სისტემატურად ეწყობოდა სამეცნიერო სესიები, საერთაშორისო სიმპოზიუმები, სამეცნიერო ექსპედიციები.

უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველ მეცნიერთა ექსპედიციებს პალესტინაში, სინას მთაზე. აღმოჩნდა უძველესი ქართული ხელნაწერები: „სირიელ მამათა ცხოვრების" და „მოქცევაი ქართლისას" ახალი ტექსტები, მათ შორის ალბანური დამწერლობის შესაძლო ძეგლიც.

მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული არქეოლოგიური სკოლის მიღწევებს, რითიც დაინტერესდნენ სხვადასხვა ქვეყნის არქეოლოგიური ორგანიზაციები, განსაკუთრებით გერმანელი მეცნიერები. მათი ფინანსური დახმარებით ხერხდება არქეოლოგიური ექსპედიციების მოწყობა. 1999 წლის ზაფხულში დმანისის არექეოლოგიურმა ექსპედიციამ მიაგნო ევროპის ტერიტორიაზე ყველაზე უძველესი ჰუმანოიდის თავის ქალას. ქალა ეკუთვნოდა ჰომო ერექტუსის აფრიკულ ჯგუფს. მისი ასაკი 1 მილიონ 800 ათასი წლით განისაზღვრა.

საერთოდ, სიძნელეების მიუხედავად, გაფართოვდა და ინტენსიური გახდა კავშირი დასავლეთ ევროპის წამყვან სამეცნიერო ცენტრებთან. უფრო ხშირად, ვიდრე ადრე, საქართველოს სამეცნიერო ცენტრებში სტუმრობდნენ ამერიკელი, ფრანგი, გერმანელი, ჰოლანდიელი და სხვა ქვეყნების მეცნიერები. უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ დიდი ბრიტანეთის მეცნიერებათა აკადემიამ სპეციალური ხელშეკრულება გააფორმა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან,

რაც გულისხმობდა პარტნიორობას, კადრების გაცვლას და სტაჟირებას. ყოველწლიურად 20 ქართველი ახალგაზრდა მეცნიერი სტაჟირებას გადის დიდი ბრიტანეთის სამეცნიერო ცენტრებში.

ქართული მეცნიერების გადარჩენასა და განვითარებას ისახავს მიზნად ევროგაერთიანების სპეციალური დახმარებები და კონსულტაციები. მნიშვნელოვანია ცნობილი მეცენატის ჯ. სოროსის მიერ დაარსებული ფონდის „ღია საზოგადოება – საქართველოს" მოღვაწეობა ქართული ინტელექტუალური პოტენციალის შენარჩუნება-განვითარებისათვის.

ქართული მეცნიერების გადარჩენისათვის ზრუნავს საქართველოს საპატრიარქოც. არაერთი სამეცნიერო პროექტი განხორციელდა მისი დახმარებით. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II ლოცვა-კურთხევით მომზადდა ქრისტესშობის 2000 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმი, რომელშიც 113 მეცნიერი მონაწილეობდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებიდან. ეს სამეცნიერო ღონისძიება ჩატარდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ინიციატივით. აქვე დაარსდა „ქრისტიანობის კვლევის საერთაშორისო ცენტრიც", რომლის მიზანია ჰუმანიტარ მეცნიერთა შესაძლებლობების კონცენტრაცია, ქრიტიანული კვლევის პროცესის ინტენსიფიკაცია, მეცნიერებასა და ეკლესიას შორის ჰარმონიული კავშირის მიღწევა, საერთაშორისო კონტაქტების გაძლიერება და ა. შ.

ვერ დააღწია თავი კრიზისს ქართულმა ლიტერატურამ. გარკვეული მნიშვნელობა იმასაც ჰქონდა, რომ სოციალური და პოლიტიკური კრიზისის პერიოდში ბევრი თვალსაჩინო ქართველი მწერალი გარდაიცვალა: ი. აბაშიძე, გ. ფანჯიკიძე, რ. ჯაფარიძე და სხვ. ეს დიდი დარტყმა იყო ქართული ლიტერატურისათვის.

განაგრძობდნენ ნაყოფიერ შემოქმედებით მოღვაწეობას ჭ. ამირეჯიბი, გ. დოჩანაშვილი, რ. ჭეიშვილი, რ. ამაშუკელი, ო. ჭილაძე, ა. კალანდაძე, მ. მაჭავარიანი, ჯ. ჩარკვიანი და მრავალი სხვა. თანდათან გამოჩნდნენ ახალი სახელებიც, პერსპექტიული ახალგაზრდა მწერლები, პოეტები.

კატასტროფულად შემცირდა წიგნების, ჟურნალებისა და გაზეთების გამოცემა. თუ საბჭოთა ხელისუფლების ბოლო

წლებში რესპუბლიკაში ყოველწლიურად ათასობით დასახელების წიგნი იბეჭდებოდა მრავალმილიონი ტირაჟით (მარტო 1976-1979 წლებში საქართველოში დაიბეჭდა 9 406 დასახელების წიგნი 67 873,9 ათასი ტირაჟით), ახალ საქართველოში წიგნებისა და ბროშურების ტირაჟი 1995 წელს იყო მხოლოდ 0,8 მილიონი ეგზემპლარი, 2000 წელს მისი რაოდენობა კიდევ უფრო შემცირდა – 0,4 მილიონი ეგზემპლარი გახდა[49]. მართალია, გაიზარდა გაზეთების საერთო რაოდენობა, მაგრამ შემცირდა მათი ტირაჟი: თუ 1995 წელს საქართველოში გამოდიოდა 127 დასახელების გაზეთი 0,3 მილიონი ეგზემპლარი, 2000 წელს – 184 დასახელების გაზეთი 0,6 მილიონი ეგზემპლარი.

სამოქალაქო ომის პირველ ხანებში კულტურის თვალსაჩინო მოღვაწეები კიდევ ცდილობდნენ მოეწყოთ სანახაობითი წარმოდგენები, ფესტივალები, კონცერტები, რომ როგორმე აემაღლებინათ მოსახლეობის შერყეული სულიერი მდგომარეობა (სახელოვანმა პაატა ბურჭულაძემ აფხაზეთში ომის დროს თბილისის საოპერო თეატრში გალა-კონცერტი გამართა თავისი დასავლეთევროპელი კოლეგების მონაწილეობით), ქართველი კინემატოგრაფისტები ცდილობდნენ საერთაშორიო სტატუსი მიენიჭებინათ კინოფესტივალისათვის „ოქროს არწივი", რომელიც ხან თბილისში, ხან ბათუმში იმართებოდა, საქართველოში პოპულარული მსახიობების მონაწილეობით იმართებოდა ოპტიმისტური კონცერტები „მღერიან და ხუმრობენ თეატრისა და კინოს მსახიობები", საქართველოში შედგა სრულიად ქართველთა I კონგრესი, რომლის მიზანი ეროვნული თანხმობისა და ერის სულიერი გამთლიანების მიღწევაც იყო, მაგრამ აფხაზეთის ომში განცდილი მარცხის, „შოკური თერაპიის" შედეგად ელდანაცემი საქართველოს მოსახლეობა ძნელად უბრუნდებოდა ცხოვრების ჩვეულ რიტმს.

ცხოვრების საერთო დონის მკვეთრი დაქვეითების, ინტელიგენციის გაუსაძლისი სოციალური მდგომარეობის გამო კულტურა და კულტურული მოღვაწეობის შედეგები მოთხოვნილების გარეშე აღმოჩნდა. ამას დაემატა თვითონ მთავრობის უძლურობა, გამოეყვანა კრიზისიდან არა მარტო ეკონომიკა, არამედ კულტურული ცხოვრებაც. ამიტომაც საქართველოს ხელისუფლება მხოლოდ დეკლარაციული განცხადებებით კმაყოფილდებოდა, რომ საქართველოს „კულტურა გადა-

არჩენს", რომ „ქართული კულტურა განუმეორებელია და ხელისუფლების განსაკუთრებულ ყურადღებას საჭიროებს" და ა. შ.

საბიუჯეტო სახსრები საკმარისი არ იყო ქართული კულტურის განვითარებისათვის: 1995 წელს კულტურასა და სპორტზე ბიუჯეტიდან გამოიყო 10,6 მილიონი ლარი. შედარებით დიდი დაფინანსება მოხერხდა 1997 წელს, როცა ბიუჯეტში 36,1 მილიონი ლარის მობილიზება მოხდა, მაგრამ შემდგომ წლებში დაფინანსება სისტემატურად კლებულობდა – 2000 წელს მან შეადგინა 21,2 მილიონი ლარი[50].

ეს თანხა უნდა ჰყოფნოდა 101 მუზეუმს, 2 208 ბიბლიოთეკას, 37 პროფესიულ თეატრს, კინოწარმოებაში დასაქმებულ ადამიანებს და ხელოვნების სხვა დარგებს.

უმძიმესმა სოციალურმა ფონმა აიძულა ბევრი ხელოვანი მიეტოვებინა სამშობლო და საზღვარგარეთ წასულიყო, სადაც მათ აღიარება და დიდება მოიპოვეს (მომღერლებმა: ნ. გამგებელმა, ე. ჭყონიამ, მსახიობებმა ი. უჩანეიშვილმა, ა. მახარაძემ და სხვ.). კვლავ საზღვარგარეთ მოღვაწეობდნენ მსოფლიოში ცნობილი მომღერლები პ. ბურჭულაძე, ზ. სოტკილავა, მ. ქასრაშვილი, ბალერინა ნ. ანანიაშვილი, პიანისტები ლ. თორაძე, ა. კორსანტია და სხვ.

უსახსრობის, დეპრესიის მიუხედავად გარკვეული ძვრები მაინც ხდებოდა საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში: ბათუმში გაიხსნა ოპერის თეატრი. კ. მარჯანიშვილის სახ. თეატრში დაიდგა კ. ვოიტილას (რომის პაპის იოანე-პავლე II) „ოქრომჭედლის ფარდულის წინ", პ. შეფერის „ამადეუსი" და სხვა სპექტაკლები. რუსთაველის სახ. თეატრში განხორციელდა საინტერესო დადგმები: „იაკობის სახარება", „ქალი გველი", „მაკბეტი" და სხვა წარმოდგენები. თეატრის მთავარი რეჟისორი რ. სტურუა წარმატებით ახორციელებდა დადგმებს მსოფლიოს სხვადასხვა ქალაქებში.

კვლავ პოპულარული და შემოქმედებითი სიმწიფის ხანაში იყო თბილისის კინომსახიობის თეატრი, რომლის მთავარი რეჟისორი მ. თუმანიშვილი, უმძიმესი პირობების მიუხედავად, საინტერესო სპექტაკლებს დგამდა. საყოველთაო მოწონება დაიმსახურა უ. შექსპირის „ზაფხულის ღამის სიზმარმა", რ. ერისთავის „ჯერ დაიხოცნენ – მერე იქორწინეს" და სხვა წარმოდგენებმა.

სპექტაკლები განაახლა თბილისის მარიონეტების თეატრმა, რომლის დამაარსებელი ცნობილი რეჟისორი რ. გაბრიაძე დაბრუნდა საქართველოში. არაერთი საინტერესო წარმოდგენა უჩვენა მაყურებელს ვ. ანჯაფარიძის სახ. ერთი მსახიობის თეატრმა (კ. მახარაძე, ს. ჭიაურელი), რომელმაც განსაკუთრებული მოქალაქეობრივი პათოსი შეიძინა და აქტიურად ეხმაურებოდა საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს.

მნიშვნელოვანი იყო ისიც, რომ თბილისში გაიხსნა „თეატრალური სარდაფი" – ახალგაზრდული თეატრალური ექსპერიმენტების ჩინებული არენა.

ქართული თეატრის გამოჩენილი მოღვაწეები (გ. ლორთქიფანიძე, ო. მეღვინეთუხუცესი, თ. ჩხეიძე, ქ. დოლიძე და სხვები) ცდილობდნენ თბილისისათვის დაებრუნებინათ თეატრალური ქალაქის სახელი. თბილისში იმართებოდა თეატრალური ფესტივალები, მოხერხდა თეატრალური ფესტივალის „საჩუქარის" ორგანიზება, რომელშიც საქართველოს თეატრალურ კოლექტივებთან ერთად მონაწილეობას იღებდნენ საზღვარგარეთის თეატრალური დასებიც.

ისტორიული ქარტეხილების გამო ყველაზე მეტად დაზარალდა ქართული კინო. ამას ობიექტური მიზეზებიც ჰქონდა: მხატვრული ფილმის გადაღება საკმაოდ ძვირი ჯდებოდა და ელიტარული ქართული ფილმი, რომელიც ასე აჯადოებდა 70-იან წლებში საზღვარგარეთელ მაყურებელს, ძირითადად სახელმწიფო დოტაციის საფუძველზე იქმნებოდა. საქართველოში კომერციული კინოს განვითარებისათვის პირობები თითქმის არ არსებობდა. მწირი სახელმწიფო დაფინანება, რაც საქართველოს კინოსტუდიას ფინანსთა სამინისტროსაგან გამოეყოფოდა, მსახიობებისა და კინოსტუდიის დამხმარე პერსონალის ხელფასს ძლივს ჰყოფნიდა.

ქართულმა კინომ დაჰკარგა მაყურებელი – საქართველოში მასობრივად დაიხურა კინოთეატრები. მოსახლეობა ტელევიზორს მიეჯაჭვა. თვითონ თბილისში, სადაც ათეულობით კინოთეატრი იყო, არარენტაბელობის გამო უმრავლესობა დაიხურა. 2000 წელს თბილისში ევროკლასის მხოლოდ ორი კინოთეატრი („რუსთაველი" და „ამირანი") და რამდენიმე მცირე კინოდარბაზი ფუნქციონირებდა.

ამ პერიოდის კინო-ნამუშევრებიდან აღსანიშნავია ნ. ჯორჯაძის „შეყვარებული მზარეულის ათასმეერთე რეცეპტი", რომელშიც ცნობილი ფრანგი კომიკოსი პიერ რიშარი მონაწილეობდა, ქ. დოლიძის მიერ პოლონელი კინოვარსკვლავების მონაწილეობით გადაღებული რამდენიმე კინოსურათი და სხვ.

მიუხედავად ამისა, ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში მაინც იმართებოდა ქართული კინოს რეტროსპექტივა, სადაც ძირითადად გარდასული წლების კინო-ნამუშევრებს უჩვენებდნენ.

ევროპაში კვლავ მოსწონდათ ქართული თეატრალური წარმოდგენებიც: ავინიონის ფესტივალზე მიიწვიეს თბილისის მარიონეტების თეატრი, ედინბურგის თეატრალურ ფესტივალზე წარმოადგინეს კ. მარჯანიშვილის სახ. თეატრის დადგმა „მეფე ლირი", ამავე ფესტივალზე წარმატებით გამოვიდა თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრის ქორეოგრაფიული დასი გ. ალექსიძის საინტერესო ქორეოგრაფიით.

ევროპის ბევრი ქვეყნის დედაქალაქებში პერიოდულად იმართებოდა ქართული კულტურის დღეები, ქართული თეატრალური კოლექტივების გასტროლები. პარიზში, „იუნესკოს" ეგიდით მოეწყო ქართული კულტურის დღეები, შემდეგ ქუთაისის დღეები. გერმანიაშიც ჩატარდა ქართული კულტურის დღეები. საფრანგეთში 1998 წელს მოეწყო „ქართული კულტურის წელიწადი". ელისეს მინდვრების თეატრში გაიმართა გრანდიოზული გალა-კონცერტი და ა. შ.

სხვადასხვა ფესტივალები, კულტურის დღესასწაულები იმართებოდა თბილისშიც: აღსდგა კულტურის ზეიმი „თბილისური გაზაფხული". მაესტრო ჯ. კახიძის ინიციატივით განახლდა მუსიკალური ფესტივალი.

მასშტაბურობა შეიძინა საერთაშორისო ფესტივალმა „ბრავომ". მასში მონაწილეობდნენ ზ. სოტკილავა, პ. ბურჭულაძე, ანდრეა როსტი, ცისანა ტატიშვილი, სტეფანია ტოჩიშკა და სხვები. მსოფლიოს წამყვანმა მომღერლებმა შეასრულეს ჯ. ვერდის „რიგოლეტო".

თბილისში ხშირად ჩამოდიოდნენ რუსეთის ესტრადის მსახიობები. უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენა იყო ლეგენდარული ამერიკელი მომღერლის რეი ჩარლზის ჩამოსვლა თბილისში 1996 წლის ოქტომბერში. ცნობილი იტალიელი მომღერალი საბრინა ეწვია ბათუმს. ხერხდებოდა ჯაზის ფესტივა-

ლების ორგანიზება, რომელზეც მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან სახელგანთქმულ ჯაზმენებს იწვევდნენ.

სახე იცვალა ქართულმა ესტრადამ. გაჩნდნენ ახალი სახეები და ახალი სახელები. ესტრადამ ყველაზე უფრო განიცადა დასავლეთის პოპ-კულტურის ძალუმი ზეგავლენა. საქართველოში განვითარდა შოუ-ბიზნესი, გაჩნდა ახალი საესტრადო სიმღერები, მუსიკოს-შემსრულებლები, ანსამბლები.

ახალი ქართული კულტურის მნიშვნელოვანი მონაპოვარი იყო თავისუფალი ჟურნალისტური სიტყვა. შეიქმნა შესაძლებლობა კომერციული ჟურნალ-გაზეთების დაარსების. თანდათან, მაგრამ მკვიდრი ადგილი დაიკავეს ქართულ ჟურნალისტიკაში ახალმა პოპულარულმა გაზეთებმა „რეზონანსმა", „ალია საქართველოდან", „ახალი თაობა". მათ გარდა საქართველოში ათობით დამოუკიდებელი გაზეთი და ჟურნალი იბეჭდება. მათ შორის „საქართველოს რესპუბლიკა", „სვობოდნაია გრუზია", „თბილისი" და ა. შ.

ახალი ცხოვრების მნიშვნელოვანი მონაპოვარი იყო დამოუკიდებელი სატელევიზიო მაუწყებლობა. თბილისში, ბათუმში, ქუთაისში, ზუგდიდში, სხვა ქალაქებში შეიქმნა დამოუკიდებელი ტელე-სტუდიები. განსაკუთრებული პოპულარობა მოიპოვეს ტელესტუდიებმა: „რუსთავი – 2", „ევრიკა", „მე-9 არხი", „კავკასია", „იბერია" და სხვ.

1997 წელს საქართველოს პრეზიდენტთან შეიქმნა „კულტურის გადარჩენის კომიტეტი", რომელშიც ცნობილი ქართველი მეცნიერებისა და ხელოვნების მოღვაწეები შედიან, მაგრამ სერიოზული სუბსიდირების გარეშე მდგომარეობის რადიკალური გაუმჯობესება არ მოხდა. საქართველოს კულტურა ქველმოქმედების, მდიდარი სპონსორების ამარად დარჩა. არ შეიძლება არ აღინიშნოს „ტი-ბი-სი" ჯგუფის, „მაგთის"-ჯგუფის, ფირმა „ყაზბეგის", ფირმა „ბაგრატიონის", „ქართუს" ჯგუფის, ბ. პატარკაციშვილისა და სხვა მეცენატების საქმიანობა.

მეცენატების ამარა დარჩა ქართული სპორტიც. სახელმწიფოს მხრიდან სერიოზული სუბსიდირების გარეშე სპორტის წამყვანი სახეობების განვითარება შეფერხდა. ქართული სპორტი თვითდინებაზე მიშვებული აღმოჩნდა.

1992 წელ სეულის ოლიმპიადაზე ქართველები ჯერ კიდევ ყოფილ საბჭოთა რეპუბლიკების სპორტსმენებთან ერ-

თად ერთ გუნდში გამოდიოდნენ. 14 სპორტსმენი სპორტის სხვადასხვა სახეობაში ასპარეზობდა და მათ 3 ოქრო და 5 ბრინჯაო დაიმსახურეს. 1996 წელს ატლანტის ოლიმპიადაზე საქართველო დამოუკიდებელი სპორტული ნაკრებით გამოვიდა. გუნდში 36 სპორტსმენი იყო. ოლიმპიადის ბრინჯაოს მედლები მოიპოვეს სოსო ლიპარტელიანმა და ელდარ კურტანიძემ (ჭიდაობაში). ეს მეტად მოკრძალებული შედეგი უკვე იმ კრიზისის გამოხატულება იყო, რაც შეიქმნა ქართულ სპორტში დამოუკიდებლობის პირველ წლებში.

სერიოზული სიძნელეების წინაშე დადგა ქართული ფეხბურთი – საქართველოში სპორტის უსაყვარლესი სახეობა. მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნული ჩემპიონატი სისტემატურად ტარდებოდა, შეიქმნა ადგილობრივი საკლუბო გუნდები, წარსული წლების მიღწევების გამეორება გაძნელდა. საქართველოს წამყვანი საფეხბურთო გუნდების (თბილისის „დინამოს", ბათუმის „ბათუმი" და სხვების) მონაწილეობა ევროპულ ტურნირებში უფერული იყო. საქართველოდან დაიწყო ნიჭიერი ახალგაზრდა ფეხბურთელების უცხოეთის საფეხბურთო კლუბებში შეუწყვეტელი გადასვლა.

შედარებით უკეთ თამაშობდნენ ქართველი იუნორი ფეხბურთელები, რომლებმაც 1997 წლის ევროპის საფეხბურთო ტურნირებზე სძლიეს პოლონელებს, მოლდაველებს, იტალიელებს და მხოლოდ ინგლისელებთან დამარცხდნენ.

ბევრი ქართველი კალათბურთელი გაემგზავრა საზღვარგარეთ, თუმცა სპორტის ამ სახეობამ შეინარჩუნა საერთო მაღალი დონე. ტრადიციულ გუნდებთან ერთად გამოჩდნენ ახალი საინტერესო საკალათბურთო კლუბებიც: „ვიტა", რუსთავის „აზოტი" და სხვ. საკალათბურთო ჩემპიონატებში, საერთაშორისო ტურნირებში მათი მონაწილეობა, ქართველი სპორტსმენების თამაშის მაღალი კლასით გამოირჩეოდა.

მოხერხდა ჭიდაობის სხვადასხვა სახეობის აღდგენა-შენარჩუნება. ყოველწლიურად იმართებოდა ეროვნული ჩემპიონატები ჭიდაობის სხვადასხვა სახეობაში. ქართველები წარმატებას აღწევდნენ მსოფლიოს ასპარეზობებშიც: 1997 წელს მსოფლიოს გუნდურ ჩემპიონატში სამბოში მეორე ადგილი მოიპოვეს ქართველმა სამბისტებმა, გორელი არჩილ ჩოხელი მსოფლიო ჩემპიონი გახდა. იმავე წელს ვარშავაში პირად გუნდურ ჩემპიონატში თავისუფალ ჭიდაობაში ოქროს მედლები

მოიპოვეს დავით პოლოსიანმა და ელდარ კურტანიძემ. ბელგიაში, ძიუდოში პირად გუნდურ ჩემპიონატში საქართველოს ნაკრებმა ერთი ოქროს (გიორგი ვაზაგაშვილი) და ერთი ვერცხლის (გ. რევაზიშვილი) მედალი მოიპოვა.

1998 წელს მსოფლიო ჩემპიონატში კონტაქტურ კარატეში, რომელიც აშშ გაიმართა, საქართველოს ნაკრებმა 4 ოქრო, 1 ვერცხლი და 1 ბრინჯაოს მედალი მოიპოვა.

თბილისში აღდგა საერთაშორისო ტურნირების ჩატარების ტრადიცია: 1997 წელს აქ ჩატარდა სამბისტთა XXI მსოფლიო ჩემპიონატი. ქართველმა სამბისტებმა გუნდური პირველი ადგილი მოიპოვეს. განახლდა ვახტანგ ბალავაძის სახელობის ტრადიციული საერთაშორისო ტურნირი, რომელშიც 1997 წელს 134 ქვეყნის მოჭიდავე იღებდა მონაწილეობას. პერიოდულად ტარდებოდა თბილისის ტრადიციული საერთაშორიო ტურნირი ძიუდოში, გივი კარტოზიას სახელობის საერთაშორისო ტურნირი ბერძნულ-რომაულ ჭიდაობაში და ა. შ.

აღორძინდა კრივი. მის პოპულარიზაციას ხელი შეუწყო სახელოვანი ქართველი პროფესიონალი მოკრივის, გიორგი კანდელაკის მსოფლიო წარმატებებმა საერთაშორისო ასპარეზზე. მან საკუთარი ხარჯით მშობლიურ სოფელ ვარიანში გახსნა უმაღლეს დონეზე აღჭურვილი კრივის საწვრთნელი დარბაზი.

კვლავ ჩინებულად თამაშობდნენ ქართველი მოჭადრაკე ქალები – მაია ჩიბურდანიძე, ნანა ალექსანდრია, ნანა იოსელიანი, ქეთევან არახამია, ნინო გურიელი და სხვ. მართალია, მათ ვეღარ დაიბრუნეს მსოფლიო საჭადრაკო დედოფლის გვირგვინი, მაგრამ მესამედ გახდნენ მსოფლიო საჭადრაკო ოლიმპიადის გამარჯვებულები (1996 წ.). წარმატებები ჰქონდათ ქართველ მოჭადრაკე ვაჟებსაც – ზ. აზმაიფარაშვილს, გ. ზაიჩიკს და სხვ. საერთაშორისო ასპარეზობებზე წარმატებებს აღწევდნენ 16-18 წლამდე ასაკის ახალგაზრდა მოჭადრაკე ქალებიც.

განსაკუთრებულ წარმატებებს აღწევდა საერთაშორისო ასპარეზზე რაგბის ეროვნული ნაკრები, რის გამოც მისი პოპულარობა საქართველოში სისტემატურად იზრდებოდა.

მსოფლიო ჩემპიონატებიდან მუდამ გამარჯვებული ბრუნდებოდნენ ქართველი მკლავჭიდის ოსტატები. 1996 წელს ვი-

რჯინია-ბიჩში ჩატარებული ჩემპიონატიდან ქართველებმა 15 ჯილდო ჩამოიტანეს, მათ შორის 6 ოქროს მედალი იყო.

დიდ წარმატებებს მიაღწიეს ქართველმა ალპინისტებმა: 1999 წლის 12-26 მაისს საქართველოს ისტორიაში პირველად, 12 კაციანმა ჯგუფმა გია თორთლაძის ხელმძღვანელობით, ურთულესი მარშრუტით, დაიპყრო მსოფლიოს უმაღლესი მწვერვალი – ევერესტი.

1999 წელს საქართველოში ჩამოვიდა საერთაშორისო ოლიმპიური კომიტეტის თავმჯდომარე ხუან ანტონიო სამარანჩი. ის შეხვდა საქართველოს სპორტის მესვეურებს, რესპუბლიკის პრეზიდენტს და ერთად ისაუბრეს ქართული სპორტის შემდგომი განვითარების საჭირბოროტო საკითხებზე.

სერიოზული პრობლემების წინაშე დადგა საქართველოში ტურიზმის განვითარება. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ტურისტული ნაკადები მთლიანად შეწყდა. 80-იანი წლებში კი საქართველოში წელინადში 10 მილიონი ტურისტი ჩამოდიოდა, არსებობდა შედარებით დამაკმაყოფილებელი ტურისტული ინფრასტრუქტურა და მთელი ინდუსტრიაც კი.

საქართველოს ჩინებული ტურისტული პოტენციალი,გააჩნია თავისი უნიკალური ბუნების, დიდი ისტორიული წარსულისა და არაჩვეულებრივი მატერიალურ-კულტურული ძეგლების სიუხვის გამო, რომელიც საჭიროებს ახალი საკურორტო კომპლექსებისა და კემპინგების ასაგებად სახელმწიფო თუ კერძო სტრუქტურების გააქტიურებას.

1998 წლის 22 თებერვალს საქართველოს პრეზიდენტმა გამოსცა ბრძანება „საქართველოში ტურიზმისა და კურორტების განვითარების ღონისძიებების შესახებ", მაგრამ რამდენადაც ეს ბრძანება ფინანსურად უზრუნველყოფილი არ იყო, ის კეთილ სურვილად დარჩა. უპასუხისმგებლობის, დაუსჯელობის სინდრომის, პრივატიზაციის სიმახინჯეების გამო ტურისტული ინფრასტრუქტურა ყველაზე უფრო მეტად გაიძარცვა, ჩინებული ტურბაზები, სანატორიუმები დაიხურა, ბევრ მათგანში აფხაზეთიდან ლტოლვილი მოსახლეობა ჩააასახლეს. საჭირო იყო ყველაფრის თავიდან დაწყება. საქართველოს ტურიზმის მესვეურები კი ძირითადად თეორიული კონფერენციებით, შთამბეჭდავი ტურისტული ბაზრობებით კმაყოფილდებოდნენ, განუვითარებელი ტურიზმის გამო დაკარგული მილიონები კი ქვეყნის ბიუჯეტს კვლავ აკლდებოდა.

§11. საქართველოს საერთაშორისო კულტურული კონტაქტები 60-90-იან წლებში

XX საუკუნის 20-იან წლებისი დამდეგიდან საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში შემავალი ხალხების ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ კულტურული კავშირ-ურთიერთობანი. სხვადასხვა ეროვნების ხალხების კულტურა ვითარდებოდა ეროვნული კულტურების კავშირისა და ურთიერთგამდიდრების მიმართულებით.

კულტურათა ურთიერთდაახლოებაში დიდ როლს ასრულებდნენ ლიტერატურული ურთიერთობანი, რამაც განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან. ეს ურთიერთობანი ხორციელდებოდა ძირითადად მთარგმნელობითი მუშაობის, ლიტერატურის დღეებისა და დეკადების სახით. კერძოდ, 1962 წლის ივნისში საქართველოში ჩატარდა რუსული პოეზიის, ხოლო 1964 წლის ოქტომბერში უკრაინული ლიტერატურის დეკადები[51], რომელსაც წინ უძღოდა უკრაინელ მწერალთა ნაწარმოებების ახალი თარგმანების გამოცემა ქართულ ენაზე. 1969 წლის მაისში უკრაინაში მოეწყო ქართული ლიტერატურის დეკადა[52]. ამასთან დაკავშირებით უკრაინაში გამოიცა ქართველ მწერალთა 20-მდე ნაწარმოები. იმავე წლის 12 მაისს კი ქ. მირგოროდში გაიხსნა გამოჩენილი ქართველი პოეტის დავით გურამიშვილის ძეგლი და ლიტერატურულ-მემორიალური მუზეუმი. 1963 წლის ოქტომბერში საქართველოში ჩატარდა ლიტვური კულტურის კვირეული. ქართველმა მწერლებმა მონაწილეობა მიიღეს 1967 წლის მაისში თბილისში გამართულ მოსკოვის „ლიტერატურისა და ხელოვნების დღეებში", რომლის შემდეგ მოსკოვში ჩატარდა „თბილისის დღეები"[53].

1971 წლის ზაფხულში ესტონეთში გაიმართა „ქართული კულტურის დღეები", ხოლო იმავე წლის ოქტომბერში მოეწყო „ესტონეთის კულტურის დღეები" საქართველოში. 1975 წლის ივნისში ჩვენში მოეწყო „საბჭოთა ლიტერატურის დღეები", რომელშიც საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რესპუბლიკის მწერლებთან ერთად მონაწილეობა მიიღეს ბულგარეთის, პოლონეთის, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის, რუმინეთის, ჩეხოსლოვაკიისა და კუბის ლიტერატორებმა.

შ. რუსთაველის იუბილის დღეებში 1966 წ., რომელიც ფართოდ აღინიშნა მსოფლიოში, რუსთაველის სახელობის პრემია (დაწესდა 1964 წ.) მიენიჭათ უკრაინელ პოეტს მ. ბაჟანს „ვეფხისტყაოსნის" უკრაინულ ენაზე თარგმნისათვის და ცნობილ რუს პოეტს ნ. ტიხონოვს საქართველოსადმი მიძღვნილი ლექსებისათვის. შ. რუსთაველის იუბილესთან დაკავშირებით მოსკოვში ჩატარდა „ქართული პოეზიის დღეები", რომლის დროსაც მოსკოვის ერთ-ერთ ცენტრალურ მაგისტრალზე – ბოლშაია გრუზინსკაიას ქუჩის სკვერში გაიხსნა შ. რუსთაველის ძეგლი (მოქანდაკე მ. ბერძენიშვილი)[54].

1964 წ. დაიბეჭდა საფრანგეთში მცხოვრები სერგი წულაძის მიერ შესრულებული „ვეფხისტყაოსნის" ფრანგული თარგმანი, რისთვისაც მას საფრანგეთის აკადემიამ ლანგლუას სახელობის პრემია მიანიჭა. 1968 წ. გამოქვეყნდა ნ. ბარათაშვილის ლექსების ასევე წულაძისეული თარგმანი ფრანგულ ენაზე. 1962 წ. გამოიცა ინგლისურ ენაზე „ქართული პოეზიის ანთოლოგია"; 1968 წ. უნგრულ ენაზე ითარგმნა ი. ჭავჭავაძის პოემები. 1969 წ. „ვეფხისტყაოსანი" ითარგმნა კლასიკურ ებრაულზე. 1972 წ. პოემის სრული პოეტური თარგმანი გამოქვეყნდა პოლონურ და იაპონურ ენებზე და ა. შ.

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში იუნესკოს ეგიდით აღინიშნა ქართული ლიტერატურის კლასიკოსების ნ. ბარათაშვილისა და ვაჟა-ფშაველას, საქართველოში კი – ცნობილი გერმანელი მწერლისა და მეცნიერის არტურ ლაისტის 120 წლის, ასევე ქართული კულტურის დიდი მეგობრის, ინგლისელი მწერალი ქალის მარჯორ უორდროპის საიუბილეო თარიღები და ა. შ.

ქართველი მწერლები მონაწილეობდნენ მწერალთა ვაიმარის (გდრ) საერთაშორისო ფორუმში 1965 წ., აზიისა და აფრიკის ქვეყნების მწერალთა კონფერენციაში ქ. დელში. 1970 წ. გამოჩენილ ქართველ პოეტს ირ. აბაშიძეს ინდოეთისადმი მიძღვნილი ლექსებისათვის მიენიჭა ჯავაჰარლალ ნერუს სახელობის პრემია.

გასული საუკუნის 60-70-იან წლებში ფართო ხასიათი მიიღო ქართული კულტურის დეკადების ჩატარების პრაქტიკამ საზღვარგარეთ, კერძოდ, 1966 წლის აგვისტოში ასეთი დეკადა ჩატარდა უნგრეთში, რასაც წინ უსწრებდა თბილისის ზ. ფალიაშვილის სახელობის ოპერისა და ბალეტის თეატრის საბალეტო დასის გამოსვლა სეგედის ფესტივალზე, ხოლო სა-

პასუხოდ, 1967 წლის სექტემბერში საქართველოში მოეწყო „უნგრული კულტურის დღეები"[55], იმავე წლის ოქტომბერ-ნოემბერში საქართველოში პირველად ჩატარდა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის კულტურის დღეები და ქართული კულტურის დღეები გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში[56].

1966 წ. თბილისში საგასტროლოდ ჩამოვიდა ფრანგული თეატრი „ატელიე"; 1967 წლის სექტემბერში გაიმართა საფრანგეთის კულტურის დეკადა საქართველოში, ხოლო 1970 წლის ოქტომბერში მოეწყო ქართული კულტურის ერთთვიური საფრანგეთში. მასში მონაწილეობდა სამი მხატვრული კოლექტივი – ქართული ხალხური ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლი ნინო რამიშვილისა და ილიკო სუხიშვილის ხელმძღვანელობით, ხალხური სიმღერის ანსამბლი „გვირილა" და ვოკალურ-ინსტრუმენტული ანსამბლი „ორერა", 25 ქალაქში ნაჩვენები იქნა ქართული ფილმები. 1967 წ. თბილისში სპექტაკლები უჩვენა ათენის სამხატვრო თეატრმა, ხოლო 1971 წ. ბ. ბრეხტის სახელობის „ბერლინერ ანსამბლმა"[57].

1970 წლის თებერვალში იტალიის (სიცილიის) ქ. პალერმოში საბჭოთა კულტურის კვირეულის ეგიდით მოეწყო საქართველოს რესპუბლიკის დღეები, ხოლო იმავე წლის ოქტომბერში თბილისში გაიმართა იტალიის კულტურის კვირეული, რომლის დროს საფუძველი ჩაეყარა ქალაქების – თბილისისა და პალერმოს დაძმობილებას. 1972 წლის ივლისში კი გერმანიის ქ. ზაარბრუკენში ქართული კულტურის კვირეულის დროს გაფორმდა დაძმობილების ხელშეკრულება თბილისსა და ზაარბრუკენს შორის, რაც ითვალისწინებდა არა მარტო მხატვრული კოლექტივებისა და ცალკეული შემსრულებლების გასტროლებს, არამედ მათ დაახლოებას.

ფართოვდებოდა თეატრალური კავშირები, რაც სარეპერტუარო პოლიტიკაში აისახებოდა. 60-70-იან წლებში მარჯანიშვილის სახელობის თეატრში იდგმებოდა ა. კორნეიჩუკის პიესა „ხსოვნა გულისა". კიევში ქართულმა სადადგმო ჯგუფმა დადგა ო. იოსელიანის პიესა „სანამ ურემი გადაბრუნდება". ტალინის ახალგაზრდულ თეატრში დაიდგა „სიბრძნე-სიცრუისა". თეატრალური კავშირებისათვის ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდა საქართველოს თეატრალურ საზოგადოებასთან დაარსებული „მეგობრობის თეატრი", რომლის მონვე-

ვით თბილისში უჩვენეს სპექტაკლები მოსკოვის სამხატვრო თეატრმა, სატირისა და მოსსოვეტის სახელობის, ლენინგრადის გორკის სახელობის დიდმა დრამატულმა თეატრმა. 1962 წ. თბილისში გამოდიოდა მოსკოვის თეატრი „სოვრემენიკი", 1964 წ. – მცირე თეატრი, 1965 წ. – რიგის დრამატული თეატრი და სხვ.

თეატრალური კონტაქტების საუკეთესო საშუალებაა თეატრალური გასტროლები. 1960 წ. რუსთაველის სახელობის აკადემიური თეატრი მეექვსედ ეწვია მოსკოვს. ბათუმის დრამატულმა თეატრმა ორი სპექტაკლი უჩვენა კრემლის სცენაზე. 1966 წ. სოხუმის თეატრის აფხაზური დასი საგასტროლოდ იყო ოდესაში, ხოლო ამავე თეატრის ქართულ დასს გასტროლები ჰქონდა 1974 წ. ქ. ნიკოლაევში. 1967 წ. რუსთაველის სახელობის აკადემიურ თეატრს გასტროლები ჰქონდა რუმინეთში, 1970 წ. გერმანიის ქალაქებში – ბერლინში, დრეზდენსა და ლაიპციგში, სადაც უჩვენა სპექტაკლები „სამანიშვილის დედინაცვალი", „სიბრძნე-სიცრუისა" და „ანტიგონე". ხოლო 1987 წლის ივლის-აგვისტოში არგენტინის დედაქალაქ ბუენოს-აირესში ამ თეატრმა უჩვენა ბ. ბრეხტის „კავკასიური ცარცის წრე" და უ. შექსპირის „რიჩარდ III" რ. სტურუას დადგმით, რამაც აღაფრთოვანა მაყურებელი. იმავე წელს მადრიდის VIII საერთაშორისო თეატრალურ ფესტივალში მონაწილეობა მიიღო მ. თუმანიშვილის სახელობის კინომსახიობის თეატრმა სპექტაკლით „დონ-ჟუანი". ეს იყო ამ თეატრალური დასის პირველი გასვლა საზღვარგარეთ.

1973-1974 წლებში ზაარბრუკენში დაიდგა დ. კლდიაშვილის „სამანიშვილის დედინაცვალი", რომელიც ერთ საღამოს წარმოდგენილ იქნა გერმანული და ქართული დასების მიერ. 1982 წ. რუსთაველის სახელობის აკადემიური თეატრი ტრიუმფით გამოვიდა მექსიკის სერვანტესის მეათე ინტერნაციონალურ ფესტივალზე, 1988 წლის ოქტომბერში დიდი ბრიტანეთის ქ. ლესტერში გამართული რ. ჩხიკვაძის ბენეფისისა და გალა კონცერტის შემდეგ რ. ჩხიკვაძე ინგლისში აღიარეს მსოფლიოს ერთ-ერთ უდიდეს მსახიობად.

1988 წ. თბილისში სტუმრად ჩამოვიდა დიდი ინგლისელი თეატრალური რეჟისორი პიტერ ბრუკი, ხოლო 1989 წ. აშშ-ის ბრუკლინის თეატრი პ. ბრუკის მიერ დადგმული სპექტაკლით „ალუბლის ბაღი". საპასუხოდ 1990 წლის აპრილში რუსთავე-

ლის სახელობის თეატრმა ნიუ-ორკში გამართა რ. სტურუას მიერ დადგმული უ. შექსპირის „მეფე ლირის" ხუთი წარმოდგენა. იმავე წლის მაისში დიდი წარმატება ხვდა ნილად მარჯანიშვილის სახელობის თეატრის გასტროლებს შოტლანდიაში – გლაზგოში, სადაც ნაჩვენები იყო უ. შექსპირის „ოტელოს" თ. ჩხეიძისეული სრულიად განსაკუთრებული დადგმა. ამ სპექტაკლით მიიღო მონაწილეობა ამ თეატრმა იმავე წლის ნოემბერში გერმანიის ქ. ბრაუნდშვაიგში გამართულ შექსპირის თეატრალურ ფესტივალში. 1989 წ. ჰელსინკის თეატრალურ ფესტივალზე და 1992 წელს სტამბოლის ფეატრალურ ფესტივალში რუსთაველის სახელობის თეატრმა უჩვენა უ. შექსპირის „მეფე ლირი" რ. სტურუას დადგმით. რ. სტურუა არაერთ ქვეყანაში იყო მიწვეული სპექტაკლების დასადგმელად. ასევე წარმატება ხვდა 1992 ნლის ოქტომბერში მარჯანიშვილის თეატრის სპექტაკლს – „გრაალის მცველნი". 90-იან წლებში ცნობილ სცენოგრაფს გ. ალექსი-მესხიშვილს ეკუთვნის თეატრალური და საოპერო სპექტაკლების გაფორმება რ. სტურუას და თ. ჩხეიძის დადგმებისა ლონდონში, ვენეციაში, ვაიმარში, ვაშინგტონსა და ბუენოს-აირესში.

1988 წლის ნოემბერში საქართველო მონაწილეობდა „საბჭოთა კავშირის დღეებში" დიდ ბრიტანეთში, სადაც გამოვიდა საქართველოს ხალხური ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლი. ლონდონში გაიხსნა მხატვრების დინარა ნოდიას და რუსუდან ფეტვიაშვილის გრაფიკული ნაწარმოებების გამოფენა. იმავე წლის აგვისტოში საფრანგეთის სახალხო თეატრი ნ. დუმბაძის ნაწარმოების მიხედვით შექმნილი სპექტაკლით წარმატებით გამოვიდა კანადაში ჰალაფაქსის მოყვარულთა თეატრის საერთაშორისო ფესტივალში.

60-80-იან წლებში გაფართოვდა კონტაქტები მუსიკალური ხელოვნების დარგში. „ამიერკავკასიის მუსიკალური გაზაფხული" (1960, 1965, 1975) აჯამებდა გარკვეული მონაკვეთის მუსიკალური კულტურის მიღწევებს. სისტემატური ხასიათი მიიღო საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საოპერო და საბალეტო საშემსრულებლო ძალების ურთიერთგაცვლამ. ქართული საოპერო მუსიკა ფართოდ გადიოდა საქართველოს ფარგლებს გარეთ. 1972 წ. ზ. ფალიაშვილის ოპერა „აბესალომ და ეთერი" აჟღერდა კიევის საოპერო თეატრის სცენაზე, რომლის განხორციელებისათვის უკრაინის ხელოვ-

ნების ოსტატებს მიენიჭათ ზ. ფალიაშვილის სახელობის პრემიის ლაურეატის წოდება. იმავე წელს ზ. ფალიაშვილის ოპერა „დაისი" წარმოდგენილ იქნა ხარკოვის ოპერის სცენაზე, ხოლო 1973 წ. თბილისის საოპერო თეატრის ამ ოპერაში მონაწილეობდნენ ხარკოვის ოპერის რეჟისორი და სოლისტები.

1960 წლიდან რამდენიმე სეზონის განმავლობაში კიევის საოპერო სცენაზე გამოდიოდა ქართველი მომღერალი ლამარა ჭყონია, ხოლო ცნობილი რეჟისორი ჯ. კახიძე მუშაობდა პოლონეთის ქ. ლოძის თეატრში, სადაც მისი დირიჟორობით და გ. მელივას რეჟისორობით დაიდგა ზ. ფალიაშვილის ოპერა „აბესალომ და ეთერი", რომელშიც მთავარ პარტიებს ასრულებდნენ პოლონელი მომღერლები.

70-იანი წლების დამდეგიდან საქართველოს დაუმეგობრდა გერმანიის საოპერო და თეატრალური რეჟისორი ჰერმან ვედეკინდი. მან ზაარბრუკენის საოპერო თეატრში დადგა სამი ქართული ოპერა: ო. თაქთაქიშვილის ოპერა „მინდია", რომლის პრემიერა შედგა 1972 წ., შემდეგ ზ. ფალიაშვილის ოპერები „აბესალომ და ეთერი" და „დაისი", თბილისის საოპერო თეატრში კი დადგა რ. ვაგნერის ოპერა „ლოენგრინი", ჰ. ვედეკინმა მოაწყო ქართველი მომღერლების – ც. ტატიშვილის, ლ. ჭყონიას, ნ. ანდღულაძის და შ. კიკნაძის საკონცერტო გასტროლები, მანვე დადგა რუსათაველის სახელობის თეატრში ანდრია გრაფიუსის ტრაგედია „ქეთევან ქართველი", თავის სოფლის სახლში კი გახსნა „ქართული მუზეუმი".

მნიშვნელოვან მოვლენად იქცა 1975 წ. სლოვაკიაში ჩატარებული ქართული მუსიკის კონცერტები.

საქართველოს საგასტროლოდ ეწვია არაერთი საბალეტო დასი. 1962 წ. თბილისში გამოდიოდა ამერიკული ნიუ-იორკის ბალეტის დასი XX საუკუნის სახელგანთქმული ბალეტმეისტერის ჯორჯ ბალანჩინის (ბალანჩივაძის) ხელმძღვანელობით. ეს საბალეტო დასი თბილისს საგასტროლოდ ეწვია 1972 წელსაც. 1961 წ. თბილისს ესტუმრა ცნობილი ფრანგი ქორეოგრაფი, ბალეტ შ. რუსთაველის დამდგმელი საფრანგეთში სერჟ ლაფარი. 1965 წ. კი თბილისში გასტროლები გამართა კუბის ეროვრული ბალეტის კოლექტივმა. 1988 წლის მაისში საქართველოში საგასტროლოდ ჩამოვიდა ნიუ-იორკის ჰარლემის საცეკვაო თეატრი, რომელიც დააარსა ცნობილმა ზანგმა მოცეკვავემ არტურ მიტჩელმა – იგი ადრე მონაწილეობდა

ჯორჯ ბალანჩინის საბალეტო დასის გამოსვლებში თბილისში. ირანში რუდაქის სახელობის თეირანის ოპერისა და ბალეტის თეატრში ცნობილმა ქართველმა ბალეტმეისტერმა ვ. ჭაბუკიანმა დადგა პ. ჩაიკოვსკის ბალეტი „გედის ტბა"[58].

კულტურული კონტაქტების განვითარებაში დიდმნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ არა მარტო პროფესიული, არამედ თვითმოქმედი მხატვრული კოლექტივებიც. 1970 წ. კონფოლანში (საფრანგეთი) ჩატარებულ ფოლკლორის ტრადიციულ საერთაშორისო ფესტივალში საბჭოთა კავშირი წარმოადგინა ქართულმა თვითმოქმედმა ვოკალურ-ინსტრუმენტულმა ანსამბლმა „სალხინომ", რომელმაც ფესტივალის პირველი პრემია მოიპოვა. დიდი წარმატება ხვდა 1976 წ. სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლ „რუსთავს" ანზორ ერქომაიშვილის ხელმძღვანელობით საბჭოთა მუსიკის ფესტივალში, რომელიც გაიმართა საფრანგეთის ქალაქებში ნანტსა და ეჟენში, ფესტივალზე ო. თაქთაქიშვილის დირიჟორობით შესრულდა მეგრული სიმღერები ზ. სოტკილავას შესრულებით. ანსამბლი „რუსთავი" გამოდიოდა 1985 წელს პარიზში, 1989 წლის ოქტომბერში სარაევოში, შემდეგ ჟენევასა და მილანში ჩატარებულ ხალხური მუსიკის საერთაშორისო ფესტივალზე. 1992 წლის აგვისტოში შვეიცარიის ქ. ბაზელში წარმატებით გამოვიდა ევროპის ქვეყნების საბავშვო მუსიკის – საგალობლების პირველ ფესტივალზე თბილისის მოსწავლეთა გუნდი „მართვე" ა. ერქომაიშვილის ხელმძღვანელობით.

1990 წლის ოქტომბერში ზ. ფალიაშვილის სახელობის თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრმა მონაწილეობა მიიღო ს. პროკოფიევისადმი მიძღვნილ გერმანიის დუისბურგის ფესტივალში, სადაც წარმოდგენილ იქნა გ. ყანჩელის ოპერა „და არს მუსიკა" და „აბესალომ და ეთერი", აგრეთვე ს. პროკოფიევის ორი პიესა რ. სტურუას და გ. მელივას დადგმით.

ქართული მუსიკოს-შემსრულებლები, სოლისტები, მხატვრული სამუსიკო კოლექტივები მონაწილეობდნენ საზღვარგარეთ ჩატარებულ მრავალ საერთაშორისო კონკურსში. მუსიკის შემსრულებელთა საერთაშორისო კონკურსების ლაურეატები გახდნენ მ. იაშვილი, მ. მდივანი, ლ. ისაკაძე, მ. დოიჯაშვილი, მომღერლები მ. ამირანაშვილი, ლ. ჭყონია, ზ. სოტკილავა, მ. ქასრაშვილი, პ. ბურჭულაძე და სხვ. ფართო აღიარება ხვდა წილად საქართველოს მევიოლინეთა სახელმწიფო

კვარტეტს ჩეხოსლოვაკიაში (1961), ავსტრიაში (1963), აშშ (1971 და 1968). კონცერტები გამართა უნგრეთში საქართველოს სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლმა. ეს იყო ანსამბლის პირველი გასვლა საზღვარგარეთ[59]. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში მართავდნენ კონცერტებს ვოკალურ-ინსტრუმენტული ანსამბლი „ორერა", „ივერია", „დიელო" და სხვ. ჰოლანდიელები მოხიბლა თბილისის მოსწავლეთა სასახლის გოგონათა ვოკალურ-ინსტრუმენტული ანსამბლის „მზიურის" გამოსვლებმა. 60-80-იან წლებში ტრიუმფით მოიარა მსოფლიოს ქვეყნები: აშშ, კანადა, მექსიკა, კუბა, ვენესუელა, ინდოეთი, იაპონია, გერმანია, საფრანგეთი, ინგლისი და სხვა საქართველოს ხალხური ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლმა ნინო რამიშვილისა და ილიკო სუხიშვილის ხელმძღვანელობით. ინგლისში ანსამბლის ტრიუმფალური გამოსვლების გამო ქ. სანდერლენდის ერთ-ერთ ქუჩას საქართველოს სახელი ეწოდა[60].

არაერთი გამარჯვება მოიპოვა ქართულმა კინომ საზღვარგარეთ. კერძოდ, 1959 წ. მინსკში საბჭოთა ფილმების ფესტივალზე წარმატება ხვდა კინოფილმს „საბუდარელი ჭაბუკი" (რეჟ. შ. მანაგაძე) და ლენინგრადის ფესტივალზე ფილმს „თეთრი ქარავანი" (რეჟ. ე. შენგელაია, თ. მელიავა); 1967 წ. თბილისში მოეწყო უკრაინის, საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ფილმების დათვალიერება, რომელზეც პირველი ხარისხის დიპლომი და ფესტივალის პრიზი „პრომეთეოსის თასი" მიეკუთვნა ქართულ ფილმს „შეხვედრა წარსულთან" (რეჟ. ს. დოლიძე), ფესტივალის დიპლომი მიიღო ფილმმა „მაცი ხვიტია" (რეჟ. გ. შენგელაია)[61].

1959 წ. ვენეციის საერთაშორისო კინოფესტივალზე საპატიო დიპლომით დაჯილდოვდა ქართული ფილმი „ოთარაანთ ქვირივი" (რეჟ. მ. ჭიაურელი), ხოლო 1967 წ. კანის კინოფესტივალზე ორი სხვადასხვა პრემია მიენიჭა ფილმს „სხვისი შვილები" (რეჟ. თ. აბულაძე), ფილმი „ფატიმა" (რეჟ. ს. დოლიძე) ამ ფესტივალზე დაჯილდოვდა ორი პრემიით. მანამდე კი 1965 წ. „ფატიმამ" დაიმსახურა პირველი პრემია თეირანის კინოფესტივალზე[62].

1966-1969 წლებში პარიზის კინოფესტივალზე უჩვენეს რამდენიმე ქართული ფილმი; კერძოდ, „ხევსურული ბალადა" (რეჟ. შ. მანაგაძე), „მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი" (რეჟ. თ. აბულაძე), „ჯარისკაცის მამა" (რეჟ. რ. ჩხეიძე), მოკლემეტ-

რაჟიანი ფილმი „ქორწილი" (რეჟ. მ. კობახიძე), რომლებმაც მიიღეს უმაღლესი ჯოლდოები 1966 წ. გერმანიის ობერჰაუზენისა და კანის კინოფესტივალებზე.

უდიდესი წარმატება ხვდა ფილმს „ჯარისკაცის მამას" მოსკოვის საერთაშორისო კინოფესტივალზე, რის შემდეგაც მან ტრიუმფით მოიარა აშშ, იაპონიის, ინგლისის, ინდოეთის, ლათინური ამერიკის ქვეყნის კინოეკრანები. ბევრი დაიწერა ფილმისა და მთავარი როლის ბრწყინვალე შემსრულებლის ს. ზაქარიაძის შესახებ უცხოეთის პრესაშიც. ს. ზაქარიაძეს ჯარისკაცის მამის როლის შესრულებისათვის მიენიჭა ლენინური პრემია.

1974 წ. სან-რემოს (იტალია) საერთაშორისო კინოფესტივალზე პირველი პრემია მიენიჭა ფილმს „ვედრება" (რეჟ. თ. აბულაძე), წლის საუკეთესო ფილმად იქნა აღიარებული „ფიროსმანი" (რეჟ. გ. შენგელაია), რომელიც დაჯილდოვდა ჩიკაგოს კინოფესტივალის მთავარი პრიზით, ხოლო ფილმი-მუზიკლი „ვერის უბნის მელოდიები" (რეჟ. გ. შენგელაია) აღინიშნა პრიზით სან-სებასტიანის (ესპანეთი) კინოფესტივალზე. 1975 წ. დასავლეთ ბერლინში გამართულ ქართული ფილმების კვირეულზე უჩვენეს 10 – პირველი პერიოდის კლასიკურ ფილმებთან ერთად თანამედროვე კინონაწარმოებები: „დიდი მწვანე ველი" (რეჟ. მ. კოკოჩაშვილი), „როცა აყვავდა ნუში" (რეჟ. ლ. ღოღობერიძე) და სხვ. ლენინური პრემია მიენიჭაფილმის „მშობლიურო ჩემო მიწავ" დამდგმელ კოლექტივს (რ. ჩხეიძეს, ს. ჟღენტს, თ. ჩხეიძეს, ერ. ახვლედიანს); სახელმწიფო პრემიით აღინიშნა ფილმი „ცისფერი მთები ანუ დაუჯერებელი ამბავი" (რეჟ. ე. შენგელაია), წარმატება ხვდა ფილმებს „ნატვრის ხე" (რეჟ. თ. აბულაძე), „შერეკილები" (რეჟ. ე. შენგელაია), „რამდენიმე ინტერვიუ პირად საკითხებზე" (რეჟ. ლ. ღოღობერიძე).

80-იან წლებში შეიქმნა საინტერესო ფილმები: „დღეს ღამე უთენებია" (რეჟ. ლ. ღოღობერიძე), „მოცურავე" (რეჟ. ირ. კვირიკაძე), „ნეილონის ნაძვის ძე" (რეჟ. რ. ესაძე), „საფეხური" (რეჟ. ა. რეხვიაშვილი), „ძმა" (რეჟ. თ. ბაბლუანი), საქართველოს ისტორიულ-დოკუმენტური კინოქრონიკა „გზა" (რეჟ. მ. კოკოჩაშვილი) და სხვ. 1986 წ. ფილმი „ახალგაზრდა კომპოზიტორის მოგზაურობა" (რეჟ. გ. შენგელაია) დასავლეთ ბერლინის საერთაშორისო კინოფესტივალზე საუკეთე-

სო რეჟისურისათვის დაჯილდოვდა ფესტივალის „ვერცხლის დათვით".

სრულმეტრაჟიან მხატვრულ-ფილმებთან ერთად ჯილდოებით აღინიშნა რამდენიმე ქართული სამეცნიერო-პოპულარული („ქართული ფუტკარი", რეჟ. რ. კანდელაკი), დოკუმენტური („მეხუთე კონტინენტის გზა", რეჟ. გ. ქათამაძე) და ნახატი ფილმი („საყვირის შემდეგ", რეჟ. ფ. ბახტაძე).

1967 წ. საქართველოშიც ჩატარდა უნგრული და იაპონური მხატვრული და დოკუმენტური ფილმების ფესტივალი. 1975 წ. თბილისში ჩატარდა ტელეფილმების VI საკავშირო ფესტივალი, ხოლო 1990 წლის ივნისში მხატვრული, დოკუმენტური და მუსიკალური ტელეფილმების მეორე საერთაშორისო ფესტივალი „ოქროს საწმისი" თბომავალ „გრუზიაზე", რომელზედაც დიპლომებით აღინიშნა ქართული ტელესტუდიის ნაწარმოებები თ. ფალავანდიშვილის ტრილოგიის ფილმი „აპრილი" და „ალიბაბა და ორმოცი ყაჩაღი" (რეჟ. ზ. კაკაბაძე).

კულტურული კავშირების გაფართოებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ქართული სახვითი ხელოვნების ნაწარმოებების გამოფენები. იგი ეწყობოდა სხვადასხვა კულტურულ ცენტრებში. 1983 წ. ასეთი გამოფენა მოეწყო ქ. ვილნიუსში, სადაც წარმოდგენილი იყო ფუნჯის ცნობილი ქართველი ოსტატების დ. კაკაბაძის, ლ. გუდიაშვილის, უ. ჯაფარიძის, აპ. ქუთათელაძის, ელ. ახვლედიანის, ქ. მაღალაშვილის, მოქანდაკეების მ. ბერძენიშვილის, ე. ამაშუკელის და სხვა ხელოვანთა ნამუშევრები. 1976 წ. ქართველ მხატვართა ტილოები გაიგზავნა იაპონიასა და გერმანიაში, 1968 წ. ბულგარეთში და ა. შ. ეწყობოდა ცნობილ ქართველ მხატვართა პერსონალური გამოფენები. 1959 წ. მოსკოვში მოეწყო დ. კაკაბაძის ფერწერულ და გრაფიკულ ნაწარმოებთა გამოფენა. განთქმული თვითნასწავლი მხატვრის ნ. ფიროსმანაშვილის ნახატებს გაეცნო 1964 წ. ვარშავა, პრაღა და პარიზი, 1971 წ. – ბუდაპეშტი, ხოლო 1986 წ. იაპონია, სადაც გამოიფინა მხატვრის 50 ფერწერული ტილო. 1975 წ. ალჟირში მოეწყო ქართული ჭედური ხელოვნების ნამუშევრების გამოფენა.

საქართველოშიც მოეწყო არაერთი გამოფენა. 1973 წ. საინტერესო მოვლენად იქცა იაპონიის ფერწერის, გრაფიკის, გამოყენებითი ხელოვნებისა და არქიტექტურის გამოფენა.

ქართული კულტურის პოპულარიზაციას, მის გამდიდრებას ხელს უწყობდნენ უცხოეთთან კულტურული კავშირისა და მეგობრობის რესპუბლიკური საზოგადოებანი და ორგანიზაციები. მაგრამ ისინი წარმოადგენდნენ საკავშირო საზოგადოების შემადგენელ განყოფილებებს და ამიტომაც დამოუკიდებელი მოქმედების უფლებები არ გააჩნდათ და მხოლოდ საკავშირო ეგიდით ახორციელებდნენ კულტურულ კონტაქტებს უცხოეთის ქვეყნებთან. მხოლოდ 1964 წ. რამდენადმე დამოუკიდებლად შეიქმნა უცხოეთში მცხოვრებ თანამემამულეებთან კულტურული კავშირის საქართველოს საზოგადოება. 1984 წლის აპრილში დაფუძნდა ბელგია-საქართველოს საზოგადოება, 1990 წლის მარტში კი შეიქმნა საქართველო-გერმანიის სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობის ხელშემწყობი საზოგადოება.

ქართული კულტურის საერთაშორისო კონტაქტების გაფართოებამ განაპირობა უცხოელ მეცნიერთა დაინტერესება ქართული კულტურის საკითხებით. ქართულ ფილოლოგიაში მუშაობდნენ რენე ლაფონი და ბერნარ უტიე საფრანგეთში, ი. ასფალგი, ჰ. პუჩი, კ. შმიდტი და ჰ. ფენრიხი გერმანიაში, ლ. მაგაროტი იტალიაში, ჰ. ფოგტი ნორვეგიაში, ი. იედლიჩკა ჩეხოსლოვაკიაში, ჰ. ჰუბერტი (რომელმაც 1955 წ. შ. ნუცუბიძესთან და სხვა მეცნიერებთან თანამშრომლობით ლექსად თარგმნა „ვეფხისტყაოსანი" და ბერლინში გამოსცა რამდენჯერმე), რ. ბლოკი აშშ-ში, ჟ. გარიტი ბელგიაში, მან მონაწილეობა მიიღო 1950 წ. სამეცნიერო ექსპედიციაში სინას მთაზე, აღწერა და მიკროფირზე გადაიღო ნაწილი იქ დაცული ხელნაწერებისა. 1956 წ. გამოიცა მათი აღწერილობანი. ქართული ენა ისწავლება ჩიკაგოს, სანკტპეტერბურგის, იენის, მიუნხენის, ლუვენის, ოსლოს, სორბონის უნივერსიტეტებში.

სირიაში მცხოვრებმა ქართველმა მოღვაწემ ლ. საღარაძემ 1987 წ. დამასკოში თავისი სახსრებით გამოსცა ნ. ხალილის მიერ არაბულ ენაზე თარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი" და ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა".

საქართველოს ქალაქები 70-იანი წლებიდან დაკავშირებულნი იყვნენ საზღვარგარეთის ქალაქებთან მეგობრობისა და თანამშრომლობის ხელშეკრულებით, რომელიც ითვალისწინებდა ეკონომიკური კავშირების, კონტაქტების დამყარებას მეცნიერებისა და ხელოვნების დარგში. ასეთი ხელშეკრუ-

ლება გაფორმდა 1975 წ. ზაარბრუკენსა და თბილისს შორის, რაც აისახა მჭიდრო კონტაქტებში თეატრებს შორის. 1978 წ. ზაარბრუკენის ერთ-ერთ მოედანს მიეკუთვნა თბილისის, ხოლო თბილისის კ. მარქსის სახელობის მოედანს ზაარბრუკენის სახელი. 1977 წ. თბილისს დაუძმობილდა ქ. ლუბლიანა. ამ ქალაქში არის თბილისის ქუჩა, ისევე როგორც თბილისში ლუბლიანას ქუჩა. 1978 წ. თბილისის დაძმობილებული ქალაქი გახდა ნანტი (საფრანგეთი). ქ. ნანტში არის თბილისის სახელობის ხიდი. თბილისი დაძმობილებული იყო ქ. პალერმოსთან (იტალია). 1973 წ. თბილისი გახდა დაძმობილებული ქალაქების მსოფლიო ფედერაციის წევრი. 80-იან წლებში თბილისს დაუძმობილდა ქ. ინსბრუკი (ავსტრია), აშშ-ს ჯორჯიის შტატის დედაქალაქი ატლანტა, სადაც 1987 წ. შეიქმნა ორი ჯორჯიის დედაქალაქის წახალისების საზოგადოება. მაგრამ ეს კავშირები საქართველოში შექმნილ სიტუაციასთან დაკავშირებით გარკვეული დროით შეწყდა.

90-იან წლებში თბილისის პარტნიორი ქალაქი გახდა სტამბოლი (თურქეთი). 1998 წ. იერუსალიმისა და თბილისის მერიის წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას ურთიერთთანამშრომლობის შესახებ, რაც ითვალისწინებს ურთიერთსასარგებლო თანამშრომლობას, ერთობლივ მონაწილეობას დიდმნიშვნელოვანი პროექტების განხორციელებაში.

ურთიერთთანამშრომლობის ხელშეკრულებები აქვს გაფორმებული თბილისს ათენთან, პარიზთან, რომთან, მოსკოვთან, სანკტპეტერბურგთან, ბაქოსთან და ერევანთან.

საქმიანი დელეგაციები გაიცვალა ქუთაისსა და ნიუპორტს (დიდი ბრიტანეთი) შორის. ქ. ბათუმი დაძმობილებული იყო ქ. ბლაგოევგრადთან (ბულგარეთი) და ა. შ.

1987 წლის დეკემბერში მოსკოვის ცენტრში – არბატზე რესტავრირებულ სახლში გაიხსნა საქართველოს კულტურულ-სავაჭრო ცენტრი „მზიური", სადაც იმართებოდა კონცერტები, გამოფენები, შეხვედრები შემოქმედებითი პაექრობანი და ა. შ.

კულტურული კონტაქტების განვითარებას საზღვარგარეთის ქვეყნებთან თან ახლდა შემზღუდავი გარემოებანი. ქართული თვითმყოფადი კულტურა აღქმული იყო უცხოელთა მიერ როგორც საერთო-საკავშირო კულტურა, საბჭოური მეთოდოლოგიით დაღდასმული შემოქმედება, რაც გარკვეულ

ჩარჩოებში აქცევდა საზღვარგარეთ გასაცნობად გასატან ეროვნული კულტურის მონაპოვრებს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, კულტურული კონტაქტები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ეროვნული კულტურის გამდიდრებასა და განვითარებაში.

საბჭოურ ხანაში უცხოეთში გადახვეწილ არაერთ ქართველს ჰქონდა კავშირი სამშობლოსთან და ქომაგობდა ქართულ კულტურას. მაგალითად, ბულგარეთში მცხოვრები, ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი ივ. ბინაძე; მეორე მსოფლიო ომის დროს გერმანელთა საკონცენტრაციო ბანაკიდან თავდახსნილი, საფრანგეთში მოხვედრილი მამია ბერიშვილი, რომელიც ამ ქვეყანაში ქართული კერის ასოციაციის თავმჯდომარე იყო და უვლიდა ქართველ მამულიშვილთა საფლავებს ლევილში, სადაც 90-იან წლებამდე დაკრძალული იყო 386 ქართველი, მათ შორის, ნოე ჟორდანია ოჯახით.

ქართველები გაფანტულნი არიან მსოფლიოს 26 სახელმწიფოში. სირიაში მცხოვრები ემიგრანტი ლევან საღარაძე იყო საქმიანი წრეების თვალსაჩინო წარმომადგენელი, რომელმაც 1984 წ. დამასკოში გამოსცა „ვეფხისტყაოსნის" ნიზამი ხალილის მიერ შესრულებული პირველი არაბული თარგმანი, ხოლო 1987 წ. ი. ჭავჭავაძის „განდეგილი" და რჩეული ლირიკის თარგმანები. მან საკუთარი სახსრებით შეიძინა და საქართველოში გამოგზავნა უმდიდრესი სამეცნიერო და სასწავლო ლიტერატურა, რითაც დიდი დახმარება გაუწია ქართველ აღმოსავლეთმცოდნეებს. მისი წიგნების ფონდი მნიშვნელოვანი ბაზაა არაბისტთა ახალი კადრების მოსამზადებლად; ნ. ჯანელიძე გერმანიაში თარგმნიდა ქართულ ზღაპრებს და ასწავლიდა ქართულ ენას მსურველს, სათავეში ედგა გამომცემლობა „საქართველოს", რომელიც სცემდა ქართულ წიგნებს.

პარიზში კალისტრატე და ნინო სალიებმა 1948 წ. დააარსეს ისტორიულ-ლიტერატურული ჟურნალი „ბედი ქართლისა". იგი ქართულ ენაზე გამოდიოდა 1957 წლამდე, როდესაც იგი გადაკეთდა ქართველურ ჟურნალად და ეწოდა „რევიუ დე ქართველოლოჟი", რომელიც ფრანგულად გამოდიოდა 1984 წლამდე, თუმცა მასში იბეჭდებოდა წერილები გერმანულ, ინგლისურ და იტალიურ ენებზე. 1984 წ. ჟურნალის გამოცემა კ. სალიას ავადმყოფობის გამო შეწყდა, მაგრამ ჟორჟ დიუმი-

ზელმა და გ. შარაშიძემ გააგრძელეს ახალი ფრანგული ქართველოლოგიური ჟურნალის „რევიუ დეზ ეტიუდ ჟორჟიენ ე კოკაზიენ" (ქართული და კავკასიური ეტიუდების ჟურნალის) გამოცემა. ნინო სალიამ თავისი ბიბლიოთეკა საჩუქრად გადასცა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს.

კულტურის დღეების, დეკადების, ფესტივალების ორგანიზაცია საბჭოურ ხანაში, მიუხედავად იდეოლოგიური ზეწოლისა, ფრიად სასარგებლო იყო, რადგან იძლეოდა სხვადასხვა ერის კულტურულ მონაპოვართა გაცნობის და ეროვნული კულტურის მიღწევების ფართოდ წარმოჩენის შესაძლებლობას.

90-იან წლებში სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური მდგომარეობის, სამოქალაქო ომისა და დესტაბილიზაციის ვითარებაში კულტურის განვითარება დიდი სიძნელეების წინაშე აღმოჩნდა. მართალია იშვა მოძრაობა „კულტურის გადარჩენისათვის", მაგრამ არსებულმა სიტუაციამ განაპირობა შემოქმედი ინტელიგენციის წარმომადგენელთა – მსახიობების, რეჟისორების, მუსიკოსების და სხვათა ნაწილის მიერ საქართველოს დატოვება და მოღვაწეობის გაგრძელება საზღვარგარეთ. მაგრამ ისინი, კერძოდ პაატა ბურჭულაძე, ლიანა ისაკაძე თავისი კამერული ორკესტრით, ზურაბ სოტკილავა, მაყვალა ქასრაშვილი, ნინო ანანიაშვილი და სხვ. ხშირად ჩამოდიან თბილისში თავიანთი შემოქმედებითი მიღწევების გასაცნობად ქართველი მსმენელისა და მაყურებლისათვის.

90-იან წლებში ქვეყანაში დიდი ეკონომიკური და ფინანსური სიძნელეების გამო შეწყდა ადრინდელი საერთაშორისო კულტურული კონტაქტები, მხოლოდ ეპიზოდურად თუ მონაწილეობენ ქართული კულტურის წარმომადგენლები საერთაშორისო ფესტივალებსა და სხვა ღონისძიებებში. მაგალითად, 1993 წლის სექტემბერში თბილისში გაიმართა პირველი საერთაშორისო კინოფესტივალი „ოქროს არწივი", 1995 წლის ივლისში იუნესკოს ეგიდით მოეწყო საერთაშორისო ფორუმი „კულტურათა დიალოგი სოლიდარობისათვის, აგრესიულობისა და შეურიგებლობის დასაძლევად". იმავე წლის ოქტომბერში თბილისში შედგა „ყოველთა ქართველთა კონგრესის" პირველი ფორუმი, რომელზედაც თავი მოიყარეს სხვადასხვა ქვეყნის ქართული დიასპორის წარმომადგენლებმა. მაგრამ ამ

ღონისძიებას გაგრძელება აღარ ჰქონია, მხოლოდ ლ. ისაკაძის თაოსნობით იმართება უკანასკნელ წლებში საერთაშორისო მუსიკალური ფესტივალი ბორჯომში. იშვიათია აგრეთვე თეატრალური კოლექტივების გასტროლები საზღვარგარეთ და ა. შ. ყოველივე ეს, ცხადია, ვერ უწყობს ხელს ქართული ეროვნული კულტურის შემდგომ განვითარებას.

***

პრეზიდენტი ე. შევარდნაძე და მისი პოლიტიკური დაჯგუფება მხოლოდ ფუჭი დაპირებებით კმაყოფილდებოდნენ - თითქმის არცერთი სოციალური დანაპირები, არცერთი მასშტაბური ეკონომიკური პროგრამა ქვეყანაში არ განხორციელდა, არაეფექტური და უშედეგო იყო ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად მთავრობის მიერ დასახული პოლიტიკაც. გაუსაძლისი სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების გამო მოსახლეობის უკმაყოფილება ყოველდღიურად იზრდებოდა. საქართველო მსოფლიოში ყველაზე ჩამორჩენილი ქვეყნების რიგშიც კვლავ ერთ-ერთ ბოლო ადგილზე რჩებოდა.

მოსახლეობის ტოტალური გაღატაკების ფონზე ქვეყანაში კორუფციის მასშტაბების არნახული ზრდა აშკარად მიუთითებდა ხელისუფლების უუნარობას რადიკალურად შეეცვალა ქვეყანაში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური კლიმატი. ახალგაზრდა რეფორმატორების (მ. სააკაშვილი, ზ. ჟვანია, გ. ბარამიძე და სხვ.) სამართლიან კრიტიკას ხელისუფლება არაფრად აგდებდა.

საქართველოს ინტელიგენცია - ერის მოწინავე და პროგრესული ნაწილი არა ერთხელ გამოვიდა საჯაროდ პრეზიდენტ ე. შევარდნაძის პოლიტიკური კურსის კრიტიკით, მოუწოდებდნენ სასწრაფოდ გაეტარებინა რადიკალური ეკონომიკური რეფორმები, აელაგმა კორუფცია, წინააღმდეგ შემთხვევაში მიუთითებდნენ, რომ „საქართველოს, როგორც ცივილიზებული და დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ბედი გადაწყვეტილია, ხოლო XX საუკუნის უკანასკნელი ათწლეული... ყველაზე ავადსახსენებელი და სამარცხვინო პერიოდად დარჩება ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში და ყველაფერ ამაზე, ბატონო პრეზიდენტო, თქვენ დაგეკისრებათ მთელი პასუხისმგებლობა

ქართველი ერის წინაშე" (გაზ. „ახალი ვერსია", 2001 წ., 24 ოქტომბერი).

გაფრთხილების მიუხედავად ე. შევარდნაძის ხელისუფლება ძველებურად აგრძელებდა ქვეყნის მართვას. უფრო მეტიც – მმართველი ძალები აშკარად ცდილობდნენ, რომ ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარება არ შეცვლილიყო, საბოლოოდ დამკვიდრებულიყო ისეთი პოლიტიკური სისტემა, რომლებიც უზრუნველყოფდა შევარდნაძის პოლიტიკის გაგრძელებას მისი ხელისუფლებიდან წასვლის შემდეგაც კი.

ეს კი ძლიერ აფერხებდა ქვეყნის პროგრესულ განვითარებას.

ასეთი მდგომარეობა მიუღებელი იყო საქართველოს პროგრესული ძალებისათვის, პირველ რიგში ახალგაზრდა რეფორმატორებისათვის, რომლებიც ვარაუდობდნენ, რომ 2003 წლის 2 ნოემბრის არჩევნებზე შეძლებდნენ მშვიდობიანი გზით, დემოკრატიული არჩევნებით რადიკალურად შეეცვალათ ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკური კურსი. ახალგაზრდა რეფორმატორებს უკვე აშკარად უჭერდა მხარს პარლამენტის სპიკერიც – ნინო ბურჯანაძეც.

მოლოდინის მიუხედავად, 2003 წლის 2 ნოემბრის არჩევნები ჩატარდა საარჩევნო სიების, უშუალოდ არჩევნების ტოტალური გაყალბების ვითარებაში. პრეზიდენტ ე. შევარდნაძის გარემოცვა დაუშვებელი ხერხებით ცდილობდა საკანონმდებლო ორგანოში უმრავლესობის მოპოვებას, ამისათვის არ ერიდებოდნენ მანიპულაციებს ძირითადად არაქართულ რეგიონებში. თავისი კლანური ინტერესები ჰქონდა აჭარის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარეს ა. აბაშიძეს, რომელმაც აჭარაში ნოემბრის არჩევნები გააყალბა.

არჩევნებში გამარჯვება ძირითადად შევარდნაძისა და აბაშიძის პოლიტიკურმა გაერთიანებებმა მოიპოვეს, მაშინ როცა დამოუკიდებელი ექსპერტები და უცხოელი დამკვირვებლები გამარჯვებას ოპოზიციურ ძალებს მიაკუთვნებდნენ.

არჩევნების შედეგების ოფიციალური გამოქვეყნების შემდეგ, საარჩევნო ხმების გაყალბების გამო, ქვეყანაში დაიწყო მასობრივი დაუმორჩილებლობა. „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა" (ლიდერი მ. საკაშვილი) და „ბურჯანაძე-დემოკრატები" (ლიდერები ნ. ბურჯანაძე და ზ. ჟვანია) გამოვიდა

ინიციატორად და საპროტესტო მოძრაობის მაორგანიზებელ ძირითად ძალად, რომელიც მიზნად ისახავდა მშვიდობიანი ხერხებით რადიკალურად შეეცვალა პოლიტიკური ვითარება ქვეყანაში. აქტიურობდნენ არასამთავრობო ორგანიზაციის - „კმარას" აქტივისტებიც.

მოსახლეობის უმრავლესობა განუდგა შევარდნაძის რეჟიმს და ოპოზიციას დაუჭირა მხარი. „ნაციონალური მოძრაობისა" და „ბურჯანაძე-დემოკრატების" მომხრეებმა პირველ რიგში თბილისში დაიწყეს გრანდიოზული პოლიტიკური აქციები. ისინი მოითხოვდნენ, რომ ხელისუფლებას გაებათილებინა ნოემბრის არჩევნების შედეგები და დაენიშნა ახალი საპარლამენტო არჩევნები.

ე. შევარდნაძემ და მისმა პოლიტიკურმა დაჯგუფებამ კი გადაწყვიტა დაეკანონებინა არჩევნების შედეგები და თბილისში პარლამენტის პირველი სესიის სხდომა მოიწვია. ამას მოჰყვა პოლიტიკური ვითარების მკვეთრი გაუარესება.

საპარლამენტო სესიის დროს ოპოზიციამ შეძლო პარლამენტის სხდომაზე შეჭრა და სხდომის ჩაშლა. ოპოზიციის მომხრეები პარლამენტში ვარდებით შეიჭრნენ, ამიტომაც ამ მცდელობას „ვარდების რევოლუცია" ეწონა. პოლიცია, უშიშროების ძალები ოპოზიციის მხარეზე გადავიდა. სესიამ ვერ შეძლო არჩევნების ლეგიტიმაცია. ვითარება გართულდა. თბილისში ჩამოვიდა რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ი. ივანოვი. გაიმართა მოლაპარაკება პრეზიდენტ ე. შევარდნაძესა და ოპოზიციის ლიდერებს შორის.

ე. შევარდნაძე იძულებული გახდა თანამდებობიდან გადამდგარიყო. ნოემბრის „ვარდების რევოლუცია" ოპოზიციის გამარჯვებით დასრულდა.

დაინიშნა საქართველოს პრეზიდენტის ვადამდელი (2004 წ. 4 იანვარი) და პარლამენტის (2004 წ. 28 მარტი) არჩევნები. ხელისუფლებაში მოსული ახალი პოლიტიკური ძალა ვარაუდობდა, რომ ქვეყანა მისი ხელმძღვანელობით შეძლებდა გადაეჭრა არსებული სიძნელეები, მიეღწია ტერიტორიული მთლიანობისათვის, აღმოეფხვრა კორუფცია, მოეწესრიგებინა არსებული სოციალური პრობლემები.

პრეზიდენტის მოვალეობის შესრულება დაევალა პარლამენტის სპიკერს ნ. ბურჯანაძეს. სასწრაფოდ განახორციე-

ლდა საკონსტიტუციო ცვლილებები. შემოიღეს პრემიერ-მინისტრის თანამდებობა, რომელიც ზ. ჟვანიამ დაიკავა. შეიცვალა სახელმწიფო სიმბოლიკაც - ჯერ დროშა (თეთრ ფონზე ხუთი წითელი ჯვარი), შემდეგ ჰიმნიც.

საპრეზიდენტო არჩევნების დროს (2004 წლის 4 იანვარს) მიხეილ სააკაშვილი ქართველმა ხალხმა თითქმის ერთხმად (96,27%) აირჩია საქართველოს პრეზიდენტად.

ცოტა მოგვიანებით ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები (2004 წლის 28 მარტი), რომელმაც გამარჯვება მოუტანა მ. სააკაშვილის პოლიტიკურ დაჯგუფებას და მასთან ახლო მყოფ პოლიტიკურ გაერთიანებას - „ბურჯანაძე-დემოკრატებს". ახალი ხელისუფლება სწორედ ამ ორი პოლიტიკური ძალის წარმომადგენლებისაგან შეიქმნა. ძალიან ბევრი ცნობილი პოლიტიკური პარტია პარლამენტის მიღმა დარჩა.

პრეზიდენტ მ. სააკაშვილის ინაუგურაციას მსოფლიოს დიდი სახელმწიფოების წარმომადგენლები ესწრებოდნენ, რაც იმის მაუწყებელი იყო, რომ საქართველოს ახალ ხელისუფლებას როგორც საკუთარი ხალხის, ისე წამყვანი სახელმწიფოს ლიდერების ნდობის მანდატი ჰქონდა. ეს კი ქმნის ახალ შესაძლებლობას განხორციელდეს ისეთი სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც საქართველოს საბოლოოდ ჩააყენებს მზარდი სოციალური განვითარების, ეკონომიკურად აყვავებული და კულტურულად დაწინაურებული ქვეყნების რიგებში.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

კარი პირველი

საქართველო საბჭოურ ხანაში (1921-1990)

თავი I. საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება საქართველოში

1. ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა, თბ., 2001, გვ. 321.
2. იქვე, გვ. 326.
3. ო. ჯანელიძე, ნარკვევები საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ისტორიიდან, თბ., 2002, გვ. 405.
4. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 37, ფურც. 37.
5. ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები), თბ., 1999, გვ. 377.
6. ო. ჯანელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 411-412.
7. ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1990, გვ. 12.
8. Революционные комитеты Грузии в борьбе за установление и упрочении Советской власти (февраль 1921 – март 1922 г.), Сб. док. и материалов, Сухуми, 1963, გვ. 115.
9. ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923), თბ., 1999, გვ. 15.
10. ი. კაჭარავა, საბჭოთა საქართველო სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში (1921-1925 წწ.), თბ., 1958, გვ. 40.
11. Революционные комитеты Грузии..., გვ. 217, 220.
12. მ. ნათმელაძე, საბჭოთა საქართველოს მუშათა კლასის ისტორია, ტ. I, თბ., 1970, გვ. 74.
13. საქართველოს პროფკავშირთა მეხუთე ყრილობის ანგარიში და რეზოლუციები, თბ., 1926, გვ. 45.
14. Резолюции и постановления, III съезд КП(б) Грузии, Тб., 1924, გვ. 8-9.

15. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფ. 361, აღ. 1, ს. 178.
16. ზ. კობახიძე, ჭიათურის მარგანეცის მრეწველობის ამერიკული კონცესიის ისტორიისათვის (1925-1928 წწ.), თბ., 1998, გვ. 21.
17. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 7, 1976, გვ. 129.
18. იქვე, გვ. 136.
19. სკკპ... რეზოლუციებში, ტ. 1, თბ., 1954, გვ. 530.
20. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, ფ. 13, აღ. 1, ს. 2, ფურც. 56.
21. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 486, ფურც.114.
22. ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები), თბ.,1999, გვ. 114.
23. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 7, ფურც.1.
24. ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები), თბ.,1999, გვ. 114.
25. იქვე.
26. იქვე, გვ. 69.
27. Документы внешней политики СССР, т. 3, М., 1960, с. 601.
28. ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები), თბ., 1999, გვ. 94.
29. ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 45, გვ. 106.
30. ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 5, გვ. 109.
31. ი. კაჭარავა, საქართველო სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში, თბ.,1958, გვ. 83.
32. იქვე, გვ. 90.
33. ა. დაუშვილი, ლენინის უკანასკნელი ინტრიგა, თბ., 1998, გვ. 27-28.
34. იქვე.
35. ი. კაჭარავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 115.
36. Образование Союза Советских Социалистических Республик, Сб. док., М., 1972, с. 301-302.
37. იქვე.
38. В. И. Ленин, Пол. соб. соч., т. 45, с. 356-362.
39. В. И. Ленин, Пол. соб. соч., т. 54, с. 330.
40. ნ. კირთაძე, რა მოხდა?! თბ., 1997, გვ. 21.

41. იქვე, გვ. 16.
42. «Рабочая правда», 1923 ნ. 31 აგვისტო.
43. ს. ზალდასტანიშვილი, საქართველოს 1924 წლის ამბოხება, გვ. 17.
44. იქვე.
45. ნ. კირთაძე, რა მოხდა?! გვ. 51.
46. ნ. კირთაძე, 1924 წლის აჯანყება საქართველოში, ქუთაისი, 1996, გვ. 188, 190.
47. ნ. კირთაძე, რა მოხდა?! გვ. 51-52.
48. მ. ნათმელაძე, საბჭოთა საქართველოს მუშათა კლასის ისტორია, ტ. I, გვ. 232.
49. История индустриализации Грузинской ССР (1926-1941 гг), Сб., док. и материалов, Тб., 1968, გვ. 89.
50. საქართველოს საბჭოების V ყრილობა, სტენ. ანგარიში, თბ., 1929, გვ. 19.
51. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VII, გვ. 265.
52. იქვე, გვ. 540.
53. Ф. Ломашвили, Великий персворот, Тб., 1972, с. 165.
54. История коллективизации сельского хозяйство Грузинской ССР (1927-1937), Сб., док. и материалов, Тб., 1970, с. 257-258.
55. Атлас Грузинской ССР, Тбилиси-Москва, 1964, с. 167.
56. Всесоюзная перепись населения 1926 г., т. IV, Тб., 1929, с. 3-9.
57. მ. ნათმელაძე, მოსახლეობის 1926 წლის სრულიად საკავშირო აღწერის ერთი ასპექტის გამო, ჟურნ. „ანალები", 2000, №1, გვ. 85-89.

თავი II. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება 20-იანი წლების დასასრულს

1. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 2, საქ. 25, ფურც. 1.
2. Л. Д. Троцкий, Уроки Октября, К истории русской революции, М., 1990, с. 255.
3. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 212, ფურც. 108.
4. ლ. თოიძე, საქართველოს კომპარტია ლენინიზმისათვის ბრძოლაში, თბ.,1974, გვ. 127-128.

5. იქვე, გვ.134.
6. იქვე, გვ.135.
7. იქვე, გვ.138-139.
8. Архив Троцкого, Коммунистическая оппозиция в СССР 1923-1927 гг., т. 4, с. 71.
9. ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 11, გვ. 353.
10. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 4, ს. 287, ფურც. 5.
11. ლ. თოიძე, საქართველოს კომპარტია ლენინიზმისათვის ბრძოლაში, თბ.,1974, გვ. 346-347.
12. „კომუნისტი", 1925 წ. 15 სექტემბერი.
13. ა. დაუშვილი, დეცენტრალიზაციის პროცესები საქართველოში XX საუკუნის 20-30-იან წლებში, საისტორიო ალმანახი „კლიო", 2000 წ. №9, გვ.149.
14. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, 28, ს. 213, ფურც. 2.
15. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 4, ს. 5, ფურც. 108-109.
16. ა. დაუშვილი, დეცენტრალიზაციის პროცესები საქართველოში XX საუკუნის 20-30-იან წლებში, საისტორიო ალმანახი „კლიო", 2000 წ. №9, გვ.159.
17. იქვე, გვ. 163.
18. იქვე, გვ. 166-167.
19. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 6, ს. 27, ფურც. 47.
20. ი. მანველიძე, ანტისაბჭოთა გამოსვლები აჭარაში 1921-1930 წლებში, საკანდიდატო დისერტაციის ხელნაწერი, თბ., 2001, გვ. 50.
21. ო. გოგოლიშვილი, სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში XX საუკუნის პირველ მესამედში, სადოქტორო დისერტაციის ხელნაწერი, თბ., 2002, გვ. 290.
22. ა. დაუშვილი, ხულოს აჯანყება, საისტორიო ალმანახი „კლიო", 2002 წ. № 14, გვ. 191.
23. იქვე.
24. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VII, თბ., 1974, გვ. 498.

25. ა. დაუშვილი, ხულოს აჯანყება, საისტორიო ალმანახი „კლიო", 2002, №14, გვ. 194.
26. გ. სურგულაძე, ეროვნული პოლიტიკის ზოგიერთი ასპექტის შესახებ მესხეთ-ჯავახეთსა და ქვემო ქართლში XX საუკუნის 20-იან წლებში, საისტორიო ალმანახი „კლიო", 2001 წ. №11, გვ. 157.
27. გ. სურგულაძე, ეროვნული საკითხის ერთი ასპექტის გამო XX საუკუნის 20-იანი წლების საქართველოში, საისტორიო ალმანახი „კლიო", 2001 წ. №10, გვ.147.
28. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 2, ს. 9, ფურც. 287.
29. გ. სურგულაძე, ეროვნული საკითხის ერთი ასპექტის გამო XX საუკუნის 20-იანი წლების საქართველოში, საისტორიო ალმანახი „კლიო", 2001 წ. №10, გვ. 155-156.
30. ლ. თოიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 114.
31. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 2, ს. 363, ფურც. 61.
32. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 4, ს. 5, ფურც. 6.
33. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 4, ს. 425, ფურც. 4-35.
34. იქვე, გვ. 206.
35. იქვე.
36. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ.14, აღ. 4, ს.1, ფურც. 21.
37. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ.14, აღ. 4, ს. 3, ფურც. 13.
38. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ.14, აღ. 4, ს.150, ფურც. 98.
39. ლ. თოიძე, 25 თებერვლის შემდეგ, თბ., 1990, გვ. 26.
40. იქვე.
41. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, ტ. I, 1919, ახალი გამოცემა, ისტორიული რარიტეტები, თბ., 1989, გვ. 17.

თავი III. საქართველო 30-იან წლებში

1. „კომუნისტი“, 1930 წ. 12 ნოემბერი.
2. იქვე.
3. ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 13, თბ., 1952, გვ. 42.
4. „კომუნისტი“,1939 წ. 28 აგვისტო.
5. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ.,1976, გვ. 640.
6. იქვე, გვ. 675.
7. იქვე, გვ. 646.
8. „კომუნისტი“, 1939 წ. 4 ივლისი, 22 ივლისი.
9. «Советская Абхазия», 1931 г., 11 февраля. გაზ. „კომუნისტი“, 1931 წ. 20 თებერვალი.
10. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 6, ს. 33, ფურც. 1-2.
11. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 6, ს. 40, ფურც. 67-68.
12. თ.გვანცელაძე, ახლად გამოვლენილი დოკუმენტები აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას არქივიდან აფხაზური სალიტერატურო ენის ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის შესახებ, აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია - მოხსენებების მოკლე შინაარსები, თბ., 2000, გვ. 22-23.
13. „კომუნისტი“,1939 წ. 20 ივლისი.
14. ზ. ქირია, შიდა ქართლის ოსური მოსახლეობის განათლება და ხელოვნება (პერიოდული პრესის მიხედვით), იხ. საისტორიო ალმანახი „კლიო“, 2000 წ. №9, გვ. 196.
15. საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პირველი სესია (სტენოგრაფიული ანგარიში), თბ., 1938, გვ. 28-29.
16. სკპ (ბ) ისტორია, მოკლე კურსი, თბ., 1952, გვ. 422.
17. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 10, ს. 15, ფურც. 58.
18. ა. დაუშვილი, თბილისი 1937, თბ.,1997, გვ. 110-111.
19. იქვე, გვ. 127-128.
20. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 11, ს. 152(გ), ფურც. 171.
21. ა. დაუშვილი, თბილისი 1937, თბ., 1997, გვ.142.
22. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ.14, აღ. 12, ს. 23, ფურც. 4.

თავი IV. საქართველო მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში (1939-1945 წწ.)

1. სტალინი ისტორიასა და ისტორიკოსთა შეფასებებში (თარგმანი ინგლისურიდან), თბ., 2002, გვ. 134.
2. История второй мировой войны, т. 3, М., 1966, с. 364-365.
3. ე. კუპატაძე, ვლადიმერ ნანეიშვილი, თბ., 1999, გვ. 34.
4. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 1212, ფურც. 1.
5. И. Бабалашвили, Грузинская ССР в годы Великой Отечественной Войны 1941-1945, Тб., 1977, с. 36, 37, 55.
6. კ. ჩარკვიანი, განცდილი და ნააზრევი, I, თბ., 1985, გვ. 167.
7. კ. ცქიტიშვილი, ტრისტან ჩინჩილაკაშვილი, საბჭოთა კავშირის გმირები საქართველოდან, თბ., 1977, გვ. 421-422.
8. История Грузии, т. III, Тб., 1968, с. 222-223.
9. ე. კუპატაძე, გენერალი ჩანჩიბაძე, თბ., 1984, გვ. 29.
10. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 8, თბ., 1980, გვ. 120.
11. В. Асатиани, Перестройка на военный лад промышленности Грузии в период Великой Отечественной Войны Советского Союза, Тб., 1989, с. 18-19.
12. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 8, თბ., 1980, გვ. 126.
13. В. Асатиани, დასახ. ნაშრ., გვ. 69.
14. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 12268, ფურც. 40.
15. მათ ასახელეს საბჭოთა სამშობლო, თბ., 1964, გვ. 25, 115, 472.
16. ე. კუპატაძე, ქართული დივიზიების მონაწილეობა კავკასიისთვის ბრძოლებში, თბ., 2003, გვ. 85.
17. იქვე.
18. ოდუხას მოგონებებიდან, გაზ. „კომუნისტი", 1963, 13 აპრილი.
19. История Грузии, т. III, с. 239.
20. ა. სურგულაძე, ქართველები ევროპის ხალხთა ანტიფაშისტური წინააღმდეგობების მომზადებაში (1939-1945 წწ.), ბათუმი, 1995, გვ. 156-157.
21. იქვე, გვ. 110.

22. Э. Сихарулидзе, Национальный герой Италии, Тб., 1974, с. 78.
23. საქართველო მეორე მსოფლიო ომში, შრ. კრებ., თბ., 1993, გვ. 87-88.
24. მ. ქოჩიაშვილი, ქართველი პარტიზანები ჰოლანდიაში, თბ., 1918, ჟურნ. „ივერია", პარიზი, 1981, №24, გვ. 6.
25. გაზ. „დე ვარჰეიდ", 1945 წ. 2 ივნისი.
26. აბელ სურგულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 154.
27. იქვე.
28. „ჯვარი ვაზისა", 1988, №3, გვ. 37.
29. „ლიტერატურული საქართველო", 1991 წ. 25 ოქტომბერი.
30. „საისტორიო შტუდიები", III, თბ., 2002, გვ. 162-165.
31. ქართველები გერმანული დროშის ქვეშ, თბ., 1994, გვ. 191.
32. გ. გაბლიანი, მეორე მსოფლიო ომი და ქართველები, „ივერია", პარიზი, 1981, №24, გვ. 23.
33. იქვე, გვ. 254.
34. Военно-исторический журнал, 1991, №8, с. 35-37.
35. R. Konzad, Kasif in dem Kaukasus, მიუნხენი, გვ. 8.
36. ქართველები გერმანული დროშის ქვეშ, გვ. 7.
37. რ. ჩხეიძე, დაწყევლილი თაობა (1942 წ. შეთქმულება), თბ., 1992, გვ. 4.
38. რ. ჩხეიძე, დაწყევლილი თაობა (სამანი), თბ., 1995, გვ. 9.
39. რ. ჩხეიძე, დაწყევლილი თაობა (1942 წ. შეთქმულება), 1992, გვ. 58, 153-154.
40. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 15, ს. 174, ფურც. 33-35.
41. მ. ნათმელაძე, დემოგრაფიული პროცესები საქართველოში XX ს. 40-იან წლებში, მეორე გამოცემა, თბ., 2002, გვ. 28.
42. იხ. აღნიშნული დოკუმენტის პირველი პუბლიკაცია (ავტ. მ. ნათმელაძე), „მაცნე" (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სექცია), 1991, №1.
43. მ. ნათმელაძე, მეორე მსოფლიო ომში საქართველოდან დაღუპული და უგზო-უკვლოდ დაკარგულ მეომართა რიცხვის დადგენის შესახებ, „ანალები", 2001, №2, გვ. 48-49.
44. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 2, ს. 1054, ფურც. 101-104.
45. История СССР, т. 10, М., 1973, с. 648-649.
46. 40 лет советской Грузии, Стат. сб., Тб., 1961, с. 200.

47. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 19, ს. 67, ფურც. 37.
48. Н. Датешидзе, Наука и культура в Грузии Великой Отечественной Войны, Тб., 1985, с. 85.
49. ავ. იოსელიანი, საქართველო საბჭოთა კავშირის დიდ სამამულო ომში, თბ., 1958, გვ. 300.
50. საქართველო მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში, შრ. კრებ., თბ., 1993, გვ. 91.
51. საქართველოს უახლესი ისტორიის არქივი, ფ. 1879, აღ. 1, ს. 3, ფურც. 8.
52. იქვე.
53. ქართველები გერმანული დროშის ქვეშ, გვ. 186.

თავი V. საქართველო ომისშემდგომი აღდგენისა და განვითარების ხანაში (1945-1960 წწ.)

1. Э. Дзеиппи, Секрет Черчилля, М., 1975, с. 240.
2. «Родина», 1998, №8, გვ. 4.
3. «Новая и Новейшая история», 1993, №2, გვ. 15.
4. ნ. სტურუა, საქართველო ომის შემდგომ პერიოდში (1946-1952), სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, 1964, გვ. 9.
5. მ. ნათმელაძე, დემოგრაფიული პროცესები საქართველოში XX ს. 40-იან წლებში, გვ. 86-87.
6. შ. ნოზაძე, ტრაგიკული 1956 წლის 9 მარტი, თბ., 1992, გვ. 78, 83, 91-92, 96.
7. «История СССР» 1991, №1, გვ. 158-159.
8. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 8, გვ. 301.
9. Народное хозяйство Грузинской ССР в 1961 г., с. 400.
10. იქვე, გვ. 335.
11. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 8, გვ. 405.

თავი VI. სოციალიზმის კრიზისი საქართველოში

1. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამა, სკკპ XXII ყრილობის მასალები, თბ.,1962, გვ. 455-456.
2. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ.,1980, გვ. 762.
3. Народное хозяйство Грузинской ССР к 60-летию великого Октября, Ст. сб., Тб., 1977, с. 73.
4. იქვე, გვ. 84.
5. იქვე, გვ. 85.
6. იქვე, გვ. 77.
7. Итоги всесоюзной переписи населения 1970, т. 4. М., 1974, с. 236.
8. იქვე. გვ. 237.
9. იქვე. გვ. 236.
10. იქვე.
11. Итоги всесоюзной переписи населения 1970, т. 3. М., 1972, с. 15.
12. Итоги всесоюзной переписи населения 1970, т. 5. М., 1973, с. 131.
13. Народное хозяйство Грузинской ССР, к 60-летю великого Октября, Ст. Сб., Тб., 1977, с. 153.
14. იქვე, გვ. 62-63.
15. ე. შევარდნაძე, ჩემი არჩევანი, თბ.,1992, გვ. 22.
16. იდეოლოგიური მუშაობის საკითხები (დოკუმენტების კრებული), თბ., 1983, გვ. 165.
17. Народное хозяйство Грузинской ССР к 60-летию великого Октября, Ст. сб. Тб., 1977, с. 41.
18. იქვე, გვ. 77.
19. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, საქართველოს სსრ, თბ., 1981, გვ. 183.

თავი VII. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა

1. გ. ყორანაშვილი, 9 აპრილი - მითი და სინამდვილე, თბ., 2001, გვ. 30.
2. იქვე, გვ. 31.

3. ე. ლიგაჩოვი, წიგნიდან „გორბაჩოვის გამოცანა", თბ., 2002, გვ. 29.
4. ა. სონღულაშვილი, 9 აპრილი, თბ., 1999, გვ. 46.
5. იქვე, გვ. 54.
6. იქვე, გვ. 40.
7. გ. მჭედლიძე, ისტორია უდისტანციოდ, ქუთაისი, 1999, გვ. 232.
8. იქვე, გვ. 233.
9. იქვე, გვ. 243.
10. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1991 წ. 1 იანვარი.
11. „საქართველოს რესპუბლიკა",1991 წ. 6 იანვარი.
12. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1991 წ. 9 იანვარი.
13. „საქართველოს რესპუბლიკა",1991 წ.13 მარტი.
14. „საქართველოს რესპუბლიკა",1991 წ. 2 აპრილი.
15. „საქართველოს რესპუბლიკა",1991 წ. 27 აპრილი.
16. „საქართველოს რესპუბლიკა",1991 წ. 4 ივნისი.

კარი მეორე

დემოკრატიული სახელმწიფოს ფორმირება საქართველოში

თავი VIII. საქართველო XX საუკუნის 90-იან წლებში

1. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1992 წ. 7 მარტი.
2. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1999 წ. 10 აგვისტო.
3. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1996 წ. 13 ივნისი.
4. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1996 წ. 3 მარტი.
5. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1998 წ. 21 ნოემბერი.
6. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1999 წ. 23 მარტი.
7. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1999 წ. 9 ნოემბერი.
8. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1992 წ. 18 იანვარი.
9. „საქართველოს რესპუბლიკა",1992 წ. 22 აგვისტო.
10. „საქართველოს რესპუბლიკა",1992 წ. 4 სექტემბერი.
11. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1992 წ. 14 ოქტომბერი.
12. „საქართველოს რესპუბლიკა", 1993 წ. 9 ნოემბერი.

13. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1994 წ. 23 ივლისი.
14. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1996 წ. 12 აპრილი.
15. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1997 წ. 16 აპრილი.
16. „საქართველოს რესპუბლიკა“,1999 წ. 4 თებერვალი.
17. საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული, 1999, თბ., 2000, გვ. 54.
18. საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული, 2001, თბ., 2001, გვ. 119.
19. იქვე, გვ. 120.
20. იქვე, გვ. 50.
21. იქვე, გვ. 52.
22. იქვე.
23. იქვე, გვ. 39.
24. Статистический ежегодник Южно-Кавказских стран, 2002, с. 57.
25. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1994 წ. 9 თებერვალი.
26. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1996 წ. 23 ოქტომბერი.
27. საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული, 2001, თბ., 2002, გვ. 212.
28. იქვე, გვ. 177.
29. იქვე, გვ. 159.
30. იქვე, გვ. 188.
31. იქვე, გვ. 190.
32. იქვე, გვ. 191.
33. იქვე.
34. იქვე.
35. იქვე, გვ. 199.
36. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1998 წ. 30 ივლისი.
37. საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული, 2001, თბ., 2002, გვ. 264-268.
38. „საქართველოს რესპუბლიკა“,1999 წ. 17 მარტი.
39. საქართველოს სტატიტისკური წელიწდეული, 2001, თბ., 2002, გვ. 122.
40. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1997 წ. 18 ნოემბერი.
41. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1997 წ. 6 ივნისი.
42. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1999წ. 20 თებერვალი.
43. საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული, 2001, თბ., 2002, გვ. 245.

44. იქვე.
45. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1997 წ. 24 თებერვალი.
46. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1999 წ. 19 ნოემბერი.
47. საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული, 2001, თბ., 2002, გვ. 103.
48. იქვე, გვ. 104.
49. იქვე, გვ. 109.
50. იქვე, გვ. 245.
51. «Заря Востока», 1964 წ. 2 ოქტომბერი.
52. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, გვ. 1043.
53. იქვე, გვ. 1044.
54. იქვე, გვ. 1045-1046.
55. «Заря Востока», 1967 წ. 15-24 სექტემბერი.
56. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1967, №12.
57. იქვე, 1971, №9, გვ. 70.
58. მ. ბინიაშვილი, ქართული საბჭოთა კულტურის საერთაშორისო კონტაქტების ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1972, გვ. 257.
59. იქვე, გვ. 266.
60. „კომუნისტი“, 1963 წ. 30 ოქტომბერი.
61. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1967, №5.
62. იქვე, №11.

შინაარსი

წინასიტყვა..... 3

რედაქტორისაგან..... 6

კარი პირველი
საქართველო საბჭოურ ხანაში (1921-1990)

თავი I. საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება საქართველოში

§1. საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვა და პოლიტიკური ძალების დამოკიდებულება საქართველოს ოკუპაციისადმი..... 12
§2. საბჭოთა სახელმწიფო მმართველობის სტრუქტურის ჩამოყალიბება..... 19
§3. ეკონომიკის გარდაქმნა სოციალისტურ საწყისებზე..... 27
§4. ეროვნული საკითხი საქართველოში..... 38
§5. 1924 წლის აჯანყება საქართველოში. ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია..... 50
§6. მრეწველობის ინდუსტრიალიზაცია..... 60
§7. სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია..... 67
§8. დემოგრაფიული სიტუაცია. სოციალური ურთიერთობა..... 75

თავი II. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება 20-იანი წლების დასასრულს

§1. შიდაპარტიული დაპირისპირებები კომუნისტურ პარტიაში..... 87
§2. დეცენტრალიზაციის პროცესები..... 96
§3. ეროვნული საკითხი 20-იანი წლების დასასრულს..... 105
§4. საქართველოს ტერიტორიული ცვლილებანი 20-იან წლებში..... 117

თავი III. საქართველო 30-იან წლებში

§1. პოლიტიკური ვითარება საქართველოში 30-იანი წლების დასაწყისში..... 123
§2. სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქცია..... 125
§3. საეროვნებათაშორისო ურთიერთობა 30-იან წლებში..... 135
§4. მასობრივი რეპრესიები საქართველოში 30-იანი წლების მეორე ნახევარში..... 143
§5. საქართველოს მეცნიერება და კულტურა 20-30-იან წლებში..... 150

თავი IV. საქართველო მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში (1939-1945 წწ.)

§1. მეორე მსოფლიო ომის დაწყება. გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე და საქართველო..... 163
§2. სახალხო მეურნეობის გარდაქმნა საომარ ყაიდაზე. საქართველოში ევაკუირებული წარმოება-დაწესებულებანი და მოსახლეობა..... 174
§3. ქართული ეროვნული დივიზიების შექმნა. საქართველოს წარგზავნილნი მეორე მსოფლიო ომის ფრონტებზე და პარტიზანულ მოძრაობაში..... 187
§4. ქართველები გერმანიის არმიაში..... 214
§5 ანტისაბჭოთა ჯგუფები..... 222
§6. მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფების დეპორტაცია საზღვრისპირა რაიონებიდან..... 225
§7. განათლება, მეცნიერება და კულტურა ომის წლებში..... 236
§8. საეკლესიო ცხოვრება ომის პერიოდში..... 251

თავი V. საქართველო ომისშემდგომი აღდგენისა და განვითარების ხანაში (1945-1960 წწ.)

§1. ზოგად-პოლიტიკური მდგომარეობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ..... 255
§2. რეპრესიების ახალი ტალღა. 1956 წლის 9 მარტის ტრაგედია..... 262

§3. ინდუსტრიული განვითარება..... 270
§4. ცვლილებანი სოფლის მეურნეობაში..... 277
§5. კულტურა..... 281

თავი VI. სოციალიზმის კრიზისი საქართველოში

§1. 60-იანი წლების ეკონომიკური რეფორმები..... 294
§2. საქართველოს სოციალური ინფრასტრუქტურა, მიგრაციული პროცესები..... 301
§3. სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისის გაძლიერება..... 306
§4. ქართული ხელოვნების, კულტურის, სპორტის აღმავლობა..... 314

თავი VII. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა

§1. ეროვნული ცნობიერების განვითარება და გაძლიერება..... 322
§2. ეკონომიკური მდგომარეობა, „გარდაქმნის" კურსი, სოცილიზმის პოლიტიკური სისტემის რეანიმაციის ცდა..... 328
§3. კომუნისტური იდეოლოგიის კრახი. პარტიული ნომენკლატურის დეგრადაცია..... 333
§4. ანტისაბჭოთა განწყობილებების ზრდა..... 338
§5. 1989 წლის 9 აპრილი..... 343
§6. საქართველოს ეროვნული სუვერენიტეტის აღდგენა..... 357

კარი მეორე
დემოკრატიული სახელმწიფოს ფორმირება საქართველოში

თავი VIII. საქართველო XX საუკუნის 90-იან წლებში

§1. საქართველო – საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი..... 370
§2. სამოქალაქო ომი საქართველოში. ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტი აფხაზეთსა და შიდა ქართლში..... 383

§3. ბრძოლა პოლიტიკური საშუალებებით საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად..... 397
§4. მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა..... 407
§5. საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობა..... 415
§6. ახალი პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება. პოლიტიკური პარტიები..... 427
§7. რეფორმები სასამართლოს, განათლების, ჯანდაცვისა და თავდაცვის სფეროში..... 440
§8. საქართველო მსოფლიოსა და ევროპის საერთაშორისო სტრუქტურებში..... 449
§9. რელიგიური პოლიტიკა. სასულიერო-საეკლესიო ცხოვრება..... 454
§10. მეცნიერება, კულტურა, სპორტი..... 459
§11. საქართველოს საერთაშორისო კულტურული კონტაქტები 60-90-იან წლებში..... 473